

2023
Ekim

SOSYAL & BEŞERÎ BİLİMLER

Alanında Akademik
Çalışmalar
Cilt 1

EDİTÖR

Prof. Dr. Fevzi ÇAKMAK

gece
kitaplığı

İmtiyaz Sahibi • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni • Eda Altunel
Yayına Hazırlayan • Gece Kitaplığı
Editör • Prof. Dr. Fevzi ÇAKMAK

Birinci Basım • Ekim 2023 / ANKARA

ISBN • 978-625-425-218-1

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı
Adres: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt
No: 22/A Çankaya/ANKARA Tel: 0312 384 80 40

www.gecekitapligi.com
gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt
Bizim Buro
Sertifika No: 42488

Sosyal & Beşerî Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar I

Ekim 2023

Editör

Prof. Dr. Fevzi ÇAKMAK

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

COVID-19 VE KORKU ÇEKİCİLİĞİ: DEZENFEKTAN ÜRÜNLERİNE YÖNELİK GÖSTERGEBİLİMSEL BİR ANALİZ

Okan AKSU, Asuman KAYA.....1

BÖLÜM 2

DERLEME KANUNU VE TÜRKİYE BİBLİYOGRAFYASI OLUŞTURMA ÇALIŞMALARI (1934-1938)

Yunus PUSTU27

BÖLÜM 3

KÜLTÜR VE TURİZM

Serdar CEYLAN, İhsan BULUT45

BÖLÜM 4

YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA KÜLTÜREL DİPLOMASİ

Nabat GARAKHANOVA77

BÖLÜM 5

ÖZGÜRLEŞTİREN EĞİTİM: PAULO FREIRE’NİN ELEŞTİREL PEDAGOJİSİ

Seda ÖZSOY SOMUNCUOĞLU115

BÖLÜM 6

SAĞLIK ÇALIŞANLARININ AİLE İÇİ ŞİDDETE YÖNELİK TUTUMLARININ YAŞAM KALİTESİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Aygen ÇAKMAK, Nesrin AKCA, Hande ŞAHİN.....135

BÖLÜM 7

DÖNÜŞÜM YOLUNDA: SOSYAL GİRİŞİMCİLİK VE TOPLUMSAL ETKİ SOSYAL GİRİŞİMCİLİK NEDİR?

Şeyma Nur ÇOLAK AKGÜL, Ali ÇİMAT153

BÖLÜM 8

18. YÜZYIL SONLARINDA OSMANLI TAŞRASINDA YEREL GÜÇLERE DAİR BAZI BİLGİLER: TARSUS SANCAĞI MÜTESELLİMLERİNDEN TOROĞLU HACI ALİ İLE MUSTAFA TOROĞLU

Mehtap ÇELİK173

BÖLÜM 9

İNSAN KAYNAKLARINDA PERSONEL SEÇİM SÜRECİNE PROMETHEE YÖNTEMİ İLE ÇÖZÜM YAKLAŞIMI

Emre EKİN191

BÖLÜM 10

TAŞERONDAN 4D SÜREKLİ İŞÇİ KADROSUNA GEÇEN KAMU SAĞLIK ÇALIŞANLARI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ÇALIŞMA

Sinan ACAR213

BÖLÜM 11

YEREL DÜZEYDE ÇEVRE YÖNETİMİ: MALATYA-HEKİMHAN ÖRNEĞİNDE MADENCİLİK İŞLETMESİNİN TOPLUMSAL DEĞİŞME VE ÇEVREYE ETKİLERİ

Sırrı UYANIK235

BÖLÜM 12

POLİTİK SOSYAL HİZMETİN SOSYAL HİZMET EĞİTİM VE MÜFREDATI ÜZERİNDEN DÖNÜŞÜMÜ

Adem KILIÇ251

BÖLÜM 13

**TÜRKİYE'DE SOSYAL MEDYA KULLANIMI: FACEBOOK ÜZERİNE BİR
ÇALIŞMA**

Selçuk KIRAN269

BÖLÜM 14

**TOPLUM KALKINMASINDA ÇOKKÜLTÜRLÜ SOSYAL HİZMET
UYGULAMASI**

Sema SAĞLIK287

BÖLÜM 15

**TÜRKİYE'DE NEOLİBERAL POLİTİKALARIN SÖYLEM-TARİHSEL
YAKLAŞIMLA ÇÖZÜMLENMESİ: 1989 WASHINGTON MUTABAKATI
EKSENİNDE 32 SAYILI KARAR VE SERMAYE HAREKETLERİNİN
SERBESTLİĞİ**

Selahattin OKUROĞLU309

BÖLÜM 16

**EĞİTİMDE SANAL GERÇEKLİK UYGULAMASI: MARMARAEREĞLİSİ
MESLEK YÜKSEKOKULU ÖRNEĞİ**

Veli SIRIM, Yarkın ÇELİK.....345

BÖLÜM 1

COVID-19 VE KORKU ÇEKİCİLİĞİ: DEZENFEKTAN ÜRÜNLERİNE YÖNELİK GÖSTERGEBİLİMSEL BİR ANALİZ

Okan AKSU¹, Asuman KAYA²

1 Öğr. Gör. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, Porsuk Meslek Yüksekokulu, Görsel İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü, okanaksu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8181-9074

2 Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, Porsuk Meslek Yüksekokulu, Görsel İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü, asumankaya@eskisehir.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3074-0643

Giriş

Tarih boyunca yaşamış olduğu önemli olaylar neticesinde insanlık, değişim ve dönüşümler yaşamış ve bugüne ulaşmıştır. Olağanüstü durumlar, afetler, salgın hastalıklar insanlık için önemli ve yönlendirici olmuştur. Kentleşmeden ekonomiye, zaman ve kaynak kullanımından sosyal ilişkilere kadar geniş yelpazede yaşamı ve bireyin davranışlarını şekillendirmiştir. Yaşanan bir sel veya deprem sonrasında yerleşim ve tarım alanlarının, inşaat tekniklerinin gözden geçirilmesi, yeni planlamaların yapılması gibi. Yine Covid-19 pandemisi sonrasında bireysel ve toplumsal olarak davranışların değişmesi gibi. Korku ve tehdidin bu bağlamda önemli bir yönlendirici faktör olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Korku, istenilmeyen durumlardan, doğal ve doğal olmayan tehlikelerden kaçınarak bireyin hayatta kalmasını sağlar. Aynı zamanda korku, toplumsal ve bireysel olarak gerek resmi gerek resmi olmayan normların benimsenmesi, uygulanması, gelecek nesillere aktarılması konusunda önemli bir ikna aracı olmuştur. Bu özelliği nedeniyle de korku, iletişim kampanyalarında sıklıkla başvurulmuş bir ikna ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Geçit, 2021, s.141). Siyasi iletişim kampanyalarından sosyal amaçlı reklam kampanyalarına kadar geniş bir alanda ikna ögesi olarak korkunun kullanıldığı görülmektedir. Pazarlama aracı olarak markaya yönelik tutum ve davranışların pekiştirilmesinde sıklıkla başvurulmuş korku ögesinin sigorta, güvenlik, banka, hijyen ürünleri reklamlarında kullanılması yanı sıra sağlık enformasyonu içeren kampanyalarda sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Maske-mesafe-hijyen mottosunun benimsendiği Covid-19 pandemisi dönemde korku ögesinin etkin olarak kullanıldığı iki konu hijyen ve sağlık olmuştur. Gerek Sağlık Bakanlığının mesajlarında gerekse pandemi döneminde yayınlanan reklamlarda yoğun olarak vurgulandığını görmek mümkündür.

Covid-19 pandemisi döneminde sağlık ve korku ilişkisinin nasıl kurulduğu diğer bir ifadeyle korku çekiciliğinin nasıl yansıtıldığının belirlenmesi amacıyla hazırlanan çalışmada, pandemi döneminde kullanımı artan sprey dezenfektan ürünlerin reklamları göstergebilimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir.

Kavram Olarak Korku

İnsanlık için önemli bir d uygu olan korku, birçok bilim dalında, sanatta ve felsefede ele alınan bir olgudur. Her ne kadar kaçınılan, istenmeyen bir olgu olarak karşımıza çıksa da korkunun aynı zamanda motive edici ve yönlendirici özelliği de bulunmaktadır.

Türk Dil Kurumuna göre (2021) korku; “(1) *Bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında duyulan kaygı, üzüntü, (2) Kötülük gelme ihtimali, tehlike, muhatara, (3) Gerçek veya beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan ve coşku, beniz sararması, ağız kuruması, solunum ve kalp atışı hızlanması vb. belirtileri olan veya daha karmaşık fizyolojik değişmelerle kendini gösteren duygu*” olarak tamamlamaktadır. Daha geniş bir kapsam içerisinde ise korku, bir tehlikeye karşı verilen bir tepki, çoğu zaman insanın hayatta kalabilmesi, tehlikeler karşısında önlem alması veya savunma geliştirmesi için önemli bir duygudur (Akça, Şengül ve Uyar, 2014).

Psikanalitik bir açıdan bakıldığında Freud’a göre (2016) bir kavram olarak *korku* ve *tekinsizlik* arasında önemli bir bağlantı bulunmaktadır. Bun u ifade etmek için tanıdık ve yerli zıttı olan bilinmeyen ve tanıdık gelmeyen için Almanca bir kelime olan *unheimlich* kelimesini kullanır. İnsanın bilmediği, tanıdık olmadığı şeyler tekinsizlik yaratır ve tekinsizlik korkuya neden olur. Öyle ki birey için alışılmış olanın dışında kalan şeyler ile bariz bir çizgi çekildiğinde bu çizginin dışında kalan şeyler tekinsiz ve korkutucudur. O’na göre kaygı ve korkunun kökenleri, belirsizliğin birey üzerindeki etkisi ile ilişkilidir ve bu noktada belirsizlik birey üzerinde bir çeşit kaygı oluşmasına neden olmaktadır. Bu kaygı ve belirsizlik ise doğum ile başlayan bir süreçtir. Birey, dünyaya geldiği andan itibaren büyük bir boşluk ve belirsizlik içerisinde travma yaşar ve daha sonra kendisini korkuya ve daha olumsuz farklı duygulara yönlendirir (Freud, 2016 s.243-340; Freud, 2019 s.35).

Korkunun sadece bireysel olarak değil toplumsal olarak da önemli etkileri bulunmaktadır. Castells (2013), korkunun kitleler üzerindeki etkisine işaret eder. Ona göre korku, kitlesel hareketler için önemli bir yer tutmakta, oluşması ve topluluklar tarafından yenilmesi, kitlesel hareketlerin oluşumunda ve dönüşümünde rol oynamaktadır (Castells, 2013, s.17-31).

Covid-19 pandemisinden önce ortaya çıkan HIV/AIDS pandemisi ile ilgili olarak Sontang (2020), HIV/AIDS pandemisinin bireysel ve toplumsal etkilerinin korku ile şekillendiğini belirtmekte ve diğer hastalıkların da hasta bireyler üzerinde korku, öfke, utanç gibi etkilerinin olduğunu altını çizmektedir. O’na göre toplum bu nedenle sadece hastalığa yakalanan kişiye değil hastalığın kendisine de karşı büyük bir “korku” geliştirmekte, çoğu zamanda mantıklı olmaktan uzak bir yerde kitlesel anksiyete olarak tanımlanabilecek bir yapıya dönüşmektedir. Ancet (2010) ise Freud’un *unheimlich* tanımını, korku ve kaygıya yönelik düşüncelerini beden politikası ile yorumlar. Bedenin algısında Freud’un belirsizlik kavramına göndermede bulunur. Bu referans içerisinde bireyin “tekinsiz” olarak görülebilen bir özelliğinin korku ve yaygın kaygıya yol açtığını belirtir (Ancet, 2010, s.91-93).

Bu bağlamda korkunun sağlık ile bir bağlantısı olduğu söylemek mümkündür. Zira hastalığın bilinmezliğinin Freud'un yaklaşımı ile oluşturduğu *tekinsizlik* açıklaması üzerinden bireysel olarak yarattığı korkudan bahsetmek yanlış olmayacaktır. Buna göre hasta ve hastalık bir *ötekilik* durumu olarak yorumlanabilir. Covid-19 pandemisinden önce ortaya çıkan HIV/AIDS pandemisinin bilinmeyen, gizemli ve hatta korkunç olarak kodlanmasının bu hastalığa ilişkin olarak yarattığı korku ve bu korku nedeni ile bireylerin hastalıktan kaçındığını söylenebilir. Bilinmezlik ve beraberinde korku ise toplumda hastalıktan kaçınmaya yönelik davranışlarda motive edici bir unsur olabilmektedir (Sontag, 2020). Motive edici, yönlendirici bir duygu olması nedeniyle korkunun reklam ve pazarlama alanında sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte özellikle de sağlık iletişimi ekseninde yapılan çalışmalar ve kampanyalarda korku unsurunun yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir.

Reklamlarda Korku Çekiciliği

Reklamlarda aktarılmak istenen mesajın daha etkili olabilmesi adına birçok yöntem ve teknik kullanılmaktadır. Bunlardan birisi de reklama çekicilik katılmasıdır. Reklam çekiciliği için yaygın olarak kullanılan öğeler mizah, duygusallık, cinsellik, ünlü kişi, teknoloji, müzik ve korku-kaygı unsurlarıdır. Korku, bir somut bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında bireyin duyduğu kaygıyı ifade etmektedir ki birey bu olumsuz duygudan kurtulma yollarını aramaktadır. Bu anlamda da reklamcılar, hazırlamış oldukları kampanyalarında strateji olarak tehditlerle ilişkin riskleri ön plana çıkarmakta ve hedef kitesinde korku/kaygı yaratıp, tedbir alınmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu suretle hedef kitlede riskten kurtulmak için harekete geçmesi gerektiği duygusunu açığa çıkarmaktadır. Aynı zamanda sunulan çözüm ile kaygı düşüncesini ortadan kaldırmak için kişinin reklama konu olan ürünü almasını salık vermektedir. Bunu yaparken de bu ürün/hizmeti kullanmaması durumunda nasıl bir sonuçla karşılaşacağı, neleri kaybedeceği özellikle vurgulanmaktadır (Toker ve Sulak, 2020). Diğer bir anlatımla hedef kitleyi harekete geçirmek, ürünü satın almaya sevk etmek için korku çekiciliği kullanılmaktadır.

Korku çekiciliği reklamlarda kişinin reklama konu olan ürünü kullanma veya kullanmama riski ile ilgili olarak bilgilendirmekte, problemlerin çözümü için nasıl davranması veya problemlerle nasıl başa çıkabileceğine, tehditten nasıl kurtulabileceğine dair ipuçları sunmaktadır. Bu anlamda da tüketicinin satın alma davranışını sergilemesinde önemli bir motivasyon aracı olarak değerlendirilebilir. Korku çekiciliği tüketicinin hali hazırda korktuğu bir durum ile ilgili ise daha etkili olmakta ve deterjan, hijyen, banka, sigorta vb. konularda etkili bir şekilde kullanılmaktadır (Çakar, 2009, 20-23).

Literatür incelendiğinde korku çekiciliğinin farklı yönlerine odaklanan çok sayıda çalışmadan söz edilebilmektedir. Son dönemde dikkat çeken çalışmalardan birkaçı şunlardır:

Pandemi Krizine Yanıt Olarak Kamu Spotlarının Korku Çerçevelemesi Bağlamında İncelenmesi başlıklı çalışmada Gencer (2022), pandemi döneminde özel sektör reklamlarında umut verici, birliktelik içeren mesajlar verilmesine karşın Sağlık Bakanlığı tarafından üretilen içeriklerde korku öğesinin kullanıldığını ifade etmektedir. Sağlık Bakanlığının hazırladığı üç farklı içeriği içerik analizi yöntemiyle inceleyen Gencer, çalışmalarda kullanılan içeriklerle hem korkmakta olan bireylerin daha fazla ürkütülmesinin amaçlanmış olduğunu hem de kullanılan turkuaz renk ile psikolojik olarak rahatlatma sağlanmaya çalışıldığını belirtmektedir (Gencer, 2022, s.818).

Reklamlarda Korku Çekiciliği Unsurunun Kullanılması: Televizyon Reklamlarına Yönelik Bir Analiz başlıklı çalışmalarında ise Burç, Başakçı ve Koçer (2021), 2018-2019 yıllarında yayınlanan ve korku öğesi içeren reklamları analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda, reklamlarda genellikle sigorta ve kasko şirketlerinin korku çekiciliği içeren mesajlar kullandıklarını bununla birlikte, reklamlarda verilen mesajların önerilen tavsiyeye uyulmadığı takdirde meydana gelecek sonuçlarla ilişkilendirildiğini ve fiziksel, kişisel sosyal tehdit unsurlarının yoğun olarak kullanıldığı belirlenmiştir.

Televizyonda yayınlanan ve korku çekiciliği stratejisi ile hazırlanan temizlik ürünleri reklamlarını incelediği *Korku Çekiciliğinin Temizlik ve Hijyen Reklamlarındaki Sunumu* başlıklı çalışmada Topçu (2022), kısmen animasyonlar ve mizahi bir üslup kullanılsa da reklamların temelinde tüketici zihninin derininde korku hissi uyandırma çabasıyla hazırlanmış olduğu, ürünün kullanılması ya da kullanılmaması durumunda tüketicinin maruz kalacağı duruma odaklanıldığı sonucuna ulaşmıştır. Topçu (2022, s.76) reklamların “görsel araçları kullanarak duygu oluşturan, güdüleyen, ihtiyaç oluşturan ve bunları da özellikle bireyin bedenini metalaştırarak yansıtan korku çekiciliği temelinde oluşturulduğunu” ve reklamların “satış sağlama amacına doğrudan etki oluşturma görevine hizmet ettiğini” ifade etmektedir.

Pandemi döneminde yayınlanan haberleri inceledikleri *Gazete Haberlerinde Korku Çekiciliğinin İzlerini Sürmek: Covid-19 Pandemi Haberleri Üzerine Bir İnceleme* başlıklı çalışmalarında Balcı ve Karadeniz (2022) ise, manşet haberlerini analiz ettikleri gazetelerin de (Hürriyet, Milliyet, Posta, Sabah, Sözcü ve Türkiye gazeteleri) pandemi ile ilgili gelişmelerin haberleştirilmesinde korku öğesini kullanarak haberlerini korku çekiciliği bağlamında ön plana çıkarttıklarını ve bu yönde dil ve söylem kullandıklarını ortaya koymuşlardır.

Sun, Feng, Shen ve Guo (2022) mobil sağlık hizmetlerinin benimsenmesi ile ilgili korku çekiciliği ve çekicilikle başa çıkma mesaj tasarımı stratejilerini inceledikleri çalışmalarında 204 katılımcıya iki aşamalı senaryo tabanlı anket uygulayarak sonuçlarını analiz etmişlerdir. Çalışmalarının sonucunda, korku çekiciliği orta düzeyde olduğunda korku uyandırma derecesinin en yüksek olduğu, diğer bir ifade ile korku çekiciliği ve korku uyandırma arasındaki ilişkinin ters U şeklinde olduğunu ortaya koymuşlardır. Onlara göre negatif çerçeveleme ile mesaj için algılanan fayda, pozitif çerçeveleme ile olandan daha yüksektir.

Dao ve Lim (2022) ise Japonya’da uluslararası öğrencilere yönelik olarak yapmış oldukları anket çalışması ile COVID-19 krizi sırasında risk iletişimini korku çekiciliği çerçevesinde incelemişlerdir. Korku çekiciliğinin korkuya aracılık etme açısından tehdit ve etkinlik arasında karşılıklı bir ilişkinin var olduğunu ortaya koyan Dao ve Lim (2022) çalışmalarında, aynı zamanda, küresel sağlık krizleri bağlamında bir topluluk içinde benimsenen koruyucu sağlık davranışlarıyla birlikte risk söylemi ve bilgi paylaşımının rolünü de işaret etmişlerdir.

Artırılmış Gerçeklik (AR) teknolojisini cilt kanseri bağlamında korku çekici mesajların bir bileşeni olarak kullanmanın etkinliğini inceleyen doktora tez çalışmasında Lun (2022), Öncelikle Algılanan Etkileşim ölçeğini geliştirmiş sonrasında ise artırılmış gerçekliğin etkisini analiz etmiştir. 424 katılımcı ile gerçekleştirdiği çalışmasının sonucunda uygulanan yöntemin cilt kanserini önleme adına olumlu tutum ve davranış geliştirmede etkili olduğunu ve metne dayalı korku çekiciliği mesajlarından daha fazla oranda korku, algılanan ciddiyet ve algılanan tepki yeterliliği meydana getirdiğini ortaya koymuştur.

HIV/AIDS’i önlemeye yönelik olarak Avrupa ülkelerinde yayınlanan 375 televizyon reklamını sosyal reklamcılıkta olumlu ve olumsuz çekiciliklerin kullanılması bağlamında inceleyen Casais ve Proença (2021), reklamlarda özellikle retorik, müzik ve ses tonalitesinde olumlu çekicilikler belirlediklerini bununla birlikte anlatılarda ve sahnelerde olumsuz çekiciliklerin daha yaygın olarak kullanıldığını ifade etmektedirler.

Reklamcılıktan psikolojiye, artırılmış gerçeklikten gazeteciliğe kadar geniş ve farklı alanlarda çalışmalara konu olan korku çekiciliği, etkin olarak kullanıldığı iki konu hijyen ve sağlıktır. Özellikle pandemi döneminde ve devamında benimsenen *maske-mesafe-hijyen* mottosunun hayata geçirilmesinde özellikle kullanıldığını söylemek de yanlış olmaz.

Amaç ve Yöntem

Pandemi sürecinde insanların hijyen ve temizlik kaynaklı davranışlarındaki artış temizlik firmalarının ürünlerin çeşitlendirilmesinde ve

sunulmasında da önemli etken olmuştur. Bireylerin “mikrop kapma” ve “hastalanma” eksenindeki endişeleri şirketlerin pazarlama stratejileri ve yayınladıkları reklamlarda da açıkça görülebilmektedir. Bu bağlamda Covid-19 pandemisi döneminde korku çekiciliğinin reklamlarda nasıl yansıtıldığının belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Ürünler nasıl betimlenmektedir?
- Kullanılan göstergeler nelerdir?
- Reklamlarda korku çekiciliği nasıl kullanılmıştır?

Aralık 2019’da Çin’de ortaya çıkan öncelikle endemik olarak tanımlanan ve 2019-nCov olarak adlandırılan hastalığın pandemi olarak ilan edildiği ve Covid-19 olarak adlandırıldığı Mart 2020’den itibaren bir yıllık süre içerisinde yayınlanan reklam filmleri çalışmaya konu edilmiştir. Bu anlamda çalışmanın evrenini temizlik ve hijyen ürünleri, örneklemini ise Covid-19 pandemisi döneminde piyasaya sürülen *sprey dezenfektan* ürünlerinin yayınlanan reklam filmleri oluşturmaktadır.

Reklam filmlerine ulaşmak için Google arama motorunda videolar bölümünde belirlenen tarih aralığında, “Covid-19”, “hijyen”, “sprey”, “reklam” anahtar kelimeleri kullanılarak tarama yapılmış ve yapılan tarama sonucunda toplam on bir adet reklam filmine ait videoya ulaşılmıştır. Bu videolar içerisinden reklamı yapılan bir ürünün sprey kolonya olması nedeniyle çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Kalan on ayrı reklam filmi video indirme programları aracılığı ile indirilerek arşivlenmiş ve göstergebilimsel analiz yöntemi ile incelenmiştir. Araştırmaya konu edilen reklam filmlerine ilişkin bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo1. Analizi yapılan reklam filmlerine ilişkin bilgiler*

Marka	Ürün Adı	Firma	Yayınlanma Tarihi**	Süre
ABC Deterjan	Yeni Hijyen Yüzey Temizleyici Sprey	ABC Deterjan Sanayi ve Ticaret A.Ş.	23 Temmuz 2020	6 sn
Cif	Ultra Hijyen	Unilever	18 Eylül 2020	21 sn
Antimic	Dezenfektan	Nanotego Malzeme Teknolojileri Araştırma Geliştirme Sanayi ve Ticaret A.Ş (Sabancı Üniversitesi)	5 Aralık 2020	55 sn
Lysol	—	Reckitt Benckiser	15 Aralık 2020	35 sn
Domestos	Pratik Yüzey Spreyi	Unilever	2 Ocak 2021	23 sn
Cif	Ultra Hijyen Alkol Bazlı Sprey	Unilever	15 Ocak 2021	15 sn
Golf	Hijyenik Sprey	Golf Cosmetics	18 Şubat 2021	21 sn
Goldfix	Antiseptik Dezenfektan	Goldfix Yapı Kimyasalları A.Ş	24 Şubat 2021	1 dk
Rixol	3X Yüzey Temizleyici Sprey	Onalt Grup	11 Mart 2021	11sn
Activex	Hijyenik Sprey	Evyap	30 Mart 2021	24 sn

*Reklam filmlerine 6.4.2021 tarihinde erişilmiştir.

**Belirtilen tarihler internete konulma tarihlerini ifade eden ve ilgili linklerde yer alan tarihlerdir.

Reklamlar aracılığı ile iletmek istenilen mesajın kurgulanması, anlamın oluşturulması, çözümlenmesi, algılanması ve anlamlandırılması aşamalarında gerek sözlü gerek sözsüz göstergeler dizgesinden faydalanılmaktadır. Bu anlamda da bir reklam metnin çözümlenmesi, göstergelerin analizini temel alan ve konusu anlam olan göstergebilimsel analiz ile mümkün olabilmektedir (Tuncer, 2020, s.75). Göstergebilim, mesajın anlamlandırılmasında mesaj içerisine yer alan göstergelerin neler olduğu, aralarındaki bağlantılar incelenmekte ve açıklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle göstergebilimin üç temel araştırma alanı bulunmaktadır. Gösterge, göstergenin düzenlendiği kod sistemi, kod ve göstergelerin yer aldığı kültür (Hanife ve Atakan, 2021, s. 38). Çağdaş göstergebilimin önemli isimlerinden olan Ronald Barthes'a göre anlamlama¹ mesajdaki düz anlam ve

1 Anlamlama: Gösteren ve gösterilen arasında kurulan ilişkidir.

yan anlamlar ile gerçekleşmektedir.

Bir dergide yayınlanan “Fransız bayrağını selamlayan siyahi asker üniformalı erkek” görselini analiz eden Barthes’a göre görselde Fransız Bayrağını selamlayan erkek düz anlamı oluştururken, Fransa’nın büyük bir imparatorluk olduğu, herkesin renk ayrımı olmaksızın bu imparatorluğa hizmet ettiği ise yan anlamı oluşturmaktadır. Buna göre düz anlam (gösteren) metnin birinci göstergesi iken yan anlam (gösterilen) ise göstergenin mitsel ve ideolojik anlamıdır (Dağtaş, 2013, s. 137-138; Berger, 2018). Diğer bir ifadeyle, düz anlam ilk olarak zihinde canlanan anlam iken yan anlam çıkarımsal olan, okuyucu/izleyici tarafından yorumlanan anlamları ifade etmektedir.

Kapsamı gereği etik kurul onayı gerektirmeyen çalışmada, araştırmacılar tarafından ilk aşamada, reklam filmlerinin tamamı izlenerek reklam filmlerindeki ortak noktalar ortaya konulmuştur. Bu amaçla reklam filmlerinin genel olarak betimlenmesi adına çalışmanın örneklemini oluşturan on farklı *sprey dezenfektanlar reklamının* yayınlanma tarihi, dönemi, izlenme sayıları ve genel olarak değinilen temalar üzerinde durulmuştur. İkinci aşamada ise yapılan değerlendirme sonucunda belirlenen beş reklam filmi Barthes’ın göstergebilimsel analiz metodu ile incelenmiştir. Bunlar: ABC Yüzey Temizleyici Sprey, Cif Ultra Hijyen Sprey, Lysol Dezenfektan Sprey, Domestos Pratik Yüzey Spreyi, Activex Hijyenik Sprey. Reklam filmlerinde yer alan göstergelerin çözümlemeleri yapılmış, düz anlam ve yan anlamlarından hareketle yaratılan anlamlandırma ortaya konularak elde edilen bulgular korku çekiciliği ekseninde yorumlanmıştır.

Bulgular

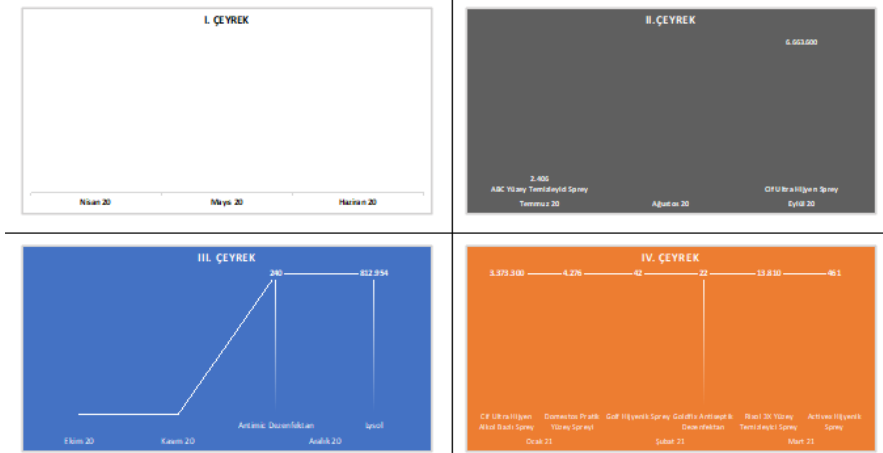
Çalışmanın amaç soruları çerçevesinde reklam filmleri genel olarak değerlendirilmesi ve göstergebilimsel analizi sonucunda ulaşılan bulgulara bu başlık altında yer verilmiştir.

a) Reklam filmlerinin betimlenmesi

Reklam filmlerinin genel olarak betimlenmesi için reklamların yayınlanma tarihi, dönemi, izlenme sayıları ve genel olarak değinilen temalar açısından değerlendirilme yapılmıştır.

Pandeminin ilanından sonra geçen bir yıllık süre içerisinde araştırma-ya konu edilen reklam filmlerinin yıl içerisindeki dağılımına bakıldığında birinci çeyrek dönem içerisinde konu ile ilgili herhangi bir reklam filmi- nin yayınlanmadığı görülmektedir. Bununla birlikte ilk reklam filmi ikinci çeyrek dönem içerisinde yayınlandığı görülmektedir. Bu anlamda ABC Yüzey Temizleyici Sprey reklam filmi ilk reklam olması nedeniyle önemli görülmektedir. Yine ikinci çeyrek dönem içerisinde yayınlanmış olan Cif Ultra Hijyen Sprey reklam filmi de yayınlanmış olduğu tarih itibarıyla

ikinci olsa da 6 milyondan fazla izlenme/görüntülenme sayısı ile en yüksek orana sahiptir. Yayınlanan reklam filmlerinin özellikle dördüncü dönemde yoğunlaştığı görülmektedir. Bununla birlikte yayınlandığı dönem itibariyle izlenme oranları karşılaştırıldığında 3. çeyrekte yayınlanan Lysol Dezenfektan Sprey, dördüncü çeyrekte yayınlanan Domestos Pratik Yüzey Spreyi ve Activex Hijyenik Sprey öne çıkmaktadır (Şekil1).

Şekil1. Reklam filmlerinin yayınlama dönemleri ve izlenme sayıları

Reklamlar genel olarak değerlendirildiğinde, çoğunlukla reklamın kurgulandığı mekânın ev ve ev içerisinde de mutfak olduğu ve ürünü kullanan kişinin de çoğunlukla (f=7) kadın olduğu görülmektedir. Ürünü kullanan kişinin erkek (f=3) olduğu reklam filmlerinde ise reklamın kurgulandığı mekânın daha çok ev dışı mekân olarak araba, çanta vb. görselemlerle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Renk kullanımı olarak bakıldığında ise ürün rengine paralel renkler seçildiği aynı zamanda da mavi (f=7) olduğu görülmektedir. Reklam filmlerinin yalnızca 3'ünde aile/çocuk temasıyla bir olay örgüsünün ve karakterlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu reklam filmlerinin ikisinin ise aynı markaya ait ürünlerin reklamları olması dikkat çekicidir.

Tablo2. Reklam filmlerinde öne çıkan temalar ve kullanılan göstergeler

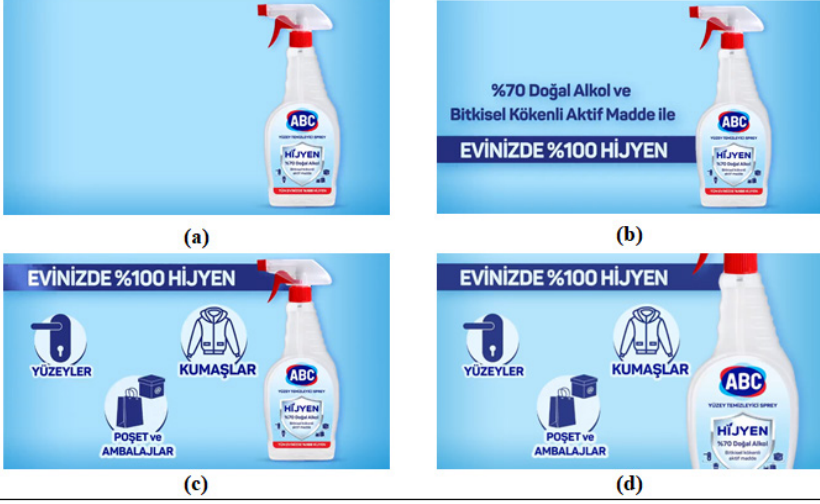
	II. Çeyrek		III. Çeyrek		IV. Çeyrek					
	ABC Yüzey Temizleyici Sprey	Cif Ultra Hijyen	Antimic Dezenfektan	Lysol Dezenfektan Sprey	Cif Ultra Hijyen Alkol Bazlı Sprey	Domestos Pratik Yüzey Spreyi	Golf Hijyenik Sprey	Goldfix Antiseptik Dezenfektan	Rixol 3X Yüzey Temizleyici Sprey	Activex Hijyenik Sprey
Mekân	-	Mutfak	-	Okul, Ev içi	Mutfak	Ev içi	Salon	Salon	-	Mutfak
Ürünü kullanan kişi	-	Kadın		Kadın Erkek	Kadın	Kadın Erkek	Kadın	Kadın Erkek		Kadın Erkek
Renk	Mavi	Kırmızı	Turkuaz	Mavi	Kırmızı	Mavi	Mavi	Mavi	Mavi	Turuncu Mavi
Diğer kişi/kişiler	-	Çocuk Eş		Ünlü kişi Çocuk, aile	Kadın Çocuk	-	-	-	-	-
Kullanım alanları										
Kapı kolu	✓			✓	✓	✓	✓	✓		✓
Alışveriş poşeti	✓				✓		✓			✓
Ayakkabı						✓	✓			✓
Elektrik düğmesi		✓							✓	
Araç			✓				✓	✓		
Kıyafet- çanta	✓		✓	✓						✓
İşyeri/ okul				✓			✓	✓		✓
Kargo	✓			✓			✓	✓		
Koltuk										✓
Banyo							✓		✓	
Alışveriş arabası					✓	✓				
Mutfak-tezgâh					✓					
Merdiven korkuluğu		✓								
Cilt								✓		
Asansör düğmesi								✓		
Bebek sandalyesi										✓
Paket (yemek/ hediye)	✓			✓				✓		
Damacana					✓					
Reklamda kullanılan diğer unsurlar										
Bilimsel ifadeler		✓	✓	✓						
İçeriği-Alkol oranı	%70 alkol	Çamaşır suyu	Nano teknoloji		%80 alkol	%80 alkol	80 ^o alkol			%90 alkol
Mikrop görseli		✓	✓	✓				✓	✓	
Efekt kullanımı			✓	✓		✓			✓	
Kalkan görseli	✓	✓	✓		✓	✓			✓	✓
Yerli ürün			✓					✓		

Reklam filmlerinde sprej dezenfektanın kullanım alanlarının anlatımında hem sembollerin hem sözel ifadelerin hem de doğrudan tüketim şekli ürünün kendisi kullanılarak anlatılmıştır. Bu amaçla damacanadan bebek mama sandalyesine, asansör düğmesinden merdiven korkuluğuna kadar çeşitli görseller kullanılmıştır. Bununla birlikte reklam filmlerinin büyük çoğunluğunda gösterilen kullanım alanları kapı kolları ($f=7$), kargo, işyeri/okul, çanta/kıyafet ($f=4$), ayakkabı, alışveriş poşeti, araç ($n=3$) olarak sıralanmaktadır. Bunun yanı sıra reklam etkililiğini arttırmak adına ürün içeriği alkol oranı vb. bilgilere reklamların büyük çoğunluğunda ($f=7$) görsel ve sözel olarak vurgu yapılmaktadır. Ayrıca aynı amaçla en çok kullanılan görseller ise şu şekilde sıralanmaktadır: Kalkan görseli ($f=7$), mikrop görselleri ($f=5$), efektler ($f=4$), bilimsel ifadeler ($f=3$). Piyasada farklılaşmak adına ise yerli ürün vurgusu yapılan reklam sayısı ise 2'dir.

b) Reklam filmlerinin göstergebilimsel analizi

Çalışmada farklı noktalardan öne çıktığı belirtilen beş reklam filmi göstergebilimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bunlar: (1) ABC Yüzey Temizleyici Sprej, (2) Cif Ultra Hijyen Sprej, (3) Lysol Dezenfektan Sprej, (4) Domestos Pratik Yüzey Spreyi (5) Activex Hijyenik Sprej. Reklam filmlerinde yer alan göstergelerin çözümlemeleri yapılmış, düz anlam ve yan anlamlarından hareketle yaratılan anlamlandırma korku çekiciliği bağlamında değerlendirilmiştir.

(1) ABC yüzey temizleyici sprej reklamı: ABC Deterjan Sanayi ve Ticaret A.Ş. tarafından üretilerek piyasaya sürülen ABC Yüzey Temizleyici Sprej reklamı Temmuz 2020'de yayınlanmış olan 6sn'lik bir reklamdır. Reklamda, düz anlam olarak değerlendirildiğinde temizleyici sprejin %70 doğal alkol içerdiği (Resim1b) ve nerelerde kullanıldığının anlatıldığı görülmektedir (Resim1c, d). Dış sesin kullanılmadığı reklamda, mavi zemin üzerinde ürün görseli ve kullanım alanlarının basit efektlerle konumlandırıldığı görülmektedir. Gerek ürünün etiketi üzerinde gerekse sırayla görüntüye gelen diğer görsellerle ürünün kullanım alanları açıkça izleyiciye sunulmaktadır. Ayrıca ürünün etiketinde de "Hijyen %70 Doğal Alkol" yazısı dikkat çekmektedir (Resim1b). Reklamın tamamında kullanılan mavi arka plan rengi ve "doğal" ve "bitkisel kökenli aktif madde" vurguları dikkat çekmektedir.

Resim1. ABC Yüzey Temizleyici Sprey reklamından kareler

Gösterge : Mavi renk, ürünün kullanım alanları

Gösterilen : Hijyen, güven

Mavi renk ile güven duygusuna, açık aydınlatılmış tonu ile de hijyen duygusuna hitap edilen reklam filminde yan anlam olarak değerlendirildiğinde ürünün piyasaya sürüldüğü dönemin pandemi dönemi olması nedeni ile bulaş riskinin en çok olduğu ifade edilen yerlerde güvenle kullanabilirsiniz denilmektedir. Diğer bir ifade ile dışardan evinize gelebilecek her türlü mikroba/tehlikeye karşı -ki bu tehlike Covid- bu ürünün kullanılması tavsiye edilmektedir.

(2) Cif ultra hijyen sprej reklamı: Unilever tarafından üretilerek piyasaya sürülen Cif Ultra Hijyen Sprej reklamı Eylül 2020’de yayınlanmıştır ve 21sn’ye sürmektedir. Ürünün yeni olduğu vurgusuyla başlayan reklamda, dış sesin çamaşır suyu içerdiğini söylediği esnada görüntüye “çamaşır suyu içerir” açıklaması gelmektedir. Kırmızı zemin üzerinde yer alan açıklama hareketli olarak (dönme efektiyle) görüntüye girmekte, durduğunda ise açıklamanın altında ve üstünde ok işaretleri sabit kalmaktadır (Resim2b). Dış sesin “virüs ve bakterileri öldürür” sözüyle görüntü mutfaktan evin iç kısımlarına geçmektedir. Bu sahnede ilk olarak görülen “Virüs ve bakterilerin %99,9’unu öldürür” açıklamasıdır. Bu sahnede evin içinde koşuşturan çocuklar ve evde neşe içerisinde temizlik yapan bir anne görülmektedir. Anne, elindeki spreyden merdiven korkuluklarına sıkarak ve burada “bakteri” yazısıyla somutlaştırılan (temsili) mikropları silerek temizler ve gülümsemeye devam eder. Aynı şekilde elektrik düğmelerinde, kapı kollarında “virüs” yazısı ile somutlaştırılan (temsili) mikroplar gülen

bir anne, mutlu bir çocuk ve gülen bir eş eşliğinde silinerek temizlenir (Resim2c,d,e). Bu esnada dış ses tarafından “derinlemesine hijyen” açıklaması yapılır. Son karede ise görüntü yine mutfaktadır ve reklam sloganla bitirilir: “Güle güle virüs ve bakteriler, merhaba güzellik”.

Resim2. Cif Ultra Hijyen Sprey reklamından kareler

Gösteren : Gülümseyen anne, temizlik yapan anne, neşeli çocuklar, ürün.

Gösterilen : Mutlu aile (koşuşturan, annesinin çevresinde çocuklar), temizlik, hijyen, güven

Hijyenin en çok önemsendiği alanların başında mutfaklar gelmektedir. Özellikle bu konunun vurgulanması adına görüntünün mutfak sahnesiyle başlayıp bitirildiği görülen reklam filminde yan anlam olarak değerlendirme yapıldığında kullanılmış olan renklerin, formların, mekanların ve insanların hijyen ve koruma anlam örgüsünde yerleştirildiği görülmektedir. Gerek reklamın başlangıcında “çamaşır suyu içerir” gerekse “mikropların %99,9’unu öldürür” açıklamaları kırmızı zemin üzerine yerleştirilmiştir. Bu renk her ne kadar ürünün ambalaj rengi ile ilişkilendirilse de kırmızının uyarı anlamı taşıdığı aşikârdır. Ayrıca dikkat çekici olan her iki açıklamada da kullanılan formun şövalye kalkanına benziyor olmasıdır. Burada koru-

ma işlevi olan kalkan görseli “virüslere karşı” koruma anlamını da üstlenmektedir. Yine virüs ve bakteri kelimeleri hem sesli olarak hem de hareketli görselleştirme ile vurgulanmaktadır. Ancak reklam filminin sonunda kapı kilidinde yer alan ve animasyonla görselleştirilen “virüs”leri annenin temizlemesinin ardından küçük çocuğun bu kilide dokunarak kapıyı kilitlemesi ile anlamlandırma şu şekilde ifade edilebilir: Mikrop ve hastalıklara karşı çocuklarınızla, sevdiklerinizle birlikte ürünü kullanarak hastalıkları kapının dışında bırakırsınız. Ve evinizin içerisinde mutlu sağlıklı, hastalıklardan korunmuş şekilde yaşamak için bu ürün kullanılmalıdır. Bu anlamlandırma ile reklamın yayınlandığı dönemde sıklıkla vurgulanan “evde kal” çağrısına atıf yapıldığı da söylenebilir.

(3) Lysol dezenfektan sprej reklamı: Reckitt Benckiser firması tarafından üretilen Lysol Dezenfektan Sprej’e ait 35 saniyelik reklam 15 Aralık 2020’de yayınlanmıştır. İncelenen reklamların tamamından farklı olarak Lysol reklamında ünlü kişiler de yer almaktadır. Bunlardan birisi Prof. Dr. Osman Müftüoğlu, diğeri ise Mucize Doktor dizisinin başrol oyuncusu olan ve otizmlili, sürekli endişeli olan Dr. Ali Vefa karakterini canlandıran oyuncu Taner Ölmez’dir (Resim3b, c).

Reklam filmi, Prof. Dr. Osman Müftüoğlu’nun bir tiyatro sahnesinde verdiği seminer/konferans görüntüsü ile başlamaktadır. Alkış seslerinin ardından Müftüoğlu’nun sesi duyulur: “Konumuz sevgi. Sevmek demek endişe etmek demektir. Seviyorsan koruyacaksın. Riski sıfırlamak yok belki, ama en aza indirmek var. Risk ne kadar düşükse endişede o kadar az.” (Resim3b). Bu esnada her vurguda görsel değişmekte ve dış ses olarak Prof. Dr. Müftüoğlu’nun sesi duyulmaya devam etmekte, Dr. Ali Vefa’nın endişeli ve sorgulayan bakışları ile görüntüler tamamlanmaktadır. Daha sonra konferans salonunda Dr. Ali Vefa’nın Prof. Dr. Müftüoğlu’na soru sorduğu görülmektedir: “Nasıl koruyacağız?”. Cevap ise samimi, güvenilir bir ses tonuyla “Güvendiğinden asla şaşma”. Reklamın devamında ise Dr. Ali Vefa’nın okul ortamında çanta ev ortamında hediye paketi, sınıfta öğretmenin sıra ve kapı kollarını, ev ortamında bir kadının kargo paketini ürünü kullanarak dezenfekte ettiği görülmektedir (Resim3 d2, e2). Sonrasında ise kısa bir animasyon ile temsili kumaş dokusu üzerinde yer alan mikropların ürün ile temizlendiği gösterilmekte, “Hastalığa sebep olan virüs ve bakterilerin %99,9’unu öldürür” açıklaması altı kırmızı çizgili olarak verilmektedir (Resim3f). Yemek masası etrafında mutlu, şen kahkahalar atan bir aile görüntüsü ile reklam filmi sonlanmaktadır. Son karede ise dış ses tarafından “Sevdiklerinizi korumak için Lysol şimdi Türkiye’de” açıklaması gelmekte ve ürün görseli yer almaktadır (Resim3g).

Resim3. Cif Ultra Hijyen Sprey reklamından kareler

Gösteren : Doktor, çocuk, okul, ürün

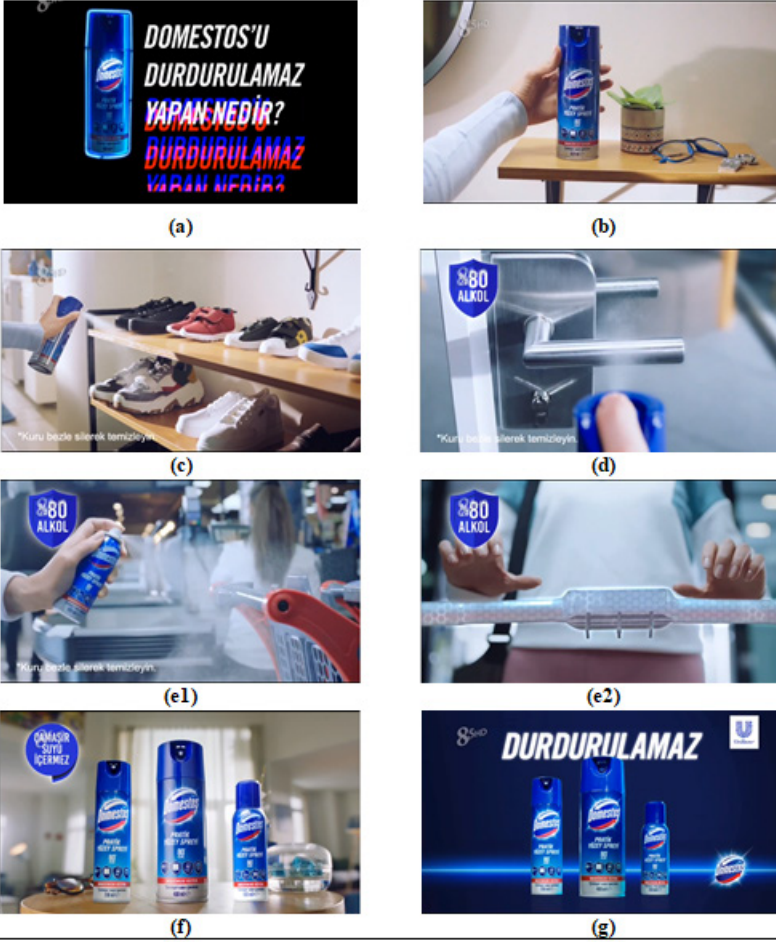
Gösterilen : Doğru bilgi, Mutlu aile (aile sofrasında gülen kişiler), hijyen, güven

Biri medyada sıklıkla yer alan, sağlık içerikli programlar yaparak bilgi veren gerçek bir doktor ve diğeri sevilen bir dizi karakterinin (otizmlili Dr. Ali Vefa) birlikte kullanıldığı reklam filmi yan anlam olarak değerlendiril-

diğinde öncelikle sağlık ile ilişkili karakterler kullanılarak dikkat çekmeyi ve güven vermeyi amaçladığını söyleyebiliriz. Diğer bir ifade ile reklam filminde kanaat önderleri ana unsur olarak kullanılmıştır. Yine reklam filminde karşıtlıklar kullanılarak ürünün kullanım alanları gösterilmektedir. Bu aşamada da çocuk ve aile vurgusu yapılmaktadır. Zaten reklamın başında da “Konumuz sevgi” denilmektedir. Dış ses tarafından vurgulanan anahtar kavramlar ise “sevgi”, “endişe”, “koruma” ve “risk” olarak sıralanmaktadır. Bu kavramların her bir vurgusunda ise çantayı yerden alan ve sırtına takan çocuk, kapı kolunu tutan çocuk, aile yemeği ve hediye gibi görsellerle desteklenmektedir. Dolayısıyla çocuklarınızı, aile üyelerinizi gerek evde gerek dışarda gerekse okulda korumak için doktorlar tarafından ürünün kullanılması öneriliyor denilmektedir.

(4) Domestos pratik yüzey spreyi reklamı: Unilever tarafından üretilerek piyasaya sürülen Domestos Pratik Yüzey Spreyi reklamı Ocak 2021’de yayınlanmıştır ve 23sn’ye sürmektedir. Reklam filmi, karanlık içerisinde ilk olarak ışıklı bir çerçevenin görülmesiyle başlamaktadır. Sonrasında ışıklı çerçevenin içerisinde ürünün kendisi belirirken hareketli tipografi olarak kurgulanmış yazı ve dış ses gelmektedir. Domestos Pratik Yüzey Spreyini durdurulamaz yapan nedir?” (Resim4a). İkinci karede siyah zeminden ev ortamına solarak geçiş yapıldığı ve bir kadın elinin rafta duran Domestos’a uzandığı görülmekte (Resim4b), sonrasında kullanım alanlarında (ayakkabılar, kapı kolu, alışveriş arabası) ürünün kullanımı gösterilmektedir (Resim4c,d,e1). Ev içerisinde sehpa üzerinde ürünün üç versiyonu birlikte gösterilirken dış ses tarafından “Domestos evde, ofiste her yerde” açıklaması duyulmaktadır (Resim4f). Ürünün yer aldığı sehpanın üzerinde yarısı gözüken kemik çerçeveli gözlük sol üst köşede “çamaşır suyu içmez” açıklaması, sağında bir fanusa benzeyen kapağı kapalı şeffaf bir materyal, içerisinde turkuaz cam benzeri parçalar var.

Dış sesin açıklaması “her zaman yanınızda” diye devam ederken reklamın başına atıf yapılarak yine karanlık bir fon kullanılmaktadır. Son olarak bu karede mavi bir çizgi belirlemekte ve “Domestos durdurulamaz” denilmektedir (Resim4g).

Resim4. Domestos Pratik Yüzey Spreyi reklamından kareler

Gösteren : Hareketli tipografi, kullanım alanları, mavi renk, ürün

Gösterilen : Dinamizm, hijyen,

Reklam filmi yan anlam olarak değerlendirildiğinde, diğer reklam filmlerinden farklı olarak başlama sahnesindeki hareketli tipografi, siyah zeminden ürüne, üründen ev ortamına geçiş vb. unsurların yer aldığı reklam tasarımı ile hedef kitlesinin daha çok gençler olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte alışveriş arabasını kullanan kadın, reklamın son karelerinde yer alan sehpa üzerindeki kemik çerçeveli gözlük gibi detaylarla (Resim4f) hedef kitlesini orta yaş ve üzerine genişletmeyi çalıştığı da söylenebilir. Ayrıca reklamın genelinde kullanılan mavi renk, ürün kullanım alanları gösterilirken kullanılan kalkan görseli ve üzerindeki “%80

alkol” açıklaması, temiz ve ferah ev ortamı özellikle de mutfak dışında bir ortamın kullanılmasıyla ürünün günlük rutinin bir parçası olduğu anlamı kazandırılmış. Bu bağlamda da reklamda, daha genç kesiminde günlük rutinde rahatlıkla kullanabileceği, koruyucu (şövalye) konumunda ve sonsuza kadar (anlamını taşıyan ufuk çizgisiyle) sizinle birlikteyiz ve engel tanımıyoruz denilmektedir.

(5) Activex hijyenik sprej reklamı: Evyap Tarafından üretilerek piyasaya sürülen Activex Hijyenik Sprej’in 24sn’lik reklamı Mart 2021’de yayınlanmıştır. Reklam filmi, beyaz, boş bir zemin görüntüsü varken dış ses ile başlamaktadır. Sonrasında görüntüye o soru gelir “Activex’in hijyenik sprej’i olsa nasıl olur?”. Ekrana gelen yazı da mavi ve turuncu renkler kullanılmıştır. Bir sonraki karede ise “Tabi ki yüksek alkollü formülüyle hijyen sağlar” cevabı verilirken mutfak tezgâhı üzerinde ürün gözükmektedir (Resim 5b). Yeni bir ürün olduğu ve alkol oranının yüksek (%90) olduğu yazılı olarak gösterilmektedir. Farklı yüzeylerde kullanıldığına dair kareler ile kullanım alanlarının gösterildiği reklam filmi devam etmektedir. Koltuk, işyeri ayakkabı, çanta, bebek yemek sandalyesi, alışveriş poşeti, kapı ve dolap kolları (Resim5c,d,e). Yine mutfak tezgahında ürünün farklı iki versiyonu ve “Her yerde üstün hijyen” sloganla reklam sonlanmaktadır (Resim5f).

Resim 5. Activex Hijyenik Sprej reklamından kareler

Gösteren : Mutfak, ürünün kullanıldığı yüzeyler, mavi ve turuncu renk

Gösterilen : Sükûnet, Hijyen, Güven

Mutfakta başlayıp sonlandırılmış bir reklam, geçiş sahneleri ise daha çok kullanılan koltuk, çanta, işyeri, dış mekanlarla ilişkili olup mikropları kendi kalemiz olarak gördüğümüz evimize getirme potansiyeli olan ayak-kabı, alışveriş poşeti, sıklıkla temas edilen kapı kollarında ürünün kullanımı gösterilirken mekân farklılaşmaktadır. Reklam filminin tamamında huzurun, hijyenin temsil edildiği mavi ve dinamik, enerjik, uygunluk anlamlarını barındıran turuncu renkler hakimdir. Bu renklerin aynı zamanda ürünün de renkleri olduğu görülmektedir.

Düzenli, temiz ve hijyenik olduğu anlaşılan mutfak tezgâhı üzerinde yer alan ürünün yanında en önemli özelliği 90 derece alkollü formülü olduğu yine koruma anlamını barındıran kalkan görseli ile verilmektedir (Resim5b). Ürünün kullanım alanları gösterilirken iki husus dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki tüm kullanım alanları ile ilgili görüntü hızlı bir şekilde akarken bebek yemek sandalyesinin yer aldığı görüntü diğerlerine oranla çok daha uzun süre ekranda kalmakta ve “hipoalerjenik” açıklaması ile sunulmaktadır. Bir diğer husus ise ev içi ortamlarda ürünü kullanımı temsil edilirken ürünü kullanan kişi kadın iken işyeri, çanta gibi dış mekanlarla doğrudan ilişkili alanlarda ise ürünü kullanan kişinin erkek olmasıdır.

Reklam filminin yan anlam olarak tüketiciye, sakin huzurlu bir ev ortamında korumalı bir şekilde -ki burada Covid-19’dan korunma kastedilmektedir-, hayatını devam ettirmek istiyorsan, hele bebeğini ve sağlığını düşünüyorsan mutlaka bu ürünü kullanmalısın denilmektedir.

Sonuç

Covid-19 panademisi döneminde sağlık ve korku ilişkisinin nasıl kurulduğu diğer bir ifadeyle korku çekiciliğinin nasıl yansıtıldığının belirlenmesi amacıyla, pandemi döneminde kullanımı artan sprey dezenfektan ürünlerin reklamları göstergebilimsel analiz yöntemiyle incelendiği çalışmanın en temel bulgusu, korkunun “sağlığı kaybetme korkusu” üzerinden kendini yeniden inşa edilmiş olmasıdır. Buna göre reklam filmlerinde sağlığı kaybetme korkusu, görülmeyen bir düşman ile ilişkilendirilmiş, ürünlere ise Covid-19 ile yeniden anlamsal ve kavramsal olarak inşa edilmiş olan korku ögesine karşı bir *koruma* misyonu yüklenmiştir.

Korku iki farklı alanda, bireyin *yaşam alanı* ve *dış dünyası* olarak yeniden inşa edilmiştir. Dış dünya tamamen *kontrol edilemeyen*, *güvensiz* bir alan iken yaşam alanı *kontrol edilebilen*, *güvenli* bir mekân olarak kodlanmıştır. Tehlikeli ve kontrol edilemez dış dünya ile temas edilen bütün

noktalar (kapı kolları, asansör düğmeleri vb.) salıḡı kaybetme korkusu ile birleştirilmiştir. Bu kavramsal inşa süreci içerisinde *düşman* ile oluşturulan korku, bireyin çevresinde, sürekli olarak temas ettiḡi bütün nesnelerde ve dış dünyanın tümünde yer almaktadır. Kontrol edilebilen tek alan ise bireyin yaşam alanıdır. Bu nedenle de yaşam alanı içerisinde birey dezenfektan sprey kullanarak güvende olabilecektir.

Reklam filmlerinde korku öḡesi olarak kullanılan *hastalık* veya *saḡlıḡı kaybetme* durumu sadece birey ile deḡil, aynı zamanda bireyin sevdikleri ile de ilişkilendirilmiştir. Ve bu korku öḡesinin şiddeti bireylere sevdiklerini koruma misyonu yüklenilerek artırılmıştır. Yine bireyin saḡlıḡı kaybetmesi durumu diḡer bir ifade ile korkunun nedeni olarak tanımlanan *düşman* ise görünmeyen ve bilinmeyen bir yapıdadır ki Covid-19 ile ilgili olarak bu dönemde bir bilinmezliḡin olduḡunu dikkate almak gerekmektedir. Reklam filmlerinde düşman, mikrop sembolleri ile temsil edilerek tüketicinin zihninde oluşan *belirsiz ve görünmeyen düşman* netlik kazanmıştır.

Sprey dezenfektan ürünlerin koruyucu yapısı, alkol seviyesi, kullanım alanlarının reklam filmlerinde göstergelerle somutlaştırılması, aynı zamanda düşmanı belirgin ve nesnel hale getirilmesi de kavramsal olarak Covid-19 ile inşa edilmiş korkuya karşın bir çözüm getirerek ortada bulunan belirsizliḡin bireyin zihninde giderilmesi amaçlanmıştır. Bunu yaparken fiziksel kalkan ve görünmeyen kalkan gibi semboller kullanılmış, kalkanın koruyucu işlevi ile ürünlerin fonksiyonları birleştirilmiştir. Kalkan ve savaşçı miti güveni temsil eden kavramsal yapıyı inşa etmiştir. Mitlerin yapı olarak belirsizliḡi ortadan kaldırma işlevi Covid-19 ile oluşan belirsizlik durumunu ve korku öḡesini bertaraf etmiştir.

Düşmanın görünmeyen yapısı, hastalıḡın gizemli doğası ve geleceḡe yönelik belirsizlik erevesi içerisindeki bireye, reklam filmlerinde yer alan ürünler ile net, somut ve güvenli bir dünya vaat edilmektedir. Bu ise reklam filmlerinde kullanılan göstergelerle kurgulanan yan anlamlarla şu şekilde somutlaşmaktadır:

- Pandemi döneminde bulaş riskinin en çok olduḡu ifade edilen yerlerde güvenle kullanabileceḡiniz ürün ile dışardan evinize gelebilecek her türlü mikroba/tehlikeye karşı “ABC Yüzey Temizleyici Sprey” kullanılmalıdır.
- Mikrop ve hastalıklara karşı çocuklarınızla, sevdiklerinizle birlikte ürünü kullanarak hastalıkları kapının dışında bırakırsınız. Evinizin içerisinde mutlu saḡlıklı, hastalıklardan korunmuş şekilde yaşamak için “Cif Ultra Hijyen Sprey” kullanılmalıdır. Bu anlamlandırma ile reklamın yayınlandıḡı dönemde sıklıkla vurgulanan “evde kal” aḡrısına atıf yapıldıḡı da söylenebilir.

- Çocuklarınızı, aile üyelerinizi gerek evde gerek dışarda gerekse okulda korumak için doktorlar tarafından önerilen “Lysol Dezenfektan Sprey” kullanılmalıdır.

- “Domestos Pratik Yüzey Sprey” olarak genç kesiminde günlük rutininde rahatlıkla kullanabileceği, koruyucu konumunda ve sonsuza kadar sizinle birlikteyiz ve engel tanımayız.

- Sakin huzurlu bir ev ortamında korumalı bir şekilde, hayatını devam ettirmek istiyorsan, aileni hele bebeğini ve sağlığını düşünüyorsan mutlaka “Activex Hijyenik Sprey” kullanılmalıdır.

İncelenen reklam filmlerinde Covid-19 pandemisi ile oluşan dünyada “güvende olma” durumu dış dünyanın tehlikelerinden korunmuş ve kontrol edilebilen yaşam alanı içerisinde yeniden inşa edilmiştir. Ürünlere ise temel olarak koruyucu ve aynı zamanda belirsizliği gideren bir anlam yüklenmiştir. Pandemi döneminde yayınlanan ve araştırmaya konu olan reklam filmlerinde, ürünlerin tümü sağlığı kaybetme korkusu mesajının dolayısıyla “korku çekiciliği” ögesinin kullanıldığı söylenebilir. Korku çekiciliği ögesi için yaratılmış olan korkunun nedeni aynı zamanda görülemeyen, belirsiz olan Covid-19’un özellikleri ile oluşturulmuş, mikrop görselleri ile nesnelleştirmiş, düşmana ait yapı deşifre etmiştir. Yine reklam filmlerinde korkunun nesnesi sadece bireyin kendisi ile sınırlandırılmamış aynı zamanda sevdikleri ve fiziksel yaşam alanı ile de genişletilmiştir. Reklam filmlerindeki ürünler olan dezenfektan spreyleerin kullanımıyla bireyin yaşam alanı ve sağlığı üzerinde kontrolünü sağlayacağı, dış dünyadan gelecek olan tehlikelere karşı ise savunma oluşturacağı vurgulanmış ve sağlıklı olma durumu ürünler ile bütünleştirilmiştir.

Sonuç olarak, Covid-19 pandemisi döneminde reklam filmlerinde korku çekiciliği ögesi sağlık ile ilişkilendirilerek ve anlamlandırma olumlu mesajlar çerçevesinde kurgulanmıştır. Bu ise bilinmez olarak tanımlanan virüsün, salgının özelliklerine uygun mitler oluşturularak ortaya konulmuştur.

Aynı zamanda bu çalışma kapsamında ele alınan reklamlarda ürünler pandemiden önceki *normal* hayatın korunmasına yönelik mitler kullanmıştır. Buna göre inşa edilen mesajlar, kullanıcıya pandemi dönemi öncesi *normal* olarak kodlanan hayatı stabil bir şekilde sürdürme amacı içermektedir. Bu durumda ürünler bireye tehlikeli bir durum karşısında bedenini, sağlığını ve kişisel alanını hastalık yapıcılarından koruma, *normal* hayatını yaşayabilme olanağı sunmaktadır. Tüketici bu sayede hastalığın *gizemli* yapısından uzak tutulup, korunurken; aynı zamanda *normal* olarak kodlanan sağlıklı olma durumunu devam ettirmektedir. Hastalığın bir “ötekilik” durumu olduğu bilinmektedir. Hasta olan veya fiziksel olarak alışlagelmiş olandan radikal bir biçimde farklılık gösteren kişi ve bedeni öteki olarak

kodlanmaktadır. Bu ötekilik durumu tehlikenin ve dolayısıyla korkunun kişiye olan yakınlığı ile paralel bir korelasyon göstermektedir. Buna göre bedensel farklılık ve dolayısıyla hastalık durumu kişiye ne kadar yakın ve olası ise kişinin bunu ötekileştirme ve nefret etme eylemleri ortaya çıkar (Ancet, 2010). Reklamlarda pandeminin gizemli, tanımlanamayan ve gözle görülemeyen bir hastalık yapıcısı olması nedeni ile ürünler kişiyi pandemi öncesi *normal* hayatını sürdürmesini, *normal* olanın devam etmesini sağlayan koruyucular olarak kodlanmıştır. Buna göre ilgili ürünler tehlike karşısında sağlığını kaybetme riski yaşayan tüketicilere normal olanı vadedmekte, kullanıcıyı ise ötekilikten korumaktadır. Bu anlamda ürünlere mitsel bir anlam yüklediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Pandeminin ilan edildiği Mart 2020'den itibaren bir yıllık süreyi kapsayacak şekilde kurgulanan çalışmada dezenfektan spreylere ait reklam filmlerinin son çeyrek dönemde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu nedenle ilerleyen çalışmalarda farklı zaman dilimleri seçilerek çalışmaların tekrarlanmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Özellikle Covid-19'un bilinirliğinin arttığı dönemler alınarak yapılacak olan çalışmalarda anlamlandırmanın nasıl farklılaştığını ortaya koymak adına bu çalışma değerli görülmektedir.

Kaynakça

- Akça, S., Şengül, B. Z., ve Uyar, T. (2014). Psikopatoloji, hasta ve terapist bağlamında altı temel duygudan korkunun incelenmesi. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 23-39.
- Ancet, P. (2010). *Ucube bedenlerin feminojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Balcı, Ş ve Karadeniz, B. (2022). Gazete haberlerinde korku çekiciliğinin izlerini sürmek: Covid-19 pandemi haberleri üzerine bir inceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 9(1), 205-228.
- Berger, A. A. (2018). *Medya çözümleme teknikleri*. İstanbul: Nobel.
- Burç, M., Başakçı, D. ve Koçer, M. (2021). Reklamlarda korku çekiciliği unsurunun kullanılması: Televizyon reklamlarına yönelik bir analiz. *Erciyes İletişim Dergisi*, 8(2), 665-690.
- Casais, B., and Proença, J. F. (2021). The use of positive and negative appeals in social advertising: A content analysis of television ads for preventing HIV/AIDS. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 1-25.
- Castells, M. (2013). *İsyen ve umut ağları*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Çakar, Serpil (2009) *Reklamlarda korku çekiciliğinin kullanılması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dağtaş, B. (2013). Dilbilimsel ve göstergebilimsel yaklaşımlar. E. Yüksel (Ed.) içinde, *İletişim kuramları* (s. 133-151). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Dao, M. T., and Lim, S. (2022). Fear of disasters within the risk communication network of foreign students in Japan amid the COVID-19 pandemic crisis: A cohort design. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 71.
- Freud, S. (2016). Ketlemeler, semptomlar ve kaygı. S. Freud içinde, *Psikopatoloji üzerine* (s. 243-340). İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Freud, S. (2019). *Tekinsizlik üzerine*. İstanbul: Laputa Kitap.
- Geçit, E. (2021). *Reklamlarda korku çekiciliği*. Ankara: İksad yayınevi.
- Gencer, T. Z. (2022). Pandemi krizine yanıt olarak kamu spotlarının korku çerçevelemesi bağlamında incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(82), 808-821.
- Hanife, G. Ü. Z., ve Atkan, B. (2021). Televizyon reklamlarında mizah: Göstergebilimsel analiz. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (7), 27-47.
- Lun, D. (2022). *Facing fears: Investigating the effectiveness of a health application using augmented reality as fear appeal messages on sun safety*. Doctoral Dissertation, University of Miami. https://scholarship.miami.edu/esploro/outputs/doctoral/Facing-Fears-Investigating-the-Effectiveness-of/991031686313302976?institution=01UOML_INST#details (Erişim Tarihi: 15.8.2022)

- Sontag , S. (2020). *Böyle yaşıyoruz artık*. İstanbul: Can Yayınları.
- Sun,Y., Feng, Y., Shen, X-L. and Guo, X. (2022). Fear appeal, coping appeal and mobilehealth technology persuasion: A two-stage scenario-based survey of the elderly. *Information Technology & People*, <https://doi.org/10.1108/ITP-07-2021-0519>. (Erişim Tarihi: 15.8.2022)
- Toker, A. ve Sulak, H. (2020). Reklam filmlerinde kullanılan çekicilik türleri ve tüketiciler üzerindeki etkilerine yönelik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt: 11, 117-133.
- Topçu, Ç. (2022). Korku çekiciliğinin temizlik ve hijyen reklamlarındaki sunumu. *Pamukkale Üniversitesi İletişim Bilimleri Dergisi*, (1). 64-78.
- Tuncer, E. S. (2020). Göstergebilimin çözümleme modelleri ışığında reklam anlatıları. *Atatürk İletişim Dergisi*, 20, 73-102.
- Türk Dil Kurumu (TDK) online Güncel Türkçe Sözlük. Korku maddesi. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı (Erişim Tarihi: 15.4.2021)

BÖLÜM 2

DERLEME KANUNU VE TÜRKİYE BİBLİYOGRAFYASI OLUŞTURMA ÇALIŞMALARI (1934-1938)

Yunus PUSTU¹

¹ Yüksek Kurum Uzman, Dr., Türk Tarih Kurumu Bilimsel Çalışmalar Müdürlüğü; e-mail: yunuspustu@gmail.com; ypustu@ttk.gov.tr ORCID: 0000-0003-4409-2325

Giriş

Türkler, özellikle İslamiyet’i kabullerinin ardından yazılı kültür alanında önemli bir gelişim göstermişlerdir. İslamiyet’in ilme verdiği önem bunda mühim bir etkindir. Bu motivasyona ek olarak “inşa (yazı) sanatı”nın da yaygınlık kazanmasıyla birlikte pek çok alanda önemli eserler ortaya konulmuştur. Bu durum Türk-İslam coğrafyasında kitap kültürü konusunda önemli gelişmelerin yaşanmasını beraberinde getirmiş ve bahsi geçen coğrafyada birçok eseri bünyesinde barındıran kütüphaneler ortaya çıkmıştır. Ancak Haçlı Seferleri ve Moğol İstilasası bu birikime büyük darbe vurmuştur. Bu durum Türk-İslam medeniyetinin kültürel mirasçısı konumunda olan Osmanlı Devleti’ni de menfi yönde etkilemiştir. Diğer bir ifade ile tahrip edilen kütüphanelerdeki kitapların pek azı Osmanlı dönemine ulaşabilmiştir (Erünsal, 2015: 195)

Osmanlı ülkesinde 18. yüzyılın ilk çeyreğine kadar kitapların çoğaltılması klasik usullerledir. 15. yüzyılın ortalarında Almanya’da Johann Gutenberg tarafından keşfedilen matbaanın Osmanlı ülkesine girişi ise ancak 1727 senesinin sonlarına denk gelmektedir. Bu durum evvelce müstensihlerce çoğaltılan kitapların çok daha hızlı bir şekilde okuyucuya ulaşmasını sağlamıştır. Ayrıca bu sayede kitapların ilim âlemine sunulması çok daha ekonomik bir hâl almıştır. Matbaanın Osmanlı ülkesine gelişinin hemen ardından kitap basımında çok önemli bir artışın olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak matbaanın gelişinin yansımaları ilerleyen süreçte kendini gösterecektir (Beydilli, 2003: 111-113).

Matbaanın icadı ve sonrasında bilim ve teknoloji sahasında ortaya çıkan ilerlemeler bilgi-belge üretiminin çeşitlenerek artmasını sağlamıştır. Bu durum basılı materyallerin depolanması ve okuyucuya sunulması problemini ortaya çıkarmıştır. Bu ise “derleme yasaları” ve “bibliyografik denetimi” gündeme getirmiştir. Amaç, basım-yayın konularındaki bilgi birikimin en etkili ve sağlıklı bir biçimde halka sunulması ve millî kültürün sonraki nesillere aktarılmasıdır (IV Ulusal Yayın Kongresi 7. Komisyon: Derleme Sorunları ve Bibliyografik Kontrol Komisyon Raporu, 1998: 83-84).

Kitapların derlenmesi hususundaki girişimleri MÖ. 3. yüzyılda Ptolemaioslar döneminde Mısır’da tesis edilen İskenderiye Kütüphanesine kadar geri götürmek mümkündür. Çağdaş anlamda ise derlemenin temelleri 16. yüzyılda Fransa’da atılmıştır (Candan, 2010: 36). Türk geleneğinde kitaba ehemmiyet verilmesine ve birçok eserlerin ortaya konulmasına rağmen 19. yüzyıla kadar derleme konusunda herhangi bir çalışma söz konusu değildir (Yaman, 1961: 129-130). Ülkemizde derlemeye yönelik çalışmaların tarihî alt yapısı ancak 1850’lere kadar geri götürülebilmektedir (Baş, 2020). 1852 senesinde “Fransız Basın Kanunu” örnek alınarak hazırlanan 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi derleme konusunda ülkemizdeki ilk

girişimdir (Candan, 2010: 38). Buna rağmen o esnada gerçekleştirilen çalışmalardan herhangi bir sonuç elde edilebilmiş değildir (Polat, 1999: 95). Ayrıca o dönemde ortaya konulan girişimlerin ilmi olmaktan ziyade siyasi bir amaç taşıdığını da burada özellikle ifade etmek gerekir (“V Ulusal Yayın Kongresi 7. Komisyon: Derleme Sorunları ve Bibliyografik Kontrol Komisyon Raporu, 1998: 84).

Sonraki süreçte Osmanlı Devleti’nin birçok kargaşa ve savaşlarla (93 Harbi (1877-1878), Balkan Harpleri (1912-1913), I. Dünya Harbi (1914-1918)) mücadele etmek durumunda kalması bu süreci sekteye uğratmıştır. Millî Mücadele devresinde de bu girişimler için uygun ortamın oluşmadığı açıktır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulmasını müteakiben rejime ve sisteme yönelik inkılaplar konusunda belli bir aşamaya gelindikten sonra kültürel alana yönelik düzenlemeler için harekete geçilmiştir. Derleme çalışmaları konusu da bahse konu süreçte gündeme gelmiştir. Bu konudaki ilk teşebbüs 1926 senesindedir. Girişimin temel aktörü 1924 senesinde bir yıl süre ile kütüphanecilik konusunda incelemelerde bulunmak üzere devlet tarafından Fransa’ya gönderilen Hasan Fehmi Edhem Karatay’dır (1888-1968)¹. 1925 senesinde ülkeye dönen modern kütüphaneciliğin ülkemizdeki ilk temsilcisi Karatay², bahsi geçen yılda Fransa’da uygulamaya konulan Fransız Derleme Yasasını (Dépot Légal Obligatoire) Türkçeye çevirerek buna dayalı olarak bir derleme kanun tasarısı hazırlamıştır. Karatay, hazırladığı bu kanun tasarısını o sırada Maarif Vekâleti Kültür Müdürlüğü vazifesini yürütmekte olan Dr. Hamit Zübeyr Koşay’a (1897-1984) sunmuştur. Ardından Koşay ile dönemin Maarif Vekili Hamdullah Suphi’nin uygun görmesi üzerine tasarı TBMM Encümenine sunulmuştur (Candan, 2010: 44). Ancak mali sebeplerle süreç sekteye uğramıştır. Sonrasında Maarif Vekilliği vazifesine gelen Mustafa Necati Uğural (1897-1929) döneminde çeşitli girişimlerde bulunulmuşsa da bu hususta herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir (Polat, 1999: 95-96). Derleme hususundaki mevzuatsal altyapının tekrar gündeme gelmesi ise 1934 senesine kalmıştır.

1. Derleme Kanunu Hazırlıkları ve Yayınlanması

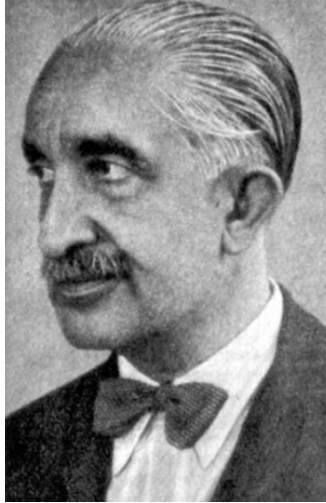
Derleme Kanunu konusu³, Mustafa Kemal Atatürk’ün direktifleri ile Çankaya’daki bir toplantı sırasında gündeme gelmiştir. Bu esnada Dr. Hamit Zübeyr Koşay’ın 1926 yılında sunduğu tasarı üzerinden ilerlenmesine karar verilmiştir (BCA., 30.18.1.1/18.20.5; IV Ulusal Yayın Kongresi 7.

1 Hasan Fehmi Ethem Karatay için bk. (Eyice, 2001: 473-474; Buluş-Delibas, 2021: 90-92).

2 Karatay’ın ülkemizdeki modern kütüphaneciliğin öncüsü olduğu hakkında bk. (Subaşıoğlu-Tamdoğan, 2014: 584)

3 Derleme Kânunu konusunu ele alan özellikle Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünde şimdiye değin kaleme alınan çok kıymetli çalışmalar mevcuttur. Biz ise konuya dönemin gazeteleri üzerinden bir bakış açısı geliştirmeye çalıştık. Derleme Kânunu konusunda yapılan çalışmalar için bk. (Gökman, 1952; Yaman, 1961; Baydur, 1982; Atılğan, 1992; Coşkun, 1999; Candan, 2010; Baş, 2020)

Komisyon: Derleme Sorunları ve Bibliyografik Kontrol Komisyon Raporu, 1998: 85). Türk kütüphaneciliği açısından bir dönüm noktası olan bu kararın hemen ardından uygulamaya geçilmesi için kanunun ana hatları o an da taslak hâline getirilmiştir. 18 Mart 1934 tarihli ve 6/637 sayılı Başvekâlet tezkeresinin ana hatları da bu taslağa dayanmaktadır. Kaleme alınan kanun layihası 10 Mayıs 1934 tarihinde Dâhiliye Encümeninden, 20 Mayıs 1934 tarihinde Adliye Encümeninden ve 30 Mayıs 1934 tarihinde de Maarif Encümeninden geçerek Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulmuş ve gerçekleştirilen görüşmeler sonunda (Gökman, 1952: 112-113) 2 Temmuz 1934 tarihli *Resmî Gazete*'de neşredilerek uygulamaya konulmuştur (*Resmî Gazete*, 2 Temmuz 1934: 4076-4077; *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Temmuz 1934: 1; *Akşam*, 20 Temmuz 1936: 6). Bu görevin layıkıyla yerine getirilebilmesi için Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı bünyesinde Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü altında bir oluşuma gidilmiştir (IV Ulusal Yayın Kongresi 7. Komisyon: Derleme Sorunları ve Bibliyografik Kontrol Komisyon Raporu, 1998: 85)⁴. Türkiye'de neşredilen bütün kitap ve risale, mecmua, hülâsa basılmış yazı ve resim olarak tarihi aydınlatmaya yardımcı olacak bütün vesikalar burada toplanacaktır (Ethem, 1934: 7). *Akşam* gazetesi kanunun amacını şu şekilde sayfalarına taşımıştır; “*Derleme direktörlüğünün vazifesi, memleketimizde büyük küçük ne kadar kitap, revü, mecmua, dergi, gazete, broşür v.s. basılıyorsa bunları günü gününe toplamak, kaydedip saklamak, her yıl için hülâsalar neşretmektir*” (*Akşam*, 20 Temmuz 1936: 6).

Selim Nüzhet Gerçek (Birinci, 1996: 27)

4 Bir kısım kaynakta ise müdürlüğün Kültür Bakanlığı bünyesinde tesis edildiği bilgisi yer almaktadır. Bk. (*Kurun*, 16 Şubat 1936: 6). Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğünün açık telgrafla muhabere eden makamlar listesine geçirilmesi hakkında bk. (BCA., 30.18.1.2/48.67.2).

Tesis edilen kurumun merkezi İstanbul'dadır (*Kurun*, 16 Şubat 1936: 6). Ülkenin başkenti Ankara olmasına rağmen bu yönde bir karar alınmasının sebebi muhtemelen İstanbul'un kitap ve kütüphaneler konusundaki altyapısıdır. Bu kanun uyarınca da İstanbul'da bir müdürlük teşkiline gidilmiş (Ethem, 1934: 7) ve Maarif Vekâletince İstanbul'da bir Basma ve Resim Derleme Yurdu tesis edilmiştir. Başına getirilen kişi Selim Nüzhet Gerçek'tir (1891-1945) (*Hakimiyet-i Milliye*, 22 Temmuz 1934: 2; *Akşam*, 21 Teşrinisani 1934; *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Temmuz 1934, 1934: 1)⁵. Selim Nüzhet Bey vefatına kadar on bir yıl bu görevde kalmıştır (Candan, 2010: 57). Ayrıca onun idaresi altında iki de memur görevlendirilmiştir. Derleme direktörlüğünün binası Babıâli caddesinde bulunmaktadır. Her gün gelmekte olan kitap, gazete, mecmua ve sair evrak belli bir düzen dâhilinde tasnif edilerek bahse konu binanın içerisinde muhafaza edilmiştir (BCA., 30.18.1.2/76,52.7; *Kurun*, 4 Temmuz 1937: 3).

2. Derleme Kanunu

4 Haziran 1934 tarihinde gerçekleştirilen müzakerelerin⁶ ardından 21 Haziran'da kabul edilen ve aynı yılın 2 Temmuz'unda yayınlanan 2527 sayılı "Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu" on altı maddeden oluşmaktadır (BCA., 490.1.0.0/2.9.13). Kanunun ilk maddesi, yazılı basma ve resim neşredenlere bunlardan beş nüshasını Maarif Vekâletine verme zorunluluğu getirmiştir. İkinci maddede ise birinci madde kapsamına giren materyallerin neler olduğuna değinilmiştir. Buna göre teslimi konusunda zorunluluk getirilenler; *Gazeteler, ajans tebliğleri, mecmualar, kitaplar, risaleler, tahsil tezleri, hatıralar, atlaslar, tablolar, oyma baskılar (gravürler), her çeşit resimler, san'at kıymetini haiz duvar ilanları, kılavuzlar, plânlar, krokiler, destan ve şarkı mecmuaları, musiki notları, dans notları ve tiyatro piyesleri, cemiyet ve şirketlerce neşredilen raporlar, her çeşit kataloglar, takvimler, yıllıklar, yillaçlar ve muhturalardır. Ayrıca "Memleketin türlü hayatı ile alakası olduğu Maarif Vekâletince tespit ve ilân olunan eserler de bu mecburiyete tâbi tutulur"* denilmiştir (*Resmî Gazete*, 2 Temmuz 1934: 4076; *Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu*, 1935: 3-4).

Üçüncü madde bahse konu dokümanın hangi süre içerisinde ilgili birimlere teslim edilmesi gerektiğine dairdir. Buna göre teslim için yayıncılara verilen süre on beş gündür. Dördüncü ve beşinci maddelerde teslim edilecek evraka dair izahata gidilmiş ve müstesna tutulan baskılar belirtilmiştir. Buna göre resmî dairelerin bastırdıkları cetveller, defterler, makbuzlar, formüller, başlıklı zarflar ve kağıtlar ile her tür hizmet evrakları derleme kapsamından müstesna tutulmuştur. Buna ek olarak şirketlerin, ticarethanelerin ve fabrikaların fatura, etiket, tarife ve defterleri de istisna

5 Selim Nüzhet Bey hakkında detaylı bilgi için bk. (Birinci, 1996: 25-27)

6 Kanunun müzakereleri hakkında detaylı bilgi için bk. (*TBMM. ZC.*, 4 Haziran 1934: 42-47).

tutulan evraklar arasındadır. Davet tezkereleri, kartvizitler, adres ve ilân kartları, lokantaların yemek listeleri ile her nevi biletler de bu minvaldendir (*Resmî Gazete*, 2 Temmuz 1934, 4076; *Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu*, 1935: 4; *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Temmuz 1934: 1).

Kanunun altıncı maddesine göre tıpkıbasımlar, gözden geçirilmiş baskılar hatta kapağı değiştirilen eserler de bu kapsamdan istisna tutulmamıştır. Yedinci madde ise yabancı ülkelerde bastırılan eserlerin ülke dâhilinde basımına açıklık getirmektedir. Buna göre bunlar da teslimi mecburi tutulan evraklardandır. Ancak burada sadece Türkiye'deki yayıncısı teslimat konusunda mesul tutulmuştur (*Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu*, 1935: 5; *Resmî Gazete*, 2 Temmuz 1934: 4076).

Kanunun sekizinci maddesi derlenen eserlerin hangi kütüphanelere verileceğine değinmektedir. Bunun için kanunda Ankara'da, İstanbul'da ve İzmir'de olmak üzere beş kütüphane adı sayılmıştır. Bunlar Milli Kütüphane, Ankara, İstanbul ve İzmir Umum Kütüphaneleri ile İstanbul Üniversitesi Kütüphanesidir. Bahsi geçen kütüphanelerin her birine verilecek nüsha sayısı birdir. Sayılan kütüphanelerden teşkili düşünülen Milli Kütüphane o sırada henüz tesis edilmediğinden buraya verilecek nüshalar geçici olarak Maarif Vekâletinin bu iş için görevlendireceği bir birim tarafından toplanıp korunacaktır. (*Resmî Gazete*, 2 Temmuz 1934: 4076; *Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu*, 1935: 5).

Kanun tasarısı görüşülürken Süleyman Sırrı Aral Bey söz alarak nüshaların hepsinin Maarif Vekâletinde toplanarak bahsi geçen kütüphanelere dağıtılmasını teklif etmiştir. Bu teklifin sebebi yayıncıların her bir kargo için ayrı ayrı ücret ödemek durumunda kalacak olmaları ve bunun onlara maddi bir külfet getireceği öngörüsüdür. Süleyman Sırrı Bey'in teklifi üzerine dönemin Maarif Vekili Yusuf Hikmet Bayur (1891-1980) baskı işini gerçekleştirenlerin vilayet merkezlerinde iseler Vilayet Maarif Müdürlüklerine, kazalarda iseler Maarif Memurluklarına teslimle mükellef olduklarını belirterek konuya açıklık getirmiştir (*TBMM. ZC.*, 4. VI. 1934: 42-47).

Onuncu maddede teslim konusundaki sürelerle dikkat çekilmekte ve buna riayet etmeyenlere uygulanacak yaptırımlar ele alınmaktadır. Bunun için yayıncılara tanınan süre on beş gün olup bu süre zarfında teslimatta bulunmayanlara mahkemece elli liradan düşük olmamak üzere para cezası verilebileceği ifade edilmiştir. Dahası cezanın uygulanması teslim zorunluluğunu da ortadan kaldırmamaktadır (*Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu*, 1935: 5-6; *Resmî Gazete*, 2 Temmuz 1934: 4076-4077).

Türkiye'de kazı çalışması gerçekleştirerek buna dayalı olarak yurtdışında yayın yapanlara da bu konuda zorunluluk getirilmiştir. Kanun uyarınca bu durum henüz kazı izni verilmeden önce yazılı bir evrakla resmiyete dökülecektir. Bunlardan istenilen nüsha sayısı ise altıdır. Nüshaların

verileceği kütüphaneler Milli Kütüphane, Maarif Vekaleti Müzeler Dairesi Kütüphanesi, İstanbul Asar-ı Atika (Eski Eserler) Kütüphanesi, Ankara Umum Kütüphanesi ve o sırada adı Türk Tarihi Tetkik Heyeti Kütüphanesi olan Türk Tarih Kurumu Kütüphanesidir. Bunlardan yalnızca Milli Kütüphaneye iki nüsha verilmesi kararlaştırılmıştır. Diğer kütüphanelere verilecek doküman sayısı ise sadece birdir. (*Resmî Gazete*, 2 Temmuz 1934: 4076-4077; *Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu*, 1935: 6).

Kanunda henüz Milli Kütüphane tesis edilmediğinden bahse konu kütüphane vücuda getirilinceye kadar derlenen basma yazı ve resimlerin Maarif Vekâletinde bu iş için memur edilen teşkilât tarafından korunacağı notu düşülmüştür. Bir diğer madde hükümetçe yasaklanan neşriyat hakkındadır. Bunlardan da beş nüsha teslim edilmesi zaruri tutulmuştur. Ancak bu tarz yasaklı neşriyatın açıkta değil belli bölümlerde kilit altında muhafaza edilmesi karar altına alınmıştır. Kanunda derleme işlerinin kimler eliyle gerçekleştirileceğine dair içerik de yer almaktadır. Kanunun diğer maddeleri ise bu hükmün ne zaman yürürlüğe gireceği ve kimlerin eli ile uygulanacağı hakkındadır (*Resmî Gazete*, 2 Temmuz 1934: 4076; *Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu*, 1935: 6-7).

3. Basma Yazı ve Resimleri Derleme İşleri Hakkında Talimatname

Kanunun kabul edilmesinin ardından kanuna açıklık getirmek ve bu konuda yaşanabilecek olası sorunları bertaraf etmek gayesiyle (Candan, 2010: 57) 16 Temmuz 1934'te "Basma Yazı ve Resimleri Derleme İşleri Hakkında Talimatname" isimli bir talimatname kaleme alınmıştır. Talimatnamenin ilk maddesinde çıkarılan kanunun ardından tesis olunan Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğünün doğrudan Maarif Vekâletine bağlı olduğu bilgisi yer almaktadır. Vekâlette Müdürlüğün bağlı olduğu birim ise Millî Talim ve Terbi Dairesidir. Talimatnameye göre müdürlüğün görevleri 2527 numaralı kanun gereğince derlenen basma yazı ve resimleri teslim alarak ilgili kütüphanelere ulaştırmak, Milli Kütüphane için ayrılan eserleri geçici olarak muhafaza etmek, derlenen materyalden altı ayda bir resmî ve genel bibliyografyasını mecmua şeklinde yayımlamaktır. Buna ek olarak yeni derlenen ve ülke dahilinde o tarihe kadar yayımlanmış eski eserlerin ayrı ayrı bilgi kodlarını ve muhtelif lisanlara göre bibliyografya fihristlerini hazırlamak ve yayımlamak, çeşitli ülkelerdeki benzer kuruluşlarla iletişime geçerek görüş ve bilgi-belge alışverişinde bulunmak ve Maarif Vekâletinin kendisine tevdi ettiği diğer işleri yapmak da müdürlüğün görevleri arasında zikredilmiştir. (*Basma Yazı ve Resimleri Derleme İşleri Hakkında Kanun ve Talimat*, 1935: 8-9).

Talimatnamede Derleme Müdürlüğünün İstanbul'da faaliyet göstereceği bilgisi yer almaktadır. Ancak bu müdürlükte görev yapan memurlardan birinin Vekâlet tarafından Ankara'da vazifelendirileceği belirtilmiştir. Gerek

İstanbul ve Ankara’da gerekse taşrada bu iş için görevlendirilecek memurların temel vazifesi kendilerine ulaştırılacak baskıları makbuz karşılığında teslim almaktır. Teslim için mesai saatleri dikkate alınmıştır. Ayrıca bu görevliler muhafaza, kayıt ve fişleme işleri ile meşgul olacaklar ve gelen baskıların ilgili kütüphanelere ulaştırılmasını temin edeceklerdir. Bunun yanında bahse konu görevliler görülen bir eksiklik karşısında ve teslimin gecikmesi hallerinde de yetki ve sorumluluk sahibidirler (*Basma Yazı ve Resimleri Derleme İşleri Hakkında Kanun ve Talimat*, 1935: 10-12).

Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğünün bir diğer vazifesi derlenen neşriyatın künyelerini içeren *Türkiye Bibliyografyası* adında bir katalog hazırlayıp yayımlamaktır. Bu kapsamda Müdürlük, altı aylık periyotlarla senede iki defa olmak üzere Maarif Vekâletince Devlet Matbaasında uygun görülecek sayıda bülten neşredebilir (*Basma Yazı ve Resimleri Derleme İşleri Hakkında Kanun ve Talimat*, 1935: 12).

Kaleme alınan talimatname, bir genelge ile valiliklere iletilmiştir. Ankara’da vekâlet dâhilindeki derleme memurlarına, İstanbul’da derleme müdürlüğüne ve diğer vilayetlerdeki maarif müdürlükleri ile kazalarda Maarif Müdürlüğü namına maarif memurlarına iletmek üzere gönderilen genelge şu şekildedir;

Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde intişar eden hususî ve resmî bütün basma eserlerle resimlerin memleketin muayyen kütüphanelerinde toplanarak tarihe mal edilmesi ve bütün bu eserlerin bibliyografyalarının muntazam neşrinin temini gibi memleket irfanı ve tarihi için fevkalâde ehemmiyetli bir maksada matuf olan bu kanun hükümlerine göre en ehemmiyetsiz bir eserin veya resmin bile derleme çevresinden dışarı kalmaması Vekâletimizce çok mültezem bulunduğundan bu hususta Maarif idaresine muktezi tebligatın yapılmasını ve neşrolunan bu gibi eserlerin yukarıda bildirilen yerlere muntazam bir surette tevdi hususunda alâkadar müesseselere de tarafı âlinizden icap eden tebligatın yapılmasını ve keyfiyetin cevaben Vekâletimize de bildirilmesini rica ederim (*Basma Yazı ve Resimleri Derleme İşleri Hakkında Kanun ve Talimat*, 1935: 13-14; Coşkun, 1999: 108)

Maarif müdürlükleri ve kaza maarif memurlarınca baskıların ne surette alınacağı ve ilgili yerlere gönderileceğine dair de beş maddelik bir talimatname kaleme alınmıştır. Burada teslim evrakları ve bunun nasıl doldurulacağına dair detaylar ile teslim alınan baskıların ne surette ilgili birimlere gönderileceğine dair izahatlar yer almaktadır. Ayrıca kayıt düzeni ile ilgili ayrıntılı açıklamalarda da bulunulmuştur (*Basma Yazı ve Resimleri Derleme İşleri Hakkında Kanun ve Talimat*, 1935:17-18; *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Temmuz 1934: 1).

4. Türkiye Bibliyografyası (1934-1938)

Ülkemizde derlemenin geçmişini Osmanlı dönemine kadar geri götürmek mümkündür. Bu hususta ortaya atılar iki farklı tarih bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1846 senesinde Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kurulmasıdır. Diğeri ise 15 Kasım 1864'te çıkartılan Matbuat Nizamnamesini işaret etmektedir. Ancak bu sırada uygulamadaki amaç siyasi denetim olmuştur (Baydur, 1982:142). Çağdaş manada ulusal bibliyografya oluşturma çalışmaları ise Cumhuriyet devri ile birlikte başlamıştır. Ülke dahilinde yayımlanan kitap, gazete, dergi/mecmua vb. gibi kültür hazinelerinin tespit edilip belirli aralıklarla yayımlanmasını içeren bu vazife 1934 senesinde tesis olunan Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğüne verilmiştir. Bu vazifeye binaen Müdürlük bir *Türkiye Bibliyografyası* hazırlayıp neşretme işine girişmiştir. Bu vazife doğrultusunda Müdürlük ilk sayısını 1935 senesinde yayımlayarak okuyucunun hizmetine sunmuştur (Atılğan, 1992: 50-51, 57-58)⁷. Bibliyografya belli bir plan ve tasnif çerçevesinde oluşturulmuştur. Tasnifler on başlık altında formüle edilmiştir. Bu sayede ayrıca çalışmaların konuları, basım yerleri ve sayıları hakkında da bir istatistik tutulabilmiştir. Bunlar şu şekildedir; “*Umumiyyat, Felsefe, Dinler, Sosyal İlimler, Filoloji, Nazarî İlimler, Tatbikî İlimler, Güzel Sanatlar, Edebiyat, Tarih*” (*Türkiye Bibliyografyası* 1934, 1936: 11-14; *Kurun*, 18 Nisan 1937: 3). 1934-1938 yılları arasında ülkemizde neşredilen kitap, gazete ve mecmua adetlerinin senelere göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

1934-1938 Yılları Arasında Basılan Kitap, Gazete ve Mecmua Sayısı

Yıl	Kitap/Risale	Gazete	Dergi
1934 ¹	1468	126	185
1935 ²	1618	118	148
1936 ³	1853	319	240
1937 ⁴	2068	340	253
1938 ⁵	2398	347	204
Toplam	9.405	1.250	1.030

Derleme Müdürlüğünün buna ek olarak daha erken tarihlere inerek bibliyografya çalışmalarını genişlettiği anlaşılmaktadır. Selim Bey'in önderliğindeki bu çalışmalar ülkemizde basın hayatının başlangıcı olan 1728 yılından Tanzimat Fermanına (1839) kadar olan 110 yıllık devreyi de içine almaktadır. Bahsi geçen devrede basılan kitapların ve yazarlarının isimleri kayda geçirilmiştir. Ayrıca kataloglanan eserler hakkında okuyucuya izahatlar da sunulmuştur (Us, 1938: 1; *Kurun*, 4 Temmuz 1937: 3).

Basım yayım konusunda istatistiksel açıdan bakıldığında İstanbul'un açık ara önde gittiği görülmektedir. İstanbul'u Ankara ve İzmir takip et-

⁷ Toplu cilt için bk. (*Türkiye Bibliyografyası Türk Harflerinin Kabulünden Cumhuriyetin Onucu Yılına Kadar 1928-1933*, 1933; *Ulus*, 22 Temmuz 1937: 4; *Kurun*, 16 Şubat 1936: 6).

miştir. İstanbul ve Ankara mecmua ve gazeteler yayınında da aynı şekilde ilk sıralardadır. Bu konuda bahsi geçen illeri çoğu kere İzmir takip etse de bazı yıllarda Bursa ve Eskişehir gibi şehirler de öne çıkmaktadır. Basımevi olarak öne çıkan kurum ise açık ara Devlet Matbaası olup onu Başvekâlet Basımevi takip etmektedir. Türkiye, Ahmet Sait, Ahmet İhsan, Ulus, Resimli Ay, Ülkü, Kader, Aydınlık ve Bozkurt gibi basımevleri de fazlaca eser basan matbaalardandır. 1934-1938 seneleri arasında basılan kitapların büyük çoğunluğu sosyal bilimler alanına dairdir. Bunu tatbiki ilimler, edebiyat ve tarihe dair çalışmalar takip etmiştir. Güzel Sanatlar da fazlaca eser verilen alanlar arasında yer almaktadır. En az yayın yapılan alan ise felsefe ve dinî konulardır.

Sonuç

Türk kültüründe özellikle İslamiyet'in kabulünden sonra yazının ve kitabın ayrı bir yeri söz konusudur. İslamiyet'in ilme verdiği kıymet bunun en temel sebeplerinden biridir. Bu bakış açısı pek çok alanda kıymetli kitapların kaleme alınmasını ve bunların çoğaltılarak çeşitli kütüphanelere girmesini sağlamıştır. Osmanlı döneminde de süreç benzer şekilde seyretmiştir. Özellikle matbaanın Osmanlı ülkesine gelmesiyle kitap basım süreçleri yeni bir boyut kazanmış, çok daha hızlı ve ekonomik bir hâl almıştır. Bu durum kitapların yanında basılı diğer materyalin de çeşitlenerek artmasını sağlamıştır. Bu ise derleme ve bibliyografik denetim meselesini gündeme getirmiştir. Osmanlı'da derlemeye yönelik çalışmaların alt yapısı 1850'lere kadar gitmektedir. Ancak bu sırada derleme konusunda ortaya konulan çalışmalar ilmi olmaktan ziyade siyasi bir amaçla gerçekleştirilmiştir ve bundan bir sonuç alınamamıştır. Osmanlı Devleti son yıllarında büyüklü küçüklü pek çok karmaşa ve savaşıyla mücadele etmek durumunda kaldığından bu konunun tekrar gündeme gelmesini sağlayacak uygun ortam oluşmamıştır. Milli Mücadele yıllarında da bu girişimler için müsait ortamın yakalanamadığı açıktır. Dahası bahsi geçen safhanın ardından tesis edilen yeni Türkiye Cumhuriyeti içerde belli bir istikrarı yakaladıktan sonra ancak kültürel alana yönelik düzenlemeleri hayata geçirebilmiştir. Bununla doğru orantılı olarak Cumhuriyet döneminde derleme konusunda ilk girişimler 1926 senesinde gündeme gelmiştir. Ancak bu sıradaki teşebbüsler başarıya ulaşmamıştır. Bu konunun tekrar gündeme gelmesi ise 1934 senesinde bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatlarıyla olmuştur. Nitekim Atatürk'ün direktifi ile girilen çalışmaların sonucu olarak 2 Temmuz 1934 tarihinde 16 maddeden oluşan "Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu" yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bunun üzerinden çok geçmeden 16 Temmuz'da da "Basma Yazı ve Resimleri Derleme İşleri Hakkında Talimatname" adıyla bir talimatname kaleme alınarak kânunun ne surette uygulanacağına açıklık getirilmiştir. Ayrıca bir genelge ile kânun ve talimatname bütün valiliklere iletilmiştir. Bu sayede ülke genelinde

basılan materyallerin (kitap, dergi, resim vb.) kanunda belirlenen kütüphanelerde toplanması sağlanmıştır. Ardından da toplanan bu materyallere dayalı olarak ülkenin kültürel birikimini kayıt altına alacak olan *Türkiye Bibliyografyası* çalışmalarına girişilmiştir.

Kaynaklar

BCA., 30.18.1.1/18.20.5, 16 Mart 1926.

BCA., 490.1.0.0/2.9.13, 9 Ekim 1934.

BCA., 30.18.1.2/76,52.7, 14 Temmuz 1937.

BCA., 30.18.1.2/48.67.2, 1 Ekim 1934.

(1935). *Basma Yazı ve Resimleri Derleme İşleri Hakkında Kanun ve Talimat*, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Devlet Basımevi, İstanbul.

(1935). *Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu*, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Devlet Basımevi, İstanbul.

“1937 Yılıınıkide İkmal Olundu”, *Kurun*, 26 Şubat 1938, s. 4.

“936 Senesinde Ne Kadar Kitap Basıldı”, *Kurun*, 18 Nisan 1937, s. 3.

“Altı Ayda İstanbulda 1059 Eser Basılmış”, *Kurun*, 4 Temmuz 1937, s. 3.

“Basma Yazı ve Resim Derleme Yurdu”, *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Temmuz 1934, s. 2.

“Basma Yazı ve Resimler Maarife Verilecek”, *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Temmuz 1934, s. 1.

“IV Ulusal Yayın Kongresi 7. Komisyon: Derleme Sorunları ve Bibliyografik kontrol Komisyon Raporu”, (1998). *Ulusal Yayın Kongresi Komisyon Raporları (16-19 Aralık 1998, Ankara)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

“İki Yıllık Neşriyatımız Bilançosu”, *Akşam*, 20 Temmuz 1936, s. 6.

“Türk Sözlüğü”, *Akşam*, 21 Teşrinisani 1934.

“Türkiye Bibliyografyası” *Kurun*, 26 Haziran 1936, s. 6.

“Türkiye Bibliyografyası”, *Kurun*, 1 Mart 1937, s. 6, 8.

“Türkiye Bibliyografyası”, *Kurun*, 19 Nisan 1937, s. 10.

“Türkiye Bibliyografyası”, *Kurun*, 23 Nisan 1936, s. 8.

“Türkiye Bibliyografyası”, *Ulus*, 22 Temmuz 1937, s. 4.

“Yeni Eser: Türkiye Bibliyografyası”, *Kurun*, 16 Şubat 1936, s. 6.

Atılğan, D. (1992). *Kataloglamada Standardizasyon Açısından Türkiye Bibliyografyasının İçerik Analizi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Baş, İbrahim, “Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü”, *Atatürk Ansiklopedisi*, 2020. https://yeni.ataturkansiklopedisi.gov.tr/madde/689/Basma_Yaz%C4%B1_ve_Resimleri_Derleme_M%C3%BCd%C3%BCrl%C3%BC%C4%9F%C3%BC, (28.08.2023)

Baydur, Gülbün, (1982), *Evrensel Bibliyografik Denetim (UBC) ve Türkiye Bibli-*

- yografiyası, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Beydilli, Kemal (2003). “Matbaa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/matbaa#1> (28.08.2023).
- Birinci, Ali, “GERÇEK, Selim Nüzhet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gercek-selim-nuzhet> (15.08.2023).
- Buluş, Ayşe-Delibas, Burak, “Türk Kütüphanecilik Tarihinde Hasan Fehmi Edhem Karatay ve Yayımlanmamış Bir Belge”, *Türk Kütüphaneciliği*, C. 35, S. 1, 2021, s. 90-92.
- Candan, B. (2010), *Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Yayıncılık ve Kütüphaneciliğin Gelişiminde Telif Hakkı ve Derleme Yasalarının Etkileri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Coşkun P. (1999). *Başlangıcından Günümüze Ülkemizde Derleme Çalışmalar*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erünsal, İ. E. (2015). “Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik”, *Millî Eğitim*, 208, s. 195.
- Gökman, Muzaffer, (1952). “Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu ve Atatürk’e Ait Bir Hâtıra”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 1 (2), s. 112-113.
- İbrahim Baş, “Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/basma-yazi-ve-resimleri-derleme-mudurlugu/>, (5.4.2023).
- Muzaffer Gökman, “Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu ve Atatürk’e Ait Bir Hatıra”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. 1, S. 2, 1952, s. 112-113.
- Resmî Gazete*, S. 2741, 2 Temmuz 1934, s. 4076-4077.
- Sadri Ethem, “Yeni Bir Müessesese”, *Vakit*, 13 Temmuz 1934, s. 7.
- Semavi Eyice, “KARATAY, Fehmi Ethem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/karatay-fehmi-ethem> (15.08.2023), ss. 473-474.
- Subaşıoğlu, Fatoş-Tamdoğan, Oya Gürdal, “Ankara Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü’nün Kuruluş Öyküsü”, *Türk Kütüphaneciliği*, C. 28, S. 4, 2014, s. 584
- TBMM.ZC.*, 4. VI. 1934, s. 42-47.
- Türkiye Bibliyografyası 1934*, (1936). C. I-II, Devlet Basımevi, İstanbul.
- Türkiye Bibliyografyası 1935*, (1936). C. II, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Basma Yazı ve Resimleri Derleme Direktörlüğü, Devlet Matbaası, İstanbul.
- Türkiye Bibliyografyası 1936*, (1936). C. I-II, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Ba-

kanlığı Basma Yazı ve Resimleri Derleme Direktörlüğü, Devlet Matbaası, İstanbul.

Türkiye Bibliyografyası 1937, (1937). C. I-II, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Basma Yazı ve Resimleri Derleme Direktörlüğü, Devlet Matbaası, İstanbul.

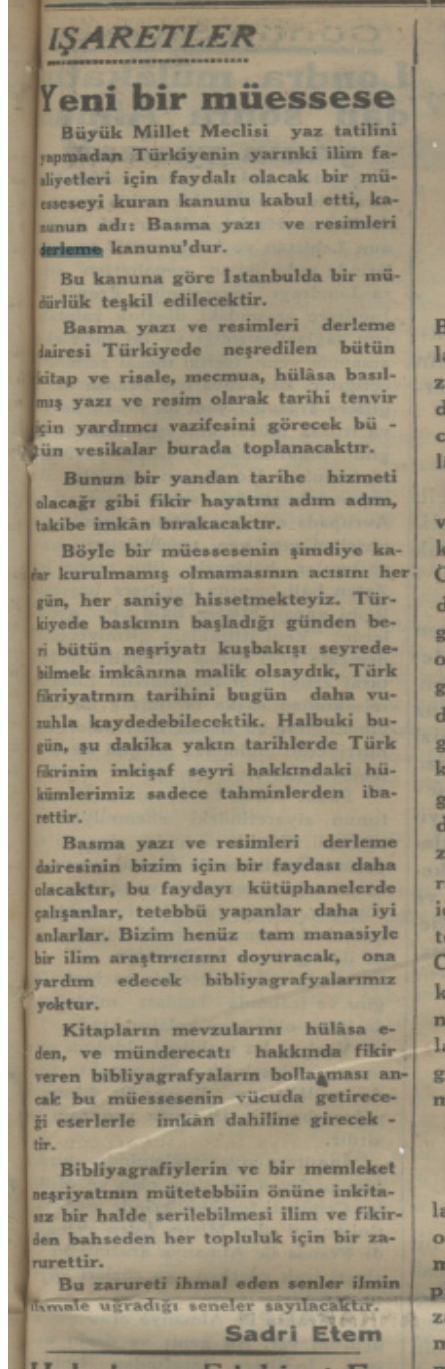
Türkiye Bibliyografyası 1938, (1939). C. I-II, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Basma Yazı ve Resimleri Derleme Direktörlüğü, Devlet Matbaası, İstanbul.

Türkiye Bibliyografyası Türk Harflerinin Kabulünden Cumhuriyetin Onucu Yılına Kadar 1928-1933, (1933). Türkiye Maarif Vekâleti Yayınları, Devlet Matbaası, İstanbul.

Us, Asım, “Basın Derleme İşlerimiz”, *Kurun*, 9 Birincikanunun 1938, s. 1.

Yaman, Mualla, “Derleme ve Derleme Kanunu”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. 10, S. 3-4, 1961, s. 129-130.

Ekler

(Vakit, 13 Temmuz 1934: 7).

Basma yazı ve resimler Maarife verilcek.

Maarif Vekâletinden tebliğ olunmuş-
tur:

1 — 21.6.1934 tarihli ve 2527 numaralı kanun mucibince Türkiye'de 2.7.1934 tarihinden itibaren basılıp neşredilen bütün basma yazı ve resimlerin beş nüshasının basanlar tarafından Maarif Vekâleti emrine verilmesi mecburidir.

2 — Bu eserler neşirleri tarihinden itibaren en çok on beş gün içinde verilmelidir.

3 — Ankarada basılanlar Maarif Vekâleti dahilinde derleme memurluğuna, İstanbul'da çıkanlar İstanbul'da Ebüssut caddesinde 48 numaralı ilk mektepte derleme müdürlüğüne, diğer vilayetlerde maarif müdürlüklerine ve kazalarda maarif memurluklarına makbuz mukabilinde teslim olunacaktır.

(Hakimiyet-i Milliye, 17 Temmuz 1934: 1).

Türkiye bibliyografyası

935 yılı ikinci altı ayında kaç kitap basıldı, ne kadar mecmua çıktı?

Basma yazı ve resimleri derleme direktörlüğünün hazırlamakta olduğu "Türkiye bibliyografyası,"nın ikincisi de çıktı.. 1935 yılı ikinci altı ayında basılan kitaplar temmuz ayında 122, ağustosta 96, eylülde 98, birinci teşrinde 141, ikinci teşrinde 120, birinci kânunda 213 olmak üzere 790 dır.

Bunların 37 si umumiyat, 12 si felsefe, 19 u dinler, 267 si sosyal ilimler, 35 i filoloji, 54 ü nazari ilemler, 142 si tatbiki ilimler, 131 i güzel sanatlar, 131 i edebiyat, 75 i tarihtir.

Kitaplar Afyonda 1, Ankara-da 122, Balıkesirde 6, Bilecik-te 5, Bursada 3, Çorumda 2, Denizlide 1, Edirne'de 3, Giresun-da 1, İçelde 2, İstanbulda 582, İzmirde 33, Kastamonuda 2, Kayseride 1, Konyada 8, Kütahya-da 2, Mardinde 1, Muğlada 1, Samsunda 3, Seyhanda 2, Sivasta 3, Yozgatta 3, Zonguldakta 1 tane basılmıştır.

Altı ayda 148 mecmua çıkarılmıştır. Bunların 6 sı haftada iki **25 i haftada bir**, 13 ü on beş günde bir, 1 i yirmi günde bir, **66 sı ayda bir**, 9 u iki ayda bir,

23 ü üç ayda bir, 5 i gayri mevkuttur.

Dergide en çok mecmua çıkarılan vilâyetler de gösterilmektedir.

İstanbulda 103, Ankarada 19, İzmirde 7 mecmua çıkmaktadır.

Türkiyede çıkan gazeteler de 42 gündelik, 76 gündelik olmıyanlar olarak tesbit edilmiştir.

Türkiye bibliyografyasının ikinci numarası ile 1935 yılı bibliyografyası tamamlanmış oluyor. Bibliyografyada 1935 yılı ilk altı aylık kitap adedi 828, ikinci altı aylık 790 olarak tesbit edilmiştir. Bibliyografyanın ikinci sayısı 140 sayıfadır. İlmî bir metodla bütün kitapların tasnifi, yazarlar, kitapların mühteviyatı ayrı ayrı gösterilmiştir.

Şimdiye kadar eşi olmıyan kurumun bu ilk eser ile Türk maarif hayatında doldurduğu boşluk çok büyüktür. Bu işi başaran değerli bilgin Selim Nüzheti tebrik etmeği bir borç biliriz.

Makam paraları

İlk tedrisat baş muallim ve ispekteplerinin makam paraları için bütçede yapılan ikinci münakale tasdik edilmek üzere Ankaraya gönderilmiştir. Ay başına kadar tasdikten gelecektir.

(Footnotes)

1 (*Türkiye Bibliyografyası 1934: 5-7*).

2 (*Türkiye Bibliyografyası 1935, 1936: 5-7*). Sayılar hakkında ayrıca bk. (*Kurun*, 19 Nisan 1937: 10; *Kurun*, 16 Şubat 1936: 6; *Kurun*, 23 Nisan 1936: 8).

3 (*Türkiye Bibliyografyası 1936, 1936: 5-7*). Sayılar hakkında ayrıca bk. (*Kurun*, 18 Nisan 1937: 3; *Kurun*, 1 Mart 1937: 8; *Kurun*, 19 Nisan 1937: 10; *Kurun*, 1 Mart 1937: 6).

4 (*Türkiye Bibliyografyası 1937, 1937: 5-7*). Gazete haberleri ile basılı bibliyografadaki bilgilerin bazen birbirini tutmaması söz konusudur. Bk. (*Kurun*, 26 Şubat 1938: 4). İçerikte yer alan bilgiler hakkında bk. (*Ulus*, 22 Temmuz 1937: 4).

5 (*Türkiye Bibliyografyası 1938, 1939: 5-7*).

BÖLÜM 3

KÜLTÜR VE TURİZM

Serdar CEYLAN¹, İhsan BULUT²

1 Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü. serdar_ceylan_51@hotmail.com ORCID: 0000-0002-9599-5586

2 Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Antalya. ihsanbulut@akdeniz.edu.tr ORCID: 0000-0002-4873-3479

Giriş

İnsanlığın gündelik yaşamsal deneyimleri, alışkanlıkları, yaşam tarzı ve normları kuşaktan kuşağa birikerek ilerlemiş ve uzun bir dönemde gelişerek şekillenmiştir. Bilgi ve teknolojik seviyenin ilerlemesi, toplumların belirli dönemlerde büyük kültürel değişimler geçirmesini de beraberinde getirmiştir. Basit aletlerle avlanan ve ateşi kullanan ilkel avcı-toplayıcı toplumlar, yaklaşık 10-12 bin yıl önce Tarım Devrimi'ni (*Neolitik Devrimi*) başlatarak insan ve hayvan gücüne dayalı geleneksel tarım toplumuna doğru bir geçiş yapmıştır. Yarı-göçebe kültürden yerleşik kültüre doğru olan bu değişim, kültürel bir evrimselleşme olup insanlığın kültürel tarihinde önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu uzun dönem içinde ilk köyler ve şehirler ortaya çıkmış, yazı ve takvimler bulunmuş, kanunlar hazırlanmıştır. Geleneksel tarım toplumlarında sözlü ve yazılı kültür gelişmiş, maddi kültür yapıları (kale, saray, konut, han, hamam, çeşme, kilise, cami vb.) inşa edilmiş, ortaya çıkan tek ve çok Tanrılı inançlar (*Musevilik, Hristiyanlık, İslamiyet, Hinduizm, Budizm vb.*) tarım toplumunun kültürel yapısını şekillendirmiştir. Tarım toplumu döneminde “devlet” denilen organizmanın siyasal, askeri, ekonomik ve sosyal yapıları ve işleyiş sistemleri (*monarşi, oligarşi vb.*) oluşturulmuştur. Tarım toplumu ile (tarımsal üretim ve yaşam kültürüne göre), devletlerin politik, askeri ve ekonomik düzeni ve toprak sistemi (*feodal sistem, tımar sistemi, vergiler vb.*) şekillenmiştir. Rönesans ve Reform hareketleri ile başlayan Aydınlanma Dönemi ve 1789 Fransız İhtilali ile yaşanan siyasal ve sosyal değişimler geleneksel tarım toplumlarının kültürel değişimini hızlandırmıştır. Tarım toplumları, yaptıkları deniz ticareti, şehir ticareti ve sömürgecilik faaliyetleri ile sermayenin kentlerde toplanmasını sağlamış ve teknolojik gelişmelerin ilerlemesi ile birlikte 18. yüzyılda makine çağını (*Endüstriyel Devrimi*) başlatarak sanayi toplumuna (modern topluma) geçişi başlatmışlardır. Sanayi toplumunda hızlı bir endüstrileşme, sağlık alanında bilimsel gelişme, hızlı nüfus artışı, hızlı kentleşme ve kırdan kente doğru olan yoğun bir göç süreci başlamıştır. Geleneksel tarım toplumlarında kırsaldaki çiftçiler (köylüler) ve şehirlerdeki tüccarlar ve din adamları egemen sınıfı oluştururken, sanayi toplumlarında fabrikalarda çalışan “işçi sınıfı” ise yeni bir toplumsal sınıf olarak ortaya çıkmıştır. Ancak dünyanın her bölgesinin aynı dönemde Neolitik Devrimi ve tarımsallaşmayı yaşayamadığı gibi, her kıtanın da aynı zamanda Endüstri Devrimi ile birlikte sanayileşme sürecine giremediği bilinmektedir. Dünyada ilk sanayileşen ülkelerde kentleşme (sosyo-mekânsal dönüşüm) ve kentleşme (sosyokültürel değişim) ile birlikte geleneksel tarım toplumundan modern topluma (sanayi toplumuna) doğru geçiş hızlı olmuş iken, sanayileşme sürecine geçememiş geleneksel tarım toplumlarında ise bu tür değişim ve dönüşümler daha sonraki yüzyıllarda ancak görülebilmektedir. Ayrıca ilk sanayileşen ve kentleşen ülkelerdeki toplumların

kentlileşme düzeyleri de oldukça erkenden başlamıştır. 1970'lerden itibaren yaşanan Enformasyon Teknolojisi Devrimi ile birlikte dünyada görülen teknolojik ve iletişimsel gelişmelerle birlikte ise sanayi toplumundan post-endüstriyel topluma (*bilişim toplumu, bilgi toplumu, tüketim toplumu, ağ toplumu, risk toplumu vb.*) geçilmiştir. Küreselleşmenin de başlangıcı olarak gösterilen 1970'ler, İletişim ve Bilişim Devrimi olarak da nitelendirilmektedir. Ulaşım ve haberleşme (TV, uydu, internet, sosyal medya vb.) alanında yaşanan teknik gelişmelerle birlikte, farklı coğrafyalarda birbirlerinden kopuk ve bağımsız yaşayan farklı kültürlerin bu dönemle birlikte, birbirleri ile fiziksel ve bilişsel yakınlaşması hızlanmıştır. Geleneksel tarım toplumlarında ve sanayi toplumlarında daha yavaş olan kültürel etkileşim ve değişim, 1970'lerden sonraki post-endüstriyel süreçte yaşanan küreselleşmeyle birlikte daha hızlı ve dramatik bir boyut kazanmıştır. Bu dönem ile birlikte günümüz ulus devletleri de giderek birbirine daha bağımlı hale gelmiştir. Bu bağlamda kültür; ülkelerin inançları, davranışlarını, yaşam tarzlarını ve toplumsal yapılarını şekillendiren en önemli faktörler olarak görülebilir. Nitekim Ortadoğu'nun Arap ülkeleri, Güney Asya'nın Budist ve Hindu inancına sahip ülkeleri, Avrupa ve Latin Amerika'nın Hristiyan inancına sahip ülkeleri, kültür bakımından birbirlerinden farklılaşarak ayrıldığı ve farklı kültür bölgelerini oluşturduğu görülmektedir. Yeryüzünde kültürün çeşitliliği; mimari yapı, müzik, folklor, dans, festival, yemek ve giyim-kuşam gibi alanlarda da farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu tür kültürel çeşitlilik, farklı kültürlerle ilgisi olan gezginleri ve turistleri harekete geçirmiştir.

İnsanların farklı coğrafyalardaki kültürleri görme, öğrenme ve deneyimleme merakı ve isteği, turizmde uluslararası hareketliliği artırmaktadır. Özellikle günümüzde havayolu ulaşımının gelişmiş olması ve artan hava trafiği ile birlikte, az gelişmiş ve gelişmekte olan turistik bölgelere doğru uluslararası ziyaretçi akınının arttığı görülmektedir. Nitekim günümüzde yıllık 1,8 milyara varan uluslararası turist sayısının (UNWTO, 2023a) gelecekte daha da artacağı öngörülmektedir. Günümüzde sayıları milyarlar ile ifade edilen bu turistler; bölgelerin kültür farklılığını ve otantik yaşamını yerinde görmek için yaşadıkları lokasyonlardan bu bölgelere doğru turistik bir ziyaret yapma eğilimi göstermektedirler. Diğer bir deyişle turistler; ziyaret ettikleri bölgenin yöresel yemeklerini tatmak, geleneksel el sanatlarını görmek ve satın almak, yöresel müziğini dinlemek, yerel dansını (folklorunu) izlemek ve sivil mimarisini gözlemlemek gibi motivasyonlarla hareket etmektedir. Bu anlamda bir yörenin somut ve somut olmayan özgün kültürel miras değerleri, o alanda turizmin gelişmesine ya da alanın turizme dönük bir şekilde pazarlanmasına ve markalaşmasına imkân verebilmektedir (Ceylan, Emiroğlu-Aydın ve Bulut, 2023: 230). Kıyı turizminin yanı sıra kültür turizmi ile birlikte ülkelerin sahip oldukları kale,

manastır, katedral, kilise, yeraltı şehirleri, cami, bedesten, çeşme ve konak gibi yapılar, müzeler ve sanat galerileri, tarihi alanlar ve arkeolojik yerler turistler tarafından en çok ziyaret edilen mekânlar olarak dikkat çekmektedir. Yöresel yemekler, müzikler, kıyafetler, danslar, folklor, festival ve karnavallar da kültürel turizm çekicilikleri olarak turizmde pazarlanarak yerli ve yabancı turistlerin bölgeye çekilmesini sağlamaktadır. Son dönemlerde festivaller yerel, ulusal ve uluslararası boyutları ve temaları açısından oldukça çeşitlenmiş olup büyük önem kazanarak turizmin önemli güdüleyici unsurları haline gelmiştir (Özoğul ve Bulut, 2021: 15). Küreselleşmeyle birlikte, uluslararası olimpiyatlar ve çeşitli spor müsabakaları (futbol vb.) için farklı ülke vatandaşları bu organizasyonlarda bir araya gelmektedir.

İnsanların, doğanın, teknolojinin, fikirlerin ve ideolojilerin hızla değiştiği günümüzün küresel dünyasında kültürlerin değişmesi de olağan karşılanmaktadır. TV, internet, sosyal medya ve kültür endüstrisi (sinema, moda vb. popüler kültür) üzerinden günümüz kültürlerinin hızla değişmesi ve homojenleşmesi karşısında, yerel kültürün bu değişime karşı daha az dirençli olarak ayakta kalmaya çalıştığı görülmektedir. İşte bu noktada turizm sektörü, yerel kültürün korunması ve turizmde yaşatılarak gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir görevi de üstlendiği düşünülmektedir. Başka bir deyişle turizm, kültürel etkileşimi artırdığı ve farklı kültürlerin birbirlerinden olumlu yönde etkilenmesine neden olduğu gibi, yöresel kültürel zenginliklerin (soyut ve somut kültürel miras değerlerinin) korunmasına ve yaşatılmasına da imkân vermektedir. Ancak turizmin plansız ve kontrolsüz geliştiği bölgelerde, turizmden kaynaklı olarak bölge kültürünün olumsuz etkilere maruz kaldığı da görülebilmektedir. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı, kültürün turizmle ilişkisini ortaya koymak ve turist kültürü ile yöre kültürünün etkileşiminin boyutlarını anlamaya çalışmaktır. Araştırma soruları şu şekildedir: Kültür ve turizm arasında nasıl bir ilişki vardır? Turizmin kültürel etkileri nelerdir? Ülkeler ve yerel topluluklar turizmden ne yönde etkilenmektedir?

Kültür

Kültür kelimesi, “*cult*” ve “*cultivate*” kelimelerinden gelmektedir. Kültür kelimesi; Ortaçağ İngilizcesine, Fransızca’da ekili arazi parçası” anlamına gelen “*culture*” sözcüğünden ve Fransızcaya da Latince’de “yetiştirmek” anlamına gelen “*culturare*” kelimesinden geçmiştir. Bu kelimeler arasında bir akrabalık ilişkisi vardır. Örneğin “*cult*” kelimesinden gelen “*cultus*” dini ibadet kelimesi, birinin dini bir grup içinde yetiştirilmesi (*cultivating*) anlamına gelebilmektedir. Sözcüğün tüm versiyonları, eski Latin dilindeki “*colura*”den gelmektedir; bu da toprak işlemek veya yetiştirmek demektir¹. Kültür kelimesi Latince, “toprağı işlemek” anla-

1 <https://english-ingles.com/en/etymology-of-culture/>

mına gelen “colore” filinden gelmektedir. Latince “cultivare” kelimesi de İngilizce’ye “cultivate” toprağı işlemek, yetiştirmek, büyütmek anlamında geçmiştir (Faulkner, 2008: 5). Cambridge²’nin sözlüğünde kültür kelimesi, toplum ile ilişkili olarak kullanıldığında; bir ülkenin, toplumun ya da grubun alışkanlıkları, gelenekleri ve inançlarını ihtiva etmektedir. Sanat ile ilgili olarak ise; müzik, sanat, tiyatro, edebiyat vb. örneklerin ihtiva ettiği bir alan şeklindedir. Kültür (*culture*) sözcüğü metaforik olarak ilk Romalı siyasetçi, tarihçi ve düşünür Cicero tarafından kullanılmıştır. Cicero felsefeyi “*cultura animi*” (ruhun işlenmesi, ekilip biçilmesi, yetiştirilmesi) olarak tanımlamıştır (Spencer-Oatey, 2012). Kelime, bu anlamıyla Avrupa’da ilk kez 18. ve 19. yüzyıllarda ortaya çıkmış ve tarım ve bahçecilikte kullanılan anlamında olduğu gibi, bir ekim veya iyileştirme süreci anlamına gelmiştir. Avrupa’da 19. yüzyılda “kültür” kelimesi, öncelikle eğitim yoluyla bireyin iyileştirilmesine veya daha iyi hale getirilmesi anlamında kullanılmaya başlanmıştır. 19. yüzyılda “kültür”, antropolojide genetik mirasa atfedilemeyen insan fenomenlerini kapsayan merkezi bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre, kültür öğrenilir, irsi değildir ve kuşaktan kuşağa genler vasıtasıyla geçmez; kişinin genlerinden değil, bireyin toplumsal ortamından kaynaklanırdı (Schoenmakers, 2012: 9; Yıldız, 2017: 283-284).

Kültür (*culture*), Raymond Williams (1981) tarafından, İngilizce’deki en karmaşık kelimelerden biri olarak tanımlanmaktadır. Kültür aynı zamanda, sosyal bilimlerdeki en etkili, ancak anlaşılması zor kavramlardan biridir. Williams, kültürün üç geniş kullanımı belirtmiştir: (i) entelektüel ve ruhsal gelişimin genel bir süreci. (ii) uluslar, sınıflar veya alt kültürler olsun, belirli grupların “bir yaşam tarzı” özelliği (iii) müzik, opera, televizyon, film ve edebiyat gibi entelektüel ve sanatsal faaliyet çalışmaları ve uygulamaları (Gregory vd., 2009: 135). Bazı sosyal bilimcilere göre kültür, “belirli bir toplumun üyeleri tarafından paylaşılan ve birbirine aktarılan bilgi, tavır ve davranış kalıplarının hepsinin toplamı”, bazıları tarafından da “çevrenin insan tarafından meydana getirilen kısmı” olarak tanımlanmıştır. Coğrafyacı Harris ise kültürü “bir nüfus ya da toplumun öğrenilmiş düşünce ve davranış özellikleri”, Ann E. Larimore ise “bir grubun üyelerinin öğrenip, yaşadıkları ve gelecek nesillere aktardıkları bir yaşam tarzı” olarak tanımlamaktadır. Kültür, bir grup insanın ortak yaşam tarzı” şeklindeki tanım en sık rastlanılandır. Bu anlamda Zimolzak ve Stansfield (1983) kültürü, “belirli bir zamanda belirli bir yerde yaşayan belirli bir grup insanın karakteristik yaşam tarzı” olarak tanımlamaktadır. Kültür bilimciler arasında kültür; bir toplumun yalnızca müzik, edebiyat ve sanatını değil, aynı zamanda onun yaşam tarzının tüm yanlarını, günlük yaşama alışkanlıklarını, gıda tercihlerini, giyim kuşamını, evlerin mimarisini, çift-

2 <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/culture>

lik ve tarlaların şekillerini, eğitim, yönetim ve yasal sistemlerini de kapsamaktadır. Kültür, kültürel normlar yoluyla şaşırtıcı bir bütünlükle kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Davranış, ideoloji, konuşma, teknoloji, geçinme yolları, değer sistemleri ve toplumdaki öğrenilmiş bilgilerdeki benzerlikler insanları bir kültür içinde birbirine bağlamakta ve onları içinde yaşadıkları dünyayı tanıma ve biçimlendirmelerine yardımcı olmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2015: 95-96).

Kültür, iç içe geçmiş, birbirlerine işlevsel ve tarihsel bağlarla bağlanmış bileşenlerden oluşmaktadır. Kültürün temelinde bir toplumun varlık ve evren konusundaki inançları bulunmaktadır. Bu inançlar, belli toplumsal alışkanlıkları, sorun çözme yordamlarını biçimleyerek değerleri oluşturmaktadır. Toplum düzeninin sağlanması ve bu değerlerin yaptırım gücü kazanması ise, norm haline gelmesiyle mümkün olmaktadır (Giddens, 1993: 31). Fiziksel çevreyi dönüştürme faaliyetleri, insanın bu amaçla ürettiği bilgi ve araç-gereçlerle mümkün olmaktadır; buna teknoloji denilmektedir. Bütün bu etkinlik ve ifadeler, sonuçta kendilerinin soyut temsilleri olan simgeleri oluşturmaktadır. Kültür, aynı zamanda ortak bir dilin paylaşımını da getirmektedir. Sonuç olarak kültür, bunların tümünün bir bileşimidir (Ergur, 2018: 10). Kültür kavramı, modern ve postmodern arasındaki çatışmanın merkezinde yer alan bir konumdur. Çünkü kavramın kökleri moderniteye sıkıca bağlıdır. Kültür kavramının evrim teorisiyle ortaya çıktığı iyi bilinmektedir. Bununla birlikte, daha ileri gitmek ve onu daha geniş bir bağlama yerleştirmek istersek, kavramın en azından antropolojinin kendisi kadar modernitenin bir ürünü olduğunu kabul etmeliyiz (Pasquinelli, 1996: 53; Yıldız, 2017: 289). Başka bir deyişle, varlığın doğasını düşünen aklın, kültürün doğasını da aynı hassasiyetle düşünmeye başlaması ancak Endüstri Devrimi sonrasında denk düşmektedir. Gerçekten de “kültür” kavramı, 19. yüzyıl başlarından itibaren Alman filozofu Herder ile birlikte felsefi bakışın konusunu teşkil etmeye başlamıştır. Bu yeni sosyoekonomik süreçte gerçekleşen toplumsal yapı farklılaşmasından ve bireylerin kendini bir kültür çevresinde oluşan büyük gruba ait olarak tanımlamaya başlamasından itibaren, bu kavram daha da öne çıkmış; sosyal bilimlerin gelişmesiyle de, toplum ya da insanlık üzerine verilen söylemlerin vazgeçilmez teması olmuştur. Özellikle insanlık ulus-devletler çağına girdikten sonra, bu “kültür” kavramı siyasal tasarımların merkezine yerleşmiş, sosyal teoriler ve siyasal projeler yanında sosyal politikalar da kültürü temele almış, ona gözünü dikmiştir (Köktürk, 2017: 32-33). Sosyal bilimlerde kültür, insanların toplumsal araçlarla aktarılıp iletilen her şeyini anlatmaktadır. Kültür, toplumunun sembolik ve öğrenilmiş yönlerini anlatan genel bir terimdir. Sosyal antropologların kültürle ilgili düşünceleri, büyük ölçüde Edward Tylor’ın 1871’de yapmış olduğu, kültürün bilgi, inanç, sanat, ahlak ve gelenek olarak öğrenilmiş yapıyı gösterdiği şeklindeki tanımına dayanmak-

tadır. Bu tanım, kültür ile uygarlığın bir ve aynı şey olduğu görüşünü içermektedir. Tylor ve Lewis Henry Morgan gibi 19. yüzyıl antropologlarına göre ise kültür, insan rasyonelitesinin bilinçli bir yaratarıydı. Bu anlayışa göre, kültür ve uygarlık sürekli daha yüksek ahlaki değerlere doğru ilerleyen bir eğilim sergiliyor ve bu da Viktoryen aklın, görünüşte yüksek bir düzeydeki Batı uygarlığının sömürgeci girişimlerine dayanak oluşturan bir kültürler ya da uygarlıklar hiyerarşisi kurmasını sağlıyordu. Kültür konusundaki modern fikirler ise, yeni yüzyıla girilirken Franz Boas gibi alan antropologlarının çalışmalarıyla gelişmiş ve göreceliğe doğru yönelmiştir. Boas ve ondan sonraki diğer Kuzey Amerikalı antropologlar, kültürel özelliklerin başka toplumlardan alınabilmesini ya da toplumlar arasında aktarılabilmesini sağlayan süreçlere de ilgi duymalarına rağmen, buradaki amaç kültürleri derecelendirmekten ziyade, onları betimlemek, karşılaştırmak ve farklılıklarını sergilemek olmuştur. Nitekim Britanya sosyal antropolojisinde görülmeyen kültür alanları fikrinin ve Kuzey Amerika'ya özgü karşılaştırmalı bir etnografinin ortaya çıkmasının kaynağı budur. Amerika'da da kültür kavramının bazen insan davranışlarını, inanç sistemlerini, değerleri ve ideolojileri, ayrıca kültürlerle özgü kişilik tiplerini anlayıp açıklamanın bazı yollarını gösterebileceği ileri sürülmüştür (Marshall, 1999: 442). Kültür üzerine kavramsal tartışmayı uzatmak mümkün olsa da bu kısa açıklamadan sonra, kültür ile turizm arasındaki ilişkiye bakmak anlamlı olacaktır.

Kültür ve Turizm

Turizm, sadece ekonomik bir faaliyet değildir. Turizm, aynı zamanda kültürel ve sosyal yönleri de olan, sosyal yapıyı ve toplumu etkileyen ve değiştiren bir olgudur. Bu anlamda turizm, farklı kültürel ve sosyal özelliklere sahip toplumlar arasında ilişkiler ve etkileşimler oluşturmaktadır (Tuna, 2012). Turizm, birbirinden farklı sosyal yapıları olan toplumların birbirleriyle ilişkiler kurmasında, farklı bilgi, gelenek, görgü ve kültür düzeyleri arasında etkileşim sağlamasında önemli bir araçtır. Turizmde turistten yerli halka veya yerli halktan turiste yönelik bir sosyal etki akışı görüldürken, toplumlardan toplumlara doğru bir sosyal etki akışı da söz konusu olmaktadır (Güzel, 2013, Türker, 2022: 126). Kültür, turist motivasyonları içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olan bir olgudur. Nitekim dünyanın birçok yerinde farklı kültürleri tanımak için seyahatler gerçekleştiren kişilerle karşılaşmak mümkündür. 17. yüzyılda gerçekleşen ve soylu ailelerin, çocuklarını farklı kültürleri tanımaları ve kendilerini geliştirerek yeni ilişkiler kurmaları amacıyla Avrupa'nın çeşitli şehirlerine gönderdikleri “*Grand Tour*” ismi verilen seyahatler bilinmektedir. Bu seyahatlerden bugüne kültürleri tanımak ve farklı kültürlerle ilişkiler kurmak amacıyla seyahat eden birçok kişiye rastlamak mümkündür. Farklı kültürleri tanımak ve bu kültürlerin geçmişteki izlerini görmek, bir yöreye özgü olay-

lara yerinde ve zamanında tanıklık etmek ya da bir bölgeye has yiyecek ve içecekleri yerinde deneyimlemek turizm hareketleri içerisinde oldukça önemli bir motivasyon kaynağı haline dönüşmüş durumdadır (Genç ve Şengül, 2019: 215). Başka bir deyişle, turizm ekonomik bir olay olduğu kadar, temelinde insan hareketleri bulunması nedeniyle sosyal bir olaydır. Turizm, farklı kültüre sahip insanları ve toplumları bir araya getirmekte, bu buluşma neticesinde toplumlar birbirlerini çeşitli yönlerden olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir. Nitekim turistler ve yerel halkın farklı sosyo-kültürel geçmişe ve birikime sahip olması bu etkileşimi kaçınılmaz kılmaktadır. Turistler, gittikleri turizm yöresindeki yerel halk ile etkileşime geçmekte ve yerel toplumları kültürel yönden etkilemekte ve kendileri de yöre kültüründen etkilenmektedir. Bu etkileşimin hangi boyutta olacağı, kalış süresi, yöre halkının tolerans seviyesi, bölgedeki turizmin gelişim seyri, etkileşimin niteliği, etkileşimlerin hangi gruplar arasında yaşandığı, turizm alanındaki çekicilik kaynakları ve kamu-özel sektör girişimleri gibi birçok faktörün varlığına bağlıdır (Altanlar ve Kesim, 2011; Duran, 2011; Yeşiltaş, 2015; Çalışkan ve Kaygusuz, 2021: 50). Turistlerin kültürel değerlere karşı artan ilgisi de destinasyonları kültürel değerlerini ön plana çıkartmaya yöneltmiştir. Law (2002: 126), turizm arzında yaşanan bu değişimi üç nedene bağlayıp açıklamaya çalışmıştır. (i) Kültürel imajın destinasyonlara rekabet üstünlüğü ve bir prestij sağlamasıdır. (ii) Kültürel çekiciliklerin artmasıyla hem turistler adına hem de yerel halk adına yaşam kalitesinin artmasıdır. (iii) Yeni bir kültür turizmi pazarının oluşması ve farklı kültürleri merak edip öğrenmeye dayalı seyahatlerin artmasıdır (Aktaş, 2007: 102; Genç ve Şengül, 2019: 215).

Turizm Politikalarında Kültür

Turizm, kültürel kaynakların hem kullanıcısı hem de geliştiricisi durumundadır. Bu bağlamda, turizm politikaları ve turizm faaliyetleri, korunması ve gelecek nesillere aktarılması gereken arkeolojik, sanatsal ve kültürel mirasa saygı çerçevesinde yürütülmelidir. Özellikle anıtların, ibadet alanlarının, arkeolojik yerlerin korunmasına özel bir önem gösterilmeli; turizm ziyaretlerine açık ve erişilebilir olması gereken tarihi alanlar ve müzeler iyileştirilmelidir. Kültürel alanlarda yapılan ziyaretlerden elde edilen gelirin bir kısmı, bu alanların bakımı, korunması, geliştirilmesi ve güzelleştirilmesi için kullanılmalıdır. Turizm aktiviteleri, yozlaşmadan hayatta kalabilmesi için, geleneksel kültürel ürünlere, el sanatlarına ve folklore izin verecek şekilde planlanmalıdır (UNWTO, 2023b: 15). *UNWTO-U-NESCO Dünya Turizm ve Kültür Konferansları*, turizm ve kültür arasındaki daha güçlü bir işbirliği için temel fırsatları ve zorlukları belirlemek amacıyla turizm ve kültür bakanlarını bir araya getirmektedir. Kamboçya (2015), Umman (2017), Türkiye (2018) ve Japonya (2019) ev sahipliğinde yapılan ve dünyanın tüm bölgelerinden turizm ve kültür paydaşlarını bir

araya getiren bu konferanslarda, yönetim modeli, kültürün teşvik edilmesi, korunması, güvence altına alınması ve yenilik (inovasyon) gibi çok çeşitli konular ele alınmıştır. UNWTO'nun ayrıca *Turizm ve Somut Olmayan Kültürel Miras Çalışması* da bulunmaktadır. Turizm ile insanlığın somut olmayan kültürel mirası arasındaki ifadeler ve beceriler hakkında bir araştırmaya dayalı yapılan bu çalışma; el sanatları, görsel sanatlar, gastronomi, sosyal uygulamalar, müzik ve sahne sanatları, ritüeller ve bayram etkinlikleri, sözlü gelenekler ve anlatımlar, doğa ve evren ile ilgili bilgileri içermektedir (UNWTO, 2023c). Somut olmayan kültürel miras değerlerinin turizmde kullanımı, hassas bir dengeyi gerektirmektedir. Bu dengenin kurulması, yerel halk ile miras değerleri üzerinde olumlu kazanımlara dönüşürken, aksi durumda da kültürel miras unsurlarının değersizleşmesine ve toplumsal ve kültürel kimlikte istenmeyen değişimlere yol açmaktadır. *Maddi kazanımlar*: El sanatları gibi işlevselliği düşük ürünlerin ekonomiye kazandırılmasını sağlamaktadır. Kadının işgücüne ve toplumsal yaşama katılmasına imkân oluşturmaktadır. Özellikle, yöresel yemek sunumları kadın istihdamına katkı sağlamaktadır. İş olanaklarının az olduğu bölgelerde aile ekonomisine destek sağlamaktadır. Somut olmayan kültürel miras değerlerinin yoğunlukla var olduğu kırsal alanlardan şehir merkezlerine olan göçün önüne geçilebilmektedir. *Manevi kazanımlar*: Yerel kültürün yaşatılması ve yaygınlaştırılması için zemin oluşturulmaktadır. Yerel kültüre artan ilgiyle beraber toplumsal gurur oluşturulmaktadır. Farklı kültürlerin etkileşimi ve yakınlaşması sağlanmaktadır. Farklı kültürlerin birbiriyle etkileşime geçmesi, hem turistlere hem de yerel halka bakış açılarını genişletme imkânı sunmaktadır (Genç ve Şengül, 2019: 218).

Sürdürülebilir turizm yaklaşımının kültürel bakış açısı da turizm politikalarının oluşturulmasında etkili olabilmektedir: (i) Sürdürülebilir turizm milliyet, cinsiyet, yaş, din, engellilik veya siyasi tutum nedeniyle ne çalışanlarına ne de misafirlere karşı ayrımcılık yapmaz. (ii) Sürdürülebilir turizm; sağlık, güvenlik, çalışma saatleri ve sürekli eğitim olanakları konusunda adil çalışma koşullarını destekler. (iii) Sürdürülebilir turizm, yerel toplum içinde daha eşit bir gelir dağılımı oluşturur (iv) Sürdürülebilir turizm, şeffaf ve inandırıcı bir iletişim kurar. (v) Sürdürülebilir turizm, turizmin gelişmesinde yerel toplulukları gerekli kılar. (vi) Sürdürülebilir turizm, yerel nüfus üzerinde turistin etkisini değerlendirmekte, yerel halkın geleneklerine ve kültürel değerlerine saygı duymaktadır. (vii) Sürdürülebilir turizm, doğal güzelliklerin yanı sıra kültürel varlıkların da korunmasına ve devamlılığının sağlanmasına önem vermektedir (Çelik, 2016: 71).

Türkiye'nin 11. Kalkınma Planı (2019-2023)'nda turizm politikalarının amaç ve hedeflerinden bazıları şu şekildedir: (i) Daha fazla gelir bırakan turizm çeşitlerinin geliştirilmesi. (ii) konaklama ve sezon süresinin uzatılması. (iii) konaklama dışında harcama alanlarının oluşturulması. (iv)

gastronomi, kongre ve alışveriş gibi daha fazla gelir bırakan turizm çeşitlerine talebin yüksek olduğu ülkelerden daha fazla ziyaretçi çekilmesi (v) turistik tren seferlerinin uygulanması (T.C. Cumhurbaşkanlığı On Birinci Kalkınma Planı, 2019: 94-96). Turizmin çeşitlendirilmesi, konaklama ve sezon süresinin uzatılması için, kıyı turizmine alternatif olarak, kültür turizminin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Konaklama dışı harcama alanları olarak, el sanatları, turistik ürünler, müze ve öğren yeri ziyaretlerinin artırılması örnek olarak verilebilir. Kongre turizmi, gastronomi ve alışveriş turizminin geliştirilmesi ve bu tür bölgelere yönelik turist çekilmesi kalkınma planının hedefleri arasında yer aldığı görülmektedir. Yerel kültürün korunması ve yaşatılarak sürdürülebilirliğinin sağlanması, turizm politikalarının temel bileşenlerinden birisini oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, kültür turizminin sürdürülebilirliği için, yöresel kültürel zenginliklerin turizmle birlikte korunarak yaşatılması gerekmektedir. Günümüz postmodern tüketim toplumlarında, farklılıkların ve bireyselliklerin öne çıkarıldığı ve bu kültürel çeşitliliklerin turizmde pazarlandığı da görülmektedir.

Turizmin Kültürel Etkileri

Turizmin etkileri üzerine yapılan erken dönem araştırmaları, iki nedenden dolayı çoğunlukla turizmin ekonomik yönüne ağırlık vermişlerdir. Bu nedenlerden ilki, ekonomik etkilerin daha kolay ölçülebilir olması, ikinci ise turizm hareketlerinin turist kabul eden ülkelere net bir ekonomik fayda sağladığı düşüncesidir. Erken dönem çalışmalarında turizmin sadece ekonomik etkilerine yoğunlaşılması, çevre ve kültür gibi diğer alanlardaki etkilerin göz ardı edilmesi sonucunu beraberinde getirmiştir (Archer vd., 2005). Turizmin ekonomik etkilerinin yanında, sosyal, kültürel, politik ve çevresel etkilerinin de olduğu bilinmektedir. Turizmin etkileri üzerine yapılan araştırmalarda, sadece turizmden elde edilen gelirler gibi turizmin somut ve olumlu yönlerine değil, turizmin somut olmayan ve olumsuz etkilerine de yer verilmesi gerektiği zamanla anlaşılmıştır (Pizam ve Milman, 1986; Mathieson ve Wall, 1982; Çokişler, 2019: 54). Bilim insanları, uzun süredir turizmin gelişiminin yerel kültür üzerindeki etkilerini sorgulamaktadır. Araştırmacılar, kültür ve turizm arasında değişen politik, kurumsal ve sosyoekonomik bağları anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Gelecekteki bakış açısıyla turizm; tüketim temelli, mekânsal olarak dış güçlerin etkisi altında olan ve destinasyonlara bağımlı bir dizi ekonomik aktiviteyi içermektedir. Bu bakış açısının tersine, son zamanlardaki akademik araştırmalar ise turizmi; hükümet politikalarının, kapitalist pazarların, metaların, teknolojinin kültür ve insanların akışını kapsayan karmaşık bir yapıya sahip kurumsal ve sosyal ilişkiler dizisi olarak kavramsallaştırmaktadır (Gotham, 2010; Emir ve Kaya-Sayarı, 2020: 180). Bu bağlamda, turizmin gelişimi ile yerli halkın turistlere davranışı arasındaki ilişkiyi sistematik

bir biçimde ele alan ilk makalelerden biri, Butler'in (1980) çalışmasıdır. Butler'ın hipotezine göre, belli bir bölgeye gelen turist sayısı arttıkça, başlangıçta turistlere olağanüstü hoşgörülü davranan halk, giderek turizmin sosyal, çevresel ve ekonomik açıdan uzun dönemde sağladığı fayda konusunda daha kuşkucu olmakta ve bu yüzden turistlere olan tavrı da zamanla olumsuz yönde değişmektedir. Bunun nedeni, turizmin gelişiminden beklenen ekonomik fayda elde edilse bile, başlangıçta belki hiç hesap edilmeyen ve fazla önemsenmeyen çevresel ve sosyal maliyetlerin giderek öne çıkması ve dolayısıyla halkın turistin gerçekten bir nimet olduğu konusunda kuşkuya kapılmasıdır (Akış, 1996: 10). Başka bir anlatımla, turizmin sosyal hayata, inançlara, değerlere, gelenek ve göreneklere ve yaşam tarzına olan etkileri kültürel ve sosyal etkiler olarak kabul edilmektedir. Turizm destinasyonlarında rekreasyon faaliyetlerinin ve kültürel etkinliklerin artması olumlu etkiler olarak algılanırken (Besculides vd., 2002), artan kalabalık, kültürel değerlerin değişmesi, yabancılaşma ve suç oranının artması gibi etkiler de (Andereck vd. 2005) olumsuz etkiler olarak algılanmaktadır. Bir bölgede turizmin büyümesi genelde yerel kimlik ve kültürün kaybolmasına neden olabilmektedir. Literatüre bakıldığında, genel olarak turizmin etkilerinin olumlu algılandığı, yöre halkının turizme karşı tutumlarının olumlu olduğu görülmektedir (Madrigal 1995; Avcı, 2018: 165). Ancak yerel halk ile turist etkileşimi, yöre halkının kültürel değerlerini sadece ticari kazanç elde etmek için sergilemesine ve dolayısıyla kültürün ticarileşmesine; başka bir deyişle, kültürün metalaşarak değerini kaybetmesine yol açabilmektedir (Richards, 1996; Avcıkurt, 2017). Yöre halkını günlük diline yabancı kelimelerin çoklukla dâhil edilmesi dilin bozulmasına ve özgünlüğünü kaybetmesine neden olabilmektedir (Lea, 2001; UNESCO, 2009). Alkol, sigara ve diğer kötü alışkanlıklar toplum içerisinde hızla yayılım gösterebilmektedir. Kültürel değerlerin zayıflaması ve karşı kültüre benzeme isteğinden dolayı kültürel özgünlük kaybolabilmektedir. Ayrıca turistik bölgede taşıma kapasitesinin aşılmasıyla yöre halkının turistlere yönelik hoşgörü düzeyinin azalmasına neden olabilmektedir (Çalışkan ve Kaygusuz; 2021: 50).

Turizm ile birlikte ortaya çıkan en önemli değişim kültürel olaylarda yaşanabilmektedir. Bu etki kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz olarak değerlendirilebilir. Örneğin toplumun eğlence biçimleri, kutlamaları, festivalleri ve anma törenleri, konserleri ve sanatsal aktiviteleri bunların arasında sayılabilir. Türkiye'de birçok yönetim, geleneksel şenlikleri ve törenleri turizm hareketleri sayesinde daha önemser hale gelmiştir. Birçok bölgede, şehirde ve kasabada örneği görülebilecek festivallerin giderek önemsenmesi ve canlandırılması olumlu gelişme olarak ele alınabilir. Bu değişimleri izlemeye yarayacak birtakım göstergeler ise şu şekilde ifade edilebilir: (i) Düzenlenen festivallerin, fuarların ve sanatsal aktivitelerin sayısı. (ii) nişan,

düğün gibi kutlamalarda yaşanan değişimler. (iii) kaybolan veya canlanan yerel el sanatlarının sayısı. (iv) yerel yaşam mimarisinde görülen değişimler. (v) ahlaki değerlerde yaşanan değişimler. (vi) giyim kuşam, zevk ve alışkanlıklarda yaşanan değişimler (Tokmak, 2019: 238-239).

Turizmin kültür üzerindeki olumlu ve olumsuz etkisi; turist ile ev sahibi toplumun kültürü arasındaki mesafe, bölgeye gelen turistlerin yoğunluğu, bölgelerin sosyal taşıma kapasitesi ve kentleşme gibi faktörlere bağlıdır (Doğan, 2004: 1; Şanlıöz-Özgen vd., 2016: 51). *Turizmin kültürel etkileri*: (i) turizmin nüfusun büyüklüğü ve nüfus yapısı üzerindeki etkisi. (ii) turizm ile meslek türlerinin ve şekillerinin değişime uğraması (kadın işgücünde artış, dil üzerindeki etkiler vb.). (iii) turizm ile siyasal, toplumsal, dinsel ve ahlaki değerlerin dönüşüme uğraması. (iv) turizmin geleneksel ve gündelik yaşam tarzı üzerindeki etkisi. (v) turizm ile tüketim kalıplarının değişmesi. (vi) turizm ile birlikte turiste sağlanan kazançlar (toplumsal temaslar, ufkun genişlemesi, dinlenme) olarak belirtilebilir (Figuerola, 1976; Pearce, 1993; Özgüç, 2007: 169).

Turizmin bu etkilerini olumlu ve olumsuz etkiler olarak ayrı başlıklarda da ifade edebiliriz. *Turizmin olumlu kültürel etkileri*; hoşgörü ortamını geliştirmesi, kırsal yaşam kalitesinin artması, kadın haklarına yönelik algının değişmesi, boş zamanların turizme değer katacak şekilde değerlendirilmesi, yeni mesleklerin ve toplumsal kuralların ortaya çıkması, çevrenin korunmasına yönelik bilinç oluşması, altyapı ve üstyapının geliştirilmesi, yerel halkın kültürel değerlerini öğrenme ve sahiplenme bilincinin artması, diline sahip çıkarak yeni diller öğrenmeye çalışması ve aile bağlarının korunarak daha da güçlenmesi şeklinde ifade edilebilir (Cohen, 1988; Rogers, 2002; Yılmaz, 2007; Duran, 2011; Kozak vd., 2014: 89-91; Çalışkan ve Kaygusuz, 2021: 54). Başka bir ifadeyle, turizmin olumlu kültürel etkileri şu şekilde ifade edilebilir: Destinasyonda hoşgörü ve anlayış ortamının gelişmesi, toplumsal yapının ve kimliğin güçlenmesi, cinsiyet ayrımcılığının azaltılması, yerel halkın yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, mesleklerde uzmanlaşma, turist ve yerel halk için rekreasyonel imkânlar sağlanması, geleneksel kültürün canlanmasına katkıda bulunulması ve kültürel mirasın korunması, toplumun yerel el sanatları, beceriler ve kültürel unsurlarla gurur duymasının sağlanması (Besculides vd., 2002; Kim, 2002; Tosun, 2002; Goodwin ve Santilli, 2009; Avcıkurt, 2009; Johnson, 2010) turizmin alandaki olumlu etkileridir (Karacaoğlu, 2021: 85). Ayrıca turizm, sosyokültürel önyargıların ortadan kalkmasını sağlamaktadır. Turizm, yerel halkın kültürel ve sosyal değerlerinin korunmasını sağlamaktadır. Turizm, genç ve kadın nüfus arasında sosyal hareketlilik sağlamaktadır. Turizm, altyapı, ulaşım, eğlence vb. hizmetlerin geliştirilmesini sağlayıp yerel halkın yaşam kalitesini yükseltmektedir. Turizm, yerel halkın yabancı dil becerilerini de geliştirmektedir (Brunt ve Courtney, 1999; Ratz, 2000; Şanlıöz-Özgen vd., 2016: 52).

Turizmin olumsuz kültürel etkileri ise; turistlere yönelik düşmanca algıların oluşması, hoşgörü ortamından uzak tavırların sergilenmesi, turistlerin kültürlerinin benimsenerek toplumun kültürel değerlerinin bozulmaya başlaması, alkol, uyuşturucu, sigara gibi kötü alışkanlıkların toplum içinde yaygınlaşması, suç oranında artış yaşanması, kültürün ticari bir amaç doğrultusunda turistleri çekmek amacıyla sergilenmesi veya taklit edilerek metalaştırılması, ziyaretçi yoğunluğu yüksek alanlarda kültürel değerlerin bilinçsizce tüketilmesi sonucunda kültürel bozulmaların olması, toplumdaki yardımlaşmanın yerini ticari anlayışların alması, geleneksel mimari yapıların korunamaması veya yabancı kültürlere özenilmesi, aile ve toplumsal ilişkilerin yozlaşması şeklinde belirtmek mümkündür (Jenkins, 1997; Besculides vd., 2002; Berber, 2003; Uslu ve Kiper, 2006; Doğan ve Üngüren, 2010; Kozak vd., 2011; Kaygalak vd., 2013; Kozak vd., 2014: 91-93; Çalışkan ve Kaygusuz; 2021: 54). Başka bir ifadeyle, turizmin olumsuz kültürel etkileri şu şekilde ifade edilebilir: Turizmden elde edilen kazançlardaki çarpıcı farklılıklar ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin toplumda kırgınlık ve düşmanlıklara neden olması, kalabalık, gürültü ve trafik yoğunluğu, dilencilik, fuhuş, uyuşturucu ve suç oranlarında artışa bağlı ahlaki çöküşün yaşanması, turistlerle kültürel çatışmaların meydana gelmesi, dildeki yabancı sözcüklerin artması, geleneksel sanatların ve üretimin kaybolması, yerini taklitlerin alması, yerel halkın turistleri taklit ederek kültürel geleneklerinden uzaklaşması ve kültürün ticarileşmesi (Kim, 2002; Doğan, 2004, Beeton, 2006; Kozak vd., 2011) örnek olarak gösterilebilir (Karacaoğlu, 2021: 85). Turizm, yerel halkın kötü alışkanlıklar edinmesinde ve suç oranlarında artışa neden olur. Turizm, yerel halkın kültürel ve sosyal değerlerinin ticarileşmesine neden olur. Turizm, mevsimlik iş göçüne neden olduğu için, yerel halkın istihdam edilme gücü ortaya çıkar. Yerel halkın sosyal ağlarının bozulmasına neden olur. Turist hareketliliği nedeniyle yerel halkın bazı hizmetlere ulaşamamasına neden olur. Yerel halkın giyim, yeme-içme, dil vb. kültürel özellikleri üzerinde değişime neden olur (Brunt ve Courtney, 1999; Ratz, 2000; Şanlıöz-Özgen vd., 2016: 52). UNEP tarafından belirlenen turizmin sosyo-kültürel olumsuz etkileri ise; metalaştırma, standartlaştırma, otantiklik kaybı ve turist isteklerine uyumlaştırmadır (Şanlıöz-Özgen vd., 2016: 52-53). Turizmin toplumsal sonuçları olarak; suçların artması, maddileşme, geleneksel değerlerin zayıflaması, kalabalıklaşma, çevre kirlenmesi, sosyo-kültürel çatışmaların artması, başka ülkelere bağımlılığın artması gibi sorunların doğrudan ya da dolaylı biçimde turizmden etkilendiği ileri sürülmektedir (Doğan, 2004: 149). Konunun önemi açısından, turizmin bu etkilerine farklı alt başlıklar altında bakmak mümkündür.

Turizmin kadın ve aile yaşamına etkisi: Gündelik hayatta kadının ev içi işi olarak görülen ve parasal bir kazanç sağlamayan temizlik ve ye-

mek pişirme gibi işler, otellerin inşa edilmesiyle kadınların ve erkeklerin yaşamını kazanma yolu haline gelmekte; özellikle bu tür işlerde çalışan kadınların ekonomik ve sosyal durumu da iyileşmektedir (Özgüç, 2007: 170). Diğer bir deyişle, bir bölgede turizmin gelişmesi, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel değişimleri de beraberinde getirebilmektedir. Örneğin gündelik ev işlerinde ve ev hayatından sıyrılan kadınların çalışma hayatına katılması, aile yapısında büyük değişikliklere neden olabilmektedir. Kadınlar, el işi ürünlerini, yöresel yemeklerini dahi turistlerin ilgisine sunarak sektörün içerisine girmiş olmaktadır. Ancak kadınların turizm sektöründe çalışmaya başlamasıyla aile içerisindeki statülerin değişebileceği, ekonomik özgürlüklerini kazanabilecekleri ve bunun etkisiyle aile içinde huzursuzluk ya da boşanmalarda bir artışa neden olabileceği belirtilen olumsuz görüşler arasında yer almaktadır (Ersoy, 2017: 53). Buna karşın, aile bireylerinin gelen turistlerle etkileşime girerek dışa kapalı tutumlarını terk edecekleri ve değer yargılarında daha akılcı davranacakları da ifade edilen görüşlerdendir (Civelek, 2010: 344; Berber, 2003: 212). Ayrıca turizmin uzun ve belirsiz çalışma saatlerinin aile bireyleri arasındaki ilişkileri sekteye uğratacağı düşüncesi, sektörün aile ve toplumsal yapıya zararı olarak ifade edilmekte iken (Civelek, 2010: 345), turizmin gerek iş kurma gerekse de istihdam edilme olanağı sunmasıyla yaşam standartlarını yükselttiği de kabul edilebilir bir çıktır. Turizmin aile yaşantısında meydana getirebileceği değişiklikleri turizme açılmış bir köy ile tarımsal faaliyete devam eden bir köyün karşılaştırmasıyla ölçmek mümkündür (Bal, 1995): Turizmin gelişmekte olduğu bölgelerde ve turizmle meşgul olan ailelerde kişi (çocuk) sayısında bir azalma yaşanmakta, ancak çocukların okullaşma oranı yükselmektedir. Evlilik yaşı yükselmekte ve evlenme kararı bireyin kendisine bırakılmaktadır. Kadının çalışma hayatına girmesi desteklenmektedir. Aile içerisindeki kararlarda demokratikleşme yaşanmaktadır. Kalıplaşan değer yargılarında esneklik yaşanmakta, ancak akrabalık ilişkileri zayıflamaktadır (Genç ve Şengül, 2019: 220). Bisilliat (1980) da, turizmin, az gelişmiş ülkelerde, geleneksel temellere dayanan karşılıklı yardım ve işbirliğini azalttığını; kuşaklar arasındaki çatışmayı artırdığını; daha geç yaşlarda evliliğe ve boşanmalarda artışa neden olduğunu; kişisel, yakın ve içten ilişkilerin ortadan kalktığını ileri sürmektedir (Doğan, 2004: 149).

Turizmin göçe etkisi: Turizmin gelişim gösterdiği bölgelerde, iş olanaklarının artmasıyla bölge dışına göçün azalması ve hatta durması olayı görülmektedir. Özellikle kırsal alanlarda genç nüfusun göç etmesinin önüne geçilmesi toplumsal ve kültürel kimliğin devamlılığı için önem arz etmektedir. Tam tersi olarak da, turizmin geliştiği bölgeler dışardan göç alabilmektedir. Dışardan bölgeye yapılan göçler ile yöre kültüründe olumlu ve olumsuz birtakım değişimler görülebilmektedir. Benzer şekilde, göç

edip gelerek bölgedeki yazlık konutlara³ yerleşen yazlıkçılar ile yerel halk arasında da birtakım sosyo-kültürel etkiler görülebilmektedir (Genç ve Şengül, 2019: 220-221). Turizm ilk başta nüfusun demografik yapısını etkilemekte, turizm faaliyeti ile bölgede yeni iş kollarının ortaya çıkması ve dışardan göç alarak yerleşik nüfusun büyüklüğünün değişmesi olayı görülmektedir. Bu durum, bölgesel şehirleşme derecesinde önemli değişmelerin meydana gelmesine neden olmaktadır (Özgüç, 2007: 170).

Turizmin dile etkisi: Farklı kültürlerin etkileşime girmesiyle gerçekleşen turizm kaynaklı değişimler, üretim yapısının yanı sıra siyasi tercihler, yaşam tarzları ve kültürel yapılarda da kendisini hissettirmektedir (Duran, 2009: 34). Turizmin geliştiği bölgelerde örf ve adetlerde, geleneklerde, tüketim alışkanlıklarında, boş zaman aktivitelerinde, dil kullanımlarında değişimler yaşanmaktadır. Turistlerin kendi dilinde iletişim kurmak istemesi, bölge halkının yabancı dil öğrenmeye sevk edebilmektedir. Belli bir zaman sonra, yerel halk arasında yabancı dil kelimeleri kullanılmaya başlanmaktadır (Çetin, 2009: 16). Turizmin değer yargılarında ticarileşmeye ve maddileşmeye yol açtığı da düşünülmektedir (Doğan, 2004: Genç ve Şengül, 2019: 221).

Yerel halkın turiste benzemesi: Turizmin, gerek turistler arasında gerekse turistlerin gittikleri ülkede geleneksel değerlerin zayıflamasına yol açtığı ileri sürülmektedir. Örneğin Haulot, turistlerin davranışlarında ortaya çıkan kaba, toplumsal kurallarla bağdaşmayan bayağılıklara (zevksiz giyim, çıplak dolaşmak vb.) işaret etmektedir. Ancak turizmin etkisiyle yerli toplumun özgün değerlerini kaybetmesi ve turistleri taklit etmeye çalışması çok daha tehlikelidir. Böylece yerlilerin turistlere benzemeye çalışması, yerli kültürün özgünlüğünü ve kişiliğini yok etmektedir (Haulot, 1974: 144-149; Doğan, 2004: 149). Başka bir anlatımla, çok kısa bir süre içinde bile olsa, farklı insanların bir araya gelmesi yoluyla değer yargıları dönüşüme uğrayabilmektedir. Yunanistan’da gençlerin batılı genç turistlerle teması, gençler arasında “tavırların demokratikleşmesi ve modernleşmesine yol açtığı” yapılan bir çalışmada belirtilmiştir. Bazı bölgelerde ise yabancıların olağandışı davranışları yerel halkın normlarının çok ötesinde geçebilmektedir (Özgüç, 2007: 170). Başka bir ifadeyle, kültürel değişimin olumsuz yönde gerçekleşmesi durumunda “snobizm etkisi” görülmektedir. Snobizm, turistlere doğrudan temas halinde bulunan, özellikle az gelişmiş toplumların yaşam tarzında kendisini göstermektedir. Yerel halk, gün geçtikçe turistler gibi yemeye, içmeye, giyinmeye ve eğlenmeye başlamaktadır (Genç ve Şengül, 2019: 221). Andronicou (1979: 248-249), Kıbrıslı gençlerin, turistlerle yakın ilişkileri sonucunda cinsiyet, giyim ve ahlak konusunda geleneksel değerlerden değişik davranışlar benimsedik-

3 İkinci konut turizminin sosyo-kültürel ve sosyomekânsal etkileri için ayrıca bkz. Ceylan, 2021.

lerini, yaşlıların da gittikçe böyle bir yaşam biçimine karşı daha açık fikirli olmaya ve hoşgörülü davranmaya başladıklarını belirtmektedir (Doğan, 2004: 132).

Turizmin ahlaki etkileri: Turizmin, özellikle gelişmekte olan ülkelere getirdiği bir toplumsal sorun da ahlaki etkileridir. Bazı üçüncü dünya ülkelerinde turizmin geliştiği alanlarda yaşayan birçok insan için ticarete konu olabilecek tek meta, ne yazık ki, vücutları olmaktadır. Yakın zamanlarda özellikle Rusya'dan gelen turistler yoluyla tanıştığımız "seks turizmi", Tayland gibi bazı Asya ülkelerinde çok büyük önem taşımaktadır. BM'ye göre Tayland'ta yaşları 17-24 arasında 700 bin fahişe bulunmaktadır. Bunların 200 bin kadarı başkent Bangkok'ta toplanmışken, çok büyük bir kısmı da ülkenin iki büyük uluslararası turizm merkezindedir: Bu merkezler Tayland Körfezi'ndeki Pattaya ve Malezya sınırındaki Had Yai'dir. Filipinler'de Manila da seks turizmi ile ün yapmıştır. Ancak ülkedeki Aquino hükümeti zamanında, halkı fahişelikten korumak amacıyla şehirdeki "eğlence" sektörüne temizlik harekâtı yapılmıştır. Hükümetin bu müdahalesi, ülkedeki turizme sekte vurmuş ve en az 60 bin kişi işsiz ve aç olarak Manila sokaklarında sürünmeye başlamıştır (Williams, 1988; Özgüç, 2007: 170-171). Günümüzde Senegal gibi Batı Afrika ülkelerinde de seks turizminin yaygınlaştığı, bu turizme katılmak için Batı Avrupa'dan çok sayıda kadın turistin bölgeye gittiği bilinmektedir. Gelişmekte olan bu tür ülkelerde hükümetler, ülkede seks turizminin varlığından haberdar olmasına rağmen, döviz için bu tür faaliyetlere göz yumdukları görülmektedir. Ancak gerek turist gerekse yerel halk açısından başta AIDS olmak üzere, bulaşıcı hastalıkların yaygınlaşması gibi sorunların da ortaya çıktığı görülmektedir. Özgüç'ün (2007) ifadesiyle UNWTO, çok sayıda örgütle işbirliği halinde geçerek "çocuk seks turizmi"ne karşı ciddi bir mücadeleye girmiştir. Bu konuya dünyanın dikkatini ilk kez Bangkok merkezli eylem grubu ECPAT (*End Child Prostitution and Trafficking*) çekmiştir. ECPAT verilerine göre, sadece Asya'da bir milyon kadar çocuk, seks ticaretine konu olmakta ve çoğu da yabancı turistler tarafından istismar edilmektedirler. Ülkedeki turizm şirketleri bu tür olaylara ciddi bir şekilde eğilmelerine rağmen, internet üzerinden yönlendirmelerin olduğu da görülmüştür (Özgüç, 2007: 170-171). BM rakamlarına göre çocuk ticareti rakamı yılda 1,2 milyon civarındadır. Çoğu kız olmak üzere yaklaşık 2 milyon çocuk, milyar dolarlık seks ticaretine dâhildirler. Yalnızca Güneydoğu Asya'da 1 milyon çocuğun bu alanda çalıştığı tahmin ediliyor. Sri Lanka sahillerinde 10-15 bin erkek çocuk, seks turizminde çalıştırılmaktadır (Özey, 2017: 163). Bunun tersi durumlar batı ülkelerinde de erkeklerin zengin yaşlı kadınlarca para karşılığı birlikte olduğu şeklinde yaşanmakta olup giderek bu durumun daha da yaygınlaştığı bilinmektedir. Genellikle az gelişmiş ülkelerin siyahi genç erkekleri bu konuda Avrupalı ülkelerin bazı şehirlerinde kümelenmektedir.

Bu konuda LGBTİ'lerin kümelenme ve barınma alanları artık günümüz şehirlerinin bir gerçeğidir. Bu konuda bazı ülkelerde evliliklerine izin verilen bu akımın temsilcileri bazı ülkelerde de yasalardan eşit yararlanmakta ve kamu kurum kuruluşlarında herhangi bir ayrımcılığa tabi tutulmamaktadır. Antalya özelinde yapılan çalışmada da şehrin bazı semtlerinin bu açıdan tercih edilen mekânlar olarak belirlendiği tespit edilmiştir (Ray, 2018: 53).

Uzun mesafe uçak yolculuklarının kolaylaşmasıyla kıtalar arası özellik kazanan fuhuş türü “seks turizmi” olarak adlandırılmaktadır. Gerçekte, seks turizmi eskiden de vardı. O dönemdeki seks turizmine en bilinen örnek Küba’dır. Nitekim devrim öncesindeki Küba’ya “*ABD’nin kerhanesi*” denilirdi. Bugün kıtanın genelevleri arasında Meksika ve Brezilya vardır. Günümüzde, Kuzey’in bazı ünlü turizm firmaları da seks turizminde yer ve pay sahibidir. Varlıklı erkekler için özellikle Güneydoğu Asya ülkelerine (*en fazla da Filipinler, Tayland, Endonezya, Malezya’ya*) veya Seyşel’e, Madagaskar’a vb. yasal turlar düzenlenmektedir. Seks turisti erkeklerle gittikleri kentlerde kız ve oğlan çocukları sunulmaktadır. Çocuklar yoksul ailelerden yerel fuhuş mafyaları ve muhabbet tellalları tarafından temin edilmektedir. Sayısız aile, geçimlerini buluş çağına yeni girmiş küçük kızlarının, oğullarının fuhuş yapmasıyla sağlamaktadır. Ancak asıl para, onları pazarlayan suç örgütüne gitmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’nün 1998 yılı raporuna göre, yukarıda adı geçen dört Güneydoğu Asya ülkesinde geçimini doğrudan ve dolaylı olarak fuhuş sektöründen kazananların sayısı birkaç milyondur. Sadece fuhuş yapan kadın ve erkek çocuklar değil, aynı zamanda seks turizmi sayesinde müşteri bulan otel, restoran, bar, kumarhane gibi yerlerde çalışan insanların sayısı milyonları bulmaktadır. Bu ülkelerde fuhuşun GSMH içindeki payı yüzde 2 ile yüzde 14 arasında değişmektedir. ILO, devletin de o eğlence yerlerinden aldığı vergi ve diğer kesintilerin kamu bütçesi için önem taşıdığını da belirtmektedir. Maalesef ki küreselliğin sayısız çirkin yüzünden bir tanesi de budur. Fuhuşun uluslararası karakterinin diğer bir göstergesi belli ülkelerin ve özellikle belli kentlerin fuhuşla ün salmasıdır. ABD Vietnam’a 700 bin asker gönderince Bangkok, uluslararası bir kerhane haline gelmiş ve bugün de “küresel seks turizminin” önemli kentlerinden birisi olmuştur (Yusufoğlu, 2005: 305-307).

Dress (1978), Endonezya’nın Bali adasında turizmin etkilerini incelediği araştırmasında, turistlerin artmasıyla birlikte, suçların ve fuhuşun arttığını, daha önce görülmeyen hastalıkların ortaya çıktığını belirtmektedir. Geleneksel Bali toplumlarında görülmeyen fuhuş, kentlere gelerek otellerde çalışan, böylece büyük otellerin hareketliliği ve kalabalığı içinde geleneksel denetimin uygulanmadığı kadınların, maddi kazanç beklentisiyle turist erkeklerle ilişki kurmaları sonucunda oldukça yaygınlaşmıştır. Bu durum ise, zührevi hastalıkların büyük ölçüde artmasına neden olmuştur

(Dress, 1978: 184-185). Urbanowioz, Pasifik'te yer alan Tonga adasında turizmin etkisiyle, dilencilik, eşcinsellik, fuhuş, alkolizm ve başka suçların özellikle liman kentlerinde arttığını belirtmektedir (akt. Pearce, 1982: 14). Özellikle Uzak Doğu ülkelerinde turizmin etkisi altında, fuhuşun büyük boyutlara ulaştığı ileri sürülmektedir. Örneğin 1982 yılında bir milyondan fazla Japon turist; Tayland, Filipinler, Güney Kore, Çin ve Hong Kong'a yalnız erkekler için düzenlenen ve açıkça genelevleri içeren turlara katılarak gitmişlerdir. Her yıl Tayland'a giden 2 milyon civarındaki turistlerin yüzde 60'ının geliş nedeninin ucuz seks olanaklarından yararlanmak olduğu belirtilmiştir (Thanh-Dam, 1984). Ayrıca yöneticilerin bu durumu onaylamıyor gibi görünmekle birlikte, bu kanaldan gelen önemli döviz gelirlerini tehlikeye atmamak için etkili önlemlere başvurmamaları bildirilmiştir (Phongpaichit ve Mingmongkol, 1984; Azarcon De La Cruz, 1986; Doğan, 2004: 150). İngiltere'den gelenlerin İspanya'da "*bekârlığa veda*" adı altında düzenledikleri fuhuş ve müstehcen partilerin önlenemediği, yerel halkın ve turizm işletmecilerinin bu tür partilerden bıktığı belirtilmektedir. İspanya'nın Balear ve Mayorka adalarındaki turistik bölgelerde 2023 yılının ilk yedi ayında fuhuş olaylarında yüzde 10'luk bir artış olduğu, bu alanda 1202 kadının faaliyet gösterdiği ve fuhuşun günlük kiralık apartmanlarda gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Bu kadınlarının genelde üç aylık turist vizesiyle ülkeye gelen yabancılar olduğu ve ülkede mevsimlik olarak çalıştığı belirtilmektedir (Turizm Gazetesi, 2023). Nevşehir'in Ürgüp ilçesinde 2021 yılından buyana gerçekleştirilen Agarth Festivali'nin bölge halkının ve kamuoyunun tepkisini çekmesine rağmen bir türlü kontrol altına alınmadığı ifade edilmektedir. Kişi başı 60-120 bin arası ücret alınan bu festivalde yasaklı madde kullanımı, pagan ritüelleri ve eşcinsel teşhirciliğinin yer aldığı belirtilmektedir (Habervakti.com, 2023).

Kültürün metalaştırılması: Turizm bölgelerinde kültürün metalaştırılması üzerine ilk ampirik çalışmalardan birini yapan Greenwood'a (1977) göre, kültürel etkinliklerin para karşılığı turistler için icra edilmesi, bu etkinliklerin zamanla anlamını yitirmesine neden olmaktadır. Greenwood'a göre yerel festivaller; turizm endüstrisi tarafından paketlenmekte, fiyatlanmakta ve diğer ticari ürünler gibi satılmaktadır. Her türlü kültürel gelenek ve doğal kaynak, turizm endüstri aracılığıyla ticari bir ürün haline dönüştürülmektedir. Bu ürünlere sahip olmak, parasını ödeyen her turistin en doğal hakkı haline getirilmektedir. Greenwood'a göre, kültürün, turistlerin üzerinde hak iddia edebildiği bir doğal kaynak ya da ticari mal olarak değerlendirilmesi, sadece ahlaksızlık değil, aynı zamanda halkların kültürel haklarının ihlalidir. Greenwood, bu süreci kapitalist kalkınmanın son aşaması olarak görmektedir. Ona göre sadece toprak, işçilik ve anapara değil; tarih, etnik kimlik ve dünya halklarının kültürleri de metalaştırılmaktadır (Greenwood, 1977: 137). Ancak Cohen (1988) ise, "kültürel

değerlerin turizm ile anlamının ve işlevinin kaybolduğu ya da erozyona uğradığı” görüşüne karşı çıkmaktadır. Cohen’e göre, turizmin gelişmesi, aksi durumda ortadan kaybolacak kültürel geleneğin korunmasını kolaylaştırmakta ve kültürel geleneği yaşayan kişilere kendileri için anlamlı bir yerel ve etnik aidiyet duygusu vermektedir. Kaybolmaya yüz tutmuş geleneksel el sanatlarının bir kısmı, turistik talep nedeniyle kaybolmaktan kurtarılmakta ya da yeniden canlanmaktadır (Cohen, 1988; Çokişler, 2019: 60). Graburn (1980) ise, kültürün temel gelenek ve törenlerinin turizm bölgelerinde ticari amaçlı bir gösteri durumuna gelmesiyle, gerçek anlamlarını yitirdiklerini ileri sürmektedir. Seiler-Baldinger (1986), Peru ve Kolombiya’da, turistler için üretilen sanat ürünlerinin kalitesinin düştüğünü, sanatçıların saygınlığının azaldığını belirtmektedir. Mathieson ve Wall (1982, 165-171), turizmin etkisi altında, yerli sanatların stil, biçim ve üretilme amaçlarının değiştiğini; daha önce dinsel törenlerde kullanılmak üzere üretilen sanat ürünlerinin, artık ticari amaçlarla üretildiklerini belirtmektedir. Yani, turizm yerli sanatın özelliklerini, işlevini ve anlamını değiştirmektedir (Doğan, 2004: 132-134).

Taşıma kapasitesinin aşılmasıyla turizmin toplumsal sonuçları:

Turizm hareketliliğinden kaynaklanan kalabalıklar da yerlilerin rahatını bozmaktadır. Örneğin Wahap (1978), turistlerin gittiği yerlerde huzur ve sessizliğin ortadan kalktığını belirtmektedir. Diamond (1977) da, en çok turist çeken yerlerde oluşan yığılma ve yoğunluğun, bu bölgelerin çekiciliğini genelde azalttığını söylemektedir (Doğan, 2004: 150-151). Ucuz “paket tur”larla gelen turistlerin dükkânlarda, pazar yerlerinde yerel halka göre bir önceliğe sahip olmaları, kilise ve cami gibi yerleri ibadet sırasında dolaşmaları, yoğun mevsimde caddeleri ulaşım araçları ile doldurmaları ya da turistler yüzünden bazı plajların yerel halka yasaklanması gibi olaylar psiko-sosyal gerginliği artırmaktadır. Bazı toplumlarda bu tür olaylar “yabancı korkusu” (xenophobia) denilen rahatsızlığa dönüşmektedir. Aşırı kalabalıklaşmanın meydana getirdiği tıkanıklık, yerel halkın hoşnutsuzluğunu artırmaktadır. Örneğin Goa ve Hindistan kıyılarındaki sayfiyeler son yıllarda, hızla moda bir turizm alanı haline dönüştükleri için, bu tür sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Egzotik bir çekiciliğe sahip bu alanlara ucuz paket turlarla gelen turistler ile bölge, aşırı kalabalıklaşmaya başlamıştır. Halk, turistlerin gelmesi ve plajları istila etmesinden hoşnut olmadığı gibi, bazı yasaklamalarla ya da inek pislikleri atarak bu hoşnutsuzluklarını şaşkın yabancılara belli etmişlerdir. Bu bölgelerde turizm, sebze meyve fiyatlarını yukarılara fırlatmış, değerli su kaynaklarını tüketmeye başlamış, balıkçıları kıyılardan zorla uzaklaştırmış, insanların yer değiştirmesine yol açmış ve onların geleneksel yaşam tarzlarının değişmesine neden olmuştur. Turizm bölgelerinde günlük tüketim alışkanlıkları da gözle görülür biçimde turizmden etkilenmektedir. Ziyaretçileri taklit eden

yerel halk, yeni giyim tarzı benimsemekte, turistlerin hoşlandığı ithal yiyecek-içecekleri kullanmaya başlamakta ve yerel dükkânlar bu mallarla dolmaktadır. İsteddiği halde turistlerin yaptığını yapamamak, farklı kültürler arasında kalan yerel halkın kendi yoksulluğunun daha fazla farkına varmasına, kıskançlığa ve sonuçta da turiste ya da kendilerinden daha zengin yurttaşlarına karşı tavırlar almasına yol açabilmektedir. Kumar, alkol ve uyuşturucu kullanımının artması da turizmin olumsuz toplumsal etkileri olarak sayılmaktadır (Özgüç, 2007: 172-173). De Katdt (1979: 66), bir ülkede insanların çoğu turizmden bir yarar elde edemiyorsa, turistlere karşı olumsuz tutumları ve onların zenginliğinden yüksünme duyguları ortaya çıkabilmektedir. Göksan, (1978: 55), sadece yabancılara tanınan olanakların, yerlilerin gururunu kırdığını belirtmektedir. Diamond (1976-1977), turizmin genellikle, yoksul yerlilerin zengin yabancılara hizmet etmesiyle sonuçlandığını; ancak yoksul yerlilerin, yapılan bu hizmetten kendilerinin yararlanamadıklarını; eski sömürgeci ülkelere uşaklığın yerini, şimdi turistlere uşaklık etmenin aldığını; bu nedenle kimi ülkelerde turizmin “yeni sömürgecilik biçimi” olarak değerlendirildiğini belirtmektedir (Doğan, 2004: 150-151).

Turistlerin yerel halka yönelik tutumları, onlara karşı davranışlarını biçimlendirmekte ve aralarındaki ilişkileri etkilemektedir. Bu tutumları birkaç grupta toplamak mümkündür (Doğan, 1987: 117-119): İlgisizlik, kaygı ve çatışmalar, acıma ve şaşkınlık duygusu, ataerkil tutumlar, kişisel iyilik yapma isteği ve toplumsal bilinç, iyi izlenim bırakma isteği, üstünlük duygusu, önyargı (Avcıkurt, 2009: 85-86). Bunların yanında, gelen ziyaretçilerin çeşitleri, turistlerin yerel toplum yapısına aykırı davranışları, yerel toplumun yapısı ve turistlere karşı tutumları, yaşam biçimindeki farklılıklar, çıkar çatışmaları, iletişim kurma güçlüğü, kültürel araçların rolü, turizmin gelişme düzeyi, turizmin çeşitleri, turist ve yerel halkın birbirleri hakkındaki bilgi düzeyleri ve kitle turizminin özellikleri gibi etmenler de turist-yerel halk ilişkilerini etkileyebilmektedir. Turistler ile yerel halk arasındaki kültürel ilişkiler, sosyal hoşnutsuzluğun potansiyel sebepleri arasındadır. Özellikle dil sorunları, karşılıklı kültürel keşiflerin yapılmasını ve yakın ilişki kurulmasını engellemektedir. Ayrıca turistlerin gittikleri yerlerdeki yerel halkın kültürü hakkında bilgi eksikliğine sahip olması da ev sahibi ve ziyaretçi arasındaki etkileşimde sosyal çatışmaların ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Avcıkurt, 2009: 85-86). Dönmez ve Çakıcı (2013), Didim’de yapmış olduğu araştırmada, yerli turistlerin İngiliz turistlerin yaşam tarzı ve kültürel farklılıklarından rahatsız olduğunu; bu rahatsızlığın, İngilizlerin aşırı alkol tüketiminden, aşırı gürültü yapmalarından, alkol tükettikten sonraki rahatsız edici davranışlarından, açık giyinmelerinden ve aşırı rahat tavırlarından kaynaklandığını tespit etmiştir (Türker, 2022: 132). Avrupa’daki tatil yerlerine partileri seven Rus turistlerin akın etmesi,

bazı turistlerde olumsuz tepkilere neden olmuştur (Nicholls, 2008). Alman turistler, online rezervasyonlarında otellerin Rus turist kabul edip etmediğini sorgulamakta ve Rusları kabul etmeyen otelleri tercih etmektedirler (Emiroğlu, 2021). Alman seyahat işletmecisi Urlaubstours'un 8100 Alman tatilci üzerine yaptığı araştırmada, Almanların Rusları ve İngilizleri gürültücü ve şarhoş olarak değerlendirdikleri belirlenmiştir. Ayrıca Almanların sofradaki davranışlarından dolayı Çinlilerden, kaba ve düşmanca yaklaşımlarından dolayı Fransızlardan hoşlanmadıkları ortaya çıkmıştır (Gadd, 2014). Görüldüğü üzere, farklı turist grupları arasındaki etkileşimler de birbirine karşı olan olumsuz tutumları artırmaktadır (Türker, 2022: 132).

Butler'ın (1980) yaşam döngüsü modeli ve Doxey'in (1975) yerel rahatsızlık indeksi modeline göre görülen sorunlar şu şekildedir: (i) Destinasyonun "keşif" döneminde yerel halkta "hoşnutluk" (turizme yönelik yerel heyecan, merak, yabancıların hoş karşılanması, karşılıklı memnuniyet duygusu) oluşmaktadır. (ii) Destinasyonun "dâhiliyet" döneminde yerel halkta "ilgisizlik" (turistlere karşı duyarsızlık, kendiliğinden gelişen ilişkilerde azalma, turistlere kazanç odaklı yaklaşım) oluşmaktadır. (iii) Destinasyonun "gelişme" döneminde yerel halkta "rahatsızlık" (turistlerin sayıca fazla olmaları ve turizmin hızlı büyümesiyle yerel halkın başa çıkamaması, sömürülmüş duygu) oluşmaktadır. (iv) Destinasyonun "pekişme ve durağanlık" döneminde yerel halkta "düşmanlık/karşıtlık" (rahatsızlıkların anileşmesi, toplumsal huzursuzluk, turistlere kötü davranma, suça yöneliş) oluşmaktadır (Smith, 2003: 52; Arslan, 2016: 36).

Turizmin dinsel inançlara ve değerlere etkisi: Dixon (1981), turizmi dinsel inançları zayıflattığı ve dinsel davranışları azalttığı kanısındadır. Boyer (1972: 196-197), turizmin Avrupa ve Amerika'daki Hristiyan ülkelerde dini zayıflattığı; ancak putperest ülkelerin Hristiyanlaştırılmasını hızlandırdığını düşünmektedir (Doğan, 2004: 131). Turizm bölgelerindeki parlak ışıklar ve paranın cazibesi, özellikle daha yoksul durumdaki üçüncü dünya ülkelerinin pek çoğunda alışlagelmiş toplumsal ve kültürel değer yargılarının çökmesine neden olmaktadır. Bu yüzden de, özellikle antropologlar, turizmin olumsuz etkilerinin sağladığı kazançlardan daha fazla olduğunu ileri sürmektedirler. Turizmin toplumsal etkileri her zaman olumlu olmakta, bu olumsuzlukların başında toplumsal değişim ve geleneksellikten uzaklaşmak gelmektedir (Özgüç, 2007: 171). Birçok gözlemci, turizmin ahlaki değer ve davranışları etkilediğini düşünmektedir. Özellikle cinsel ahlakın turizmden etkilendiği öne sürülmektedir. Örneğin İspanya'da İspanyol turistlerden araştırmaya katılanların yüzde 66'sı, turizmin cinsel ahlaki ve kadın-erkek ilişkilerini etkilediğini düşünmektedir (Sociological Abstracts, 1973). Boissevain (1977), turizmin Malta'da geleneksel Katolik ahlak kurallarının zayıflamasına yol açtığını, özellikle cinsler arasındaki ayrılığın, cinsel namusun ve ahlaki giyinmenin bundan etkilendiğini belirt-

mektedir. Forster (1964), turizmin, yerli kültürün değer yapısına (*önceden parasız yapılırken, turizmle birlikte turistin valizini taşımak ya da turiste bilgi vermek için turistten para istenmesi gibi*) daha maddeci ve ticari bir nitelik kazandırdığını ileri sürmektedir. Boissevain (1979: 87), Malta'da gençlerin eskiden akşamları sessizce köylerinde geçirdikleri, turizmin gelişmesiyle birlikte akşamları barlarda, sinemalarda ve gece kulüplerinde buluştuklarını belirtmektedir (Doğan, 2004:131-134).

Sonuç

Kültür kavramı literatürde; geleneksel kültür, modern kültür, postmodern kültür, popüler kültür, tüketim kültürü, kültür endüstrisi, kırsal kültür, kent kültürü, alt kültür ve üst kültür gibi farklı formlarda tartışılmaktadır. Bu çalışmada ise kültürün turizm ile ilişki üzerinde durularak turizmin sosyo-kültürel etkileri irdelenmiştir. Ancak turizmin sosyo-kültürel etkilerini belirli göstergeler üzerinden ölçebilmek mümkün olsa da turizmin ekonomik ve çevresel etkilerini belirlemek kadar kolay olmamaktadır. Bunda kültürel değişimin yerel halk tarafından kabul edilmemesi, inkâr edilmesi ya da fark edilmemesi etkili olabilmektedir. Başka bir ifadeyle, turizm bölgesinde yerel halkın yaşadığı kültürel değişimlerin doğrudan turizmden kaynaklandığını tespit etmek her zaman mümkün olmayabilmektedir. Nitekim dijitalleşen günümüz küresel dünyasında TV, internet, sosyal medya ve sinema üzerinden Batı kültürüne kolay bir şekilde erişilebilmesi ve iletişim kanalları üzerinden de kültürel etkileşimin ve değişimin yaşanması söz konusu olabilmektedir. Batı filmlerinin birçok ülkenin sinema salonlarında ve evlerde izlenir olması ya da Batılı porno endüstrileri tarafından pornografik videoların internet üzerinden farklı ülkelere pazarlanması düşünüldüğünde, küreselleşmenin kültürel olumsuz etkilerinin mekânsal uzaklığı ortadan kaldırarak hızla ilerlediği görülmektedir. Başka bir deyişle, turist gelmeden ya da turizm olmadan da Batı kültürünün günümüzde farklı kültürel alanlara ihraç edilebildiği ve kültürü yozlaştırabildiği görülebilmektedir.

Bazı göstergeler üzerinden bakıldığında, turizm bölgelerinde turizmden kaynaklı kültürel değişimleri görebilmek ya da ortaya çıkarabilmek mümkün olabilmektedir. Anket tekniği ile yerel halkın turizme ve turiste karşı algısı ve tutumunun ölçülmesinin yanı sıra, görüşme tekniği ile ev sahibi toplumun turiste karşı zihnindeki örtük bilginin ortaya çıkarılması da mümkün olabilmekte ve bu konuda birçok bilimsel araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Turizmin kültürel etkileri, her coğrafi mekânda farklı boyutta ve türde olabilmektedir. Başka bir deyişle, bir ülkede turizmden kaynaklanan olumlu sosyo-kültürel etkiler bir başka ülkede olumsuz sosyo-kültürel etkilere dönüşebilmektedir. Turist alan ülkenin genelde az gelişmiş olması ve alt kültür olması, bölge halkının turistlerin kültürlerinden daha hızlı etkilenmesine ve kültürlerini değiştirmesine neden olmaktadır.

Günümüzün kapitalist ekonomik dünyasında kültürün metalaştırılması ve turizm sektöründe pazarlanması söz konusu olmaktadır. Günümüzün postmodern tüketim toplumunun farklı kültürel alanları görmek ve deneyimlemek üzere bu mekânların tükettiği görülmektedir. Ayrıca popüler kültür ile kültürün endüstrileşmesi ve tüketim kültürünün turizm endüstrisi ile bütünleşmesi, her ikisinin de birbirinden etkilenmesine neden olmaktadır. Kentlerdeki sinema salonları, alışveriş merkezileri, fast food alanları, Disneyland, eğlence ve tema parklar gibi yerler modern Batı kültürünün pazarlandığı ve kültürel ürünlerin tüketildiği yerler olmaktadır. Küreselleşen dünyada yerel kültürün yanında, standartlaşmış kültürel hizmetlerin ve ürünlerin AVM’lerde ve kentlerin farklı noktalarında tüketildiği görülmektedir. Bu durum, kültürel değişimin sadece turizm bölgelerinde turistten kaynaklı olarak değil, ülkenin tüm kentlerinde popüler kültürle kendisini hissettirmektedir. Kentlerin ışıklı caddeleri, gece kulüpleri, bar ve diskoları, gazinoları, kumarhaneleri, otelleri ve genelevleri gece hayatının eğlence mekânları olarak ortaya çıkmakta; yerli ve yabancı ziyaretçilerin yeni tüketim mekânları olarak bu alanlar kentlerde artık giderek önemli bir yer tutmaktadır. Bu tür alanlar dışardan da çok sayıda yerli ve yabancı ziyaretçi bu alanlara çekebilmektedir. Özellikle Japonya, Hong Kong ve Tayland gibi bölgelerdeki gece hayatı dışardan çok sayıda turisti kendisine çekmektedir. Fuhuş yapmak için kadınların başka ülkelere seyahat etmesi ya da ülkedeki kadınların yabancı turistlere “seks turizmi” adı altında pazarlanması, bulaşıcı hastalıkların ülkeler arasında daha hızlı yayılarak halk sağlığını etkilemesine neden olmaktadır. Bu anlamda uluslararası turizm hareketliliği, sadece kültürü değil, aynı zamanda toplum sağlığını da etkileyen bir faktör olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Turistlerin, yöre kültürüne saygılı olması, “sorumlu turist” anlayışıyla hareket etmesi gerekmektedir. Örneğin İslam ülkelerine gelen turistlerin kırsal alanlarda (köy, yayla vb.) yaşayan yerel halkın değerlerine göre tutum ve davranış içinde olması gerekmektedir. Alkol alıp bağırarak, yarı çıplak dolaşmak, göl ve baraj alanlarında yarı çıplak yüzmek, yerel halk üzerindeki hoşnutsuzluğu artırabilmektedir. Turizm bölgelerinde, turistlerin rahatsız olmaması için ezan sesinin kısılması da yerel halk üzerindeki hoşnutsuzluğu artırabilmektedir. Kıyılara inşa edilen otellerin plajı kendi müşterisi olan turistler için kapatması ve yöre halkının o alanda plaja girememesi de sosyo-mekânsal bir gerilime neden olabilmekte ya da sosyo-mekânsal bir çatışma durumu ortaya çıkabilmektedir. Kentlerde yaşayan kentli halkın kıyı kasaba ve köylerine yapılan yazlık evlere sezonluk ya da daimi olarak göç etmesi, yerel halk ile kır-kent kültürü çatışmasını da doğurabilmektedir. Kalkınma ve döviz uğruna daha fazla turisti ülkeye çekerek, sosyokültürel kayıpları görmezlikten gelmek mümkün olsa da uzun dönemde kültürün yozlaşarak bozulmasını telafi etmek pek de mümkün

olmayacak gibi görünmektedir. Bu durum, tüm sağlığını hiçe sayıp gece gündüz çalışan bir kişinin kazandığı tüm gelirini, ileriki yıllarında bozulan sağlığını düzeltmeye harcamasına benzemektedir.

Turistik bölgelerdeki otellerin ve işletmelerin ulusal dilde levhalar kullanmak yerine, İngilizce ve diğer yabancı dillere ait levhaları kullanması dilin korunmasını ve geleceğini riske atmaktadır. Bu durum, kendi ülkende yabancılaşma durumunu ortaya çıkarmaktadır. Turizm bölgelerinin aşırı kalabalıklaşması ve kontrolsüz gelişimi yerine, fiziksel, psikolojik ve sosyal taşıma kapasitesine uygun olarak, planlı bir şekilde gelişmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Akış, S. (1996). Turizmin Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Etkileri. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 10-15.
- Aktaş, G. (2007). Turistik Çekicilikler. İçinde (Edt: O. İçöz) Genel Turizm. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Altanlar, A., Kesim, G. A. (2011). Sürdürülebilir Turizm Planlaması İçin Yöre Halkı ve Yerli Turistlerin Davranış ve Beklentilerini Anlamaya Yönelik Bir Araştırma: Akçakoca Örneği, *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 3(2), 1-20.
- Andereck, K. L., Valentine, K. M., Knopf, R. C., Vogt, C. A. (2005). Residents' Perceptions of Community Tourism Impacts, *Annals of Tourism Research*, 32 (4): 1056–1076.
- Andronicou, A. (1979). *Tourism in Cyprus, Tourism: Passport to Development*. (Edt: E. De Kadt), Oxford University Press: 237-264.
- Archer, B., Cooper, C., Ruhanen, L. (2005). The Positive and Negative Impacts of Tourism, *Global Tourism*, 3, 79-102.
- Arslan, A. (2016). Toplum Katkılı Turizm (Edt: E. Akgöz) Turizm Paradigmaları. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Avcı, N. (2018). Turizmin Yöre Halkının Yaşam Kalitesine Etkileri: Çeşme İlçesi Örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29(2), 164-174.
- Avcıkurt, C. (2009). Turizm sosyolojisi-Genel ve yapısal yaklaşım (3. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Avcıkurt, C. (2017). Turizm Sosyolojisi, Genel ve Yapısal Yaklaşım (5. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Azarcon De La Cruz, P. (1986). Filipinos for Sale: An Alternative Philippine Report on Women and Tourism, *Leisure, Recreation and Tourism Abstracts*, 11(3), 158.
- Bal, H. (1995). Turizmin Kırsal Toplumda Aile İçi İlişkilere Etkisi. İstanbul: Doğa-İnsan Yayınları.
- Beeton, S. (2006). *Community Development through Tourism*. Australia: Landlinks Press.
- Berber, Ş. (2003). Sosyal Değişme Katalizörü Olarak Turizm ve Etkileri, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 205-221.
- Besculides, A., Lee, M.E., McCormick, P.J. (2002). Residents' Perceptions of the Cultural Benefits of Tourism, *Annals of Tourism Research*, 29(2), 303-319.
- Bisilliat, J. (1980). Problemes Poses par L'Expansion du Tourisme dans Les Pays en Voi de Developpement, *Sociological Abstracts*, 28(2), 397.
- Boissevain, J. (1977). Tourism and Development in Malta, *Development and Change*. 8: 523-538.

- Boissevain, J. (1979). The Impact of Tourism on a Dependent Island: Gozo, Malta, *Annals of Tourism Research*, 6(1), 79-90.
- Boyer, M. (1972). *Le Tourisme*. Paris: Editions du Seuil.
- Brunt, P., Courtney, P. (1999). Host Perceptions of Sociocultural Impacts, *Annals of Tourism Research*, 26(3), 493-515.
- Butler, R.W. (1980). The Concept of a Tourist Area Cycle of Evaluation Implications for Management Resources, *Canadian Geographer*, 24(1), 5-12.
- Ceylan, S. (2021). Kırsal Mekânın Dönüşümünde İkinci Konutların Etkisi: Pelitköy-Burhaniye. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Ceylan, S., Emiroğlu-Aydın, F., Bulut, İ. (2023). El Dokuma Halılarının Kültürel Miras Değeri Olarak Korunması ve Turistik Ürün Olarak Sürdürülebilirliğinin Sağlanması: Taşpınar (Aksaray) Örneği, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 229-247.
- Civelek, A. (2010). Turizmin Sosyal Yapıya ve Sosyal Değişmeye Etkileri, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, 13(1-2), 331-350.
- Cohen, E. (1988). Authenticity and Commoditization in Tourism, *Annals of Tourism Research*, 15(3), 371-386.
- Çalışkan, U., Kaygusuz, Z.D. (2021). Tüketmeden De Olabilir: Turizm, Toplum ve Kültür İlişkisinde Sürdürülebilir Turizm Politikası ve Planlaması, *İçinde* (Edt: I. Arıkan-Saltık) *Turizm Toplum Kültür*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Çelik, N. (2016). Sürdürülebilir Turizm Kavramı ve Gelişimi, *İçinde* (Edt: H. Çeken) *Sürdürülebilir Turizm Temel Kavramlar ve İlkeler*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çetin, T. (2009). Beypazarı'nda Turist-Yerel Halk Etkileşimi ve Turizmin Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Etkileri, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 4(1), 15-32.
- Çokişler, N. (2019). Turizmin Kültürel Çevre Üzerine Etkileri, *İçinde* (Edt: A. Türkker, G. Öztun-Türker) *Güncel Turizm Sorunları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- De Katdt, E. (Ed.) (1979). *Tourism. Passport to Development*: Oxford University Press.
- Diamond (1976-1977). Tourism's Role in Economic Development: The Case Re-examined, *Economic Development and Cultural Change*, 25, 539-553.
- Dixon, R.D. (1981). Tourism and Church Attendance: Empirical Findings, *Sociological Abstracts*, 29(1), 149.
- Doğan, H.Z. (1987). *Turizmin Sosyo-Kültürel Temelleri*, İzmir: Uğur Ofset Matbaacılık.
- Doğan, H.Z. (2004). *Turizmin Sosyo-Kültürel Temelleri* (2. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.

- Doğan, H., Üngüren, E. (2010). Alanya Halkının Turizme Sosyo-Kültürel Açidan Bakışı, NWSA e-Journal of New World Sciences Academy, 5(4), 396-415.
- Doxey, G.V. (1975). A Causation Theory of Visitor-Resident Irritants: Methodology and Research Inferences. Travel and Tourism Research Associations Sixth Annual Conference Proceedings, San Diego.
- Dönmez, B., Çakıcı, A.C. (2013). Turist-Turizmei Etkileşimi: Yerli Turistlerin Turizm İşletmelerine ve Çalışanlarına Bakış Açıları Üzerine Keşifsel Bir Araştırma, Çağ University Journal of Social Sciences, 10(2), 137-150.
- Dress, G. (1978). Der Tourismus al Sein Faktor Soziokulturellen Wandels in Bali, Tourismus-Entwicklung und Gefährdung, Studienkreis für Tourismus E.V., Starnberg: 183-191.
- Duran, E. (2009). Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Toplumsal ve Kültürel Kimliğin Korunması: Gökçeada Örneği, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Duran, E. (2011). Turizm, Kültür ve Kimlik İlişkisi; Turizmde Toplumsal ve Kültürel Kimliğin Sürdürülebilirliği, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(19), 291-313.
- Emir, O., Kaya-Sayarı, B. (2020). Turizm ve Kültür İlişkisi, İçinde (Edt: O. Emir) Turizm Sosyolojisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 4093, AÖF Yayını No: 2875.
- Emiroğlu, B.D. (2021). Other Tourists as Part of Tourism Product, Journal of Tourismology, 7(2), 171-194.
- Ergur, A. (2018). “Kültürün Önemi” İçinde (Edt: A. Ergur, E. Gökalp) Turizm Sosyolojisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2318.
- Ersoy, H. (2017). Turizmin Gelişiminin Yerel Halk Üzerine Sosyo-Kültürel Etkileri: Manavgat Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Forster, J. (1964). The Sociological Consequences of Tourism, International Journal of Comparative Sociology, 5, 217-227.
- Genç, K., Şengül, S. (2019). Turizmin Sosyo-Kültürel Kimliğe Etkilerinin Kontrolü, İçinde (Edt: O. Türkay, İ. Çalık) Sürdürülebilir Turizm: Gösterge Geliştirme ve Ölçme Yaklaşımı. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Giddens, A. (1993). Sociology. Cambridge: Polity Pres.
- Gotham, K. F. (2010). Tourism and culture, Inside (Edt: J. R. Hall, L. Grindstaff, M.C. Lo). Handbook of cultural Sociology. New York: Routledge.
- Goodwin, H., Santilli, R. (2009). Community-Based Tourism: A Success. ICRT Occasional Paper, 11(1), 37.
- Göksan, E. (1978). Turizmoloji, İzmir: Uğur Matbaası.
- Graburn, N.H.H. (1980). Teaching the Anthropology of Tourism, International Social Science Journal, 32(1), 56-68.

- Greenwood, D.J. (1977). Culture by the Pound: Anthropological Perspective on Tourism as Culture Commoditization” Inside (V.L. Smith) Host and Guests, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Gregory, D., Hohnston, R., Pratt, G., Watts, M.J., Whatmore, S. (2009). The Dictionary of Human Geography. UK: Wiley-Blackwell Publication.
- Güzel, F.Ö. (2013).Sosyokültürel açıdan paradoks yaratıcı bir sektör olarak turizm: dalyan destinasyonunda sosyolojik bir çözümleme, International Journal of Human Sciences, 10(1), 780-794.
- Habervakti.com (2023). “Kapadokya bölgesinde neler oluyor? Festival değil rezalet...” <https://www.habervakti.com/kapadokya-bolgesinde-neler-oluyor-festival-degil-rezalet> (Erişim: 27.08.2023).
- Haulot, A. (1974). Tourisme et Environment. Marabout Monde Moderne. Verviers.
- Johnson, P.A. (2010). Realizing Rural Community Based Tourism Development: Prospects for Social-Economy Enterprises. Journal of Rural and Community Development, 5(1), 150-162.
- Jenkins, C.L. (1997, May, 22). World Tourism Leaders’ Meeting on Social Impacts of Tourism. Tourism, Final Report, WTO, Manila, Philippines.
- Karacaoğlu, S. (2021). Toplum Temelli Turizm ve Yerel Halk: Kavramlar, Konular ve Örnekler. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kaygalak, S., Usta, Ö., Günlü, E. (2013). Mardin’de Turizm Gelişimi İle Otantik Olgusu Arasındaki İlişkinin Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 24(2), 237-249.
- Kim, K. (2002). The Effects of Tourism Impacts upon Quality of Life of Residents in the Community. Doctoral Dissertation, Virginia Polytechnic Institute and State University, USA.
- Kozak, N., Akoğlan-Kozak, M., Kozak, M. (2011). Genel Turizm (11. Baskı). Ankara. Detay Yayıncılık.
- Köktürk, M. (2017). Eleştirel Yazılar-3: Toplum ve Kültür. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- Law, C.M. (2002). Urban Tourism. The Visitor Economy and Growth of Large Cities. London: Continuum.
- Lea, J. (2001). Tourism and Development in the Third World. Routledge.
- Marshall, G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü (Çev: O. Akınhay, D. Kömürçü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mathieson, A., Wall, G. (1982). Tourism, Economic, Physical and Social Impacts, London: Longman.
- Nicholls, R. (2008). Customer-to-Customer Interaction in the World of E-Service. Service Management, 3(499), 97-104.
- Özey, R. (2012). Beşeri Bölgeler Coğrafyası. İstanbul: Aktif Yayınevi.

- Özey, R. (2017). *Günümüz Dünya Sorunları* (9. Baskı). İstanbul: AktifYayınevi.
- Özgüç, N. (2007). *Turizm Coğrafyası: Özellikler ve Bölgeler*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Özoğul B., Bulut, İ. (2021). Kırsal Turizm Açısından İbradı İlçesi'nin Doğal, Kültürel ve Tarihi Çekiciliklerinin Değerlendirilmesi, *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi* 5(2), 1-20.
- Pearce, D.G. (1993). *Fundamentals of Tourist Motivation, Tourism Research: Critiques and Challenges*, London: Routledge.
- Pearce, P. (1982). *The Social Psychology of Tourist Behaviour*. Oxford: Pergamum Press.
- Phongpaichit, P., Mingmongkol, S. (1984). Bangkok Masseuses: Holding up the Family Sky, Official Blessings for the Brothel of Asia, *Leisure, Recreation and Tourism Abstracts*, 9(2): 84.
- Pizam, A., Milman, A. (1986). The Social Impacts of Tourism, *Tourism Recreation Research*, 11(1), 29-33.
- Ratz, T. (2000). The Socio-Cultural Impacts of Tourism Case of Lake Balaton, Czech. https://www.academia.edu/2660161/The_Socio_Cultural_Impacts_of_Tourism_The_Case_of_Lake_Balaton (Erişim: 11.07.2023).
- Ray, S. (2018). LGBTİ'lerin Mekânsal Eğilimi ve Homofobinin Mekânlara Yansıması: Antalya Örneği, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- Richards, G. (1996). *Cultural Tourism in Europe*. Wallingford: CABI.
- Rogers, S.C. (2002). Which Heritage? Nature, Culture and Identity in French Rural Tourism, *French Historical Studies*, 25(3), 475-503.
- Seiler-Baldinger, A. (1986). Some Impacts of Tourism on Traditional Yagua and Ticuna Cultures, *Leisure, Recreation and Tourism Abstracts*, 11(1), 25.
- Schoenmakers, H. (2012). *The Power of Culture-A Short History of Anthropological Theory about Culture and Power*, Groningen: University of Groningen, Globalisation Studies Groningen.
- Smith, M.K. (2003). *Issues in Cultural Tourism Studies*, Routledge.
- Sociological Abstracts. (1973). *Comportamientos Sociales Y Turismo*, 21, 922.
- Şanlıöz-Özgen, H.K., Dilek, S.E., Türksoy, S.S., Kaygalak-Çelebi, S. (2016). *Sürdürülebilir Turizm Yönetimi* (Edt: N. Koçak). Ankara: Detay Yayıncılık.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı On Birinci Kalkınma Planı (2019). "Turizm" https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf
- Thanh-Dam, T. (1984). The Dynamics of Sex Tourism: The Case of Southeast Asia, *Leisure, Recreation and Tourism Abstracts*, 9(2), 83.
- Tokmak, C. (2019). *Sürdürülebilir Turizmde Yerel Memnuniyet, İçinde* (Edt: O.

- Türkey, İ. Çalık) Sürdürülebilir Turizm: Gösterge Geliştirme ve Ölçme Yaklaşımı. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tosun, C. (2002). Host Perceptions of Impacts: A Comparative Tourism Study. *Annals of Tourism Research*, 29(1), 231-253.
- Tuna, M. (2012). Turizm Sosyolojisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2606.
- Turizm Gazetesi (2023). “İspanya’da önlemlere rağmen bazı bölgelerde fuhuş ve müstehcen partiler önlenemiyor” <https://www.turizm gazetesi.com/haber/ispunya-da-onlemlere-ragmen-bazi-bolgelerde-fuhus-ve-mustehcen-partiler-onlenemiyor/85546> (Erişim: 27.08.2023).
- Tümertekin, E., Özgüç, N. (2015). Beşeri Coğrafya: İnsan-Kültür-Mekân. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Türker, N. (2022). Turizm Sosyolojisi. İçinde (Edt: N. Ayaz) A’dan Z’ye Turizm. Ankara: Detay Yayıncılık.
- UNESCO (2009). World Report Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000185202> (Erişim: 03.07.2023).
- UNWTO (2023a). “EU Guidebook on Sustainable Tourism for Development” <https://www.unwto.org/EU-guidebook-on-sustainable-tourism-for-development> (Erişim: 18.02.2023).
- UNWTO (2023b). “Framework Convention on Tourism Ethics” <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421671> (Erişim: 07.07.2022).
- UNWTO (2023c). “Tourism and Culture” <https://www.unwto.org/tourism-and-culture> (Erişim: 07.07.2022).
- Uslu, A., Kiper, T. (2006). Turizmin Kültürel Miras Üzerine Etkileri: Beypazarı/ Ankara Örneğinde Yerel Halkın Farkındalığı, Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, 3(3), 305-314.
- Wahap, S. (1978). Tourism, Development or Imperilment: Economic and Social Effects of Tourism, *Tourismus-Entwicklung und Gefährdung*, Studienkreis für Tourismus, E.V., Starnberg: 29-43.
- Williams, P. (1988). The Geography of Prostitution. Part 1: The East”, the *Geographical Magazine* 3, 2-5.
- Yeşiltaş, M. (2015). Turizm Sektöründe Planlama, Planlamanın Önemi ve Türleri, İçinde (Edt: D. Küçükaltan, H. Çeken, Ş.O. Mercan), Değişik Perspektiflerle Turizm Politikası ve Planlaması, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldız, M. (2017). Culture Kelimesinin Etimolojisi, İçinde (Edt: C. Ergün, S. Ögreci) Sosyal Bilimlerde Kültür Tartışmaları. Ankara: Gece Kitablığı.
- Yılmaz, B.S. (2007). Turizmin Sosyo-Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Çevresel Etkileri, İçinde (Edt: O. İçöz), Genel Turizm: Turizmde Temel Kavramlar ve İlkeler. Ankara: Turhan Kitabevi.

Yusufoğlu, Y. (2005). Küreselleşme @ Emperyalizm. İstanbul: Belge Yayınları.

Zimolzak, C.E., Stansfield, C.A. (1983). The Human Landscape. Geography and Culture, Ohio.

BÖLÜM 4

YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA KÜLTÜREL DİPLOMASİ

*Nabat GARAKHANOVA*¹

1 Dr. , KTO Karatay Üniversitesi, nabat.garakhanova@karatay.edu.tr

Giriş

Yapay zekâ, birçok alanda olduğu gibi, uluslararası ilişkiler ve özellikle kültürel diplomasi bağlamında da önemli değişiklikler getirmektedir. Teknolojiye olan bu büyüyen ilgi, kültürel anlayışın ve etkileşimin birçok yeni yolunu açmakta, ancak aynı zamanda etik ve yasal sorunları da beraberinde getirmektedir (Nye, 2017).

Kültürel diplomasi, bir ülkenin kültürel varlıklarını ve değerlerini diğer ülkelerle paylaşmayı ve böylece uluslararası anlayışı ve iş birliğini teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Cummings, 2003). Bu süreç, sıklıkla sanat, müzik, edebiyat ve hatta yemek gibi çeşitli kültürel öğeler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Yapay zekâ teknolojileri, dil çevirisi, veri analizi ve kültürel öğelerin dijital temsili gibi araçlarla bu süreci daha etkin ve kapsayıcı hale getirmektedir. Teknolojinin hızlı bir şekilde ilerlemesi, yapay zekâ uygulamalarının giderek daha karmaşık hale gelmesine yol açmaktadır. Bu, kültürel diplomasi çerçevesinde yeni fırsatlar sunmaktadır; örneğin, yapay zeka algoritmaları, sosyal medya verilerini analiz ederek bir ülkenin dış politika stratejilerini şekillendirebilmektedir (Choucri ve diğerleri, 2018). Bununla birlikte, bu teknolojilerin etik ve yasal sınırları da olabilir. Örneğin, bir yapay zekâ sistemi, kültürel önyargıları pekiştirebilir veya istenmeyen politik etkilere yol açmaktadır.

Bu bağlamda bu çalışmada, yapay zekâ ve kültürel diplomasi arasındaki ilişkiyi çok yönlü yapısı, Her iki alanda da hızla gelişen dinamikleri ve bu dinamiklerin bir araya geldiği noktaların anlamlandırılması ve iki disiplinin birleştiği noktada etik, politik ve yasal sorunları üzerinde durulmak amaçlanmaktadır.

1. Kültürel Diplomasi: Tarih ve Temel Kavramlar

Kültürel diplomasi, devletler ve toplumlar arasındaki ilişkileri güçlendirmek, anlayışı artırmak ve iş birliğini teşvik etmek için kültürel öğelerin kullanıldığı bir diplomasi biçimidir. Her ne kadar yüzyıllar boyu farklı formlarıyla var olmuş olsa da, kültürel diplomasi terimi 20. yüzyılın ortalarında Amerika Birleşik Devletleri'nin Soğuk Savaş sırasında Sovyetler Birliği ve diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirmek amacıyla kültürel değişim programları uygulamasıyla popülerlik kazanmıştır.

Kültürel diplomasi, genellikle 'soft power' yani 'yumuşak güç' unsurları içermektedir. Joseph Nye, 'yumuşak güç' diğer devletlerin ya da toplumların kendi istediklerini yapmaya ikna edebilme yeteneği olarak tanımlamıştır (Nye, 2004). Kültürel diplomasi, bir ülkenin müzik, sanat, edebiyat, film ve daha birçok alanını içermektedir. Bunlar, ülkelerin uluslararası arenada tanıtılmasına, yabancı toplumlarla ilişkilerin güçlendirilmesine ve hatta zaman zaman diplomatik krizlerin çözülmesine yardımcı

olmaktadır. Kültürel diplomasi aynı zamanda bir ‘değişim’ sürecidir. Yani, bir ülkenin kültürünü yabancı bir topluma tanıtmak kadar, diğer kültürlerin de anlaşılması ve benimsenmesi gerekmektedir. Bu, kültürel diplomasiyi sadece ‘yayma’ olarak gören anlayıştan farklıdır. ‘Kültürel değişim’, karşılıklı saygı ve anlayışın derinleşmesine olanak tanımaktadır (Cummings, 2003).

Kültürel diplomasi, tarihsel olarak birçok farklı biçimde uygulanmıştır. Örneğin, Antik Yunan’da, tiyatro oyunları ve şiirler aracılığıyla kültürel mesajlar verilmiştir. Rönesans döneminde sanat ve müzik, siyasi ve sosyal mesajların taşınmasında kilit rol oynamıştır. Modern zamanlarda ise, radyo yayınları, filmler ve daha sonra internet, kültürel diplomasi uygulamalarında yeni mecralar sunmuştur. Son yıllarda, teknolojinin hızla gelişmesi ve globalleşmeyle birlikte, kültürel diplomasi değişim göstermektedir. İnternet ve sosyal medya, devletlerin kültürel mesajlarını daha geniş kitlelere ulaştırmasını sağlamıştır. Ancak, bu geniş erişim aynı zamanda mesajların yanlış anlaşılması veya kültürel duyarlılıkların göz ardı edilmesi gibi riskleri de beraberinde getirmektedir. Kültürel diplomasi, karmaşık ve çok boyutlu bir diplomasi biçimidir. Hem tarihsel hem de modern bağlamda, etkin bir kültürel diplomasi stratejisi, karşılıklı saygı ve anlayışa dayalı uzun vadeli ilişkiler kurmayı hedeflemelidir. Teknolojinin ve globalleşmenin etkisiyle, bu alan daha da karmaşıklaşmakta ve önemi artmaktadır. Dolayısıyla, kültürel diplomasiyi anlamak ve etkin bir şekilde uygulamak, günümüzün globalleşen dünyasında ever daha kritik hale gelmektedir.

1.1 Yapay Zekâ: Temel Tanımlar ve İlkeler

Yapay zekâ (YZ), makinelerin insan benzeri zekâ kapasitelerini taklit etmelerini sağlayan bir bilgisayar bilimi dalıdır. Alan, özellikle son yıllarda, öğrenme algoritmaları, doğal dil işleme, görüntü tanıma ve robotik gibi birçok alt disiplini kapsamaktadır. Başlangıçta 1950’lerde ortaya çıkan bu disiplin, zaman içinde oldukça geniş bir alana yayılmış ve insan yaşamının birçok yönünü etkilemeye başlamıştır. YZ’nin temel amacı, insanların yapabildiği karmaşık görevleri otomatize etmektir. Bu, basit hesaplama işlemlerinden çok daha fazlasını içermektedir. Örneğin, bir YZ algoritması, insan dilini anlayabilir, görüntüleri yorumlayabilir veya karmaşık matematiksel modelleri çözebilir (Russell ve Norvig: 2009). Bu, makinelerin sadece belirli görevleri yerine getirmesinden daha ötedir; bu, makinelerin bu görevleri ‘anlamasını’ ve süreci optimize etmesini de içermektedir.

Teknolojinin bu kadar ileri gitmesi, YZ’nin ‘genel’ ve ‘dar’ olmak üzere iki ana kategoride ele alınmasına yol açmıştır. “Dar” YZ, spesifik görevler için özel olarak eğitilmiş sistemleri ifade etmektedir. Örneğin, bir yüz tanıma sistemi yalnızca yüz tanımayla ilgili işlemleri yapabilir. “Genel” YZ ise, çok daha geniş bir yelpazede görevleri anlayabilen ve yürüte-

bilen sistemleri ifade eder. Bu tür bir YZ henüz tam olarak geliştirilememiş olsa da, bu alandaki araştırmalar hızla devam etmektedir (Bostrom, 2014). YZ algoritmaları, genellikle ‘öğrenme’ kabiliyetine sahiptir. Yani, bu algoritmalar yeni verilerle karşılaştıkça performanslarını artırabilir ve görevleri daha etkin bir şekilde yerine getirebilirler. Bu ‘makine öğrenimi’ olarak adlandırılır ve YZ’nin en önemli ve en yaygın kullanılan alt disiplinlerinden biridir. Veri madenciliği, doğal dil işleme ve derin öğrenme gibi çeşitli yöntemler ve algoritma tipleri bu kategoride yer almaktadır (Goodfellow ve diğerleri, 2016). Bu öğrenme kabiliyeti, YZ’nin birçok pratik uygulamasını mümkün kılar. Örneğin, YZ algoritmaları sağlık sektöründe hastalıkların teşhisinde, finans sektöründe risk analizinde, enerji sektöründe kaynak optimizasyonunda ve hatta kültürel diplomasi gibi sosyal ve politik arenalarda da kullanılmaktadır. Bununla birlikte, YZ’nin bu kadar geniş bir yelpazede kullanılabilmesi, etik ve yasal sorunları da beraberinde getirmektedir. Örneğin, bir YZ algoritması, etik olmayan bir şekilde önyargılı verilerle eğitildiğinde, bu önyargıları pekiştirebilir. Ayrıca, YZ’nin sürekli gelişen doğası, mevcut yasal ve düzenleyici çerçeveler için bir zorluk oluşturmaktadır. YZ teknolojilerinin hızlı bir şekilde gelişmesi, bu alandaki etik ve yasal normların da sürekli olarak gözden geçirilmesini gerektirir. İnsan hakları, veri gizliliği ve güvenlik gibi konular, YZ’nin etik ve yasal boyutlarını ele alırken dikkate alınması gereken temel faktörlerdir. Yapay Zekâ, karmaşık ve çok yönlü bir alandır. Teknolojinin hızla ilerlemesi ve veri erişiminin artması, YZ’nin potansiyelini her zamankinden daha fazla ortaya koymaktadır. Ancak bu potansiyel, etik ve yasal düzenlemelerin dikkatli bir şekilde yapılmasını gerektirir. YZ’nin sadece teknolojik değil, aynı zamanda sosyal, politik ve kültürel yönleri de vardır. Bu yüzden, YZ’yi anlamak ve etkin bir şekilde kullanabilmek için bu çok boyutluluğu göz önünde bulundurmak esastır.

1.2 Yapay Zekâ ve Kültürel Diplomasinin Tarihçesi

Yapay Zekâ (YZ) ve kültürel diplomasi, ilk bakışta birbiriyle pek ilgili olmayan iki konu gibi görünmektedir. Ancak, bu iki alanın tarihçesi, 20. ve 21. yüzyılda birçok kesişim noktası bulmuştur. Özellikle küreselleşme ve teknolojik ilerlemenin hızlandığı bu dönemlerde, YZ ve kültürel diplomasi, hem birbirlerini etkilemiş hem de birbirlerine yeni boyutlar kazandırmışlardır.

Kültürel diplomasi, aslında tarihsel olarak yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Antik Yunan’dan Rönesans’a, devletler ve toplumlar arasındaki etkileşim ve anlayışın artırılmasında kültürel unsurların rolü oldukça büyüktür (Cummings, 2003). 20. yüzyıla gelindiğinde, bu etkileşimler daha da karmaşık bir hale gelmiş, Soğuk Savaş gibi siyasi dinamikler kültürel diplomasiyi de etkilemeye başlamıştır. YZ’nin ortaya çıkışı ve 1950’lerde akademik bir disiplin olarak gelişmeye başlaması da, bu döneme denk gel-

mektedir (Russell ve Norvig: 2009). İlk yapay zekâ çalışmaları genellikle dil işleme, oyun teorisi ve basit mekanik görevler üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak, teknolojinin ilerlemesi ve özellikle internetin yaygınlaşmasıyla, YZ'nin uygulama alanları da genişlemiştir. Sağlık, finans, eğitim ve hatta politika gibi alanlarda yapay zekâ, etkisini göstermeye başlamıştır. Bu süreçte, YZ'nin 'soft power' yani 'yumuşak güç' araçlarından biri olarak kullanılabilirliği de giderek artmıştır (Nye, 2004).

Bu bağlamda, YZ'nin kültürel diplomasiye etkileri iki ana başlık altında toplanmaktadır. İlk olarak, yapay zekâ, kültürel anlayış ve etkileşim için yeni mecralar ve araçlar sunmaktadır. Örneğin, dil işleme algoritmaları, farklı dilleri konuşan insanlar arasında daha kolay ve etkili bir iletişim kurulmasını sağlayabilir. Görüntü ve ses tanıma teknolojileri, sanat ve müzik gibi kültürel ürünlerin daha geniş kitleler tarafından erişilebilir hale gelmesine yardımcı olmaktadır. İkinci olarak, YZ, kültürel diplomasi stratejilerinin daha etkin bir şekilde planlanmasına ve uygulanmasına imkân tanımaktadır. Büyük veri analizleri ve tahmin algoritmaları, bir ülkenin kültürel etkisinin ne derece etkili olduğunu ölçebilmekte ve bu etkileşimi optimize edebilmektedir. Ancak, YZ'nin kültürel diplomasiye getirdiği bu yenilikler, aynı zamanda etik ve yasal soruları da beraberinde getirmektedir. Örneğin, bir YZ algoritması, etik olmayan bir şekilde önyargılı verilerle eğitildiğinde, bu önyargıları pekiştirebilir. Bu, özellikle farklı kültürler ve toplumlar arasında anlayış ve etkileşim oluşturmayı amaçlayan kültürel diplomasi açısından büyük bir risk oluşturmaktadır.

Bu karmaşık dinamikler, YZ ve kültürel diplomasi arasındaki ilişkiyi sadece teknolojik bir evrim olarak görmekten çok daha fazlasını gerektirmektedir. Bu ilişki, kültürel, etik ve yasal boyutları da içermektedir. Teknolojinin hızla ilerlemesi ve veri erişiminin artması, YZ'nin potansiyelini her zamankinden daha fazla ortaya koymaktadır. Ancak, bu potansiyel etik ve yasal düzenlemelerle dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır. YZ ve kültürel diplomasi, 20. ve 21. yüzyılda oldukça entegre bir şekilde evrilmeye devam etmektedir. Teknolojik gelişmeler, her iki alanı da dönüştürmüş, yeni olanaklar sunmuş fakat aynı zamanda yeni sorunlar ve zorluklar ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden, YZ'nin sadece teknolojik değil, aynı zamanda sosyal, politik ve kültürel yönleri de vardır ve bu çok boyutluluğu göz önünde bulundurmak esastır.

1.3. Kültürel Diplomasinin Tarihçesi

Kültürel diplomasi, tarih boyunca toplumlar, devletler ve imparatorluklar arasında kültürel etkileşim ve değişim yaratma sanatı ve pratiği olarak var olmuştur. Bu etkileşim, ilk çağlardan itibaren dil, sanat, müzik, edebiyat ve hatta din gibi kültürel araçlarla gerçekleştirilmiştir. Ancak kültürel diplomasi, modern anlamda 19. ve 20. yüzyıllarda belirgin bir kim-

lik kazanmış ve devlet politikalarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Cummings, 2003).

Kültürel diplomasi, uluslararası ilişkilerde ‘yumuşak güç’ olarak da adlandırılan unsurları içermektedir. Diğer bir deyişle, kültürel diplomasi; kültürel varlıkları, değerleri ve normları yoluyla bir devletin veya topluluğun diğerleri üzerinde pozitif etki bırakma çabasıdır (Nye, 2004). Bu etki genellikle, bir ülkenin dış politikasını desteklemek, uluslararası itibarını artırmak veya ticari ilişkilerini güçlendirmek gibi kullanılmaktadır. Soğuk Savaş dönemi boyunca, Amerika ve Sovyetler Birliği arasındaki ideolojik mücadele, kültürel diplomasiyi önemli bir araç haline getirmiştir. Her iki ülke de sanat, müzik, film ve medya aracılığıyla kendi değerlerini ve ideolojilerini tanıtmış, bunu yaparken de dünya çapında etkileyici kültürel programlar olarak düzenlemiştir (Schneider, 2009).

Son yıllarda, teknoloji ve küreselleşme sayesinde, kültürel diplomasi yalnızca devletlerarasında değil, aynı zamanda sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve hatta bireyler arasında da daha yaygın hale gelmiştir. İnternet ve sosyal medya, kültürel etkileşimi daha kolay ve hızlı hale getirmiştir. Bu da kültürel diplomasi pratiğini daha karmaşık ve çok yönlü bir yapıya dönüştürmüştür. Bu çok yönlülük, kültürel diplomasi uygulamalarını oldukça zengin ve karmaşık hale getirirken, aynı zamanda etik ve siyasi sorunları da beraberinde getirmektedir. Örneğin, bir ülkenin kültürel değerlerini yansıtan bir sanat eserinin, başka bir ülkede politik veya sosyal anlamda nasıl algılanacağı büyük bir belirsizlik taşımaktadır.

1.4. Yapay Zekâ Teknolojilerinin Evrimi

Yapay Zekâ (YZ), 1950’lerde ilk olarak formalize edildiğinden beri büyük bir evrim geçirmiştir. Alanın ilk yılları, Turing Testi gibi temel konseptler ve yüksek düzeyli problemleri çözme yeteneği için önerilen algoritmalara odaklanmıştır (Turing, 1950). Bu ilk yıllar, yapay zekâ konusundaki araştırmaların genellikle kuramsal olduğu ve aslında çok az pratik uygulamanın olduğu bir dönemi temsil etmektedir. 1970’ler ve 1980’ler, büyük ölçüde sembolik yapay zekâ konusunda yoğun araştırmalara sahne olmuştur. Bu dönem, bilgisayarların karmaşık problemleri çözmek için insan gibi düşünebileceği fikrini benimsemeye yatkın olunan dönemdir. Ancak, bu yaklaşımlar çoğu zaman pratik uygulamalarda başarısız olmuştur; çünkü sembolik sistemlerde genellikle düşük veri verimliliği ve yüksek hesaplama maliyeti gibi sorunlarla karşılaşmıştır (Russell ve Norvig: 2009).

1990’ların sonlarına doğru ve 2000’lerin başında, yapay zekâ konusundaki araştırmalar giderek daha ‘yapay öğrenme’ odaklı hale geldi. Bu dönem, özellikle de derin öğrenme ve diğer makine öğrenme algoritmalarının yükselmesiyle YZ’nin uygulanabilirliği konusunda bir dönüm nokta-

sı olmuştur (LeCun, Bengio ve Hinton: 2015). Birkaç son yıl içinde, yapay zekâ algoritmaları ve teknolojileri olağanüstü bir hızla ilerlemiştir. Günümüzde, YZ sistemleri dil işleme, görüntü ve ses tanıma, öneri sistemleri, otonom araçlar ve daha birçok alanda etkileyici sonuçlar elde etmektedir. Bu başarının arkasında, özellikle derin öğrenme algoritmalarının karmaşık yapısını ve büyük veri setlerini işleyebilme yeteneği yatmaktadır. Fakat bu hızlı gelişme, bir dizi etik ve toplumsal sorunu da beraberinde getirmiştir. YZ'nin karar verme süreçlerinin genellikle şeffaf olmaması, ayrımcılığa veya sosyal dışlamaya yol açabilecek bir durum oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, yapay zekâ algoritmalarının yanlış veya yanıltıcı bilgileri yayma potansiyeli de, özellikle sahte haberler ve bilgi kirliliği bağlamında endişe vericidir.

1.5 Yapay Zekânın Kültürel Diplomasiye Etkileri: Bir Kronoloji

Yapay Zekâ (YZ) ve kültürel diplomasi, ilk bakışta birbiriyle pek ilişkili görünmeyen iki alan gibi dursa da, son yıllarda bu iki disiplin arasında giderek derinleşen bir etkileşim söz konusudur. Yapay zekâ, sadece teknolojik ve ekonomik boyutlarıyla değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal etkileriyle de uluslararası sahada kendini göstermekte ve bu durum, kültürel diplomasi pratiğini yeniden şekillendirmektedir (Nye, 2018).

2010'lu yılların başında, yapay zeka sadece birkaç spesifik alanda uygulanabiliyordu. Ancak o dönemden bu yana, YZ teknolojileri medya, sanat, dil işleme, otomatik çeviri ve yaratıcı endüstriler gibi kültürel diplomasi ile yakından ilişkili birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır. Bu kullanım, kültürel farklılıkların daha iyi anlaşılmasını sağlarken, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde 'yumuşak güç' unsurlarının daha geniş bir kitleye ulaşmasını mümkün kılmıştır (Hocking, Melissen ve Riordan: 2012). Dil işleme ve otomatik çeviri teknolojileri, bu etkileşimlerin en belirgin örneklerindendir. YZ sayesinde, farklı dilleri konuşan insanlar arasındaki dil engelleri aşılmakta ve bu durum, kültürel anlayış ve uluslararası iş birliğini teşvik etmektedir. Örneğin, yapay zekâ destekli çeviri hizmetleri, uluslararası kültürel etkinliklerde veya diplomatik toplantılarda yüksek kalitede ve hızlı bir şekilde çeviri yapılabilmektedir.

Yapay zekâ, sanat ve yaratıcı endüstrilerde de yadsınamaz bir etki yaratmıştır. YZ teknolojileri, sanat eserleri yaratma, müzik kompozisyonu, hikâye anlatımı ve hatta film yapımı gibi süreçlerde kullanılmakta ve bu süreçlerin hızını, verimliliğini ve yaratıcılığını artırmaktadır (McCosker ve Wilken: 2020). Aynı zamanda, YZ, sanatçılar ve kültürel temsilciler için yeni bir mecra ve araç olarak ortaya çıkmış, sanatsal ifade ve kültürel değişim için yeni yollar açmıştır. Fakat bu olumlu etkilerin yanı sıra, yapay zekânın kültürel diplomasi üzerindeki etkileri aynı zamanda bir dizi etik ve sosyal sorunu da beraberinde getirmiştir. YZ algoritmaları, verilerin top-

landığı toplum ve kültürün önyargılarını yansıtmakta, bu da uluslararası ilişkiler ve kültürel anlayış açısından riskli durumlar yaratabilir. Örneğin, YZ destekli sosyal medya platformları, toplumları kutuplaştıran ve yanlış bilgilerin yayılmasını kolaylaştıran bir etkiye sahip olabilir (Gillespie, 2018).

Yapay zekânın kültürel diplomasi üzerindeki etkileri, hem pozitif hem de negatif sonuçlar doğurmuştur. YZ, dil engellerini aşma, kültürel anlayışı artırma ve sanatsal yaratıcılığı teşvik etme gibi yollarla kültürel diplomasiyi desteklemektedir. Ancak, bu teknolojilerin etik ve toplumsal boyutları, kültürel diplomasi pratiğinin geleceği açısından dikkate alınması gereken önemli sorunlar ortaya çıkarmaktadır.

Bölüm 2: Kültürel Diplomasinin Temel Unsurları

Kültürel diplomasi, bir devletin ya da topluluğun başka bir devlet veya toplulukla ilişkilerini güçlendirmek ve etkilemek için kültürel varlıklarını, değerlerini ve fikirlerini kullanmasıdır. Bu tür bir diplomasi, geleneksel diplomasi yöntemlerinin ötesine geçerek, insanların kalplerini ve zihinlerini kazanmaya çalışır. Joseph Nye'nin "yumuşak güç" kavramı bu bağlamda önemli bir referans noktasıdır ve kültürel diplomasiyi devletlerin uluslararası alanda etkinliklerini artırmak için kullanabileceği bir "yumuşak güç" aracı olarak tanımlanmaktadır (Nye, 2004).

Kültürel diplomasi, farklı boyutları ve unsurları ile karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu boyutlar arasında sanat, müzik, edebiyat, dil, gastronomi, geleneksel oyunlar ve festivaller yer almaktadır. Ancak kültürel diplomasi sadece bu yaratıcı ve kültürel öğelerle sınırlı değildir; medya, eğitim ve halkla ilişkiler gibi alanlar da bu tür diplomasi pratiğinin bir parçasıdır. Örneğin, bir ülkenin eğitim sistemini yabancı öğrencilere açması veya yabancı ülkelerde kültürel festivaller düzenlemesi de kültürel diplomasi aktiviteleri arasında sayılmaktadır (Cummins, 2003). Kültürel diplomasi, aynı zamanda farklı kültürel ve toplumsal bağlamlara uyum sağlama kapasitesine de sahiptir. Bu, farklı kültürel değerler ve normlar arasında bir köprü kurma işlevi görmektedir. İki farklı topluluk arasında mevcut ön yargıları ve yanlış anlamaları ortadan kaldırmak için kullanılan bir araçtır (Melissen, 2005).

Son yıllarda, kültürel diplomasi, dijital teknoloji ve sosyal medyanın yükselişi sayesinde yeni bir boyut kazanmıştır. Sosyal medya platformları, uluslararası etkileşimleri kolaylaştırmakta ve kültürel anlayışı derinleştirmekte önemli bir role sahiptir. Bunun yanı sıra, bu platformlar üzerinden yürütülen kültürel diplomasi aktiviteleri, devletlerin resmi diplomatik kanallar dışında, halklar arası bir düzeyde etkileşime girmelerine olanak tanımaktadır (Pamment, 2013). Ancak, kültürel diplomasiyi etkili bir şekilde

yürütebilmek için, öncelikle farklı kültürel değerler ve anlayışlar arasında hassas bir denge kurulması gerekmektedir. Bu, bir ülkenin kendi kültürel değerlerini yansıtan bir imajı yabancı topluluklara kabul ettirirken, aynı zamanda farklı kültürel ve toplumsal bağlamları anlamak ve onlara saygı göstermek anlamına gelmektedir.

2.1 Soft Power ve Kültürel Diplomasi

Kültürel diplomasi, uluslararası ilişkilerin kritik bir yönünü oluşturmaktadır; ancak, bu durum Joseph Nye'nin "yumuşak güç" (Soft Power) konsepti ile beraber yeni bir ivme kazanmıştır. Yumuşak güç, bir ülkenin veya kuruluşun, zorlama yerine çekicilik ve ikna yoluyla etki yaratmayı amaçlar (Nye, 2004). Bu bağlamda, kültürel diplomasi, bir ülkenin yumuşak gücünü uygulama yollarından biri olarak görülebilir.

Kültürel diplomasi, bir ülkenin kültürel varlıklarını, değerlerini ve fikirlerini diğer ülkelerle paylaşarak, anlayışı ve iyi niyeti teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Sanat, müzik, edebiyat ve hatta spor gibi çeşitli yaratıcı alanlar, kültürel diplomasinin enstrümanları olarak kullanılabilir. Bu aktiviteler, sadece bilgi ve anlayış sağlamakla kalmaz, aynı zamanda iki farklı kültürel yapı arasında duygusal bir bağ oluşturmaktadır. İşte burada Nye'nin yumuşak güç teorisi devreye girmektedir; çünkü kültürel etkinlikler aracılığıyla oluşturulan bu bağlar, devletlerin ve toplulukların, birbirlerine karşı daha anlayışlı ve hoşgörülü bir tutum geliştirmelerine olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte, kültürel diplomasi ve yumuşak güç, birbirinin yerine geçebilecek kavramlar değildirler. Yumuşak güç, birçok farklı alanı kapsamaktadır; bunlar arasında politik idealler, ekonomik başarı, bilimsel ve teknolojik ilerlemeler de bulunmaktadır. Kültürel diplomasi, yumuşak gücün yalnızca bir yönüdür ve genellikle daha özgül, yerel ve kültüre özgü unsurlarla ilgilenmektedir (Iwabuchi, 2008).

Bir diğer önemli nokta, kültürel diplomasi ve yumuşak gücün, yalnızca devletlerarasında değil, aynı zamanda devletler ve sivil toplum arasında da uygulanabileceğidir. Örneğin, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve hatta bireyler, kültürel diplomasi faaliyetlerinde bulunabilirler. Bu tür "çok katmanlı" yaklaşımlar, daha geniş ve etkili bir yumuşak güç uygulamasına olanak tanımaktadır (Pamment, 2013). Yumuşak gücün etkili bir şekilde kullanılabilmesi için, kültürel diplomasi stratejilerinin iyi planlanmış ve yerine getirilmiş olması gerekmektedir. Bu, yalnızca uygun kültürel ürünlerin ve aktivitelerin seçilmesiyle sınırlı değildir; aynı zamanda, hedef kitlelerin kültürel ve sosyal ihtiyaçlarına uygun bir şekilde uyarlanmış olmaları da önemlidir (Anholt, 2007).

Küreselleşmenin ve teknolojinin hızlı gelişimi, kültürel diplomasi ve yumuşak güç dinamiklerini de değiştirmiştir. Dijital platformlar, sosyal

medya ve yapay zekâ, kültürel etkileşimi ve uluslararası anlayışı teşvik etme potansiyeline sahip yeni araçlar sunmaktadır. Kültürel diplomasi ve yumuşak güç, uluslararası ilişkilerde stratejik öneme sahiptir. Her iki kavram da, devletlerin ve toplulukların, anlayış, hoşgörü ve iyi niyet oluşturmak için kullanabileceği araçlar sunmaktadır. Ancak, etkili bir uygulama için, stratejilerin kapsamlı, duyarlı ve esnek olması gerekmektedir. Yeni teknolojilerin sunduğu fırsatlar kadar, beraberinde getirdiği zorluklar da göz önünde bulundurulmalıdır.

2.2 Kültürel Miras ve Değişim

Kültürel diplomasi ve yumuşak güç kavramları içinde, kültürel miras ve değişim ayrı bir öneme sahiptir. Kültürel miras, bir topluluğun veya ulusun tarihini, geleneklerini, sanatını ve daha fazlasını temsil etmektedir. Kültürel değişim ise, bu mirasın zaman içinde nasıl dönüşüme uğradığını, diğer kültürlerle nasıl etkileşime girdiğini ifade etmektedir. Bu iki olgu, kültürel diplomasi uygulamalarının etkinliği ve kabulü üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Kültürel mirasın korunması, bir ülkenin kimliğini güçlendirir ve bu kimlik, diğer ülkelerle kurulacak ilişkilerde önemli bir rol oynamaktadır (Isar, 2011). Örneğin, bir ülkenin müziği, mimarisi veya sanat eserleri, diğer toplumlar için o ülkeyi daha çekici kılar. Ancak, bu korumanın aşırıya kaçmaması, yani koruma amacıyla izolasyona gitmemesi önemlidir. Kültürel mirasın sağlıklı bir şekilde korunabilmesi için, değişim ve dönüşüme açık olması gerekmektedir. Kültürel değişim, bu bağlamda oldukça kritiktir. Diğer kültürlerle etkileşime geçmek, bir ülkenin veya topluluğun kültürel mirasını zenginleştirir ve evrimini hızlandırır. Bu, aynı zamanda yumuşak gücün uygulanabilirliğini de artırır. Çünkü bu tür bir etkileşim, farklı toplulukların birbirlerini daha iyi anlamalarını sağlar. Farklılıklar kabul edilir, ortak değerler bulunur ve bu sayede, daha sağlam ilişkiler kurulabilir. Bu anlamda, kültürel değişim ve miras, dijital çağın getirdiği yeniliklerle yeni bir boyut kazanmıştır. İnternet ve sosyal medya aracılığıyla, kültürel ürünler ve fikirler çok daha hızlı bir şekilde yayılabilmektedir. Ancak, bu durumun kendi içinde birçok etik ve kültürel sorunu da beraberinde getirdiği göz ardı edilmemelidir. Örneğin, kültürel apropiasyon meselesi, dijital çağda daha belirgin hale gelmiştir (Phillips, 2015). Kültürel miras ve değişim, sadece ülkeler ve büyük topluluklar için değil, aynı zamanda küçük topluluklar ve hatta bireyler için de önemlidir. Bu, özellikle yerel kültürlerin, küresel etkileşimler sonucunda nasıl dönüşüme uğradığı ve bu dönüşümlerin, genellikle olumlu veya olumsuz bir şekilde, kültürel diplomasi ve yumuşak güç dinamiklerini nasıl etkilediği bağlamında geçerlidir. Kültürel diplomasi, sadece kültürel ürünlerin ve fikirlerin bir yerden diğerine aktarılması değil, aynı zamanda bu süreçte ortaya çıkan etkileşim ve değişimin yönetilmesidir. Bu etkileşim ve değişim, bir ülkenin veya topluluğun, diğerleri tarafından nasıl algılandığını da etkilemektedir.

Kültürel mirasın uygun bir şekilde yönetilmesi ve korunması, bir yandan topluluğun kimliğini güçlendirirken, diğer yandan da o topluluğun diğerleriyle kurduğu ilişkileri derinleştirmektedir.

Kültürel miras ve değişim, kültürel diplomasi ve yumuşak güç uygulamalarının etkinliği üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Hem koruma hem de dönüşüm süreçleri, stratejik bir şekilde yönetilmelidir. Bu, yalnızca bir ülkenin veya topluluğun kendi iç dinamikleri için değil, aynı zamanda uluslararası ilişkiler ve diplomasi için de büyük önem taşımaktadır.

2.3 Sanat, Müzik ve Edebiyatın Rolü

Kültürel diplomasi uygulamalarında sanat, müzik ve edebiyat, dikkate değer bir rol oynamaktadır. Bu üç alan, kültürel değerlerin ve anlayışların en etkili araçlarıdır. Her biri, bir milletin veya topluluğun kimliğini temsil etmenin yanı sıra, farklı kültürler ve uluslararasındaki etkileşimi de kolaylaştırmaktadır. Sanat, müzik ve edebiyat, kültürel değerlerin ve mesajların sınır ötesi iletilmesinde önemli bir araç olabilmekte ve bu süreçte, soft power'ın etkili bir şekilde uygulanabilmesi için kritik öneme sahiptir (Cummings, 2003).

Sanatın gücü, esas olarak duygusal ve görsel bir dil kullanabilmesinden kaynaklanır. Örneğin, Pablo Picasso'nun Guernica adlı eseri, İspanyol İç Savaşı'nın acımasızlığını gözler önüne sererken, aynı zamanda savaşın insanlık üzerindeki yıkıcı etkisine dair evrensel bir mesaj taşımaktadır. Bu eser, kültürel bir diploma örneği olarak, birçok farklı milletten insanın empati kurabilmesine ve o dönemin politik bağlamını daha derin bir şekilde anlayabilmesine olanak sağlamıştır.

Müzik, dil sınırlarını kolayca aşabilen ve duygusal bir bağ kurabilen bir sanat formudur. Birleşmiş Milletler'in düzenlediği konserler veya global müzik festivalleri, farklı kültürlerin bir araya gelerek birbirlerini daha iyi anlamasına yardımcı olmaktadır. Örneğin, Live Aid konseri, müziğin sosyal sorunlara dikkat çekebileceğinin ve toplumlar arası köprüler kurabileceğinin güçlü bir örneğidir. Aynı zamanda, müzikal formların bir kültürden diğerine nasıl geçtiği ve karşılıklı olarak nasıl zenginleştiği de dikkat çekicidir; örneğin, Amerikan caz müziği Afrikalı, Avrupalı ve Latin etkilerini birleştirerek evrensel bir dil oluşturmaya çalışmıştır.

Edebiyat, kültürel diplomasi açısından özellikle ilginçtir, çünkü yazılı kelime genellikle derin bir anlayış ve kültürel bağlam gerektirir. Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan yazarlar genellikle evrensel temaları ele alır ve bu eserler genellikle farklı kültürler tarafından da kabul görmektedir. Örneğin, Gabriel García Márquez'in "Yüzyıllık Yalnızlık" adlı eseri, Latin Amerika tarihi ve kültürüne dair özgün bir bakış açısı sunarken, evrensel insanlık durumuna dair derin gözlemler de içerir. Bu eserler, çoğu zaman

farklı kültürel ve coğrafi bağlamlara sahip okurlar için ortak bir zemin oluşturabilir (Iyer, 2008).

Sanat, müzik ve edebiyatın kültürel diplomasi içindeki önemi, bu formların sunduğu benzersiz yaratıcı ifade özgürlüğü ve evrensellikten kaynaklanmaktadır. Bu alanlar, insanların farklı kültürel, etnik ve sosyal bağlamlarına rağmen bir araya gelmelerini ve birbirlerini daha derinlemesine anlamalarını sağlamaktadır. Bir toplumun kültürel ürünleri, diğer toplumlar tarafından takdir edildiğinde, bu durum, anlayışı artıran ve yaratıcı bir etkileşimi teşvik eden bir yumuşak güç kaynağı oluşturmaktadır. Sanat, müzik ve edebiyat, kültürel diplomasi pratiğinde, farklı toplumlar arasında anlayışı ve hoşgörüyü artıran kritik unsurlardır. Bunlar, soft power’ın etkili bir şekilde kullanılabilmesi için elzemdir ve kültürel değerlerin evrensel bir dille ifade edilebilmesine olanak tanımaktadır.

2.4 Medya ve Kültürel Diplomasi

Medya, kültürel diplomasi faaliyetlerinin yürütülmesinde önemli bir role sahiptir. Modern dünya, hızlı iletişim ağları ve teknoloji sayesinde, kültürlerin birbiriyle daha fazla etkileşimde bulunabildiği bir döneme tanıklık etmektedir. Bu durum, medyanın, farklı toplumları birbirine yakınlılaştırabileceği veya aralarındaki anlayışı artırabileceği anlamına gelmektedir. Medya platformları—televizyon, radyo, gazeteler, dergiler ve tabii ki sosyal medya—kültürel, sosyal ve siyasal etkileşimi yoğun bir şekilde etkilemektedir (Melissen, 2005).

Özellikle televizyon ve sinema, kültürel öğelerin yurtdışına ihraç edilmesinde etkili olmuştur. Örneğin, Amerikan sineması ve televizyon programları, Amerikan kültürü ve yaşam tarzını tüm dünyaya tanıtmış, Amerika’nın soft power’ını artırmıştır. BBC veya Al Jazeera gibi global medya kuruluşları da kendi ülkelerinin kültürel ve siyasal değerlerini dünya çapında temsil etmektedir. Sosyal medya ise, kültürel diplomasi dinamiklerini kökten değiştirmiştir. Geleneksel medya organları genellikle devletler veya büyük şirketler tarafından kontrol edilirken, sosyal medya platformları, bireylerin de uluslararası arenada seslerini duyurabilmelerine olanak tanımaktadır. Örneğin, #BlackLivesMatter gibi sosyal hareketler, sadece Amerika’da değil, tüm dünyada etkili olabilmiş, bu da onların kültürel etkisini artırmıştır (Shirky, 2011). Bazı medya projeleri ise doğrudan kültürel diplomasi hedefler. Örneğin, “Sesame Street” adlı çocuk programı, çeşitli ülkelerde farklı versiyonlarıyla yayınlanarak, çocuklara farklı kültürler hakkında eğitim vermektedir. Ayrıca, Amerikalı ve İranlı gençler arasında diyalog oluşturmayı amaçlayan “Bridge of Understanding” gibi projeler, medyanın kültürel diplomasiye olan katkısını göstermektedir. Ancak medyanın bu etkin rolü, aynı zamanda bir dizi etik ve ideolojik sorunu da beraberinde getirmektedir. Örneğin, “Oryantalizm” olarak adlandırılan

Batılı bir bakış açısı, Doğu kültürlerini egzotik ve ‘diğer’ olarak temsil etme eğilimindedir (Said, 1978). Bu, farklı kültürlerle karşı stereotip oluşturabilecek ve kültürel anlayışı olumsuz etkileyebilecek bir durumdur.

Medya, kültürel diplomasi faaliyetlerinin bir aracı olmanın ötesinde, aynı zamanda kültürel anlayışı ve hoşgörüyü etkileyen bir mekanizmadır. Fakat bu mekanizma, olumlu etkiler yaratabileceği gibi, yanlış anlaşılmalara veya çatışmalara da yol açabilir. Yani medyanın gücü, doğru kullanıldığında birleştirici, yanlış kullanıldığında ise ayrıştırıcı olabilir. Medya ve kültürel diplomasi arasındaki ilişki, karmaşık fakat bir o kadar da önemlidir. Medya, farklı toplumlar arasında anlayışı ve hoşgörüyü artıran kritik bir unsurdur. Bu, sadece devletlerin ya da büyük kuruluşların değil, aynı zamanda bireylerin de kültürel etkileşime katılabilecekleri bir alan oluşturmaktadır.

Bölüm 3: Yapay Zekânın Kültürel Diplomasiye Etkileri

Yapay Zekâ (YZ) teknolojilerinin gelişmesi, kültürel diplomasi üzerinde birçok yolla önemli etkiler yaratmaktadır. Bu etkiler sadece bilgi işleme ve analitik kapasiteleri artırmakla kalmıyor, aynı zamanda insanlar arası ve devletlerarası ilişkilerin doğasını da dönüştürmektedir. Yapay Zekânın bu alandaki etkileri, olumlu ve olumsuz sonuçlar doğurabilecek bir dizi dinamiği içermektedir. Yapay Zekânın öne çıkan ilk etkisi, veri analitiği ve anlamasındaki rolüdür. Gelişmiş YZ algoritmaları, büyük veri kümelerini hızlı bir şekilde analiz ederek, kültürel trendler, topluluklar arası dinamikler ve siyasi eğilimler hakkında derinlemesine bilgi sunmaktadır (Chen ve diğerleri, 2018). Bu kapasite, devletlerin daha etkili kültürel diplomasi stratejileri oluşturmaya olanak tanımaktadır. Aynı zamanda, YZ’nin dil işleme kabiliyetleri, farklı kültür ve diller arasında daha kolay ve anlamlı iletişim kurulmasını sağlar. Örneğin, çeviri hizmetleri artık çok daha hızlı ve doğru bir şekilde gerçekleştirilebilmekte, bu da farklı dillerde ve kültürlerde yaşayan insanlar arasında daha etkili bir anlayışın oluşmasına yardımcı olmaktadır (Vaswani ve diğerleri, 2017). Ancak YZ’nin bu olumlu etkileri, etik ve toplumsal sorunları da beraberinde getirebilmektedir. Örneğin, YZ algoritmaları, belirli kültürel ve etnik gruplara yönelik önyargıları ve stereotipleri teşvik edebilir. Ayrıca, algoritmaların tarafsız olduğu yanılgısı, YZ’nin olumsuz etkilerinin göz ardı edilmesine yol açabilir (O’Neil, 2016). Örneğin, YZ’nin yükselişi, Çin gibi devletlerin yurt içinde ve yurt dışında “kültürel etki” oluşturmak için teknolojiyi nasıl kullandığına dair tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Çin’in “Belt and Road Initiative” (Kuşak ve Yol Girişimi) gibi projelerde, YZ algoritmaları kullanılarak yapılan sosyal medya kampanyaları ve propaganda faaliyetleri, kültürel diplomasiye yeni ve karmaşık bir boyut eklemektedir. Ayrıca, YZ’nin kültürel diplomasiye etkileri, yalnızca devlet düzeyinde değil, bi-

reyler ve topluluklar arasında da gözlenmektedir. Örneğin, sosyal medya algoritmaları, insanların sadece kendi kültürel ve siyasi görüşlerine yakın içeriklerle karşılaşmalarını sağlayarak, “kültürel balonlar” oluşturmaktadır. Bu durum, farklı kültürel ve siyasi gruplar arasında daha fazla kutuplaşmaya yol açabilmektedir.

Yapay Zekânın kültürel diplomasiye olan etkileri, oldukça karmaşık ve çeşitlidir. YZ, farklı kültürler arasında anlayışı ve iletişimi artıracak araçlar sunabilirken, aynı zamanda yeni türden etik ve toplumsal sorunları da beraberinde getirebilmektedir. Bu etkilerin tam olarak anlaşılabilmesi ve yönetilebilmesi için, multidisipliner bir yaklaşım ve etik bir çerçeve gerekmektedir.

3.1 Dil Çevirisi ve Çokdillilik

Dil, kültürel diplomasiye temel teşkil eder; farklı kültür ve topluluklar arasında bir köprü oluşturmaktadır. Gelişen yapay zekâ teknolojileri, özellikle dil çevirisi ve çok dillilik konusunda, bu köprünün daha sağlam ve işlevsel olmasına yardımcı olmaktadır. Otomatik dil çeviri sistemleri, yıllar içinde sözlü ve yazılı dilin karmaşıklığını daha iyi anlayacak şekilde gelişmiştir, bu da dil bariyerlerini aşma kapasitemizi önemli ölçüde artırmıştır (Sutskever ve diğerleri, 2014).

Sutskever ve arkadaşlarının araştırmasına göre, yapay sinir ağları ve derin öğrenme algoritmaları kullanarak oluşturulan çeviri sistemleri, dilin semantik ve söz dizimsel özelliklerini anlayabilir, hatta dilin kültürel ve sosyal bağlamını da göz önüne alabilmektedir. Bu sistemler, devletlerin ve organizasyonların farklı kültürel ve etnik topluluklarla etkili bir şekilde iletişim kurmalarını sağlamaktadır (Hassan ve diğerleri, 2018). Örneğin, Birleşmiş Milletler gibi çokuluslu organizasyonlar, yapay zekâ destekli çeviri araçlarını kullanan ve bu sayede toplantıları ve diplomasi süreçlerini çok daha verimli hale getiren sistemlere sahiptir. Yapay zekâ, simültane çeviri gibi karmaşık görevleri bile hızlı ve doğru bir şekilde yerine getirebilmektedir. Bununla birlikte, yapay zekâ teknolojilerinin dil çevirisi ve çok dillilik konusunda yarattığı olumlu etkiler, bu alandaki etik ve kültürel sorunları da gölgelememelidir. Yapay zekâ algoritmalarının çeviri sürecinde yanlış veya taraflı bilgi sağlaması, kritik diplomasi kararlarında yanıltıcı etkilere yol açabilir (KoeHN, 2017). Ayrıca, çeviri sürecinde yapay zekâ tarafından oluşturulan dil modelleri, kültürel ve etnik hassasiyetleri yeterince dikkate almayabilir. Örneğin, bazı çeviri hizmetleri, cinsiyetçi veya ırkçı ifadeleri otomatik olarak çevirebilir, bu da topluluklar arası ilişkileri olumsuz etkileyebilir. Bu durum, yapılmakta olan çevirilerin sadece dil yapısını değil, aynı zamanda kültürel ve etik normları da göz önüne alması gerektiğini vurgular.

Yapay zekâ teknolojileri, dil çevirisi ve çok dillilik konusunda büyük potansiyele sahiptir; ancak bu gelişmeler, kültürel ve etik sorunları da beraberinde getirebilir. Devletler, organizasyonlar ve bireyler için, bu yeni teknolojilerin sunduğu fırsatları etik bir şekilde değerlendirmek, kültürel diplomasi süreçlerini daha anlamlı ve etkili hale getirecektir.

3.2 Kültürel Öğelerin Dijital Temsili

Kültürel öğelerin dijital temsili, yapay zekâ ve kültürel diplomasi arasındaki etkileşim için bir diğer kritik alanı oluşturmaktadır. Müzeler, sanat galerileri, müzik koleksiyonları ve tarihi dokümanlar gibi kültürel varlıklar, dijitalleşme ve yapay zekâ algoritmaları sayesinde küresel erişilebilirlik kazanmaktadır. Aynı zamanda, bu teknolojilerin nasıl kullanılacağı, kültürel mirasın korunması ve temsili açısından çok önemlidir (Smithsonian Institute, 2020). Yapay zekâ, görüntü ve ses tanıma, öneri sistemleri ve metin analizi gibi çeşitli teknikler kullanarak kültürel öğeleri analiz edebilir ve kategorize edebilir. Bu sayede, bireyler kendi kültürel arka planlarına uygun veya onlara yeni kültürel perspektifler sunabilecek içeriklere kolaylıkla erişebilirler (Bengio ve diğerleri, 2013).

Örneğin, bir kişi bir sanat müzesini ziyaret etmek istediğinde, yapay zekâ destekli bir öneri sistemi, kişinin önceki deneyimleri ve ilgi alanlarına göre sergilenen eserleri önererek gezinmeyi kolaylaştırabilir. Örneğin, Google Arts & Culture platformu, dünyanın dört bir yanındaki müzelerde bulunan sanat eserlerini ve tarihi öğeleri dijital bir formatta sunmaktadır. Yapay zekâ algoritmaları, eserleri analiz ederek benzer öğeleri bir araya getirmekte ya da ziyaretçilere, ilgileri doğrultusunda yeni keşifler yapmalarını sağlamaktadır. Ancak, kültürel öğelerin dijital temsili, etik ve kültürel meseleler de yaratmaktadır. Yapay zekâ algoritmaları tarafından oluşturulan dijital koleksiyonlar, tarihi ve kültürel bağlamı göz ardı edebilir, ya da bazı kültürel öğeleri ötekileştirebilir. Örneğin, bir yapay zekâ modeli, batı sanatını daha üstün veya popüler olarak sınıflandırabilir, bu da diğer kültürlerin sanatının göz ardı edilmesine yol açabilir (Kapoor ve diğerleri, 2020).

Buna ek olarak, kültürel öğelerin dijital temsili, sahiplik ve haklar konusunda da karmaşık sorunlar yaratmaktadır. Dijitalleştirilmiş bir eserin kim tarafından görülebileceği, nasıl kullanılacağı ve kimin bu eser üzerinde hak sahibi olacağı, uluslararası hukuk ve etik normlar açısından oldukça tartışmalı konulardır (Thompson, 2018). Yapay zekânın kültürel öğelerin dijital temsili konusundaki potansiyeli yüksektir, fakat bu potansiyel etik ve kültürel zorlukları da beraberinde getirir. Bu nedenle, yapay zekâ uygulamalarının kültürel diplomasi araçları olarak kullanılabilmesi için, çoklu perspektifli ve etik bir yaklaşımın benimsenmesi gerekmektedir.

3.3 Yapay Zekâ ve Kültürel Algı

Kültürel algı, bir toplumun değerleri, inançları, idealleri ve sembollerini anlama biçimidir. Yapay zekâ (YZ), bu algıları şekillendirmekte, kuvvetlendirmekte ve hatta değiştirmektedir. Ancak, bu teknolojik dönüşümün beraberinde getirdiği çeşitli etik ve sosyal zorluklar da bulunmaktadır. (Çalışkan ve diğerleri, 2017). Örneğin, yapay zekâ destekli haber algoritmaları, kullanıcıların ilgi alanlarına göre kişiselleştirilmiş haberler sunmaktadırlar. Fakat bu, kendi kültürel ya da politik görüşlerini yansıtan içeriklere maruz kalmalarına ve böylece mevcut inançlarının daha da güçlenmesine yol açmaktadır. Aynı şekilde, yapay zekâ tarafından önerilen müzik veya kitaplar da bir kişinin kültürel algısını etkileyebilmektedir. Spotify’ın müzik öneri motoru bu alanda oldukça başarılı bir örnektir. Kullanıcının dinlediği müzik türleri üzerinden, farklı kültürel ve coğrafi bölgelerden gelen sanatçılara erişim sağlayabilmektedir.

Gerçek hayatta, yapay zekâ destekli sosyal medya platformları, örneğin Twitter veya Facebook, kullanıcılarına ‘kendi gibi düşünen’ insanlarla etkileşimde bulunma fırsatı sunmaktadır. Bu, kültürel ve politik yankı odalarının oluşmasına ve kutuplaşmanın artmasına neden olmaktadır. YZ algoritmaları, kullanıcıların beğenileri ve etkileşimleri temel alarak, onların dünya görüşlerini pekiştirecek içerikler önermektedir. Bu durumda, toplumlar arasındaki anlayış ve empatiyi zayıflatmaktadır. Öte yandan, yapay zekâ kültürel anlayış ve diplomasi için de büyük fırsatlar sunmaktadır. Örneğin, yapay zekâ tabanlı dil çeviri servisleri, farklı kültürlerin edebiyatını ve düşüncesini daha erişilebilir hale getirmektedir. Bu, çeşitli toplumlar arasında bir köprü işlevi görmektedir. Ayrıca, yapay zekâ algoritmaları, belirli bir kültüre ait olmayan yemekler, müzik veya sanat eserleri gibi, birçok farklı kültürel öğeyi tanıtmak için de kullanılmaktadır. Ancak, bu tür uygulamalar aynı zamanda, belirli bir kültürü veya etnik grubu diğerlerinden üstün ya da aşağı gören önyargıları da güçlendirmektedir. Örneğin, yüz tanıma teknolojileri, farklı etnik kökenden gelen insanlara karşı ayrımcılık yapabilir (Buolamwini ve Gebru: 2018). Bu, kültürel algının, yapay zekâ tarafından olumsuz bir şekilde etkilenmesine yol açmaktadır.

Yapay zekânın kültürel algı üzerinde büyük bir etkisi vardır, olumlu veya olumsuz. Bu nedenle, yapay zekâ algoritmalarının kültürel algı ve kültürel diplomasi üzerindeki etkilerini tam anlamıyla anlayabilmek ve yönlendirebilmek için dikkatli bir şekilde düşünülmüş stratejiler ve politikalar geliştirilmelidir.

3.4 Sosyal Medya Analitiği ve Kamu Diplomasisi

Sosyal medya, 21. yüzyılın en etkili iletişim araçlarından biri haline gelmiştir. Sosyal medya platformları, bireylerin ve kurumların global çapta

bilgi paylaşmasını, etkileşime girmesini ve düşüncelerini ifade etmesini mümkün kılmaktadır. Kamu diplomasisi açısından, sosyal medya analitiği büyük bir potansiyel taşımaktadır. Algoritmalar ve yapay zekâ (YZ) teknolojileri, sosyal medya etkileşimlerinin derinlemesine analizini sağlayarak, hükümetlerin ve diğer kurumların kamuoyu ve uluslararası ilişkileri daha etkin bir şekilde yönetmelerine olanak tanımaktadır (Kampf, Manor, ve Segev: 2015). Diplomasinin karmaşıklığı ve çok boyutluluğu göz önüne alındığında, sosyal medya analitiği, değişen uluslararası dinamikleri anlamada önemli bir role sahiptir. Örneğin, bir ülkenin başka bir ülke hakkındaki olumlu veya olumsuz algıları, sosyal medya analitiği sayesinde anlaşılabilir. Bu veriler, diplomatik stratejilerin belirlenmesi ve halkla ilişkiler kampanyalarının etkinliğinin ölçülmesi için kritik bir durumdur.

Sosyal medya analitiği, halkla ilişkiler ve marka imajı inşasında da önemli bir araçtır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nin "Brand USA" gibi ulusal markalama çabaları, sosyal medya analitiği ile desteklenmektedir. Yapay zekâ algoritmaları, bu tür kampanyaların etkinliğini ölçmekte ve hedef kitlelere daha iyi hitap etmek için stratejiler üretmektedir. Ancak, sosyal medya analitiğinin kamusal ve diplomatik arenada kullanılmasının etik ve güvenlikle ilgili bazı sorunları da vardır. Örneğin, Cambridge Analytica skandalı, kişisel verilerin etik olmayan bir şekilde kullanılabilirliğini göstermiştir (Cadwalladr ve Graham-Harrison: 2018). Bu, hükümetlerin ve diğer kurumların, yapay zekâ ve sosyal medya analitiğini etik bir şekilde kullanmaları gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sosyal medya analitiği ve yapay zekâ, kamu diplomasisi ve uluslararası ilişkilerin geleceğini şekillendirecek önemli araçlardır. Bununla birlikte, bu araçların etik ve güvenli bir şekilde nasıl kullanılacağına dair kurallar ve yönergeler de oluşturulmalıdır. Yapay zekâ ve sosyal medya analitiğinin sunduğu bu büyük potansiyel, ancak etik ve güvenliğe dair endişeler tamamen ele alındığında tam anlamıyla kullanılabilir.

Bölüm 4: Politika ve Yönetişim

Kültürel diplomasi, devletlerin ve diğer uluslararası aktörlerin kültürel varlıklarını ve değerlerini diğer toplumlarla paylaşarak, uluslararası ilişkilerini güçlendirmeyi hedeflemektedir (Cull, 2008). Ancak yapay zekâ, bu tür bir etkileşimi daha karmaşık hale getirmektedir. Örneğin, algoritmalar tarafından yapılan veri analizleri sonucu, bir devletin diğer bir devlete karşı takınacağı diplomasi stratejisi tamamen değişebilir. Bu tür bir değişiklik, özellikle yapay zekâ algoritmaları önyargılı veri setleri üzerinden eğitilmişse, yanıltıcı ve tehlikeli olabilmektedir (O'Neil, 2016). Gerçek yaşamda, YZ'nin kamu politikasına ve yönetime entegrasyonu çeşitli şekillerde görülmektedir. Örneğin, Estonya'nın dijital yönetim sistemi, bu tür bir entegrasyonun nasıl etkin bir şekilde yapılabilirliğini göster-

mektedir. Estonya’da, yapay zekâ algoritmaları, kamu hizmetlerinin daha verimli bir şekilde sunulması ve devlet politikalarının analiz edilmesi için kullanılmaktadır. Bir başka örnek olarak, Amerika Birleşik Devletleri’nin 2020’de yayınladığı “American AI Initiative” belgesi incelenebilir. Bu belge, yapay zekânın Amerikan toplumuna ve ekonomisine entegrasyonu için bir yol haritası sunmaktadır. Aynı zamanda, yapay zekâ teknolojisinin etik ve güvenlikle ilgili konuları da ele almaktadır (Executive Office of the President, 2020).

Politika ve yönetim açısından bakıldığında, yapay zekânın etik ve yasal bir çerçeve içerisinde nasıl yönetileceği büyük bir sorundur. Avrupa Birliği, yapay zekâ teknolojilerinin etik kullanımı için bir dizi yönerge yayınlamıştır ve bu alanda liderliği hedeflemektedir (European Commission, 2019). Bu tür etik ve yasal çerçeveler, yapay zekânın sadece teknolojik değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve politik etkilerinin de dikkate alınmasını sağlamaktadır. Yapay zekâ ve kültürel diplomasi, politika ve yönetim açısından birçok fırsat ve zorluk sunmaktadır. Teknolojinin bu kadar hızlı bir şekilde geliştiği bir dönemde, algoritmalar ve yapay zekâ teknolojileri, uluslararası ilişkiler ve kamu diplomasisi stratejilerini de şekillendirmektedir. Ancak bu teknolojilerin etik ve yasal bir çerçeve içerisinde nasıl kullanılacağı, hükümetler, politika yapıcılar ve uluslararası aktörler için önemli bir soru işaretidir. Bu nedenle, yapay zekânın kültürel diplomasi ve uluslararası ilişkilerdeki rolü, çok disiplinli bir yaklaşım ve etik bir çerçeve gerektirmektedir.

4.1 Yapay Zekâ Politikaları ve Uluslararası İlişkiler

Yapay zekâ (YZ) teknolojileri, devletlerin uluslararası ilişkileri ve dış politika stratejilerini derinden etkileme potansiyeline sahiptir. Bu etki, iki ana eksenle ele alınabilir: İlki, YZ teknolojilerinin devletlerin iç kapasitelerini ve dışa dönük stratejilerini nasıl dönüştürdüğü; ikincisi ise, YZ’nin uluslararası normlar, etik ve güvenlik konularında nasıl yeni soruları gündeme getirdiğidir. Devletler, yapay zekâ teknolojilerini hem askeri hem de sivil alanlarda kullanarak, stratejik avantajlar elde etmeye çalışmaktadır. ABD’nin ‘American AI Initiative’ (2020) veya Çin’in ‘Made in China 2025’ planı gibi politika belgeleri, bu stratejik yatırımların örnekleridir (Executive Office of the President, 2020; State Council of the People’s Republic of China, 2015). Yapay zekâ, veri analizinden enerji yönetimine, sağlık hizmetlerinden ulusal güvenliğe kadar birçok alanda devletlerin kapasitesini artırmaktadır. Ancak, bu teknolojik avantajlar aynı zamanda uluslararası arenada rekabeti de körüklemektedir. Özellikle ‘yüksek teknoloji’ ürünleri ve algoritmalar üzerindeki hâkimiyet, küresel güç dengelerini değiştirebilir.

YZ’nin uluslararası ilişkilere getirdiği ikinci önemli soru ise, teknolojinin etik ve güvenlikle ilgili sorunlarıdır. Yapay zekâ algoritmalarının ön-

yargılı olabileceği, ayrımcılığı teşvik edebileceği ve özel bilgileri tehlikeye atabileceği gibi etik sorunlar, teknolojinin uluslararası alanda nasıl düzenleneceği konusunu gündeme getirmektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlar, yapay zekâ algoritmalarının savaş suçlarına veya insan hakları ihlallerine yol açmaması için uluslararası standartlar ve yönergeler geliştirmeye çalışmaktadır (Fast ve Horowitz: 2019). Bu etik ve güvenlik sorunları, yapay zekanın kültürel diplomasiyle nasıl bir sinerji oluşturabileceğini de belirlemektedir. Örneğin, yapay zekâ destekli dil çeviri sistemleri, farklı dilleri ve kültürleri bir araya getirerek insanlar arası anlayışı artırılabilir. Ancak, eğer bu algoritmalar önyargılıysa veya yetersizse, yanlış anlaşılmalara ve diplomatik gerginliklere yol açabilir. Örneğin, Çin ve Tayvan arasında yaşanan bir olayda, bir sosyal medya platformunun yapay zekâ destekli çeviri algoritması, politik olarak hassas bir terimi yanlış çevirerek diplomatik bir krize yol açmıştır. Bir başka örnek, sosyal medya analitiği kullanılarak yapılan seçim müdahaleleri olabilir. Yapay zekâ algoritmaları, sosyal medya verilerini analiz ederek bir ülkenin iç siyasetine müdahale etme potansiyeline sahiptir. Bu tür müdahaleler, devletlerarası ilişkileri zedeleyebilir ve yeni dış politika stratejilerini gerekli kılabilir.

Yapay zekâ politikaları, devletlerin uluslararası ilişkiler ve dış politika stratejilerini derinden etkilemektedir. Teknolojinin sunduğu avantajlar ve getirdiği etik, güvenlik sorunları, yeni uluslararası normların oluşturulmasını ve mevcut politika stratejilerinin gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Bu durum, yapay zekâ teknolojilerinin sadece ulusal değil, aynı zamanda uluslararası bir perspektifle ele alınması gerektiğini göstermektedir.

4.2 Etik ve Yapay Zekâ

Yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin hızla ilerlemesi, yalnızca teknik ve politik soruları değil, aynı zamanda etik sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu etik sorunlar, YZ'nin günlük hayattan sağlık sektörüne, güvenlikten finansa kadar geniş bir yelpazede uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Etki alanı bu kadar genişken, YZ etiği de birçok farklı disiplini ve bakış açısını içermektedir.

Başlangıçta, veri etiği önemli bir konudur. Veri, yapay zekâ algoritmalarının çalışabilmesi için gereklidir; fakat bu verinin nasıl toplandığı, kimin topladığı ve ne amaçla kullanıldığı önemli etik soruları beraberinde getirir. Örneğin, Cambridge Analytica skandalı, kişisel verilerin etik dışı bir şekilde toplanıp manipüle edilebileceğini göstermiştir (Cadwalladr ve Graham-Harrison: 2018). Bu tür olaylar, YZ'nin potansiyel olarak bireylerin ve toplumların özgürlüğüne, gizliliğine ve özerkliğine nasıl zarar verebileceğini gözler önüne sermektedir. İkinci olarak, algoritma etiği büyük bir endişe kaynağıdır. Yapay zekâ algoritmaları, veri setlerinden öğrenir-

ler ve eğer bu veri setleri önyargılıysa, algoritma da önyargılı olacaktır. Örneğin, birçok yüz tanıma algoritması, daha çok beyaz ve erkek yüzler üzerinde eğitildiği için, kadınlar ve etnik azınlıklar üzerinde yetersiz veya yanıltıcı sonuçlar verebilmektedir (Buolamwini ve Gebru: 2018). Bu tür önyargılar, sosyal adaletsizliği artırmakta ve toplumda zaten var olan eşitsizlikleri derinleştirmektedir.

Algoritma etiğinin bir diğer boyutu da, YZ'nin karar verme süreçlerine nasıl dâhil edileceği ve bu kararların şeffaflığıdır. Örneğin, yargı sistemlerinde kullanılan YZ algoritmaları, bireylerin gelecekteki suç işleme olasılıklarını tahmin etmekte ve mahkeme kararlarına etki etmektedir. Fakat bu algoritmaların nasıl karar verdikleri genellikle “kutu” olarak kabul edilir; yani, karar verme süreçleri şeffaf değildir. Bu da, etik ve yasal sorunları beraberinde getirmektedir. Örneğin, otomotiv sektöründe otonom araçlar, etik açıdan oldukça karmaşık senaryolar yaratabilir. Bir kaza anında, aracın hangi kararı alması gerektiği — yolcu mu korumalı, yoksa yolda yürüyen bir yayayı mı? — tartışmalı bir konudur. Bu tür etik ikilemler, yapay zekâ algoritmalarının nasıl programlandığına ve bu programlamada hangi etik prensiplerin dikkate alındığına bağlıdır. Son olarak, YZ'nin uluslararası ilişkilerde yarattığı etik dilemmalar da göz ardı edilemez. Örneğin, YZ destekli siber saldırılar, savaşın doğasını değiştirerek uluslararası hukuku zorlamaktadır. Ayrıca, yapay zekâ destekli kampanyalar, demokrasinin temel ilkelerini etkileme potansiyeline sahiptir. Bu tür etik sorunlar, politika yapımcıları tarafından dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır (Fast ve Horowitz: 2019).

YZ'nin etik boyutu, yalnızca teknolojinin ne yapabileceği ile sınırlı değildir; aynı zamanda, bu teknolojinin ne yapmaması gerektiği, kim için çalıştığı ve kimin tarafından kontrol edildiği gibi konuları da içermektedir. Bu nedenle, yapay zekâ ve etik, sadece teknologlar ve mühendisler için değil, aynı zamana da politika yapımcılar, sosyal bilimciler ve halk için de son derece önemli bir alandır.

4.3 Veri Toplama ve Kullanımı: Bir Diplomasi Aracı Olarak

Veri toplama ve kullanımı, yapay zekâ (YZ) ve dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte giderek daha fazla stratejik öneme sahip olmaktadır. Bu bağlamda, veri, sadece bir bilgi kaynağı veya iş analitiği aracı olmaktan çok daha fazlasını temsil etmektedir; aynı zamanda bir diplomasi ve uluslararası ilişkiler aracıdır. Verinin bu şekilde kullanımı, devletlerarasındaki güç dengelerini ve ilişkilerini etkilemekte, hatta şekillendirmektedir. Verinin diplomasi aracı olarak kullanılmasının örnek olarak, devletlerin kamuoyu oluşturulması ve yabancı hükümetleri etkileme amacıyla sosyal medyada veri toplaması ve analiz etmesi verilebilir. Twitter ve Facebook gibi platformlar üzerinden yapılan analizler, devletlerin yabancı ülkelerdeki siyasi ve toplumsal eğilimleri anlamalarına olanak tanımak-

tadır. Çin'in sosyal medyada yaptığı geniş çaplı veri toplama çalışmaları, ülkenin uluslararası alanda daha etkin bir rol oynamasına yardımcı olmaktadır (Wang ve Mark: 2019). Bir başka önemli yönü ise, devletlerin veri toplamak için kullandığı yöntemlerin etik olup olmadığıdır. Veri toplama faaliyetleri sıklıkla, gizlilik ve insan hakları gibi konuları riske atmaktadır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki National Security Agency (NSA) tarafından yürütülen geniş çaplı veri toplama programları, Edward Snowden tarafından ifşa edildiğinde büyük bir tartışma yaratmıştır (Greenwald, 2013). Bu tür etik ve yasal sorunlar, veri toplama ve kullanımının diplomasi ve uluslararası ilişkiler açısından nasıl düzenleneceği konusunda ciddi tartışmalara yol açmaktadır. Veri, ayrıca, ekonomik diplomasi için de kritik bir araçtır. Özellikle, veri ticareti, ülkeler arasındaki ticaret anlaşmalarında yeni bir boyut açmaktadır. Devletler, sıklıkla bu tür veri anlaşmalarını, stratejik çıkarlarını desteklemek ve yabancı pazarlara erişim sağlamak için kullanmaktadır. Ancak bu da, verinin nasıl toplandığı, saklandığı ve kullanıldığı konularını daha karmaşık hale getirmekte, veri güvenliği ve veri hükümeti gibi yeni diplomasi alanları oluşturmaktadır. Veri toplama ve kullanımı, devletlerin sadece birbirleriyle değil, aynı zamanda kendi vatandaşlarıyla olan ilişkilerini de etkilemektedir. Bu bağlamda, veri toplama faaliyetleri, vatandaşların devlete olan güvenini de etkileyebilmektedir. Örneğin, bir ülke, sağlık verilerini toplayarak pandemi gibi kriz zamanlarında daha etkili politikalar üretebilir. Ancak, bu tür veri toplama faaliyetleri, bireylerin gizliliğine yönelik ciddi endişeleri de beraberinde getirebilir.

Veri toplama ve kullanımı, günümüz dünyasında diplomasi ve uluslararası ilişkilerin ayrılmaz bir parçasıdır. Veri, sadece teknolojik bir araç değil, aynı zamanda politik ve etik bir konu olarak ele alınmalıdır. Devletler, bu konuda etik normlar ve yasal düzenlemeler oluşturarak, verinin diplomasi aracı olarak kullanımının sürdürülebilir ve etik bir şekilde gerçekleşmesini sağlamalıdır (Samuelson, 2020).

4.4 Yapay Zekânın Hukuki Boyutları

Yapay Zekâ (YZ) teknolojileri, son yıllarda olağanüstü bir hızla gelişmekte ve bu da beraberinde bir dizi hukuki soru ve problemi getirmektedir. Yapay Zekânın hukuki boyutlarını ele alırken dikkate alınması gereken ilk konu, YZ sistemlerinin kararlarının sorumluluğudur. Bir YZ sistemi tarafından verilen bir kararın olumsuz bir etkisi olduysa, yasal olarak kim veya neyin sorumlu olduğunu belirlemek oldukça karmaşıktır. Örneğin, bir özerk araç kazaya sebep olduysa, sorumluluk kimdedir? Üretici mi, yoksa araçta bulunan YZ algoritması mı? Bu sorular, yeni hukuki düzenlemelere ve yasal tanımlara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir (Calo, 2017). Ayrıca, veri gizliliği ve koruma konusunda da birçok hukuki sorun ortaya

çıkılmaktadır. YZ sistemleri, genellikle büyük miktarda veriyi işlemekte ve analiz etmektedir. Bu da, kullanıcıların kişisel verilerinin nasıl korunacağı konusunda ciddi endişelere yol açmaktadır. GDPR gibi veri koruma yasaları, bu konuda bir çerçeve oluştursa da, YZ'nin getirdiği belirli sorunlar için yeterli olmamaktadır. Örneğin, bir YZ algoritması, kişisel verileri kullanarak bir bireyin kredi puanını belirliyorsa, bu algoritmanın nasıl ve hangi kriterlerle bu kararı verdiği şeffaf olmalıdır (Zuboff, 2019). İşte bu noktada, algoritmanın açıklanabilirliği ve şeffaflığı sorunu devreye girmektedir. YZ algoritmaları karmaşık ve çoğu zaman “kara kutu” olarak adlandırılan yapıda olabilmektedir. Bu algoritmaların nasıl kararlar verdiğini anlamak ve açıklamak çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Bu, özellikle yargı kararları, sağlık teşhisleri veya finansal kredi değerlendirmeleri gibi hayati öneme sahip kararlar söz konusu olduğunda büyük bir hukuki sorun teşkil etmektedir. Örneğin, ABD’de bazı eyaletlerde kullanılan COMPAS adlı bir YZ sistemi, suçluların tekrar suç işleme olasılıklarını değerlendirmek için kullanılmaktadır. Ancak bu sistem, etnik köken ve sosyoekonomik durum gibi faktörleri dikkate alarak önyargılı sonuçlar üretebilmektedir. Bu tür durumlar, YZ’nin hukuki açıdan etik ve adil olup olmadığı konusunda ciddi tartışmalara yol açmaktadır.

Bu konularda yasal düzenlemelerin yapılabilmesi için, hukukçular, mühendisler, etikçiler ve politika yapımcıların multidisipliner bir yaklaşımla bir araya gelmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, YZ’nin hukuki boyutları, büyük etik ve yasal sorunlara yol açabilecektir. Buradan hareketle yapay zekânın hukuki boyutları, sadece teknolojik bir mesele olmanın ötesinde, etik ve sosyal boyutları da içerdiği söylenebilir (Vinge, 1993).

Bölüm 5: Vaka Çalışmaları

5.1 Çin’in “Dijital İpek Yolu” ve Kültürel Diplomasi

Çin’in Dijital İpek Yolu projesi, küresel bağlantıları güçlendirmeyi amaçlayan ve özellikle gelişmekte olan ülkelere yatırım yapmayı hedefleyen çok kapsamlı bir girişimdir. Bu proje, Çin’in “Bir Kuşak, Bir Yol” (OBOR) girişiminin bir parçasıdır ve yalnızca ticari faydalar sağlamayı değil, aynı zamanda kültürel diplomasi yoluyla Çin’in küresel etkisini artırmayı amaçlamaktadır.

Kültürel diplomasi, bir ülkenin kültürü, idealleri ve değerleri aracılığıyla diğer devletler ve halklarla daha etkili bir şekilde iletişim kurmasını sağlamaktadır. Çin, Dijital İpek Yolu projesi sayesinde, özellikle Afrika, Orta Doğu ve Güneydoğu Asya’da etkisini genişletmek ve kültürel bağları güçlendirmek istemektedir. Proje kapsamında inşa edilen altyapılar, Çin’in kendi teknolojik ürünlerini, medya içeriklerini ve dilini de beraberinde taşımaktadır. Bu da Çin’in, kültürel ve ideolojik etkisini genişletme fırsatı

yaratmaktadır (Cai, 2017). Çin'in Huawei şirketi, bu projenin teknolojik yönünü desteklemekte ve birçok ülkede 5G altyapısını inşa etmektedir. Ancak, bu tür yatırımlar sadece teknolojik ilerlemeyi değil, aynı zamanda Çin'in dijital medya platformlarının ve kültürel içeriklerinin bu ülkelerde daha geniş bir kitleye ulaşmasını da sağlamaktadır. Örneğin, Çin'in popüler sosyal medya platformu WeChat, bu ülkelerde giderek daha fazla kullanılmaktadır. Aynı şekilde, Çin'in devlet destekli medya organları, bu yeni altyapılar sayesinde daha geniş bir izleyici kitlesiyle buluşmaktadır. Konfüçyüs Enstitüleri, bir başka önemli araçtır ve bu enstitüler sayesinde Çin, dilini ve kültürünü yurtdışına taşımaktadır. Ancak, bu tür yatırımlar ve projeler, Çin'in sadece pozitif bir etki yaratmakla kalmayıp, aynı zamanda kendi politik ve ideolojik agenda'sını da yaymayı amaçladığı eleştirilerini beraberinde getirmektedir (Kynge ve diğerleri, 2019).

Özellikle ABD ve Avrupa Birliği, Dijital İpek Yolu'nun Çin tarafından bir "yumuşak güç" aracı olarak kullanıldığına dair endişelerini dile getirmektedir. Bu, güvenlik risklerini ve veri gizliliği konularını da gündeme getiriyor. Örneğin, Huawei'nin 5G altyapı projeleri, veri güvenliği endişeleri nedeniyle birçok Batı ülkesinde tartışmalara yol açmıştır. Dijital İpek Yolu'nun kültürel diplomasi açısından değerlendirilmesi, oldukça karmaşık bir tablo ortaya koymaktadır. Bir yandan, Çin kültürel ve teknolojik ürünlerini daha geniş bir coğrafyaya yaymayı ve dünya ile daha etkin bir diyalog kurmayı başarmıştır. Ancak diğer yandan, bu tür projelerin uluslararası alanda yarattığı güven sorunları ve eleştiriler, Çin'in kültürel diplomasi stratejilerinin ne kadar etkili olduğu konusunda soru işaretleri yaratmaktadır.

Dijital İpek Yolu'nun kültürel diplomasi yönü, Çin'in küresel stratejilerinin anlaşılması için hayati bir öneme sahiptir, fakat bu projenin getirdiği fırsatlar ve riskler dikkatli bir şekilde değerlendirilmelidir.

5.2 AB ve Yapay Zekâ Kullanımı

Avrupa Birliği (AB), yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin gelişimine ve kullanımına büyük önem vermektedir. Bu teknolojiler, AB'nin global rekabetteki pozisyonunu güçlendirmek, sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek ve sosyal refahı artırmak için önemli araçlar olarak görülmektedir. Ancak, YZ'nin genişlemesiyle birlikte, etik ve yönetim gibi konuların üzerinde durulması gerekmektedir.

AB, yapay zekâ teknolojilerine yatırım yaparken, bunun etik ve yasal çerçevesini de oluşturmuştur. Örneğin, 2021 yılında AB Komisyonu, yapay zekâ uygulamalarını düzenleyen bir yasa tasarısı sunmuştur (European Commission, 2021). Bu tasarı, yüksek risk taşıyan YZ uygulamalarını belirler ve bu uygulamalar için önceden değerlendirme zorunluluğu getir-

miştir. Böylece, AB sadece teknolojik gelişmeleri teşvik etmekle kalmayıp, aynı zamanda bu teknolojilerin etik ve yasal sınırlarını belirlemeye çalışmaktadır.

AB'nin bu konudaki çalışmaları, diğer ülkeler ve uluslararası kuruluşlar tarafından da dikkatle izlenmektedir. Örneğin, AB ve Kanada arasında yapılan ortak bir inisiyatif, YZ'nin etik kullanımı konusunda global standartlar oluşturmayı hedeflemektedir (AB-Kanada Yapay Zeka Forumu, 2019). Bu tür ortak çalışmalar, yapay zekâ teknolojilerinin uluslararası alanda nasıl düzenleneceği konusunda önemli bir yere sahiptir. Fakat AB'nin YZ politikaları da eleştirilere maruz kalmaktadır. Örneğin, yüksek riskli olarak sınıflandırılan YZ uygulamalarının tanımı ve bu uygulamalara getirilen kısıtlamalar, bazı endüstri temsilcileri ve akademisyenler tarafından yetersiz veya muğlak olarak nitelendirilmektedir (Dignum, 2020). AB'nin YZ stratejisi birçok sektörü etkilemektedir. Sağlık sektöründe, yapay zekâ algoritmaları, hastaların teşhis ve tedavisinde önemli rol oynamaktadır. AB, bu tür uygulamalar için özel bir etik çerçeve oluşturmuş, böylece hastaların verilerinin gizliliği ve güvenliği sağlanmıştır. Ayrıca, taşımacılık ve enerji gibi sektörlerde de, YZ uygulamaları verimliliği artırmak ve sürdürülebilirliği desteklemek için kullanılmaktadır.

AB'nin yapay zekâ politikaları, hem fırsatlar hem de zorluklar sunmaktadır. AB, YZ'nin etik ve yasal boyutlarına dikkat çekerek, bu teknolojilerin sürdürülebilir ve insancıl bir şekilde gelişmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Ancak, bu süreçte daha çok çalışma yapılması gerekmektedir. Özellikle, YZ'nin sosyal ve kültürel etkileri, yasal düzenlemeler ve etik normlarla dengelenmelidir. AB, bu konuda liderlik yaparak, global yapay zeka politikalarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

5.3 ABD'nin Yapay Zekâ ve Kültürel Diplomasi Stratejileri

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), yapay zekâ (YZ) ve kültürel diplomasi alanlarında önemli bir aktördür. Yapay zeka teknolojileri, ABD'nin global liderlik iddialarını güçlendirmek için kritik bir araç olarak görülmektedir. Bu teknolojiler, sadece endüstriyel ve ekonomik kazanç sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda ABD'nin kültürel etkisini artırmada da bir fırsat olarak değerlendirilmektedir.

YZ teknolojilerinin hızlı gelişimi, ABD tarafından bir “milli güvenlik” meselesi olarak kabul edilmektedir. 2019 yılında yayımlanan “American AI Initiative” (Amerikan YZ İnisiyatifi), bu teknolojilerin geliştirilmesi ve uygulanması için bir yol haritası sunmaktadır (Executive Order 13859, 2019). Bu girişim, ABD'nin YZ'de global bir lider olma amacını belirlemekte ve federal yatırımları teşvik etmektedir. Ancak, bu teknolojik liderlik sadece bilimsel ve ekonomik değil, aynı zamanda kültürel bir anlam taşımaktadır.

Kültürel diplomasi açısından, YZ'nin rolü genellikle kültürel etkileşim ve değişim aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, YZ destekli dil çeviri uygulamaları, farklı kültürler arasında iletişimi kolaylaştırmakta ve kültürel anlayışı derinleştirmektedir. Bu tür teknolojiler, ABD'nin değerlerini ve kültürünü tanıtmada önemli bir rol oynayabilir. Ancak, YZ'nin kültürel diplomasiye etkileri sadece pozitif değildir. Örneğin, YZ algoritmaları tarafından yapılan veri analizi ve profil oluşturma, bireylerin ve toplulukların kültürel ve siyasi eğilimlerini etkileme potansiyeline sahiptir. Bu, ABD'nin yabancı ülkelerle ilişkilerinde etik ve stratejik soruları gündeme getirmektedir (Metz, 2021).

Farklı ülkeler ve kültürler arasında köprü oluşturan YZ uygulamaları da mevcuttur. Örneğin, Amerikan müzik endüstrisi, YZ algoritmaları kullanarak kişiselleştirilmiş müzik önerileri sunmaktadır. Bu, Amerikan kültürünün global ölçekte yayılmasına ve farklı kültürel arka planlardan gelen insanların Amerikan müzik ve sanatına olan ilgisinin artmasına yardımcı olmaktadır. Ancak, YZ'nin bu alandaki yükselişi, etik ve yasal sorunları da beraberinde getirmektedir. Özellikle, veri gizliliği, etik normlar ve algoritma adaleti gibi konular, ABD'nin YZ ve kültürel diplomasi stratejilerinin karmaşıklığını artırmaktadır (Crawford ve Calo: 2016). YZ'nin potansiyel olarak polarize edici ve bölücü etkileri, Amerikan kültürel diplomasisinin etkinliğini ve meşruiyetini sorgulamaktadır.

ABD'nin YZ ve kültürel diplomasi stratejileri, birçok fırsat ve zorluk sunmaktadır. YZ, sadece teknolojik inovasyon ve ekonomik kalkınma için değil, aynı zamanda kültürel etkileşim ve anlayış için de önemli bir araç olabilir. Ancak, bu potansiyel, etik ve yasal zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, YZ'nin kültürel diplomasiye etkilerini anlamak ve yönetmek için dikkatli bir strateji ve etik bir çerçeve gerekmektedir.

5.4 Küçük Devletler ve Yapay Zekâ: Örnek Vaka Analizleri

Yapay Zekâ (YZ) teknolojileri, küresel sahnede yalnızca büyük güçler için değil, küçük devletler için de önemli stratejik ve kültürel fırsatlar sunmaktadır. Bu bağlamda, yapay zekâ, küçük devletlerin diplomasi pratiği, ekonomik kalkınma ve uluslararası alanda etkinliğini artırmada önemli bir araç olabilir. Ancak, YZ teknolojilerinin yaygınlaşması, bu devletler için özgül zorluklar ve etik sorular da beraberinde getirmektedir.

Singapur, yapay zekâ ve teknolojik inovasyon konularında bir küçük devlet örneği olarak öne çıkmaktadır. Ülke, "Smart Nation" inisiyatifi aracılığıyla, teknolojinin toplumsal ve ekonomik kalkınmada nasıl bir rol oynayabileceğini göstermektedir (Smart Nation Singapore, 2021). Singapur hükümeti, yapay zekâ konusunda küresel bir merkez olmayı hedeflemekte ve bu alanda yapılan yatırımlarla, hem yerel hem de uluslararası ölçekte

etkinliğini artırmayı amaçlamaktadır.

Estonya da, dijitalleşme ve yapay zekâ konularında oldukça ileri bir pozisyonundadır. Ülke, e-yönetişim uygulamalarıyla tanınmakta ve “e-Estonia” inisiyatifi ile uluslararası alanda adından söz ettirmektedir (e-Estonia, 2019). YZ teknolojilerinin devlet yönetimine entegrasyonu, Estonya’nın küçük olmasına rağmen uluslararası alanda etkili bir rol oynamasını sağlamaktadır. Bu iki örnek, küçük devletlerin YZ’yi stratejik bir avantaj olarak kullanabileceklerini göstermektedir. Fakat yapay zeka teknolojilerinin yükselişi, küçük devletler için de etik ve güvenlikle ilgili soruları gündeme getirmektedir. YZ algoritmalarının önyargılı olabileceği veya veri güvenliği konularında riskler taşıyabileceği gibi sorunlar, bu devletlerin de gündemindedir (Buolamwini ve Gebru: 2018). Dolayısıyla, YZ’nin etik ve güvenlikle ilgili yönleri, küçük devletlerin uluslararası alanda sahip oldukları meşruiyeti ve etkinliği de etkilemektedir. Bu durum, özellikle veri toplama ve analizi konularında kendini göstermektedir. Küçük devletler, genellikle büyük veri setlerine erişim konusunda sınırlıdır. Bu, algoritma eğitimi ve yapay zeka modellerinin geliştirilmesi için bir handikap oluşturmaktadır. Ancak, uluslararası iş birliği ve veri paylaşımı, bu tür zorlukların üstesinden gelmekte ve küçük devletlerin YZ uygulamalarında etkin bir rol oynamalarını sağlamaktadır.

Yapay zekâ, küçük devletler için hem fırsatlar hem de zorluklar sunmaktadır. Bu devletler, YZ’nin sunduğu avantajları etkin bir şekilde kullanarak uluslararası sahnede daha belirgin bir rol oynayabilirler. Fakat bu potansiyel, etik ve güvenlikle ilgili sorunları da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, küçük devletlerin yapay zekâ stratejilerini geliştirirken, bu tür zorlukları da göz önünde bulundurması gerekmektedir.

Bölüm 6: Geleceğin Görünümü

Yapay Zekâ (YZ) teknolojileri, son yıllarda gelişim gösteren bir alandır ve bu durum, gelecekte de devam edecek gibi görünmektedir. YZ’nin kültürel diplomasi, uluslararası ilişkiler ve etik gibi konulara olan etkileri, giderek daha karmaşık ve çok yönlü bir hal alacaktır. Bu bağlamda, YZ’nin potansiyel olarak dönüştürebileceği birçok alan vardır ve bu değişimlerin büyük ölçüde nasıl şekilleneceği, politika yapıcılarının, şirketlerin ve bireylerin kararlarına bağlıdır.

Gelecekte, YZ algoritmalarının daha fazla iyileştirilmesi ve daha geniş veri setlerinin kullanılabilir hale gelmesiyle, dil çevirisi ve çok dillilik konusunda da önemli adımlar atılacaktır. Ancak, bu tür gelişmeler, algoritmalara gömülü etik ve kültürel önyargıları da artırılabilir (Crawford ve Joler: 2018). Örneğin, bir dilin kültürel matrisine hâkim olmayan bir çeviri algoritması, kelime ya da ifadelerin kültürel anlamlarını yanlış yorumla-

yabilir. Bu, uluslararası ilişkiler ve kültürel diplomasi bağlamında ciddi sonuçlar doğurmayabilir.

Ayrıca, YZ'nin medya ve kültürel diplomasi alanındaki etkileri de önemli olacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi, YZ algoritmaları sosyal medyada neyin öne çıkarılacağını ya da gizleneceğini belirleyebilmektedir. Bu, bir devletin ya da topluluğun dış dünyaya kendini nasıl temsil ettiği konusunda önemli bir faktördür. Örneğin, Çin'in "Dijital İpek Yolu" projesi, bu tür algoritmaların politik ve kültürel etkilerini gözler önüne sermektedir (Kania, 2017). Geleceğe dönük olarak, etik ve veri kullanımı konuları da ön planda olacaktır. Özellikle, yapay zekanın hangi verileri kullanabileceği, bu verilerin nasıl saklanacağı ve kimlerin erişebileceği gibi konular, birçok etik ve hukuki sorunu beraberinde getirmektedir (Mittelstadt ve diğerleri, 2016). Yapay zekâ algoritmaları tarafından toplanan ve analiz edilen verilerin, bireylerin ve toplulukların özgürlüklerine, güvenliğine ve mahremiyetine zarar verebileceği olasılığı, bu konunun gelecekte de önemli olacağını göstermektedir.

6.1 Yapay Zekâ Teknolojilerinin Geleceği

Yapay Zekâ (YZ) teknolojilerinin geleceği, hem teknolojik hem de sosyo-politik faktörler tarafından şekillendirilmektedir. Teknolojik gelişmeler, algoritmaların karmaşıklığını ve etkinliğini artırırken, sosyo-politik faktörler etik, hukuk ve yönetim gibi unsurları gündeme getirmektedir. Bu bağlamda, YZ'nin geleceği üzerine yapılan öngörüler genellikle bir dizi belirsizlik ve etik sorun içermektedir. Teknolojik boyutunda düşünüldüğünde, öğrenme yeteneklerine sahip, daha karmaşık ve etkileşimli algoritmalar görülebilmektedir. Örneğin, GPT-4 gibi dil işleme modelinin beşinci veya altıncı versiyonları, belki de insan benzeri yaratıcı düşüncelere sahip olabileceklerdir. Ayrıca, otomasyon ve robot teknolojileri, YZ algoritmaları sayesinde daha fazla gelişecek ve karmaşık görevlerde bile insan müdahalesi gerekmeksizin çalışabilecektir. Bu tür gelişmeler, iş gücü dinamiklerini değiştirecek, yeni etik ve hukuki sorunlar yaratacak ve uluslararası rekabeti etkileyecektir (Sotala ve Yampolskiy: 2015).

Etik ve hukuki boyutlara geldiğimizde ise, veri mahremiyeti, etik ve denetim gibi konuların giderek daha fazla önem kazanacağını söylenebilir. Örneğin, bir YZ algoritması, büyük veri setlerinden kişisel verileri işleyebilir ve bu verilerin yanlış kullanımı, bireylerin özgürlük ve güvenliğini tehdit edebilir. Bu, mevcut hukuki çerçevelerin, YZ'nin olası etkilerini düzenlemek için güncellenmesi gerektiğini göstermektedir (Cath ve diğerleri, 2018).

Gelecekteki YZ algoritmaları, belki de bugünkünden daha fazla insana benzer özellikler gösterebilir. Örneğin, duygusal zekâ kapasitesine

sahip YZ sistemleri, insanların duygusal durumlarını anlayabilir ve buna uygun yanıtlar verebilir. Bu, özellikle sağlık sektörü, müşteri hizmetleri ve eğitim gibi alanlarda devrim yaratabilir. Ancak, bu tür “empati yeteneği” olan algoritmaların etik boyutları da göz önüne alınmalıdır. YZ’nin insana benzer bir kapasiteye sahip olması, insan hakları ve etik değerler açısından yeni ve belirsiz bir alan yaratmaktadır.

YZ’nin geleceği çok sayıda değişkene bağlıdır ve bu değişkenler, sadece teknolojik yeniliklerle sınırlı değildir. YZ’nin potansiyel etkileri, etik ve hukuki normlar tarafından şekillendirilecek ve bu normlar, politika yapıcılar, araştırmacılar ve toplum tarafından kolektif bir şekilde oluşturulmalıdır. Yapay zekâ, belirsizlikleri ve riskleriyle birlikte, kuşkusuz geleceğimizin ayrılmaz bir parçası olacaktır.

6.2 Kültürel Diplomasinin Geleceği

Kültürel diplomasi, artık yalnızca sanat ve müzik festivalleri veya yüksek profilli etkinliklerle sınırlı değildir. Teknolojinin, özellikle yapay zekâ (YZ) ve dijital medyanın yükselmesiyle birlikte, kültürel diplomasi dinamiklerinin de ciddi bir dönüşüm yaşadığı söylenebilir. Bu dönüşüm, uluslararası ilişkiler ve diplomasi pratiği açısından önemli bir takım soru işaretleri ve fırsatlar doğurmaktadır.

Kültürel diplomasi, özünde bir “yumuşak güç” aracıdır ve devletlerin, diğer devletlerle ve uluslararası toplumla ilişkilerini geliştirmek için kullandığı bir yöntemdir. Geleneksel kültürel diplomasi pratiklerine baktığımızda, sanat, müzik, edebiyat gibi çeşitli kültürel öğelerin fiziksel etkinlikler veya değişim programları aracılığıyla tanıtıldığı görülmektedir. Ancak, günümüzde dijital medyanın ve yapay zekânın gelişmesiyle, kültürel etkileşimlerin sahası genişlemiş, etki alanı ve erişilebilirlik artmıştır (Cummins ve Gong: 2020).

Dijital medya, devletlerin kültürel diplomasi stratejilerini yeniden şekillendirme fırsatı sunmaktadır. Örneğin, sanal müzeler veya online etkinlikler sayesinde, bir devletin kültürel zenginlikleri, çok daha geniş bir kitleye tanıtılabilir. Ayrıca, yapay zekâ teknolojileri, bu tür etkinliklerin hedef kitleye daha etkin bir şekilde ulaştırılmasını sağlayabilir. Örneğin, kullanıcı verilerini analiz eden bir YZ algoritması, bir kişinin ilgi alanlarına uygun kültürel içerikler önererek, kültürel etkileşimi artırabilir.

YZ’nin, kültürel anlayış ve etkileşim açısından getireceği en büyük yeniliklerden biri, dil engellerini aşma kapasitesi olacaktır. Otomatik çeviri algoritmaları, farklı dilleri konuşan insanların anlaşabilmesi için büyük bir potansiyel sunuyor, bu da kültürel diplomasi açısından devrimci bir gelişme olabilir. Ancak, YZ’nin bu tür uygulamaları, aynı zamanda etik ve hukuki sorunları da beraberinde getirmektedir. Örneğin, YZ algoritma-

larının kültürel önyargıları nasıl ele alacağı veya etik normlara nasıl uyum sağlayacağı, büyük bir soru işaretidir (Bessi, 2016).

Fiziksel dünya ile dijital dünya arasında giderek azalan bir sınır olduğu bu dönemde, kültürel diplomasi uygulamalarının etik ve hukuki boyutları da önem kazanmaktadır. Yapay zekâ algoritmaları, aynı zamanda bir devletin veya toplumun değerlerini ve normlarını yansıttığından, bu algoritmalara olan güven ve bu algoritmalarından kaynaklanan etik sorunlar, kültürel diplomasi açısından ele alınması gereken önemli konular olacaktır. Kültürel diplomasi ve yapay zeka arasındaki sinerji, oldukça karmaşık ve çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Teknoloji, kültürel etkileşimi kolaylaştırırken, etik ve hukuki zorlukları da artırmaktadır. Ancak, bu zorlukların üstesinden gelmek ve teknolojinin sunduğu fırsatları etkin bir şekilde kullanabilmek için multi disiplinler bir yaklaşımın benimsenmesi gerekmektedir.

6.3 Bir Araya Getirme: Yapay Zekâ ve Kültürel Diplomasinin Entegrasyonu

Yapay zekâ (YZ) ve kültürel diplomasi, her ne kadar farklı disiplinler gibi görünse de, bu iki alandaki ilerlemeler birbirine paralel bir hızla gelişmektedir. Yapay zekâ, veri analizi, öğrenme yeteneği ve özerk karar verme gibi kapasiteleriyle, kültürel diplomasi uygulamalarına yeni bir boyut kazandırabilir. Kültürel diplomasi ise, genellikle bir devletin diğer devletler ve uluslararası aktörlerle olan ilişkilerini, kültürel etkinlikler ve paylaşım yoluyla geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu iki alandaki sinerji, geleceğin diplomasisini şekillendirecek bir potansiyele sahiptir. Örneğin, yapay zekâ teknolojileri sayesinde, devletler sosyal medya üzerinden yürüttükleri kültürel diplomasi kampanyalarını çok daha etkin bir şekilde gerçekleştirebilirler. Örneğin, bir YZ algoritması, sosyal medya kullanıcılarının etkinliklerini ve ilgi alanlarını analiz ederek, onlara hangi tür kültürel içeriklerin daha çok hitap edeceğini belirleyebilmektedir (Bucher, 2012). Yapay zekâ, sadece kültürel etkinliklerin organizasyonu ve dağıtımı için değil, aynı zamanda bir devletin yurtdışındaki imajını şekillendirmede de etkili olabilmektedir (Marwick ve Lewis: 2017).

Bir diğer önemli yönü ise, yapay zekâ teknolojilerinin dil engellerini aşma kapasitesidir. Örneğin, anında çeviri hizmetleri sayesinde, farklı dilleri konuşan insanlar arasında etkili bir kültürel değişim sağlanabilir. Ancak, bu kapasite aynı zamanda bir takım etik sorunları da beraberinde getirir. Özellikle yapay zekâ algoritmaları, bir toplumu veya kültürel grubu temsil ederken, genellikle bu toplulukların sosyal ve kültürel değerlerine, normlarına uygun bir şekilde programlanmalıdır.

Bir devletin yapay zekâ kullanarak yürüttüğü kültürel diplomasi faaliyetleri, sadece teknolojik ve etik boyutlara sahip değil, aynı zamanda

hukuki açıdan da bir dizi sorun içerir. Örneğin, bir devletin kültürel diplomasi amacıyla kullandığı yapay zekâ algoritması, başka bir devletin yasalarına veya uluslararası hukuka aykırı bir eylemde bulunursa, bu durum ciddi diplomatik sonuçlar doğurabilir. Dolayısıyla, yapay zeka ve kültürel diplomasi arasındaki bu sinerji, etik ve hukuki normlara uygun bir şekilde yönetilmelidir. Bu entegrasyonun başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için, devletlerarası ve çok taraflı bir diyalog mekanizması oluşturulması kritik önem taşır. Bu diyalog, sadece devletlerarasında değil, aynı zamanda akademik çevreler, özel sektör ve sivil toplum organizasyonları arasında da gerçekleştirilmelidir. Yani, yapay zekâ ve kültürel diplomasi entegrasyonu, multidisipliner ve çok boyutlu bir yaklaşım gerektirmektedir.

6.4 Politik ve Teknolojik Zorluklar

Yapay zekâ (YZ) ve kültürel diplomasi alanındaki entegrasyon, pek çok fırsat sunsa da, bir dizi politik ve teknolojik zorluğu da beraberinde getirir. Bu zorluklar, devletlerin ve uluslararası kuruluşların bu iki alanın birleşimini nasıl ele aldığına, hangi stratejileri benimsediğine ve hangi etik normlara uyduğuna dair önemli sorular yöneltmektedir.

Politik zorluklar arasında, ilk olarak güvenlik sorunları dikkat çekmektedir. YZ teknolojileri, çok sayıda devletin ve uluslararası kuruluşun güvenlik endişelerini artırmaktadır. Örneğin, yapay zekâ destekli siber saldırılar, devletlerin yürüttüğü kültürel diplomasi faaliyetlerini riske atabilir (Taddeo ve Floridi: 2018). Bu tür saldırılar, bir devletin yurtdışında oluşturmaya hedeflediği olumlu imaja zarar verebilir. Bu, özellikle devletlerin kültürel diplomasi uygulamaları için sosyal medya platformlarını sıkça kullandığı bir dönemde, büyük bir sorun teşkil etmektedir.

İkinci bir politik zorluk, YZ teknolojilerinin etik ve hukuki düzenlemelerle uyumlu olması gerekliliğidir. Bu, devletlerin ve uluslararası kuruluşların, yapay zekâ algoritmalarını kullanırken, insan haklarına ve uluslararası hukuka uygun hareket etmelerini zorunlu kılmaktadır. YZ algoritmalarının, etnik, kültürel ya da sosyal gruplara karşı önyargılı olabilecek şekilde tasarlanmaması, bu noktada önemli bir etik meseledir (Jobin, Ienca, ve Vayena: 2019). Teknolojik zorluklar arasında, veri güvenliği ve mahremiyet sorunları yer almaktadır. Yapay zekâ algoritmaları, büyük veri setleri üzerinde çalıştığı için, bu verilerin korunması ve etik bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Örneğin, bir devletin yurtdışındaki vatandaşlarına ya da potansiyel turistlere yönelik olarak yürüttüğü kültürel diplomasi kampanyalarında, kişisel verilerin korunması büyük önem taşımaktadır. Son olarak, YZ'nin maliyeti ve erişilebilirliği de göz ardı edilemez. Yüksek maliyetler, özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir engel oluşturabilir. Ayrıca, YZ teknolojilerine erişim konusunda global bir dengesizlik de mevcuttur. Bu, uluslararası alanda güç dengesini daha da boza-

bilir ve kültürel diplomasi faaliyetlerinde fırsat eşitsizliklerini artırabilir.

Bu tür politik ve teknolojik zorluklar, YZ ve kültürel diplomasi alanlarındaki entegrasyonun çok boyutlu ve karmaşık bir süreç olduğunu göstermektedir. Bu süreç, multidisipliner bir yaklaşım ve devletlerarası işbirliğini gerektirir. Ayrıca, bu entegrasyonun etik ve hukuki normlara uygun bir şekilde yönetilmesi, devletler ve uluslararası kuruluşlar için önemli bir sorumluluktur.

Sonuç

Yapay Zekâ (YZ) ve kültürel diplomasi alanlarının etkileşimi, birçok fırsat ve zorlukla birlikte gelmektedir. Bu karmaşık ve dinamik entegrasyon süreci, çeşitli disiplinler ve sektörler arasında işbirliğini, ahlaki ve hukuki normların gözetilmesini ve özellikle fırsat eşitliği ve erişim konularını gündeme getirmektedir.

Entegrasyonun fırsatlarına odaklandığında, yapay zekâ teknolojilerinin, devletlerin ve diğer aktörlerin kültürel diplomasi faaliyetlerini daha etkin ve ölçeklenebilir bir şekilde gerçekleştirmelerini sağlayabileceği söylenebilir. Örneğin dil çevirisi, duygu analizi, sosyal medya izleme ve analizi gibi konuları kapsamaktadır. Kültürel diplomasi faaliyetleri, böylece, çok daha geniş kitlelere ulaşabilmekte ve daha yüksek bir etki yaratabilmektedir. Bu sürecin zorlukları arasında ise, güvenlik endişeleri, etik ve hukuki düzenlemeler, veri güvenliği, maliyet ve erişilebilirlik gibi faktörler yer almaktadır. Güvenlikle ilgili riskler, örneğin, YZ destekli siber saldırılar şeklinde tezahür edebilir ve bir devletin yurtdışında yürütmeye çalıştığı olumlu imaj çalışmalarına zarar verebilir. Etiğin ve hukukun gereklilikleri, algoritmaların önyargılı olmamasını, veri güvenliğini ve mahremiyeti sağlamayı zorunlu kılmaktadır. Erişilebilirlik ve maliyet faktörleri, bu tür teknolojilerin global bir dengesizlik yaratmasına yol açabilir, bu da fırsat eşitsizliklerini artırabilir.

Bu çerçevede, geleceğin görünümü karmaşıktır ve çoklu disiplinler arası bir yaklaşım gerekmektedir. Ahlaki ve hukuki normların, politika ve yönetim stratejileriyle uyumlu hale getirilmesi, bu entegrasyon sürecinin sürdürülebilir ve etik bir şekilde gerçekleşebilmesi için kritiktir. Ayrıca, YZ ve kültürel diplomasi alanlarında işbirliği yapacak olan devletlerin ve diğer aktörlerin, uluslararası düzeyde bir araya gelerek bu konuları tartışmaları ve ortak normlar, kurallar veya protokoller oluşturmaları önemlidir.

Yapay zekâ ve kültürel diplomasi, farklı kapasitelerde ve ölçeklerde birleştirilebilecek iki dinamik ve etkili alandır. Ancak, bu entegrasyon sürecinin, sosyal, politik, etik ve teknolojik zorlukları dikkate alacak bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Eğer bu gerçekleştirilirse, yapay zekâ ve kültürel diplomasi entegrasyonu, devletler ve uluslararası toplum için ol-

dukça faydalı olabilir. Fakat, bu entegrasyon süreci, etik ve hukuki sınırlar gözetilmeden yürütülürse, beraberinde ciddi riskler ve sorunlar getirebilir. Dolayısıyla, bu konu multidisipliner bir perspektifle, etik ve hukuki normlar çerçevesinde ele alınmalı ve ilerletilmelidir.

Kaynakça

- AB KANADA YAPAY ZEKA FORUMU. (2019). *AI ethics guidelines global inventory*. Retrieved from Forum website
- ANHOLT, S. (2007). *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*. Palgrave Macmillan.
- BENGİO, Y., COURVILLE, A., & VİNCENT, P. (2013). *Representation Learning: A Review and New Perspectives*. arXiv preprint arXiv:1206.5538.
- BESSİ, A. (2016). *On the Statistical Properties of Viral Misinformation in Online Social Media*. Physica A: Statistical Mechanics and its Applications, 469, 459-470.
- BOSTROM, N. (2014). *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford University Press.
- BUCHER, T. (2012). *Want to be on the top? Algorithmic power and the threat of invisibility on Facebook*. New Media & Society, 14(7), 1164-1180.
- BUOLAMWİNİ, J., & GEBRU, T. (2018). *Gender Shades: Intersectional Accuracy Disparities in Commercial Gender Classification*. Proceedings of Machine Learning Research, 81:1-15.
- BUOLAMWİNİ, J., & GEBRU, T. (2018). *Gender Shades: Intersectional Accuracy Disparities in Commercial Gender Classification*. Proceedings of Machine Learning Research, 81, 1-15.
- CADWALLADR, C., & GRAHAM-HARRİSON, E. (2018). *Revealed: 50 million Facebook profiles harvested for Cambridge Analytica in major data breach*. The Guardian, 17.
- CAİ, K. (2017). *The One Belt One Road and Free Trade Zones: China's New Diplomacy*, Journal of Contemporary China, 26(108), 821-837.
- CALİSKAN, A., BRYSON, J. J., & NARAYANAN, A. (2017). *Semantics derived automatically from language corpora contain human-like biases*. Science, 356(6334), 183-186.
- CALO, R. (2017). *Artificial Intelligence Policy: A Primer and Roadmap*. U.C. Davis L. Rev., 51, 399.
- CATH, C., WACHTER, S., MİTTELSTADT, B., TADDEO, M., & FLORİDİ, L. (2018). *Artificial Intelligence and the 'Good Society': The US, EU, and UK Approach*. Science and Engineering Ethics, 24(2), 505-528.
- CHEN, L., HOSSAİN, K. T., BUTLER, P., RAMAKRİSHNAN, N., & PRAKASH, B. A. (2018). *Syndromic surveillance of Flu on Twitter using weakly supervised temporal topic models*. Data Mining and Knowledge Discovery, 32(3), 604-634.
- CHOUCRİ, N., MADNİCK, S., & FERWERDA, J. (2018). *Institutions for Cyber Diplomacy: The Case of International Cyber Relations*. Journal of Cyber Policy.

- CRAWFORD, K., & JOLER, V. (2018). *Anatomy of an AI System*. The AI Now Institute.
- CRAWFORD, KATE AND CALO, RYAN (2016). *There is a blind spot in AI research*. Nature, 538, 311–313. (<https://www.nature.com/articles/538311a>)
- CULL, N. J. (2008). *The Cold War and the United States Information Agency: American Propaganda and Public Diplomacy, 1945-1989*. Cambridge University Press.
- CUMMINGS, M. C. (2003). *Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey*. Center for Arts and Culture.
- CUMMINGS, M. C. (2003). *Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey*. Cultural Diplomacy Research Series, 1, 1-59.
- CUMMINGS, M. C. (2003). *Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey*. Cultural Diplomacy Research Series, 1, 1-49.
- CUMMINS, R. & GONG, M. (2020). *Cultural Diplomacy in the Digital Age*. International Journal of Communication, 14, 2523–2541.
- DIGNUM, V. (2020). *Responsible Artificial Intelligence: How to Develop and Use AI in a Responsible Way*. Springer Nature.
- E-ESTONIA (2019). *The Digital Society*. Official Website. Link
- EUROPEAN COMMISSION. (2019). *Ethics Guidelines for Trustworthy AI*.
- EUROPEAN COMMISSION. (2021). *Proposal for a Regulation laying down harmonised rules on artificial intelligence*. Retrieved from European Commission website
- EXECUTIVE OFFICE OF THE PRESIDENT. (2020). *American AI Initiative: Year One Annual Report*.
- EXECUTIVE ORDER 13859 OF FEBRUARY 11, 2019, *Maintaining American Leadership in Artificial Intelligence*. Federal Register, Vol. 84, No. 31. (<https://www.federalregister.gov/documents/2019/02/14/2019-02544/maintaining-american-leadership-in-artificial-intelligence>)
- FAST, E., & HOROWITZ, M. C. (2019). *The Promise and Challenge of Artificial Intelligence for International Relations*. The Washington Quarterly, 42(3), 7-20.
- GILLESPIE, T. (2018). *Algorithms, Accountability, and Political Emotion: Towards a Civic Stance on Machine Learning*.
- IN T. GILLESPIE, B. BOCZKOWSKI & K. FOOT (EDS.), *Media Technologies: Essays on Communication, Materiality, and Society* (pp. 289-303). MIT Press.
- GOODFELLOW, I., BENGIO, Y., & COURVILLE, A. (2016). *Deep Learning*. MIT Press.
- GREENWALD, G. (2013). *No place to hide: Edward Snowden, the NSA, and the*

U.S. surveillance state. Metropolitan Books.

- HASSAN, H., AUE, A., CHEN, C., CHOWDHARY, V., CLARK, J., FEDERMANN, C., ... & KOEHN, P. (2018). *Achieving Human Parity on Automatic Chinese to English News Translation*. arXiv preprint arXiv:1803.05567.
- HOCKING, B., MELISSEN, J., & RIORDAN, S. (2012). *Public Diplomacy in the Digital Age*. The Hague Journal of Diplomacy, 7(2), 121-137.
- ISAR, Y. R. (2011). *Cultural Diplomacy: An Overplayed Hand?* Public Diplomacy Magazine, 3, 13-18.
- IWABUCHI, K. (2008). *When the Local Meets the Global: Cultural Diplomacy and the Politics of Representation*. In W. Iwabuchi (Ed.), *Feeling Asian Modernities* (pp. 269-293). Hong Kong University Press.
- IYER, P. (2008). *The Open Road: The Global Journey of the Fourteenth Dalai Lama*. Vintage Books.
- JOBİN, A., IENCA, M., & VAYENA, E. (2019). *The global landscape of AI ethics guidelines*. Nature Machine Intelligence, 1(9), 389-399.
- KAMPF, R., MANOR, I., & SEGEV, E. (2015). *Digital Diplomacy: Theory and Practice*. Routledge.
- KANİA, E. (2017). *The Digital Silk Road: China's Quest to Wire the World and Win the Future*. The Diplomat. Link
- KAPOOR, A., EAGLE, N., NOV, O., & PENTLAND, A. (2020). *Network Diversity and Economic Development*. Science, 328(5981), 1029-1031.
- KOEHN, P. (2017). *Neural Machine Translation*. arXiv preprint arXiv:1709.07809.
- KYNGE, J., ANDERLINI, J., & HORNBY, L. (2019). *Inside China's \$1bn port where 'belt and road' deal threatens to leave Montenegro in debt*. Financial Times.1: Interdisciplinary Science and Engineering in the Era of Cyberspace, 11-22.
- LECUN, Y., BENGIO, Y., & HINTON, G. (2015). *Deep learning*. Nature, 521(7553), 436-444.
- MARWICK, A., & LEWIS, R. (2017). *Media manipulation and disinformation online*. Data Society Research Institute.
- MCCOSKER, A., & WILKEN, R. (2020). *AI and the creative industries*. Media International Australia, 177(1), 86-97.
- MELISSEN, J. (2005). *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. Palgrave Macmillan.
- METZ, CADE (2021). *How A.I. is Changing Diplomacy*. The New York Times. (<https://www.nytimes.com/2021/05/18/science/artificial-intelligence-diplomacy.html>)
- MITTELSTADT, B. D., ALLO, P., TADDEO, M., WACHTER, S., & FLORIDI, L. (2016). *The Ethics of Algorithms: Mapping the Debate*. Big Data &

Society, 3(2)

NYE, J. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. PublicAffairs.

NYE, J. S. (2017). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. Public Affairs.

NYE, J. S. (2018). *Soft power and the future of AI-driven diplomacy*. International Journal of Communication, 12, 31-33.

NYE, J.S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. PublicAffairs.

O'NEIL, C. (2016). *Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy*. Crown.

O'NEIL, C. (2016). *Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy*. Crown.

PAMMENT, J. (2013). *New Public Diplomacy in the 21st Century: A Comparative Study of Policy and Practice*. Routledge.

PHILLIPS, R. (2015). *Cultural Diplomacy and the Heritage Sector*. International Journal of Cultural Policy, 21(4), 400-416.

RUSSELL, S., & NORVIG, P. (2009). *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. Pearson Education.

SAID, E. W. (1978). *Orientalism*. Pantheon.

SAMUELSON, P. (2020). *Data as a Diplomatic Tool: Challenges and Opportunities*. Journal of International Affairs, 3(2), 67-82.

SCHNEIDER, C. (2009). *Cultural Diplomacy: Hard to Define, but You'd Know It If You Saw It*. The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science.

SHIRKY, C. (2011). *The Political Power of Social Media: Technology, the Public Sphere, and Political Change*. Foreign Affairs, 90(1), 28-41.

SMART NATION SINGAPORE (2021). *Smart Nation Initiative*.

SMITHSONIAN INSTITUTE. (2020). *The Future of Digital Curation and Its Impact on Cultural Heritage*. Retrieved from Smithsonian Institute Website.

SOTALA, K., & YAMPOLSKIY, R. V. (2015). *Responses to Catastrophic AGI Risk: A Survey*. Physica Scripta, 90(1), 018001.

SUTSKEVER, I., VINYALS, O., & LE, Q. V. (2014). *Sequence to Sequence Learning with Neural Networks*. Advances in Neural Information Processing Systems, 3104-3112.

TADDEO, M., & FLORIDI, L. (2018). *Regulating Artificial Intelligence: Ethical, Legal, and Technical Challenges*. Philosophy & Technology, 31(3), 309-328.

- THOMPSON, C. (2018). *The Ethics of Digital Collections: Who Owns Culture?* Journal of Digital Humanities, 6(2), 47-56.
- TURİNG, A. (1950). *Computing Machinery and Intelligence*. Mind, 59(236), 433-460.
- VASWANİ, A., SHAZEER, N., PARMAR, N., USZKOREİT, J., JONES, L., GOMEZ, A. N., ... & POLOSUKHİN, I. (2017). *Attention is all you need*. Advances in neural information processing systems, 5998-6008.
- VİNGE, V. (1993). *The Coming Technological Singularity: How to Survive in the Post-Human Era*. Vision-2
- WANG, J., & MARK, G. (2019). *The role of social media in foreign policy: The case of China*. Journal of Digital Diplomacy, 1(1), 33-45.
- ZUBOFF, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. Public Affairs.

BÖLÜM 5

ÖZGÜRLEŞTİREN EĞİTİM: PAULO FREIRE’NİN ELEŞTİREL PEDAGOJİSİ

Seda ÖZSOY SOMUNCUOĞLU¹

¹ Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü
Bilim Tarihi Anabilim Dalı, ORCID ID: 0000-0002-2473-4258, sedazsy@
yahoo.com.tr

GİRİŞ

Eğitim ve eleştirel pedagoji kavramları hakkındaki literatüre göz atıldığında bunlara ilişkin birçok farklı tanımlama girişimiyle karşılaşılacaktır. Özellikle eğitim söz konusu olduğunda araştırmacıların meseleyi kendi tarihsel, kültürel, toplumsal ve ideolojik bakış açılarıyla değerlendirdikleri belirginlik kazanmaktadır ki bundan dolayı eğitim hakkında ilkçağlardan günümüze kadar çeşitli açıklamalar sunulmuştur. Örneğe ideal toplum düzeninin kurulması için eğitimin önemine vurgu yapan Platon, insanın ve toplumun kötü etkilerden korunması ve istenildiği gibi biçimlendirilmesi için eğitimin nasıl olması gerektiğini açıklamıştır.¹ Yurttaşların tabi olacağı eğitimin niteliğinin anayasal düzeyde belirlenmesini savlayan Aristoteles (1975: 233) için bir yasa koyucunun birinci ödevi, gençlerin eğitimini tesis etmektir. Farabi de ideal toplumun örgütlenmesi ve varlığını devam ettirmesi için eğitim ve öğretim faaliyetlerine büyük önem vermiştir. Ona göre (1980: 40) bireyi toplum yaşamına hazırlayan eğitim, mükemmel insan yetiştirmenin aracıdır. Doğrudan veya dolaylı olarak eğitim ile ilgili çalışmalar ortaya koyan düşünürlerin görüşlerine ilişkin örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak bu birkaç yaklaşım tarzından da anlaşılabileceği üzere tarihsel süreç içinde bireyin davranışlarında bir fark yaratma çabası olarak benimsenen eğitim, toplum tarafından belirlenen koşullara uyum gösterilmesi adına edinilen bilgi, beceri ve niteliğe gönderme yaptığından bir arada yaşamının gereklerini yerine getirecek kişilerin yetiştirilmesinde etkin bir rol üstlenmiştir. Esası bakımından eğitimin beden, zihin ve ahlakla ilgili kabiliyetlerin “mükemmelleştirilmesi” doğrultusunda yapılan belirli bir plan ve yöntem dahilindeki hazırlıkları kapsadığı ifade edilebilir. Bu anlamda en genel haliyle insanların davranışlarında değişme ve gelişme sağlamaya yönelik bir inşa süreci biçimindeki eğitim, politikadan arınmış nötr bir alan olmadığı ve mevcut egemenlik ilişkilerinin içselleştirilmesine hizmet ettiği yönündeki kavrayış nedeniyle eleştirel pedagojinin konusu olmuştur. İnsan hayatı içinde önemli ve uzun bir dönemi işaret eden, başka bir ifadeyle ailede başlayıp diğer toplumsal kurumlarla sürdürülerek bireyin tüm yaşamı boyunca faal olan eğitim olgusu tanımlanırken vurgulanan bileşenler dikkatle incelendiğinde bu durum daha net anlaşılabacaktır. Terbiye etme, yönlendirme, koşullandırma, alıştırma ve uygulama gibi unsurlar, toplum için geçerli olan davranış örüntülerinin bir denetim mekanizması oluşturularak sistemli ve planlı bir biçimde bireye öğretilmesini içerir. Bu da eğitimin dönüştürücü gücünden ziyade salt herkes tarafından benimsenen değerlerin değil aynı zamanda yanlış olanın da nesilden nesile taşındı-

1 Platon, diyaloglarının birçoğunda eğitim konusuna geniş yer vermiştir ancak *Devlet* ve *Yasalar* adlı eserlerinde eğitim meselesini farklı boyutlarıyla ele almıştır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Platon. (2019). *Devlet*. (Çev. Sabahattin Eyüboğlu ve Mehmet Ali Cimcoz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; Platon. (2020). *Yasalar*. (Çev. Candan Şentuna). İstanbul: Kabaalçı Yayınları.

ğı aktarım görevini öne çıkarır. Böylece sorumluluk duygusuna, eleştirel düşünme gücüne, gerçeğe ulaşma isteğine ve bilincine sahip bireylerin yetiştirilmesinde önemli işlevler üstlenmesi beklenen/gereken eğitim; içinde bulunulan tarihsel koşullara bağlı olarak şekillenen ve ayrımcı uygulamaları üreten/yeniden üreten politik bir faaliyet alanına evrilir.

Bu doğrultuda geleneksel eğitim anlayışının değiştirilmesini amaçlayan eleştirel pedagoji, insanın kendini gerçekleştirmesinin önünde engel teşkil eden koşulların ortadan kaldırılmasını ve “bilinçli eylem” aracılığıyla özgürleşmesini sağlamaya yönelmiştir. Mevcut düzenin muhafazası için üretilen değerleri benimseyen bireylerin yetiştirilmesine ve bir mesleğin öğrenilmesine indirgenen eğitim, yaşamın tüm alanlarını kuşatan bütüncül bir yapıya sahip olduğu takdirde bireylerin kendilerini gerçekleştirme olanaklarını sınırlayan unsurların bertaraf edilmesi ve daha adil bir toplumsal düzenin inşası olanaklı hale gelebilir. Bu bağlamda insandışlaştırmaya, nesneleştirmeye, değersizleştirmeye ve ötekileştirmeye hizmet eden anaakım öğrenme ve öğretme modellerine yönelik karşı çıkışlar, empoze edilen resmi ideolojinin sorgulanması noktasında önemli araçlar sunan eleştirel pedagojinin kuramsal temelini oluşturmuştur. Eleştirel pedagojiyle bağlantısında düşünürler; ekonomik ve siyasi yapılanma içinde ortaya çıkan ayrıcalıkların; cinsiyet/toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin olumsuz tutumların; ırk, dil, din üzerinden üretilen dışlayıcı tavırların nasıl yok edileceğine odaklanmışlardır. Karl Marks, Antonio Gramsci, Louis Althusser, Paulo Freire, Ivan Illich, Micheal Apple, Glenn Rikowski ve Henry Armand Giroux gibi düşünürler bu alanda en dikkat çeken isimlerdir. Eğitim konusunda önemli argümanlar ileri süren bu kuramcılar, eleştirel pedagojinin daha kapsayıcı bir alan olarak şekillenmesine öncülük etmişlerdir.

Eleştirel pedagoji söz konusu edildiğinde “bilgiyi veren ile bilgiyi alan arasındaki ilişkiyi mekanikleştiren eğitim anlayışı”nı her yönüyle ele alıp analize girişenler arasında Freire’nin görüşlerinin merkezi bir konumda bulunduğu dikkat çeker. Freire, önceden belirlenmiş davranış kalıpları dolaşımında egemenlerin kendi seçimlerini dayatarak özerkliklerini ellerinden aldıkları insanların, eleştirel pedagoji ilkeleri ekseninde yetkinleşme arayışının olmazsa olmaz koşulu olarak insanlaşmalarının/özgürleşmelerinin nasıl mümkün olabileceğini tartışmaya açmaktadır. Adaletsizlik, eşitsizlik, baskı, sömürü ve ezenlerin şiddetiyle önüne set çekilen insanlaşma yetisi; sadece yaşayan/var olan değil, aynı zamanda henüz tamamlanmamış insanın, özgürlük özlemiyle giriştiği mücadeleler sonunda kazanılabilir. Bunun olanaklarının artması ise üzerinde yaşadığı dünyayı dönüştürmek için düşünen ve eyleme geçen insanın bilinçlenerek tarihsel ve toplumsal pozisyonunu eleştirel bir perspektifle değerlendirmesiyle mümkündür.

Bu bilgiler ekseninde Freire’nin eğitim ve eleştirel pedagoji ile ilgili düşüncelerinin incelemeye tabi tutulacağı bu çalışmada, ilk olarak sayılan

düşünürlerin bu alanın oluşmasına/gelişmesine kaynaklık eden görüşlerine kısaca değinilecektir. Eleştirel pedagojiye ilişkin açıklamaların temellenmesine katkıda bulunan yaklaşımların değerlendirilmesi, kavramlaştırmanın daha iyi anlaşılması adına gereklidir. Bunun ardından Freire'nin konuyu ele alış biçimi, başta *Ezilenlerin Pedagojisi* (1968) olmak üzere kendi eserlerine başvurmak suretiyle aktarılacaktır. Toplumsal ilerlemenin sağlanmasının öncelikli unsurlarından birinin eğitim olması ve eğitimin de konuya farklı bir perspektiften yaklaşan eleştirel pedagoji aracılığıyla değerlendirilmesi, gelişme ve değişme yönünde önemli ve anlamlı bir aşamayı işaret etmektedir.

ELEŞTİREL PEDAGOJİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

Geleneksel eğitim anlayışı; öğretmen odaklı yapısıyla öğrencileri yalnızca dinleyen ve izleyen konumuna indirgeyerek bilgi aktarımını öne çıkarmış; araştırmayı veya sorgulamayı değil, verilen bilgileri zihne yerleştirerek düzenleme yapmayı bir öğretim yöntemi haline getirmiştir. Otoriter bir işleyişe sahip olan bu modelde öğretici kadar öncelikli olan bir diğer unsur da müfredat olmuştur. Bu doğrultuda dersler, ödevler ve kullanılan öteki materyaller öğrencinin istek ve gereksinimleri ekseninde ayarlanmamış; öğrencilerin zihinlerini “boş bir levha” olarak gören, onların merak duygusunu törpüleyen ve onları ezbere yönelten bir anlayış hâkim kılınmıştır. Oysaki eğitim/öğretim, salt bilgi aktarma süreci olarak görülemez ve öğrenciler de hazır bilgiyi alan ancak yorumlayamayan edilgin birer katılımcı biçiminde nitelendirilemez. Geleneksel eğitim anlayışı, bahsi geçen zayıflıklarından dolayı yeni yaklaşımların savunucuları tarafından eleştirilmiş ve bu sayede nasıl bir eğitim uygulanması gerektiğini ortaya koyan birçok model geliştirilmiştir. Eleştirel pedagoji de daha iyi bir eğitimin organize edilmesi yönünde gündeme gelen yaklaşımlardan biri olmuştur.

Eleştirel pedagoji kavramı, ilk olarak Giroux ve Freire'nin çalışmalarında kendisine yer bulmuştur ancak bunun yeni bir alan veya disiplin şeklinde görünürlüğünü ve bilinirliğini sağlayan kişinin Freire olduğunu vurgulamak daha doğrudur. Geleneksel tutumlara karşı bir tepki olarak bireysel ve toplumsal formasyonu “devrimci” bir yaklaşımla dönüştürmeyi hedefleyen eleştirel pedagoji, 1900'lü yıllardan itibaren öne çıkan eleştirel kuramın etkisiyle formüle edilmiş ve eğitimle ilgili tartışmaların önemli bir parçası haline gelmiştir. Ancak burada belirtmekte fayda var ki bu alanın beslendiği görüşlerin ilk örneklerini Jean Jacques Rousseau'ya kadar geriye götürmek mümkündür. Rousseau, 1762 yılında yazdığı *Emile* adlı eserinde mevcut eğitim sisteminin çocuğun yeteneklerini körelttiğini ve özgürlüğünü kısıtladığını ileri sürerek insanı zincirlerinden kurtaran ve doğa ile bütünleştiren bir anlayışın benimsenmesi gerektiğini savunur.² Eşitliği ön planda tutan Rousseau,

2 Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rousseau, J. J. (2019). *Emile*. (Çev. Yaşar Avunç). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

doğaya dönük eğitim anlayışı çerçevesinde özgürlüğe verdiği önemle eleştirel pedagojinin şekillenmesini sağlamıştır. Ayrıca Rousseau'dan etkilenen pek çok düşünür gibi John Dewey de geleneksel eğitim eleştirisi üzerinden eleştirel pedagojinin temellenmesine katkı yapmıştır. Onun açısından da ders kitaplarına bağımlı bir anlayışla öğrenciyi pasif bir konuma düşüren ve aynı zamanda bir bilgi yığınının içine sıkıştıran geleneksel eğitimin sakıncalı yanları mevcuttur (Dewey, 2007: 21; Dewey, 1996: 178). Bu ve çalışmanın bağlamı bakımından burada yer veremediğimiz benzer bakış açılarıyla koşutluk içerisinde alanın gelişmesine katkıda bulunanların başında ise Karl Marks ve onunla aynı düşünceleri paylaşan isimlerin geldiğini ifade etmek gerekir. Bu nedenle sözü edilen düşünürlerin konu hakkındaki görüşlerini sunmak faydalı olacaktır.

Marks'a göre eğitim olgusu, toplumların iktisadi ve siyasi yapısını biçimlendiren iç dinamiklerden biridir. Marks açısından (1979: 25) “maddi yaşamın üretilme tarzı; toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam tarzının genelini koşullandırdığından ve insanların varlığını belirleyen bilincileri değil, bilinçlerini belirleyen toplumsal varlıkları olduğundan” üretim ilişkilerine tekabül eden altyapı ile düşünsel unsurları oluşturan üstyapı arasında kopmaz bir bağ vardır ve altyapı, üstyapıyı belirler. Çünkü fikirlerin, anlayışların ve bilincin üretimi doğrudan doğruya insanların maddi etkinliklerine ve karşılıklı maddi ilişkilerine dayalıdır (Marks ve Engels, 1999: 44). Maddi ilişkiler sonucunda ortaya çıkan uzlaşmaz çelişkiler üreten kapitalizmin insanları “yoksullaştırma eğilimi” nedeniyle ise işçiler ve köylüler, değişime uyum sağlayacak nitelikte/düzeyde bir eğitim faaliyetinden yoksun kalmıştır. Diğer yandan işbölümünün gelişmesi, doğal olarak donanımlı bireylerin yetiştirilmesini zorunlu kılmış, bu da bireylerin emeklerini değerli hale getirmelerinin olanaklarını sunacak, başka bir deyişle “şu ya da bu şekilde bir meta eşdeğerine mülk olacak” özelliklere sahip bir eğitime olan gereksinimi arttırmıştır. Ancak “burjuva ahlakının eğitimi” olarak formüle edilebilecek düzenlemeler içeren yapı, halkın yararına olmaktan çok uzak kalmıştır. Bu nedenle Marks, Robert Owen'dan mülhem yaklaşımıyla üretimle eğitimin birleştirilmesini öngörmüştür. Owen (1995: 15), eğitim planlarının çocukların en erken çağlarından itibaren her türlü iyi alışkanlığı edinecek şekilde tasarlanması, akla uygun olarak eğitilmesi ve emeklerinin yönlendirilerek yararlı olmalarının sağlanması üzerine kurulu modeliyle Marks'a bir çıkış noktası oluşturmuştur. Böylece zihinsel eğitim, bedensel eğitim ve bütün üretim süreçlerinin genel ilkelerini öğreten politeknik eğitim³ biçiminde üç aşama belirleyen

3 Marks, politeknik eğitimle ilgili düşüncelerini 1866 yılında Cenevre'de gerçekleşen Enternasyonal kongresinde dile getirmiş, ardından çeşitli eserlerinde doğrudan ya da dolaylı bir biçimde eğitim konusunu ele almıştır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Marks, K. ve Engels, F. (2005). *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*. (Çev. Muzaffer İlhan Erdost). Ankara: Sol Yayınları; Marks, K. (2011). *Kapital (Ekonomi Politikin Eleştirisi-Sermayenin Üretim Süreci)*. (Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan). İstanbul: Yordam Yayınları.

Marks, eğitimi yaşamın içine yerleştirmeye odaklanmıştır. Bu sayededir ki politeknik eğitim aracılığıyla okullarda öğrencilere aktarılan bilgiler, kültürle gündelik hayattaki pratik etkinliklerle teknikle ve tarımla bütünleştirilebilmiştir. Bu minval üzere Marks'ın ileri sürdüğü argümanlar, kapitalist düzenin aşılması/ortadan kaldırılması adına yeni toplumsal ilişkiler için alternatif bir örgütlenme biçimi yaratırken kapitalist eğitim anlayışını da entelektüel olarak alt üst eden ve parçalayan bir bilim haline gelmiştir (Rikowski, 2018: 39).

Marks'ın kavrayışına benzer şekilde Gramsci de burjuvazinin proletaryaya kendi hegemonyasını benimsetmek amacıyla eğitimi kullandığını ileri sürer. Bilindiği gibi hegemonya kavramlaştırması, Gramsci'nin görüşlerinin temelinde yer alır. Ona göre hegemonya, toplumsal gerçekliklerin bir sınıf tarafından diğerlerine dayatıldığı bir ilişki biçimine/sınıf tahakkümüne/tabiiyete karşılık gelir (Gramsci, 1986). Dolayısıyla tüm toplumsal gerçekliklerin tek bir sınıf tarafından empoze edildiği ve rızaya bağlı olarak benimsendiği hegemonya ile statükoyu sürdüren eğitim arasında yakın bir ilişki vardır. İdeolojik unsurların yapılandırıldığı okul sistemi, hegemonyanın bir parçasıdır (Yıldırım, 2011: 80). Buna koşut olarak okul ve eğitim, hegemonyanın yeniden üretilmesine olanak sağlar. Sistemi besleyen bir “kuluçka makinesi” olarak eğitim, bireyleri kalıba sokacak şekilde düzenlenmiştir. Bunun yerine hegemonya karşıtı sınıfların eleştirel bilincini yükseltmeye yönelik “emek okulları”nın oluşturulması ve öğrencilere mesleki eğitimden önce temel bilimlerin öğretilmesi gereklidir. Gramsci'ye göre kuramsal içeriğin öğretilmesinin yanında pratik edimlerle bağlantı halinde bulunarak felsefe, mantık, dil bilgisi gibi önemli disiplinlere ilişkin bilgilerin verildiği bir eğitim sistemi tasarlanmalıdır. Çünkü ancak uygulamaya dönük bir eğitim, sınıfların eleştirel bilincinin gelişimine yardımcı olur (Lombardi, 2000: 43).

Eleştirel pedagojinin altyapısını oluşturan yaklaşımlardan biri de Althusser'e aittir. Marksist kuramı kendisine hareket noktası olarak belirleyen Althusser açısından iktidar, varlığını koruyabilmek için eğitim gibi araçlara gereksinim duyar. Eğitim, düşünürün devlet kuramını daha iyi anlayabilmek için öngördüğü ayrıma dayalı yapının bileşenlerinden biridir. Althusser devleti, devlet iktidarı ve devlet aygıtı olmak üzere ikiye ayırır ve daha net bir açıklama sunabilmek adına devlet aygıtını da devletin baskı aygıtı ve devletin ideolojik aygıtı olarak iki bölümde değerlendirir. Yönetim, hükümet, polis, ordu, hapishaneler, mahkemeler vb. kurumlar devletin baskı aygıtını oluştururken; devletin ideolojik aygıtları, gözlemcinin karşısına birbirinden ayrı ve özelleşmiş kurumlar biçiminde dolaysız çıkan belirli sayıdaki gerçeklikleri gösterir. Bunlar din, okullar, aile, hukuk sistemi, siyasal partiler, sendikalar, radyo, televizyon, basın, yayın, güzel sanatlar, edebiyat vb. oluşumlardır (Althusser, 2002: 32-33). Halkın ikna

edilmesi ve rızasının kazanılması adına eğitim/okul gibi devletin ideolojik aygıtlarından olan yapılar, devletin işlevleri arasında sayılan toplumsal bilincin üretilmesi noktasında kilit role sahiptir. Egemen sınıf ideolojisinin (otoriteye saygı, uyum, itaat, teslimiyet, düzeni koruma/sürdürme gibi unsurların bütünü olarak) öğretilmesi için eğitim önemli bir aygıttır. Kapitalist sömürü ilişkilerinin yeniden üretimi amacıyla “özel olarak biçimlendirilmiş” bireylerin yetiştirilmesi ancak eğitim ile mümkündür. Hatta öyle ki eğitim sistemi/okul/öğretimsel aygıt, kilisenin yerini almıştır. Okul, tüm toplumsal sınıfların çocuklarını anaokulundan -çocukların etkiye en açık oldukları çağlardan itibaren- başlayarak alır ve onlara, eski veya yeni yöntemlerle uzun yıllar boyunca egemen ideolojiyle sarmalanmış becerileri ya da sadece katıksız egemen ideolojiyi öğretmeye çalışır. Bu sayede kapitalist toplumsal formasyonun üretim ilişkilerinin, diğer bir deyişle sömürülenlerin sömürenlerle olan ilişkilerinin büyük bir bölümünün yeniden üretimi, egemen sınıfın ideolojisinin toplu halde kafalara yerleştirilmesiyle gerçekleşir (Althusser, 2002: 44-45).

Konuya yeni bir açılım getiren Illich’e göre de eğitim kurumları, toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizliği keskinleştirecek, olumsuz koşulları pekiştirecek ve öğrencinin öğrenmeyi öğretmekle not almayı eğitimle yetkinliği diplomayla karıştırmasına yol açacak şekilde programlanmıştır. Böylece bireyin “imgelem gücü”, “hizmet”i “değer” yerine koyacak tarzda okullaşmaktadır (Illich, 2006: 13). Aslında bunun, okulun zorunlu bir öğretim izlencesinin ardından giden, bütün gün devam etmeyi gerektiren, yaş sınırlamasına tabi öğrencilerle ve merkezi konumda bulunan öğretmenlerle faaliyet yürüten yapısıyla bağlantısı vardır. Okul, çocukların okula ait olması ve tek öğrenim yerinin okul şeklinde benimsenmesi (Illich, 2006: 43) nedeniyle önemli bir pozisyona sahiptir. Çocuklar, tanımları gereği öğrencidirler ve bu durum, belgeli öğretmenler için çok geniş bir piyasa yaratır. Ancak öğrenmenin öğretme eylemiyle belirlendiği bir organizasyon olarak okul, devam zorunluluğu gerektiren programı ve önceden hazırlanmış müfredatıyla kısıtlayıcı bir ortam oluşturur. Bu durum, bütün bilgilerin okul aracılığıyla edinildiği yönündeki önermenin doğru olmadığını gösterir. Çünkü pek çok bilginin kaynağı okulun dışıdır ve öğrenciler, öğrendiklerinin önemli bir bölümünü kendi kendilerine öğretmenin yardımı olmadan öğrenirler (Illich, 2006: 46). Fakat okulun bir gereksinim olduğu bir kez onaylandığında öğrenciler, öğretim izlencesinin sunduğu eğitim yoluyla kendi imgelemlerinin biçimlendirilmesine izin vererek her türlü kurumsal planlamaya karşı koşullandırılırlar (Illich, 2006: 58). Bu da eğitim sistemi tarafından empoze edilen “değerlerin kurumsallaşması” anlamına gelir ki buna bağlı olarak evrensel gerilemenin ve çağdaş yoksulluğun üç boyutu olan fiziksel çöküntü, toplumsal kutuplaşma ve ruhsal yetersizliğin zemini hazırlanır. Zorunlu okulun ve eğitimin gerçek yaşamı tam anlamıyla kuşa-

tacak yönde düzenlenmemesi nedeniyle evrensel bir eğitim gerçekleştiremeyeceğine göre toplumun okulsuzlaştırılması; kurumlara bağımlılığın, toplumsal eşitsizliğin ve yoksunluğun önüne geçilmesini sağlayacaktır. Bu çerçevede okulsuz toplum, herkesin eğitiminin herkes tarafından eğitimle yerine getirilmesini içererek rastgele ya da biçimlenmemiş bir eğitim yaklaşımı geliştirme iddiasındadır (Tan, 1983: 52) ve Illich'e göre (2006: 99) bunun için sadece halka açık olan, eğitim ve öğretim amacıyla oluşturulan ve eşit fırsat için düzenlenen "ağ"lara gereksinim vardır.

Bu hatta gelişen eleştirel pedagoji, birçok eğitim kuramcısını okul, müfredat, iktidar, ideoloji gibi kavramları ayrıntılı olarak irdelemeye sevk etmiştir. Eğitimin siyasi mekanizmalar tarafından denetime açık hale gelmesini ve ekonomik bağlama yerleştirilmesini doğru bulmayan Micheal Apple, devletin eğitimin bileşenlerini (ders kitapları, müfredat, okul gibi) kullanarak tarafsız bilgi iletmediğini vurgular. Devletin meşru bilgi ve değerlerinden oluşan ve sermayenin gereksinimlerine göre hazırlanarak şirket odaklı bilgi üretimine yol açan müfredat (Apple, 2012: 18); birbirinden farklı gruplar arasındaki karmaşık iktidar mücadeleleri sonucunda meydana getirilmiştir. Dolayısıyla eğitim, mücadele ve uzlaşma alanıdır. Eğitim, iktidarın ve ideolojinin iç içe geçtiği mecralardan biridir. Resmi bir eğitsel şablon olan eğitim programları, uyumlu bireylerin yetiştirilmesinde etkin olacak şekilde "önbelirlenmiş, nötr ve değiştirilemez"dir. Bu programlarda açıkça ortaya konan müfredatın yanında eğitim sistemine içkin olan bir de "gizli müfredat" bulunmaktadır (Apple, 1971; Apple, 1979; İnal, 2006: 270). İdeolojik yeniden üretim söz konusu olduğunda standart uygulamalara karşılık gelen açık müfredatla öğretilenlerden çok daha fazlası öğrencilerin farkında olmadan içselleştirdiği gizli müfredatla öğrencilere iletilir. Apple'a göre gizli müfredat, kapitalist sistemin mantığına uygun değerlerin, toplumsal ve kültürel kodların ve "resmi bilgi"nin aktarılması işini yürütür. Toplumsal ilerlemenin gerçekleşebilmesi için eğitimin ve okulun dönüştürücü gücüne dikkat çeken Apple, bu konularla ilgili farklı bakış açıları sunan eleştirel yaklaşımların desteklenmesi gerektiğinin altını çizer.

Eğitim sisteminde gözlemlenen aksaklıklardan hareketle ortaya konan eleştirel görüşleri savunanlardan biri olan Rikowski de kapitalist toplumda bir meta olarak değerlendirilen emek gücünün üretiminin eğitim aracılığıyla gerçekleştiğini ifade eder. Bireylerin yeteneklerini, öğrenim durumlarını, iş deneyimlerini ve kapasitelerini içeren "insan sermayesi"nin geliştirilmesinin eğitimle mümkün kılınması, eğitim ile kapitalist düzenin işleyişi arasında sıkı bir bağ olduğunu göstermektedir (Rikowski, 2002: 111-112). İstihdam olanaklarını dolayısıyla da gelirlerini arttırmak isteyen emek gücünün üretiminde önemli bir rol üstlenen eğitim, piyasa koşulları tarafından şekillendirilmeye açık hale gelir. Bunların yanı sıra Rikowski, eğitim meselesini ele alış tarzı içinde öğretmenleri özel bir yerde konum-

landırır. Ona göre öğretmenler veya eğitmenler, emek gücünün yetiştirilmesine katkıda bulunurken mevcut egemenlik ilişkilerinin sürdürülmesine hizmet etmeyi de eleştirel bir perspektifle yeni bir kanal açmayı da seçebilirler. Rikowski'nin tasarladığı anti-kapitalist eğitim, önceden belirlenmiş programlarla sınırlandırılmamalı; eleştiriye, özgürlüğe ve insanî gereksinimleri karşılamaya olanak sağlamalıdır.

Yeni bir dünyanın kurulabilmesi adına eğitime büyük bir önem atfeden Giroux ise eleştirel pedagoji aracılığıyla ayrıcalıkların ortadan kaldırılarak yerine eşitlikçi bir bakış açısının yerleştirildiği bir toplumsal yapılanma tahayyül eder. Ona göre eğitim, bireyin değerinin sıklıkla cins, ırk, yurtaşlık, din ve dil gibi göreceli üstünlükler sağlayan kategorilerle ölçüldüğü bir toplumsal düzende öteki olarak nitelendirilenlere yönelik dışlama, kötü muamele ve küçük düşürmenin reddedildiği ve şiddetin en aza indirildiği bir dünya hayaline karşılık gelir (Giroux, 2008: 80). Eleştirel pedagojinin öncülerinden olan Giroux; kapitalist toplum düzeninin devamlılığını sağlamak üzere açık veya gizli müfredatlarla öğrencileri pasifleştiren, eşitsizlikleri yeniden üreten, yurtaşlık bilincini körelten bir kavrayış yerine eleştirel bir yaklaşım tarzını ön planda tutan, farklılıkları önemseyen, demokrasiyi ve özgürlüğü toplumsal hayatın ayrılmaz parçaları olarak gören bir eğitim anlayışını koyar. Bu yaklaşımlar ekseninde gelişme gösteren eleştirel pedagoji, Freire'nin alana ilişkin araştırmaları ve değerlendirmeleriyle önemli bir açıklama modeli statüsüne erişmiştir. Bu model, belirli davranış kalıplarına göre hareket etmek zorunda bırakılan ve özgürlüğü ellerinden alınacak bir biçimde katı kurallar tarafından kuşatılan bireylerin, eleştirel bir bilince sahip olmasının ve kendi kişisel gerçekliklerinin farkına vararak özgürleşmesinin/insanlaşmasının ön koşulunun, eşitsizliği ve ayrımcılığı ortadan kaldıracak bir eğitim sisteminin tesis edilmesi olduğunu göstermektedir.

FREIRE'NİN ELEŞTİREL PEDAGOJİYE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

İnsanlık tarihi kadar eski olduğu genel kabul gören eğitim, nesillerini uygun koşullar çerçevesinde yetiştirme talebi bağlamında bütün toplumları yakından ilgilendiren bir mesele halini almıştır. Bir kurum olarak eğitimin gelişim seyri içinde hangi aşamalardan geçerek mevcut durumuna kavuştuğu ve aslında nasıl bir yapıya sahip olması gerektiği üzerine oldukça derinlikli tartışmalar yürütülmüştür. Eğitimin nasıl daha iyi bir şekilde düzenleneceği hakkında sunulan görüşler içinde 1900'lerin ikinci yarısından itibaren önemli bir konuma yerleşen eleştirel pedagoji ise konunun özgün bir bakışla değerlendirilmesinin olanaklarını ortaya koymuştur. Rousseau, Locke ve Dewey gibi düşünürlerin meseleyi ele alış biçimlerinden hareketle daha da ayrıntılandırılan araştırmalar, özellikle Marks ve onun görüş-

lerinden beslenen Gramsci ve Althusser'in çalışmalarıyla eleştirel pedagojiye kaynaklık etmiştir. Frankfurt okulunun meydana getirdiği geleneği benimseyenlerin ve ardından Illich, Apple, Rikowski ve Grioux gibi isimlerin düşünceleriyle eleştirel pedagoji daha da etkili bir kavrayış sunmuştur. Çalışmanın kapsamı açısından sadece bazı önde gelen araştırmacıların yaklaşım tarzlarına değindiğimiz eleştirel pedagojinin önemli kuramcılarından Anton Makarenko, Peter McLaren, Stanley Aronowitz, Antonia Darder ve Peter Mayo gibi daha birçoğunun katkılarını da hatırlatmak gerekir.

Eleştirel pedagoji kuramcılarının en dikkat çeken, belki de en çok tanınanı olan Freire ise Afrika, Kuzey Brezilya, Nikaragua ve Grenada'daki eski Portekiz sömürgelerinde bulunan devrimci hükümetlerle birlikte yürüttüğü çalışmalarıyla eleştirel pedagoji alanında ikonik bir statüye yerleşmiştir. Freire'nin öğrenmeye ilişkin hükmedici olmayan ve katlımı teşvik eden tutumu, eleştirel pedagoji için merkezi konumdur. Orta sınıf bir ailenin çocuğu olan Freire, 1929 bunalımının yarattığı yoksulluk ortamında yetişmiş ve kendi deyimiyle yüzleşmek zorunda kaldığı toplumsal gerçeklikler ve sınıf farklılıkları nedeniyle eğitim alanına yönelerek eşitsiz ve adaletsiz uygulamaların bununla bağlantısını irdelemeye çalışmıştır. Özellikle okuma-yazma bilmemenin özgürleşmenin ve daha adil bir yaşamın olanaklarının önünde engel teşkil ettiğinin farkına varan Freire, pedagoji araştırmalarına önem vermiştir. Freire'nin yaklaşımıyla eleştirel pedagoji; “kârlılık”, “verimlilik”, “rasyonellik” zemininde tanımlanan böylece neo-liberal politikalar ekseninde piyasalaşan ve metalaşan eğitimin “endoktrinizasyon ve sosyalizasyon” aracılığıyla itaatkâr ve uysal bireyler yaratma/üretme işlevine karşı, eğitim ve emek gücü arasındaki ilişkiye dikkat çekerek “ortak bir praksis/kolektif toplumsal eylem” ile yaşamı değiştirmeye, dönüştürmeye, demokratikleştirmeye (insanların bilinçlenmesi ve kendi yaşamları üzerinde tam olarak kontrol sahibi olması anlamıyla) ve özgürleştirmeye odaklanır. Freire açısından insanda kendi dünyasını dönüştürecek bir özne olmayı ve hem bireysel hem de kolektif olarak daha uygun şartlarda yaşamayı sağlayacak ontolojik bir yeti bulunmaktadır. Bu bağlamda dünyaya eleştirel bakma becerisi haiz olan insana eğitimle uygun araçlar sağlandığında onun kendi gerçekliğini anlaması, gerçekliğe ilişkin çelişkileri algılaması ve bilinçlenmesi mümkün olur. Bireylerin kendileri üzerinde etkide bulunan çevresel faktörleri ayırt ettiği, bunlar hakkında düşündüğü ve dünyayı dönüştürmeye muktedirleştiği insanlaşma sürecinde insan olmak, seçimler yapmaya ve kendi kaderini yönlendirmeye karşılık gelir. Özgür olmak ise hangi koşullar altında kimlik kazandığını ve toplum tarafından nasıl biçimlendirildiğini bilmektir (Tezcan, 1993: 25).

Ezilenlerin Pedagojisi adlı eserinde bu konuları ayrıntılı bir şekilde değerlendiren Freire, egemenliği elinde bulunduran ezenlerin cehaleti mutlaklaştırma eğiliminde olmaları hasebiyle ezilenleri “sessizlik kültürü”

içine hapsedtiklerini ve onların insan haline gelme yetisini tahrif ettiklerini ileri sürer. İnsandışılışmayı ortadan kaldırmak adına insana ve onun özgürlüğüne değer veren bir pedagoji olması bakımından ezilenlerin pedagojisi iki ayrı aşamada somutlaşır. İlkinde ezilenler, içinde ezildikleri dünyayı deşifre ederler ve praksis aracılığıyla dönüştürmeye yönelirler. İkincisinde artık gerçeklik dönüştürüldüğü için bu pedagoji, ezilenlerin olmaktan çıkıp tüm insanlığa mâl olur (Freire, 2006: 33). Öyle ki insan olma mücadelesi veren ezilenler, ezenlerin egemenliklerini ortadan kaldırırken onlara da kaybetmiş oldukları insanlığı tekrar kazandırır. Çünkü ezenler, ezilenlerin haklarını ihlal ederken kendileri de insandışı hale gelirler. Ezilenler, kendilerini özgürleştirirken onları ezenleri de özgürleştirirler (Freire, 2006: 34). Bu durumda tek etkin aracın, kalıcı bir diyalogla yani sözün eyleme dönüşmesiyle inşa edilen insanlaştırmacı bir pedagoji olduğu belirginlik kazanır.

Ezen ve ezilen arasındaki çelişkinin çözümüne odaklanan Freire'nin eleştirel pedagojisi, geleneksel eğitim anlayışını iki model üzerinden irdelemeye yönelir. Anlatım hastalığına yakalanmış olan geleneksel eğitim, bankacı eğitim modeli ile karakterize edilir. Buna göre "Dört kere dört, on altı eder." örneğinde görüleceği üzere anlatan kişi tarafından verilen bilgi, öğrenci tarafından bu önermenin ait olduğu gerçeklik alanındaki vasfı algılanmadan ezberlenir ve tekrarlanır. Öğrencileri, doldurulması gereken "boş" kaplar olarak gören öğretmen, kapları ne kadar iyi bir şekilde doldurursa o kadar iyi bir öğretmen olduğunu kanıtlar. Kaplar ise doldurulmalarına izin verdikleri ölçüde iyi birer öğrenci olduklarını gösterirler. Böylece eğitim, bir "tasarruf yatırımı" edimine dönüşür ki artık öğrenciler, "yatırım nesneleri"; öğretmen ise "yatırımcı" durumuna gelir. Öğretmen, öğrencilerle iletişim kurmak yerine tahviller çıkarır ve öğrencilerin sabırla aldığı, ezberlediği ve tekrarladığı yatırımlar yapar. Bu da öğrencilere tanınan hareket alanının, yatırılanı kabul ve tasnif edip yıkmaktan ibaret olduğu "bankacı eğitim modeli"ne denk düşer (Freire, 2006: 49). Bu tür bir eğitim/öğretim faaliyeti içinde pratik yönün zayıflığından devamlı kuram ile yüz yüze gelen bireyler, eğitimin dönüştürücü gücü göz önünde bulundurulduğunda salt verili olana odaklanan ve araştırma yeteneğinden yoksun bir şekle bürünür ve yabancılaşır. Gerçi öğrenciler, bilgilerin koleksiyoncusu veya arşivcileri haline gelme, onları istedikleri gibi saklama fırsatına sahiptir fakat son tahlilde bankacı eğitim modeliyle yapılan geleneksel sistemde hareketliliğin, yaratıcılığın ve bilginin eksikliğinden dolayı rafa kaldırılan bizzat insanlardır. Çünkü praksis, insan olmanın ilk adıımıdır.

İnsan olma yetisi haiz bireylerin yetiştirilmesi bağlamında bir öğretmen-de bulunması gereken özellikler de oldukça önemlidir. Kendi meşruiyetine güveni olmayan bir öğretmenin "Sen kiminle konuştuğunun farkında mısın?" şeklindeki tavrının aksine pedagojik alanı özgün bir eğitim deneyimine dönüştüren öge; adil, ciddi, mütevazı ve cömert ilişkilerden doğan saygı

iklimidir (Freire, 2019: 134). Benzer şekilde “Bilen kişi, bilmeyenlere öğretir.” ifadesi, eğitimi yetkeci bir karaktere sokar ve bilen kişilerin, aslında hiç kimsenin her şeyi bilmediğini ve hiç kimsenin her şeyden habersiz biçimde cahil olmadığını anlamamaları ve eğitilenleri, eğitim süreci içindeki birer özne olarak görmemeleri (Freire ve Macedo, 1998: 86), öğretmen-öğrenci arasındaki çelişkiyi sürdürür. Öğretmen-öğrenci arasındaki ilişkiyi kutuplaştıran ve uyumsuz hale getiren bankacı eğitim modeli de çelişkiyi körükler. Bunun nedenlerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Öğretmen öğretme görevini yerine getirir ve öğrenciler dersi takip eder.
2. Öğretmen her şeyi bilir, öğrenciler hiçbir şey bilmez.
3. Öğretmen düşünür, öğrencilerin hakkında düşünülür.
4. Öğretmen konuşur, öğrenciler uslu uslu dinler.
5. Öğretmen disipline eder, öğrenciler disipline edilir.
6. Öğretmen seçer ve seçimini uygular, öğrenciler buna uyarlar.
7. Öğretmen yapar, öğrenciler öğretmenin eylemi yoluyla yapma yarılsamasındadırlar.
8. Öğretmen müfredatı seçer, öğrenciler bunu öğrenirler.
9. Öğretmen bilginin otoritesini, kendi mesleki otoritesiyle karıştırır ve bu otoriteyi, öğrencilerin özgürlüğünün karşıtı olarak ileri sürer.
10. Öğretmen, öğrenme sürecinin öznesidir. Öğrenci ise sadece bir nesnedir (Freire, 2006: 50).

Bankacı eğitim modelinin insanları etki altına alınan ve uyarlanan varlıklar olarak görmesi şaşırtıcı değildir. Öğrenciler kendilerine yüklenen malzemeyi üst üste yığmakla ne kadar çok meşgul olurlarsa bu dünyanın dönüştürücüleri olarak mevcut düzene müdahale etmeleri dolayımında şekillenecek eleştirel bilinçleri o ölçüde güdük kalacaktır. Ayrıca kendilerine dayatılan edilgen rolü ne denli kapsamlı düzeyde kabul ederlerse dünyayı nasılsa öyle görmeye, kendilerinde istiflenmiş malzeme halinde biriktirilen kısmî bir gerçeklik fikrini benimsemeye o derecede yatkın olurlar (Freire, 2006: 50-51). Böylelikle insan, dış dünyada olup bitenler karşısında sadece bir “seyirci” konumuna indirgenir. Dönüştürücü ve yaratıcı eylem aracılığıyla dünyayı değiştiren bir özne olamayan insan, egemen azınlığın belirlediği kurallar çerçevesinde eğitilerek sorgulamadan itaat eder ve şartlara uyumlu hale gelir. Oysaki gerçek özgürleşmenin, insanlaşmanın öğrencilere yeni bir mevduat yatırılmasıyla ilgisi yoktur. Freire’ye göre (2006: 56) özgürleşme, bireylerin içinde yaşamlarını devam ettirdikleri çevreyi değişikliğe uğratmak için harekete geçmesine gönderme yapan bir

praksistir. Özgürleşme çabası içinde olan bireyler, bilinci içi doldurulacak bir kap olarak gören mekanik anlayışı da bankacı egemenlik yöntemlerinin kullanılmasını da reddetmek zorundadır.

Bilinçli, özgür, sorumluluk sahibi bir birey olmanın yolunu açan ise problem tanımlayıcı eğitim modelidir. Problem tanımlayıcı eğitim, insanları bilinçli varlıklar olarak gören ve onların dünyayla ilişkilerindeki problemleri tanımlamalarını sağlayan bir anlayıştır. Bu modelle insanlar, içinde bulundukları dünyayı ve buradaki var olma tarzlarını eleştirel olarak kavrama gücünü pekiştirirler. Böylece insanlar dünyayı yalnızca devinimsiz bir gerçeklik olarak değil; süreç içindeki, dönüşüm/değişim içindeki bir gerçeklik şeklinde anlamaya başlarlar ve dünyayla aralarında diyalektik bir ilişki geliştirirler (Freire, 2006: 60). Freire'nin nitelendirmesiyle öğretmen-öğrenci ve öğrenci-öğretmen olan insanlar, aynı anda hem kendileri hem de dünya hakkında düşünürler ve düşünme edimini eylemle iç içe geçirirler. Bankacı kuram ve uygulama, hareketsizleştirici ve sabitleyici bir güçtür ve bu nedenle insanları, tarihsel varlıklar olarak değerlendirmez. Diğer yandan problem tanımlayıcı kuram ve uygulama, insanın tarihselliğini başlangıç noktası olarak belirler ve insanları olma sürecindeki varlıklar biçiminde betimler. Tıpkı kendisi gibi bitmemiş bir gerçeklik içindeki insanlar, bu gerçeklikle birlikte bitmemiş ve yetkinleşmemiş varlıklar olarak olurlar. Gerçekten de tamamlanmamış ama tarihsel olmayan öteki canlıların aksine insanlar, kendilerini tamamlanmamış olarak bilirler ve yetkin olmayışlarının farkındadırlar. Bu tamamlanmamışlık ve farkındalık, yalnızca insana özgü bir ifade biçimi olarak eğitimin köklerinde bulunur. İnsanın bitmemiş/tamamlanmamış karakteri ve gerçekliğin dönüşme özelliği, eğitimin yaşam boyu devam eden bir faaliyet olmasını zorunlu kılar. Eğitim, böylece praksis içinde sürekli yeniden oluşturulur. Bankacı eğitim modeli, insanların içinde bulundukları konumu kadenci algılamalarını doğrudan veya dolaylı olarak pekiştirirken problem tanımlayıcı yöntem bu durumu, insanlara bir problem olarak sunar ve bunu eleştiriye açar.

Hümanist bir yaklaşımla insana ve onun özgürlüğüne önem veren bir praksis olarak problem tanımlayıcı eğitim modeli, egemenliğe tabi kılınmış insanların kurtuluşları için mücadele etmek zorunda oldukları temel tezinden yola çıkar. Bu hedef doğrultusunda öğretmenlerin ve öğrencilerin, otoriterliğin ve yabancılaştırıcı entelektüalizmin üstesinden gelerek eğitim sürecinin öznelere olabilmelerini sağlar. Böylece dünya artık aldatıcı kelimelerle betimlenmek yerine insanların, sonucunda insanlaştıkları dönüştürücü eylemin nesnesi haline gelir (Freire, 2006: 63). Bankacı eğitim modeli, insanın içinde yaşadığı dünyada neden/hangi amaçla var olduğuna ilişkin gerçeklikleri birer mit haline getirerek gizleme eğilimindedir. Problem tanımlayıcı eğitim ise bu mitleri ortadan kaldırmaya çalışır ve bunu yaparken de diyalogu eleştirel bilincin oluşmasına katkıda bulunan

en önemli unsur olarak görür. Öğretmenlerin rolü, sadece bilgi aktarımından ibaret değildir; öğretmenler, öğrenmeyi kolaylaştırmak ve öğrenmeye rehberlik etmek zorundadır. Öğrenciler ise öğrenme sürecinin ortağıdır ve eleştirel olarak düşünebilen özneleridir. Bankacı eğitim anlayışı, yaratıcılığı yok edip onu engellerken problem tanımlayıcı model yaratıcılığa dayanır ve insanları özgürleştirmeyi amaçlar (Freire, 2000: 13). Freire'nin yaklaşımında problem tanımlayıcı eğitim ekseninde kilit role sahip kavramlardan biri de diyalogdur. Diyaloğun özü, düşünme ve eylem şeklinde iki boyutu olan sözden oluşur. Bu nedenle gerçek bir söz söylemek dünyayı dönüştürmeye karşılık gelir ki insanî varoluş bu tür sözlerden beslenir. İnsanlar suskunluk içinde değil, sözle çalışmayla eylemle düşünceyle var olur. Diyalog temelinde gerçekleşen eğitim, öğretmen ve öğrenci arasındaki keskin ayrımları yok ederek bilgi yatırımı yapılan pasif varlıklar olan öğrencileri aktif hale getirir.

Diyaloğu insanlar arasındaki yüzleşme olarak nitelendiren Freire, dünyayı adlandırmak için dünya aracılığıyla yaşanan, insanların kendi sözlerini söylemesini sağlayan ve dünyayı dönüştüren bu unsurun, insanî varoluşun anlamını kurmak amacıyla kendisini dayattığını savunur. Böylece diyalog, değişimi tetikleyen yapısıyla bireylerin fikirlerini ötekine yığma edimini engeller ve tartışmacılar tarafından tüketilen basit bir düşünce alışverişi olmanın ötesine geçer. Diğer yandan diyaloğun gerçekleşebilmesi için dünya ve insan sevgisine, alçakgönüllüğe, insan olma yetisine yönelik inanca, umuda ve eylemden kopmayan bir eleştirel düşünme gücüne gereksinim vardır. Eğer bunlar oluşmazsa diyalog karşıtı eyleme zemin hazırlanmış olur. Diyalog karşıtı eylemin temel özelliği ise bireyin özgürleşmesinin önünü kesen boyun eğdirme zorunluluğudur (Freire, 2006: 115). Özgürleştirici eylemin bir yönü olan diyaloğu önceleyen tutum, baskının aşılmasında işlev üstlenirken diyalog karşıtı eylem, gerçek ve somut bir baskı durumunu ortaya çıkarır. Ayrıca kültürel istila, böl ve yönet stratejisi ve manipülasyon, diyalog karşıtı eylemin boyutlarını meydana getirir. Freire'nin diyaloğa verdiği önem, aslında bunun eleştirel pedagojinin kurucu unsurlarından biri olduğunu belirginleştirir.

Bunların yanı sıra Freire için okuryazarlık, insanlaşma yolunda büyük bir adımı teşkil eder. Çünkü Freire'ye göre okuma-yazma bilmemek, bireyi kendi adına karar vermekten, geleceği için oy kullanmaktan ve siyasi sürece katılmaktan alıkoyan bir anlama sahiptir. Bu doğrultuda onun yetişkin eğitimi konusunda edindiği tecrübeler, eleştirel bakışı içeren bir dizi teknik geliştirmesini sağlamıştır. Freire, üç aşamadan müteşekkil bir süreç tasarlamıştır. Buna göre ilk aşama hazırlık evresine tekabül eder ve önce okuma-yazma bilmeyenlerin coğrafi bölgeleri saptanır. Ardından bölgedeki kişilerin hayatları gözlemlenerek en çok kullandıkları veya yaşamlarında merkezi öneme sahip sözcükler tespit edilir ve bu sözcükleri içeren slaytlar

hazırlanır. Çalışmayı yürütecek olan ekibin eğitiminin tamamlanmasından sonraki ikinci aşamada ise uygulamaya geçilir. Burada yirmi beş ya da otuz kişiden oluşan yetişkin grubu, altı veya sekiz hafta boyunca her akşam toplanarak yaklaşık bir saat tartışırlar. Hazırlanan slaytlar, bu süre zarfında katılımcılara sözcüklere yer verilmeksizin izletilir ve daha sonra “buluş kartı” aracılığıyla sözcüklere geçilir. Bu aşamanın sonunda yetişkin, kendi dünyasında kullandığı sözcükler üzerinde yeniden düşünme fırsatı bulur ve sözcükleri okurken aslında yaptığının kendi dünyasını okumak olduğunu anlar. Dolayısıyla üçüncü ve son aşama, okuma-yazma eylemini yöneten ekip açısından bir değerlendirmeyi ifade ederken yetişkin okur-yazar için kendi hayatının “farkındalığının farkına varmak” şeklindeki sürecin kendisi olmaktadır (Kaymak, 2010: 60-61).

Eleştirel pedagojinin kuşatıcı bir alan olarak yapılanmasında kapsamlı çalışmalarıyla ön plana çıkan Freire’nin okuma-yazma kuramı, insanın deneyimlerini kurmasında ve anlamlandırmasında, çevresiyle ilişki geliştirmesinde ve kendi davranışlarının bilincine erişmesinde etkili olduğu için dili merkeze koymuştur. Bir dil, özellikle belirli bir alanda kararlılığa kavuştuğu ve onu konuşanlarca dünyanın kavranmasında ve anlatılmasında kullanıldığı ölçüde gelişir. Sadece egemen sınıfın değil; işçilerin, köylülerin ve farklı grupların konuştuğu dil türleri vardır ve bunlar, somut bir dizge olarak üretim güçlerine göre değişik konumlarda bulunan bireyler tarafından yorumlanan ve koşullanan dilbilgisel, anlambilimsel ve sözdizimsel değişkenlikleri içerir. Freire’ye göre dil, kültürdür; bilgiye ulaşılmasına aracılık eden güçtür fakat aynı zamanda bilginin kendisidir (Freire ve Macedo, 1998: 99-100).

SONUÇ

Genel olarak bireyin davranışlarını yönlendirme/değiştirme süreci şeklinde tanımlanan eğitim, bireyin yeteneklerini geliştirmek üzere gerçekleştirilen faaliyetleri kapsar. Her ne kadar konu ile ilgilenenler arasında mutabakatla benimsenmiş bir eğitim tanımı yapılamamış olsa da eğitimin sistemli, yöntemli, planlı ve amaçlı bir biçimde insan yetiştirme işi olduğu üzerinde durulur. Toplum açısından uygun görülen davranış kalıplarının bireye aktarılması da yapılan tanımlarda sıklıkla karşılaşılan işlevlerdendir. Bu açıklama girişimleri ekseninde eğitimin nasıl düzenlenmesi gerektiği meselesi, eski çağlardan bu yana önemli tartışmalara yol açmış ve farklı yaklaşımların meydana getirilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda geleneksel eğitim anlayışı, öğretmen merkezli bir tutumla tüm otoritenin öğretmende toplandığı ve öğrencilerin pasifleştirildiği düzenlemeleri içermiştir. Buna göre öğrencilerin ilgi ve istekleri dikkate alınmaz ve öğretmen tarafından belirlenen kurallara tam olarak uymaları beklenir. Aksi takdirde cezaî yaptırım uygulanması kaçınılmazdır.

Geleneksel eğitim anlayışını aşarak yeni bir kavrayış sunan eleştirel pedagoji ise hümanist ve özgürlükçü yapısıyla eğitim sisteminde meydana gelen eşitsizliği ve ayrımcılığı gidermeye odaklanmıştır. Eğitimin toplumsal, kültürel, siyasal ve iktisadi kurumlarla olan bağlantısını çözümlemeye yönelik eleştirel pedagoji, daha demokratik düzenlemelerle eğitimdeki hiyerarşik yapının ortadan kaldırılmasını öngörmüştür. Bu anlayış, eleştirel bir perspektifle dünyayı değiştirmenin olanaklarını araştırarak bireyin kendisini gerçekleştirmesinin, insanlaşmasının ve özgürleşmesinin yollarını bulmaya yönelmiştir. Çünkü egemen yönetsel mekanizmalar, eğitimin tıpkı diğer kurumlar gibi küresel şirketlerin ve piyasanın işleyişine uygun yöntemlerle organize edilmesini sağlamışlardır.

Bu doğrultuda belirlenmiş davranış örüntüleri ekseninde egemenlerin kendi seçimlerini dayatarak özerkliklerini ellerinden aldıkları bireylerin, eleştirel pedagoji ilkeleri ekseninde yetkinleşme arayışının olmazsa olmaz koşulu olarak insanlaşmalarının/özgürleşmelerinin nasıl mümkün olabileceğini tartışmaya açan Freire; praksis, bankacı eğitim modeli, problem tanımlayıcı eğitim modeli, diyalog ve okuryazarlık gibi konular hakkında yeni ve özgün açıklamalar sunmuştur. Anlatım hastalığına tutulmuş olan geleneksel eğitimi bankacı eğitim modeli ile karakterize eden Freire'ye göre öğretmenler, öğrencileri bilgi ile doldurulması gereken boş kaplar olarak görmektedir. Bu aktarım süreci, bir tasarruf yatırımıymışçasına öğrencileri birer yatırım nesnesine, öğretmenleri ise yatırımcıya çevirmektedir. Öğretmen, iletişim kurmak yerine tahviller çıkarır ve öğrencilerin sabırla aldığı, ezberlediği ve tekrarladığı yatırımlar yapar. Bankacı eğitim modelinde öğrencilere tanınan hareket alanı, yatırılanı kabul ve tasnif edip yığmaktan ibarettir. Problem tanımlayıcı eğitim ise insanları bilinçli varlıklar olarak gören ve dünyayla ilişkilerindeki problemleri tanımlamalarını sağlayan bir anlayıştır. Bu modelle insanlar, içinde bulundukları dünyayı ve buradaki var olma tarzlarını eleştirel olarak kavrama gücünü pekiştirirler. Böylece insanlar dünyayı yalnızca devinimsiz bir gerçeklik olarak değil; değişim ve dönüşüm içindeki bir gerçeklik şeklinde anlamaya başlar, dünyayla aralarında diyalektik bir ilişki geliştirirler.

Freire'nin yaklaşımında problem tanımlayıcı eğitimle bağlantısında merkezi role sahip kavramlardan biri de diyalogdur. Diyalogun özü, düşünme ve eylem şeklinde iki boyutu olan sözden oluşur. Bu nedenle gerçek bir söz söylemek dünyayı dönüştürmeye karşılık gelir ki insanî varoluş bu tür sözlerden beslenir. Diyalogun gerçekleşebilmesi için dünya ve insan sevgisine, alçakgönüllüğe, insan olma yetisine yönelik inanca, umuda ve eylemden kopmayan bir eleştirel düşünme gücüne gereksinim vardır. Eğer bunlar oluşmazsa diyalog karşıtı eyleme zemin hazırlanmış olur. Bunlara ek olarak Freire için okuryazarlık da insanlaşma yolunda büyük bir adımı teşkil eder. Çünkü Freire'ye göre okuma-yazma bilmemek, insanı kendisi

adına karar vermekten, geleceğini kurmak için oy kullanmaktan ve siyasi sürece katılmaktan alıkoyan bir anlama sahiptir. Egemen güçler tarafından eğitim yoluyla şekillendirilen birey, eşitsizliğe ve ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Bu da insanlarda eleştirel bilinç oluşturulmasını ve insanların özgürleşmesini sağlayacak bir eğitim mekanizması meydana getirilmesinin önemini açığa çıkarır. Ezen ve ezilen karşıtlığının ortadan kaldırılması ve dayanışmayı ön planda tutan daha demokratik bir toplumun yaratılması, eleştirel pedagoji perspektifinden kurgulanmış bir eğitim sistemi ile olanaklıdır.

Anlaşıldığı üzere tarafsız eğitim süreci diye tabir edilen bir durum mevcut değildir. Eğitim ya genç kuşağın bugünkü sistemin mantığına entegrasyonunu kolaylaştırmakta, sisteme uymasını sağlamakta kullanılan bir araç olarak işler ya da erkeklerin ve kadınların gerçekliği eleştirel ve yaratıcı olarak ele aldıkları, dünyanın dönüştürülmesine nasıl katılacaklarını keşsettikleri bir araç yani “bir özgürlük pratiği” haline gelir. Çünkü özgürleşme, bireylerin içinde yaşamlarını devam ettirdikleri çevreyi değişikliğe uğratmak için harekete geçmesine gönderme yapan bir praksiştir. Eleştirel pedagoji de bunun yollarını arar. Henry Giroux’un ifadelerine başvuracak olursak eleştirel pedagoji, artan otoriteryanizm ve serbest piyasa köktenciliği tehdidine karşı hem eleştirinin hem de alternatif oluşturma dili olarak başat bir role sahiptir. Çünkü eleştirel pedagoji aracılığıyla öğretmenlerin ve öğrencilerin zihinlerini, Avrupa merkezli olmayan okuma, düşünme ve eylemlerle sömürgelelikten kurtarmak mümkün gözükmektedir. Eşitsizlik, adaletsizlik, sömürü, baskı ve ezenlerin şiddetiyle engellenen insanlaşma yetisi; sadece yaşayan değil, henüz tamamlanmamış insanın, özgürlük özlemiyle giriştiği mücadeleler sonunda kazanılabilir. Bunun olanaklarının artması ise üzerinde yaşadığı dünyayı dönüştürmek için düşünen ve eyleme geçen insanın bilinçlenerek tarihsel ve toplumsal pozisyonunu eleştirel bir perspektifle değerlendirmesiyle mümkündür. Freire’nin serimlediği görüşlere koşturarak eleştirel pedagojinin aslında iki yönlü bir süreç olduğunun ve hem ezilenlerin hem de ezenlerin insanî bakımdan yarar sağladığının altını çizmek yerinde olacaktır. Freire’ye göre insan olma mücadelesi veren ezilenler, ezenlerin egemenliklerini ortadan kaldırırken onlara da kaybetmiş oldukları insanlığı tekrar kazandırır. Çünkü ezenler, ezilenlerin haklarını ihlal ederken kendileri de insandışı hale gelirler. Ezilenler, kendilerini özgürleştirirken onları ezenleri de özgürleştirdiğinden aslında her iki taraf da önemli kazanımlar elde edeceklerdir.

KAYNAKÇA

- Althusser, L. (2002). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Apple, M. W. (1979). *Ideology and Curriculum*. New York: Routledge.
- Apple, M. W. (1980). The Other Side of The Hidden Curriculum: Correspondence Theories and The Labor Process. *The Journal of Education*, 162(1), 47-66.
- Apple, M. W. (2012). *Eğitim ve İktidar*. (Çev. Ergin Bulut). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Aristoteles. (1975). *Politika*. (Çev. Mete Tunçay). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Dewey, J. (1996). *Demokrasi ve Eğitim*. (Çev. M. Salih Otaran). İstanbul: Başarı Yayıncılık.
- Dewey, J. (2007). *Deneyim ve Eğitim*. (Çev. Sinan Akıllı). Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık.
- Farabi. (1980). *Es-Siyasetü'l-Medeniyye veya Mebadi'ül-Mevcudat*. (Çev. Mehmet S. Aydın, Abdülkadir Şener ve Mehmet Rami Ayas). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Freire, P. (2000). *Yüreğin Pedagojisi*. (Çev. Özgür Orhangazi). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Freire, P. (2006). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. Dilek Hattatoğlu ve Erol Özbek). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Freire, P. (2019). *Özgürlüğün Pedagojisi: Etik, Demokrasi ve Medeni Cesaret*. (Çev. Güliden Kurt Gevinç). İstanbul: Yordam Kitap.
- Freire, P. ve Macedo, D. (1998). *Okuryazarlık: Sözcükleri ve Dünyayı Okuma*. (Çev. Serap Ayhan). İstanbul: İmge Yayınları.
- Giroux, H. A. (2008). *Eleştirel Pedagojinin Vaadi*. (Çev. Umre Deniz Tuna). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Gramsci, A. (1986). *Hapishane Defterleri (Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler)*. (Çev. Kenan Somer). İstanbul: Onur Yayınları.
- Illich, I. (2006). *Okulsuz Toplum*. (Çev. Celal Öner). İstanbul: Oda Yayınları.
- İnal, K. (2006). Neoliberal Eğitim ve Yeni İlkokul Müfredatının Eleştirisi. *Praksis*, 14, 265-287.
- Kaymak, M. (2010). Freire ve “Okuryazarlık”. *Eleştirel Pedagoji*, 10, 58-64.
- Lombardi, F. (2000). *Antonio Gramsci'nin Marksist Pedagojisi*. (Çev. Sibel Özbuğdu ve Başak Ekmen). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Marks, K. (1979). *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*. (Çev. Sevim Belli). Ankara: Sol Yayınları.
- Marks, K. (2011). *Kapital (Ekonomi Politikin Eleştirisi-Sermayenin Üretim Sü-*

- reci*). (Çev. Mehmet Selik ve Nail Sathıgan). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Marks, K. ve Engels, F. (1999). *Alman İdeolojisi*. (Çev. Sevim Belli). Ankara: Sol Yayınları.
- Marks, K. ve Engels, F. (2005). *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*. (Çev. Muzaffer İlhan Erdost). Ankara: Sol Yayınları.
- Owen, R. (1995). *Yeni Toplum Görüşü*. (Çev. Doğan Şahiner). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Platon. (2019). *Devlet*. (Çev. Sabahattin Eyüboğlu ve Mehmet Ali Cimcoz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon. (2020). *Yasalar*. (Çev. Candan Şentuna). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Rikowski, G. (2002). Education, Capital and The Transhuman. İçinde Dave Hill, Peter McLaren, Mike Cole, Glenn Rikowski (Editör), *Marxism Against Postmodernism in Educational Theory* (s. 111-144). USA: Lexington Books.
- Rikowski, G. (2018). Marxism and Education: Fragility, Crisis, Critique, Negativity and Social Form(s). *Conference on Critical Education VIII* (ss. 1-50). University of East London: 25 – 28 July 2018.
- Rousseau, J. J. (2019). *Emile*. (Çev. Yaşar Avunç). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tan, E. M. (1983). Ivan Illich ve Okulsuz Toplum. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 16(2), 45-59.
- Tezcan, M. (1993). *Eğitim Sosyolojisinde Çağdaş Kuramlar ve Türkiye*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Yıldırım, A. (2011). *Eleştirel Pedagoji-Paulo Freire ve Ivan Illich'in Eğitim Anlayışı Üzerine*. Ankara: Anı Yayıncılık.

BÖLÜM 6

SAĞLIK ÇALIŞANLARININ AİLE İÇİ ŞİDDETE YÖNELİK TUTUMLARININ YAŞAM KALİTESİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Aygen ÇAKMAK¹, Nesrin AKCA², Hande ŞAHİN³

1 Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-0692-336X

2 Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-5546-1443

3 Prof.Dr., Kırıkkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-0012-0294

GİRİŞ

Günümüzde yaşanan hızlı toplumsal değişim ve gelişim, teknoloji ve refah alanında bazı ilerlemelere yol açtığı gibi pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir (Mavili, 2014:19). Bu sorunlardan biri de şiddettir. Günden güne önemi artarak devam eden şiddet, bireyin sağlığını etkileyen sosyal bir sorun olarak kabul edilmektedir.

Şiddet; insan ömrünün her döneminde görülebilen ve dünyada da sayısı gün geçtikçe artan; önlem alınması ve öncelik verilmesi gereken bir toplum sağlığı problemidir. Yaşamın hemen her döneminde, büyük-küçük herkesi etkileyebilen, insanın özünde bastırılmış bir tutum olarak bulunabilen şiddet, toplumu ve kişileri zarara uğratacak bütün eylemleri içeren bir kavramdır (Oğuz, 2001:1-3). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) şiddeti; bireyin kendisine, başkasına, gruba ya da topluluğa karşı yaralama, psikolojik zarar, ölüm, gelişim bozukluğu ya da yoksunlukla neticelenen kasıtlı güç kullanımı ya da zor kullanma tehdidi şeklinde tanımlamaktadır (DSÖ, 2002:4). Diğer bir tanıma göre şiddet; başka bir kişiye acı veren, yaralayan, korkutan, aşağılayan ya da o kişiyi yapmak istemediği şeyleri yapmak durumunda bırakan davranışlardır (Engström, 2013:15).

Aile içi şiddet ise; aile üyesi olan birisinin aile içindeki diğer üye veya üyelerine karşı, kişilerin hayatını, psikolojik ya da fiziksel bütünlüğünü ve özgürlüğünü tehdit eden, benliğine ya da kişilik gelişimine önemli düzeyde zarar veren ihmal ya da eylem olarak tanımlanır (Kıtiş, Şanlıoğlu Bilgici, 2007:8). Diğer bir ifadeyle aile içi şiddet; ailedeki bireylerin birbirlerini incitmeleri ve birbirlerine zarar vermeleri anlamındaki her türlü saldırgan davranıştır (Öztürk, 2017:41). Uluslararası araştırmalar, aile içi şiddetin en çok eğitimden yoksun aileler ve onlar tarafından yetiştirilen çocuklarda görüldüğünü göstermektedir. Şiddeti uygulayan bireylerin, çoğunlukla özgeçmişlerinde yaşanan şiddete ilişkin olgular mevcuttur. Bunların genellikle, şiddetin olduğu ailelerde yetiştikleri görülmektedir. Şiddet uygulanmasına, ayrıca alkoliklerde, madde bağımlısı ve tanınmış (narsist, psikopat, border line vb.) kişilik bozukluğu veya psikiyatri hastalığı olan bireylerde de rastlanmaktadır (Engström, 2013:15).

Aile içinde şiddetin en çok olduğu grup, kadın ve çocuklardır. Ulusal ve uluslararası literatürde de aile içindeki şiddetin büyük bir kısmının kadına yönelik olduğu vurgulanmaktadır. Aile içinde kadına yönelik şiddetin önlenmesi, çocuğa yönelik şiddetin de ortadan kaldırılmasına yardımcı olacaktır. 1998 yılında Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı, sivil toplum örgütlerinin desteğiyle uluslararası Kadın Hakları Sözleşmeleri (Pekin Platformu, CEDAW vb.) ve T.C. Anayasası'nın 41. Maddesinde devlete verilen yükümlülük ve sorumlulukları ışığında aile içinde şiddete maruz kalan kadın ve çocuğu korumak üzere yasal düzenleme yapmıştır.

4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun ihtiyaçları karşılamada yetersiz kaldığı için 2012’de 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun yaşantımıza girmiştir (Mavili, 2014:29-56).

Şiddetin neden ve sonuçları konusunda bir genelleme yapmak mümkün değildir. Şiddete başvuran her bireyin kendine has bir geçmişi bulunmaktadır. Kliniksel gözlem ve çeşitli araştırma ve raporlara göre şiddetin nedenleri; ailede (rol model), öğrenilmiş davranışlar (cinslere bakış açısı), problem çözme yöntemi, kontrol ve hükmetme ihtiyacı olarak sıralanabilir (Engström, 2013:34). Başka bir sınıflama ise aile içindeki şiddetin nedenlerini; biyolojik, psikolojik ve sosyal nedenler olarak üç başlık altında sıralamaktadır (Öztürk, 2017:68-90). Şiddetin boyutlarına bakıldığında; sözlü, psikolojik (duygusal), fiziksel, ekonomik ve cinsel şiddet olmak üzere beş grupta toplandığı görülmektedir (Duru, Duyan, 2017:46).

Şiddet, kime yönelik olursa olsun aile içinde istenmeyen bir durumdur. Aile içinde şiddetin ortadan kaldırılması mümkün olmasa bile en aza indirilmesi yönünde toplumsal sorumluluk üstlenmek vatandaşlık görevidir (Mavili, 2014:25). DSÖ (2002) raporuna göre; aile içi şiddet bir halk sağlığı sorunudur ve bu sorun “sessiz veya gizli epidemi” olarak isimlendirilmektedir. Bu nedenle, sağlık çalışanının aile içindeki şiddetin tedavisini yapma ve tanıyı koymayla ilgili desteklenmeleri ve eğitim almalarının gerekliliği vurgulanmaktadır. Sağlık çalışanları hem meslek elemanı olarak hem de aile bireyi olarak sık sık aile içi şiddet ile karşılaşabilmektedirler. Sağlık çalışanlarının aile içi şiddetle ilgili duygularının farkında olması, bu duyguların kontrol edilmesi ve objektif olunması gerekmektedir. Sağlık çalışanının toplumun bir ferdi olarak duruşu, şiddete karşı yaklaşımını etkileyebilmektedir (Şahin, Dişsiz, 2009:265). Bu durum yaşam kalitelerini de doğrudan etkilemektedir. Çünkü hem aile içi şiddete uğrama hem de aile içi şiddete uğramış bireylerle çalışma kişinin yaşam kalitesini azaltıcı bir etkiye sahiptir. Bu nedenle sağlık çalışanlarının aile içi şiddete ilişkin tutumlarının ve bunların yaşam kaliteleri üzerindeki etkilerinin belirlenmesi son derece önem taşımaktadır.

Yaşam kalitesi kavramı, deneysel ve uygulamalı çalışmaların önemli birer çıktısıdır. Yaşam kalitesi; kişilerin sahip olunan mevcut kaynaklarını, yaşadığı yerleri, sosyal, fiziksel, psikolojik ve çevresel koşullarını kapsamaktadır. Yaşam kalitesi ayrıca kişinin beklenti ve umutlarıyla birlikte deneyime dönüşmesi arasındaki farkı yansıtır. Kişinin yaşadığı çevreyi algılama biçimi de yaşam kalitesini belirler. Beklentinin karşılanma yüzdesi, kişinin yaşama uyum sağlamasını kolaylaştırmakta veya güçleştirmektedir. Bu uyum sağlamayı başarabilen kişiler ve aileler, yaşam koşulları zorlaştığında da beğenilen bir yaşam kalitesi sürdürme imkanına sahip olabilirler (Özmete, 2018:114, 115).

Yapılan araştırmalar aile içi şiddet ile yaşam kalitesi arasında bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Aile içi şiddete uğrayan bireylerde yaşam kalitesinin düşük olduğu belirtilmektedir. DSÖ yaşam kalitesini; “kişinin amaçları, beklentileri, standartları ve çıkarlarına göre bir kültür ve değer sisteminde yaşamını algılaması” şeklinde tanımlamıştır. Bu noktada önemli olan, yaşam kalitesi hedeflerine ulaşabilmek için temel olan standartların dışarıdan dayatılmaması, bireyin yaşamını tamamıyla kendisinin değerlendirebilmesi ve bu değerlendirmenin sürdürülebilir nitelikte olmasıdır. İş yaşamı da yaşam kalitesinin göstergelerinden biridir. İş yaşamında karşılaşılan başarı ya da başarısızlıklar, olumlu ya da olumsuz durumlar, sosyal katılım ya da dışlanmalar, yaşam kalitesi üzerinde direkt olarak etkilidir (Boylu Aydın ve Paçacıoğlu, 2016:138-143). Bu nedenle sağlık çalışanlarının aile içi şiddete yönelik tutumlarının incelenmesinin, yaşam kalitelerinin belirlenmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmayla da sağlık çalışanlarının toplumsal bir problem olan aile içi şiddet sorununa yönelik tutumlarının yaşam kalitesine etkisini değerlendirmek amaçlanmıştır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışma, sağlık çalışanlarının aile içi şiddete yönelik tutumlarının yaşam kalitesine etkisinin incelenmesi amacıyla Mayıs- Haziran 2021 tarihleri arasında yapılmış, tanımlayıcı ve kesitsel nitelikte bir araştırmadır. Çalışma grubunu Türkiye’de biri devlet olmak üzere iki hastanede görev alan 180 sağlık çalışanı oluşturmuştur. Veriler araştırmacılar tarafından hazırlanan “Kişisel Bilgi Formu”, Aile İçi Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği ve Çalışanlar için Yaşam Kalitesi Ölçeği ile toplanmıştır. Araştırma araştırmacıların kolay iletişim kurabildiği illerde yer alan hastanelerde gerçekleştirilmiştir.

Kişisel Bilgi Formu: Sağlık çalışanları hakkında tanıtıcı bazı bilgileri elde etmek amacıyla hazırlanmış bir formdur.

Aile İçi Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği (AİŞTÖ): 2009 yılında aile içi şiddete yönelik tutumu belirlemek amacıyla Şahin ve Dişsiz tarafından geliştirilmiş, beşli likert formatında bir ölçektir. Ölçek toplam 13 maddeli ve şiddeti olağanlaştırma, şiddeti genelleştirme, şiddeti nedenselleştirme ve şiddeti saklama olmak üzere 4 faktörden oluşmaktadır. Ölçekte, soru maddeleri 1 ile 5 puan arasında derecelendirilmektedir. Ölçekten en yüksek 65, en düşük 13 puan alınmakta ve puanlardaki artış şiddete yönelik tutumun olumlu olduğunu göstermektedir. Ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0.72, bu çalışma için 0.74 olarak bulunmuştur.

Çalışanlar için Yaşam Kalitesi Ölçeği (ÇYKÖ): Stamm tarafından 2005 yılında geliştirilen ölçek Türkçeye Yeşil, Ergün, Amasyalı, Er, Olgun

ve Aker (2010) tarafından uyarlanmıştır. Ölçek otuz madde ve Mesleki tatmin, tükenmişlik, eş duyum yorgunluğu olmak üzere üç alt ölçekten oluşmaktadır. “Hiçbir zaman” (0) ile “Çok sık” (5) arasında değerlendirilmektedir. Ölçekte mesleki tatmin boyutu yardıma ihtiyacı olan bir kişiye yardım edilmesi sonucu duyulan memnuniyeti, tükenmişlik iş yaşamında sorunlarla mücadele sonucu ortaya çıkan duyguyu, eşduyum yorgunluğu ise stres verici olaylarla karşılaşıldığında ortaya çıkan belirtileri ölçmektedir. Ölçekten alınabilecek puan en yüksek puan 150’dir. Mesleki tatmin, tükenmişlik, eş duyum yorgunluğu alt boyutlarına ait Alpha güvenirlik değeri sırasıyla 0.884, 0.575, 0.841’dir. ÇYKÖ’nün bütününe ait Cronbach’s Alfa değeri 0.848 olarak hesaplanmıştır.

Araştırmada bir devlet üniversitesinin Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulundan izin alınmış ayrıca katılımcılar bilgilendirildikten ve onamları alındıktan sonra veriler çevrim içi olarak toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS programı kullanılmıştır ve verilere öncelikle normallik testi uygulanmıştır. Aile İçi Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği ve alt boyutları ile Çalışanlar için Yaşam Kalitesi Ölçeği ve alt boyutlarına ait puanların gruplara göre normallik testi sonuçlarının normal dağılım göstermediği ancak çarpıklık ve basıklık değerleri -2.0 ile +2.0 aralığında olduğunda normal dağılım olduğu kabul edilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Verilerin normal dağılımdan geldiği kabul edilerek, analizinde tanımlayıcı istatistikler, Tek Yönlü Varyans Analizi, t-testi, Pearson Korelasyon analizi kullanılmıştır.

BULGULAR

Araştırmada yer alan sağlık çalışanlarının %60’ı kadın, %40’ı erkektir. %47.2’si 20-29 yaş aralığında olup, %43.3’ü evlidir. Sağlık çalışanlarının %56.7’si gelir durumlarını gelir gidere eşit olarak belirtirken, %84.4’ü çekirdek aileye sahiptir. Katılımcıların %40.6’sı çocukluklarında ebeveynleri arasında şiddete tanık olduklarını ve bunların %24.4’ü fiziksel şiddet, %13.3’ü duygusal şiddet olarak belirtmişlerdir. Araştırmada sağlık çalışanlarının %31.1’i aile içinde şiddete maruz kaldıklarını ve maruz kaldıkları şiddetin %15’i fiziksel şiddet, %13.9’u duygusal şiddettir. Ayrıca sağlık çalışanlarının %33.9’u çalıştıkları iş yerinde aile içinde şiddete maruz kalan bir bireye yardım ettiklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 1. Sağlık çalışanlarının Aile İçi Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği ile Yaşam Kalitesi Ölçeği'ne Ait Puan Ortalamaları (n=180)

Ölçek puanı	X ±SD	Min-Max
Aile İçi Şiddete Yönelik Tutum	21.50± 5.67	13-41
Yaşam Kalitesi	91.11 ± 12.34	52-120

Tablo 1’de sağlık çalışanlarının Aile İçi Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği toplam puan ortalaması 21.50± 5.67 ve Yaşam Kalitesi Ölçeği toplam puan ortalaması 91.11 ± 12.34 olarak bulunmuştur.

Tablo 2. Sağlık çalışanlarının bazı tanıtıcı özelliklerine göre aile içi şiddete yönelik tutum ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarının karşılaştırılması

Tanıtıcı Özellikler	N	Aile İçi Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği				Toplam
		Şiddeti Olağanlaştırm a	Şiddeti Genelleştirme	Şiddeti Nedenselleştirm e	Şiddeti Saklama	
		X±SS	X±SS	X±SS	X±SS	X±SS
Cinsiyet						
Kadın	108	7.30±2.30	4.31±1.84	6.84±1.95	3.33±1.44	21.79±5.67
Erkek	72	7.81±2.66	3.81±1.37	6.04±1.70	3.37±1.56	21.05±5.67
		t=1.377 p=.170	t=-1.943 p=.054	t=-2.827 p=.005	t=0.183 p=.855	t=0.857 p=.392
Yaş						
20-29	85	7.43±2.40	4.04±1.87	6.43±2.09	3.09±1.46	21.02±5.80
30-39	48	7.56±2.33	4.06±1.40	6.72±1.44	3.37±1.19	21.72±4.79
40 ve ↑	47	7.59±2.71	4.29±1.62	6.44±1.96	3.78±1.71	22.12±6.28
Analiz		F=.078 p=.925	F=.365 p=.695	F=.386 p=.680	F=3.375 p=.036	F=0.624 p=.537
Medeni durum						
Evlü	78	7.69±2.42	3.91±1.33	6.39±1.85	3.26±1.64	21.26±5.20
Bekar	102	7.37±2.48	4.27±1.90	6.61±1.93	3.41±1.36	21.67±6.02
		t=-0.864 p=.389	t=1.438 p=.152	t=0.770 p=.442	t=0.635 p=.526	t=-0.476 p=.628
Gelir durumu						
Gelir giderim altında	45	6.93±2.41	3.73±1.13	6.37±1.98	3.26±1.51	20.31±4.57
Gelir giderine eşit	102	7.39±2.39	4.07±1.78	6.47±1.93	3.23±1.49	21.17±5.88
Gelir giderim üstünde	33	8.66±2.40	4.75±1.87	6.87±1.65	3.81±1.40	24.12±5.70
		F=5.239 p=.006	F=3.668 p=.027	F=0.748 p=.475	F=2.027 p=.135	F=4.877 p=.009
Şiddet mağduruna yardım						
Evet	61	7.77±2.70	4.59±2.20	6.83±2.00	3.67±1.60	22.86±6.83
Hayır	119	7.37±2.32	3.87±1.29	6.36±1.83	3.18±1.40	20.79±4.86
		t=-1.013 p=.312	t=-2.742 p=.007	t=-1.395 p=.112	t=-2.098 p=.037	t=2.346 p=.020
Şiddete maruz kalma						
Evet	56	8.19±2.86	4.33±1.87	6.83±1.69	3.62±1.69	23.00±6.53
Hayır	124	7.20±2.19	4.01±1.59	6.37±1.97	3.22±1.37	20.82±5.12
		t=2.550 p=.012	t=-1.190 p=.236	t=-1.511 p=.132	t=-1.67 p=.096	t=2.415 p=.017

*p<.05, **p<.01

Tablo 2’de şiddeti nedenselleştirme alt boyutunda kadınların puan ortalamaları (6.84±1.95)erkek katılımcılara (6.04±1.70)göre daha yüksektir. Analiz sonucunda cinsiyet değişkeninin sadece aile içi şiddete yönelik tutum ölçeğinin şiddeti nedenselleştirme alt boyutunda anlamlı bir farklılık oluşturduğu saptanmıştır.

Yaş değişkenine göre 40 yaş ve üzeri yaş aralığındaki katılımcıların ölçek tüm alt boyutları ile toplam puan ortalamaları diğer yaş gruplarında yer alan katılımcıların puan ortalamalarından daha yüksektir. Ancak Anova testi sonucunda aile içi şiddete yönelik tutum ölçeğinin sadece şiddeti saklama alt boyutu puan ortalamalarında yaş değişkeni anlamlı bir farklılık oluşturmakta ($F=3.375$ $p=.036$) ve katılımcıların yaşları yükseldikçe şiddeti saklama puanları da artmaktadır.

Araştırma sonucunda medeni durum değişkeni ölçek alt boyutları ile toplam ölçek puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır ($p>.05$).

Araştırmada geliri giderinin üzerinde olan katılımcıların ölçek tüm alt boyutları ile toplam ölçek puan ortalamaları diğer gruplara göre daha yüksektir. Yapılan analiz sonucunda gelir durumu değişkeninin şiddeti olağanlaştırma ($F=5.239$ $p=.006$), şiddeti genelleştirme alt boyut puan ortalamaları ($F=3.668$ $p=.027$) ile toplam ölçek puan ortalamalarında ($F=4.877$ $p=.009$) anlamlı bir farklılık oluşturduğu ve yapılan Scheffe testi sonucunda bu farklılığı geliri giderinin üstünde olan katılımcıların puan ortalamaları oluşturmaktadır.

Aile içinde şiddete maruz kalan bir bireye yardım ettiklerini belirten katılımcıların ölçek alt boyutları ile toplam ölçek puan ortalamaları diğer gruba göre daha yüksektir. Yapılan analiz sonucunda şiddet mağduruna yardım etme durumunun şiddeti genelleştirme ($t=-2.742$ $p=.007$), şiddeti saklama alt boyut puan ortalamaları ($t=-2.098$ $p=.037$) ile toplam ölçek puan ortalamalarında ($t=2.346$ $p=.020$) anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır.

Aile içinde şiddete maruz kaldığını belirten katılımcıların aile içi şiddete yönelik tutum ölçeği tüm alt boyutları ile toplam ölçek puan ortalamaları şiddete maruz kalmadığını belirten katılımcılara göre daha yüksektir. Yapılan analiz sonucunda aile içinde şiddete maruz kalma durumunun şiddeti olağanlaştırma ($t=2.550$ $p=.012$), şiddeti genelleştirme alt boyut puan ortalamaları ($t=-1.190$ $p=.236$) ile toplam ölçek puan ortalamalarında ($t=2.415$ $p=.017$) anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır.

Tablo 3. Sağlık çalışanlarının bazı tanıtıcı özelliklerine göre çalışanlar için yaşam kalitesi ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarının karşılaştırılması

Tanıtıcı Özellikler	N	Çalışanlar için Yaşam Kalitesi Ölçeği			Toplam
		Mesleki Tatmin	Tükenme	Eşduyum Yorgunluğu	
		X±SS	X±SS	X±SS	X±SS
Cinsiyet					
Kadın	108	31.63±8.62	18.72±6.69	15.32±6.92	90.19±11.76
Erkek	72	29.30±9.00	20.26±6.53	15.11±6.64	92.39±13.07
		t=1.724 p=.086	t=-1.5113 p=.133	t=-2.827 p=.005	t=1.145 p=.254
Yaş					
20-29	85	29.34±9.10	20.75±6.69	15.19±7.24	93.15±11.77
30-39	48	31.23±8.98	19.21±6.41	15.54±6.78	90.70±13.18
40 ve üstü	47	32.53±7.91	17.02±6.19	15.00±6.07	87.95±11.94
Analiz		F=2.048 p=.132	F=4.790 p=.009	F=0.077 p=.926	F=2.581 p=.079
Medeni durum					
Evlü	78	29.62±9.72	20.84±6.60	15.90±7.13	93.34±12.07
Bekar	102	31.46±8.05	18.23±6.47	14.74±6.52	89.42±12.33
		t=1.362 p=.175	t=2.601 p=.010	t=1.125 p=.262	t=2.063 p=.041
Gelir durumu					
Gelir giderin altında	45	28.76±9.83	21.14±7.10	16.82±7.09	96.12±12.77
Gelir gidere eşit	102	30.55±8.44	19.65±6.56	14.74±6.88	91.12±11.89
Gelir giderin üstünde	33	33.59±8.08	16.24±5.21	14.78±5.94	85.00±10.61
		F=2.816 p=.063	F=5.528 p=.005	F=1.473 p=.232	F=7.718 p=.001
Şiddet mağduruna yardım					
Evet	61	31.06±9.21	19.06±7.28	15.04±6.20	88.96±12.53
Hayır	119	30.46±8.66	19.52±6.29	15.34±7.11	92.30±12.12
		t=-0.426 p=.671	t=-0.429 p=.669	t=-0.271 p=.787	t=-1.691 p=.093
Şiddete maruz kalma					
Evet	56	30.83±9.78	20.38±7.06	16.31±5.82	91.71±12.69
Hayır	124	30.59±8.40	18.88±6.40	14.76±7.15	90.84±12.22
		t=-0.166 p=.868	t=-1.381 p=.169	t=-1.402 p=.163	t=0.425 p=.671

*p<.05, **p<.01

Tablo 3'te görüldüğü gibi Yaşam Kalitesi ölçeğinin mesleki tatmin (31.63±8.62) ve eşduyum yorgunluğu alt boyutlarında (15.32±6.92) kadın sağlık çalışanlarının puan ortalamaları erkek katılımcılardan daha yüksektir. Analiz sonucunda sadece eşduyum yorgunluğu alt boyutu puan ortalamalarında cinsiyet değişkeni anlamlı farklılık oluşturmaktadır (t=-2.827 p=.005).

Yaş değişkenine göre yaşam kalitesi ölçeğinin tükenme alt boyutunda yaş değişkeni anlamlı bir farklılık oluşturmakta (F=4.790 p=.009) yapılan Scheffe testi sonucunda bu farklılığı 20-29 yaş ile 40 yaş ve üzeri yaşa sahip katılımcıların puan ortalamaları oluşturmaktadır. Katılımcıların yaşları arttıkça yaşam ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları azalmaktadır.

Araştırma sonucunda evli olan katılımcıların yaşam kalitesi ölçeğinin tükenme, eşduyum yorgunluğu alt boyutları ile toplam ölçek puan ortalamaları bekar katılımcılara göre daha yüksektir. Analiz sonucunda medeni durum değişkeninin yaşam kalitesi ölçeğinin tükenme alt boyutu ($t=2.601$ $p=.010$) ile toplam ölçek puan ortalamalarında ($t=2.063$ $p=.041$) anlamlı bir farklılık oluşturduğu saptanmıştır.

Gelir durumu değişkenine göre geliri giderinin altında olan katılımcıların yaşam kalitesi ölçeğinin tükenme (21.14 ± 7.10), eşduyum yorgunluğu (16.82 ± 7.09) alt boyutları ile toplam ölçek puan ortalamaları (96.12 ± 12.77) diğer gruplara göre daha yüksektir. Yapılan analiz sonucunda gelir durumu değişkeninin yaşam kalitesi ölçeğinin tükenme alt boyutu ($F=5.528$ $p=.005$) ile toplam ölçek puan ortalamalarında ($F=7.718$ $p=.001$) anlamlı bir farklılık oluşturduğu saptanmıştır. Scheffe testi sonucunda bu farklılığı geliri giderinin üstünde olan katılımcıların puan ortalamaları oluşturmaktadır.

Araştırmada aile içinde şiddete maruz kalan bir bireye yardım etme durumu ile aile içinde şiddete maruz kalma durumunun yaşam kalitesi ölçeğinin tüm alt boyutları ile toplam ölçek puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir ($p>.05$).

Tablo 4. Sağlık çalışanlarının aile içi şiddete yönelik tutum ölçeği ve yaşam kalitesi ölçeğinden Aldıkları Puan Ortalamaları Arasındaki İlişki

Aile İçi Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği	Yaşam Kalitesi Ölçeği	
	r*	p**
	-.460	0.000

*Pearson Korelasyon, ** $p<.001$

Araştırma kapsamında sağlık çalışanlarının aile içi şiddete yönelik tutumları ve yaşam kaliteleri arasındaki ilişkiye yönelik yapılan analize göre, aile içi şiddete yönelik tutum ve yaşam kalitesi arasında orta düzeyde negatif yönde bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

TARTIŞMA

Aile içi şiddet kişide bedensel, zihinsel, psikolojik problemlere, iş gücü kaybına, düşük yaşam kalitesine, ailenin devamının ve sağlığının bozulmasına neden olan önemli bir halk sağlığı sorunudur. Sağlık personeli toplumda şiddeti önleme, şiddeti azaltma ve erken müdahale etmede önemli bir role sahiptir (Şahin ve Dişsiz, 2009).

Yapılan çalışmada sağlık çalışanlarının Aile İçi Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği toplam puan ortalaması 21.50 ± 5.67 olarak bulunmuştur. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 13'tür ve çalışmadaki ortalama puan sağlık çalışanlarının şiddete yönelik olumsuz tutumlara sahip olduklarını

göstermektedir. Saraç (2020) tarafından sağlık alanında çalışanların kadına yönelik şiddete ilişkin tutumlarını incelemek amacıyla yaptığı çalışmada; toplam puan ortalamasını $27,62 \pm 7,37$ olarak bulmuştur. Bu sonuç katılımcıların kadına uygulanan şiddete ilişkin modern görüşü savunduklarını göstermektedir. Irmak Vural ve arkadaşlarının (2020) çalışmalarında sağlık bilimleri alanında öğrenim gören üniversite öğrencilerinin aile içi şiddete yönelik tutumlarının olumsuz olduğunu belirlemiştir. Koştı (2003) ve Günel (2016) çalışmalarında şiddet tutumuna ait genel puan ortalamasının ölçek ortalamasından daha düşük olmasını şiddete ait tutumların modern eğilimde olduğunu göstermesi şeklinde ifade etmişlerdir.

Çalışma kapsamına alınan sağlık çalışanlarının cinsiyet değişkeni açısından şiddete yönelik tutumları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Benzer şekilde Karaca-Ünyıldız'ın (2022) çalışmasında da sağlık alanında çalışanların kadına yönelik eş şiddeti konusundaki tutumları ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır. Sağlık çalışanları ile Sarıbiyık (2012) tarafından kadına yönelik yakın partner şiddeti tutumlarının, Kaya (2019) tarafından kadına yönelik eş şiddeti konusundaki tutum ve davranışlarının cinsiyete göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Çalışmalar arası sosyodemografik özellikler açısından bulunan bu farklar, sorunun çok boyutlu olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Çalışmamızda kadın sağlık çalışanlarının ölçek puanları erkeklere göre daha yüksektir. Buna göre kadın sağlık çalışanlarının şiddete bakış açıları erkeklere göre daha olumsuzdur. Deleş ve Kaytez (2020) yaptıkları çalışmada benzer olarak kadınların aile içi şiddetin kabullenilmesine yönelik puanları daha yüksek bulunmuştur. Buna karşın Yavuzyiğit (2023) tarafından yapılan çalışmada kadın sağlık çalışanlarının erkek sağlık çalışanlarına göre kadına yönelik fiziksel, ruhsal, ekonomik ve cinsel şiddete karşı tutumlarının daha yüksek olduğu yani kadınların erkeklere göre kadına yönelik her türlü şiddete daha karşıt tutum takındığı anlaşılmıştır. Hançer Tok ve Mayda (2021) tarafından üniversite hastanesinde çalışmakta olan 291 hemşirenin kadına yönelik şiddet tutumlarının saptanmaya çalışıldığı çalışmada da benzer sonuca ulaşılmıştır. Sonuçlar arasındaki bu fark örneklem grubunun farklılığından kaynaklanmış olabilir.

Sağlık çalışanlarının şiddete yönelik tutumları ile yaşları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Benzer şekilde Yavuzyiğit (2023), Karaca-Ünyıldız (2022) ve Sarıbiyık'ın (2012) çalışmalarında da sağlık çalışanlarının kadına yönelik eş şiddeti konusundaki tutumları ile yaşları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Yaş değişkenine göre 40 yaş ve üzeri yaş arasındaki katılımcıların ölçek tüm alt boyutları ile toplam puan ortalamaları diğer yaş gruplarında yer alan katılımcıların puan ortalamalarından daha düşüktür. Yani 40 yaş üzeri sağlık çalışanları şiddete diğer yaş gruplarına oranla daha olumsuz bakmaktadırlar. Bu durum şiddete yönelik tutumların

daha çok gelenek, yetişme tarzı vb. sosyo-demografik faktörlerden de etkilendiğini düşündürmektedir.

Sağlık çalışanlarının şiddete yönelik tutumları ile medeni durumları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Araştırma bulgularının aksine Karaca-Ünyıldız (2022)'in çalışmasında sağlık çalışanlarının kadına yönelik eş şiddeti konusundaki tutumları ile medeni durumları arasında anlamlı fark saptamıştır. Bu farklı sonuçlar aile içi şiddete yönelik tutumlar üzerinde sadece medeni durumun değil pek çok faktörün de etkili olmasından kaynaklanmış olabilir.

Araştırma sonucunda gelir değişkeni ölçek toplam puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır. Araştırma bulgularının aksine gelir durumunun kadına yönelik şiddet tutumlarında anlamlı bir farklılık oluşturmadığı yönünde çalışmalarda bulunmaktadır Yavuziğit 2023, Hançer Tok ve Mayda 2021).

Literatürde aile içi şiddet mağdurlarının şiddet sonrası genel olarak ilk yardım istedikleri kişinin sağlık çalışanları olduğu belirtilmektedir (Büyükkayacı-Duman ve ark., 2016, Günel, 2016). Aile içi şiddetinin önlenmesinde en önemli faktörler arasında gerekli tedbirlerin alınabilmesi için şiddetin doğru tanınması, şiddet mağduruna uygun hizmetin sağlanmasıdır. Bu bakımın yapılması da sağlık çalışanları sayesinde gerçekleştirilmektedir. Aile içinde şiddete maruz kalan bir bireye yardım ettiklerini belirten katılımcıların aile içi şiddete yönelik tutum ölçeği tüm alt boyutları ile toplam ölçek puan ortalamaları diğer gruba göre daha yüksektir. Şiddete maruz kalan kadınlar yaralanmaları nedeniyle genellikle sağlık kuruluşlarına başvurumaktadırlar (Corbally 2001). Kıyak (2008)'in çalışmasında da hemşire ve ebelerin çoğunluğunun iş yaşamları boyunca şiddete maruz kalmış bir kadınla karşılaştıkları belirlenmiştir. Davas ve Saçaklıoğlu (2003) ile Christofides ve Silo (2005)'nin yaptığı çalışmalarda da hekim ve hemşirelerin çoğunun aile içi şiddet mağduru bir kadın hastalarının bulunduğunu belirtmişlerdir.

Aile içinde şiddete maruz kaldığını belirten katılımcıların aile içi şiddete yönelik tutum ölçeği tüm alt boyutları ile toplam ölçek puan ortalamaları şiddete maruz kalmadığını belirten katılımcılara göre daha yüksektir. Bu durum şiddete maruziyetin daha fazla şiddete yönelik olumsuz tutumlara neden olduğunu göstermektedir. Sağlık çalışanları arasında şiddete maruz kaldığını belirten çok sayıda kişi bulunmaktadır. Aksoy İl (2019) çalışmasında sağlık çalışanlarının şiddet ile karşılaşma durumlarının kadına yönelik eş şiddetine karşı tutumlarını etkileyen bir faktör olduğunu saptamıştır. Çalışmada hemşire ve ebelerin yarısı yaşamlarında bir ve birden fazla şiddete maruz kaldıklarını ve eşlerinin şiddeti uygulayan kişi olarak ilk sırada geldiğini belirtmişlerdir. Taşcı (2003) çalışmasında ebelerin eşle-

ri tarafından %10.9'unun fiziksel, % 11.9'unun psikolojik ve % 18.7'sinin duygusal şiddet gördüğü saptanmıştır. Benzer şekilde Kaya ve arkadaşları (2007) tarafından yapılan çalışmada hemşire ve ebelerin aile içi şiddete uğrama oranı %27.7 iken Christofides ve Silo (2005)'nin çalışmasında bu oran %39.0'dır. Hotun-Şahin ve arkadaşları (2008) tarafından yapılan çalışmada ise; sağlık çalışanlarının %28.8'inin aile içi şiddete maruz kaldığı belirlenmiştir. Aile Araştırma Kurumu istatistiklerine göre her üç erkekten biri eşine fiziksel şiddet uygulamaktadır (TC Aile Araştırma Kurumu, 1995). Türkiye'de yapılan çeşitli çalışmalarda aile içinde kadına yönelik fiziksel şiddetin %20.3–%71.6 oranlarında, sözel şiddetin ise %53–%89 oranlarında görüldüğü saptanmıştır (Ergin ve diğ. 2005, Güler ve diğ. 2005, Kocacık ve Doğan 2006). Sağlık çalışanlarının şiddet belirtilerini bilmelerinin yanı sıra, meslek yaşamlarında şiddete mağduru bir kadınla karşılaşmaları meslek deneyimi kazanmaları açısından önemlidir. Böylelikle şiddete uğramış kadınların daha kolay belirlenmesi ve tedavilerinin de daha hızlı bir şekilde yapılması düşünülmektedir.

Çalışma yaşam kalitesi kavramı, endüstriyel ilişkiler, işin yeniden tasarlanması yöntemi ekipsel karar verme ve örgütsel etkinlik için oldukça elzem bir konudur. Özellikle birbirinden farklı uzmanlık bilgisi gerektiren çalışanların bulunduğu sağlık hizmeti veren kurumlarda işbirliği içerisinde çalışmasının sağlanmasını gerektiren multidisipliner kurumlarda daha fazla önem taşımaktadır (Cole ve ark., 2005).

Çalışma kapsamına alınan katılımcıların Çalışma Yaşam Kalitesi Ölçeği'nden en az 52, en fazla 120 puan aldıkları, ölçek puan ortalamasının ise 91.11 ± 12.34 olduğu belirlenmiştir. Ölçekten alınan yüksek puanlar bireylerin çalışma yaşam kalitelerinin yüksek olmasına işaret etmektedir. Buna göre araştırma kapsamına alınan sağlık çalışanlarının çalışma yaşam kalitesinin yüksek olduğu söylenebilir. Saygılı ve arkadaşlarının (2016) sağlık çalışanlarının çalışma yaşam kalitesini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada ise katılımcıların çalışma yaşam kalitesi düzeylerine ait puan ortalamalarının 71,07 olduğu ve ölçekten en düşük 43,33 en fazla 99,50 aldıkları belirlenmiştir. Çatak ve Bahçecik (2015) araştırmalarında özel hastanede çalışan hemşirelerin çalışma yaşam kalitesinin iyi düzeyde buna karşın eğitim ve araştırma hastanesinde çalışan hemşirelerin ise orta düzeyde çalışma yaşam kalitesine sahip olduğu belirlenmiştir.

Sağlık çalışanlarının cinsiyet değişkeni çalışma yaşam kalitelerinde anlamlı bir fark oluşturmamakla birlikte erkeklerin çalışma yaşam kaliteleri kadınlara göre daha yüksektir. Saygılı ve arkadaşlarının (2016) çalışmasında da katılımcıların cinsiyeti ile çalışma yaşam kaliteleri arasında bir fark bulunmamış olup, kadınların çalışma yaşam kalitesi erkeklere göre daha yüksek olarak saptanmıştır. Moradi ve arkadaşları (2014) ile İnce ve arkadaşları (2015)'nin çalışmaları da araştırma bulgularımıza paralellik göstermektedir.

Sağlık çalışanlarının yaşları ile çalışma yaşam kaliteleri arasında bir fark bulunmamakta olup 41 ve üzeri yaştaki sağlık çalışanlarının yaşam kalitesi en düşüktür. Saygılı ve arkadaşlarının (2016) çalışması da bu bulgu ile paralellik göstermekte olup 40 yaş ve üzeri sağlık çalışanlarının çalışma yaşam kalitesi en düşüktür. Dikmetaş (2006) tarafından yapılan çalışmada ise yaş değişkeni çalışma yaşam kalitesi üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır.

Araştırma sonucunda evli sağlık çalışanlarının çalışma yaşam kalitesi bekarlara göre daha yüksektir. Saygılı ve arkadaşlarının (2016) çalışmasında ise katılımcıların medeni durumu ile çalışma yaşam kaliteleri arasında bir fark bulunmamış olup, bekarların çalışma yaşam kalitesi evlilere göre daha yüksek olarak saptanmıştır.

Araştırma kapsamında sağlık çalışanlarının aile içi şiddete yönelik tutumları ve çalışma yaşam kalitesi arasında orta düzeyde negatif yönde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Buna göre şiddete yönelik tutumlar arttıkça çalışma yaşam kalitesi azalmaktadır. Şiddet bireylerin yaşam kalitesini etkileyerek yaşam kalitesini düşürmektedir (Özgentürk ve ark, 2012)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kişilerin ruhen ve bedenen sağlıklı olabilmeleri için mutlu ve huzurlu aile ortamında yetişmeleri gereklidir. Şiddetin olduğu bir ortamda yetişen kişiler hayatlarının geri kalan döneminde ya şiddeti uygulayan ya da şiddet mağduru olmakta ve nesilden nesile şiddetin devamına neden olmaktadır. Şiddet, görüldüğü üzere toplum için önemli bir risk faktörüdür ve toplum sağlığını korumak için ilgili önlemler alınarak azaltılmalıdır (Barış Gül, 2023:2). Bu bakımdan sosyal bir olay olan aile içi şiddetin doğal ortamında, ilişki bağlantıları içinde incelenmesi ve davranış, algı ve tutumların ortaya konulması önemlidir (WHO 2005: 25).

Aile içi şiddet kişide; fiziksel, psikolojik sorunlara, yaşam kalitesinin düşmesine, üretkenlik kaybına, aile sağlığının ve bütünlüğünün bozulmasına sebep olmaktadır. Aile sağlığı bozulunca, toplum sağlığına da yansımaları görülmektedir. Ailede şiddet sadece şiddet göreni değil, tüm aile ve toplumu da çok yönlü etkileyen bir sağlık sorunudur. Aile içi şiddet olgusunun tanınmasında; şiddet görene destek, tıbbi bakım, danışmanlık ve rehabilitasyonunun sağlanmasında sağlık çalışanının kilit görevde olması beklenmektedir. Bu sebeple şiddet görmüş kişiyle karşı karşıya kalan sağlık personelinin; şiddet, şiddet mağduruna yaklaşım ve şiddeti engelleme konularında eğitim almaları son derece önemlidir. Ancak yapılan çalışmalarda sağlık çalışanlarının çoğunun, şiddet görmüş kişinin ihtiyaçlarını ve görüşmenin sorumluluğunu üstlenecek eğitime sahip olmadıkları ve aile içi şiddet konusundaki farkındalıklarının da düşük olduğu belirtilmektedir (Kıyak, 2008:7; Şahin ve Dişsiz, 2009).

Bu kapsamda eğitim sistemine; aile içi şiddet, kadın-erkek eşitliği, kadına yönelik şiddet ve toplumsal cinsiyet vb. konuları içeren derslerin müfredatlara eklenmesi önerilebilir. Ayrıca, daha geniş kitlelere ulaşabilmek için; medya aracılığıyla şiddet konusunda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte hareket ederek, eğitici ve bilinçlendirici yayınlar teşvik edilmelidir (Özkan, 2017:561, 562). Bunlara ek olarak yasal yaptırımların arttırılması ve uygulanacak cezaların şiddeti engelleyici yönde caydırıcı nitelikte olması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aksoy İl, D. (2019). Sağlık Çalışanlarının Kadına Yönelik Eş Şiddeti Konusunda Tutumlarının Belirlenmesi. Gaziantep Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Barış Gül, G. (2023). 18 Yaş Üzeri Evli Kadınlarda Aile İçi Şiddetin Değerlendirilmesi. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği ABD Tıpta Uzmanlık Tezi, İzmir.
- Boylu Aydın, A. & Paçacıoğlu, B. (2016). Yaşam Kalitesi ve Göstergeleri. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi 8 (15): 137-150.
- Büyükkayacı Duman, N., Büyükgönce, L., Güngör, T., Koçak, D.Y, Topuz, Ş. & Yılmazel, G. (2016). Sağlık Çalışanlarının Kadına Yönelik Şiddet Algılayışı Ve Etkileyen Faktörler. Jinekoloji - Obstetrik ve Neonatoloji Tıp Dergisi 13(4): 154-159.
- Christofides, N. & Silo, Z. (2005) How Nurses' Experiences of Domestic Violence Influence Service Provision: Study Conducted in North- West Province, South Africa, Nursing and Health Sciences, 7(9), 9-1
- Cole, D. C., Robson, L. S., Lemieux-Charles, L., McGuire, W., Sicotte, C., & Champagne, F. (2005). Quality of working life indicators in Canadian health care organizations: a tool for healthy healthcare workplaces?. Occupational medicine, 55 (1): 54-59.
- Corbally MA (2001) Factors Affecting Nurses' Attitudes Towards the Screening and Care of Battered Women in Dublin A&E Departments: a Literature Review, Accident And Emergency Nursing 9: 27-37.
- Çatak, T. & Bahçecik, N. (2015). Hemşirelerin İş Yaşamı Kalitesi ve Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi 5 (2): 85-95.
- Davas A, Saçaklıoğlu F (2003) Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Acil Servisinde Görevli Hekim ve Hemşirelerin Kadına Yönelik Şiddet Konusundaki Bilgi ve Tutumu, Halk Sağlığı ve Sosyal Bilimler Bildiri Özetleri, Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Sivas.
- Deleş, B. & Kaytez, N. (2021). Çocuk Gelişimci Adaylarının Aile İçi Şiddet ve Çocuk Haklarına İlişkin Farkındalık Düzeylerinin İncelenmesi. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 26: 325-347.
- Dikmetaş, E. (2006). Hastane Personelinin Çalışma/İş Yaşam Kalitesine Yönelik Bir Araştırma. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15 (2): 169-182.
- DSÖ (2002). Dünya Sağlık Örgütü Raporu. https://www.ttb.org.tr/kollar/halk_sagligi/haber_goster.php?Guid=9230ba7c-fe8d-11eb-a6fd-a8691427893b
- Duru, S., Duyan, V. (2017). Engelli Ailesinde Şiddet. Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.
- Engström, G. (2013). Aile İçi Şiddet-Çaresi Ne? Dönence Basım Yayın, İstanbul.

- Ergin N, Bayram N, Alper Z, Selimoğlu K, Bilgel N (2005) Domestic Violence: A Tragedy Behind The Doors. *Women Health* 42: 35–51
- Güler N, Tel H, Tuncay FÖ (2005) Kadının Aile İçi Şiddete Bakışı. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 27 (2): 51–56.
- Günel N.T. Öğrenci Hemşirelerin Kadına Uygulanan Şiddete İlişkin Tutumları ve Etkileyen Faktörler. 2016, T.C. Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Hançer Tok, H., & Mayda, A. S. (2021). Hemşirelerin Kadına Yönelik Şiddete İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 11(3): 290-297.
- Hotun-Şahin, N, Dişsiz, M., Sömek, A., Dinç, H. (2008). Sağlık Çalışanlarının Aile İçi Şiddet Deneyimleri Ve Bu Konudaki Yaklaşımlarının Belirlenmesi. *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme* 10 (2): 17-31.
- Irmak Vural, P., İnangil, D. & Körpe, G. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Şiddete ve Aile İçi Şiddete Yönelik Tutumları ve İlişkili Faktörler . *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 3 (3): 272-279.
- Karaca Ünyıldız, E (2022). İstanbul’da Birinci Basamak Sağlık Çalışanlarının Kadına Yönelik Yakın Partner Şiddeti Konusunda Tutum Ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi / Tıp Fakültesi / Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı tıpta uzmanlık tezi*
- Kaya ve ark (2007) Hemşire ve Ebelerin Şiddete Maruz Kalmaları ve Şiddete Bakışlarının İncelenmesi, 11. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi Kongre Kitabı, sf:485, Denizli.
- Kaya, B. (2019). Aile Sağlığı Merkezlerindeki Sağlık Çalışanlarının Kadına Yönelik Eş Şiddeti Konusunda Tutum Ve Uygulamaları: Mardin İli Örneği. *Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.*
- Kıyak, S. (2008). Sağlık Ocağında Çalışan Hemşire ve Ebelerin Ailede Kadına Yönelik Şiddet Konusunda Bilgi ve Tutumları. *Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Anabilim Dalı Halk Sağlığı Hemşireliği Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.*
- Kitiş, Y. & Şanlıoğlu Bilgici, S. (2007). Bir aile içi şiddet olgusu; sır tutma ilkesi ile şiddeti ihbar etme yükümlülüğü arasındaki etik ikilem. *Aile ve Toplum*. 3(11):7–11.
- Kocacık F & Doğan O (2006). Domestic Violence Against Women in Sivas. Turkey: Survey Study. *Croat Med. J.* 47: 742–749.
- Koştü N (2003) Ebelerin Aile İçinde Kadına Uygulanan Şiddete ve Şiddette Mesleki Rollerine İlişkin Tutumları. *Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.*
- Mavili, A. (2014). Aile İçi Şiddet-Kadının ve Çocuğun Korunması. *Elma Yayınevi*, 2. Basım, Ankara.
- Moradi, T., Maghaminejad, F., & Azizi-Fini, I. (2014). Quality of Working Life Of

- Nurses And Its Related Factors. *Nursing and Midwifery Studies*, 3 (2): 1-6.
- Oğuz, P. (2001). *Çocuk ve Şiddet*. Der Yayınları, İstanbul.
- Özkan, G. (2017). Kadına Yönelik Şiddet - Aile İçi Şiddet ve Konuya İlişkin Uluslararası Metinler Üzerine Bir İnceleme. *Hacettepe HFD*, 7(1): 533-564.
- Özgentürk, İ., Karğın, V. & Baltacı, H. (2012). Aile İçi Şiddetin Nesilden Nesile İletilmesi, *Polis Bilimleri Dergisi*, 14 (4), 55-77.
- Özmete, E. (2018). *Aile Yaşam Kalitesi. (İçinde: Aile Yaşam Döngüsü)*. Editörler: Kezban Tepeli, Ender Durualp. Hedef Yayınları, Ankara. Ss: 113-130.
- Öztürk, E. (2017). *Türkiye’de Aile İçi Şiddet*. Gece Kitaplığı, Ankara.
- T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu (1995) *Aile İçi Şiddetin Sebepleri ve Sonuçları*. Bizim Büro Yayınevi. Ankara
- Taşcı N (2003) Ebelerin Aile İçinde Kadına Uygulanan Şiddete ve Şiddette Mesleki Rollerine İlişkin Tutumları, Pamukkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Hemşireliği Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Saraç, Y. E. (2020). Sağlık çalışanlarının kadına yönelik şiddete ilişkin tutumları ve bu tutumları etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / Tıp Fakültesi / Adli Tıp Ana Bilim Dalı Tıpta uzmanlık tezi
- Sarıbıyık, M. (2012). Malatya Merkez Sağlık Ocaklarında Çalışan Hekim, Hemşire ve Ebelerin Şiddet Deneyimleri ve Kadına Yönelik Şiddetle İlgili Tutum ve Davranış Düzeyleri. İnönü Üniversitesi.
- Saygılı, M., Avcı, K. & Sönmez, S. (2016). Sağlık Çalışanlarının Çalışma Yaşam Kalitesine İlişkin Bir Değerlendirme: Bir Kamu Hastanesi Örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies* 52: 437-451.
- Şahin, N. & Dişsiz, M. (2009). Sağlık çalışanlarında aile içi şiddete yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 263-274.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6th ed.), Boston: Allyn and Bacon.
- WHO (2005). Multicountry Study on Women’s Health and Domestic Violence Against Women Initial Reports on Prevalence, Health Outcomes and Women’s Responses, Geneva, WHO,
- Yavuziğit, Y.K. (2023). Sağlık Çalışanlarının Kadına Yönelik Şiddete İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi (Sultanbeyli Örneği). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı yüksek lisans tezi
- Yeşil, A., Ergün, Ü., Amasyalı, C., Er, F., Olgun, N. N. & Aker, A. T. (2010). Çalışanlar için yaşam kalitesi ölçeği Türkçe uyarlaması geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Noropsikiyatri Arşivi*, 47(2): 111-117.

BÖLÜM 7

DÖNÜŞÜM YOLUNDA: SOSYAL GİRİŞİMCİLİK VE TOPLUMSAL ETKİ SOSYAL GİRİŞİMCİLİK NEDİR?

Şeyma Nur ÇOLAK AKGÜL¹, Ali ÇİMAT²

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yenilikçilik ve Girişimcilik Ana Bilim Dalı-Tezli Yüksek Lisans, seyma_colak07@hotmail.com

2 Prof.Dr., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi-İktisat bölümü-İktisat Ana Bilim Dalı, acimat@mu.edu.tr

Sosyal Girişimcilik Kavramı ve Tanımı

Sosyal girişimcilik kavramı, toplumsal veya çevresel sorunlara inovatif, etkili ve sürdürülebilir çözümler sunmayı amaçlayan bir girişimcilik türüdür. Bu tür girişimciler, finansal kazanç odaklı olmanın yanı sıra, topluma ve çevreye olumlu etkiler sağlamayı hedeflerler. Sosyal girişimciler, sosyal sorunları ele alarak, yenilikçi projeler ve iş modelleri geliştirerek toplumda pozitif değişimler yaratmaya çalışırlar.

Bireylerin sınırsız ihtiyaçları, ancak sınırlı kaynaklarla karşılanması gereken bir gerçektir. İhtiyaç ve kaynak arasındaki dengeyi sağlamak için, bu ihtiyaçların karşılanmasında ortaya çıkan gereksinim ve elde edilecek fayda düzeyi arasındaki ilişki önemli bir faktördür. Toplumun temel taşı olan bireylerin bir arada oluşturduğu toplumda da ihtiyaçlar ve kaynaklar arasındaki dengeyi sağlamak hayati önem taşır. Bu dengeyi korumak, toplumsal devamlılık ve istikrar için, bireylerin makul düzeyde ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini vurgular(Tomur,2022:82).

Sosyal girişimcilik, toplumsal veya çevresel sorunların çözümüne odaklanan, yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler üreterek toplumda pozitif bir etki yaratmayı hedefleyen bir girişimcilik türüdür. Sosyal girişimciler, gelir elde etmek için sadece geleneksel iş modellerine odaklanmak yerine, toplum ve çevre için fayda sağlayan projeleri hayata geçirerek sosyal sorunları çözme yolunda adımlar atmaktadır.

Bu kavramın temelinde, sosyal değişimi teşvik etmek ve toplumsal sorunları çözmek için yenilikçi ve etkili yöntemler kullanmak yer alır. Sosyal girişimciler, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, sosyal işletmeler veya geleneksel işletmeler olabilirler, ancak öncelikleri finansal kazanç sağlamaktan çok topluma ve çevreye yönelik olumlu etkiler yaratmaktır.

Sosyal girişimcilerin genellikle üzerinde çalıştığı sorunlar, eğitim, sağlık, çevre, yoksulluk, işsizlik, toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi toplumun farklı alanlarında meydana gelen zorluklardır. Bu sorunları ele alırken sosyal girişimciler, inovatif ve sürdürülebilir çözümler üretmeye çalışırken aynı zamanda toplumsal dönüşümü destekleyen iş modelleri geliştirirler.

Sosyal girişimcilik, sadece problemleri çözmeyi hedeflemekle kalmaz, aynı zamanda toplumda farkındalık yaratır ve insanların sosyal değişime aktif katılımını teşvik eder. Bu nedenle, sosyal girişimciler, sadece kendi projelerini hayata geçirmekle kalmaz, aynı zamanda toplumda başka sosyal girişimcilerin ve toplumsal değişim odaklı kuruluşların ortaya çıkmasına da destek olurlar.

Sosyal girişimcilerin iş modelleri, hem sosyal etki yaratmayı hem de finansal sürdürülebilirliği bir araya getirecek şekilde tasarlanır. Bu sayede, sosyal girişimlerin uzun vadeli etkileri sürdürülebilir olurken aynı zaman-

da kendi varlıklarını sürdürmeleri ve büyümeleri de mümkün olur.

Sosyal girişimcilik, toplumda olumlu değişiklikler yaratmayı hedefleyen, inovatif, etkili ve sürdürülebilir çözümler üreten bir girişimcilik anlayışıdır. Bu tür girişimciler, finansal başarıya odaklanmanın yanı sıra toplumsal dönüşümü teşvik etmek ve toplumun refahını artırmak için çalışır. Sosyal girişimcilik, günümüzde giderek daha fazla önem kazanan ve toplumsal sorunların çözümünde büyük potansiyel taşıyan önemli bir kavramdır.

Sosyal Girişimcilerin Özellikleri ve Yetkinlikleri

Sosyal girişimciler, toplumsal veya çevresel sorunlara etkili ve yenilikçi çözümler sunarak toplumda pozitif bir etki yaratmaya odaklanan kişilerdir. Sosyal girişimcilerin belirli özellikleri ve yetkinlikleri vardır, bu da onları diğer girişimcilerden ve toplumda aktif bir değişim yaratmaya çalışan diğer bireylerden ayırır. İşte sosyal girişimcilerin önemli özellikleri ve yetkinlikleri:

1. Vizyon Sahibi Olmak: Sosyal girişimcilerin belirgin bir vizyonu vardır. Toplumda karşılaşılan bir sorunu çözmeye yönelik net bir hedefleri ve gelecekte ulaşmak istedikleri bir tabloları vardır. Bu vizyon onları ilerlemeye ve zorluklarla karşılaştıklarında motive olmaya teşvik eder.

2. Sosyal Sorunlara Hassasiyet: Sosyal girişimciler, toplumdaki sorunlara karşı duyarlı ve hassastırlar. Sosyal adalet, eşitlik, yoksulluk gibi konulara odaklanarak toplumun daha iyi bir geleceğe ulaşması için çaba gösterirler.

3. Yaratıcı ve İnovatif Düşünce: Sosyal girişimciler, geleneksel yöntemlerin ötesine geçerler ve yeni, yaratıcı ve inovatif çözümler ararlar. Bu, mevcut sorunları farklı bir bakış açısıyla ele alarak etkili ve sürdürülebilir çözümler üretmelerini sağlar.

4. Risk Alabilme: Sosyal girişimcilik, belirsizlikler ve risklerle dolu bir alandır. Sosyal girişimciler, yeni fikirleri hayata geçirirken finansal ve sosyal riskleri göze alabilme yeteneğine sahiptirler. Bu özellik, değişime kararlılıkla adım atma gücü verir.

5. İşbirliği ve Liderlik: Sosyal girişimciler, işbirliği ve liderlik becerilerine sahiptirler. Değişimi gerçekleştirmek için diğer paydaşlarla etkin bir şekilde iletişim kurabilir, ortaklık yapabilir ve liderlik edebilirler.

6. Sosyal Etki Ölçümü: Sosyal girişimciler, yaptıkları çalışmaların gerçek etkisini değerlendirebilme yeteneğine sahiptirler. Sosyal girişimlerinin amacına ne kadar ulaştığını belirlemek için sosyal etki ölçümü ve değerlendirmesi yaparlar.

7. Dayanıklılık ve Kararlılık: Sosyal girişimciler, karşılaştıkları zorluklardan yılmadan ve pes etmeden çalışmalarına devam edebilme gücüne

sahiptirler. Bu yetenek, uzun vadeli değişim yaratma süreçlerinde önemlidir.

8. Finansal ve İş Stratejileri: Sosyal girişimciler, toplumsal değişimle birlikte sürdürülebilir bir iş modeli geliştirmeye önem verirler. Finansal kaynakları etkili bir şekilde kullanarak, projelerini uzun vadeli başarıya taşımayı hedeflerler.

9. Empati ve İlgilenme: Sosyal girişimciler, toplumun gerçek ihtiyaçlarını anlamak için empati kurarlar ve insanlara ve çevreye karşı duyarlılık gösterirler. Bu, daha etkili çözümler üretmelerine ve toplumla daha sağlam bir bağ kurmalarına yardımcı olur.

10. Öğrenme ve Gelişmeye Açıklık: Sosyal girişimciler, sürekli öğrenmeye ve kendilerini geliştirmeye açık bireylerdir. Başarı ve başarısızlık deneyimlerinden ders alarak sürekli olarak projelerini iyileştirmeye çalışırlar.

Sosyal girişimcilerin bu özellikleri ve yetkinlikleri, topluma fayda sağlamak ve olumlu değişim yaratmak için etkili bir şekilde çalışmalarına olanak tanır. Sosyal girişimcilik, toplumsal sorunların çözümünde önemli bir rol oynayarak daha adil ve sürdürülebilir bir toplum hedefine katkı sağlar.

Sosyal Girişimcilerin Yetkinlikleri

<i>Odak</i>	<i>Özellik</i>	<i>Araştırmacılar</i>
Çevresel Analiz	Fırsatları Algılama, ekosistemi takip etme	Catford 1998; Dees 1998; Thompson vd., 2000; Dees vd., 2002; Gainer ve Padanyi, 2002; Johnson, 2003; Mottner ve Ford, 2005; Nicholls, 2006; Tracey ve Jarvis, 2011
Stratejik Analiz	Sürdürülebilirliğe katkı sağlayacak doğrultuda fikir, misyon ve vizyon gibi stratejik araçları geliştirme	Dees, 1998; Mair ve Marti, 2004; Roberts ve Woods, 2005; Austin vd., 2006; Macedo ve Pinho, 2006; Peredo ve McLean, 2006; Morgan vd., 2009; Zahra vd., 2009; Weerawardena ve Mort, 2012
Pazar Analizi	Hedef pazarı ve Pazar ağına ilişkin unsurları belirleme	Balabanis, Stables ve Philips, 1997; Hitt vd., 1999; Prabhu, 1999; Sullivan Mort vd., 2003; Weerawardena ve Sullivan Mort, 2006; Morris, Coombes, Schindehutte ve Allen, 2007; Webb, Hitt, Kistruck ve Tihanyi, 2011.
Müşteri Analizi	Pazarlama Karmaşı Uygunluğu, Müşteri Odaklılık	Weerawardena ve Sullivan-Mort, 2001; Gainer ve Padanyi, 2002; Stokes, 2002; Bornstein, 2007; Chell, 2007; Trexler, 2008, Shaw, 2014; Palacios-Marqués vd., 2019
Finansal Analiz	Yatırım ve Operasyonel-Finansal Sürdürülebilirlik	Anthes, 2004; Austin vd., 2006; Covin vd., 2006; Trexler, 2008; Hynes, 2009; Joy vd., 2011; Pache ve Chowdhury, 2012; Freiling ve Laudien, 2013; Lan, Zhu, Ness, Xing ve Schneider, 2014; Yunus 2017

Kaynak : (Saatci ve Ovaci, 2021:136)

Sosyal girişimcilerde çevresel analiz, sosyal girişimin faaliyet gösterdiği çevre veya sektördeki çevresel faktörlerin analiz edilmesi işlemidir. Bu analiz, girişimin karşı karşıya olduğu çevresel tehditleri ve fırsatları anlamak için yapılan bir değerlendirmedir. Sosyal girişimlerin etkili ve sürdürülebilir çözümler üretebilmesi için çevresel analiz büyük önem taşır.

Çevresel analizde dikkate alınan faktörler şunlardır:

1. Çevresel Sorunlar: Sosyal girişimin faaliyet gösterdiği alanda mevcut olan çevresel sorunlar tespit edilir. Örneğin, çevre kirliliği, doğal kaynakların tükenmesi, iklim değişikliği gibi çevresel tehditler bu kapsamda değerlendirilir.

2. Yasal Düzenlemeler ve Politikalar: Sosyal girişim, faaliyetlerini yürüttüğü alanda geçerli olan yasal düzenlemeleri ve politikaları anlamalıdır. Çevresel koruma ve sürdürülebilirlikle ilgili yasal çerçeveler, girişimin faaliyetlerini etkileyebilir.

3. Teknolojik Gelişmeler: Çevresel analizde teknolojik gelişmeler de göz önünde bulundurulmalıdır. Yenilenebilir enerji, geri dönüşüm teknolojileri gibi ileri teknolojiler, sosyal girişimlerin çevresel amaçlarına ulaşmasını kolaylaştırabilir.

4. Pazar ve Rekabet: Sosyal girişim, faaliyet gösterdiği alanda diğer oyuncular ve rekabet durumunu analiz etmelidir. Bu, benzer amaçlara sahip diğer sosyal girişimlerin yanı sıra geleneksel işletmelerin de çevresel alandaki etkinliklerini içerir.

5. Toplumsal Farkındalık: Sosyal girişim, toplumdaki çevresel farkındalığı da değerlendirmelidir. Toplumun çevresel konularda bilinç düzeyi, desteği ve ihtiyaçları bu analizde ele alınır.

6. İklim ve Doğal Kaynaklar: Sosyal girişim, faaliyet gösterdiği bölgenin iklim koşullarını, doğal kaynaklarını ve sürdürülebilirlik potansiyelini incelemelidir. Bu, girişimin projelerini ve çözümlerini planlama aşamasında büyük önem taşır.

7. Riskler ve Fırsatlar: Çevresel analizde belirlenen tehditler ve fırsatlar, sosyal girişimin faaliyetlerini etkileyecek ve gelecekteki başarılarına yön verecek önemli unsurlardır.

Çevresel analiz, sosyal girişimlerin stratejilerini belirlerken ve projelerini geliştirirken karar verme süreçlerinde rehberlik eden önemli bir adımdır. Bu analiz, sosyal girişimlerin çevreye olan etkisini anlamak, çevresel sorunları çözmek için uygun stratejiler belirlemek ve topluma olumlu katkı sağlamak için hayati önem taşır. Ayrıca, çevresel analiz, sosyal girişimlerin sürdürülebilirliklerini artırmalarına ve uzun vadeli etkiler yaratmalarına yardımcı olur.

Sosyal girişimcilerde stratejik analiz, girişimin hedeflerine ulaşmak için belirlenen stratejilerin değerlendirilmesi ve planlanmasını içeren süreçtir. Bu analiz, sosyal girişimlerin mevcut durumunu, güçlü ve zayıf yönlerini, dış çevredeki fırsatları ve tehditleri değerlendirmeyi ve uygun bir strateji belirlemeyi amaçlar.

Stratejik analiz, sosyal girişimin gelecekteki başarıları için kritik öneme sahiptir. Bu analizde aşağıdaki önemli unsurlar göz önünde bulundurulur:

1. İç Çevre Analizi: Sosyal girişimin iç çevresi, organizasyonun kendi yapısı, kaynakları, yetkinlikleri ve sınırlamalarını içerir. İç çevre analizinde, girişimin güçlü ve zayıf yönleri değerlendirilir. Güçlü yönler, girişimin başarıya ulaşmasına ve avantajlı olduğu alanları ifade ederken, zayıf yönler, geliştirilmesi gereken noktaları ve engelleri gösterir.

2. Dış Çevre Analizi: Sosyal girişimin dış çevresi, organizasyonun etkileşimde olduğu dış faktörleri içerir. Bu analizde, toplum, ekonomi, politika, teknoloji, rekabet ve çevresel unsurlar gibi dış çevre etkenleri incelenir. Bu analiz, girişimin faaliyet gösterdiği alanın potansiyel fırsatlarını ve tehditlerini ortaya koyar.

3. PESTEL Analizi: Sosyal girişimler, PESTEL analizi adı verilen bir modelle dış çevrelerini değerlendirebilirler. PESTEL analizi, bir organizasyonun veya işletmenin etrafındaki çevresel faktörleri incelemek ve anlamak için kullanılan bir araştırma yöntemidir. Bu analiz, girişimin etrafındaki çevresel faktörlerin stratejik planlama sürecine etkisini anlamak için kullanılır.

Sosyal girişimcilerde pazar analizi, girişimin hedeflediği topluluk veya paydaş kitlesinin ihtiyaçlarını, davranışlarını, tercihlerini ve mevcut çözümlere olan tepkilerini anlamayı amaçlayan bir süreçtir. Bu analiz, sosyal girişimin sunduğu ürünleri veya hizmetleri, potansiyel müşteri segmentlerini ve rekabetçi durumu incelemeyi içerir. Pazar analizi, sosyal girişimin etkili ve etkileyici çözümler sunmasına ve hedef kitlesine daha iyi ulaşmasına yardımcı olur.

Sosyal girişimlerde pazar analizinde dikkate alınan unsurlar şunlardır:

Hedef Kitle Analizi: Pazar analizinin en önemli adımlarından biri, sosyal girişimin hedef kitlesini belirlemektir. Bu, girişimin çözüm sunduğu toplulukları, müşteri segmentlerini ve ihtiyaç sahiplerini tanımlamayı içerir. Hedef kitlenin demografik, sosyoekonomik ve davranışsal özellikleri analiz edilir.

İhtiyaç ve Sorunlar: Sosyal girişimlerin başarılı olması, hedef kitlenin ihtiyaçları ve karşılaştığı sorunları anlamalarına bağlıdır. Pazar analizi, bu ihtiyaçları ve sorunları tespit ederek, sosyal girişimin çözümlerini buna

göre şekillendirmesine olanak sağlar.

Rekabet Analizi: Sosyal girişimin faaliyet gösterdiği alandaki rakip girişimler ve çözümler analiz edilir. Rekabet analizi, benzer amaçlara sahip diğer sosyal girişimleri ve geleneksel işletmeleri anlamak ve girişimin farklılaşma stratejileri geliştirmesine yardımcı olur.

Pazar Fırsatları: Pazar analizi, sosyal girişimin hedef kitlesi ve çevresindeki fırsatları belirlemesine yardımcı olur. Bu fırsatlar, girişimin etkili çözümler sunmasını ve toplumda daha geniş bir etki yaratmasını sağlar.

Sosyal girişimcilik ülkemiz ve dünyada çoğunlukla ölçek itibariyle küçük, kaynakları sınırlı, karmaşık bir sosyal ağ içerisinde çoklu paydaşlarını tatmin etmek durumunda kalan kuruluşlar eliyle gerçekleşmektedir. Böylesi bir ortamda sosyal girişimci sosyal amaçlarını gerçekleştirmek üzere çıkarları zaman zaman birbiri ile farklılaşabilen çeşitli aktörleri bir araya getirmek ve bu aktörler arasında sosyal aracılık rolü üstlenmektedir. Sosyal girişimcinin paydaşları ile beraber sektörel ve profesyonel ağlarının da gelişmiş ve çeşitlenmiş olması gerekmektedir(Özeren ve Saatçioğlu, 2016:82).

Sosyal girişimcilikte müşteri analizi, sosyal girişimin hedef kitlesini veya müşteri segmentlerini anlamayı ve ihtiyaçlarını, davranışlarını ve tercihlerini belirlemeyi amaçlayan bir süreçtir. Müşteri analizi, sosyal girişimin sunduğu ürünleri veya hizmetleri müşterilere daha etkili bir şekilde sunmasına ve çözümleri onların ihtiyaçlarına uygun şekilde şekillendirmesine yardımcı olur.

Sosyal girişimcilikte müşteri analizinde dikkate alınan unsurlar şunlardır:

1. **Hedef Kitle Belirleme:** Müşteri analizine başlamadan önce, sosyal girişimin hedef kitlesini belirlemek önemlidir. Bu, girişimin çözüm sunduğu toplulukları, müşteri segmentlerini ve ihtiyaç sahiplerini tanımlamayı içerir.

2. **Müşteri İhtiyaçları ve Sorunları:** Sosyal girişimin başarısı, hedef kitlenin ihtiyaçları ve karşılaştığı sorunları anlamasına bağlıdır. Müşteri analizi, bu ihtiyaçları ve sorunları tespit ederek, sosyal girişimin çözümlerini buna göre şekillendirmesine olanak sağlar.

3. **Müşteri Davranışları:** Müşteri analizi, hedef kitlenin davranışlarını ve tercihlerini incelemeyi içerir. Bu analiz, sosyal girişimin hedef kitlesiyle nasıl etkileşimde olduğunu anlamasına ve çözümleri müşterilere daha uygun bir şekilde sunmasına yardımcı olur.

4. **Müşteri Geri Bildirimleri:** Sosyal girişimler, müşteri geri bildirimlerini önemsemelidir. Müşteri analizi sürecinde müşterilerle yapılan anket-

ler, mülakatlar veya geri bildirim toplama yöntemleri kullanılarak, mevcut çözümlere olan tepkiler anlaşılır ve iyileştirmeler yapılır.

5. Müşteri Memnuniyeti ve Etki Ölçümü: Müşteri analizi, müşteri memnuniyetini ve sosyal girişimin yarattığı etkiyi değerlendirmeyi de içerir. Bu, sosyal girişimin müşteriler üzerindeki etkisini anlamasına ve çözümleri daha etkili hale getirmesine yardımcı olur.

Müşteri analizi, sosyal girişimlerin stratejilerini belirlemede ve projelerini planlamada önemli bir adımdır. Bu analiz sayesinde sosyal girişimler, hedef kitlesine daha iyi ulaşabilir, onların ihtiyaçlarına uygun çözümler sunabilir ve toplumda daha etkili bir değişim yaratabilirler. Müşteri analizi, sosyal girişimlerin sürdürülebilirliklerini artırmalarına ve uzun vadeli etkiler yaratmalarına yardımcı olur. Ayrıca, sosyal girişimlerin başarılarını ölçmek ve sürekli olarak gelişmek için müşteri geri bildirimlerini almasını sağlar.

SOSYAL GİRİŞİMCİLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Sosyal Girişimcilerin Kökenleri ve İlk Örnekleri

19.yüzyılda Fransa'dan başlayan sosyal ekonomi kavramı, günümüzde özellikle Muhammed Yunus'un öncülüğünü yaptığı sosyal girişimlerle birlikte dünya genelinde yaygınlaşan önemli bir olgudur. Sosyal girişim, toplumsal ve çevresel sorunların çözümüne odaklanarak inovatif ve sürdürülebilir çözümler sunmayı amaçlayan bir girişimcilik türüdür. Bu kavram, geleneksel ekonomik modellere alternatif olarak, gelir eşitsizliği, işsizlik gibi sorunları çözmek ve topluma katma değer sağlamak amacıyla ortaya çıkmıştır.

Özellikle 1980'li yıllardan itibaren, dünya genelinde sosyal girişim, sosyal girişimci ve sosyal girişimcilik konuları önem kazanmış ve çeşitli araştırmalar ve çalışmalar yapılmıştır. 2007 yılından itibaren ise küresel ekonomik krizle birlikte bu konular daha da önemli hale gelmiştir. Dünya Bankası'nın raporlarına göre, zengin kesimin mal varlığı büyürken, dünya nüfusunun büyük bir kısmı yoksullukla mücadele etmektedir. Gelir eşitsizliği ve işsizlik, küresel anlamda en önemli sorunlar arasında yer almaktadır.

Girişimcilik ve sosyal girişimcilik, dünya ekonomisinin krizlerden çıkışı, büyümesi ve ekonomiye katma değer sağlayacak yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi açısından önemli bir kurtuluş yoludur. Bu nedenle, birçok ülke, girişimciliği teşvik etmek ve sosyal girişimciliği desteklemek için çeşitli politikalar ve organizasyonlar geliştirmiştir. Kamu ve özel sektör kuruluşları, girişimcilik alanında çalışmalar yapmakta, girişimci adaylarını cesaretlendirmek ve desteklemek için yeni modeller ve organizasyonlar oluşturmaktadır.

Sosyal girişimler, ekonomik kalkınmada ve sosyal dönüşümde önemli bir rol oynamakta ve toplumun refahını artırmak için inovatif ve sürdürülebilir çözümler üretmektedir. Bu nedenle, girişimcilik ve sosyal girişimcilik, gelecekte daha da önem kazanacak ve ekonomik kalkınmanın yanı sıra sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik için de kritik bir rol oynamaya devam edecektir(Özeren ve Saatçioğlu,2016:82).

Sosyal Girişimciliğin Yaygınlaşması ve Evrimi

Sosyal girişimcilik, son yıllarda dünya genelinde hızla yaygınlaşan ve evrimleşen önemli bir kavramdır. Sosyal girişimciliğin yaygınlaşması, toplumsal ve çevresel sorunlarla mücadele etme ihtiyacının artması ve geleneksel iş modellerinin sürdürülemezliğinin farkına varılmasıyla bağlantılıdır. Sosyal girişimcilik, geleneksel girişimciliğin temel ilkelerini toplumsal fayda yaratma amacıyla birleştirerek, topluma ve çevreye olumlu etkiler sağlamayı hedefleyen bir yaklaşımdır.

Sosyal girişimciliğin yaygınlaşmasında teknolojik ilerlemelerin ve iletişim olanaklarının artması da etkili olmuştur. İnternet ve sosyal medya gibi dijital platformlar, sosyal girişimlerin hızlı bir şekilde tanıtılmasını ve destekçi kitlesine ulaşmasını sağlamıştır. Ayrıca, sosyal girişimlerin başarıları ve topluma olan katkıları, diğer girişimcileri ve yatırımcıları da bu alana yönlendiren bir itici güç olmuştur.

Sosyal girişimcilik, farklı bölgelerde ve kültürlerde değişiklik göstererek evrimleşmiştir. Her bölgenin benzersiz toplumsal ve çevresel sorunlarına yönelik çözümler sunan sosyal girişimler, yerel ihtiyaçları karşılamak için esnek bir yapıya sahiptir. Bu da sosyal girişimciliğin küresel anlamda yayılmasına ve farklı coğrafyalarda etkili olmasına olanak sağlamıştır.

Aynı zamanda, sosyal girişimlerin başarıları ve etkilerinin artmasıyla birlikte, çeşitli devlet kurumları ve uluslararası kuruluşlar da sosyal girişimciliği destekleyen politikalar ve programlar geliştirmiştir. Bu desteğin artması, sosyal girişimlerin sürdürülebilirliklerini ve etkilerini artırmalarına katkı sağlamıştır.

Sosyal girişimcilik, geleneksel girişimciliğin yanı sıra sosyal ve çevresel fayda sağlayan inovatif iş modellerini de içerdiğinden, iş dünyasında önemli bir değişim ve dönüşümü temsil etmektedir. Sosyal girişimciliğin yaygınlaşması ve evrimi, toplumun daha adil ve sürdürülebilir bir geleceğe doğru ilerlemesine katkı sağlamakta ve bu alanda çalışan girişimcilerin sayısının artmasına yol açmaktadır. Ancak, bu alanda çalışanların ve girişimlerin kalitesini ve etkinliğini artırmak için etik ve profesyonel standartlara uyum önemlidir ve intihal riskine dikkat edilmesi gereken bir husustur.

Değişen rekabet anlayışı, günümüzde sosyal sorumluluk bilinciyle yapılan tüketim anlayışını desteklemektedir. İşletmeler, markalarını tüke-

ticilerin beklentilerine uygun olarak konumlandırarak, sosyal sorumluluk kampanyalarıyla tüketicilerin zihninde güvenilir ve inandırıcı bir marka imajı oluşturmaktadır. Bu durum, tüketici davranışlarında sosyal sorumluluk bilincinin önemli bir etken olarak yerleştiğini göstermektedir.

Turizm sektörü de çevreden kaynaklanan bir sektör olması nedeniyle sosyal sorumluluk bilincine özellikle önem vermeye başlamıştır. Sürdürülebilir turizm ve ekoturizm gibi çeşitlerin artması, turizm işletmelerinin çevre ve topluma karşı sorumluluklarını gösterdiklerini işaret etmektedir. Turizm sektöründeki sosyal sorumlu tüketim anlayışı, çevre ve kültürel değerlere saygılı, toplumun ihtiyaçlarına duyarlı ve uzun vadeli etkileri gözetilen bir seyahat anlayışı olarak ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda, zincir restoran işletmeleri gibi büyük ölçekli işletmeler de sosyal sorumluluk faaliyetlerine önem vermektedir. Toplum ve çevre için yapılan olumlu katkılar, müşteriler arasında marka sadakati ve olumlu algı oluşturmakta, işletmelerin toplum nezdinde güvenilirliğini artırmaktadır. Sosyal sorumluluk faaliyetleri, işletmelerin sadece kâr odaklı olmadıklarını ve toplumsal değerlere önem verdiklerini göstermektedir.

Sonuç olarak, değişen rekabet anlayışı ve tüketici beklentileri, işletmelerin sosyal sorumluluk bilinciyle hareket etmelerine yönlendirmektedir. Sosyal sorumlu tüketim anlayışı, işletmelerin sadece kâr elde etmekle sınırlı kalmayıp, toplumsal ve çevresel sorunlara duyarlılık göstermelerini ve bu sorunlara katkı sağlamalarını gerektirmektedir. Bu nedenle, işletmelerin sosyal sorumluluk faaliyetleri, hem toplum hem de işletmeler için olumlu sonuçlar doğuracak bir yaklaşım olarak değer kazanmaktadır (Özer, 2016: 15).

SOSYAL GİRİŞİMCİLİĞİN TOPLUMSAL ETKİSİ

Sosyal Girişimcilerin Topluma Katkıları ve Etkileri

Sosyal girişimciler, topluma önemli katkılar sağlayarak ve çeşitli etkiler yaratarak fark yaratırlar. Bu katkılar ve etkiler, sosyal sorunların çözümüne odaklanan sosyal girişimlerin iş modeli ve misyonlarından kaynaklanır. Aşağıda, sosyal girişimlerin topluma sağladığı bazı önemli katkılar ve etkiler verilmiştir:

1. Toplumsal Sorunların Çözümü: Martin ve Osberg (2007), sosyal girişimler, toplumdaki çeşitli sorunlara çözümler sunarak katkıda bulunduğunu ve eğitim, sağlık, çevre, işsizlik gibi alanlarda aktif olarak faaliyet gösteren sosyal girişimler, bu sorunlarla mücadele ederken topluma olumlu etkiler sağladığından bahsetmiştir.

2. Sosyal Eşitsizliklerin Azaltılması: Nicholls (2010), Sosyal girişimleri, marjinalleşmiş grupları ve dezavantajlı kesimleri destekleyerek sosyal eşitsizliklerin azaltılmasına katkı sağladığını düşür. Toplumun dezavantajlı

kesimlerine yönelik eğitim, sağlık hizmetleri, iş olanakları gibi çözümler sunarak toplumsal dengesizliklerin giderilmesine yardımcı olabileceğini ifade etmiştir.

Yenilikçi ve Sürdürülebilir Çözümler Sunma: Dess (2007) ,Sosyal girişimcileri, sorunlara yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler üreterek toplumsal etkiye ulaşan kişiler olarak tanımlar. Bu girişimciler, yaratıcı yaklaşımları ve sosyal ihtiyaçları karşılayan iş modelleri sayesinde topluma uzun vadeli ve kalıcı etkiler yaratırlar.

Toplumsal Farkındalığın Artırılması: Austin, Stevenson ve Wei (2006),sosyal girişimciler için, sosyal girişimler, toplumsal sorunlara dikkat çekerek ve farkındalık yaratmak için kampanyalar düzenleyerek toplumun bilinçlenmesine katkı sağlarlar demiştir. Bu şekilde, toplumdaki sorunların çözümüne daha geniş kesimlerin katılımı teşvik edilir.

Yerel Ekonomiye ve İstihdama Katkı: Mair ve Marti(2006), Sosyal girişimler, yerel ekonomiye katkı sağlayarak ve iş olanakları ve istihdam yaratarak toplumun refah düzeyini artırılacağını ifade ederler.

Gönüllü ve Girişimci Ruhun Yaygınlaştırılması: Yunus, Moingeon ve Lehmann (2010), sosyal girişimciler için, toplumda gönüllü çalışma ve girişimcilik ruhunu yaygınlaştırmaya yönelik projeler atılımların ve programlar düzenleyerek topluma ilham verirler.

Sosyal Girişimcilerin Sosyal Sorunlara Yaklaşımı ve Çözüm Stratejileri

Sosyal girişimciler, toplumsal sorunları çözmeye odaklanan bireyler veya kuruluşlardır. Sosyal sorunlara yaklaşımları inovatif ve sürdürülebilir çözümler üretmeye yöneliktir. Kar amacı gütmeyen yapıları ve toplumsal etki odaklı misyonlarıyla, toplumun ihtiyaçlarına duyarlı bir şekilde hareket ederler.

Çözüm stratejileri, sosyal girişimcilerin çalıştığı sorunlara ve alanlara göre değişiklik gösterebilir. Eğitim, sağlık, çevre, işsizlik gibi alanlarda sosyal girişimler faaliyet gösterebilir ve bu alanlardaki sorunlara yönelik farklı çözümler üretebilirler. Bu çözümler, yerel ihtiyaçlara uygun, toplumun aktif katılımını teşvik eden ve etki ölçümü yapılabilen stratejiler olabilir.

Örneğin, sosyal girişimler eğitim alanında çalışıyorsa, dezavantajlı bölgelerdeki çocukların eğitimine erişimi artırmak, eğitim kalitesini yükseltmek veya öğretmenlerin eğitimine destek sağlamak gibi çözümler sunabilirler. Sağlık alanında faaliyet gösteren sosyal girişimler ise, sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, toplumda sağlık bilincini artırmak veya sağlık eşitsizliklerini azaltmak için çalışabilirler.

Sosyal girişimcilerin toplumsal sorunlara yaklaşımı, toplumun ihtiyaçlarına duyarlılık, sürdürülebilirlik, etki ölçümü ve katılımcı yaklaşımı içerir. Bu şekilde, sosyal girişimler topluma somut ve uzun vadeli etkiler sağlayarak toplumsal dönüşümün bir parçası olurlar.

Sosyal girişimciler için toplumsal sorun kadar yoksullukta önemli bir kavramdır. Yoksulluk, tüm dünya ülkelerinin en temel sorunu olup, halen daha mücadele konusunda etkin müdahalelerin uygulanmadığı bir alandır. Bu nedenle de, yoksullukla mücadele politikalarında toplumun her kesiminden gelecek olan çözüm yolları üzerinde durulmalıdır. Hiç kuşku yoktur ki, yoksullukla mücadele sosyal devlet olmanın gereği doğrultusunda, çözüm noktasında devleti sorumlu görmektedir. Örneğin, asgari geçim güvencesi sağlamak gibi sosyal hak temelli yardım, sivil toplum örgütlerince karşılanması neredeyse imkânsız bir altyapıyı gerektirmekte ve elbette ki devlet eliyle mümkün olmaktadır. Ancak, bu tür yardımlara ek olarak sivil toplum örgütlerinden yoksulların topluma entegre olmalarını sağlayacak programlar üreterek çözüme katkıda bulunmaları beklenebilir(-Kümbül, 2011:100).

SOSYAL GİRİŞİMCİLİKTE KARŞILAŞAN ZORLUKLAR VE ÇÖZÜM YOLLARI

Sosyal Girişimcilerin Karşılaştıkları Engeller ve Zorluklar

Sosyal girişimciler, toplumda sosyal etki yaratma amacıyla çalışan ve kar amacı gütmeyen organizasyonlar veya bireylerdir. Ancak, sosyal girişimcilerin karşılaştıkları bazı engeller ve zorluklar şunlar olabilir:

1. Finansman Zorlukları: Sosyal girişimler genellikle kar amacı gütmeyen yapılar olduğundan, finansman sağlamak zor olabilir. Geleneksel yatırımcılar ve fonlar genellikle sosyal girişimlere geleneksel işletmelere göre daha az yatırım yapma eğilimindedir. Bu nedenle sosyal girişimciler, sürdürülebilir finansman modelleri oluşturmak için farklı kaynaklara başvurmak zorundadırlar.

2. Mevzuat ve Yasal Düzenlemeler: Bazı ülkelerde sosyal girişimcilik konusunda yasal düzenlemeler eksik veya belirsiz olabilir. Bu durum, sosyal girişimlerin faaliyetlerini yürütürken hukuki engellerle karşılaşmalarına yol açabilir.

3. Toplumsal Algı ve Farkındalık: Sosyal girişimcilik kavramı, bazı toplumlarda yeterince tanınmayabilir veya sosyal girişimlerin sosyal sorunlara etkisinin farkında olunmayabilir. Bu durum, sosyal girişimlerin toplumsal destek ve katılım sağlamakta güçlük çekmelerine neden olabilir.

4. Sosyal Etkinin Ölçümü: Sosyal girişimlerin faaliyetlerinin etkisini ölçmek ve göstermek sıkça zorlu bir süreçtir. Sosyal etkinin somut bir

şekilde ölçülememesi, bağışçılar ve yatırımcılar üzerinde güven yaratma konusunda zorluklara yol açabilir.

5. Kaynakların Yetersizliği: Sosyal girişimler, çoğu zaman büyük kuruluşlardan ve hükümetlerden daha sınırlı kaynaklara sahiptir. Bu nedenle, sosyal girişimcilerin toplumsal ihtiyaçlara tam olarak cevap verebilmeleri ve geniş kitlelere ulaşabilmeleri için sınırlı kaynakları etkin bir şekilde kullanmaları gerekmektedir.

6. Süreç Yönetimi ve Büyüme: Sosyal girişimler, sosyal etki yaratma amacıyla faaliyet gösterdikleri için, sürdürülebilir büyümeyi sağlama ve sosyal amaçları gerçekleştirmede denge kurma konusunda zorluklar yaşayabilirler. Başarıyla büyümek ve etkili bir şekilde yönetmek, sosyal girişimcilerin karşılaştığı önemli engellerden biridir.

Sosyal girişimciler, bu ve benzeri zorluklarla karşılaşsa da, toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunmak için özveriyle çalışmaya devam ederler. Bu zorluklarla başa çıkmak için, işbirliği yapma, inovasyon ve sürdürülebilirlik konularına odaklanma gibi stratejiler benimseyerek etkin çözümler geliştirmeye çalışırlar.

Kadın girişimcilerin, bu konuda karşılaştıkları zorluklar daha ön planda olmaktadır. Günümüzde kadınların çalışma hayatındaki etkinliğinin artması, hem bireyler hem de toplum açısından son derece önemlidir. Kadınların daha eğitilmiş, azimli, hırslı ve kararlı duruşları, onların ekonomik anlamda bağımsız olmalarına ve toplum içindeki konumlarını güçlendirmelerine katkı sağlar. Kadınların bu gücü elde etmelerini sağlayan en önemli etkenlerden biri de girişimcilik özellikleridir. Girişimcilik faaliyetleri sayesinde kadınlar hem maddi hem de manevi kazanımlar elde ederken, bağımsızlık, finansal fırsatlar, toplumsal hizmet, iş güvenliği, aile istihdamı ve meydan okuyuculuk gibi özelliklerle cinsiyet ayrımcılığına yönelik algıları olumlu yönde değiştirebilme şansına sahip olurlar. Kadınların girişimcilik yetenekleri, onlara kendi ayakları üzerinde durma ve kariyerlerinde başarıya ulaşma imkânı tanırken, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlenmesi için de önemli bir rol oynamaktadır(Sönmez ve Toksoy 2016:143).

Sosyal Girişimcilerin Sosyal Sorunlara Yaklaşımı ve Çözüm Stratejileri

Günümüzde dünya genelinde yaşanan yoksulluk, işsizlik, eğitim ve sağlık gibi çeşitli sosyal sorunlar, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılık gösterse de ortak bir mesele olarak değerlendirilmektedir. Kamu politikalarının yetersiz kaldığı veya desteklenmeye ihtiyaç duyulan durumlarda, sosyal fayda üretmeyi hedefleyen kar amacı gütmeyen kuruluşlar ve sosyal girişimcilik faaliyetleri önem kazanmaktadır. Sosyal girişimler,

kamu politikalarına alternatif olarak değil, onları destekleyici bir rol üstlenmektedirler. Özellikle sosyal girişimlerin en önemli özelliği, toplumun ihtiyaç duyduğu alanlarda hedef gruplara katkı sağlayarak sosyal değer yaratmalarıdır. Bu, sosyal girişimlerin topluma yönelik sosyal fayda üretmelerini ve sosyal sorunlara yenilikçi çözümler getirmelerini ifade eder. Günümüzde kapitalist ekonomik düzenin bireyciliği öne çıkarmasıyla birlikte, sosyal girişimcilik kavramının önemi artmaktadır. Sosyal girişimcilik, aile, kültür, dini inançlar, eğitim gibi sosyo-kültürel faktörlerden etkilenebilir. Toplumda dayanışma, yardımlaşma, başkalarının sorunlarına duyarlılık gibi değerlerin hâkim olduğu toplumlarda sosyal girişimcilik faaliyetleri daha etkili ve başarılı olmaktadır. Ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarına rağmen, sosyal sorunların çözümünde sosyal girişimcilere önemli görevler düşmektedir. Sosyal sorunlarla mücadelede, yenilikçi ve çözüm odaklı yaklaşımlar sergileyen sosyal girişimcilere destek verilerek topluma önemli katkılar sağlanabilir. Türk toplumunun dayanışma, misafirperverlik, birlik ve ayrımcılık yapmama gibi değerlere sahip olması, sosyal girişimcilik olgusunun ülkemizde de gelişmesine katkı sağlayabilir. Sosyal girişimcilik, yaşadığımız yüzyılda dünya genelindeki sosyal sorunlarla mücadelede önemli bir role sahiptir. Toplumun ihtiyaçlarına yönelik sosyal fayda üretmeyi hedefleyen sosyal girişimler, kamu politikalarının tamamlayıcısı olarak değerlendirilmeli ve desteklenmelidir. Bu sayede sosyal girişimciler, yenilikçi çözümlerle toplumsal sorunlara önemli katkılar sağlayabilirler(Güney,2021:64).

Sosyal girişimciler, toplumda mevcut olan sosyal sorunlara duyarlılık gösteren ve bu sorunları çözmek için faaliyetler yürüten kişiler veya kuruluşlardır. Bu girişimciler, kâr elde etmekten ziyade topluma fayda sağlamayı ve sosyal değişimi hedefleyen bir yaklaşım benimserler.

Sosyal girişimcilerin sosyal sorunlara yaklaşımları genellikle iki temel aşamadan oluşur. İlk aşama, sosyal sorunların tespit edilmesi ve anlaşılmasıdır. Bu aşamada girişimciler, toplumun farklı kesimlerindeki sorunları analiz eder, ihtiyaçları belirler ve öncelikli alanları belirlemeye çalışırlar. Sosyal girişimciler, genellikle toplumun en savunmasız ve dezavantajlı gruplarına odaklanarak, onların ihtiyaçlarını ve sorunlarını anlamak için saha çalışmaları yaparlar.

İkinci aşama ise çözüm stratejilerinin oluşturulması ve uygulanmasıdır. Sosyal girişimciler, tespit ettikleri sosyal sorunlara yönelik yenilikçi ve etkili çözümler geliştirirler. Bu çözümler, genellikle sadece semptomları değil, sorunun kök nedenlerini ele alan ve sürdürülebilir sonuçlar elde etmeyi amaçlayan yaklaşımlardır. Sosyal girişimciler, çözüm stratejilerini uygularken işbirliği ve ortaklık yapısını benimserler ve toplumdaki diğer paydaşlarla iş birliği yaparak daha geniş kapsamlı etki yaratmaya çalışırlar.

Sosyal girişimcilerin çözüm stratejileri genellikle yaratıcı ve inovatif olur. Teknoloji ve dijital platformların da etkin kullanımı, çözümlerin daha geniş kitlelere ulaşmasına yardımcı olur. Sosyal girişimciler, toplumda farkındalık oluşturarak ve eğitim faaliyetleri düzenleyerek insanların bilinçlenmesine katkıda bulunurlar. Aynı zamanda sosyal girişimciler, sadece maddi yardımdan ziyade uzun vadeli eğitim, sağlık ve istihdam gibi alanlarda da destek sağlayarak toplumun sosyal kalkınmasına katkı sağlarlar.

Sosyal girişimciler toplumun sosyal sorunlarına duyarlılık gösterir ve yenilikçi çözümler geliştirerek sosyal değişimi hedeflerler. Onların yaklaşımı, toplumun ihtiyaçlarına odaklanan ve uzun vadeli etkiler yaratmayı amaçlayan bir sosyal sorumluluk anlayışı ile örtüşmektedir. Bu nedenle sosyal girişimciler, toplumdaki önemli aktörlerden biri olarak sosyal kalkınmaya katkı sağlarlar.

SOSYAL GİRİŞİMCİLERİN GELECEĞİ VE POTANSİYELİ

Sosyal Girişimcilerin Gelecekteki Rolü ve Etkileri

Bugün dünya ekonomik sisteminde, hem bireylerin (mikro planda) hem de ülkelerin (makro planda) güçlü bir finansal yapıya sahip olmaları önem taşımaktadır. Bu bağlamda, son yılların popüler eğilimlerinden biri, girişimcilik alanında gelişmelerdir. Makro düzeyde finansal gücü artırmak için, girişimlerin sayı ve hacim olarak artırılması gereklidir. Mikro düzeyde ise, nitelikli girişimcilerin ve girişimcilik niteliğinin geliştirilmesi önemlidir. Bu iki yönlü zorunluluk, tarihten bugüne kadar konunun gündemde merkezi bir yerde olmasına neden olmuştur. Son on yılda, sosyal bilimcilerin de ilgisinin giderek arttığı bir konu olan girişimcilik, başlangıçta daha çok makro perspektiften ele alınıyordu ve çoğunlukla girişimciliğin faydalı olup olmadığı veya ne kadar faydalı olduğu tartışılıyordu. Ancak günümüzde mikro perspektife yönelik çalışmalar da önem kazanmıştır. Bu mikro perspektif, girişimci bireyleri tanıma, anlama ve geliştirme üzerine odaklanır. Bu yaklaşım, özellikle psikoloji alanındaki çalışmalardan türetilmiştir ve girişimci bireyin özelliklerini ve davranışlarını anlamak ve desteklemek amacını taşır. Girişimciliğin hem makro hem de mikro düzeyde önem kazanması, güçlü finansal yapıya sahip olma hedefine ulaşmak için önemli bir unsurdur. Girişimcilerin artması ve nitelikli girişimcilerin geliştirilmesi, hem bireylerin hem de ülkelerin ekonomik gücünü artırabilir ve toplumsal kalkınmaya katkı sağlayabilir. Sosyal bilimler alanındaki çalışmalar, girişimcilik konusunda daha kapsamlı ve etkili çözümler üretebilme potansiyelini taşımaktadır (Orhan,2017:156).

Sosyal girişimcilerin geleceği ve potansiyeli oldukça önemlidir, çünkü bu alandaki faaliyetler toplumda olumlu değişimler yaratabilme potansiyeline sahiptir. Sosyal girişimciler, kar amacı gütmek yerine sosyal sorunlara çözüm odaklı yaklaşırlar ve toplumsal fayda sağlamayı hedeflerler.

Gelecekte, sosyal girişimcilik alanında büyüme ve çeşitlenme beklenmektedir. Teknolojik gelişmeler ve dijital dönüşüm, sosyal girişimcilerin çözümlerini daha geniş kitlelere ulaştırma ve etkilerini artırma fırsatı sunacaktır. Sosyal medya ve dijital platformlar, girişimcilerin farkındalık yaratma ve destek toplama konusunda daha etkin bir rol oynamasına imkân sağlayacaktır.

Sosyal girişimciler, iş dünyası ve sivil toplum arasında bir köprü görevi görerek, bu iki alanın sinerjisini güçlendirebilirler. İş dünyasında giderek artan sosyal sorumluluk bilinci, sosyal girişimcilerle işbirliği yapma eğilimini artırabilir ve sosyal etkiyi artırmak için özel sektörün kaynaklarını da kullanma olanağı sağlayabilir.

Bununla birlikte, sosyal girişimcilerin karşılaşabileceği zorluklar da vardır. Sosyal girişimcilik, finansal sürdürülebilirlik açısından bazen zorluklarla karşılaşabilir ve gerekli kaynakları sağlama konusunda mücadele edebilirler. Bu nedenle, sosyal girişimcilerin etkin bir şekilde fon sağlamak ve gelir modellerini çeşitlendirmek için stratejik çözümler geliştirmeleri önemlidir.

Genel olarak, sosyal girişimcilerin geleceği oldukça umut verici ve potansiyelleri büyümeye açıktır. Toplumun ihtiyaçlarına duyarlılıkla yaklaşan, inovatif ve etkili çözümler üreten sosyal girişimciler, sosyal kalkınmada önemli bir rol oynayabilir ve toplumsal değişimi destekleyebilirler. Bu nedenle, sosyal girişimcilik alanında destekleyici politikalar ve işbirliği ortamlarının oluşturulması, sosyal girişimcilerin potansiyelini daha da artıracaktır.

Sosyal Girişimciliğin Gelecekteki Rolü ve Etkileri

Toplumun her kesiminde, sosyal misyona sahip ve toplumsal fayda sağlamayı hedefleyen kişilerin sosyal girişimci olarak faaliyetler yürüttüğü görülmektedir. Özellikle genç nüfusun bu konudaki yaklaşımları, toplumsal fayda ve sürdürülebilirlik açısından büyük önem taşımaktadır. Gençlerin sosyal girişimcilikle ilgilenmeleri ve toplumsal sorunlara yönelik eylemler yapmaları, gelecekte toplumlara liderlik ederek ve sürdürülebilir değişimleri gerçekleştirerek katkı sağlayacak önemli bir rol oynamaktadır.

Sosyal girişimcilik faaliyetleri tarih boyunca toplumları destekleyen ve güçlendiren önemli alanlardan biri olmuştur ve gelecekte de bu önemi artarak devam edecektir. Özellikle günümüzde yaşanan büyük değişimler ve dönüşümlerle birlikte, ekonomik, sosyal ve çevresel sorunlar daha karmaşık bir hal almıştır. Bu nedenle, gençlerin sorunlara daha farklı, yaratıcı, yenilikçi ve dönüştürücü bir bakış açısıyla yaklaşımları ve cesur adımlar atmaları gerekmektedir.

Sosyal girişimcilik, gençlerin geleceğe sahip olmak için bugününe ve çevresine sahip çıkma anlayışıyla hareket etmelerini gerektirir. Genç nesil,

toplumsal ve çevresel sorunlara duyarlılık göstererek, sosyal girişimcilik yoluyla yenilikçi çözümler üretebilir ve toplumda pozitif değişimlere öncülük edebilir. Gelecekteki sürdürülebilirlik için gençlerin sosyal girişimcilik ruhuyla hareket etmesi, toplumun refahı ve ilerlemesi açısından büyük önem taşımaktadır(Mohan Bursalı ve Aksel,2016:90).

Sosyal girişimcilerin geleceği ve potansiyeli, günümüzde ve gelecekte toplumların karşılaştığı sosyal, çevresel ve ekonomik sorunlarla başa çıkma ve çözüm üretme konusunda büyük önem taşımaktadır. Sosyal girişimciler, sosyal sorunlara duyarlılık göstererek, inovatif ve etkili çözümler geliştiren kişilerdir. Bu nedenle, sosyal girişimcilik hem bireyler hem de toplumlar için büyük potansiyele sahiptir.

Gelecekte, sosyal girişimcilerin rolü ve etkisi daha da artması beklenmektedir. Gelişen teknoloji ve dijital dönüşüm ile birlikte, sosyal girişimcilerin erişim ve etki alanları genişlemekte ve daha büyük kitlelere ulaşabilmektedirler. Sosyal medyanın yaygın kullanımı, sosyal girişimcilerin projelerini tanıtmaya ve destek toplama imkanlarını artırmaktadır.

Sosyal girişimcilerin gelecekteki potansiyeli, sadece toplumda olumlu değişimler yaratmakla kalmayıp aynı zamanda ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliği de desteklemelerine dayanmaktadır. Sosyal girişimler, sosyal sorunların çözümü için yenilikçi iş modelleri ve sürdürülebilir gelir kaynakları oluşturarak, uzun vadeli etki yaratma potansiyeline sahiptir.

Sosyal girişimler, toplumsal ve çevresel sorunlarla mücadelede devlet ve diğer kurumlarla iş birliği yaparak güçlü bir etki sağlayabilirler. Bu iş birlikleri, sosyal girişimlerin daha geniş kaynaklara ulaşmasını ve çözümlerini ölçeklendirmesini sağlayarak etkilerini artırabilir.

Sonuç olarak, sosyal girişimcilerin geleceği ve potansiyeli oldukça parlaktır. Toplumların sorunlarına duyarlılıkla yaklaşan, inovatif çözümler üreten ve iş birlikleriyle güçlerini birleştiren sosyal girişimler, gelecekte daha da büyük bir etki yaratarak toplumsal refahın ve sürdürülebilirliğin güçlenmesine katkı sağlayacaktır.

Sosyal Girişimcilik Yeni Trendler ve Fırsatlar

Sosyal girişimcilik, günümüzde hızla yayılan ve önem kazanan bir kavramdır. Toplumda sosyal sorunlara duyarlılık arttıkça, girişimciler de bu alanda daha fazla etki yaratmak için çaba göstermektedir. Sosyal girişimcilik, sadece kâr amacı gütmeyen işletmelerin değil, aynı zamanda geleneksel işletmelerin de sosyal etki yaratma ve toplumsal fayda sağlama konusunda odaklanmasına olanak tanımaktadır.

Yeni trendler ve teknolojik gelişmeler, sosyal girişimciler için daha fazla fırsat sunmaktadır. Dijitalleşme ve sosyal medyanın yaygın kullanı-

mı, sosyal girişimlerin etki alanını genişletmekte ve daha geniş kitlelere ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. E-ticaret ve dijital platformlar üzerinden sosyal girişimlerin ürün ve hizmetlerini pazarlama imkanları artmıştır.

Aynı zamanda, sürdürülebilirlik ve çevre bilinci giderek daha önemli hale gelmektedir. Bu da sosyal girişimcilere çevre dostu ve sürdürülebilir ürünler ve çözümler geliştirme fırsatı sunmaktadır. Yeşil enerji, geri dönüşüm, çevre koruma gibi alanlarda sosyal girişimlerin etkinliği artmaktadır.

Teknolojinin gelişimi aynı zamanda sosyal girişimcilerin veri analitiği ve yapay zeka gibi araçları kullanarak daha etkili çözümler üretmelerine olanak sağlamaktadır. Bu sayede sosyal girişimler, daha iyi hedef kitleye ulaşma, kaynakları verimli kullanma ve etkiyi ölçme konusunda daha başarılı olabilmektedir.

Sosyal girişimcilik yeni trendler ve teknolojik fırsatlarla birlikte giderek önem kazanmaktadır. Girişimciler, toplumsal sorunlara yönelik çözümler geliştirerek ve teknolojiyi etkin bir şekilde kullanarak, daha geniş bir sosyal etki yaratma potansiyeline sahiptir. Bu trendler sayesinde sosyal girişimcilik, gelecekte daha da güçlenerek toplumların ihtiyaçlarını karşılamaya ve sürdürülebilir bir dünya için katkıda bulunmaya devam edecektir.

Girişimcilik ve yenilikçilik, ekonomide yaratıcı sürecin temel unsurlarıdır ve yeni iş olanakları oluşturarak ekonomik gelişmeye katkı sağlarlar. Girişimciler, fırsatları fark eden, yeni pazarlar oluşturmak ve yeni ürünler ile üretim süreçleri geliştirmek için risk alabilen kişilerdir. Bu sayede girişimciler, ekonomide yeniliklerin ve ilerlemenin itici gücü olarak önemli bir rol oynamaktadır. Küreselleşmenin etkisiyle uluslararası ticaretin ve iş birliklerinin artması, firmaların uluslararası alanda büyümelerini ve güçlenmelerini sağlamıştır. Ticaretin hızlanması, dünya üzerindeki kaynakların daha verimli ve etkin bir şekilde kullanılmasına katkıda bulunmuştur. Girişimcilik, ekonomideki değişim ve dönüşümün itici gücü olarak kabul edilirken, yenilikler ise rekabetçi avantajın sürdürülmesini sağlayan temel unsurlardan biridir. Yeni ürünler, süreçler ve teknolojiler geliştirerek, firmaların rekabet gücü artar ve büyüme fırsatları doğar. Girişimcilik ve yenilikçilik ekonomik gelişmenin temel dinamikleridir. Girişimcilerin cesaret ve özverisi sayesinde yeni iş fırsatları yaratılırken, yeniliklerle rekabet gücü artırılır ve ekonomide ilerleme sağlanır. Bu nedenle, girişimcilik ve yenilikçiliği teşvik etmek ve desteklemek, ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma için önemli bir stratejidir (Erboy,2013:59).

KAYNAKÇA

- Austin, J., Stevenson, H., & Wei-Skillern, J. (2006). Social and commercial entrepreneurship: Same, different, or both? *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(1), 1-22.
- Dees, J. G. (2007). Taking social entrepreneurship seriously. *Society*, 44(3), 24-31.
- Erboy, N. (2013). E-DİŞ TİCARET VE GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNE ETKİLERİ . *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)* , 5 (8) , 50-61 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/kilisiibfakademik/issue/19256/204539>
- Güney, G. (2021). SOSYAL GİRİŞİMCİLİĞİ ETKİLEYEN SOSYAL VE KÜLTÜREL FAKTÖRLERE TEORİK BİR YAKLAŞIM . *Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi* , 3 (5) , 54-66 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosguz/issue/62180/903015>
- Kümbül, G. B. (2011). Yoksullukla mücadelede sosyal girişimcilik: Ashoka üyelerinden sosyal yenilikçi örnek uygulamalar . *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 13 (3) , 79-111 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/deusosbil/issue/4625/63104>
- Mair, J., & Marti, I. (2006). Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*, 41(1), 36-44.
- Martin, R. L., & Osberg, S. (2007). Social entrepreneurship: The case for definition. *Stanford Social Innovation Review*, 5(2), 28-39.
- Mohan Bursalı, Y. & Aksel, İ. (2016). SOSYAL GİRİŞİMCİLİĞİN GENÇ AKTÖRLERİ: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİ TOPLULUKLARI ÖRNEĞİ . *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi* , , 85-101 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/sobbiad/issue/36438/413027>
- Nicholls, A. (2010). The legitimacy of social entrepreneurship: Reflexive isomorphism in a pre-paradigmatic field. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 34(4), 611-633.
- Orhan, K. (2017). GİRİŞİMCİ KADERİNİ YENER Mİ: GİRİŞİMCİ EĞİLİME KADERCİLİĞİN ETKİSİ . *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* , ICMEB17 Özel Sayısı , 143-159 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijmeb/issue/54601/744453>
- Özer, E. (2016). MARKA KONUMLANDIRMADA SOSYAL SORUMLULUK KAMPANYALARININ ETKİSİ: İSTANBUL İLİNDEKİ ZİNCİR RESTORAN İŞLETMELERİNDE BİR ARAŞTIRMA . *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* , (1) , 1-20 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cutsad/issue/61052/906542>
- ÖZEREN E, YAŞAR SAATÇIOĞLU Ö (2016). Sosyal Girişimcilikte İnovasyon ve Farklılıkları Yönetmek: Çöp(m)adam Örneği. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetim Dergisi*, 5(1), 71 - 96.

- Saatcı, E. Y. & Ovacı, C. (2021). SOSYAL GİRİŞİMCİLİĞE İLİŞKİN BİREYSEL İŞ YETKİNLİK ALGISI ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI . Doğuş Üniversitesi Dergisi , 22 (1) , 133-149 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/doujournal/issue/66684/1043229>
- Sönmez, A. , Arıker, Ç. & Toksoy, A. (2016). DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE SOSYAL GİRİŞİMCİLİĞİN GELİŞİMİ . Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi , , 102-121 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sobbiad/issue/36438/413028>
- Tomur, H. D. (2022). KAR AMACI GÜTMİYEN İŞLETMELERDE SOSYAL GİRİŞİMCİLİK KAVRAMI . İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi , 6 (12) , 81-94 . DOI: 10.55830/tje.1175620
- Yunus, M., Moingeon, B., & Lehmann-Ortega, L. (2010). Building social business models: Lessons from the Grameen experience. Long Range Planning, 43(2-3), 308-325.)

BÖLÜM 8

**18. YÜZYIL SONLARINDA OSMANLI
TAŞRASINDA YEREL GÜÇLERE DAİR
BAZI BİLGİLER: TARSUS SANCAĞI
MÜTESELLİMLERİNDEN TOROĞLU
HACI ALİ İLE MUSTAFA TOROĞLU**

Mehtap ÇELİK¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Mersin Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, meehtaab@gmail.com. ORCID ID: 0000-0002-5675-0121.

Giriş

Çalışmamızda kurumsal ve teorik olarak hiç bir şeyin değişmediği, ancak eski sistemin devamı içerisinde yeni uygulamaların sıkça görüldüğü 18. yüzyılda, Osmanlı taşrasında yerel güçlerin iltizâm sistemi bünyesindeki yeni uygulama alanlarıyla birlikte servetlerini nasıl artırdıkları ve bu kapsamda kazanmış oldukları haklardan vazgeçmemek için öteden beri etraflarına topladıkları düzensiz gruplarla beraber devletin klasik idarî düzenini nasıl desantralize ettikleri ve devletin de bu güçlere karşı uzlaşmacı bir tavır takınması Tarsus örneği üzerinden sorgulanacaktır. Öte taraftan taşra mekanizmasının yeni aktörleri olan bu güçlerin servetlerinin boyutunu gösteren muhallefât kayıtlarının, devlet ve toplum ilişkilerinin değerlendirilmesi bakımından da önemi ortaya konulacaktır.

Çalışma mekanımız olan Tarsus'a gelince, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde de ifade edildiği üzere bazen Kıbrıs (Baykara, 2000:95,107) bazen de Adana eyaletine bağlı "*hâss ile zabt olunan*" 245.260 akçe gelire sahip olan bir sancak statüsünde yer aldığı görülür (Evliya Çelebi, 2008:79,83).¹ 18. yüzyıla gelindiğinde ise Tarsus; Sis, İçi-il, Ala'ye ve Adana ile birlikte Adana eyaletinin sancaklarından biridir (BOA. ADVN. NŞT. 16:89-94; BOA. KK. d. 407; Başar, 1997:19; Yörük, 2012).

Hâss statüsünde olan *Tarsus hâssı ve tevâbi'i* mukâta'asının da malikâne uygulamasının ilk yıllarında hâss statüsünün kaldırılarak havâss-ı hümâyûn'a aktarıldığı yani mirî mukâta'a haline getirildikten sonra Adana mukâta'asına eklendiği ve 1696 tarihinde de malikâne olarak verildiği anlaşılmaktadır (BOA. İ.E.TZ 4/33, 28 Safer 1108/26 Eylül 1696). Ancak bir süre sonra söz konusu mukâta'aya bağlı alanlar, Adana mukâta'asından ayrılarak havâss-ı hümâyûna devredilmiş ve ardından Ahmed Bey ve Çerkes Ali'ye ortaklaşa malikâne üzere iltizâma verilmiştir (AE. SAMD III 144/14068,19 Zî'l-hicce 1118/24 Mart 1707; AE. SAMD III 119/11748, 1 Muharrem 1121/13 Mart 1709).² 18. yüzyılın ilk çeyreğinde ise Adana valilerinden Hüseyin Paşa'nın merkeze gönderdiği bir arzdan da anlaşıldığı üzere Tarsus hâssı ve tevâbi'i mukâta'ası tekrar Adana eyaletine bağlı mukâta'a alanlarından biri olmuştur.³

1 Yine Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Tarsus'un Adana eyaletine bağlı bir sancak olup "*beğinin taraf-ı pâdişâhiden hâss-ı hümâyûnu*" 240.260 akçe olduğu görülmektedir. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C.IX, Yayına Hazırlayanlar: Y. Dağlı, S. A. Kahraman, R. Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, s. 155.

2 Tarsus mirîlivâ hâssı a'şâr-ı şer'iyye maktû'ası, nefis-i Tarsus ihtisâbı ve Tarsus zu'emâ ve erbâb-ı timâr-ı mabeyn mahsûlü ve avârız ve bedel-i nüzul maktû'alarını kapsamaktadır. Bkz. İE.ML. 114/10833, 15 Şa'bân 1123/28 Eylül 1711.

3 "...Adana eyâletinde vâki' kışlak ve ihtisâb ve ispence ve 'öşr-i Adana ve Dünderlı ve Tarsus mukâta'aları kadimden berü Adana eyâleti ile ma'an zabt olunur iken ifrâz ve başka fûrûht olunub vâlilerin zabtında kalanların fâ'izi şey'-i kalil ve mesârif-i seferiyyelerine vefâ etmemekle zikr olan mukâta'aların mâlleri taraf-ı mirîye tamâmen edâ ve fâ'izleri ile sefer-i hümâyûnuma gelmek üzere yed-i vâhiden zabt olunmak üzere 'uhdesine kayd ve berât verilme bâbında 'inâyet ricâ eylemeğin hâzine-i 'âmirende mahfûz olan Başmuhâsebe defterlerine nazar

İşte bu süreç içerisinde görülen bir uygulama da, birçok eyalet ve sancağın arpalık⁴ olarak yüksek dereceli görevlilere verilmesidir. 17. yüzyıldan itibaren yüksek devlet görevlilerinin kendilerine hâss olarak tahsis edilen yerlere gitmedikleri, vergilerini toplamak ve reâyânın güvenliğini sağlamak için voyvoda adı verilen adamlarını gönderme eğilimi içinde oldukları ve bu bağlamda taşra yönetiminde bölgesel güçlerin lehine gelişen bir ortamın yaratıldığı ve 18. yüzyıla gelindiğinde de artık bunun olağan bir görevlendirme ve gelir tahsis etme yöntemi haline geldiği bilinmektedir (Yücel, 1974:677). Nitekim bu dönemde her eyaletin valisinin bir vezir, sancağı tasarruf edenin de bir paşa olduğu ve bunların görev yerlerine gitmeyip, yönetimi mütesellim adı verilen vekillerine bıraktıkları görülür (Ergenç, 2013:370-371).⁵ Bu durum klasik taşra askerî, idarî ve malî sisteminde yeni uygulamaları da beraberinde getirerek nihayetinde taşra idarî sisteminde eyalet ve sancakların hukukî sahibi ile fiilî sahibini farklılaştırmıştır. Başlangıçta kul sistemi içinden yetişen mütesellimler, 18 yüzyılda artık kimlik değiştirmeye ve diğer koşulların da etkisiyle o bölgenin güç kazanmaya başlayan yerli aileleri arasından seçilmeye başlamışlardır (Uluçay, 1944:16; Barkey, 1999:74-75).⁶

olundukda Adana eyâletinde vâkî' vâlilerin iltizâmında olan mukâta'ât ve kurâ ve mezârî'in senevî mâlleri 23312 gurus olub ber-vech-i tahmîn 300 gurus vezâ'if ihrâc olundukda 23312 gurus irsâliyesi ve zamân-ı zabtı Mart ibtidâsından olub 1129 senesi Martından henüz kimesneye der-'uhde olunmadığı mukaddemen Adana eyâletinden ifrâz olunub her sene âhere der-'uhde olunagelen a'şâr-ı şer'iyye hâss-ı livâ-i Tarsus ve ihtisâb ve mahsûl-ı mâbeyn-i Tarsus ve bâc-ı 'ubûr-ı Dölek mukâta'ası 'avârız, nüzul ve resm-i kışlak-ı Tarsus mukâta'alarının..." Bkz. AŞŞ 21:76, Evâhir-i Safer 1129/Ocak-Şubat 1717; Bilindiği gibi 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı maliyesinde malikâne uygulamasıyla birlikte gelirleri zaten iltizâmın toplanan dirlik alanlarından hâsların ve özellikle beylerbeyi ve sancakbeylerine ait hışlar mukâta'alaşma sürecine dahil edilmiş ve nihayetinde 16. yüzyılın sonlarından itibaren geleneksel sistemin çözülmeye başlaması idarî-malî ve askerî sistem başlamış olan değişimin gittikçe hızlandığı bilinmektedir. Dirlik sahalarının mukâta'alaşması, timâr-zeâmet ve hâss adı verilen dirliklerden mahallinde toplanılan fîskal gelirlerin giderek havâss-ı hümâyûn dahil edilmesi anlamına gelmektedir. Geniş bilgi için bkz. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy.dan Tanzimata Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 34-35.

4 16. yüzyıldan itibaren sayıları gittikçe artan vezirlere gelirleri yetmediğinden, geçim kaynağı olarak arpalık adıyla sancaklar verilmeye başlandı. 17. yüzyılın sonlarında arpalık olarak verilen sancakların sayısı gittikçe arttı ve 18. yüzyıla gelindiğinde pek çok sancak arpalık olarak verildi. Bkz. Yücel Özkaya, "Osmanlı Devlet Yapısının Zayıflamasının Sonuçları: Ayânlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", *Osmanlı*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 167.

5 16. yüzyılda başlayan timâr alanlarının havâss-ı hümâyûna aktarılması işleminin geniş sahalara yayılması süreci hız kazanmış, timâr alanlarının, özellikle beylerbeyi ve sancakbeyi hâslarının malikâne olarak verilmesi, iltizâm usûlünün boyutlarını genişlettiği gibi aynı zamanda taşra yöneticilerinin kimliklerinde ve dolayısıyla taşra idarî yapısında birtakım değişikliklere yol açmıştır. Bkz. Hülya Taş, XVII. yüzyılda Ankara, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004, s. 62; Özer Ergenç, *XVI. yüzyılın sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 2006, s.42-45.

6 Çolak Ahmed Paşanın ber-vech-i arpalık Tarsus sancağının mutasarrıfı olduğu görülmektedir. Bkz. AE. SMST II 68/7210, 7 Zi'l-kade 1107/8 Haziran 1696; Taşra yönetiminin bütün birimlerine nüfuz eden ayân mütesellimler, kapılarına çok sayıda sarıca, sekban yani yeni şartların doğurduğu düzensiz silahlı grupları da toplayarak, devletin klasik idarî düzenine desantralize bir nitelik kazandırmışlardır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında artık resmî olarak taşra yönetim kadrolarına giren ayân zümresi, taşrada idarî ve malî fonksiyonlara sahip olmuştur. Zirâ

Çalışmamıza konu olan Toroğlu Hacı Ali Bey ve O'nun biraderzâdesi Mustafa Ağa da bu süreçte ortaya çıkan bir yönetici tipidir. Belgelerden de anlaşıldığı üzere Toroğulları, bölgedeki mütegalibe a'yân ailelerinden biridir. Şöyle ki; Bilhassa çevredeki aşiretlerle ittifak kurarak eşkıyalık hareketlerinde bulunan a'yândan Toroğlu Hasan, Sarioğlu ve Erdoğanlı ve Tarsus sancağına bağlı diğer nahiye ve karyelerden sayıları bine yakın “*tüfenk endâz piyade ve süvari*” eşkıya, Akbaş ekradının Rakka'ya gönderilmelerine karşı çıkarak altı gün boyunca bölgede karışıklıklara neden olmuşlardır (A.DVNSMHM.d 104:1159, 1104/25 Mayıs 1693).⁷ Evâsıt-ı Ramâzân 1700 tarihli bir belgeden ise Toroğlu ailesinin Tarsus'un Ulaş nahiyesinde ikamet ettiği ve yine aynı belgede geçen “*ze'âmeti umûruna karışıp nice dürlü bahâne ile mâlların gasb ve ba'zılarının ehl ü 'iyâllerine fi'l-i şeni' kasdıyla kadınların basub şekâvete cesâret etmeleriyle re'ayânın perâkende olmalarına bâ'is olduklarından*” ifadesinden de eşkıya taifesinden oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Dergâh-ı mu'allâ çavuş başlıklarından Hasan Çavuş'un tasarrufunda olan zeâmet karyelerine müdahalede bulundukları ve nihayetinde “*islâh-ı nefis*” etmeleri için Toroğullarına kale bend cezasının verildiği görülmektedir. Ancak emre uymadıkları gibi bir de “*nice fukaranın mâlları gasb ve sırat-ı müstakîmeden hurûc ve üzerimize gelirler ise muharebeye mukâbele ederiz deyu başlarına tüfenk endâz ademler*” toplayıp devlete karşı gelmişlerdir (A.DVNSMHM.d 111/1425, 1112/1700).

18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Toroğlu adlı eşkıyanın bu sefer de Hacı İsalu Cemaati'nden bazı kişilerle ittifak kurarak yine etrafa zarar verdikleri görülmektedir (Tatar, 2005:52). Bu kez de İçel sancağı mütesellimi olan Abdurrahman Bey'in Tarsus'a mütesellim olarak atanması, Toroğullarıyla aralarında bir güç savaşı başlatmış, Toroğlu Mehmed Tarsus halkını Abdurrahman Bey'e karşı kıskırtarak vergi tahsiline engel olmuştur. Çıkan isyanlar sonucunda Toroğlu Mehmed idam edilmesi ortalığı daha da

devlet, ihtiyaçlarının yerinden karşılanabilmesi için, vilâyet ayânı arasından en güçlü olanları sancakbeyi olarak atamıştır. Böylece hem mültezimlikleri hem de mütesellimlikleri ellerine geçiren ayânlar, bulundukları bölgede gittikçe kuvvet kazanmaya başlamışlardır. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayânlık*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1977, s. 99; Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mali Nitelikleri”, *Journal of Turkish Studies*, 10, s. 87-96; Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 101; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, *TTK, Ankara* 1997, s.11-23; Yusuf Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren yayıncılık, İstanbul 2001, s. 43; Yaşar Yücel, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, 38(152), s. 695-696.

7 Osmanlı devletinin itaat altına alınamayan, vergi toplamada sorunlar ortaya çıkan aşiretleri belirli bölgelere iskan etme yöntemine başvurduğu bilinmektedir. Bu bağlamda 1691 yılının başlarında alınan kararla aşiretlerin Rakka, Hama-Humus, Çukurova, Denizli ve Afyon gibi belirlenen bölgelere yerleştirilmesi öngörülmüştür. İşte bu iskan faaliyetleri esnasında firar eden kişiler, bazen başka cemaatlerin içine bazen de gittikleri yerlerdeki nüfuzlu kişilerin himayesine girerek fırsat buldukça eşkıyalık hareketlerine devam etmişlerdir. Geniş bilgi için bkz. Özcan Tatar, “1691 Büyük İskân Faaliyeti Sonrasında Ortaya Çıkan Eşkıyalık ve İskândan Firar Etmelere Karşı Alınan Tedbirler.” *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 6.2 (2010), s. 86, 93.

karıştırmış, Abdurrahman Bey'in malı ve eşyası Toroğullarının adamları tarafından yağmalanmıştır. Bu nedenle borcunu malikâne mutasarrıfına ödeyemeyen Abdurrahman Bey de Tarsus sancağından ayrılarak, İçel'e geri dönmek zorunda kalmıştır (Köse, 2013:260-261).

Ancak mütesellim olabilmek için diğer a'yân ve idarecilerle mücadele içinde olan Toroğulları, “*1160 senesi Martı ibtidâsından Şubatı gâyetine değin*” kendilerine deruhde edilen Tarsus mukâta'ası voyvodalığını “*Ebubekir ve Mustafa bendelerinin ma'lûmları oldukda imtinâ' ve kâbul etmeyüb cevâblarında malikâne mutasarrıfı vezîr-i müşârün-ileyh efendimiz tarafından sene-i mezkûr voyvodalığı zabtı için 'izzetlü el-hâcc Ali Ağa bendeleri ta'yîn ve taraf-ı 'aliyyelerinden irsâl buyurmuşlar vezîr-i müşârün-ileyh efendimize ve taraf-ı 'aliyyelerinden ta'yîn buyurdıkları voyvodasına itâ'atlerimiz var her birilerimiz ona beyan edüb ellerimizden geldiği mertebe vâki' olan umûr-ı husûslarında matlûb buyurulan mâl-ı mîrîlerinin cem' ve tahsîl ve hıdmetinde kusûr etmeziz*” sözlerinden de anlaşıldığı üzere kabul etmedikleri, gerektiğinde voyvodalığa atanan el-hâcc Ali'ye hizmet edeceklerini bildirdikleri görülmektedir (TS.MA.e. 267/11, 1 Rebî'ü'l-evvel 1162/19 Şubat 1749). Muhtemelen mukâta'anın uzun süredir “*hâlî ve harâb*” bir şekilde olması, Torzâde Ebubekir ile Bünyâdzâde Mustafa'ya mukâta'adan umdukları geliri elde edemeyeceklerini düşündürmüş olsa gerek bu nedenle mukâta'ayı deruhde etmekden imtina etmişlerdir. Zirâ “*Tarsus mukâta'ası harâbe-i müşrif bir vilâyet olub bundan akdem ahâlileri perâkende ve perişân ve bir voyvoda dahi olmayub hâlî ve harâb kalmış idi bu esnâda sâhib-i malikâne olan adâlet-ünvân tarafından Ali Ağa kulları voyvodalık me'mûriyetiyle kasabaya geldikde voyvoda geldi deyu inşallahu teâlâ ba'de'l-yevm emniyet hâsıl olur*” ifadeleri de söz konusu mukâta'anın durumunu ortaya koymaktadır (TS.MA.e. 267/31, 29 Zî'l-hicce 1165/7 Kasım 1752).

Devletin de Toroğlu ailesinden birini mütesellim olarak atamak istemesi, Tarsus ve çevresinde asayiş sağlayabilmek için onlarla uzlaşma yoluna gittiğini göstermektedir. Ancak bölgede özellikle aşiret kaynaklı isyanların bir türlü sonunun gelmediği ve Toroğullarının da bunlarla birlikte eşkıyalık hareketlerinde bulunmaya devam ettikleri görülmektedir. Şöyle ki; Alaiye sancağı taraflarında karışıklıklara yol açan “*yörügân tâ'ifesinden ser-eşkıyâ*” Hacı İsaoglu Abdülmümin ve oğulları Tarsus'a “*cebel-i Tarsus'da yine zümre-i eşkıyâdan*” olan Toroğlu'nun yanına sığınarak, bölgede güvenliğin ve asayişin bozulmasına neden olmuşlardır (TŞS. 284:109/140, Rebî'ü'l-evvel 1177/Ekim 1763) Toroğullarının dağlık bölgede bulunan ikametgâhları, başka yerlerde iskâna razı olmayan aşiret grupları için neredeyse bir sığınak haline gelmiştir. Nitekim Anamur'da Karatekeli cemâtinden elli dört kişi yerlerini terk ederek “*Tarsus sancağında vâki' Toroğlu'nun yanında sâkin ve mütemekkin olmalarıyla kadî-*

mi cemâ'atlerine nakl ü iskân etdirilmek murâd eylediğimde hilâf-ı kânûn ta'allül ve muhâlefet üzere olmalarıyla” yine Toroğlu'nun yanına kaçtıkları görülür.(C.DH. 112/5579; Kurt, 2009:2).

18. yüzyıl boyunca hem ahalinin hem de yöneticilerin sürekli şikayetçi oldukları Tarsus a'yânlarından Toroğulları, 18. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde “*Tarsus voyvodası Toroğlu Hacı Ali Beğ*” ifadesinden de anlaşıldığı üzere nihayetinde voyvoda/mütesellim olarak karşımıza çıkarlar (D.BŞM.MHF.d. 13701, 29 Zî'l-hicce 1198/1783; Şahin, 2016:475).

Aslında bu durum 18. yüzyılda sıkça görülen devlet ve toplum uzlaşmasının örneklerinden başka bir şey değildir. Bilindiği üzere devlet bilhassa 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren asker, zahire ve diğer ihtiyaçlarının temininde a'yân ailelerinin güç ve servetinden yararlanma eğilimi içinde olmuştur.⁸ Ancak a'yânların pek çok kere çeşitli bahanelerle emri yerine getirmedikleri görülmektedir. Nitekim Tarsus mütesellimi Toroğlu Hacı Ali Bey'in Rusya üzerine yapılacak sefer esnasında “*yarar ve bahâdır ve darb ve harbe kâdir tuvâna ve tâmmü'l-esliha*” 1000 nefer süvariyle Edirne sahrasında hazır olması için Tarsus'a gönderilen Dergâh-ı âlî çavuşlarından el-hâcc Mahmud, Tarsus'a geldiğinde Hacı Ali Bey'le görüştürmediğini ve mütesellimin Tarsus'a 2 saat mesafede bir köyde oturduğunu ve sürekli olarak avla meşgul olduğunu bildirmiştir. Bu durum karşısında muhtemelen merkez tarafından uyarılan mütesellim, kadı huzurunda yaşlı ve hasta olması nedeniyle askere komuta edemeyeceğini, aynı zamanda üç beş seneden beri Tarsus'ta görülen veba hastalığı ve çekirge istilasını yüzünden perişan olan ahalinin ziraat yapamadığını bunun da mukâta'anın gelirin azalmasına yol açtığı için sefere asker gönderemeyeceğini belirterek merkezden affını istemiştir. Öte taraftan Tarsus kadısının da Toroğlu'nun ifadelerini doğrulayarak O'nun kendi halinde biri olduğunu, bilindiği gibi servet sahibi olmadığını, Tarsus'ta birkaç yıldan beri görülen veba ve çekirge istilasının mukâta'anın gelirlerini olumsuz yönde etkilediğini merkeze bildirmesi, kadı ve Toroğlu'nun aralarında anlaşmış olabileceklerini de düşündürmektedir (AE.SABH I 241/16121:1-2, 27 Rebi'ü'l-evvel 1202/6 Ocak 1788; Şahin, 2016:474).⁹

8 Karaman valisi Çerkes Hasan Paşa, İçel sınırının dağlık kesimlerine sığınan isyancıları ele geçirmek için, İçel a'yânları ile Tarsus sancağı a'yânı Toroğullarından yardım istemiş, ancak ne İçel a'yânları ne de Toroğullarından olumlu bir ses çıkmamıştı. Muhtemelen kuvvetlerini bu dağlık araziye sürüp fazlaca can kaybına uğrayabileceklerini düşünen a'yânlar, güç ve iktidarlarının kaynaklarından biri olan kapı halklarını kaybetmek istememişlerdir. Geniş bilgi için bkz. Ensar Köse, *Ayanlar Çağında İçel Sancağında Sosyal Hareketlilik*, İstanbul Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 387-388.

9 “.....merkûm kulları öteden berü ferd-i kimesneden celb-i mâl sevdâsında olmayub dindâr ve perhîzkâr ve emvâl-i mîriyyenin husûl-pezîrine ve beher sene edâ ve teslimine mecd ü sa'i ve dâimâ çiftiyle ta'ayyüs ve kendüyü idâre eder erbâbdan olub zî-kudret ve sâhib-i servet olmayub hâli diğer güna perişân olduğu cümlemizin ma'lûm ve meşhûdu olmağla ve bu diyâr 'adimül-iktidârın sükkân ve

Toroğlu Hacı Ali Bey'in vefatının ardından yakınları tarafından güç ve servetinin varlığı inkar edilse bile kendisinin “*öteden berü servet ü yesâr ile şöhet-şi'âr ve nükûd-ı külliye ve emlâk ve akârât-ı vafiresi olduğu*” bilindiğinden “*mecmû' nükûd ve emvâl ve emlâk ve 'akârâtı ve hubûbat-ı vesâ'ir cüz'î ve küllî muhallefâtı her ne ise dergâh-ı âlî kapucu başılarından ta'yîn olunan mübâşir ma'rifetiyle*” tespit edilmesi emredilmiştir (C.TZ. 121-6036, 9 Zî'l-ka'de 1203/1 Ağustos 1789; D.BŞM.MHF 82/58, 9 Zî'l-ka'de 1203/1789). Bu bağlamda muhallefâtının tesbiti için Tarsus'a gönderilen Dergâh-ı âlî çavuşlarından el-hâcc Ömer, “*kâffe-i muhallefât ve zimemât ve emlâkını*” gösteren bir defter hazırlayıp merkeze göndermiş ve dağda bulunan harem ve selamlık odalarının satılsa bile 100 guruşa bile alıcı bulamayacağını, Tarsus'ta bulunan konak, han ve hamamının ise ahalinin “*gâyet fakîrû'l-hâl ve perişân olmalarıyla*” satılamayacağını belirterek, toplamda 22090 guruş olan servetinin muhtaç durumda olan kızı, oğlu ve bir de hamile karısına bırakılmasının daha uygun olacağını bildirmiştir (D.BŞM.MHF. d. 13701, 29 Zî'l-hicce 1198/1783)¹⁰. Merkeze gönderilen defter incelendiğinde, 3350 guruş değerindeki bir hanı hayatta iken oğluna hibe ettiği, 2500 guruş değerindeki bir hamamı da kızına vakf eylediği¹¹ ve muhallefât defterinde yer alan para, eşya ve zimematının toplamda 32,5 kese akçeden ibaret olduğu görülmüştür. Ancak servetinin bu kadar olduğuna inanılmamış olsa gerek, Toroğlu Hacı Ali'nin uzun süreden beri Tarsus hâssı mukâta'asının voyvodalığını yaptığı ve bu nedenle külliyetli bir servete sahip olması gerektiğinin altı çizilerek, bu bağlamda ne kadar gizli¹² “*nükûd ve zimemât ve eşyâ ve emvâlî*” varsa ortaya çıkarılmasına ve Darbhâne-i âmireye 20000 guruş bedel vermek şartıyla muhallefâtın tamamının varislerine bırakılmasına karar verilmiştir.¹³

ahâlisi dahi erbâb-ı hurûfdan olmayub cümlesi çiftçi ve çoban makûlesi olduğundan başka üç seneden berü kazâmıza bi-emrillahi te'âlâ tâ'ûn ve [çekirge] mazarrat-ı sâzik-i galebe ve istilâsından ahâlî-i kazâ münkarız ve perişân-ı hâl ve kurâlarımız bi'l-külliye zirâ'at ve hrâsetden hâlî harâb ve yebâb olub süvârî tahrîr ve tertîbi bir dürlü imkânda olmamağla merâhim-i 'aliyyelerinden mercûdur ki merkûm kullarının hâl-i perişânına merhamet ve emvâl-i mirî ve fukarâ-yı ra'îyyet sıyânet buyurulub merkûm kulları hakkında kalem-i 'afv ve merhametleri....” Bkz. C.AS. 502/ 20965:1, 15 Ramâzân 1202/29 Haziran 1788.

10 Malları müsadere edilecek kişinin yakalanması ve cezalandırılması söz konusu olmayıp, eceliyle vefat etmiş ise, müsadere için genellikle merkezden bir görevli tayin edilerek, o bölgenin kadısı ile birlikte çalışması istenirdi. Geniş bilgi için bkz. Cahit Telci, “Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefât ve Müsadere Süreci”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2007, 22(2), s. 151.

11 Nitekim a'yânların mallarını müsadere kurtarmak için vakfa çevirme eğilimi içinde oldukları düşünüldüğünde Toroğlu Hacı Ali'nin yaptığı da tipik bir davranış olarak nitelendirilebilir. G. Veinsten, “Çiftlik Tartışması Üzerine”, Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım İçinde*, (Çev. Zeynep Altok), *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul 1998, s. 55)

12 Bilindiği üzere muhallefâtı müsadere edilecek kişinin mal, eşya ve parasının beklenilenden az olduğu durumlarda ve hele bir de servet sahibi olduğuna dair bilgiler varsa, gizli kalan servetinin araştırılması yoluna gidilmekteydi. Geniş bilgi için bkz. Telci, agm., s. 154.

13 “Sâbikan Tarsus voyvodası müteveffâ Toroğlu Ali beğın bâ-emr-i âlî muhallefâtı zabtına me'mûr kapucubaşı el-hâcc Ömer Ağa kulları bu def'a tahrîrâtıyla muhallefât-ı merkûmenin

defteri vârid olmağla defterdar efendi kullarına havâle olundukda husûs-ı mezbûr darbhâne-i âmire nâzırı ağa kullarıyla bi'l-müzâkere vârid olan defter-i mezkûr mantûkınca muhalledât-ı merkûmenin takvîm olunan kıymetleri cem'an 22090 bâliğ olub" BOZ. HAT 181/8207, 29 Zî'l-hicce 1204/9 Eylül 1790; C.ML. 301/12240:1, 1204/1789; D.BSM.MHF. 84-50, 1204/1789; AE.SSLM III 5/244, 9 Muharrem 1204/29 Eylül 1789; C.ML. 301-12247, 22 Muharrem sene 1204/1789; Şahin, agb., s. 474 C.ML. 302-12273, 27 Muharrem 1204/17 Ekim 1789; Vefat eden kişi voyvodalık veya mütesellimlik gibi resmî bir görev sahibi ise vefatı aile tarafından devlete bildirilir ve süreç merkezden gönderilen bir mübaşir ile o bölgenin kadısının işbirliğiyle başlardı. Bilindiği gibi, kişinin ölümünden sonra güç durumda kalan yakınları varsa müsadereden vazgeçilebiliyordu. Öte taraftan muhalledâtın eksik olduğu bilindiği halde genellikle servetin tahmini değerine eşit bir bedel ödenmek şartıyla varislerine bırakılmaktaydı. Devlet de çoğunlukla muhalledâtın müsaderesine karar verildiğini aileye bildirir ve bundan sonra aile ve devlet arasında uzun bir çekişme süreci başlardı. Geniş bilgi için bkz. Yuzo Nagata, *Tarihte Ayânlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme* (Vol. 176), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 165-168; Bilindiği üzere müsadere sırasındaki genel eğilim bu iş için görevlendirilen memurların muhalledâtı olduğundan fazla göstermek çabasında olmalarıydı. Nitekim bu şekilde terekenin belli bir yüzdesinden hesaplanan görevlilerin aldıkları harç ve kalemiye de artmış olacaktı. Öte taraftan ölenin muhalledâtı beklenenin altında çıkarsa bu kez de memurlar görevlerini gereği gibi yerine getirmemiş olacaktı. Bazı durumlarda memurların gayret göstermelerine rağmen muhalledât düşük düzeyde kalabiliyordu. Muhtemelen ya görevliler işe el koymadan ölenin yakınları mal kaçırıyor ya da görevliler ve yakınları aralarında uzlaşıyorlardı. Bkz. Yavuz Cezar, "Bir Âyân'ın Muhalledâtı, *Belleten*, 41(161), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1977, s. 52-53.

Tablo:1 Toroğlu Hacı Ali Bey'in Muhallefâtı

Muhallefâtın Cinsi	Aded/ kıt'a/re's/ çift	Kıymeti (guruş)	Muhallefâtın Cinsi	Aded/ kıt'a/re's/ çift	Kıymeti (guruş)
Külâh	2	8	Buhûrdan gülâbdân	1	20
Kara aba	2	18	Tatlı Tabağı	1	5
Çuka şalvar	2	30	Kahve alâtı		35
Vaşak cebe kürk	1	80	İvân nühâsiye	150	125
Kürk	1	35	Su tası	5	5
[çıkmamış]	1	35	*an-nakd		2750
Hil'atlık çuka	10	100	Zimem-i nâsda		2506
Hil'atlık kaput	3	80	Siyah câriye	2	300
Sarık	3	45	Beyâz gulâm	1	350
Alaca top	12	90	Köhne yeşil çadır	3	90
Çiçekli top	3	75	Kara çadır	2	40
Kutnu	4	56	Derim evi	2	40
Şal kuşak	2	100	Bağ	2	200
Ankara şalisi	2	40	esb	6	900
Çalar saat	1	40	Eyer takımı	6	30
Koyun? saati	2	110	Bargir	17	425
Tüfenk	5	100	At çulu köhne	6	9
Kılıç	3	105	Katır	10	800
Pişto	2	32	Çuval ve kendir	10	30
[çıkmamış]	3	33	Tulû deve	12	1200
fişeklik	2	5	Boz deve	6	300
Sim vezne	1	20	Çuval ve kendir	18	45
Sim raht ma'a sim döşeme		120	Koyun	120	300
dürbin	1	3	Keçi	120	225
Cedid üzenği	2	10	Çobanlarda merkeb	2	20
Kara sandık	1	6	İnek	13	104
Yorgan sandığı	2	16	Tarsus'da kâ'in selamlık	4 oda ve 1 sofa	600
Cedid at gömleği	5	41			

Bilindiği gibi a'yânların mütesellimliğe tayin edilmeleri servet ve güçlerinin artmasında etkili olmuştur. Zirâ bölgedeki timar, zeâmet ve mukata'a alanlarını iltizâmları altında bulunduruyorlardı. Toroğlu Hacı Ali'nin servetinin yapısı incelendiğinde deftere çoğunlukla konaktaki eşyalarının, nakit ve “*zimemât*”ta olan parasının, cariyeler ve gulamları ile ağıldaki hayvanları ve 2 kıta bağının kaydedildiği tespit edilmiştir. Ayrıca tabloda zimmette olan alacaklarının yer alması, Toroğlu ailesinin bölge halkına maddi imkanlar sağladığını ve dolayısıyla bölgedeki malî üstünlüğünü göstermesi

açısından önemlidir.

Toroğlu Hacı Ali Bey'in muhallefâtının zabtına gelince, ailenin Tarsus'un dağlık kesiminde ikamet etmesi işi bir hayli zorlaştırmış, nitekim Adana mütesellimi Halil Ağa dışında kimse bu göreve talip olmak istememiştir. Şöyle ki; Adana mütesellimi Halil Ağa merkezden gönderilen mübaşirin bunun üstesinden gelemeyeceğini belirterek, Tarsus voyvodalığının kendisine verilmesi karşılığında, muhallefâtın tamamını ortaya çıkarabileceğini söylemiştir. Öte taraftan bölgeyi iyi tanıyan eski bostancıbaşı Kolçak Mustafa'dan muhallefâtın zabtına memur olması istendiğinde ise gerek kendisinin gerekse bir başkasının bölgeye mübaşir olarak gitmesinin bir faydası olamayacağını, dağlık bölgeye varılsa bile Toroğlu'nun akraba ve adamlarının muhalefet edeceklerini, bu nedenle merkeze karşı mahcup olmak istemediğini ifade ederek görevden affını istemiştir. Ardından eski Adana mütesellimi olan Dergâh-ı âlî kapıcıbaşlarından Kara Kethüdazâde'ye bu işe mübaşeret edip edemeyeceği sorulduğunda, O'nun da tıpkı Kolçak Mustafa gibi cevap verdiği görülmektedir. Ayrıca fazla sayıda askere ihtiyaç duyulacağını, asker toplansa bile bu kez de askerin Tarsus'u tahrip edebileceğini ve Adana mütesellimi Halil Ağa'nın bile bu işin üstesinden gelemeyeceğini, muhallefâtın ancak voyvodalığın veresesinden birine ihale olunması durumunda zabt edilebileceğini belirterek, zaten müteveffânın 11 yaşındaki oğlu ve biraderzâdesi Mustafa Ağa'nın voyvodalığın işlerini eskiden olduğu gibi devam ettirme hususunda istekli olduklarını bildirmiştir. (HAT 266-15473, 29 Zî'l-hicce 1204/1789/9 Eylül 1790).

Bu bağlamda Tarsus'ta çıkması muhtemel bir karışıklığın önüne geçmek için müteveffâ Hacı Ali Bey'in yerine oğlu Ahmet'in atanmasına ancak yaşının küçük olması nedeniyle “*Akköprü nâm mahallden Adana'ya varınca 40-50 sâ'at mesâfe tarîki muhâfaza ve Tarsus sancağını zabt ü rabt ve ihtilâli def' ü ref' ve Tarsus dahilinde olan 'aşâ'ir ve kabâ'ili zabt ve ihtilâl vukû'undan vikâyet*” Tarsus sakinlerinden Köçekoğlu el-hâcc Ahmed Ağa ve Gül Ağa'nın kendisine nezaret etmesine karar verilmiştir (AE. SSLM. III 411/23639:1, 27 M.1204/17 Ekim 1789). Ancak yaklaşık bir yıl sonra söz konusu mukâta'anın malikâne mutasarrıfı Darbhâne-i âmire Nâzırı Yusuf'un da “*müteveffâ-yı merkûmun biraderzâdesi Torzâde Seyyid Mustafa Ağa kulları müstakilen livâ-i mezbûra mütesellim nasb olunmadıkça ihtilâl def' ve asâyîş-i fukarâ tahsîl olunamayacağını ve merkûm Mustafa Ağa'nın mütesellim nasb olunmasını istid'â ve istirhâm eyledikleri ecilden*” ifadesinden anlaşıldığı üzere bölgede yeniden asayişin sağlanması için 1789 ve 1790 senelerine mahsuben Toroğlu Seyyid Mustafa Tarsus'a mütesellim olarak atanmıştır (C.ML 222/9233, 24 Rebî'ü'l-âhir 1205/1790; Şahin, 2016:477; HAT 268-15647, 29 Zî'l-hicce 1205/9 Eylül 1790).

Muhtemelen Toroğlu Ahmed bu durum karşısında yine Tarsus sakinlerinden Karıcı Mehmed ve Menemenci aşireti boy beyi Ahmed ile birleşerek “*mukâta’ât-ı cesîmeden olan Tarsus mukâta’ası reâyâ’asının perâkende ve perişân olmalarına*” neden olduğu (Kurt, 2009:52; Polat, 2016:217-218)¹⁴ ve bu isyanın bastırılmasında ise Tarsus mütesellimi Toroğlu Mustafa ile Adana valisi İbrahim Paşa’nın birlikte hareket ettikleri görülmektedir (C. Zabtiye 670, 13 Rebî’ül-evvel 1206/10 Kasım 1791; Kurt, 2009:4).

Tarsus ahalisinin şikayeti üzerine Tarsus mütesellimi Torzâde Seyyid Mustafa merkeze gönderdiği arzda, mütegalibeden olan Menemencioğlu Ahmed Bey’in Tarsus ve Adana arasında eşkıyalık hareketlerinde bulunduğunu ve Tarsus’un Kosun kazasına bağlı 15 adet köyü yağmaladığını ve hatta 3000 binden fazla piyade ve süvariyle Tarsus’a girdiği için ahaliyi Tarsus dışına çıkarmak zorunda kaldığını bildirmiştir. Menemenci Ahmed Bey’in kuvvetleri bir hafta boyunca Tarsus’ta kalarak, mütesellimin konaklarını, hayvanlarını ve 20 kese akçelik malını ve ayrıca Bereketli madeninden Tarsus iskelesine nakl olunan kurşundan “*zâyi’ olan kısım*” için sancak ahalisinden toplanan 14 kese akçeyi gasb etmişlerdir. Bunun üzerine Evâ’il-i Rebî’ül-i-evvel 1209/5 Ekim 1794 tarihinde Dergâh-ı âlî kapıcıbaşlarından Bozok sancağı mutasarrıfı Süleyman Bey¹⁵ ile Adana ve Tarsus sancağı mütesellimlerine gönderilen emirde, Menemenci aşiretinin sancaktan “*tard ve te’bîd*” edilmesi emredilmiştir.¹⁶

Bölgede asayiş sağlaması için Tarsus sancağı mütesellimliğinin bu kez de 1794 senesinde Çaparoğlu Süleyman’a verildiği, O’nun da kendisine vekil olarak Sarımsaklızâde Derviş Mustafa’yı atadığı görülmekte-

14 “.....Tarsus sükkânından Karıcı Mehmed nâm şekâvet-pişe Adana ile Tarsus beyninde sâkin Menemenci aşiret boy beyisi Ahmed ile ittihâd ve Toroğlu Ahmed demekle ârif şekâvet-karî dahi tahrik birle asâkir-i vâfire cem’ ve mukâta’ât-ı cesîmeden olan Tarsus üzerine iki defa hücum ve kırk elli nefer adam katl ve beş yüz keselik emvâl ve eşyâ ve hayvanât ve zehâ’ir-i fukarâ gâret olduğundan ve mezbûrların bu gûna hilâf-ı marzi harekâta ibtidârları mukâta’a-i merkûme ahâlîlerinin perâkende ve perişân olmalarına bâ’is ve bâdî olduğundan ve kazâ-i merkûme ve kurâ ahâlîlerine vâkî’ olan zulm ü te’addîlerinin nihâyeti olmadığından bahisle....” Bk. C. ZB. 670, 12 Ramazan 1206/4 Mayıs 1792;

15 Çaparzâdeler Bozok (Yozgat)’ta ortaya çıkan ve genellikle Çapanoğulları adıyla anılan ünlü bir ayan ailesidir. Önceleri yalnız Bozok mütesellimi iken, daha sonra Bozok mutasarrıflığı, Yeniil Voyvodalığı, Ankara ve Kayseri mütesellimliği ile Çankırı mutasarrıflığı görevleri de kendilerine verilmişti. Çaparzade Süleyman zamanında büyük bir kuvvet ve hanedan haline gelmişlerdi. Nitekim Çukurova’da Menemencioğullarının eşkıyalık hareketlerine karşı Çaparzadelere başvurulmuş ve Çaparoğlu Süleyman sorunların çözülmesi hususunda diğer bölgelere olduğu gibi Çukurova bölgesine de gönderilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Yılmaz Kurt, *Menemencioğulları İle İlgili Arşiv Belgeleri II*. 2009, s. 3; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık*, TTK, 2014, s. 293; Cezar, agm., s. 48-49.

16 “...mütesellim-i mûmâ-ileyhin iki yüz kise akçelik emvâlini gasb ve on beş nefer ricâl ve nisvân ve etfâl katl ve derûn-ı Tarsus’da evlerde ve dekâkin ve cevâmi’ ve hânlarda mahfûz-ı emvâl-i fukarâ ve tüccârı ve vâfir hubûbât ve nûkûd-ı cümlesini gâret ve geldiği mahalle ‘avdet ve mütesellim ve ahâlî ve sâ’ire mahalline geldiklerinde eser-i mâl bulamayub perişân oldukları beyânıyla eşkiyâ-yı mezbûrenin tertîb ve def’-i gâ’ile.....” Bkz. C.DH. 16/791, 9 Zî’l-ka’de 1208/8 Haziran 1794; Ayrıca bkz. Serkan Polat, “Adana’da Asayişin Temini Hususunda Çapanoğlu Süleyman Bey’in Faaliyetleri (1782-1813)”, *I. Uluslararası Tarihte Adana ve Çukurova Sempozyumu*, Adana, Türkiye, 17-19 Nisan 2015, C.2, s. 222.

dir (Polat, 2016:222-223). Yeniden mütesellim olarak atanmayan Toroğlu Mustafa ise yanına Karcıoğlu Mehmed ile eşkıya taifesini de alarak Der-
viş'in üzerine hücum etmiş, ancak Adana mütesellimi Ahmed'in kuvvetle-
rine yenilerek dağda bulunan köyüne kaçmak zorunda kalmıştır. Bir süre
sonra tekrar Tarsus'a gelerek yağma ve eşkıyalık hareketlerinde bulunun-
ca “*Toroğlu Tarsus sancağında oldukça mukâta'a sekenesi rûy-ı rahatı
görmek ve mukâta'a ma'mûr olmak muhall kabîlindedir mezkûr Toroğ-
lunun mazarratından gayri bir akçelik fâ'idesi yoktur kendinin i'dâmıy-
la vücûdunun ref'i ve akrabalarının dahi âher mahalle nakliyle def'leri
fukarânın refâh-ı hâline ve mukâta'anın ma'mûr olmasına bâdî olduğuna
binâen*” ifadesinden de anlaşıldığı üzere kendisinin ortadan kaldırılıp, ak-
rabalarının da başka yerlere gönderilmedikçe, isyan ve karışıklığa devam
edecekleri ifade edilmiştir (BOA. C.DH. 21/1049, 23 Ramazan 1209/13
Nisan 1795). Nihayetinde Toroğlu Deli Mustafa ve adamlarının idamlarına
karar verilerek bu iş için Çaparzâde Süleyman görevlendirildiği ve “*lavs-ı
vücûdlarından kurâ ve kasabât ve bilâd pâk ve tahir ve her yerde asâr-ı
adâlet-i şahâneleri zâhir olmağla*” bölgede asayişin yeniden sağlandığı
görülmektedir.¹⁷

Toroğlu Mustafa idam edildikten sonra zimmetinde kalan “*23000 bin
guruş mâl-ı avâriz ve rûsûmât ve resm-i kışlak akçesi ve 7322 guruş mâl-i
gümrük-i duhanla*” birlikte toplamda 30322 guruş borcunun terekesinden
tahsil edilmesi emredilmiş, ancak “*emvâl ve eşyâ ve hayvanât ve hubûbât
ve bağ ve bahçesi ve emlâk-ı sâiresi*”nin toplamı olan 9148,5 guruş borcu-
nu karşılamaya yetmemiştir (AE.SSLM-III 245/14262:1-2). Bunun üzeri-
ne malikâne mutasarrıfı tarafından merkeze gönderilen yazıda, muhallefât
defterinde yer alan emlâk ve arazi, borçlarına karşılık satılacak olursa ye-
timlerinin mağdur olacakları belirtilip, yalnızca “*100 guruşa satılmış olan
2 aded çift damın*” dışında kalan emlâk ve arazinin yetimlerine bırakılma-
sı, hububat ve hayvanların değeri olan 6235 guruştan 4235 guruşun mâl-ı
avâriz borcuna, 2000 guruşun da mâl-ı duhan gümrüğü borcuna karşılık
memurlara teslim edilmesi talep edilmiştir. (AE.SSLM-III 245/14262:3,
23 Ramazan 1210/1 Nisan 1796).

17 HAT 1414-57751, 19 Zî'l-hicce 1210/25 Haziran 1796; Toroğlu Deli Mustafa'nın “*havâdâr ve kafadârlarından*” olan Çukurova'da Hacı Hasanoğlu'nun yanına firar eden Yeğenoğlu Deli Mustafa'nın da yakalanarak idam edildiği anlaşılmaktadır. Bkz. HAT 1406/56950, 27 Rebî'ü'l-evvel 1209/22 Ekim 1794; Toroğlu Deli Mustafa'nın adamlarından olan Ömer ve Sarı Mehmed'in de Adana valisi Yusuf Paşa tarafından yakalanarak cezalarının verildiği görülmektedir. Bkz. HAT 1386-55039, 3 Zî'l-hicce 1209/21 Haziran 1795.

Tablo:2 Toroğlu Mustafa'ya Ait Muhallefât Defteri

Muhallefâtın Cinsi	Aded/kantar	Kıymeti (guruş)
İsmail Efendi'den iştirâ eylediği bahçe	1	450
Yine merkûmdan iştirâ eylediği bahçe	1	600
Kanber Höyüğü karyesinde çift damı	2	100
Sunturas'da harabe değirmen	1	30
Hebilli'de değirmen	1	100
Hebilli'de bahçe	1	50
Koflak Süleyman'da koyun	15	600
Saray kurbunda harabe değirmenler	6	120
Def'a mevki'de değirmenler	5	300
İsmail Efendi'den iştirâ eylediği değirmen	5	300
Etmekçi dükkânı	1	200
Üçlü karyesinde bağ	1	25
Ayva gediğinde bağ	1	40
Hınta	83,5	1503
Mahlûd hınta	83	1245
Şa'ir	145,5	580
Duhan	23	667,5
Öküz	26	390
Bargir	5	200
Darı	1,5	900
Nohud	2	20
Küncü	12	187,5
Şagan	2,5	12
Ortaklarda olan zimem		314

Toroğlu Mustafa'nın muhallefât işlemleri esnasında da bir kısım mal ve emlâkının akrabaları ya da adamları tarafından gizlenmiş olması muhtemeldir. Ancak yukarıda da görüldüğü üzere devlet, bu dönemde özellikle Avusturya ve Rusya ile olan savaşlarında askere olan ihtiyacının da etkisiyle, taşrada çıkması öngörülen isyan ve karışıklıkları yerel güçlerle mümkün olduğu kadar mümkün anlaşma yolunu seçmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak 18. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde bulundukları bölgede gittikçe kuvvet kazanan a'yân aileleri, servet ve güçlerini mütevellimlik/voyvodalık gibi görevleri esnasında da iyice artırarak, iltizâm sistemi içerisinde elde etmiş oldukları vergi toplama hakkından vazgeçmemek için kapılarına topladıkları çok sayıda düzensiz silahlı gruplar ile devletin klasik idarî düzenini desantralize etmişlerdir. Nitekim Tarsus'un

Ulaş nahiyesinde ikamet eden Toroğlu ailesi de 18. yüzyılın tipik a'yân ailelerinden biridir. Söz konusu yüzyılın başlarından sonuna kadar bölgede eşkıyalık hareketlerinde bulunduğu bilenen Toroğlu ailesinin aynı zamanda başka bölgelere iskânı öngörülen aşiretlerin içinden kaçan grupları da bünyesinde barındırarak kuvvetini iyice artırdığı, mütesellim/voyvoda olabilmek bölgedeki diğer güçlü aileler ve idarecilerle mücadele halinde oldukları görülmektedir.

Devletin bu ailelerden asker, zahire ve diğer asayişle ilgili hususlarda yardım talep etmek zorunda kalması, onların çevrelerine karşı mütegallice havasında olmalarına yol açmış ve türlü bahanelerle sorumluluklarını yerine getirmeme eğilimi içinde olmuşlardır. Ayrıca bu kişilerin vefat etmesiyle başlayan muhealllefât işlemlerinin de hiç kolay olmadığı, kişinin yakınları tarafından mal ve mülkünün kaçırıldığı, muhallefât defterlerinde yer alan taşınır ve taşınmaz mal varlıklarının azlığından anlaşılmaktadır. Mal varlıklarının tespiti hususunda ise devletin ısrarcı davranmadığı, uzlaşması bir tavır takındığı görülmektedir. Nitekim a'yânların askerî gücüne her zamankinden çok ihtiyaç duyması ve ayrıca yakınlarının öngörülen isyanlarını önleme çabası devletin bu uzlaşmacı tutumunda etkili olmuştur. Öte taraftan bu sayede zimmette kalan vergi borçlarının da bir kısmını tahsil edebilmiştir.

Son söz olarak, devletin ceza vermek suretiyle yola getiremediği bu yerel mütegallice güçlerle anlaşma yolunu seçerek, onları kontrol altında tutma çabası içinde olduğunu söylemek yanlış olmaz.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

A. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.DVNSM-HM.d), 111/1425; 104:1159.

BOA. Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Tahvil (Nişan) Kalemi Defterleri (BOA. ADVNS.NŞT), 16:89-94.

BOA. Ali Emirî Tasnifi Abdülhamid I (AE.SABH I), 241/16121.

BOA. Ali Emirî Tasnifi Sultan Ahmed III (AE. SAMD III), 144/14068; 119/11748.

BOA. Ali Emirî Tasnifi Selim III (A.E.SSLM III), 5/244; 411/23639; 245/14262.

BOA. Ali Emirî Tasnifi Sultan Mustafa II (AE. SMST II), 68/7210.

Bâb-ı Defterî Baş Muhâsebe Muhallefât Halifesi Defterleri (D.BŞM.MHF.), 13701; 82/58; 84-50.

BOA. Hatt-ı Hümâyûn (HAT), 1414-57751; 1406/56950; 1386-55039; 266-15473; 181/8207; 268-15647.

BOA. Cevdet Askeriye (C.AS.), 502/ 20965.

BOA. Cevdet Dahiliye (C.DH.), 16/791; 21/1049.

BOA. Cevdet Maliye (C.ML), 301/12240; 301-12247; 302-12273; 222/9233.

BOA. Cevdet Timar Zeâmet (C.TZ.), 121-6036.

BOA. Cevdet Zaptiye (C.ZB.), 670.

BOA. İbnülemin Maliye (İE.ML), 114/10833.

BOA. İbnülemin Timar ve Zeâmet (İE.TZ), 4/331.

BOA. Kâmil Kepeci Tasnifi (KK.), 407.

BOA. Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Belgeleri (TS. MA.e.), 267/11; 267/31.

B. Şer'îye Sicilleri

Adana Şer'îye Sicilleri (AŞS.), 21.

Tarsus Şer'îye Sicilleri (TŞS.), 284.

ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

Barkey, K. (1999). *Eşkıyalar ve devlet: Osmanlı tarzı devlet merkezileşmesi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.*

Başar, F. (1997). *Osmanlı eyâlet tevcihâtı 1717-1730.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Baykara, T. (1988). *Anadolu'nun tarihi coğrafyasına giriş*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Cezar, Y. (1977). Bir âyan'ın muhallefâtı. *Belleten*, 41(161), 41-78. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı maliyesinde bunalım ve değişim dönemi (XVIII. yy.dan Tanzimata mali tarih)*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Çadırcı, M. (1997). *Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ergenç, Ö. (2013). *Şehir, toplum, devlet Osmanlı tarihi yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ergenç, Ö. (2006). *XVI. yüzyılın sonlarında Bursa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Ergenç, Ö. (1986). XVIII. yüzyılda Osmanlı taşra yönetiminin mali nitelikleri. *Journal of Turkish Studies*, 10, 87-96.
- Evliya Çelebi (2005). *Seyahatname*. C.IX, Yayına Hazırlayanlar: Y. Dağlı, S. A. Kahraman, R. Dankoff. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi (2008). *Seyahatname*. C.I, Yayına Hazırlayanlar: R. Dankoff, S. A. Kahraman, Y. Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Köse, E. (2013). Âyanlar çağında İçel sancağında sosyal hareketlilik. *İstanbul Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul*.
- Kurt, Y. (2009). Menemencioğulları ile ilgili arşiv belgeleri II. *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XXX(34). 1- 66.
- Nagata, Y. (1997). *Tarihte âyânlar: Karaosmanoğulları üzerinde bir inceleme* (Vol. 176). Ankara: Turk Tarih Kurumu Basmevi.
- Oğuzoğlu Y. (2001). *Osmanlı devlet anlayışı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Özkaya Y. (2008). *XVIII. yüzyılda Osmanlı toplumu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özkaya, Y. (1999). Merkezî devlet yapısının zayıflaması sonuçları: âyanlık sistemi ve büyük hanedanlıklar. *Osmanlı*, 6, 165-173.
- Özkaya, Y. (1977). *Osmanlı imparatorluğunda âyanlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Polat S. (2016). Adana'da asayişin temini hususunda Çapanoğlu Süleyman Bey'in faaliyetleri (1782-1813). *I. Uluslararası Tarihte Adana ve Çukurova Sempozyumu*, Adana, Türkiye, 17-19 Nisan 2015, 2, 203-231.
- Şahin, A. (2016). 19. Yüzyılın ilk yarısında Tarsus Sancağı'nın idarî, iktisadî ve sosyal durumu hakkında bazı tespitler. *I. Uluslararası Tarihte Adana ve Çukurova Sempozyumu*, Adana, Türkiye, 17-19 Nisan 2015, 2, 467-490.
- Taş, H. (2004). *XVII. yüzyılda Ankara*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

- Tatar, Ö. (2010). 1691 büyük iskân faaliyeti sonrasında ortaya çıkan eşkıyalık ve iskândan firar etmelere karşı alınan tedbirler. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 85-101.
- Tatar, Ö. (2005). XVIII. yüzyılın ilk yarısında Çukurova’da aşiretlerin eşkıyalık olayları ve aşiret iskânı (1691-1750). *Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Telci, C. (2007). Osmanlı Devleti’nde 18. yüzyılda muhalefât ve müsadere süreci. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22(2). 145-166.
- Uluçay, Ç. (1944), *XVII. asırda Saruhan’da eşkıyalık ve halk hareketleri. İstanbul. Resimli Ay Matbaası*.
- Veinstein, G. (1998). Çiftlik tartışması üzerine. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), *Osmanlı’da toprak mülkiyeti ve ticari tarım içinde*. (Çev. Zeynep Altok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 36-56.
- Yörük, S. (2012). Adana şehrinin tarihsel gelişimi (XVI-XVIII. Yüzyıllar). *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, **21(3)**. 287-308.
- Yücel, Y. (1974). Osmanlı İmparatorluğunda desantralizasyona dair genel gözlemler. *Belleten*, 38(152) 657-708.

BÖLÜM 9

İNSAN KAYNAKLARINDA PERSONEL SEÇİM SÜRECİNE PROMETHEE YÖNTEMİ İLE ÇÖZÜM YAKLAŞIMI¹

Emre EKİN²

1 Ekin, E. PROMETHEE Yöntemi İle Personel Seçimi ve Bir Uygulama, Danışman: Prof. Dr. S.Erdal DİNÇER, Marmara Üniversitesi, 2014.

İlgili bölüm, Marmara Üniversitesi Ekonometri Anabilim Dalı Yöneylem Araştırması Bilim Dalında 30.06.2014 tarihinde sunulurak oybirliği ile kabul edilen yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2 Dr., Marmara Üniversitesi Ekonometri/Yöneylem Araştırması Bilim Dalı Doktora Mezunu emrenike@hotmail.com ORCID: 0000-0002-4043-9750

Giriş

Bir işletmenin başarısındaki en büyük etken işgücüdür. Günümüzde tüm işletmelerin insan kaynakları yönetiminde karşılaştığı en zor konu ise işgücünün tespiti ve personelin istihdam edilmesidir. İşletmenin ihtiyaçlarını karşılayacak optimum adayın belirlenmesi insan kaynakları departmanının öncelikli hedefidir. İşletmenin ihtiyaçları doğrultusunda uygun pozisyon için en uygun personelin seçimi işletmenin devamlılığı için gereklidir. İşletmede doğru pozisyona yanlış personelin seçimi ise; verimlilik düşüşü, maliyet artışı, gelir azalması ve etkinliğin sağlanamaması gibi işletmenin devamlılığı ve karlılığını etkileyen durumların ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Personel seçim problemleri, işletmelerin başarısını, performansını, karlılığını ve ömrünü etkileyen yönetsel problemlerden biridir. Çünkü; bir işe uygun olmayan bir adayın seçilmesi işletmenin performansına ve başarısına direkt olarak etki edecek ve dolaylı yünden maliyetlerin artmasına ve karlılığın azalmasına neden olacaktır. Bu durum işletmeler için etkin ve rasyonel bir hareket tarzı değildir. Buradan hareketle; işletmelerde işe alımdan sorumlu olan departmanın önemi ile bu departmanın karşı karşıya kaldığı personel seçim sürecinin hassaslığı ortaya çıkmaktadır. İşletmelerde işe alım sürecinden sorumlu olan ve personel seçim sürecini yürüten birim İnsan Kaynaklarıdır. İnsan kaynakları departmanının temel hedefi ise, işletmenin gereksinimlerini karşılayacak optimum adayın rasyonel biçimde seçimini gerçekleştirmektir.

İşletmede bir pozisyona en uygun adayın seçilememesi durumunda işletmede işten çıkmalar ve çıkarılmalar yaşanacaktır. Bunun olmaması imkansızdır. Çünkü bir işe en uygun personelin değil de uygun olmayan veya daha az uygun olan personelin seçilmesi durumunda işten çıkmalar ve çıkarılmaların önüne geçilemez. Bu durum işletmenin maliyetlerini arttıracaktır. Çünkü işe alım sürecinde insan kaynakları yönetiminin yapmış olduğu ilan, reklam ve görüşme giderleri işe girdikten sonra verilen eğitim giderleri ve personelin kısa zamanda işten ayrılmasının neden olduğu giderler işletmeye ek maliyetler yüklemektedir. Personel seçimine ilişkin kararlar, işletmeler açısından kritik kararlardandır. Personel seçim problemleri ise çözümlenmesi gereken çok sayıda alternatif ve kriteri bünyesinde barındıran çok kriterli karar verme problemleri şeklindedir. İşte bu nedenlerle kritik ve önemli olan personel seçim sürecine bilimsel bir bakış açısı ile Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinden birinin kullanılmasıyla çözüm getirilmek istenmiştir.

Bu çalışmada personel seçim probleminin çözümünde ÇKKV yöntemlerinden olan PROMETHEE sıralama yöntemi kullanılmış ve

belirlenen işe doğru personelin seçilmesi amaçlanmıştır. Bu yöntemde, kriterler ile alternatif personeller tespit edilmiş ve alternatif adayların öncelik sıraları PROMETHEE sıralama yöntemi ile belirlenmiştir. Bu yöntem ile gerekli kriterleri sağlayan alternatif adaylar arasından banka için en uygun olan personel belirlenmiş ve işletmeler için en zor ve kritik öneme sahip süreç olan personel seçim süreci PROMETHEE yöntemi ile incelenmiştir.

Görüldüğü gibi personel bulma ve seçme süreci son derece önemli süreçlerden biridir. Bu sebeple ÇKKV yöntemlerinden olan PROMETHEE yöntemi çalışmada inceleme konusu olarak belirlendikten sonra bu yöntemin kullanım alanlarından olan personel seçimi konusu uygulama konusu olarak belirlenmiştir. Çalışmada, PROMETHEE yöntemi ni tanıtmak ve bu yöntemin uygulamasını yaparak işletmelerin personel seçim sürecinde doğru işe doğru personel almaları amaçlanmıştır.

Personel bulma ve seçme süreci çok kriterli ve çok alternatiften oluşan zor bir seçim problemidir. Alternatifler arasından en uygun olanın seçilmesi ile ilgili problemler ya da alternatifleri sıralama problemleri çok kriterli ve zor problemler arasındadır. Genellikle bu tür problemlerin bir optimal çözümü yoktur. Yani alternatiflerden hiçbirisi, belirlenen tüm kriterlerin en iyi çözümü değildir. Ancak bu seçim problemine uygun ve belirlenen gereksinimler ve kriterler temelinde optimuma en yakın çözümü üretebilmek gerekmektedir. PROMETHEE yöntemi bu ve benzeri seçim ve sıralama problemlerine kriter temelinde en uygun adayın belirlenebilmesi için geliştirilmiş bir karar destek metodudur. Sıralama yöntemi olarak ta bilinen PROMETHEE yöntemiyle alternatif adayların çeşitli kriterler altında öncelik sıraları belirlenerek sıralamaya göre en uygun personel seçimini gösteren bir uygulama yapılacaktır.

Çok Kriterli Karar Verme

Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri, elde mevcut alternatifleri deterministik kriter değerlerine göre inceleyerek, en iyi uzlaşıcı çözüme ulaşır. ÇKKV yöntemleri sonucunda Karar Verici (KV) eldeki mevcut alternatifleri sıralayabilir, gruplandırabilir veya aralarından seçim yapabilir. KV tarafından sıralanmak istenilen alternatifler için kullanılan kriterler çoğunlukla birbirleriyle çalışmaktadır. İşte ÇKKV yöntemleri, bu tür durumlarda çeşitli metotlar ile KV'ye yardım eder ve alternatiflerin sıralamasının elde edilmesine yardımcı olur (Genç, 2013).

ÇKKV yöntemleri ile ilgili yapılan araştırmalar, özellikle son yıllarda literatürde yaygın olarak yer almaktadır. Son yıllarda, belirlenen kriterlere uygun en iyi alternatifin seçilmesi için kullanılabilecek çok sayıda karar verme yöntemi geliştirilmiştir. Bu yöntemlerin her birinin kendine özgü özellikleri bulunmaktadır. Bu yöntemler farklı özelliklere göre farklı şe-

kilde sınıflandırılmaktadır. Yöntemlerin uygulama alanı olarak çok çeşitli alanlar sayılabilir. Bunlar arasında proje değerlendirme, lokasyon seçme, insan kaynaklarında personel seçme, ürün ve hizmet seçme sayılabilir (Briggs, Kunschand, & Mareschal, 1990).

ÇKKV problemlerinde KV'ler, karar değişkeni ve alternatif kümesine göre karar vermektedirler. KV'ler için seçim yapılacak, sıralanacak veya sınıflandırılacak opsiyonlar alternatif olarak adlandırılırlar. Bu alternatiflerin değerlendirilecekleri nitelikler ise karar değişkeni veya kriter olarak nitelendirilirler. KV'lerin sıralayacağı, sınıflandıracığı veya aralarından seçme yapacağı alternatiflerin birden çok ve birbirleri ile çelişen kriter değerlerine sahiptir.

ÇKKV yaklaşımı, genellikle Amerikalı araştırmacılar tarafından çok kriterli karar alma (Multicriteria Decision Making- MCDM), Avrupalı araştırmacılar tarafından ise çok kriterli karar verme desteği (Multicriteria Decision Aid- MCDA) olarak adlandırılmakta olup, birden fazla kriter dikkate alınarak bir örnek kümesi içinde objektif bir sınıflandırma gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. ÇKKV yaklaşımı, 1970'li yıllarda başlangıç olarak yöneylem araştırması ve karar teorisi alanlarında kullanılmış ve daha sonraları iktisadi ve mali alanlara da uygulanmıştır (Gregory, 1998).

Çalışmanın konusu olan sıralama problemleri, ÇKKV problemlerinde karşımıza sıklıkla çıkmaktadır. Sıralanacak alternatiflerin sayısının çok olması ve alternatifler arasında ölçülmezlik ve karşılaştırılamazlık durumlarının söz konusu olmasından dolayı ÇKKV yöntemleri KV'ye yardımda bulunmaktadır. ÇKKV yöntemleri alternatifler arasında ölçülmezlik ve karşılaştırılamazlık durumu oluştuğunda ilave yaklaşımlar sunarak bu durumları ortadan kaldıran çözümleri KV'ye sunar.

Bir alternatif bir kriterde diğer bir alternatife üstünlük sağlarken, başka bir kriterde diğer alternatif karşısında daha düşük bir kriter değerine sahip olması çok doğaldır. ÇKKV yöntemleri bu tür sorunlar için KV'ye çeşitli teknikler ile yardım eder (Genç & Masca, 2012.). Bu tekniklerden biri de PROMETHEE yöntemidir.

ÇKKV problemlerinde önemli bir diğer husus ise; alternatif ve kriter sayılarıdır. ÇKKV problemlerinde en iyi uzlaşıcı çözüme ulaşırken eldeki kriter ve alternatif sayısının miktarı çok fazla değil ise karar verici (KV) karar sürecinde problem yaşamayabilir. Ancak insan beyninin potansiyelinin yüksek ve fakat kapasitesinin sınırlı olmasından dolayı birçok kriterin ve alternatifin yer aldığı problemlerde problemin niteliğine uygun matematiksel yöntemlere ihtiyaç duyulacaktır (Brans & Mareschal, 2005).

ÇKKV problemlerin çözümünde etkili ve kolay uygulanan yöntemlerden biri olarak geliştirilen PROMETHEE (The Preference Ranking Organization Metod for Enrichment Evaluation) metodu günümüzde sıklıkla kullanılmaktadır. PROMETHEE yöntemi literatürdeki mevcut önceliklendirme yöntemlerinin uygulama aşamasındaki zorluklarından yola çıkarak geliştirilmiştir (Genç, 2013).

Şimdi PROMETHEE sıralama yönteminden kısaca bahsedilecek ve yöntemin çözüm aşamalarına değinilecektir.

Promethee Yöntemi

PROMETHEE yöntemi, sıralama ve önceliklendirme yapmak amacıyla kullanılmaktadır. Yöntemin literatüre kazandırılması 1982 yılında Jean-Pierre Brans aracılığıyla gerçekleşmiştir. Yöntemin geliştirilmesini ise 1985 yılında Jean-Pierre Brans ve Philippe Vincke yaptıkları çalışmalarla sağlamıştır. (Dağdeviren & Eraslan, 2008) PROMETHEE, alternatiflerin belirlenen kriterler aracılığıyla tercih fonksiyonlarına bağlı kalarak ikili karşılaştırmalar yoluyla değerlendirildiği bir tekniktir. PROMETHEE yöntemi ile sayılabilir tarzdaki alternatiflerin hem kısmi sıralaması (PROMETHEE I) hem de tam sıralaması (PROMETHEE II) yapılabilir (Dinçer, 2019).

PROMETHEE, yöntem açılımının baş harflerinin birleştirilmesi ile oluşturulmuş bir kısaltmadır ve literatürde bu şekilde bilinmektedir. PROMETHEE metodu, sıralama amacıyla kullanılan en önemli ve yaygın olarak kullanılan ÇKKV tekniklerinden birisidir (Dağdeviren & Eraslan, 2007).

PROMETHEE metodu, diğer ÇKKV metotları ile uygulama ve kapsam açısından karşılaştırıldığında gerçek değerler ile ifade edilebilen çok sayıda kriter için uyarlanabilir basit bir metottur. PROMETHEE'nin uygulanması için 2 tip bilgi gerekir. Birincisi, kriterlerin göreceli önem değerleri (ağırlıkları), ikincisi ise karar vericinin tercihin (fonksiyonuna) göre alternatiflerin kritere ilişkin değerleridir.

Yöntem KV'ye 7 aşama sonunda PROMETHEE tam ve kısmi sıralama sonuçlarını sunmaktadır (Genç & Masca, 2012.).

Promethee Yönteminin Aşamaları

PROMETHEE yönteminin çözümünde 7 adım bulunmaktadır.

Adım 1: İlk adımda alternatif ve kriterler tespit edilip karar matrisi düzenlenir.

Adım 2: PROMETHEE yöntemi karar verme prosesine alternatiflerin kriter değerlerini ikili karşılaştırma yaparak başlar. Bu karşılaştırma

tercih fonksiyonları aracılığıyla sağlanır. A ve B, iki karar noktasını gösterebilir. Alternatifler arasındaki tercih fonksiyonu aşağıdaki gibidir.

$$p[f(a), f(b)] = p[f(a) - f(b)]$$

Adım 3: Yöntemde KV, alternatifleri kriter bazında ikili karşılaştırırken Brans (1982) tarafından tanımlanmış 6 tercih fonksiyonundan bir tanesini kullanmaktadır (Genç & Masca, 2012.). Bahse konu tercih fonksiyonlarına ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir. Değerlendirme faktörlerinin iç ilişkisini gösteren altı tip tercih fonksiyonu bulunmaktadır.

Tip	Parametre	Fonksiyon	Grafik, $P(x)$
Birinci Tip (olağan)	-	$p(x) = \begin{cases} 0, & \forall x \leq 0 \\ 1, & \forall x > 0 \end{cases}$	
İkinci Tip (U-tipi)	l	$p(x) = \begin{cases} 0, & x \leq l \\ 1, & x > l \end{cases}$	
Üçüncü Tip (V-tipi)	m	$p(x) = \begin{cases} x/m, & x \leq m \\ 1, & x \geq m \end{cases}$	
Dördüncü Tip (Seviyeli)	q, p	$p(x) = \begin{cases} 0, & x \leq q \\ 1/2, & q < x \leq q + p \\ 1, & x > q + p \end{cases}$	
Beşinci Tip (Lineer)	s, r	$p(x) = \begin{cases} 0, & x \leq s \\ (x-s)/r, & s < x < s+r \\ 1, & x \geq s+r \end{cases}$	
Altıncı Tip Gaussian	σ	$p(x) = \begin{cases} 0, & x \leq 0 \\ 1 - e^{-x^2/2\sigma^2}, & x > 0 \end{cases}$	

Tablo 1. Tercih Fonksiyonları

Kaynak: Brans ve Vicko, 1985:650-652; Brans ve Mareschal, 2005:170

Buradaki parametreler;

q: Farksızlık Değeri

p: Kesin Tercih Eşiği

s:p ve q arasındaki ara değer ya da standart sapma olarak tanımlanır.

q değeri, değerlendirme faktörlerinin karar noktalarına göre en büyük fark değeri iken, p değeri ise en küçük farktır.

Burada d değeri, bir değerlendirme faktörü açısından iki karar noktası değerleri arasındaki farktır (Pavi & Babi, 1991).

Hangi değerlendirme faktörü için hangi tercih fonksiyonunun seçileceği karar verici tarafından bir değerlendirme faktörüne ilişkin verilerin dağılımına bakılarak karar verilebileceği gibi PROMCALC ya da DECISION LAB yazılımlarından biri kullanılarak da belirlenebilir (Yılmaz & Dağdeviren, 2011).

PROMETHEE yöntemi karar noktaları bazında ve bağımsız olarak, ne bütünde nede her bir değerlendirme faktörü için bir içsel mutlak fayda belirlemez. Bunun yerine karar noktalarının değerlendirme faktörlerine göre kıyaslamalarını ikili karşılaştırmalarla yapar. Bunun için de Tablo'da tanımlanan tercih fonksiyonlarını kullanır.

PROMETHEE yönteminin diğer çoklu karar verme yöntemlerine göre önemli bir avantajı, karar vericiye bir değerlendirme faktörü açısından belli bir tercihi yapabilmesine ya da değerlendirme faktörünü kendi belirlediği değerlerle sınırlayabilmesine olanak sağlamasıdır. Bu işlevi ise tercih fonksiyonlarını kullanarak yerine getirir (Brans J. P., 1982).

Karar verici için ilgili değerlendirme faktörü açısından herhangi bir tercih söz konusu değilse, o değerlendirme faktörü açısından seçilecek tercih fonksiyonu Birinci Tip (olağan) tercih fonksiyonu olmalıdır.

Karar verici ilgili değerlendirme faktörü açısından kendi belirlediği bir değer üstünde değere sahip karar noktalarından yana tercihini kullanmak istiyorsa, seçilecek tercih fonksiyonu İkinci Tip (U tipi) tercih fonksiyonu olmalıdır.

Karar verici tercihinin, bir değerlendirme faktörü açısından ortalamanın üstünde değere sahip karar noktalarından yana kullanmak istiyorsa ancak bu değer altındaki değerleri de ihmal etmek istemiyorsa, seçilecek tercih fonksiyonu Üçüncü Tip (V tipi) tercih fonksiyonu olmalıdır.

Karar vericinin bir değerlendirme faktörü açısından tercihinin belirli bir değer aralığı belirleyecekse, seçilecek tercih fonksiyonu Dördüncü Tip (seviyeli) tercih fonksiyonu olmalıdır.

Karar verici bir değerlendirme faktörü açısından tercihini ortalamanın üstünde değere sahip karar noktalarından yana kullanmak istiyorsa, seçilecek tercih fonksiyonu Beşinci Tip (doğrusal) tercih fonksiyonu olmalıdır.

Karar vericinin tercihinde, ilgili değerlendirme faktörü değerlerinin ortalamadan sapma değerleri belirleyici olacaksa, seçilecek tercih fonksiyonu Altıncı Tip (gaussian) tercih fonksiyonu olmalıdır (Smet & Lidouh, 2012).

Adım 4: Ortak tercih fonksiyonları kullanılarak mukayese edilen alternatiflere ait tercih indeksleri aşağıda gösterilmiştir (Brans & Vinc-ke, 1985). Tercih fonksiyonları yardımıyla alternatiflerin birbirleri üzerindeki tercih indeksleri belirlenmektedir. Tercih indeksleri her iki alternatifin (a,b) karşılıklı olarak üstünlüklerini belirlemek açısından aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

$$\pi(a, b) = \sum_{j=1}^n w_j \cdot P_j(a, b)$$

$$\pi(b, a) = \sum_{j=1}^n w_j \cdot P_j(b, a)$$

Adım 5: Her alternatif için elde edilen tercih indeksleri vasıtasıyla, alternatiflerin pozitif ve negatif akımları elde edilir. Alternatiflerin tercih indeksleri matrisinde kendi satır ve sütunlarında bulunan tercih indeks değerlerin toplamının $(n-1)$ değerine bölünmesiyle hesaplanan pozitif ve negatif akımlar alternatiflerin her biri için pozitif $(\Phi+)$ ve negatif $(\Phi-)$ akım değerlerine ilişkin formüller aşağıda gösterilmiştir.

Pozitif akım:

$$\Phi+(a) = \sum \pi(a, b)$$

Negatif akım:

$$\Phi-(a) = \sum \pi(b, a)$$

Adım 6: PROMETHEE I ile kısmi sıralama elde edilir. Pozitif ve negatif akım değerleri ile PROMETHEE I sonuçlarını elde eden KV, bu sonuçlarla alternatiflerin en iyiden en kötü seçeneğe göre sıralamasını elde edemeyebilir.

PROMETHEE I (kısmi sıralama) değerlerine ulaşan karar verici, bu değerler ile tam ve net bir sıralama yapamaz. Bu durumda PROMETHEE II değerlerinin elde edilmesi gerekmektedir.

Adım 7: PROMETHEE II ile tam sıralama elde edilir.

Karar vericinin tam ve doğru bir karara varabilmesi için PROMETHEE II net akım değerlerine ihtiyaç vardır.

$$\Phi(a) = \Phi^+(a) - \Phi^-(a)$$

Elde edilen net akım değerleri ile alternatifler arasında tam bir sıralama yapılabilmektedir (Özden, 2009).

Uygulama**Amaç ve Kapsam**

PROMETHEE yöntemi insan kaynakları departmanına ilişkin personel seçim problemine çözüm getirebilmek amacıyla kullanılmıştır. Uygulamanın amacı; PROMETHEE yöntemini kullanarak adaylar arasında sıralama yapmak suretiyle banka için en uygun adayın iş alımının sayısal yöntemler ile gerçekleştirilmesidir.

Uygulama bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bir banka için yapılmıştır. VISUAL PROMETHEE yazılımı aracılığıyla personel seçimine ilişkin problem çözülmüş ve elde edilen çıktılar yorumlanmıştır. Uygulamada bankanın insan kaynakları birimi tarafından duyurulan ilana başvuran adayların, işe alım önceliklerinin belirlenmesi PROMETHEE sıralama yöntemiyle ortaya konulmuştur.

Uygulamada bankanın insan kaynakları departmanınca ilan edilen bir iş pozisyonu için bu ilana başvuranlar arasından en uygun personelin seçimi yapılmıştır. Personel seçim sürecinde birçok aday çeşitli kriterlere göre PROMETHEE sıralama yöntemiyle VISUAL PROMETHEE programı kullanılarak incelenmiş ve personel adayları uygunluklarına göre sıralanmıştır. Alternatif adaylar arasından optimum adayın tespit edilmesi gerçekleştirilmiştir.

Uygulamada, genel nitelikleri belirlenmiş olan bir pozisyon için ön görüşme yapılmıştır. Daha sonra iş başvuru formundaki bilgiler ve mülakat sonuçlarına göre her aday için önceden belirlenmiş olan kriterlere göre puanlar verilmiştir. Her bir adaya kriterlere göre puanları verildikten sonra her kriter için tercih fonksiyonları belirlenmiştir. Tercih fonksiyonları belirlendikten sonra kriterlere eşit ağırlık atanmıştır. Kriterlerin ağırlıkları toplamı 1 olarak belirlenmiştir. Ardından veri matrisi oluşturulmuştur. Tüm veriler VISUAL PROMETHEE programına girilmiş ve hesaplama yapılarak adayların sıraları elde edilmiştir.

Sonuçların Elde Edilmesi ve Değerlendirilmesi

PROMETHEE yöntemine ilişkin uygulama İstanbul’da finans sektöründe faaliyet gösteren bir bankada yapılmıştır. Uygulamanın yapılacağı bankada uzman yardımcılığı pozisyonu için alım yapılacaktır. İnsan kaynakları departmanı tarafından yapılan hazırlık neticesinde ilgili pozisyon için gerekli olan ön şartlar ve genel kriterler belirlenmiştir.

Ön Şartlar

- Eğitim: Üniversitelerin iktisat, işletme, bankacılık bölümleri ile iktisadi ve idari bilimler fakültesine bağlı diğer bölümlerinden mezun olmuş olmak
- Yaş: 30 yaşını aşmamış olmak
- Askerlik: Erkek adaylar için askerlik hizmetini yapmış olmak
- Sağlık Sorunu: Sağlık problemi bulunmamak
- Adli Sicil Kaydı: Adli sicil kaydı bulunmamak
- Yabancı Dil: İngilizce biliyor olmak
- Bilgisayar: Office programlarını kullanabilmek
- Fazla Mesai: Gerekli durumlarda fazla mesaili çalışmayı kabul etmelidir.

Genel Nitelikler

- Üniversitelerin İşletme, iktisat, bankacılık vb. bölümlerini bitirmiş olmak.
- İyi seviyede İngilizce bilgisine sahip olmak
- Office programlarına hâkim olmak
- Bankacılık-Finans alanında asgari 2 yıl tecrübe sahibi olmak.
- İyi derecede sözlü ve yazılı ifade becerisine sahip olmak
- Analitik düşünebilme yeteneğine sahip olmak
- Maksimum 30 yaşında olmak.
- Erkekler için askerliğini yapmış olmak.

Kriterlerin Tespit Edilmesi

Adayları değerlendirebilmek için kriterler ortaya konulmuştur. Bu kriterler; bilgisayar bilgisi, yabancı dil bilgisi, deneyim, sözlü ve yazılı ifade becerisi, ücret talebi, analitik düşünebilme ve dürüstlük kriterleridir.

İşe alım üç adımda gerçekleşmektedir. Bankaya başvuran adaylar İş talep formunu dolduracak ve müteakiben ön şartlara uygun olmayan adayların elenmesi gerçekleşecektir. Geri kalan adaylar mülakata davet edilecektir. İş talep formu aracılığıyla ulaşılan yedi adet kritere ilişkin değerlerin kullanılmasıyla sıralama yapılacaktır (Erdoğan, İşletmelerde Personel Seçimi ve Başarı Değerleme Teknikleri, 1991).

İş Talep Formunun Düzenlenmesi

Kriterlerin tespitiinin ardından İş talep formu düzenlenmiştir. İlgili form 8 kısımdan oluşmaktadır. Ek'te sunulmuştur.

Kimlik bilgileri kısmında, adayların askerlik durumu ve yaşı ile ilgili bilgilere, öğrenim durumu bölümünden, lisans eğitimini tamamladığı bölüm ile mezuniyet derecesinden analitik düşünce kriterinin değeri elde edilmektedir.

Yabancı dil kısmında yabancı dilinin tespiti sağlanmaktadır. İngilizceye ait okuma, yazma ve konuşma becerilerine 1 ile 10 arasında puan vermesi istenmiştir.

Bilgisayar bilgisi kısmında Office programlarına hakimiyeti incelenmiş ve bilgi seviyesini tespit için 1 ile 10 arasında puan vermesi istenmiştir.

Deneyim kısmında adayların önceden istihdam edildikleri işyerlerini belirtmeleri ve buradan da finans ile ilgili deneyimler göz önünde bulundurulmuştur.

Referanslarınız kısmında adaylardan referans belirtmeleri istenmiştir.

Diğer bilgiler bölümünde adayların adli sicil kaydı, sağlık sorunu, fazla mesaili çalışma ön şartlarına ilişkin bilgiedinmek amaçlanmıştır. En son kısımda ise adayın yazılı ifade yeteneği ortaya çıkarılır. Ön şartları sağlayan adaylar mülakata davet edilir ve bu mülakat sonucunda adayın sözlü ifade yeteneği ölçülmüş olmaktadır.

Yazılı ve sözlü ifade becerisi kriteri, iş talep formunun değerlendirilmesi neticesinde ortaya çıkan yazılı ifade becerisi ile mülakat sonucunda meydana gelen sözlü ifade becerisi puanlarının toplamına ait ortalamadan meydana gelir. Ayrıca iş talep formundaki bilgilerle mülakat esnasında verilen cevapların tutarlı olup olmadıkları karşılaştırılır ve dürüstlük kriterine ait değerler elde edilir (Erdoğan, 1994).

İlan ve Ön Eleme

İlgili ilan bankanın insan kaynakları sitesinde duyurulmuştur. Başvurular internet ortamında bankanın sitesinde yer alan formun doldu-

rulmasıyla gerçekleşmiştir. Adaylara başvuruda bulunmak için 1 hafta başvuru süresi verilmiştir. Bir haftalık süreden sonra bankaya ilgili pozisyon için 20 aday başvuru yapmıştır. Adayların haiz olması gerekli kriterlere ilişkin değerleri İş talep formundan elde edilmiş ve aşağıda sunulmuştur.

Tablodaki değerler incelenmiştir. Yapılan inceleme neticesinde 11 aday askerlik yapmadıkları için, 2 aday fazla mesaili çalışmadıkları, 1 aday yaş sınırını aştığı, 1 aday istatistik bölümü ve 1 adayda sigortacılık bölümü mezunu oldukları için ön şartları taşımadıklarından dolayı elenmişlerdir. Çizelgede 5, 8, 12 ve 16 numaraya sahip 4 adayın ön şartlara ilişkin nitelikleri sağladıkları tespit edilmiş ve mülakata davet edilmişlerdir. Bu adaylar önceden belirlenmiş olan yedi (7) kriter dikkate alınarak değerlendirmeye alınacaktır.

Tercih Fonksiyonlarının Oluşturulması

Tercih fonksiyonları, mülakatları yapan insan kaynakları yetkilileri ile yapılan görüşme sonucunda oluşturulmuştur.

Yabancı dil bilgisine ait tercih fonksiyonu seçiminde banka, adayın çok iyi seviyede İngilizce bilmesini arzu ettiğinden dolayı ortalamanın altında olan adaylara puan vermeyi tercih etmemektedir. Bu sebeple ilgili kriter için beşinci tip fonksiyon seçilmiştir.

Bilgisayar bilgisine ait tercih fonksiyonu seçiminde banka, adayın Office programlarını çok seviyede bilmesini arzu ettiğinden dolayı ortalamanın altında olan adaylara puan vermeyi tercih etmemektedir. Bu sebeple ilgili kriter için beşinci tip fonksiyon seçilmiştir.

Ücret talebi kriterine ait tercih fonksiyonu seçiminde banka, vereceği ücreti minimize etmeyi arzu etmektedir. Ücret aralığı belirlemiştir. Belirlenen ücret aralığı 1500- 2300 Türk lirası (TL) dir. Bu ücret aralığının altında talep edenler, bu aralıkta ve bu ücret aralığının üstünde talep eden adayları ayırt etmeyi arzulamaktadır. Bu sebeple ilgili kriter için dördüncü tip fonksiyon seçilmiştir.

Tablo 2. Ön Şartlara Göre Aday Özellikleri

	Eğitim	Yaş	Askerlik	Sağlık Sorunu	Adli Sicil Kaydı	Fazla Mesai	Yabancı Dil	Bilgisayar Bilgisi
1	İşletme	25	Tecilli	Yok	Yok	Yapabilir	İngilizce	Office
2	İşletme	25	Tecilli	Yok	Yok	Yapabilir	İngilizce	Office
3	İktisat	23	Tamam	Yok	Yok	Yapamaz	İngilizce	Office
4	Sigortacılık	24	Tecilli	Yok	Yok	Yapabilir	İngilizce	Office
5	İktisat	27	Tamam	Yok	Yok	Yapabilir	İngilizce	Office
6	Bankacılık	24	Tamam	Yok	Yok	Yapamaz	İngilizce	Office
7	Maliye	24	Tecilli	Yok	Yok	Yapabilir	İngilizce	Office
8	Ekonometri	26	Tamam	Yok	Yok	Yapabilir	İngilizce	Office
9	İktisat	24	Tecilli	Yok	Yok	Yapabilir	İngilizce	Office
10	İşletme	25	Tecilli	Yok	Yok	Yapabilir	İngilizce	Office
11	İng.İktisat	28	Tamam	Yok	Yok	Yapabilir	İngilizce	Office
12	Bankacılık	25	Tamam	Yok	Yok	Yapabilir	İngilizce	Office
13	İşletme	24	Tecilli	Yok	Yok	Yapabilir	İngilizce	Office
14	İstatistik	28	Tamam	Yok	Yok	Yapabilir	İngilizce	Office
15	Ekonometri	31	Tecilli	Yok	Yok	Yapabilir	İngilizce	Office
16	İşletme	26	Tamam	Yok	Yok	Yapabilir	İngilizce	Office
17	Maliye	27	Tecilli	Yok	Yok	Yapabilir	İngilizce	Office
18	İşletme	24	Tecilli	Yok	Yok	Yapabilir	İngilizce	Office
19	İktisat	24	Tecilli	Yok	Yok	Yapabilir	İngilizce	Office
20	Ekonomi	27	Tamam	Yok	Yok	Yapabilir	İngilizce	Office

Deneyim kriterine ait tercih fonksiyonu seçiminde banka, adayın bankacılık alanındaki tecrübesine önem vermektedir. Banka adayın bankacılıkta tecrübe sahibi olmasını arzu etmektedir fakat 1 yıla kadar olan tecrübe, 1 ile 2 yıl arası tecrübe ile 2 yılın üstündeki tecrübeyi ayırt etmeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple ilgili kriter için dördüncü tip fonksiyon seçilmiştir.

İfade becerisi kriterine ait tercih fonksiyonu seçiminde banka, sözlü ve yazılı ifade becerisine bakmaktadır. Banka, adayın ortalamasının üstünde bir ifade yeteneğini kâfi görmektedir. Fakat ortalamasının altındaki puanları da değerlendirmeye almayı arzu etmektedir. Bu sebeple ilgili

kriter için üçüncü tip fonksiyon seçilmiştir.

Analitik düşünebilme kriterine ait tercih fonksiyonu seçiminde banka, üniversite transkript notunu temel almaktadır. Dört üzerinden hesap edilecek olan mezuniyet notu analitik düşünce kriterini ifade etmektedir. Bu sebeple ilgili kriter için altıncı tip fonksiyon seçilmiştir.

Dürüstlük kriteri, mülakat neticesinde ortaya çıkmakta ve verilen cevapların tutarlılıkları temel alınarak hesap edilmektedir. Banka insan kaynakları yetkililerince genel kanı, bir adayın dürüstlüğüne karar verebilmenin bir hayli güç olmasıdır. Bu sebeple puanlama sonucunda 5 puanın üstünde puana sahip olan adaylar dürüst olarak nitelenirler. 5 puanın altındaki adaylar ise dürüst değildirler. Bu sebeple ilgili kriter için ikinci tip fonksiyon seçilmiştir.

Kriterlere ait tercih fonksiyonları ortaya konulduktan sonra oluşturulan karar matrisi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. Kriterlere Göre Aday Puanlaması

Kriterler	Aday No	Aday No	Aday No	Aday No
	5	8	12	16
Yabancı Dil Yazma	8	8	9	10
Okuma	8	7	9	9
Konuşma	8	6	6	8
Bilgisayar	10	9	10	9
Ücret Talebi (Tl)	Uygun Görülen	1800	Uygun Görülen	2400
Deneyim (Yıl)	1	2	2	1
İfade Becerisi Sözlü	7	8	8	8
Yazılı	7	9	7	8
Analitik Düşünme	3,10	3,18	3,40	3,20
Dürüstlük	8	8	8	9

Kriterlere Eşit Ağırlık Atanması

Uygulamada kriterlere eşit ağırlık ataması yapılmıştır ve kriterlerin ağırlık değerleri toplamı 1 olarak elde edilmiştir. Kriterlere eşit ağırlıkların atanmasından sonra, alternatifler, kriterler, kriterlere ilişkin tercih fonksiyonları ve tercih fonksiyon parametreleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4. Veri Matrisi

	Yönelim	Aday	Aday	Aday	Aday	Fonksiyon	Parametreler
		No	No	No	No	Tipi	
Kriterler		5	8	12	16		
Yabancı Dil	Enb	8	7	8	9	5.Tip	S=5, R=10
Bilgisayar	Enb	10	9	10	9	5.Tip	S=5, R=10
Ücret Talebi	Enk	1500	1800	1500	2400	4.Tip	Q = 1 5 0 0 , Q+P=2300
Deneyim	Enb	1	2	2	1	4.Tip	Q=1, Q+P=2
İfade Becerisi	Enb	7	8,50	7,50	8	3.Tip	M=8
Analitik Düşünme	Enb	3,10	3,18	3,40	3,20	6.Tip	$\Sigma = 3$
Dürüstlük	Enb	8	8	8	9	2.Tip	L=5

Alternatif Adayların Sıralanması

Uygulamada problemin çözümüne ulaşabilmek için VISUAL PROMETHEE programlama dili kullanılmıştır. Tercih fonksiyonları vasıtasıyla alternatiflerin birbirleri üstündeki tercih indeksleri oluşturulur. Tercih indeksleri (π) her iki alternatifin karşılıklı üstünlük durumlarını belirlemek amacıyla oluşturulur. Tercih indeksleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5. Tercih İndeksleri (π)

	Aday 5	Aday 8	Aday 12	Aday 16
Aday 5	0,000	0,000	0,000	0,000
Aday 8	0,027	0,000	0,018	0,009
Aday 12	0,010	0,000	0,000	0,000
Aday 16	0,018	0,000	0,009	0,000

PROMETHEE I ile kısmi sıralama sonuçları elde edilir ve PROMETHEE I sonuçları net ve kesin bir sıralama yapmayı arzulayan karar vericiler için uygun ve doğru netice olmayacaktır. Bu yüzden uygulamada negatif ve pozitif akım arasındaki farkı ifade eden net akım değerleri dikkate alınarak PROMETHEE II ile tam sıralama yapılmaktadır. Aşağıdaki tabloda PROMETHEE II tam sıralama sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6. PROMETHEE II ile Tam Sıralama

Alternative	Rank	Score	Positiveflow (pairwise)	NegativeFlow (Pairwise)
Aday 5	4	-0,018	0,000	0,018
Aday 8	1	0,018	0,018	0,000
Aday 12	3	-0,005	0,003	0,008
Aday 16	2	0,006	0,009	0,003

Sonuç

Uygulama sonucunda hesaplanan net öncelik değerleri, pozitif ve negatif akımların bir dengesini oluşturur. Net akım ne kadar büyükse alternatifin performansı o kadar yüksektir. Hesaplanan net akımlar sonunda artık alternatifler arasında tam bir sıralama yapmak ta mümkün olmaktadır.

Elde edilen değerlere göre 8 numaralı aday en yüksek net üstünlük değerine sahip olduğundan dolayı en iyi adaydır. Belirlenen pozisyon için en uygun aday 8 numaralı aday olmakla birlikte elde edilen çıktı sonucundan hareketle; uygunluk sırasına göre diğer adaylar ise 16, 12 ve 5 numaralı adaylardır. PROMETHEE II ile net üstünlük değerlerine göre yapılan tam sıralama sonucunda en iyi aday sıralaması 8, 16, 12 ve 5 numaralı aday şeklinde gerçekleşmiştir.

Bu yöntem, ÇKKV yöntemlerinin kullanım alanlarından sadece biri olan insan kaynakları alanında ele alınmıştır. Çok sayıda uygulama alanı olan ve pratikte birçok probleme uygulanıp çözüm elde edilmesini sağlayan ÇKKV yöntemleri; personel seçim problemlerinin yanı sıra, tesis yeri seçim problemleri ve performans değerlendirme problemleri gibi çok sayıda problemin çözümünde sıklıkla kullanılmaktadır. İnsan kaynakları yönetiminin temel ve önemli görevlerinden olan doğru pozisyona doğru personel seçiminin yapılması ile işletmenin maliyetlerinin azalması, etkinlik ve verimlilik sağlanması ile işe alım sürecinde yapılan harcamaların boşa gitmemesi gibi durumların önü açılacaktır. Doğru işe doğru adayın seçilmesi, işletmelerin yaşamlarını istikrarlı şekilde sürdürebilmelerini sağlayacaktır.

Bu konu ile ilgili olarak ayrıntılı çalışma yapmak isteyen araştırmacıların farklı personel kriterleri ve farklı sayısal yöntemler kullanarak personel seçim sürecine ilişkin problemlere çözüm getirecekleri değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Brans, J. P. (1982). L'ingenierie de la decision: Elaboration d'instruments d'aide a la decision. La Methode PROMETHEE. *Universite Laval, Colloqued'aide a la Decision, Quebec, Canada*, s. 183-213.
- Brans, J., & Vincke, P. (1985). *A Preference Ranking Organization Method: The PROMETHEE Method for MCDM*.
- Brans, J.-P., & Mareschal, B. (2005). "PROMETHEE Methods", içinde Figueira vd. (ed.) . *Multiple Criteria Decision Analysis, State of the Art Survey, New York*.
- Briggs, T., Kunschand, P., & Mareschal, B. (1990). Nuclear Waste Management: An Application Of The Multicriteria Promethee Methods. *European Journal Of Operational Research*.
- Dağdeviren, M., & Eraslan, E. (2007). PROMETHEE Sıralama Yöntemi ile Tedarikçi Seçimi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*.
- Dinçer, S. (2019). *Çok Kriterli Karar Alma*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Erdoğan, İ. (1991). İşletmelerde Personel Seçimi ve Başarı Değerleme Teknikleri. *İstanbul İşletme İktisadi Enstitüsü Yayınları*.
- Erdoğan, İ. (1994). *Personel Seçiminde Mülakat Teknikleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Finnigan, J. (1997). Doğru İşe Doğru Eleman. İstanbul: Mehmet KILIÇ, Rota Yayını Bireysel Yatırım Dizisi.
- Genç, T. (2013). PROMETHEE Yöntemi ve GAIA Düzlemi. *Journal of Economics & Administrative Sciences Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1).
- Genç, T., & Masca, M. (2012.). TOPSIS ve PROMETHEE Yöntemleri İle Elde Edilen Üstünlük Sıralamalarının Bir Uygulama Üzerinden Karşılaştırması".
- Gregory, G. (1998). *Decision Analysis, Plenum Pres*. New York.
- Hwang, C., & Masud, A. (1979). Multiple Objective Decision Making-Methods and Applications. *A State of the Art Survey Springer Verlag* (s. 239). içinde Berlin.
- Hwang, C., & Yoon, K. (1981). Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications. New York: Springer Verlag.
- Özden, Ü. (2009). *Türkiye'deki Mevduat Bankalarının Performansları: Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Analiz*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Pavi, I., & Babi, Z. (1991). The Use Of The Promethee Method in The Location Choice Of A Production System. *International Journal of Production Economics*, s. 165-174.
- Smet, D. Y., & Lidouh, K. (2012). An introduction to Multicriteria Decision Aid:

The PROMETHEE and GAIA Methods. <http://code.ulb.ac.be/~yvdesmet/>.

Yılmaz, B., & Dağdeviren, M. (2011). PROMETHEE İçin DECISION LAB Yazılımı ve Örnek Bir Problem Üzerinde Uygulanması. *Endüstri Mühendisliği Yazılımları ve Uygulamaları Kongresi*. İzmir.

EK 1. İş Talep Formu Örneği

		FOTOĞRAF		
KİMLİK BİLGİLERİ				
Adı, Soyadı				
Doğum Yeri ve Tarihi				
Cinsiyetiniz	Erkek ()	Kadın ()	Kan Grubunuz:	
Adresiniz				
Telefonunuz	Ev	Cep		
SSK No:	Emekliler için Tahsis No :			
Vergi No:	Vatandaşlık No:			
Askerlik Durumunuz ?	(?) ay süreyle er olarak yaptım.			
	(?) ay süreyle yedek subay olarak yaptım.			
	(?) nedeniyle muafım.			
	(?) tarihine kadar tecilliyim.			
Terhis tarihiniz ve terhis olduğunuz birlik?				
AİLEVİ DURUMU				
Medeni Durumunuz ?	Evli ()	Bekar ()	Dul ()	Çocuk Sayısı ()
ÖĞRENİM BİLGİLERİ				
Okulu	Okul Adı-Yeri	Bölümü	Devam Yılı	Mezuniyet Derecesi
İlköğretim				
Orta Öğretim	Genel			
	Mesleki			
Meslek Yüksek Okulu				
Lisans (Fakülte)				
Yüksek Lisans				
Doktora				
Varsa Devam Eden Diğer Eğitiminiz				
YABANCI DİL BİLGİLERİ				
Dil	ORTA	İyi	ÇOK İYİ	ÖĞRENDİĞİNİZ YER
1				
2				
BİLGİSAYAR BİLGİSİ				
Program / Sistem	AZ	ORTA	İyi	ÇOK İYİ
Word				
Excel				
PowerPoint				
Diğer ()				

İŞ TECRÜBESİ BİLGİLERİ				
(En son iş yerinden başlayarak geriye doğru yazınız)				
İşyeri Ünvanı ve Tel. Numarası	Göreviniz	Ücretiniz	Aynılış Tarihi	Sebebi ve İşe Başlama
(Halen çalışıyorsanız ayrılmak istemenizin sebebi)				
KATILDIĞINIZ EĞİTİMLER / KURSLAR				
Eğitimi veren Kuruluşun Adı	Eğitimin Konusu	Hangi Tarihler Arasında	Süre (Saat olarak)	
ÖZEL BİLGİLER				
Sürücü Belgeniz var mı ?	Evet () Hayır ()	Var ise sınıfı ve Numarası		
Sağlık sorunuz var mı ?	Evet () Hayır ()	Var ise açıklayınız		
Seyahat sorunuz var mı ?	Evet () Hayır ()	Var ise açıklayınız		
Mecburi hizmet borcunuz var mı ?	Evet () Hayır ()	Var ise açıklayınız		
Adli sicilde kaydınız var mı ?	Evet () Hayır ()	Var ise açıklayınız		
Sigara içiyor musunuz ?	Evet () Hayır ()			
REFERANSLARINIZ				
Adı-Soyadı	Kurumu / Görevi	Telefon Numaraları		
DİĞER BİLGİLER				
Üyesi olduğunuz dernek ya da kuruluşlar:				
Boyunuz : () Kilonuz : ()				
GÖREV VE ÜCRET TALEPLERİ				
Şirketimizden ne tür bir görev talep ediyorsunuz:				
En son kurumdaki aldığınız Net ücret:				
Talep ettiğiniz Net ücret:				
Ne zaman çalışmaya başlayabilirsiniz?				
Gerektiğinde ikamet değişikliği yapabilir misiniz?				
Gerektiğinde fazla mesai yapmayı ve vardiyalı çalışmayı kabul edebilir misiniz?				
İşbu iş isteme formundaki sorulara verdiğiniz cevapların tam ve doğru olduğunu, zaman içerisinde değişecek olan bilgilerimi en geç 10 (on) gün içerisinde yazılı olarak bildireceğimi ve hakikat dışı veya eksik bir beyanım ile alınmış bulunduğumun anlaşılması halinde her hangi bir ihbar ve tazminata gerek olmaksızın işime son verileceğini ve bundan dolayı herhangi bir takip, talep ve iddia ile bulunmayacağımı ve eksik veya hakikat dışında beyanımı ile alınmadan dolayı şirketin uğrayabileceği her türlü zarar ve ziyana tazmin edeceğimi kabul ve beyan ederim.				

BÖLÜM 10

TAŞERONDAN 4D SÜREKLİ İŞÇİ KADROSUNA GEÇEN KAMU SAĞLIK ÇALIŞANLARI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ÇALIŞMA

Sinan ACAR¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi
Sosyal Hizmet Bölümü, E-posta: sacar@bartin.edu.tr, ORCID:
0000-0002-5270-542X

Giriş

Bu çalışmada, Türkiye’de kamu sektöründe 2000’li yıllardan itibaren yaygınlaşan kazanan taşeron istihdamı sorunu üzerinde durulmaktadır. Çalışma temelde Türkiye’de kamu sağlık hizmetlerinde sayanesnek ve güvencesiz bir pozisyonda taşeron yoluyla istihdam edilen asli ve destek hizmetlerini yerine getiren sağlık çalışanlarının 4D sürekli işçi¹ pozisyonuna kadrolu olarak geçirilmesinden sonraki süreçte çalışanların çalışma ve yaşam koşullarındaki değişimlerin nitel yöntemle dayalı sosyolojik bir perspektiften anlama ve açıklama amacı taşımaktadır. Taşerondan kadroya geçişin literatürde (Özkal Sayan, 2018; Karabıçak, 2018; Güvener ve Gümüş, 2021; Özer, 2022; Daşdemir ve Lamba, 2022) daha çok kuramsal veya nicel yöntemle dayalı olarak ele alındığı görülmektedir. Bu noktada bu geçiş sürecinin sosyolojik bir bakış açısı üzerinden ve nitel yöntemle dayalı ele alınmasının gerekli ve faydalı bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Bu bağlamda çalışanların süreç içerisindeki deneyim ve düşünceleri üzerinden kamu sağlık hizmetleri alanında yaşanan değişim süreçleri anlaşılmasına ve çalışma sosyolojisi perspektifi üzerinden ve nitel yöntemle dayalı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında kamu sağlık hizmetleri alanında uzun yıllar taşeron çalışan olarak istihdam edilen ve 2018 yılında 4D sürekli işçi kadrosuna geçirilen on beş sağlık çalışanı ve alanda örgütlü üç büyük işçi sendikasının şube yöneticileriyle derinlemesine mülakatlar yapılarak, kadroya geçişin çalışanlar üzerindeki etkilerinin bu kişilerin düşünce ve deneyimleri üzerinden ortaya konulmasına çalışılmıştır.

1. Kamu İstihdam Alanlarındaki Temel Değişim Süreçleri

Kamu istihdam süreçlerinin tarihsel gelişimine bakıldığında Endüstri Devrimi sonrasında köklü değişimlerin ortaya çıktığı ve Weberyan anlamda bürokrasi kurumunun bu dönemle birlikte ortaya çıktığı söylenebilir. Bu yapıda kamu personeli olma durumunun temel olarak liyakat sistemine dayalı olarak oluşturulduğu ve kişinin belirli yeterlilikler sonrası bu alanda yetki kazandığı ve ömür boyu istihdam edildiği bir süreç hâkim olmaya başlamıştır (Weber, 1996). Bu dönemlerle birlikte kişilerin bu alandaki otorite ve yetkilerini kamu adına belirli bir süre boyunca kullandıkları ve bu süreçte alınan kararlardan yasal sürece uygun bulunması koşuluyla sorumlu tutulmadığı ve böylelikle rasyonel işleyen bürokratik bir kamu yönetiminin işlediği bir dönem ortaya çıkmıştır (Akçakaya, 2016). 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren yerleşmeye başlayan ve Fordist dönem olarak nitelenen süreçle birlikte çalışma alanlarında eşit işe eşit ücret ilkesinin

1 Kamuda hizmet alımına dayalı çalışan taşeron işçilerin 24 Aralık 2017 tarihinde çıkarılan 696 sayılı KHK (Kanun Hükmünde Kararname) kapsamında 657 sayılı Devlet Memurları Kanunun (DMK) 4/d maddesine göre sürekli işçi kadrosuna atanmalarının önü açılmış ve Nisan 2018’de de sürekli işçi kadrosuna atanmışlardır (Özkal Sayan, 2018).

yerleşmeye başladığı (Albayrak, 2016) ve çalışanların gerek önceki gerek sonraki dönemlere kıyasla doyurucu ücret ve haklara kavuştuğu bir dönem ortaya çıkmıştır. Diğer yandan Endüstri Devrimi ile ortaya çıkan ve gittikçe güçlenen işçi sendikalarının 20. yüzyılın başından bu yüzyılın son çeyreğine kadar işçi sınıfına demir gibi sağlam istihdam güvencesi sağladığı ve bu noktada hem çalışanların hem de işçi sendikalarının Altın Çağını yaşadığı söylenebilir (Kumar, 1999: 57). 1970’li yılların sonlarından itibaren çalışma alanlarında esnekliğe dayalı bir yapının yavaş yavaş yerleşmeye başladığı ve işletmelerde çalışanların merkez ve çevre işgücü olarak ayrıldığı ve farklı iş güvenceleri üzerinden istihdam edilmeye başlandığı bir süreç yaşanmıştır. Merkez işgücü olarak tanımlanan ve asıl işleri yerine getirenlerin daha güvenceli, çevre işgücü olarak tanımlanan ve destek işlerini yerine getirenlerin ise daha güvencesiz ve esnekliğe dayalı istihdam edildikleri bir yapı ortaya çıkmıştır (Harvey, 2010). 1970’li yıllara kadar kapitalizmin örgütlü olan yapısı bu dönemle birlikte çözülmeye ve “örgütsüz kapitalizm” olarak nitelenen ve temelde ulus devletlerin güç kaybetmeye başladığı, birinci dünya ülkelerindeki gelişmiş fabrikaların üçüncü dünyaya kaydırılmasına paralel işçi sınıfının ve sendikalarının güç kaybettiği, ömür boyu istihdam, sabit gelir ilkesinin yerini sözleşmeye dayalı esnek çalışma ve ücret sistemlerinin aldığı kaotik bir döneme girilmiştir (Kumar, 1999: 65).

Türkiye’de 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül Askeri Darbesiyle neoliberal döneme girilmiş ve ekonomi alanındaki değişimlere paralel kamu sektöründe “yönetişim”, “yeni kamu yönetimi”, “yeni kamu işletmeciliği” kavramları üzerinden mevcut yapının neoliberal ilkelere dayalı dönüştüğü ve kamu çalışma ilişkileri alanının özel sektör çalışma ilişkilerine benzer bir yapıya dönüştüğü bir gelişim süreci yaşanmıştır (Özsoy Özmen, 2018). Dünya Bankası’nın gelişmekte olan ülkelere 90’lı yıllardan itibaren kullandığı büyük kredi ve hibelerle birlikte bu ülkelerin kamu sektörlerinde büyük değişimler ortaya çıkmıştır. Bu dönemle birlikte gerek gelişmiş ülkelerde gerekse de gelişmekte olan ülkelere kamu sağlık hizmetleri alanında da köklü değişimler ortaya çıkmıştır (Güler, 2005). Gelişmekte olan ülkeler arasında olan Türkiye’de kamu sağlık sektöründe 1980’li yıllardan itibaren başlayan esnek ve taşeron istihdam biçimleri ilk olarak çevre işleri olarak nitelenen temizlik, yemekhane, güvenlik ve destek hizmetleri alanında 2003 yılındaki sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte asli işleri (sağlık memuru, teknisyen, hemşire vb.) de içerecek şekilde sistem içerisine yerleşmeye başlamıştır (Aslan, 2005). Bu dönemlerden itibaren sağlık hizmetlerinde örgütlenme sistemi kökten değişmeye başlamış, aile hekimliği ve kamu hastane birlikleri modeliyle birlikte sözleşmeliliğe dayalı bir istihdam politikası ortaya çıkmıştır (Topak, 2012). Sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte sağlık insan gücü arasında gereksiz hiyerarşik

ayrımların ve eşitsizliklerin ortaya çıktığı bir süreç yaşanmıştır (Zencir, 2012). Kamu sağlık hizmetleri alanında ortaya çıkan, aynı eğitim düzeyine sahip ve aynı işi yapan ancak farklı statülerde istihdam edilen ve farklı özlük haklarına sahip çalışanların bir arada olduğu istihdam biçiminin çalışma huzur ve barışını ciddi anlamda tehdit eden bir niteliğe dönüştüğü bir süreç yaşanmıştır. Kamu sağlık hizmetleri alanında yaşanan bu sorunların aşılması noktasında sendikaların mücadeleleri sonucu kamuda taşeron istihdamına 24 Aralık 2017 tarihinde çıkarılan 696 sayılı KHK ile son verilmiştir (<https://www.resmigazete.gov.tr>). Nisan 2018 tarihinde ise taşeron çalışanların kamu sürekli işçisi pozisyonuna atanmalarıyla süreç önemli bir aşamaya geçmiştir. Bu süreçle birlikte kadroya geçen çalışanların maddi ve manevi kazanımlar elde ettiği bir süreç ortaya çıkmıştır. Kamu istihdam alanlarında yaşanan bu önemli değişimlerin gerek çalışma alanlarına gerekse de çalışanlar üzerinde ne gibi değişimlere yol açtığı bu noktada önemli bir hale gelmiştir.

2. Metod ve Bulgular

Çalışmada temelde nitel yöntemle dayalı yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinden yararlanılmış ve böylelikle katılımcıların olguya/soruna dair öznel düşünce ve deneyimlerinin bütünlüklü açıdan anlaşılmasına çalışılmıştır (Neuman, 2014). Bu kapsamda sağlık hizmetleri alanında istihdam edilen ve taşerondan 4D sürekli işçi pozisyonuna geçen sağlık çalışanları ve bu alanda örgütlü üç büyük sendikanın şube yöneticileriyle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Daha sonra elde edilen veriler içerik analizine tabi tutularak belirli başlıklar üzerinden yorumlanmıştır. Çalışma 2023 yılı içerisinde yürütülmüş ve bu kapsamda Türkiye'nin farklı illerinde bulunan bir üniversitenin tıp fakültesi hastanesi, bir şehir hastanesi ve bir devlet hastanesinde çalışan ve taşerondan kadroya geçen 15 sağlık çalışanı ile, diğer yandan bu alanda örgütlü üç büyük işçi sendikasının şube başkanlarıyla derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında görüşülen sağlık çalışanları arasında hem asıl işleri yerine getiren ve kurumda hemşire, ebe, sağlık teknikeri/teknisyeni, fizyoterapist pozisyonlarında istihdam edilen kişiler (10 kişi) yanında yardımcı ve destek hizmetlerini yerine getiren temizlik, destek personeli pozisyonlarında istihdam edilen personel de (5 kişi) bulunmaktadır. Bu kapsamda araştırma kapsamında asıl işleri ve çevre (destek) işlerini yerine getiren sağlık çalışanlarıyla ve alanda örgütlü işçi sendikası temsilcileriyle görüşmeler yapılarak konunun çok boyutlu bir açıdan ele alınmasına çalışılmıştır.

2.1. Görüşülenlerin Sosyodemografik Özellikleri

Araştırma grubuna katılanların sosyo demografik özelliklerine bakıldığında grubun ağırlıklı olarak 30 yaş ve altı bir grup niteliği taşıdığı belirtilebilir. Asıl işi yapan sağlık çalışanlarının çoğunluğunun ön lisans ve lisans

mezunu oldukları, temizlik ve destek işlerini yerine getiren çalışanların ise ortaokul ve lise mezunu kişilerden oluştuğu görülmüştür. Diğer yandan sağlık çalışanlarının daha çok alt ve orta sınıfa mensup ailelerden geldikleri ve meslek tercihlerinde bu yapının belirleyici olduğu söylenebilir.

2.2. Taşeron Sürecine Dair Düşünceler

Taşeron istihdam biçimini, başlıca iş güvencesinin olmaması, alınan ücretlerin düşük olması ve zamanında ödenmemesi, fazla ve angarya çalışma gibi birçok maddi ve manevi birçok ayrımcılığı ve eşitsizliği içeren bir çalışma şekli olarak tanımlamak mümkündür (Kaya, 2015: 257). Araştırma kapsamında görüşme yapılan sağlık çalışanlarının kadroya geçmeden önceki taşeron sürecine dair açıklamalarında bu süreci temelde iş güvencesinin olmaması, her an işten atılma korkusu ve ciddi maddi sıkıntılar yaşama durumlarıyla ilişkilendirdikleri görülmüştür.

“Taşerondayken işten çıkarılma korkusu, şef korkusu gibi birçok sıkıntı yaşıyorduk” (K, 47, Lise, Hizmetli).

“Taşeron olarak çalışırken birçok arkadaşımız ev sahipleriyle, çevreleriyle ekonomik sıkıntılardan dolayı hasım oldular. Banka kredilerini ödeyemediler ve icralık oldular. Hem kazandıkları ücretin az olması hem de maaş ödemelerinin düzenli belirli bir günde yatmamasından kaynaklı birçok mağduriyetler yaşadılar. Aynı şekilde bir gün işe geç kaldın, mesela arabayı kaçırdın, hemen şirketten bir daha geç kalırsan işten atarız diye tehditler geliyordu” (E, 43, Lise Mezunu, Kat Yemek Sorumlusu).

Çalışanların bu süreçle ilgili vurguladıkları bir diğer nokta ise çalışma süreçlerinde kadrolu çalışanlarla aralarında var olan ücret ve çalışma saatlerindeki farklılıklar, fazla ve angarya çalışmanın varlığı ve sosyal haklarının kendilerine zamanında ve tam olarak verilmemesi gibi durumların varlığı olmuştur.

“Yıllar boyu taşeron şirket her yönden hakkımızı emeğimizi sömürdü. Örneğin fazla çalışma ve banka promosyonu gibi noktalarda da büyük haksızlıklarla karşılaştık” (E, 45, Lise, Hizmetli).

“Nöbet ücreti almıyorduk eskiden onun yerine nöbet izni veriyorlardı ama yeterli eleman olmadığı için yönetim o izni de kullandırmıyordu bize. Taşeronken süt iznimiz kullanamadık hiçbir zaman. Şimdi onlar da anne biz de anneyiz. 4A kadrolular 12’de çıkarken ben 3’ü 4’ü bekliyordum. Bu ayırım beni çok etkiledi, yaraladı diyebilirim” (K, 37, Önlisans, Sağlık Teknikeri).

“Taşeronda çalışırken, doğum yaptığımda doğum izni sürecinde beni işten çıkarmışlardı. Ben mahkeme kararı ile işime dönebilmişim. İkinci çocuğumda ise 4D sürekli işçi kadrosundaydım ve o zaman ücretsiz iznimi çok rahat bir şekilde kullanabilmişim. Taşeron sürecinde bir keresinde haksız yere bana tutanak tutuldu ve iki yevmiye kadar bir kesinti cezası verildi. Ceza verilecek toplantıya normalde taraflardan biri olduğum halde alınmadım ve verdiğim dilekçe de resmi olarak işleme alınmadı. Diğer yandan maaşımız geç yattığında gidip ne zaman

yatacağımı sorduğumuzda bize cevap vermedikleri gibi, dua edin size maaş yatırıyoruz diye dönüşler alıyorduk” (K, 30, Lise, Hemşire).

“Mesela ben anestezi teknikeri olduğum halde beni taşeron sürecimin ilk döneminde serviste hemşire olarak çalıştırdılar. Belli bir süre sonra ameliyathaneye taşeron olarak geçtim. O da kanun çıktı ve beni mecburi olarak ameliyathaneye, anesteziye almak zorunda kaldılar. Kadrolu olsaydım o süreçte bunu yapamazdılar” (K, 37, Önlisans, Sağlık Teknikeri).

Görüşülen çalışanlardan bazılarının ise taşeron sürecini temelde zor ve angarya işlerin kendilerine yaptırılması ve en küçük bir hata yaptıklarında kendilerine yönelen baskı, tehdit, hakaret süreçlerinin işlemesi durumlarıyla ilişkilendirdikleri görülmüştür.

“Taşeronda çok çektim yani, eski SSK hastanesinde 20 sene taşeron olarak çalıştım, her işe bizi sürüyorlardı. Mesela tuvaletler tıkanıyordu ve rögarları temizleme işini bana veriyorlardı. O pisliğin içine beni sokuyorlardı, çok zayıf olduğum için hep o işi bana yaptırıyorlardı işim olmadığı halde. Bu iş için bazen belediyeyi çağırıyorlardı onlar gelip yapıyordu ama çok para vermek istemedikleri zaman bana bu işi yaptırıyorlardı. Ama şimdi kadroluyum, şimdi bu işi deseler yapmam. Ben ameliyathanede çalışıyorum, işim belli başka işi yapmam daha” (E, 51, İlkokul, Hizmetli).

“Taşerondayken adam yerine konulmadık açıkçası. Mesela garson da olsan hasta bakıcısı da olsan yerde bir kâğıt parçası görseler, alsana şunu yerden şeklinde böyle sert bir ses tonuyla bizi uyarırdı yöneticiler mesela” (E, 43, Lise Mezunu, Kat Yemek Sorumlusu).

Bu noktada çalışanların büyük bir kısmının kadrolu pozisyona geçmeden önceki süreci, uzun yıllar taşeron çalışan olarak istihdam edilmelerinden kaynaklı ciddi haksızlık örnekleri üzerinden açıklama eğiliminde oldukları görülmüştür. Bu bağlamda taşeron istihdam şeklini temelde baskıya ve zora dayalı despotik bir çalışma şekli (Burawoy, 2015) olarak tanımlamak mümkündür.

2.3. Taşerondan Kadroya Geçiş Süreci

Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren ilk olarak yerel yönetimlerdeki destek hizmetlerinde başlayan taşeron istihdam şekli süreç içerisinde büyüyerek merkezi yönetimleri de içerecek şekilde genişleyerek büyük bir sorun haline gelmiştir (Kavili Arap, 2018). 24 Aralık 2017 tarihinde yürürlüğe giren 696 sayılı KHK ile kamuda taşeron olarak istihdam edilen çalışanların 4D sürekli işçi kadrosuna geçirilmesinin önü açılmıştır. Bu süreçte kadroya geçmenin ön koşulu olarak çalışanların taşeronda çalıştıkları süre boyunca almaları gereken geçmiş haklarından feragat etmesi, emekliliği dolan kişilerin zorla emekli edilmesi gibi şartlar getirilmiştir (<https://www.resmigazete.gov.tr>). Bu şartları kabul eden kişiler 2018 Nisan ayından itibaren 4D sürekli işçi kadrosuna geçirilmişlerdir. Yapılan görüşmelerde taşerondan kadroya geçilmesi durumunun önemli ve tarihi

bir gelişme olduğunu belirten çalışanlar, kadroya geçmek için kendilerine dayatılan şartların adil ve hukuki olmadığı noktalarını vurgulamışlardır. Diğer yandan kadroya geçtikten sonraki ilk iki yılda aldıkları maaşların asgari ücretin biraz üstünde bir oranda verilmesi gibi durumların da büyük bir eksiklik ve haksızlık olduğunu belirtmişlerdir.

“Kadroya geçtikten sonra 2 yıla yakın asgari ücrete yakın bir ücret aldık ve ondan sonraki süreçte kısmen bir iyileşme oldu maaşlarımızda. Bu noktada ilk iki yılda toplu iş sözleşmesinden kaynaklı hak kayıplarımız çok büyük oldu diyebilirim” (E, 29, Önlisans, Sağlık Teknikeri).

“Kadroya geçiş sürecinde birçok haksızlık yapıldı, geçmişe yönelik haklarımızdan feragat etmek zorunda kaldık. Benim 9 yıla yakın hakkım heba oldu örneğin” (K, 30, Lise, Hemşire).

Diğer yandan işçilerin örgütlendiği üç büyük sendikanın kadroya geçiş sürecini farklı şekillerde değerlendirdikleri görülmüştür. Örneğin Hak İş'e bağlı Öz Sağlık İş Sendikası yöneticisi, bu süreci büyük bir başarı olarak tanımlayıp, bu gelişmelerde kendilerinin büyük bir rolü olduğunu ön plana çıkarmıştır.

“Bu sürece Hak-İş'in çatısı altında başlandı. Türkiye Cumhuriyeti'nde bir devrim yapıldı, bu Ak Parti döneminde yapıldı ve yaklaşık bir milyona yakın kişiye kadro verildi. 2018 Nisan'ında kadroya geçenler 2020'nin 10. ayına kadar asgari ücretten az bir az fazla ücretlerle çalıştılar. Bu da esasen Türk İş ve TOBB'un eseri idi. Özellikle Türk İş'ten Ergün Atalay bu süreçte bastırıyordu bu iki yılda da daha iyi haklar ve ücretler alınırdı. 2020'deki süreçten bugüne ise ücret ve diğer haklarda ciddi kazanımlar ve iyileştirmeler sağlandı. Biz diyebilirim ki 2020'nin 10. ayından itibaren bu çalışanların hak kayıplarını önleme noktasında sürece neşter atıp gerekli düzeltmeleri sağladık” (Öz Sağlık İş Sendikası Yöneticisi)

Bu alanda örgütlü olan diğer iki büyük sendika olan Türk İş'e bağlı Sağlık İş Sendikası ve DİSK'e bağlı Dev Sağlık İş Sendikası yöneticilerinin ise bu süreçte daha iyi kazanımlar elde edebileceğini ve en azından şimdilik gerçek anlamda bir kazanım ve kadronun söz konusu olmadığı noktasını ön plana çıkardıkları görülmüştür.

“Kadroya geçiş süreci bizce hiç adil bir şekilde gerçekleşmedi. Esas kadro Ahmet Davutoğlu zamanında verilmesi planlanan ama verilmeyen kadroydu bizim için. 2017 Aralık ayında yasalaşan ve Nisan 2018'de verilen kadro bizim hükmümüzde boş bir kadroydu esasen. Çünkü bu süreçle her ne kadar taşeronlara göre ciddi olumlu değişimler olsa da halen 4A'ya tabi kadrolulara kıyasla 4D işçilerin bazı hak kayıpları mevcut. Diğer yandan kadroya geçiş sürecinde hizmet sürelerini tamamlamış arkadaşlarımız zorla emekli edildiler KHK kapsamında. Bu adil bir şey değildi ve içimize sinmedi bu süreç genel olarak” (Sağlık İş Sendikası Yöneticisi).

“Taşerondan kadroya geçiş sürecine karşı çeşitli itirazlarımız var. İlk olarak kadroya geçen bir milyona yakın kişi taşeron olarak işe girerken

siyasi bağlantılar ve torpil üzerinden işe girmişlerdi. Bu kişilerin şimdi taşerondan direkt kadroya geçmesi büyük haksızlık. Dışarıda sınavlara hazırlanan yüksek puanlar alıp atama bekleyenlere karşı büyük haksızlık yapıldı. Biz bu süreci kamuda kadrolaşma olarak görüyoruz. Diğer yandan kadroya geçiş süreci de içerisinde birçok yanlışla birlikte yürütüldü” (Dev Sağlık İş Sendikası Yöneticisi).

Bu noktada yaptığımız görüşmelerde sağlık çalışanlarının ve sendikaların genel olarak taşerondan kadroya geçiş sürecini birçok hukuksuzluğu ve haksızlığı içeren ve bu yönüyle bu alanda yapılması gereken birçok iyileştirmenin olduğu yönünde değerlendirdikleri görülmüştür.

2.4. Kadroya Geçtikten Sonraki Mevcut Durum

Taşerondan kadroya geçen 4D çalışanların ücret ve diğer sosyal haklarına bakıldığında 2023 yılı itibariyle benzer konumdaki diğer kadrolu çalışanların gerisinde olduğu bir yapı söz konusudur (Gürbüz, 2022). Çalışanların kadroya geçtikten sonraki mevcut durumlarına baktığımızda yukarıda belirttiğimiz üzere kadroya geçiş sürecinin KHK kapsamında yapılmasından dolayı, içerisinde birçok eksiklikle birlikte yürüyen bir sürecin söz konusu olduğu ve bundan kaynaklı çalışanların kadroya geçme durumunun maddi manevi anlamda tam karşılığını alamadıkları bir yapının olduğu görülmektedir.

“Kadroya geçtikten sonra maaşlarda bariz bir şekilde iyileşme oldu. Ama şu an kadrolu bir fizyoterapistle göre ben 4-5 bin daha az alıyorum diyebilirim. Ben her zaman kendime neden aynı işi yaptığımız halde 4A kadrolu eleman benden daha fazla alıyor diye soruyorum. Hizmetlileri küçük görmüyorum ama sağlık mezunu fizyoterapist, hemşire, teknisyen, tekniker grubunda taşeron olmaz ve 4D işçisi olarak da olmaz esasen. Eşit işe eşit ücret olmalı” (E,30, Lisans, Fizyoterapist).

“Şu an asgari ücret 11.500 TL, benim aldığım maaş ek ödemeleri de katarsak 19.500 oldu. Kadrolu 4A’lı lise mezunu bir hemşire 30-35 bin alıyor. Bu noktada ücret anlamında dahi ciddi haksızlıklar sistem içerisinde devam ediyor” (E, 29, Lisans Mezunu, Sekreter).

“Şimdi kadroya geçtikten sonra bizi saatlik nöbet ücretlerimiz arttığı için bize nöbet tuturmuyorlar. Kadrolu hizmetlilerin saatlik nöbet ücretleri daha düşük olduğu için aylık 100 saate yakın nöbet tutuyorlar. Onların saat ücretleri 15 lira bizimki ise, daha nöbet tutamadığımız ve nöbet ücreti alamadığımız için bilmiyorum ama 90-100 lira civarı olduğunu söyledi arkadaşlar. Bu yüzden nöbetlere eski kadrolular veriliyor. Gündüzün yoğunluğunu biz çekiyoruz, gece nöbetler ise gündüze nazaran daha sakin ve rahat geçiyor. Onlara 120-130 saat nöbet yazıyorlarsa en azından bize de bi 20-30 saat nöbet yazılsın yani ama yapmıyorlar” (E, 45, Lise, Hizmetli).

Bir diğer grup çalışan ise ücretlerde anlamlı değişimler olmasına karşın çalışma saatleri noktasında kendilerinin daha fazla çalıştıkları ve bu

durumun da adalet duygularını zedeleyici bir duruma yol açtığını vurgulamıştır.

“Kadroya geçtikten sonra çalışma şartlarımızda bir değişiklik olmadı. 657’ye tabi 4A ve 4B’li arkadaşlarımız günde 8 saat çalışıyor ve biz eskide olduğu gibi 9 saat çalışıyoruz günde” (E, 29, Önlisans, Sağlık Teknikeri).

“Hem taşeronunda hem de şu anki kadroda çalışma saatimiz dokuz saat. Ve biz mesai saatleri içerisinde kendi odamızdaki ameliyatlari saat dörtte bitirdikten sonra eğer 4A veya 4B’li arkadaşlarımızın ameliyatlari dörtten sonraya kalıyorsa biz gidip onlari çıkarıyorduk. Çünkü onlari mesaisi dörtte bitiyor ve biz bazı zamanlar altıya yediye kadar bu ameliyatlarda kalmak zorunda kalıyoruz. Bu benim zoruma giden bir şey esasen” (K, 29, Önlisans, Sağlık Teknikeri).

Diğer yandan bir kısım sağlık çalışanınin ve sendika temsilcilerinin taşeron- dan kadroya geçişten sonraki kazanımların hiç de azımsanmayacak bir düzeyde olduğu noktasını ön plana çıkardıkları görülmüştür.

“Kadroya geçtikten sonra tabii ki çok şey değişti. Hem maddi haklar hem de diğer sosyal haklar bakımından olumlu değişimler ortaya çıktı” (K, 39, Önlisans, Sağlık Teknikeri).

“Biz sendika olarak önceki kadrolu işçiler hangi haklara sahipse 4D kapsamında kadroya geçen işçilerimizin hakları da onlarla aynı hale getirdik. Bütün ücret ve yan ödemeleri tavandan alıyorlar diyebilirim” (Öz Sağlık İş Sendikası Yöneticisi).

Bu noktada çalışanların mevcut konumları itibariyle taşeron dönemine kıyasla ciddi kazanımlara sahip olduklarını düşündükleri ancak diğer kadrolu çalışanlarla aralarında halen ciddi maddi manevi farklılıkların olduğu hususunu vurguladıkları görülmüştür.

2.5. Kuruma Aidiyet Durumları

Çalışma alanlarındaki istihdam şekillerinin güvenceli/güvencesiz olma durumunun örgütsel adalet ve aidiyet düzeylerini ciddi anlamda belirleyen bir rolünün olduğu söylenebilir (Yasım ve Işık, 2020). Bu bağlamda güvencesiz pozisyonda çalışan bireylerin daha güvenceli pozisyonlara geçişle birlikte örgütsel bağlılık ve aidiyet düzeylerinin olumlu anlamda değiştiği söylenebilir. (Güvener ve Gümüş, 2021). Görüşme yapılan çalışanların, taşeron sürecini kurumsal aidiyetlerinin düşük olduğu ve karamsar bir kişiliğe sahip olma durumuyla ve kadroya geçtikten sonraki süreci ise kurumsal aidiyetlerinin daha yüksek olduğu ve daha iyimser bir kişilik durumuyla ilişkilendirdikleri söylenebilir.

“Kadroya geçtikten sonra kendimi kuruma daha fazla ait hissettiğimi söyleyebilirim. En azından eskisi gibi taşeron- kadrolu ayrımı yapılmıyor ve bu da bizi çalıştığımız yere daha fazla ait hissettiriyor. Örneğin taşeron şirketin gitmesiyle birlikte maaşlarımız, ek ödemelerimiz, deprem bölgesi olduğumuz için verilen ek ödemelerimiz aksamadan aynı gün yatıyor ve

bu durum da öncesi ile kıyasladığımız da bizi oldukça motive ediyor ve kuruma bağlılığımızı arttırıyor” (K, 39, Önlisans, Sağlık Teknikeri).

“Kadroya geçtikten sonra tabii ki kendini kuruma daha bi ait hissediyorsun. Çünkü taşeronken sanki her an biri sizi gelip işten çıkaracakmış gibi hissediyorsunuz. Ama kadrodan sonra bu tehlikenin ortadan kalkması aidiyet düzeyine olumlu yansıdı diyebilirim” (E, 30, Lisans, Fizyoterapist).

Bu noktada görüşmecilerin taşerondan kadroya geçtikten sonra kuruma aidiyet düzeylerinde anlamlı değişimlerin ortaya çıktığı görülmektedir.

2.6. Kadroya Geçme Durumunun Kurumdaki Yansımaları

Neoliberal dönemle birlikte meslekler arasında yeni hiyerarşilerin ortaya çıktığı ve aynı meslek grubunda yer alan aynı eğitim düzeyine sahip olan ve aynı işi yapan kişiler arasında dahi yeni maddi manevi eşitsizlik biçimlerinin ortaya çıktığı belirtilebilir (Standing, 2015). Çalışma alanlarında taşeron ve kadrolu istihdamının bir arada görülmesiyle birlikte, çalışanlar arasında birçok ayrımcı eylem ve söylem biçiminin ortaya çıktığı söylenebilir (Cigerci Ulukan ve Özmen Yılmaz, 2016: 102). Çalışma hayatında taşeron çalışmanın yaygın olduğu dönemlerde kadrolu-taşeron çalışan ayrımının yaygın olduğu ve taşerondan kadroya geçişten sonra da kadrolu taşeron ayrımının kimi durumlarda açığa çıktığını söylemek mümkündür. Çalışma kapsamında yaptığımız görüşmelerde çalışanlar her ne kadar kanuni olarak kadroya geçseler de çoğu zaman söz ve eylemlerle kendilerine taşeron geçmişlerinin hatırlatıldığını belirtmişlerdir. Bu süreçte özellikle temizlik ve destek hizmetlerinde çalışan personelin kadroya geçme durumlarının kurumdaki farklı personellerce (kadrolu hemşire, doktor vb.) çeşitli gerekçelerle kendilerine hatırlatıldığı ve bu noktada ayrımcılığa uğradıklarını belirttikleri söylenebilir.

“Hemşireler; bizden çok maaş alıyorsunuz bilseydik okumazdık diyorlar. Ben de o zaman istiyorsan gel maaşlarımızı değiştirelim diyorum. Biz, bırakın hemşireleri, 4A kadrolu hizmetlilerden de az alıyoruz. Onlar bu ay ek ödeme nöbetlerle 30-35 bin aldılar bizim elimize geçen 19-20 bin. O da, maaşlarımız son iki aydır arttı” (E, 51, İlkokul, Hizmetli).

“Çekemeyenler çok, sanki benim maaşımı devlet değil de, o veriyor. Eski kadrolu hizmetliler, hemşireler, anestezi teknisyenleri bize laf söyleyenler. Mesela geçen hafta işten çıktım durakta otobüs bekliyorum. Üroloji servis hemşiresi yanında üç arkadaşı ile konuşuyor ve ben onların arkasındayım, zaten onlar beni tanımıyor. İşte bizim için, geldiler bedavadan kadro da aldılar diyor diğer arkadaşlarına bu hemşire. Kadrolarını aldıkları gibi bizden de çok maaş alıyorlar, bunlar hep torpilli, demek okumak boşmuş dedi. Maaşımı sen vermiyorsun, nasibim varmış o kadroyu almışım ben, bu benim hakkım yani” (K, 47, Lise, Hizmetli).

“Biz benzer konumdaki 4A kadrolu hizmetlilere göre daha az maaş alsak da, kadroya geçişimizi hazmedemeyen birçok kadrolu oldu. Doktorlar bile yav bu

nasıl iştir, adam ilkokul mezunu bir sürü maaş alıyor, devlet neden kadro veriyor bunlara dediler” (E, 46, Ortaokul, Hizmetli).

Diğer yandan taşerondan kadroya geçen ve direkt sağlık hizmeti veren sağlık çalışanlarına kadroya geçtikten sonra (temizlik ve destek hizmetlerinde çalışan personele kıyasla) çevrelerinden daha az tepkinin geldiği söylenebilir.

“Biz sağlık çalışanlarında değil, ama özellikle hizmetli olarak çalışanlara şöyle söylenildiğini duydum. İşte geliyor bana çay veriyor, etrafı temizliyor ve yeri geliyor benim işimi yapıyor ama benim kadar maaş alıyor şeklinde konuşanlar olduğunu biliyorum” (K, 39, Önlisans, Sağlık Teknikeri).

“Mesela geçen bizde bunun muhabbeti döndü. Arkadaşlarım bize sizin kadroda maaşlarınız yüksek, emekli olunca bizden daha fazla maaş alacaksınız dediler. Ben de taşeronda 13 yıl alamadıklarıma sayın diye cevap verdim” (K, 30, Lise, Hemşire).

“Bize de keşke sizin kadar az okusaydık bu kadar çok para kazansaydık diyenler oldu. Bizim asistanlar mesela bize işte iki yıl okudunuz atanamadan, KPSS’ye girmeden kadronuzu aldınız, işte maaşınız da iyi oldu, keşke bizim de oturduğumuz yerden maaşımız yükselseydi dediler” (K, 29, Önlisans, Sağlık Teknikeri).

Sürecin taraflarından olan sendika temsilcileri de kadroya geçme sürecinin üzerinden epey zaman geçmesine karşın kimi durumlarda kadrolu-taşeron personel ayrımının gün yüzüne çıktığını ve kendilerinin sürece çeşitli şekillerde müdahale ettiklerini belirtmişlerdir.

“Geçen 112 birimine gittim, orada bir üye işçimizin sıkıntısını çözmek için. Orada işte kadrolu bir acil tıp teknisyeni şöyle diyor. İşte şu hizmetli benim yemeğimin kabını kaldırmıyor, çayımı vermiyor, taşeronken veriyordu, şimdi neden yapmıyor diyor bana. Adam karşısındaki çalışana bu gözle bakıyor işte. Ben de bu adam senin kabını niye temizlesin, çayını niye versin dedim. Var mı kanunda böyle bir şey göster bana dedim. Bunun işi bu birimin temizliğini yapmak, yoksa gelip senin şahsi işlerini yapmak değil dedim ve görev tanımı gösteren belgeyi gösterdim ve o kişi sonra kabullendi” (Öz Sağlık İş Sendikası Yöneticisi)

Bu bağlamda her ne kadar taşerondan kadroya geçme sürecinin üzerinden beş yıl gibi uzun bir zaman geçse de taşerondan kadroya geçen sağlık çalışanlarına yönelik ayrımcı söz ve davranışların kimi durumlarda ortaya çıktığı söylenebilir.

2.7. Taşerona Direkt Kadro Verilmesi Adil Bir Uygulama mıydı?

Türk kamu bürokrasisinde işe alınacak kişilerin seçiminde tam anlamıyla liyakat sisteminin oluştuğunu söylemek zordur. Kamudaki işe alım süreçlerinde uzun yıllardır KPSS sınavı üzerinden adil bir sistem işlese de çeşitli uzmanlık alanları ve istisnai memurluk alanlarında tam anlamıyla liyakate dayalı bir yapının olduğunu söylemek zordur. Bu noktada kamudaki işe alım süreçlerinde çeşitli kayırmacı uygulamaların (akraba, hemşe-

ri, partili vb.) varlığını devam ettirdiği söylenebilir (Yıldırım, 2013). Uzun yıllar kamu sektöründe taşeron yoluyla istihdam edilenlerin büyük çoğunluğunun çeşitli patronaj ilişkileri üzerinden bu işlere yerleştikleri bir yapı söz konusu olmuştur (Bayrakçı, 2019). Bu noktada araştırma grubunda yer alan sağlık çalışanlarına ve sendika yöneticilerine taşeron personelin herhangi bir seçme sınavına tabi tutulmadan direkt kadro alınması işleminin doğru bir uygulama olup olmadığını sorulduğunda, bu konuda birbirinden farklılaşan cevapların geldiği görülmüştür. Farklılaşan grupta ilk olarak taşerondan kadroya geçişte herhangi bir adaletsizlik olmadığını düşünen ve kadronun kendi hakları olduğunu belirten bir grubun olduğu söylenebilir. Bu gruptakilerin çeşitli gerekçelerle direkt kadroya geçişlerini meşrulaştırdıkları görülmüştür.

“Bence bir milyona yakın taşeron çalışana kadro verilmesinde bir haksızlık hukuksuzluk yok. Mesela 2018 sonrası kamuda taşeron istihdamı yok ve süreç artık İŞKUR üzerinden yürütülüyor. İŞKUR sınavsız kurayla işçi alımı yapıyor ve ben kuranın da çok adil olduğunu düşünmüyorum, orada da torpilin olduğunu herkes biliyor. Bu noktada taşerondan kadroya geçen ve yıllarca bu kuruma emek veren hakkı yiyilen elemanların kadroyu alması haklı bir uygulamaydı. Ben burada bir haksızlık görmüyorum yani” (E, 29, Lisans Mezunu, Sekreter).

“Haksızlık zaten her yerde var. Ben taşeron olarak devlete 18 yıl hizmet vermişim ve bana kadro gelmiş. Ben emeğimi vermişim zaten, bu konuda yapılan eleştirilere katılmıyorum” (E, 46, Ortaokul, Hizmetli).

Kadroya geçişlerinde herhangi bir adaletsizlik olmadığını belirten diğer bir grup çalışan ise taşerona kadronun verileceği belli olduktan sonra kurumlara yapılan ve iyi niyetli olmayan işe alımlarını belirterek, bu şekilde taşeron olarak işe alınan ve kısa sürede kadroya geçenlerin bu kadroyu hak etmediklerini ve bu yönüyle sürecin büyük haksızlıklar içerdiğini vurguladıkları görülmüştür.

“Taşerona kadro verilmesine yönelik yapılan eleştirileri yerine göre haklı yerine göre haksız buluyorum. Şöyle ki sınavla gelenler emek harcıyorlar ve hak ederek geliyorlar ve işin sonunda bunun karşılığını da alıyorlar. Ama taşeron olarak biz de yıllarca bu kuruma bir emek verdik ve hakkımız uzun yıllar yenildi. Ben özellikle taşerondan kadroya geçiş süreci belli olduktan sonra kısa bir dönem içerisinde işe alınanların bu kadroyu hak ettiğini düşünmüyorum. Benim de çocuklarım var ve ben bunu haksızlık olarak görüyorum” (K, 39, Önlisans, Sağlık Teknikeri).

“Ben taşerondan geçme sürecinin hakkımız olduğunu düşünüyorum. Biz zaten kurum kadrosunda bulunuyorduk yeni bir kadro verilme durumu olmadı. Ama kadro verilmeden bir ay önce kendi adamları işe koyup bunların da kadro elde etmeleri bence usulsüz ve haksız bir uygulamaydı buna izin verilmemesi gerekiyordu. Bizim kurumda bu şekilde son bir ayda 20-22 kişi yeni işe alındı ve bunlara yer açmak için de kurumda epeydir çalışan o sayıda kişi işten çıkarıldı. Çok acımasız bir uygulamaydı bu bence” (E, 43, Lise Mezunu, Kat Yemek Sorumlusu).

Görüşme yapılan grup içerisinde yer alan ve kurumda hemşire olarak görev yapan bir çalışanın ise, kadroya geçme durumunun esasen eğitim düzeyi yüksek olan ve çoğunlukla asıl işleri (ebe, hemşire, tekniker, fizyoterapist vb.) yerine getiren grubun hakkı olduğunu ve bu noktada eğitim düzeyi düşük olan ve çoğunlukla hizmetli ve destek personeli olarak görev yapanlara direkt kadro verilmesinin adaletsizlik olduğunu vurguladığı görülmüştür.

“Ben hemşire olmak için bayağı çalıştım ve emek verdim ve kadrolu olarak önceden il dışı birçok yeri kazandım ama ben sadece bu ilde çalışmak istediğimden taşeron olarak çalıştım uzun yıllar. Şimdi benim verdiğim emekleri düşününce kadroya geçmem hak ama ilkokul mezunu olmayan bir hizmetliye benle birlikte kadro verilmesi bence haksızlıktı. Diğer yandan iki üniversite mezunu olan ve kurumda garson olarak çalışan arkadaşım da var kadro mesela onun da hakkıydı. Bu noktada okuyan ve hak edenle, okumayan ve hak etmeyenler arasında bir statüleştirme yapılmıyordu” (K, 30, Lise, Hemşire).

Çalışanlardan bir diğer grubun ise, kadroya geçmenin hakları olduğunu düşündükleri, ancak direkt kadroya geçiş sürecinin yanlış olduğunu ve bu süreçte bir eleme ve değerlendirme sürecinin yapılmasının gerekli olduğunu belirttikleri görülmüştür.

“Eleştirilere hak veriyorum, kadroya geçişte sınav yapılsaydı mesela ben ilkokul mezunuyum belki kadroya giremeyecektim” (E, 51, İlkokul, Hizmetli).

“Şimdi ben herhangi bir KPSS sınavına girmeden, puan almadan bu kurumda taşeron olsa bile işe girdim. Etrafımda millet harıl harıl KPSS çalışıp 90 puanlar alıp buraya 4A kadrolu olarak girebiliyorlar. Millet in cefa çekip gelebildiği yere ben sınavsız geldim, bu noktada yapılan eleştirilere hak veririm kesinlikle. Mesela kurum beni taşeron olarak işe almasaydı süreçte benim yerime kuruma kadrolu birini alması gerekekti, bu konuda yapılan eleştirilere hak veriyorum yani. Belki devlet taşeronda kadroya geçme sürecini başka yollarla daha adil ve mantıklı yürütebilirdi” (E, 30, Lisans, Fizyoterapist).

“Evet KPSS ile gelen arkadaşlar 90 puanlar alarak geliyor. Ben ise bu sınava girmeden gelip burada uzun yıllar taşeron olarak çalıştım. Tabii ki onlarla benim aramda bir fark olmalı ama şimdiki gibi uçurum olmasını kabul etmiyorum. Çünkü aynı işi yapıyoruz hatta biz daha fazla çalışıyoruz” (K, 29, Önlisans, Sağlık Teknikeri).

Sendikaların bu konudaki tutumlarına bakıldığında kadroya geçme konusunda Öz Sağlık İş ve Sağlık İş Sendikası temsilcilerinin sürecin doğru ve adaletli olduğu yönünde bir düşünce içerisinde oldukları, Dev Sağlık İş Sendikası yöneticisinin ise sürece daha eleştirel yaklaştığı görülmüştür.

“Kamuya işçi alımı zaten önce de İş Kur üzerinden yapılmaktaydı. İşçi alımlarında da bildiğiniz üzere kura ile seçim yapılmakta. Taşerondan kadroya geçme konusunun da sonuna kadar hak olduğunu düşünüyorum. Bu konuda yapılan eleştirileri haksız buluyorum. Burada bir kadrolaşma ve haksızlık olduğunu düşünmüyorum” (Öz Sağlık İş Sendikası Yöneticisi).

“İnsanlar uzun yıllar o kurumda emeği gasp edilerek çalıştı ve bu çalışanlar her şeye rağmen orayı evi gibi benimseyip çalıştılar. Kadroya geçmeleri bu nokta haklarıydı, bizce bu süreç olması gerekendi ve burada herhangi bir adaletsizlik söz konusu değildi. (Sağlık İş Sendikası Yöneticisi).

“Taşerondan kadroya geçme haklarıydı ancak taşeron olarak işe alınanların çoğu birilerinin tanıdığıydı ve siyasi kanallar üzerinden işe girmişlerdi zamanında. Bu noktada bir kadrolaşma söz konusu evet” (Dev Sağlık İş Yöneticisi).

Taşerondan kadroya geçiş noktasında gerek çalışanların gerekse de sendika yöneticilerinin farklı düşüncelere sahip olduğu ancak çoğunluğun kadroya geçiş durumunu zımnen de olsa onaylama eğilimi içerisinde oldukları söylenebilir.

2.8. Sendikaların Süreçteki Rolü

Çalışma ilişkileri alanının vazgeçilmez aktörlerinden biri olan sendikalar, esasen Endüstri Devrimi sonrası yaygınlaşan ücretli çalışma ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış örgütlerdir (Işıklı, 2003). Süreç içerisinde gittikçe güçlenen ve 20. yüzyılın başı itibarıyla günümüzdeki konumlarına ulaşan sendikal örgütlerin, bu yüzyılın son çeyreğinden itibaren güç kaybetmeye ve çözülmeye başladığı bir süreç yaşanmıştır (Zencirkıran ve Baştürk, 2021). Çalışma kapsamında görüşülen sağlık çalışanlarının sendikalar hakkındaki düşüncelerinin neler olduğuna bakıldığında temelde iki eğilimin ortaya çıktığı görülmüştür. İlk grupta yer alan çalışanların, sendikaların faydalı örgütler olduğu ve taşerondan kadroya geçiş sürecinde de etkin olarak işlevlerini yerine getirdikleri yönünde bir düşüncede oldukları görülmüştür.

“Taşerondayken sendikaya üye değildim ancak kadroya geçtikten sonra sendikaya üye oldum. Sendikalar bence oldukça faydalı örgütler, mesela ben tutanak yemedim ancak tutanak tutulan arkadaşların sendikaları bu tutanaklar üzerinden o kişiye verilecek cezayı bile düşürebiliyor. Bu noktada sendika olması gereken faydalı bir kurum bence” (K, 39, Ön lisans, Sağlık Teknikeri).

“Taşeronken sendikaya üyeydim ancak yönetim sendikadan istifa etmemizi istedi. İşte istifa etmezseniz size şöyle yaparız şuraya süreriz gibisinden. Biz de mecburen istifa etmek zorunda kaldık. Şimdi de üyeyim sendikaya, o zaman kadrolu olsaydım bu şekilde istifa ettirilemezdim sanırım” (K, 37, Önlisans, Sağlık Teknikeri).

“Kadroya geçtikten sonra iş yükümüzün azaldığını söyleyebilirim. Üye olduğumuz ve kurumda yetkili olan sendikamız bu noktada bizim haklarımızı koruyor ve bu da bize iş yükünün azalması olarak dönüyor” (K, 39, Önlisans, Sağlık Teknikeri).

Diğer grupta bulunan sağlık çalışanlarının ise sendikaların genel olarak faydalı örgütler olduğunu düşündükleri, ancak alandaki örgütlü olan ve üye oldukları sendikaları yetersiz ve faydasız örgütler olarak gördükleri söylenebilir.

“Bizim kurumdaki gibi olacaksa sendika olmasın daha iyi, haklarımızı iyi savunmuyorlar. Bunların tek derdi bizim üzerimizden geçinmek esasen. Bizim toplu iş sözleşmemizin ikincisi oldu ve önceki sözleşmelerin üstüne eklenen hiçbir iyileştirme yok ve bundan kaynaklı şehir hastanesindeki arkadaşlar bizden 3-4 bin daha fazla alıyor” (E, 43, Lise Mezunu, Kat Yemek Sorumlusu).

“Sendikamdan memnun değilim, başkan geziyor bizim sırtımızdan bir sürü para alıyorlar ama yaptıkları bir şey yok. Git bi yazıhane (sendika şubesi) açmış, başbakanın yazıhanesi öyle değildir. O kirayı kim veriyor? Benim senin onun sırtından kazandıklarından ödüyor ama yaptığı bir şey yok. Sendikam Hak İş’e bağlı ve birçok arkadaşım ile istifa etmeyi düşünüyorum” (E, 51, İlkokul, Hizmetli).

Görüşme yapılan çalışanlardan bir diğeri ise alandaki örgütlü sendikaları karşılaştırarak uyumlu ve iktidarın suyuna giden sendikalardan ziyade gerçek anlamda sendikacılık yapan örgütler üzerinden örgütlenmenin önemi ve gerekliliğini şu şekilde ifade etmiştir.

“Hükümetin arka bahçesi olarak çalışan sendikalardan ziyade işçinin emekçinin hakkını gerçek anlamda savunan Sağlık İş sendikasına üyeyim ve bu sendikamın haklarımızı ciddi anlamda savunduğunu görüyoruz. İlerde sendikada yönetici olma gibi bir düşüncem de var esasen, çünkü sendika hayati bir kurum ve bizim de onların içinde aktif olarak yer almamız gerek” (K, 30, Lise, Hemşire).

Diğer yandan alandaki sendikaların taşerondan kadroya geçiş sürecindeki faaliyetleri ve çalışma ilişkileri alanının genel görünümüne dair düşüncelerine bakıldığında şöyle bir tablonun olduğu görülmüştür.

“Biz alanda ciddi kazanımlar elde ettik ve diğer kadrolularla aynı haklar düzeyine getirdik 4D çalışanlarını. Ama insanoğlu çiğ süt emmiştir, ne yapsan da memnun edemezsin insanları. Son zamanlarda özellikle sosyal medya üzerinden sendika bizden bir sürü aidat alıyor, lüks klimalı odalarda zevk ve saltanat sürdürüyorlar, ama hakkımız yeterince savunulmuyor gibisinden bizi eleştiriyorlar. Şimdi bizim işçiyle yaptığımız bir anlaşma var, o bize gelip üye olacak bize dayanışma aidatı verecek ki biz de başın sıkıştığında senin hakkını savunacağız ve sana hakkını iade edeceğiz” (Öz Sağlık İş Sendikası Yöneticisi).

“Sendikanın siyasetle işi olmaz, siyaset yapacaksan git bunu partide yap, bunun değişmesi lazım. Rakip sendikanın olması, muhalefet yapan birilerinin olması iyi. Ama sen burada işin içine yalan, iftara koyarak işini yapmaya çalışırsan bu olmaz. Diğer yandan 3 kişi bir araya gelip merdiven altı bir sendika kuruyor. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nda 800 üyesi olan bir sendika var. Bunlar gelip bize şöyle bir teklifte bulundular: Bize 300 bin lira verin biz 800 üyemizi sizin sendikanıza geçirelim. Düşünün alanda böyle sendikalar var yani. Çok fazla sendika olması bu açıdan iyi bir şey değil” (Sağlık İş Sendikası Yöneticisi).

“Biz işçi ve emekçinin hakkını gerçek anlamda savunan bir sendikayız. Uyumcu ve angaje sendikacılık olmaz. İnsanlar gerçek sendikalara üye olmaktan çekiniyorlar. Demokratik bir sistemde böyle olmamalı” (Dev Sağlık İş Sendikası Yöneticisi).

Sendikalara yönelik yapılan bu eleştirilerin kaynağında neoliberal dö-

nemle birlikte dünya genelinde çalışma alanlarında yaygınlaşan esneklik uygulamalarının bir sonucu olarak sendikaların güç kaybetmesinin (Topak, 2012: 231) ve Türkiye özelinde ise sendikaların mücadeleci bir tarihlerinin olmaması ve dışa bağımlı örgütler görünümünde olmasının (Uçkan He- kimler, 2017: 130) yattığı söylenebilir.

2.9. Kadroya Geçme Durumunun Sosyal Çevrelerinde Algılanma Biçimi

Neoliberal dönemle birlikte geçici çalışma ilişkilerinin yaygınlaşma- sına paralel mesleklerin bireyin statüsünü belirleme gücünü önemli oran- da yitirmeye başladığı bir süreç ortaya çıkmıştır (İlhan, 2019: 365). Bu dönemle birlikte aynı işi yapan ve aynı eğitim seviyesine sahip bireyler arasında statü ve gelir farklılıklarının ortaya çıktığı (Standing, 2015) ve buna bağlı meslek ve kişilik arasındaki anlamlı ve belirleyici ilişkinin zarar gördüğü ve karakter aşınması olarak (Sennett, 2008) tanımlanabilecek bir sürecin yaşandığı söylenebilir. Çalışma kapsamında görüşülenler, taşeron personel olma durumunun gerek çalışma alanlarında gerekse de sosyal çevrelerinde üzerlerine yapışan bir damga niteliği taşıdığını vurgulayarak; kadroya geçişten sonra statü konumlarının hatırı sayılır bir düzeyde yük- seldiği ve insanların kendilerini daha önemseyen bir tutum içerisine girdik- lerini ifade etmişlerdir.

“Dışarıda tanıdığım eşim dostum benim 40 bin aldığımı düşünüyor. Sosyal medyada böyle bir algı yaratıldı. Biz eski Karayolları, DSİ (Devlet Su İşleri) iş- çileri gibi çok kazanmıyoruz ama herkes bizi onlar gibi çok kazanıyormuşuz gibi düşünüyor” (E, 29, Lisans Mezunu, Sekreter).

“Kadroya geçtikten sonra dışarıdaki saygınlığımın daha da arttığını söyle- mem mümkün” (K, 39, Önlisans, Sağlık Teknikeri).

“Çevrem bana artık kadroya geçtin, para sende bol demeye başladı bana. Dışarıdaki insanlar beni 50-60 bin aldığımı düşünüyor sanırım. Aynı pozisyondaki kadrolulara göre az alıyoruz çünkü” (E, 45, Lise, Hizmetli).

“Kadroya geçme durumum özellikle buna dışarıda önem verenler noktasında bana psikolojik bir üstünlük durumu kazandırdı diyebilirim” (E, 30, Lisans, Fiz- yoterapist).

“Kadroya geçtin, zenginsin ha, parayı buldun demeye başladı çevrem bana. Bir memurun zengin olabileceğine inanan insanlar var yani” (K, 30, Lise, Hem- şire).

Diğer yandan kimi katılımcılar kadroya geçtikten sonra çoğu zaman da kredi çekerek ve borçlanarak ev, araba vb. şeyleri satın almalarının kad- roya geçme durumuyla ilişkilendirildiğini ve bu durumun bir noktadan sonra trajikomik bir hal aldığını belirtmişlerdir.

“Kadroyu aldıktan sonra bana çevremden, kadro aldın artık sırtın yere gel- mez demeye başladılar. Kadro geldiği zaman şansa ben babamın engelli raporu

üzerinden bir sıfır araba aldım. O zaman çevremden bak kadro aldı, parası çok olduğu için araba da aldı dediler. Tabi bilmiyorlar ben bankadan ne kadar kredi çektim borçlandım” (E, 51, İlkokul, Hizmetli).

“2020 Elâzığ depreminde benim evim yıkıldı ve bana Toki’den ev çıktı. Ev küçük olduğu için onu sattım ve daha büyük bir ev aldım. Ekstra borçlandım ve o evi aldım ancak çevrem tabii kadroya geçtin ev aldın demeye başladı. 20 binin üzerinde maaş alıyor neden almasın dediler bana. Halbuki o zaman maaşlarımız şimdiki gibi değildi. Evde çocukların bile bana bakış açısı değişti. Taşeronken az maaş aldığımı ve işimin garantili olmadığını bildikleri için benden fazla bir şey istemezlerdi. Kadroya geçtikten sonra onların benden istekleri bile değişmeye başladı” (K, 47, Lise, Hizmetli).

Bu noktada çalışanların taşerondan kadroya geçiş sürecinden sonra gelir ve statülerinin yalnızca kurumda değişmediği özellikle çalışma hayatı dışındaki akraba ve tanıdık çevrelerinde statülerinin ciddi anlamda değiştiği ve daha da “ciddiye alınan insanlar” haline geldikleri söylenebilir.

2.10.Yaşam Memnuniyetleri ve Gelecek Algıları

Taşeron çalışma şeklinin güvencesiz bir istihdam biçimi olmasından kaynaklı bu şekilde çalışan kişilerin çalışma hayatından memnuniyet düzeylerinin düşük ve gelecek algılarının da karamsar bir nitelik taşıdığı söylenebilir (Kaya, 2015; Koçak ve Semerci, 2020). Çalışanların taşerondan kadroya geçişlerinden sonra yaşam memnuniyetleri ve gelecek algılarına bakıldığında kadroya geçiş sürecinin bireyleri daha mutlu ve gelecekle-rinden daha umutlu bireyler haline getirdiği söylenebilir. Diğer yandan çalışanlar kadroya geçme durumunu önemli bir gelişme olarak görmekle birlikte, benzer konumdaki diğer kadrolularla aralarında var olan fark ve eşitsizliklerin ilerleyen zamanda düzelmesi noktasında da bir beklenti içerisinde oldukları görülmüştür.

“Kadroya geçme durumu beni daha mutlu biri haline getirdi diyebilirim, geleceğe yönelik daha umutlu ve iyimser bir hale getirdi beni” (K, 39, Önlisans, Sağlık Teknikeri).

“İlerleyen süreçte 4D ve 4A kadrolular arasındaki farklılıkların kaldırılacağını düşünüyorum. Rektör yardımcımız bile bunun düzelmesi gerektiğini söyledi. Belki yine bir seçim arifesinde hükümet bu konuda bir adım atar ve aradaki eşitsizlikler ortadan kaldırılır. Ama ben bireysel olarak KPSS sınavına girip 4A kadrosuna geçeyim diye bir düşüncem yok açıkçası” (E, 30, Lisans, Fizyoterapist).

Araştırma grubunda yer alan bir kısım çalışanın ise kadroya geçme durumlarını olumlu bir gelişme olarak gördükleri ancak mevcut çalışma ve yaşam koşulları noktasında çok da memnun olmayan bir düşünce içerisinde oldukları görülmüştür.

“Kadroya geçmem evet iyi gelişme ve maddi anlamda eskideki borç-larım geri ödemesi noktasında kısmen de olsa rahatladım. Ama benim bir

sosyal yaşantım yoksa, özgürce bir lokantaya gidip yemek yiyemiyorsam veya eşimle ailemle bir tatile gidemiyorsam mutlu olmam bu noktada zor. Mesela taşeronken de arabam yoktu kadrolu oldum halen araba sahibi değilim ve almak istediğim halde alamıyorum” (E, 45, Lise, Hizmetli).

“Geçen şirketten aradılar ve 10 yılı geçmiş deneyimi olan hemşirelerin yurtdışına rahat çıkabileceğini ve benim bunu isteyip istemediğimi sordular. Evet şartlar burada zor ve kötü ama ben ülkeme hizmet etmek istiyorum dedim. Ben üç beş kuruluş daha fazla kazanmak için ülkeyi terk edecek biri değilim. Dinimi daha rahat yaşayabileceğim, doğup büyüdüğüm vatanımda daha rahat dolaşabilmek için burada kalıp çalışmaya mücadele etmeye devam edeceğim. Ben süreç içerisinde aramızdaki farkların düzelmesini ve daha huzurlu bir ortamda çalışmak istiyorum açıkçası” (K, 30, Lise, Hemşire).

Görüşme yapılan çalışanların büyük bir kısmının kadroya ve daha güvenceli bir pozisyona geçme durumunun kendilerini maddi-manevi anlamda daha güçlü kıldığı ve geleceğe yönelik daha umutlu bir bakış açısı oluşturmalarına imkân sunduğu yönünde bir düşünce içerisinde oldukları söylenebilir.

Sonuç

Neoliberal dönemle birlikte gerek dünyada gerekse de Türkiye’de çalışma alanlarında önemli değişimlerin yaşandığı bir süreç ortaya çıkmıştır. 1980’li yıllardan itibaren başlayan süreçle birlikte, bu dönemlere kadar istihdam alanlarında var olan güvenceli ve ömür boyu devam eden istihdam biçimleri yerini esneklik ve güvencesizliğe dayalı yeni bir yapıya bırakmıştır. Esneklik ve güvencesizliğe dayanan istihdam biçimlerinin yaygınlaşmasına paralel kamu istihdam alanlarında da önemli değişimlerin yaşandığı söylenebilir. Kamu istihdam alanlarındaki istihdam süreçlerinde ilk aşamada çevre işleri olarak nitelenen destek ve temizlik işlerinde görülen esnek istihdam biçimleri ilerleyen süreçte asli işleri de içerecek şekilde genişleme eğilimi göstermiştir. Bu süreçte çalışma alanlarında aynı eğitim düzeyine sahip olan ancak farklı statülerde istihdam edilen ve farklı ücretler alan çalışanların olduğu bir yapı ortaya çıkmıştır.

Yukarıda kısaca bahsedilen ve 1980’li yıllardan itibaren kamu hizmetlerinde ilk olarak çevre işlerinde daha sonra da asıl işlerde başlayan esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaşma sürecinin kamu sağlık sektöründe de yaygın olarak görüldüğü söylenebilir. Yaptığımız bu çalışmada temel olarak neoliberal dönemde Türkiye’deki kamu sağlık hizmetleri alanındaki istihdam biçimlerindeki değişimin önemli aşamalarından biri olarak nitelenebilecek taşerondan kadroya geçiş süreci ve sonrası dönem üzerine odaklanmaya çalışılmıştır. Uzun yıllar kamu sağlık hizmetleri alanında var olan esnek istihdam biçimlerinden biri olan taşeron çalışma şekline 2017 yılında çıkarılan KHK ile son verilmiş ve bu süreçte taşeron olarak istih-

dam edilen personelin daha güvenceli bir pozisyon olarak nitelenebilecek 4D sürekli işçi pozisyonuna direkt geçişleri yapılmıştır. Bu çalışma temelinde taşeron sürecini deneyimleyen ve sonrasında sürekli işçi kadrosuna geçen çalışanların çalışma ve iş dışı yaşamlarındaki değişim süreçleri nitel yöntemle dayalı, eleştirel sosyolojik bir perspektiften ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda taşeron sürecini uzun dönem deneyimleyen ve sonrasında kadroya geçen sağlık çalışanlarıyla ve bu alanda örgütlü olan sendika temsilcileriyle derinlemesine mülakatlar yapılarak, sürecin bire bir bu alandaki aktörlerin düşünce ve deneyimleri üzerinden derinlikli anlaşılmasına çalışılmıştır.

Çalışma sonucunda taşerondan kadroya geçen çalışanların taşeron sürecini uzun zaman deneyimlemelerinden kaynaklı, taşeron sürecini canlı ve çarpıcı eşitsizlik örnekleri üzerinden anlattıkları ve temelde taşeron çalışmanın zora ve baskıya dayalı yapısını ön plana çıkardıkları görülmüştür. Diğer yandan taşerondan kadroya geçerken çoğunlukla hukuksuz bir sürecin işletildiğini belirten çalışanlar, bu süreçte başlıca taşeron sürecindeki kazanılmış haklarından feragat etmelerinin istenmesi, emekliliği dolan çalışanların zorla emekli edilmesi, taşerona geçiş sürecinin belli olmasından sonra işe alınanların olması ve onların yerine aynı sayıda eski taşeron çalışanın işten çıkarılması gibi noktaların haksız uygulamalar olduğunu vurguladıkları görülmüştür. Kadroya geçiş sürecinden sonraki durumlarına bakıldığında, çalışanların iş güvencesine sahip olmalarını, aradaki taşeron şirketin ortadan kalkmasını, ücretler ve diğer sosyal hakların iyileşmesini olumlu gelişmeler olarak niteledikleri ve bu durumun da çalışanların çalışma hayatlarındaki memnuniyet düzeylerini ve kurumsal aidiyet düzeylerini olumlu anlamda etkilediği görülmüştür. Diğer yandan çalışanlar bu süreçte yapılan iyileştirmelere karşın benzer pozisyonda olan ancak farklı kanunlara tabi çalışanlara (4A ve 4B kadrolulara) kıyasla kendi ücret ve sosyal haklarının halen yetersiz olduğu ve bu alandaki farklılık ve eşitsizliklerin giderilmesi noktasında da bir beklenti içerisinde oldukları görülmüştür. Aynı şekilde çalışanların çoğunluğunun taşerondan direkt kadroya geçmelerinin kendi hakları olduğunu düşündükleri ve bu noktada kadroya geçiş sürecinde sınav ve eleme süreçlerinin işletilmemesi durumunun adaletli bir uygulama olduğunu düşündükleri görülmüştür. Çalışma kapsamında ulaştığımız çarpıcı sonuçlardan biri de eski kadrolu personellerden bazılarının taşerondan sürekli işçi kadrosuna geçen çalışanların kadroya geçme durumlarını çeşitli gerekçelerle eleştirmesi durumudur. Bu noktada taşerondan kadroya geçme sürecinin çalışma alanlarındaki dengeleri değiştirdiğini ve çalışanlar arasında gerilimli süreçlerin ortaya çıkmasına yol açtığını söylemek mümkündür. Diğer yandan çalışanların büyük kısmının sendikaları önemli ve gerekli kurumlar olarak gördükleri ancak Türkiye özelinde sendikaların güçlü ve fonksiyonlarını yerine getiren kurumlar

olmadıklarını düşündükleri görülmüştür. İşçi sendikası temsilcilerinin ise genel olarak taşerondan kadroya geçiş sürecini olumladıkları ancak muhalif işçi sendikaların süreci çeşitli gerekçelerle eleştirdikleri görülmüştür.

Son söz olarak, çalışma ilişkileri alanının kronik sorunlarından biri olan taşeron çalışmanın kamu istihdam alanlarında kaldırılmasının ve böylelikle çalışma alanlarının daha güvenceli ve daha adaletli bir yapıya kavuşması müspet bir gelişme olarak nitelenebilse de; taşeron sürecinde çoğunluğu objektif olmayan süreçlerle ve çeşitli referanslar üzerinden kamuda işe giren ve sayıları bir milyona yaklaşan çalışan grubunun herhangi bir seçme ve eleme sürecine tabi tutulmadan direkt kamu sürekli işçisi pozisyonuna getirilmesi durumunu bir yönüyle adaletsiz bir uygulama olarak nitelemek mümkündür.

Kaynakça

- 696 Sayılı KHK. (2017). *Olağan Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171224-22.htm>.
- Akçakaya, M. (2016). Weber'in Bürokrasi Kuramının Bugünü ve Geleceği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (Özel Sayı), 275-295.
- Albayrak, S. O. (2016). ABD Kamu Personel Rejiminde Esnek İstihdam (At-Will Employment) Eğilimi. *Mülkiye Dergisi*, 40(2), 43-66.
- Aslan, O. E. (2005). *Kamu Personel Rejimi*. Ankara: TODAİE.
- Bayrakçı, O. (2019). Kollamacılığın Seçilmiş Bir Belediyede Taşeron İşçiler Üzerinden İncelenmesi. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 68-96.
- Burawoy, M. (2015). *Üretim Siyaseti Kapitalizm ve Sosyalizmde Fabrika Rejimleri*. Ankara: Notabene Yayınları.
- Cigerci Ulukan, N., & Özmen Yılmaz, D. (2016). Kamu Sağlık Sektöründe Çalışan Taşeron Kadın İşçiler: Samsun ve Ordu İli Örneği. *Çalışma ve Toplum*, 1, 87-114.
- Daşdemir, M. Z., & Lamba, M. (2022). Taşerondan Kadroya Geçişin İşçiler ve Yöneticiler Tarafından Değerlendirilmesi. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS)*, 12, 9-30.
- Güler, B. A. (2005). *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi, Yapısal Uyarlanma Politikaları 1980-1995*. Ankara: İmge.
- Gürbüz, Ö. (2022). Kamuda Taşeron İşçilikten Sürekli İşçi Kadrosuna Geçişin Sosyoekonomik Açından Değerlendirilmesi: 10 Nolu İş Kolu Antalya Örneği. *KTO Karatay Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sigortacılık ve Sosyal Güvenlik Anabilim Dalı İnsan Kaynakları ve Sosyal Güvenlik Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*
- Güvener, H., & Gümüş, A. (2021). Taşerondan Kadroya Geçişin Örgütsel Bağlılık Düzeyine Etkisi. *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 112-136.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin Durumu Kültürel Değişimin Kökenleri*. (S. Savran, Çev.) İstanbul: Metis.
- İlhan, S. (2019). Neo-Liberalizm, Esneklik ve Güvencesizlik. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(2), 361-368.
- Işıklı, A. (2003). *Gerçek Örgütlenme Sendikacılık*. Ankara: İmge.
- Karabıçak, E. (2018). Dokuz Eylül Üniversitesi Hastanesi'nde çalışan taşeron işçilerin sürekli işçi kadrolarına geçiş sürecinin kalite standartlarına göre araştırılması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*

- Kavili Arap, S. (2018). Yerel Yönetimlerde Personel Sistemi Üzerine Bir Çözümleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32, 119-141.
- Kaya, G. (2015). Kamudaki Taşeron İşçiler Üzerine Bir Alan Araştırması: Adıyaman Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55), 257-267.
- Koçak, M. H., & Semerci, A. (2020). *Türkiye İşçi Sınıfının Görünümü İşçilerin Çalışma ve Yaşam Koşulları İle Kanaat, Deneyim ve Tutumları Alan Araştırması*. İstanbul: DİSKAR.
- Kumar, K. (1999). *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*. Ankara: Dost.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*. (S. Özge, Çev.) Ankara: Yayın Odası.
- Özer K. (2020). *Taşeron İşçilerin Kadroya Geçirilmesinin Etkileri: Üniversite Hastanesi Örneği*. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(2), 213-227.
- Özkal Sayan, İ. (2018). Türkiye’de Kamuda Taşeron İşçi İstihdamı: 696 Sayılı KHK’ya İlişkin Bir Değerlendirme. *Emek Araştırma Dergisi*, 3(2), 51-64.
- Özsoy Özmen, A. (2018). *Kamuda Güvencesizlik Uyum ve Direniş*. Ankara: Notabene Yayınları.
- Sennett, R. (2008). *Karakter Aşınması Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: Ayrıntı.
- Standing, G. (2005). *Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf*. İstanbul: İletişim.
- Topak, O. (2012). *Refah Devleti ve Kapitalizm 2000’li Yıllarda Türkiye’de Refah Devleti*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uçkan-Hekimler, B. (2017). Türkiye’de Olumsuz Sendikal Algının İçsel ve Dışsal Nedenleri. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 68(1), 127-154
- Weber, M. (1996). *Sosyoloji Yazıları*. (T. Parla, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Yasım, Y. K., & Işık, U. (2020). Taşeron İşçilerin Örgütsel Bağlılık ile Duygusal Emekleri Arasındaki İlişkide Güvenlik İkliminin Aracılık Rolü: Kamu Hastaneleri Örneği. *Çalışma ve Toplum*, 1, 147-168.
- Yıldırım, M. (2013). Kamu Yönetiminin Kadim Paradoksu: Nepotizm ve Meritokrasi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 353-380.
- Zencir, M. (2012). Sağlık Hizmetlerinde Metalaşma ve Sağlık Emekçilerinin Sömürüsü Kapitalizm ve Sağlık Hizmetleri. A. Soyer (Dü.) içinde, *Sağlığın Siyasal Ekonomisi Hekim /Sağlıkçı Emek Tartışmaları* (s. 118-142). İstanbul: Sorun Yayınları.
- Zencirkıran, M., & Baştürk, Ş. (2021). *Çalışma ve Endüstri Sosyolojisi*. Bursa: Dora.

BÖLÜM 11

YEREL DÜZEYDE ÇEVRE YÖNETİMİ: MALATYA-HEKİMHAN ÖRNEĞİNDE MADENCİLİK İŞLETMESİNİN TOPLUMSAL DEĞİŞME VE ÇEVREYE ETKİLERİ¹

Sırrı UYANIK²

1 Bu çalışma yazarın İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan "Çevre Yönetimi Türkiye Demir Çelik İşletmeleri Hekimhan Madenleri Müessesesinin Çevreye ve Toplumsal Değişmeye Etkileri: 1954-1994 Dönemini Kapsayan Bir Örnek olay Araştırması" adlı doktora tezinden üretilmiştir (Uyanık, 1997).

2 *Dr. Öğr. Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-9455-2986, sirri.uyanik@karatay.edu.tr.

1. Giriş

1970’li yıllardan beri Dünyamızın önemli gündem maddelerinden biri olan çevre sorunları, son yıllarda küresel bir çevre sorunu olan iklim değişikliğinin etkilerinin de daha sık ve daha vahim şekilde hissedilmeye başlanması ile birlikte en önemli tartışma konularından biri olmuştur. Başka bir deyişle, “insanlığın ekolojik ortamı dönüştürmesi” (Kolbert, 2019:299) öncelikle kendi yaşam alanını yok etme yönünde ilerlemesi anlamına gelmekte olduğundan toplumsal ve siyasal alanda bu konuda ivedi önlemler alınması çağrı ve çabaları artmıştır. Bu çaba, önlem ve girişimlerin doğru şekilde yönetilmesi ve yönlendirilmesi de gerekmektedir.

Yönetim toplumsal yaşam kadar eski bir sanat ve bilimdir. Kısaca tanımlamak gerekirse, Yönetim, örgüt amaçlarının gerçekleştirilmesi için, planlama, örgütleme, yöneltme, eşgüdümleme ve denetim işlevlerine ilişkin kavram, ilke, kuram ve tekniklerin, sistemli ve bilinçli bir şekilde uygulanmasıdır (Şahin, 1992). Tarih boyunca geliştirilmiş ve birçoğu büyük ölçüde günümüzde de geçerliliğini koruyan yönetim kuramlarına ilişkin çok sayıda kaynağa başvurulabilir: (Etzioni, 1965; Fişek, 2011; Mucuk, 2016; Fayol, 2013; Stanyer, 1990; Handy, 2007; Carso ve Yanouras, 1967; Parsons, 2012; Easton, 1957; Stanyer, 1974; Scott, 1967; Koçel, 2020; Öztekin, 1993; Ergun ve Polatoğlu, 2021).

Çevre ile yönetimin ilişkisi bağlamında, yönetime “çevre boyutlu yaklaşım” ya da çevre boyutunun giderek artan oranda yönetsel karar alma süreçlerine dâhil edilmesi önemli bir gelişme olarak dikkat çekmektedir. 2872 sayılı Çevre Kanunu çevre yönetimini, “idari, teknik, hukuki, politik, ekonomik, sosyal ve kültürel araçları kullanarak doğal ve yapay çevre unsurlarının sürdürülebilir kullanımı ve gelişimini sağlamak üzere yerel, bölgesel, ulusal ve kültürel düzeyde belirlenen politika ve stratejilerin uygulanması” olarak tanımlar (Kızılböğü ve Batal, 2012: 198). Bir diğer deyişle, çevre yönetimi tüm canlıların insanlar tarafından istila edilmemiş bir çevrede yaşamlarını devam ettirmeleri, doğal kaynakların korunması, değerlendirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla hem kamuda hem özel sektörde uygun bir koordinasyon, planlama ve denetim sürecinin ve bunu işlevsel kılacak bir yapının oluşturulmasını içermektedir (Zeytin ve Kırlioğlu, 2014: 240). Çevre yönetiminin amacı; hava, su ve toprak gibi doğal kaynakların ve ekolojik dengenin korunmasının bu yönetim yapısı ile nasıl ve ne derecede gerçekleştirilebileceği sorusuna yanıt aramaktır. Bir diğer deyişle, insan ile çevre arasındaki ilişkinin karşılıklı olarak birbirlerini olumlu etkileyerek devam etmesini sağlamaktır. Çevreyi kendi iç bütünlüğü içinde ele alarak belirlenmiş ortak amaçlara ulaşmak için değişik örgüt ve kurumları eşgüdümlemek, çevre yönetiminin özüdür (Edmunds and Latey, 1993:386). Çevre yönetimi, doğal kaynak kullanımında dengeyi gözetmektedir. Bu bağlamda, kalkınmanın doğanın korunması ile

birlikte ele alınması gerektiğini ifade eden sürdürülebilir kalkınma kavramı ile de bağlantı kurmaktadır (Güven ve Demirci, 2019: 372; BM, 1991).

Yerel yönetimler, yerel düzeydeki sorun ve ihtiyaçlara en yakın idarelerdir. Çevre sorunlarının en belirgin özelliği sorunun ortaya çıktığı yere özgü olmasıdır. Bu anlamda da bu sorunlar yerel yönetimlerin sorumluluk alanına girmektedir. Dolayısıyla, yerel yönetimler, iklim değişikliği ile mücadele de dâhil olmak üzere tüm çevre sorunlarının yönetiminde de yetkili ve görevli birimler arasında olmalıdır (Çiğdem, 2020:84; Öztas ve Zengin, 2008:176; Orhan, 2014:169; Bulkeley ve Kern, 2006:2243; Anguelovski ve Carmin, 2011:173). 21. yüzyıl koşullarında yerelden bağımsız bir çevre ve iklim değişikliği yönetiminden söz edilemez (Parlak ve Partigöç, 2022:323; Uysal, 2022:348).

Bu kapsamda, bu çalışmadaki ana amaçlardan birisi, çevre sorunları çoğunlukla yerel nitelikli sorunlar olduğu için “Çevre Yönetimi”nin de “Yerel Çevre Yönetimi” olması gerektiğini somut bir örneklerle göstermektir. Doğal ve yapay çevrenin yerel ölçekte olumlu ve istendik yönde biçimlendirilebilmesi ancak “Çevre Boyutlu Yönetim anlayışı”, diğer bir deyimle “Yerel Çevre Yönetimi” yaklaşımı ile mümkündür.

Bu çalışmada, çevre ile yönetim ilişkisini yerel düzeyde somut olarak ele alan ve 90’lı yıllarda yapılmış olan bir alan araştırmasının bulguları ve sonuçlarından yola çıkılarak (Uynaık, 1997), geçmişteki gelişmelerin günümüze yansımaları belirlenmiş ve benzer çalışmalarda rehber olabilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmaya konu olan araştırma ile küçük bir ilçede (Malatya-Hekimhan), doğal bir kaynağın (maden) işletilmesiyle başlayan toplumsal yapı ve doğal kaynakların değişim süreci incelenmiştir. İncelenen dönemde (1955-1995) madencilik işletmesinin, ilçenin toplumsal yaşamına, doğal ve yapay çevreye etkileri belirlenmiştir.

2. Materyal ve Metot

2.1. Materyal

Bu çalışmada materyal olarak çevre, çevre yönetimi, işletme yönetimi ve toplumsal değişim konularının küçük bir yerleşim birimi (Hekimhan ilçesi) ölçeğinde, yaklaşık 40 yıllık bir süreç içerisinde, uygulamaya nasıl yansıdığı izlenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, önceleri kısmî ve dağınık olarak küçük özel işletmeler eliyle başlayan, daha sonra “TDCİ- Hekimhan Madenleri Müessesesi” adı ile kamulaştırılarak merkezi bir kamu iktisadi teşekkülünün taşra işletmesi şeklinde düzenli ve kurumsal olarak örgütlenen, akabinde “kamu işletmesi” tarafından 40 yıllık bir süreç yaşayan, daha sonra ise yeniden özelleştirme süreçlerinden

geçip bölünerek farklı şirketler tarafından işletilmeye başlayan madencilik tesisleri esas alınmıştır.

Çalışmada ilçe ve madencilik faaliyetlerinin seçilme gerekçesi, Anadolu'da kırsal bir kasaba yerleşim biriminde bir doğal kaynağın işletilmesi sonucu, belli bir dönemde oluşan çevre etkileri ile toplumsal değişim sürecinin gözlenmesi ve somut olarak ortaya konmasının sosyal ve çevresel araştırmalar açısından önemi, benzer mekânsal ve toplumsal araştırmalar için de karşılaştırma imkânı verecek veri teşkil etmesidir. Ayrıca değişik zamanlarda aynı yerde kamu ve özel sektör tarafından yapılan işletmecilik biçimlerinin yol açtığı toplumsal etkilerin ve sonuçların değerlendirilmesi de kayda değer bir gerekçe olarak öne çıkmaktadır. Bu etkilerin belirlenip değerlendirilmesinde, ilçede daha önce benzer bir çalışmanın yürütülmesi sonucu saptanmış olan başlangıç noktası fotoğrafı ile geçmişten günümüze, önce 40 yıllık, daha sonra da 25 yıllık bir zaman sürecindeki bir ölçek kullanılabilmektedir. Bu kapsamda, çalışmanın seçilen materyalinin daha önce de bir tez araştırması (Uyanık, 1997) kapsamında çalışılmış olması nedeniyle, kamu işletmeciliği yönetimi adına sağlanmış olan farklılıklar, katkılar, faydalar ve güçlükler ile açmazlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2.2. Metot

Toplumsal-ekonomik gelişmenin itici gücü olarak bir işletme veya fabrikanın kurulduğu küçük yerleşim yerlerinde yaşanan değişimler üzerine ülkemizde yapılmış çok az araştırma vardır. Genellikle küçük bir kasaba ya da köy niteliğindeki yerleşim yerlerinde açılan bir maden ocağı, kurulması kararlaştırılan bir ağır sanayi tesisi gibi o yöre için her açıdan çok önemli ve büyük sayılabilecek işletme ve kurumlar yörede çok boyutlu değişimlere neden olurlar. Bu nedenle, bu tür kuruluşların doğrudan ve dolaylı etkileri görülmeden önceki toplumsal-ekonomik yapıyı kendi bütünlüğü ve ilişkiler ağı içinde saptamak değişimin yönü ve boyutlarını anlamak açısından önemlidir.

Hekimhan'ın ilk araştırmanın yapıldığı tarihteki durumunu (araştırmada saptandığı biçimiyle), değişimde etken olan maden işletmeciliğinin yıllar içerisinde, hem kamu işletmeciliği, hem de ülkemizde etkileri süren özelleştirme süreçleri ve bu süreçlerde yerel yönetimler bağlamında nasıl yönetildiği metodolojik ve kronolojik olarak ortaya konmuştur. Çalışmada diğer bir değişle, toplumsal yaşam ve doğal çevre etkileri bütün boyutlarıyla tespit edilmiş, bir fotoğraf çekilmiştir.

3. Bulguların Analizi ve Değerlendirme

3.1. Malatya-Hekimhan Örneği: Madencilik Yöneliminde Yerel Ekonomik-Toplumsal Değişmeye ve Çevreye Etkileri

Bu bölümde, yukarıda kuramsal düzlemde incelenen çevre, çevre yönetimi ve toplumsal değişim konularının küçük bir yerleşim birimi (Hekimhan ilçesi) ölçeğinde, yaklaşık 40 yıllık bir süreç içerisinde, uygulamaya nasıl yansıdığı izlenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. İlçeye maden işletmeciliğinin girişiyle yeni bir ivme kazanan toplumsal değişim ve bu süreçte yaşanan gelişmelerin doğal ve yapay çevreye olan etkileri incelenmiş ve doktora tezi olarak sunulmuştur (Uyanık, 1997). İzleyen bölümlerde araştırmanın bir özeti temel bulguları ile birlikte sunulmaktadır.

Ancak bu özeti sunmadan önce, araştırmanın bitirildiği yılları izleyen yaklaşık 25 yıllık bir döneme (1997-2020) göz atıldığında, ilçede madencilik yöneltik olarak önemli değişiklikler olduğunu görüyoruz. Öncelikle hukuki yapıyla ilgili olarak, 1995 yılında Bakanlar Kurulu Kararları ile, ilçede önemli bir sosyal ve ekonomik faktör olarak rol üstlenmiş (ve çalışmamıza da konu) olan “TDCİ-Hekimhan Madenleri Müessesesi” özelleştirilmiş ve maden hakları ve işletmesinin bir bölümü DİV-HAN Madencilik Ticaret A.Ş. olarak faaliyetini sürdürmüştür. Şubat 2007 yılı itibarıyla 33 yıllık işletme hakkı Kolin İnşaat A.Ş. tarafından devralınmış, buluculuk ve işletme faaliyetlerini yürütmek üzere 18 Ocak 2007 yılında Kolin Holding bünyesinde Hekimhan Madencilik A.Ş. kurulmuştur. İşletmeye açılmamış olan diğer bir bölümü (Hasançelebi, Türkeli ve Davulgu ocakları) ise, işletme hakkı devri yöntemiyle özelleştirilerek Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) bünyesindeki Ermaden A.Ş. tarafından devralınmış bulunmaktadır.

Kamu madencilik döneminde ilçede yaşanan ve aşağıda ilgili bölümde özetlenecek olan göreceli refah artışı, güvenli iş ortamı ve toplumsal değişmeye olumlu katkılardan sonra özelleştirme döneminde önemli bir olumlu gelişme görülmemiştir. İstihdam kapasitesinin düşürüldüğü ve çalışanların reel ücretlerinde de gerilemeler olduğu, yörede 2020 yılında yapılan görüşmelerden ve değişik kaynaklardan elde edilen bilgilerden izlenmektedir. İlçenin nüfusu son 25 yıl içinde sadece ~% 25, ya da 3 bin dolayında (Türkiye ortalamasının altında) artarak 16 bin dolayına ulaşmıştır. Oysa madencilik öncesi 3000 dolayında olan nüfus, çalışmanın tamamlandığı 1995 yılında, büyük ölçüde madencilik getirdiği ekonomik canlanma ile 13 binleri aşmış durumdaydı. Aynı şekilde sanayi istihdamının da son 25 yılda artmadığı ve ~%5 civarında kaldığı görülmektedir (Hekimhan Kaymakamlığı, 2022).

Öte yandan, maden işletmeciliğinde gerekli olduğu çalışmada da belirtilen bir takım iyileştirme ve modernizasyon yatırım ve çalışmalarının

(cevher zenginleştirme gibi) özel sektör elinde kısmen de olsa yapılabildiği gözlemlenmiştir. Bu gelişmeler, ekonomik rasyonalite, verimlilik ve karlılık anlamında olumlu olmakla birlikte, ana araştırma konumuz olan “yerel toplumsal ve ekonomik kalkınmaya katkı” boyutu ve çevresel etkileşimi açısından sonuçları bakımından ayrıca incelenmeye değer görünmektedir.

3.2. Madencilik Öncesi Hekimhan’ın Görünümü

Bu bölümde, ilçenin 1950’li yıllarda, madenciliğin başladığı dönemde, fiziksel durumu, toplumsal yaşam olanakları, toplumsal yapı ve ilişkiler düzeni, madenciliğin başlamasıyla birlikte gelişen ilk etkiler, o dönemi yaşayanlarla yapılan söyleşilerden alınan notlardan derlenip düzenlenerek özetlenmiştir.

Hekimhan ilçesi, Malatya ilinin ve Doğu Anadolu Bölgesinin kuzeybatısında en uç noktada yer alır. Bu konumuyla Yukarı Fırat Havzası olarak adlandırılan bölgenin de kuzeybatı ucunda ve sınırında yer alır. Birçok açıdan “eşik” niteliğindeki bu konumu, ilçenin aynı zamanda değişik açılardan bir “geçiş bölgesi” oluşunun ipuçlarını da taşır.

1950’li yıllarda Hekimhan, nüfusu 3000 civarında kırsal bir kasabadır. Ekonomik olarak baktığımız zaman, tarıma elverişli alanın azlığı, “memur” olma imkânlarının azlığı, ticaret ve imalat sektörlerinin kısıtlılığı, halkın geçim sıkıntısı içinde olmasına yol açmıştır. Büyük çoğunluk, kendi tüketimi için tarım (özellikle bahçecilik ve tahıl üretimi) yapmaktadır. Yazlık bahçe-evlerde sebze ve meyve yetiştirilir. Pazar için alım gücü olmadığından genelde üretilenler yazın yenir, kış için ise kurutulup saklanır. Pazar için üretim yapılmadığından sebze ve meyve çarşıda pek bulunmaz. Sebze ve meyve üretiminin bir kısmı da çevre ilçe ve köylerde tahılla takas edilir. Tarımda en önemli uğraşı alanı tahıl üretimi ve dut yetiştiriciliğidir. Tarım dışındaki önemli geçim kaynaklarından birisi de, mevsimlik işçi olarak “dışarı”ya gitmektir. Çalışmak için gidilen yerlerin başında Çukurova ve İzmir gelmektedir. Hanelerin çoğunluğunun birkaç küçük veya büyükbaş hayvanı da bulunmaktadır.

Geleneksel toplumsal yapı egemenliğini sürdürmekte ve halk dilinde “kabile” adı verilen ve soy-köken olarak aynı kökenden gelen yakın akraba gruplarına (sülale) dayalı bir yapı vardır. Örneğin “kabile önderleri” önemli doğal-toplumsal liderlerdir. Gelir düzeylerine ya da toplumsal-ekonomik statüye göre bir farklılaşma görülmez. Bunun yerine, belki, “kabile” temeline dayalı bir farklılaşmadan söz edilebilir. Altyapı ve ulaşım imkânları son derece sınırlıdır.

3.3. Malatya-Hekimhan Örneğinde Kamu Maden İşletmeciliği

1940’lı yıllarda ilçe sınırları içinde keşfedilen demir cevheri önce 20 yıl kadar süreyle özel sektör eliyle işletilmiştir. Bu sürede 200 civarında

kişiye açılan iş imkânı (çok güvenceli olmasa da) ilçenin dışarıya göçünü büyük ölçüde durdurmuş, ilçe merkezinde ticaret ve hizmet sektörlerine canlılık getirmiş, ilçeye sınırlı bir altyapı (mesela elektrik) getirilmesini sağlamıştır.

1978 yılında yaşanan kamulaştırma sonrası ise, demir cevheri madenlerini işletmek üzere Türkiye Demir ve Çelik işletmeleri (TDÇİ) Genel Müdürlüğüne bağlı olarak Hekimhan Madenleri Müessesesi (HMM) Müdürlüğü kurulmuştur. İşletme, kurulduğu günden bu yana ilçenin yaşamına yoğun biçimde girmiş, ilçeye özdeşleşmiş ve ilçedeki toplumsal değişmeye çok farklı açılardan katkılarda bulunmuştur.

Bilindiği gibi, endüstrileşmenin en önemli ayaklarından birisi demir-çelik kesimidir. Demir cevherinin % 96'sı, çelik hammaddesi olan "ham demir" üretimi için yüksek fırınlarda kullanılmaktadır. Demir-çelik ürünlerinin tüketimi ise geniş bir alana yayılmıştır: makina, motor, imalat endüstrisi, elektrik araç ve gereçleri yapımı, inşaat araç ve gereçleri yapımı, paketleme araç ve gereçleri yapımı, ev araç ve gereçleri yapımı endüstrileri gibi.

Ülkemizdeki demir cevheri yatakları genelde düşük tenörlü sınıfta olup bunun da çoğunluğu Hekimhan bölgesinde bulunmaktadır. 1995'deki kısmi özelleştirmeye kadar, işletme, 7 milyon tondan fazla demir cevheri üretimi yapmıştır. Üretim, önce kamyonlarla ilçe merkezine, oradan da kırma-eleme işlemlerinden sonra demiryoluyla demir-çelik fabrikalarına (Kardemir, İsdemir, Erdemir) gönderilmiştir (HMM, 1989:27).

3.4. Malatya-Hekimhan Örneğinde Madenciliğin Toplumsal Yaşam ve Değişmeye Etkileri

Ülkemizde genellikle küçük bir yerleşim biriminde (kasaba, köy gibi) o yöreye yapılan bir yatırım (baraj, maden işletmesi, bir endüstriyel tesis vb.), sağlanan yeni bir ulaşım olanağı (demiryolu, karayolu) ya da kurulan bir eğitim-kültür olanağı sonucu oluşan değişimlerin incelendiği toplum-bilim ve toplumsal değişme araştırmalarında, bu değişimlerin hep olumlu yanları ele alınmıştır. Bu tür bir yatırım sonucu ekonomik gelişmenin ve toplumsal değişimin nasıl hızlandığı hep vurgulanır (Kıray, 2000; Kili, 1977; Yasa, 1969; ve son yıllarda GAP Bölgesi üzerine yoğunlaşan araştırmalar).

Malatya-Hekimhan'da, maden işletmesinin 1993 yılı itibariyle toplam 345 doğrudan çalışanı bulunmakta, ayrıca alt yükleniciler eliyle de yüzlerce işçi istihdam edilmekteydi. O dönemde çalışanlar sendikal örgütlenmeye de sahipti. Madencilik işletmesi, sağladığı güvenceli ve iyi gelirli istihdam sebebiyle ilçenin genel sosyo-ekonomik düzeyinin artışına ve göreceli olarak zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. Bu durum ilçe

sakinlerinin genel tüketim alışkanlıklarında da gözlenmiştir. Ticaret ve hizmet sektörlerini gelişmesi de hızlanmıştır. Bu ekonomik hareketlilik, ilçe nüfusunun da, Malatya'nın diğer ilçelerine göre daha fazla artmasına sebep olmuştur. Geleneksel olarak toplumsal yapıdaki ana bağıllık biçimi olan “kabile” yapısının göreceli ve aşamalı biçimde ve az da olsa çözülme süreci içinde olduğu ya da öneminin azaldığı gözlenmiştir. Eğitim, örgütlü işçilik ve ekonomik gelişme ile birlikte toplumsal farklılaşma sonucu yeni ve çağdaş bağıllık biçimleri (dernek, parti, sendika vb. örgütler) gelişmeye başlamıştır.

3.5. Malatya-Hekimhan'da Madenciliğin Çevreye Etkileri

İlçede yaklaşık 40 yıldır süregelen demir madeni işletmeciliğinin çevreye bir takım etkilerinin olmaması düşünülemez. Çok geniş bir coğrafi alan içinde ve kırsal yerleşim birimlerinin ortasında kalan kesimlerde, topraktan “açık işletme” yöntemiyle maden çıkarılmakta, 18-25 km'lik uzaklıktan 35-40 tonluk kamyonlarla ilçe merkezine getirilmektedir. Maden üretim alanında yüzey toprağı bütünüyle kazınmakta, ayrıca sık sık dinamit patlatma işlemine gidilmektedir. Bunların sonucu, yer ve toprak kaymaları oluşmakta, civardaki zaten çok değerli olmayan mevcut tarım arazileri iyice verimsizleşmekte, yer altı su kalitesinde şüphe oluşmakta, ayrıca yakınlarda yerleşmiş bulunan köylerde yaşayanlar değişik biçimlerde bu çalışmalardan etkilenmektedirler.

Öte yandan, bu tür yatırımlar sonucu en geniş anlamıyla çevreye (örneğin, toprağa, suya, havaya, ormana ve bitki örtüsüne, doğal, kültürel ve tarihsel mekânların özgünlüğüne, insan ve diğer canlıların yaşam ortamlarına ve sağlıklarına) verilen zararların, katlanılan çevresel maliyetlerin, yaşam ortamlarımızda oluşan olumsuzlukların neredeyse hiç inceleme konusu yapılmadığı görülmektedir. Bu tür zararların giderilme olanakları olup olmadığı da pek araştırma konusu yapılmamaktadır. Oysa büyük bayındırlık yatırımları, endüstriyel tesisler, madencilik işletmeleri, büyük barajlar gibi ekonomik ve toplumsal yaşam için önemli olguların doğal ve yapay çevre üzerindeki etkilerinin araştırılması gerekir.

Bu kapsamda, madencilik, belli bir alanda doğal bitki örtüsünün kaldırılması ve çok değerli tarım arazisi olmasa da kısmi olarak çayır ve meraların kullanılamaz hale gelmesine neden olmuştur. Üretim faaliyetleri etrafındaki alan üzerinde de toz ve hafriyat kirliliği oluşmuştur. Ayrıca toprakta hafif derecede heyelanlar oluşmuştur. Madenden ilçe merkezine ulaşan yol boyunca oluşan kirlilik sonucu, toprağın ve üzerindeki ürünün fiziksel, kimyasal ve biyolojik nitelikleri etkilenmekte ve tarımsal üretimde verim düşüklüğü gözlenmektedir. Bu durum yaklaşık 10 bin kayısı ağacını on yıllarca etkilemiş olup, zaman zaman yapılan başvurular sonucu mahkeme kararları ile de zarar ziyan tespiti yapılmıştır. Madenciliğin ilçe mer-

kezinde yol açtığı başlıca çevre sorunları hava ve gürültü kirliliği olarak görülmektedir. Özellikle İstasyon mahallesinde gözlenen hava kirliliğinin ana sebebi bölgede yapılan kırma-eleme, stoklama ve yükleme çalışmaları sırasında ortaya çıkan tozlanma sonucu havaya verilen kirletici maddelerdir. Ayrıca İlçenin içinden geçen yol boyunca sıkça geçen dev kamyonların neden olduğu yol tozlanması, egzoz gazı kirliliği ve çadır çekilmemesi nedeniyle cevher tozu dağılımından dolayı da bir kirlilik yaşanmaktadır. Ancak şunu da eklemek gerekir ki, bahsettiğimiz kirlilik, ülkemizin birçok kent ve kasabasında olduğu gibi, zaten normal şartlar altında, ısınma amaçlı olarak kullanılan odun, tezek ve kömür gibi katı yakıt yanması sonucu oluşan yoğun kış hava kalitesi bozulmasının üstüne gelmektedir. İlçede hava kirliliği ölçüm cihazı ya da bilimsel olarak ölçüm yapma olanağı o dönemde bulunmadığından sözü edilen kirliliği bilimsel verilerle destekleme ya da saptama olanağı bulunamamıştır. Ancak özellikle o mahallede yaşayanların gözlem, deneyim ve anlatıları bu yöndedir.

Benzer şekilde, dev maden kamyonlarının yoğun gürültüsünden yakınmalar bu çalışma için yapılan görüşmelerde ortaya konduğu gibi, zaman zaman yörede yaşayanların demir çelik işletmelerine, Kaymakamlık ve Belediye'ye kirliliğin önlenmesi için yaptıkları başvurular, verdikleri dilekçelerden anlaşılmaktadır. Ancak bu bulgu ya da ifadeleri nesnel ve sayısal analiz veri ve ölçümlerle teknik olarak destekleme imkânı ne yazık ki bulunmamaktadır.

4. Sonuç

4.1. Çevreyi Korumak İçin Alınması Gerekli Önlemler ve Yetkili Kurumlar

Yukarıda sayılan etkilerin hiç oluşmaması, oluştuysa ortadan kaldırılması, en aza indirilmesi ya da etkilenmeden sonra düzeltimin -mümkünse- sağlanabilmesi için yapılması gerekenler Hekimhan'da mutlaka vardı. Her ne kadar, çözüm için köklü önlemler olan yol güzergâhının değiştirilmesi, İlçe içindeki çalışmaların İlçe dışına taşınması ya da madeni işleyebilecek bir fabrikanın ocak yakınına kurulması gibi önlemler İlçedeki işletme yönetiminin boyutunu aşmakta olup, meşhur tabir ile "Ankara'da bitecek işlerden" ise de, işletme yönetimi en azından alabileceği bir önlem olan kamyonların çadır çekmeleri zorunluluğunu kararlılıkla uygulayabilirdi. Dinamit patlatılması konusunda daha titiz ve dikkatli davranarak köy yaşamına, su kaynaklarına ve tarımsal alanlara verilen zararın en aza indirilmesini sağlayabilirdi.

Öte yandan sorumlu yerel yönetimlerin, çevre koruma girişimleri kapsamında zaman zaman önlem almaya çalışsalar da, hem uygulama imkânlarının (araç-gereç, uzman teknik personel) yetersizliği, hem de yeterince

kararlı ve tutarlı davranamama yüzünden çok etkin olamadıkları anlaşılmaktadır. Mahkemeler, yapılan başvurularda, genellikle “zarar veren öder” ilkesini uygulayarak tazminata hükmetmiştir. Bu kararlarda genellikle “objektif sorumluluk”, “çalıştırmanın sorumluluğu” gibi hukuk ilkeleri uygulanmıştır.

Doğal çevreyi korumak için en başta alınması gerekli önlemler şunlar olmalıydı:

- İlk başta ve en önce ÇED araştırması,
- Arazinin yersel yapısına uygun çevre düzenlemesi,
- Kullanılan alanda tahrip olan bitki örtüsünün daha da zenginleştirilerek geri döndürülmesi,
- Kirliliğin kaynaklarından biri olan “yol”un gerekli iyileştirme, bakım ve onarımının yapılması.
- Yapay çevreye verilen olumsuz etkiler için köklü çözümler Ankara’da (Genel Müdürlük ve bağlı olduğu Bakanlık) yatmaktadır. İşletme, ilçede yaşayanlara verdiği zararlar dolayısıyla ortaya çıkan anlaşmazlıklar ve yerel yönetimle olan çatışmalar nedeniyle bu sorunlara köklü çözümler bulunmasını istemekte ve öneri götürmektedir. Ancak köklü çözümler, yeni yatırımlar yapılmasını gerektirmekte olduğundan “kaynak ve ödenek yetersizliği” duvarına çarpmaktadır.

• İlçede çevre koruma önlemlerinin gereği gibi alınamaması, alınanların kararlı bir biçimde uygulanamamasının kök nedenlerine bakarsak; bir kez çevre kirlenmesi ve kirliliğin önlenmesi gerektiği bilinci, madencilik etkinliklerinin başlamasından çok daha geç zamanlarda gelişmiştir. İlçede zarardan dolayı İşletme aleyhine davaların yoğunlaşması 1980’li yılların sonlarına rastlar. Doğal çevre ve verilen zarar, hava ve gürültü kirliliği gibi kavramlardan 1990’lı yıllara kadar söz edilmemiştir. Madencilik İlçenin toplumsal ve ekonomik yaşamındaki başat konumu ve birincil “ekmek kapağı” olarak görüldüğü düşünülürse, çevresel kaygıların savunulmasında ne kadar zorlanılabileceği daha iyi anlaşılacaktır.

Ancak yine de, ülkemizde etkin bir çevre yönetimi yaklaşımı ve örgütlenmesi (merkez ve yerel ölçeklerde) eksikliğinin de yukarıda anlatılan sorunların çözülmesindeki yetersizlikleri açıklamada kısmen etkili olduğu tespitini yapmak gerekir.

4.2. Yerel Çevre Yönetimi Yaklaşımı

Çevre sorunları özünde yerel sorunlardır. Yerel yönetimler, “halkın ortak ve yerel gereksinimlerini gideren” kamu yönetimleri olduğuna ve çevre sorunları da bu iki temel ölçüte tam anlamıyla uyduklarına göre, en geniş

anlamıyla “çevreyi yönetmek” yerel yönetimlerin işi olmalıdır. Kısacası çevre, “yönetilebilir” bir olgudur ve çevre yönetimi büyük ölçüde “yerel çevre yönetimi” olmak zorundadır. Yerel çevre yönetiminde yasal yetki ve sorumlulukların kullanımında açıklık ve netlik sağlanmalıdır. Çağdaş yönetim yaklaşımları ve uygulamalarından yararlanılmalıdır. Uygulamada yetki ve sorumluluk karmaşasına yol açacak düzenlemelerden kaçınılmalıdır. Yerel çevre yönetiminde katılımın sağlanması” olmazsa olmaz” bir koşuldur. Bunun ilk adımı, vatandaşla “çevre hakkı”nın tanınması, çevre için eğitim ve bilgi alma hakkının güvence altına alınması, ayrıca çevre için gönüllü örgütlenmelerin özendirilmesidir. Çevre politikalarının oluşturulması ve uygulanması aşamalarında bu örgütlerin katılımı ve kamuoyu desteği zorunludur.

Merkezde bulunan Çevre Bakanlığının temel işlevi, çevre korunmasına yönelik tutarlı ve etkili bir çevre politikası oluşturmak, bu politikanın uygulanması için ilgili kuruluşlar arasında eşgüdüm ve işbirliğini gerçekleştirmek, etkili izleme ve denetim aygıt ve yöntemleri oluşturmak olmalıdır. Çevre Yönetiminin kurumsal yapısında en önemli işlevler yerel ve yerinden yönetimlere verilmelidir. Alanda uygulamacı kuruluşlar olarak belediyeler ve özel idareler doğrudan yetkili ve sorumlu olmalıdırlar. Çevre Yönetiminin yürütümüne ilişkin hizmet ve işlevler, ülkenin her yanını kapsayacak (belli bir alanda yetkili ve sorumlu tek bir yönetim olacak) biçimde belediyeler ile özel idareler (il ve ilçe özel yönetimleri) arasında mekansal olarak paylaştırılmalıdır: Belediye sınırları içinde belediyeler, bu alanlar dışındaki kırsal bölgelerde ise özel idareler, yetkili ve sorumlu olmalıdır (Daşöz, 1995:263; Eroğlu, 1995:176)

Değişik hukuksal kaynaklarla mülki idare amirlerine verilen yetki ve sorumluluklar belediyeler veya özel yönetimlere devredilmelidir. Böylece zaten özel yönetimlerin yürütme organı olan bu amirlerin, sözü edilen yetkileri özel yönetimlerin karar organı olan meclislerle birlikte ve özel yönetim adına kullanması sağlanmış olacaktır. İl ölçeğinde planlama ve uygulama gerektiren çevresel işlev ve hizmetler, il özel yönetimine; diğer işlev ve hizmetlerin yürütülmesi ise kurulacak olan ilçe özel yönetimlerine bırakılmalıdır. Böylece, belediye sınırları dışında çevreden yalnızca özel yönetimlerin, belediye sınırları içinde ise yalnızca belediyelerin sorumlu olması sağlanmış olacaktır.

Bu sorumluluğa koşut olarak yapılacak yasal düzenlemelerle, özel yönetimler ve belediyelere, gerekli yetki ve kaynak aktarımı da yapılmalıdır. Bu yönetimler çevresel görevleri yerine getirebilmek için gerekli yetki çerçevesi, uzmanlık ve danışmanlık desteğiyle de donatılmalıdırlar. Yerel yönetimlerin kamu yararı açısından çok işlevli olarak kullanabilecekleri teknik araçlardan en önemlileri planlama ve ÇED uygulamasıdır. Değişik mekânsal boyutlarda ve değişik yönetim düzeylerinde uygulanacak plan-

lamalar yerel çevre yönetiminde başarının ön koşulları arasındadır. Yerel yönetim, kendi sınırları içinde “Çevre Koruma Master Planı” ve “eylem uygulama” planlarını hazırlamalı ve alan boyutunda bu planların yerel ve ulusal düzeydeki diğer planlarla ilişkisini kurmalıdır. Ayrıca bütün modern araç ve gereçler ile teknik ve yöntemler de yerel yönetimlerin bünyesine verilmelidir.

4.3. Öneriler

Çevre sorunları insanlık tarihi kadar eskidir. Ancak, son 30-40 yılda ortaya çıkan bulgulara dayalı olarak gündeme gelen ve bir tür küresel çevre sorunu olan iklim değişikliği ile birlikte insanlığın geleceğini tehdit eder düzeye ulaşması ve yaşam tarzımızı değiştirecek önlemler düşünölmeye başlanması son 40-50 yılın gelişmeleridir. Çevre, aynı zamanda bir yönetim unsurudur. Çağımızda yönetim çevre boyutlu yönetim olmak zorundadır. Bu kapsamda, çevre yönetimi, küresel olarak, sürdürölebilir kalkınma ereğine ulaşmak için gerekli ve her düzeyde uygulanabilecek olan bütünleşik yaklaşımdır.

Bu konuda bir örnek-olay olarak incelenen Malatya-Hekimhan ilçesinde madencilik çalışmalarının yarattığı aslında çok da büyük ölçekli olmayan çevre sorunları, önceden önlem alınması durumunda çok büyük ölçüde önlenebilecek türde sorunlar iken, kısmen ölkemizde çevre yönetimi alanında yerel düzeyde mevcut olan görev-yetki karmaşası ve eşgüdömsüzlük, ekonomik sorunlara verilen öncelik ve ek olarak madencilik işletmesinin yönetim anlayışının çevre boyutlu olmaması nedenleriyle ve ilçede çevre kaygılarının uzunca bir süre bir kenara itilmesi ile birleşince, ortaya gözlemlenen çevre sorunları çıkmıştır.

Öte yandan, yerel toplumsal değişme açısından bakıldığında, Hekimhan İlçesinde yapılmakta olan maden işletmeciliği, fiziksel koşulları iyileştirmesi ve halkın genel yaşam düzeyini yükseltmiş olmasına ve toplumsal değişmeyi kısmen etkilemesine karşın, insanları topraktan koparmadığı için ilişkiler düzeni açısından beklenen etkileşim ve değişim düzeyi gerçekleşmemiştir. Geleneksel ilişkiler ve içe dönük toplumsal yapı sürmektedir. Toplumsal alt-bağlaşmalardan kabile yapısı göreceli olarak ve özellikle kırsal kesimde egemenliğini sürdürmektedir. Bireysel tercihler yerine grup-kabile tercihleri geçerlidir. Tarımda ve hayvancılıkta geleneksellik ve yarı-göçerlik egemendir.

Küçük yerleşim yerlerinde yeni geliştirilen endüstri, madencilik ya da büyük bayındırlık projelerinin değişik düzeylerde hem çevreyi etkilemeleri hem de toplumsal değişmeyi ivmelendirmeleri beklenir. Bu yerlerde, bütün taraflar için (işletme, yerel halk, yerel ve ulusal yönetimler ve doğal çevrenin kendisi), hem toplumsal değişmenin kültürel ve ekonomik

kalkınmaya doğru yönlenebilmesi için ortam hazırlanması, hem de çevre sorunlarının önlenmesi, önlenemeyenlerin doğru şekilde yönetilebilmesi için, “çağdaş çevre boyutlu yönetim” geçerli bir yaklaşım ve etkin bir uygulama aracı olmalıdır. Bu sonuçlara esasen, sadece çevre ve gelecek kaygılarından yola çıkılarak ya da mevzuata zorunlu uyum açısından değil, toplumsal talepler, ticari hesap ve kaygılar, tüketici tercihleri ve yerel demokratik katılım gibi toplumsal-siyasal değerlere dayanılarak da ulaşılabilir. Bu yaklaşımda “işletme”, salt kar güdüsüyle hareket eden, sadece müşteri ve iş ilişkisi içinde olduğu kesimlere karşı sorumluluk taşıyan değil, aynı zamanda doğaya, insanlığa ve tüm çevresine karşı olan ödev ve yükümlülüklerinin bilincinde olan ve bunun için önleyici planlama yapan, bütün toplumsal ve doğal çevresiyle bütünleşmiş, şeffaf, hesap verebilir karar süreçleri yürüten bir örgüttür. Kamu tarafında da yerel çevre yönetimi yaklaşımı kapsamında ana aktörler yerel yönetimler olmalıdır. Çevre mevzuatı ile ulusal ve yerel düzeydeki çevre örgütlenmelerinin, işletmeleri çevre boyutlu yönetim uygulamaları için özendirmesi, yönlendirmesi, ayrıca da yerel uygulamaları denetleyecek araç ve yöntemlerle donatılması gerekir.

KAYNAKÇA

- Anguelovski, I. ve Carmin, J. (2011). Something borrowed, everything new: innovation and institutionalization in urban climate governance, *Current Opinion in Environmental Sustainability*, Elsevier, 3(3): 169-175.
- Çevre, D., ve Komisyonu, K. (1991). *Ortak geleceğimiz*. Belkıs Çırakçı (çev.), Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara.
- Bulkeley, H. ve Kern, K. (2006). Local Government and the Governing of Climate Change in Germany and the UK. *Urban Studies*, 43 (12). pp 2237-2259
- Carso, R. ve Yanouras, J., (1967). *Formal Organization: A System Approach*. Homewood: Irwin Cilt:VI, No:3
- Çiğdem, E. (2020). Çevre politikalarının uygulanmasında yerel yönetimlerin rolü. *Enderun*, 4(2), 76-90.
- Daşöz, İ., (1995). Çevre Yönetimimizin Hukuksal ve Kurumsal Yapısı Üzerine Değerlendirmeler. *Yeni Türkiye*, 1, 5, Çevre Özel Sayısı, s. 260-264
- Easton, D., (1957). An Approach to the Analysis of Political Systems. *World Politics*, 10:2, pp. 383-400
- Edmunds, S. ve Letey, J., (1993). *Environmental Administration*. USA: McGraw Hill Book Company
- Ergun, T. ve Polatoğlu, A., (2021). *Kamu Yönetimine Giriş*. Ankara: TODAİE Yayını erişim tarihi 20.12.2022.
- Eroğlu, M.G., (1995). Doğru Bir Çevre Politikası Ülkemiz İçin Bir Lüks mü? *Yeni Türkiye*, 1, 5, Çevre Özel Sayısı, s. 175-177
- Etzioni, A., (1965). *Modern Organizations*. New Jersey:Prentice Hall
- Fayol, H., (2013). *General and Industrial Management*. London: Pitman and Sons
- Fişek, K., (2011). *Yönetim*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları
- Gardner, B. B. ve David, G. M. (1952). *Human relations in industry*. Homewood, Ill., Richard D. Irwin.
- Güven, A. ve Demirci, Ö. F. (2019). Doğal Kaynakların Devamlılığında Çevre Yönetiminin Önemi. 3. Uluslararası ÜNİDOKAP Karadeniz Sempozyumu Sürdürülebilir Tarım ve Çevre 21-22-23 Haziran 2019 TOKAT.
- Handy, C.B., (2007). *Understanding Organizations*. Middlesex: Penguin Business Library. 9780140156034
- Hekimhan Kaymakamlığı, (2022). <http://www.hekimhan.gov.tr/ilcemiz>
- Hekimhan Madenleri Müessese Müdürlüğü, (1989). *Hekimhan Madenleri Müessese Müdürlüğü*. Malatya
- Kıray, M., (2000). *Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. Ankara; İletişim Yayınları.
- Kizilboğa, R., ve Batal, S. (2012). Türkiye’de Çevre Sorunlarının Çözümünde

Yerel Yönetimlerin Rolü ve Önemi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 191-212.

Kili, S., (1978). *Çayırhan*, Ankara. Sevinç Yayınları

Koçel, T., (2020). *İşletme Yöneticiliği*, İstanbul: Beta Basım Yayım

Kolbert, E. (2014). *Altıncı yok oluş* (çev. N. Tümay). İstanbul: Okyanus Yayınları.

Mucuk, İ. (2016). *Modern İşletmecilik*, 20. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Orhan, G., (2014). *Yerel Yönetimler ve Çevre*. Publisher: Ezgi Kitabevi Yayınları

Öztaş, C. ve Zengin, E. (2008). Yerel yönetimler ve kültür hizmetleri. *Journal of Social Policy Conferences* (No. 54, pp. 155-180).

Öztekin, A. (1993). *İdareye giriş*. Malatya: Yenimalatya Basım Yayın.

Parlak, C., ve Partigöç, N. S. İklim Değişikliği ile Mücadelede Yerel Yönetimlerin Rolü: Yetki ve Sorumluluklar Üzerinden bir İnceleme. *Resilience*, 6(2), 321-334.

Parsons, T. (2013). *The social system*. Routledge.

Scott, W. G. (1967). *Organization theory: A behavioral analysis for management*. Homewood, Ill.: RD Irwin.

Stanyer, J., (1974). *Understanding Local Government*. Oxford: Martin and Robertson

Stanyer, J., (1990). *Management in Society Student Notes at the University of Exeter*

Şahin, M., (1992). *İş İdaresi*. Eskişehir: AÜ AÖF Yayınları

Uyanık, S., (1997). Çevre Yönetimi Türkiye Demir Çelik İşletmeleri Hekimhan Madenleri Müessesesinin Çevreye ve Toplumsal Değişmeye Etkileri: 1954-1994 Dönemini Kapsayan Bir Örnek olay Araştırması - *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*

Uysal, Y. (2022). İklim Değişikliği ve Küresel Isınma ile Mücadelede Yerel Yönetimlerin rolü: tespitler ve öneriler. *Kesit Akademi Dergisi*, 8 (30). 324-354.

Yasa, İ. (1960). *Sindal Köyü'nün toplumsal ve ekonomik yapısı*. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

Zeytin, M. ve Kırloğlu, H. (2014). Çevre Yönetim Sistemi ve Yerel Yönetimler. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 5, s. 238-254

BÖLÜM 12

POLİTİK SOSYAL HİZMETİN SOSYAL HİZMET EĞİTİM VE MÜFREDATI ÜZERİNDEN DÖNÜŞÜMÜ

Adem KILIÇ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi. Bingöl Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü. akilic@bingol.edu.tr ORCID: 0000-0002-1759-7785

Giriş

İnsan haklarını korumak, herkes için insan onuruna dayalı bir yaşam temin etmek ve sosyal adaleti sağlamak gibi hedefleri olması, sosyal hizmet meslek ve disiplini politik kılan önemli dinamiklerdir. Tarihsel olarak mesleğin doğuşuna, değişim ve dönüşüm seyrine bakıldığında, sosyal hizmetin politik bir meslek olduğu görülmektedir. Sosyal hizmetin meslekleşme ve bilimsel bir disiplin olmasında öncü olan meslek elemanlarının mesleki müdahale ve eylemlerine bakıldığında, çoğunluğunun birer politik figür, aktivist oldukları anlaşılmaktadır. Bu nedenle sosyal hizmet mesleği geçtiğimiz yüzyılda meydana gelen büyük sosyal sorunlarda hep ön cephede yer almış, sosyal adalet ve sosyal değişim için büyük bir mücadele vermiştir. Sosyal hizmette önemli bir figür olan J. Adams’a kadar mesleğin bu mücadelesi götürülebilmektedir (Ostrander, Lane, McClendon, Hayes ve Smith, 2017).

Bu çalışmanın temel amacı, bir meslek ve disiplin olarak sosyal hizmetin politik kimliğinin, sosyal hizmet eğitim ve müfredatı üzerinden nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktır. Çalışmada öncelikle Politik Sosyal Hizmet (PSH) hakkında genel bilgi verilmiş, daha sonra ise PSH’nin sosyal hizmet eğitim ve müfredat temelli dönüşümü incelenmiştir. Sonuç kısmında ise sosyal hizmet eğitim ve müfredatında politik boyutun gerekliliği üzerine bir değerlendirme yapılmış, önerilerde bulunulmuştur.

1920’lerde sosyal hizmet, politik eylemlerin içine dâhil edilerek mesleğin güçlendirilebileceği, bu dönemde sosyal hizmetin temel müracaatçı gruplarından biri olan işçilerin refahının yükseltilmesinin ancak bu yolla mümkün olabileceği görülmüştür (Stuart, 2020, s. 116). Afrika kökenli Amerikalı sosyal çalışmacılar, siyahileri politik arenadan dışlayan daha yapısal dinamikler ile mücadele etmişlerdir. Özellikle topluluk örgütlenmesi yoluyla sistemin yarattığı ırkçılığa karşı mücadeleye girişmişlerdir. Siyahilerin oy kullanabilmesi ve karar alma süreçlerinde hükümetin ilgili organlarında pozisyon almalarını sağlama, en önemli mücadele alanları arasında olmuştur (Shepherd ve Pritzker, 2021, s. 252). Sosyal çalışmacıların politika ile ilgilenmesi çok eskilere dayanmaktadır. Elli yılı aşkın bir süredir meslek elemanları politik aktivitelerde bulunmaktadırlar (Pritzker ve Lane, 2017, s. 80). PSH mesleki bir terim 1990’larda ortaya çıkmış ve mesleğin odağını toplumsal boyutta daha fazla sosyal değişim yaratmak için güç, iktidar ve politik dinamikleri sosyal çalışmacılarca meslek yararına nasıl daha etkin kullanılabileceği üzerinde yoğunlaşmıştır (Lane ve Pritzker, 2018, s. 7). Sosyal hizmetin tarihi seyrine bakıldığında, PSH’nin, mesleğin ilk zamanlarından itibaren var olduğu anlaşılmaktadır.

PSH ile ilgili tanımlamalara bakıldığında, söz konusu tanımlardan bazılarının daha net, bazılarının ise daha muğlak olduğu izlenmektedir. Bu-

nun altında yatan temel nedenin, PSH denilince içeriğinde tam olarak ne olduğu veya ne olması gerektiği yatmaktadır. Genel olarak PSH, sosyal değişimle ilgili güç, iktidar ve politik dinamikleri yönlendirmeyi ve etkilemeyi hedef edinmiş bir sosyal hizmet uygulaması biçimi olarak ifade edilmektedir (Pritzker ve Lane, 2017, s. 80). PSH, yasama süreçlerinde aktif bir şekilde yer alma ve savunuculuk yapma çerçevesinde ele alınmıştır (Friedman, Karim, Feiler, Padner ve Eyrych-Garg, 2020). Diğer yandan PSH, meslekte alternatif bir uygulama modeli olmaktan ziyade, sosyal değişimi öncelikli kılan bir öğrenme deneyimi olarak da tanımlanmıştır (Fisher, Weedman, Alex ve Stout, 2001, s. 61).

Literatürde PSH'nin içeriksel olarak daha çok siyasi bağlamda seçilmiş bir görevde bulunma (Pence ve Kaiser, 2022) veya bir takım siyasi eylemlere aktif bir şekilde dahil olma üzerinden şekillendiği anlaşılmaktadır. Siyasi olarak seçilmiş bir görevde liderlik pozisyonunda çalışmak, sosyal değişim için etkili bir yol olarak görülmektedir (Lane, Ostrander ve Smith, 2018, s. 1). PSH, aktif bir biçimde siyasi katılım gerektirmektedir. Buradaki siyasi katılım seçimde oy kullanma, bir adayın seçim kampanyasına dâhil olma veya yürütme, siyasi bir adaya veya partiye para bağışında bulunma gibi faaliyetleri içerir. Bir hükümet yetkilisi ile görüşme, siyasi bir toplantıya dâhil olma veya böyle bir toplantıda sunum yapma, mektup, faks veya e-mail yoluyla yasama faaliyetlerine dâhil olma gibi faaliyetler de politik faaliyetlerdir (Hamilton ve Fauri, 2001, s. 322). Söz konusu faaliyetlere bakıldığında, bunların çoğunluğunun özellikle seçim süreçlerinde başvuru olan eylemler oldukları izlenmektedir.

Sosyal hizmette PSH'nin yaygın olarak kullanıldığı beş temel alan bulunmaktadır. Bunlardan ilki birey ve toplulukların politik süreçlere dâhil edilmesini sağlamaktır. Bu alanda politikada yeteri kadar temsil edilmeyen kırılgan grupların seslerini duyurmak, bu gruplarda politik farkındalık yaratmak ve politikaya dâhil etmek için eğitmek, oy haklarını kullanmak, daha adil temsil edilmelerini sağlamak gibi roller bulunmaktadır. İkinci alan politik gündemleri ve karar verme süreçlerini etkilemek oluşturmaktadır. Burada aday olan veya seçilmiş kişi veya partilerin politik karar verme süreçlerini etkilemek/belirlemek gibi hususlar bulunur. Üçüncü alanda sosyal çalışmacıların profesyonel olarak politik bir pozisyonda yer almaları bulunur. Bu alanda sosyal çalışmacılar siyasi bir pozisyonda kamu görevi yürütebilir veya seçilmiş siyasi figürlerin yanında çalışabilirler. Dördüncü alanda seçim kampanyalarına katılmak bulunmaktadır. Sosyal çalışmacıların seçim süreçlerinde gönüllü veya ücret karşılığı yaptıkları oy sayımı, siyasi bir adayın yanında yer almaları vb. görevler bu alana dâhildir. PSH'nin son alanı olan beşinci alanda ise siyasi olarak seçilmiş bir makamda bulunmak veya bunun peşinde olmak bulunmaktadır (Lane ve Pritzker, 2018, s. 8-9). PSH'nin mesleki uygulama düzeyinde ilgili

alanlarına bakıldığında, sosyal çalışmacıların belirli eylemlerinin genellikle siyasi birer faaliyet oldukları anlaşılabılır. Dolayısıyla PSH'nin, aktif ve güncel siyasette sosyal hizmetin belli bir formu olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Diğer yandan sosyal hizmetin depolitize edilmesini ve sosyal reformun kısa vadede gerçekleştirilmesi gereken bir durum olarak değil de mesleğin bir ideali olarak gören bir düşünce de bulunmaktadır. Bunlara göre reform temelli mesleki uygulamaların statükoyu/iktidarı alaşağı etme ve sosyal istikrarsızlığa neden olma tehlikesi de vardır (Chiu ve Wong, 1998, s. 279-280). Bu yönüyle sosyal hizmetin, güç ve iktidar eliyle siyasi bir takım eylemler yoluyla yürütülmesinin sakıncalarının olabileceği ifade edilmektedir.

Sosyal hizmet, profesyonel anlamda ancak sosyal çalışmacılar eliyle yürütülebilen bir meslektir. PSH, sosyal çalışmacılara müracaatçı sistemlerini ilgilendiren politikaları ve bu politikaların bağlamlarını etkileme, şekillendirme çerçevesi sunmaktadır. Bu yolla politik sosyal çalışmacılar, müracaatçılar aleyhine olan politikalara kolayca nüfuz edebilirler. Sosyal çalışmacılar politika oluşturma aşamalarında müracaatçıların seslerini temsil edip, sorunlarını politikalar dâhilinde nasıl şekillenmesi gerektiğini profesyonel ilke ve değerler ile yönlendirirler (Lane ve Pritzker, 2018, s. 7). Sosyal çalışmacıların politik değişimin eyleyicileri olması ve bu yönde yeni sosyal çalışmacılar yetiştirmek için, sosyal hizmete politik yönelimli bir kimlik kazandırmak ve bu kimliğin sürekli olarak öne çıkarılması gerekmektedir. Ancak bu şekilde meslek sömürgeci köklerinden ve Batı'nın öne çıkardığı birey merkezli müdahalelerden uzaklaşabilir ve bireyleri güçlendiren bir kimlik kazanabilir (Nikku ve Rafique, 2018, s. 13). Sosyal hizmetin müracaatçıları genellikle kırılgan gruplardır ve kendilerini dezavantajlı duruma getiren yapılarla mücadele etmede yapabilirliklere sahip olmayabilirler. Sosyal çalışmacılar, belirli siyasi eylemler dahilinde, müracaatçılar yararına dezavantajlılık yaratan durumlarla mücadele etmektedirler.

Sosyal çalışmacıların politik etkinliklere dâhil olma düzeyleri arttıkça, politik sistemi ve sistemin içindeki aktörleri doğrudan etkileme ihtimallerinin de arttığı görülmüştür (Kindler ve Ostrander, 2022, s. 165). PSH, sosyal çalışmacılar tarafından politikanın işleyişini ve politik stratejilerin anlaşılmasını mümkün kılmaktadır. PSH vasıtasıyla sosyal çalışmacılar müracaatçılarını güçlendirebilmek için politikanın nasıl işlediğini ve politik bilgiyi nasıl kullanabilecekleri becerisini edinirler. Ayrıca PSH uygulamasıyla sosyal hizmetin etik ilkeleri ve değerleri politikaya dâhil edilir. Bu uygulama biçimi ile sosyal çalışmacılar politik liderlik edebilme, değişim hareketlerine öncülük etme ve müracaatçılarının politik taleplerini görünür kılma fırsatı yakalarlar (Lane ve Pritzker, 2018, s. 7-8). Dolayısıyla top-

lumda köklü bir değişim yaratma noktasında, PSH'nin sosyal çalışmacılara ciddi katkılar sağlayabileceği anlaşılmaktadır.

Sosyal hizmetin politik bir meslek olması, meslek elemanlarına politik birer figür olabilme iç görüşü kazandırmaktadır. Politik sosyal çalışmacılar ile yapılan bir çalışmada, tüm meslek elemanlarının, kapitalizmin sosyal ilişkiler üzerindeki etkisine dair büyük bir farkındalık içerisinde oldukları izlenmiştir (Lewey, 2006, s. 290). Kanada'daki politik sosyal çalışmacıların sosyal yardımların yetersizliği, kötü barınma koşullarının iyileştirilmesi, asgari düzeyde bir yaşam standardının sağlanması, işsizliğe çözüm üretme ve sosyal yardım hakları gibi konularda hükümete daha çok baskı yaptıkları saptanmıştır (Lewey, 2006, s. 346). Ayrıca politik sosyal hizmette sosyal çalışmacıların rolü sivil toplum bağlamında ele alınmakta, burada meslek elemanları adeta toplumun “doğal entelektüelleri” olarak tarif edilmektedir. Bu kapsamda sosyal çalışmacıların, var olan hükümet biçimlerine ve emperyalizme karşı mücadele etmekten ziyade, emekçi toplum kesimlerinin ve sınıf temelli politikaların geliştirilmesinde aktif olarak yer almaları gerekmektedir (Nikku ve Rafique, 2018, s. 12-13). Gerek kamu kurumlarında gerekse de sivil toplum örgütlerinde yapılan bazı mesleki müdahalelerin politik bilince sahip meslek elemanları tarafından daha etkin bir şekilde yürütüldüğü söylenebilir. Özellikle STK'larda politik bir bilinç ile mesleki müdahalelerin yapılabilme olasılığının daha yüksek ve etkili olacağı aktarılabilir.

İsviçre ve ABD'deki sosyal çalışmacıların politik etkinliklerinin araştırıldığı karşılaştırmalı bir çalışmada, her iki ülkedeki sosyal çalışmacıların politik etkinliklerinin altında yatan nedenlerin benzer olduğu izlenmiştir. Bu nedenler, sosyal çalışmacıların ebeveynlerinin gençlik dönemlerinde politikaya katılımlarının çocukları üzerindeki etkisi, sosyal çalışmacıların kendilerinin mesleki bir örgütlenmede yer alıp almamaları ve ülkedeki iç politikanın güçlü olup olmaması ile yakından ilişkili olarak belirlenmiştir (Kindler ve Ostrander, 2022, s. 165). Ailenin politikaya duyarlılığının yüksek olmasının, mesleki örgütlenmelerin içinde bulunmanın ve ülkedeki politik ortamın, sosyal çalışmacıların politik faaliyetlerde bulunmalarını etkilediği izlenmektedir.

Siyasi bir görev için seçilmiş sosyal çalışmacılar ile yapılan bir çalışmada, katılımcılara sosyal hizmetin hangi becerilerinden daha çok yararlandıkları sorulmuştur. Katılımcıların daha çok iletişim becerileri, aktif dinleme, koalisyon/işbirliği yapma ve sürdürme, ısrarcı olma, odaklanan noktaya insanları dâhil edebilme, sosyal politika analizi yapabilme, mesleğin hizmet sunduğu grupların çıkarlarını savunabilme, politik ve analitik beceriler gibi hususları sıraladıkları saptanmıştır (Lane, 2011, s. 62). ABD'deki Ulusal Sosyal Çalışmacılar Birliği (NASW) üyesi 1,274 sosyal çalışmacı ile yapılan bir çalışmada, politik olarak aktif olmak ile meslek

elemanlarının sahip olduğu özellikler arasında bir ilişki olduğu saptanmıştır. Katılımcıların yarıya yakını kendilerini oldukça politik olarak tanımlamışlardır. Bununla birlikte meslek elemanları arasında eğitim seviyesi (özellikle doktora düzeyinde bulunanların) ve yıllara göre uygulama deneyimi arttıkça, meslek elemanlarının politik katılım düzeylerini de arttığı saptanmıştır (Rome ve Hoechstetter, 2010, s. 125). Tabloya bakıldığında, etkili bir PSH uygulamasının, eğitim düzeyleri yüksek ve meslekte uzun yıllar çalışma deneyimi olan meslek elemanları tarafından yapılmasının daha olası olduğu anlaşılmaktadır.

Politik temelli sosyal hizmet müdahalesinde sosyal çalışmacının dikkat etmesi gereken belli başlı hususlar bulunmaktadır. Sosyal çalışmacı müdahale esnasında müracaatçı ile arasında doğabilecek siyasi bir tartışmayı önlemenin farkında olabilmelidir. Mesleki müdahaleyi siyasi bir tartışmaya dönüştürmek meslek elemanı ile müracaatçı arasında bir uçurum doğurabileceği gibi, sosyal çalışmacıyı umutsuzluğa sürükleyebilir. Müdahale esnasında politik bir tartışma olsa bile bu durum müracaatçının yararına olmalıdır. Sosyal çalışmacı, müracaatçının bilincinde olduğu veya olmadığı politik tutumlarının müracaatçının düşünce ve tutumlarını nasıl etkilediğini anlayabilmelidir. Olumsuz tutum ve düşünceler müracaatçıda olumsuz duygular uyandırabilir. Sosyal çalışmacı ile müracaatçı arasındaki politik düşünce ve yönelimlerin aynı olması da özdeşleşme riskini doğuracak ve profesyonel işleyişe zarar verecektir. Diğer yandan sosyal çalışmacı mesleki müdahaledeki politik yönelimli tutumların daha geniş bir politik bağlam içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini bilmelidir. Politik yönelimli müdahaleler de ancak demokrasinin ileri seviyede olduğu ülkelerde yapılabilir bir durumdur. Demokratik değerlerin az olduğu ülkelerde sosyal çalışmacı, politik temelli bir müdahalenin kendisi ve müracaatçısına nasıl bir tehlike doğuracağını bilmeli ve müdahaleyi daha güvenilir alana çekmelidir. Son olarak ise sosyal çalışmacının açık ve net bir profesyonel kimliğe sahip olması, kendilik bilincinin yüksek olması ve çeşitli düzeylerde müdahale yapabilme becerisine sahip olabilmesi, politik yönelimli müdahalede karşılaşılabilecek riskleri azaltacaktır (Shamai ve Boehm, 2001, s. 356-357). Ayrıca sosyal çalışmacıların büyük bir kısmının politik süreçleri nasıl etkileyebilecekleri hakkında daha çok bilgi edinmek istedikleri, ayrıca profesyonel rollerini politik eylemlere dâhil edebilme hususunda süpervizyona ihtiyaç duydukları belirlenmiştir (Rome ve Hoechstetter, 2010, s. 126). Politik temelli mesleki müdahaleler oldukça hassas uygulamalar olabilmektedir. Sosyal çalışmacı ile müracaatçı arasındaki ilişkinin politik bir çatışmaya dönmesi, mesleki güven ilişkisine zarar verebilir. Sosyal çalışmacının, müracaatçının politik tutumlarının farklı veya benzer olabileceğinin bilincinde olması ve ona göre hareket etmesi beklenmektedir. Demokratik hak ve değerler temelli şekillenmiş bir müracaatçı-sosyal ça-

lışmacı ilişkisinin daha sağlıklı olduğu ifade edilebilir.

PSH, devlet ile vatandaşlık temelli geliştirilen ilişki arasında önem bir boyut olarak görülmüştür. Bu boyutta vatandaşların sivil toplum temelli örgütlenmeler yoluyla yerel yönetimlere katılımlarının sağlanmasında sosyal hizmetin yeri ve rolü politik olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda bireylerin, vatandaşlık temelli toplumsal örgütlenmeler yoluyla yönetime katılımlarının sağlanması için güçlendirilmelerine ve yetkilendirilmelerine ihtiyaç vardır. Bunun için sosyal hizmetin araçlarından olan tartışmaların gerçekleştirilmesi, diyalogların geliştirilmesi, toplantılar yapılması ve savunuculuk rollerinin yerine getirilmesi sağlanmalıdır (Nikku ve Rafique, 2018, s. 6-12). Rome ve Hoechstetter (2010), politik sosyal hizmeti sivil katılım bağlamında sosyal çalışmacıların kamu yararını desteklemek için politik süreçleri kullanıp kullanmadıkları veya nasıl ve neden kullandıkları bağlamında çalışmışlardır. Burada bir diğer önemli husus ise, kırılğan mü-racaatçıları etkileyen politik süreçlerde sosyal hizmetin daha etkin katılımını sağlamak ve bu yönde stratejiler belirlemektir. Politik temelli mesleki müdahaleler sadece meslek elemanları eliyle yürütülmeyip, vatandaşların politikaya katılımlarını da kapsamaktadır. Burada sosyal çalışmacıların sivil karakterli yeni toplumsal örgütlenmeler kurarak, geniş toplum kesimlerinin siyasete katılımları sağlanabilir.

Sosyal hizmetin müdahale düzeyleri, bazen sınır koymak net olmasa bile, mikro-mezzo-makro üzerinden ayrılmaktadır. PSH'nin bu üç düzeyden hangisine daha yakın olduğuna bakıldığında ise, daha çok makro yönelimli bir uygulama düzeyi olduğu anlaşılmaktadır. Uzman pozisyonunda olan sosyal çalışmacılar politik yönelimli çeşitli ortamlarda çalışırlar. Bu alanlar savunuculuk ve lobi kuruluşları, siyasi eylem komiteleri, toplum temelli kuruluşlar, seçim kampanyaları gibi pozisyonlar olabilir (Lane ve Pritzker, 2018, s. 9). Ayrıca makro alandaki sosyal hizmet uygulayıcılarının daha politik olduğu saptanmıştır. Bunun nedeni ise, yaptıkları işlerin kendilerini daha çok politikaya dâhil etmesi veya politikalar oluşturmaları olarak açıklanabilir (Mary, 2001, s. 15).

Diğer yandan PSH'nin *genelci uygulamanın* politik boyutu ile ilgili olduğu da belirtilmektedir. Bireyin yaşadığı sorunları daha çok bireye özgün kılan “bireyselciler” ile bu sorunları bireyin sahip olduğu sosyal çevre ve yapılara atfeden “genelciler” (generic practice) arasında bir ayrım olduğu görülse de, aslında genelci uygulama da örtük olarak kişiselci temele sahiptir (Chiu ve Wong, 1998, s. 278). Dünya genelinde lisans düzeyindeki sosyal hizmet eğitiminin çoğunlukla *genelci* bir şekilde verildiği bilinmektedir. Bu kapsamda politik temelli sosyal hizmet uygulamasının da genelci uygulamanın bir parçası olduğu söylenebilir.

Sosyal çalışmacılar, sosyal adaletin sağlanması için gerekli sosyal,

ekonomik, politik ve kültürel değerleri sağlama, bu yönde faaliyet gösterecek kurumların inşasında yer almaları hususunda topluma karşı etik olarak sorumludurlar (National Association of Social Workers, 2008, s. 26-27). Pek çok ülkede sosyal hizmetin etik kodları, sosyal çalışanların geniş toplum kesimlerine karşı sorumluluk içerisinde olduklarına vurgu yapmaktadır. Mesleğin değerlerine rehberlik eden etik kodlar, sosyal çalışanların toplumdaki tüm bireyler için yeni seçenekler ve fırsatlar yaratma, eşitliği ve sosyal adaleti toplumun tüm kesimlerine sağlamak için sosyal ve politik eylemlerde bulunmaları gerektiğini vurgulamaktadır (Nikku ve Raffique, 2018, s. 12). Sosyal hizmetin politik kimliğinin güçlendirilmesi için, sosyal çalışanların politikaya dahil olma ve siyasi eylemlerde bulunma hususunda mesleki etik olarak yükümlü oldukları açıkça anlaşılmaktadır.

Politik süreçlerde yer alma konusunda sosyal çalışanların çok azı etik olarak kararsızlık içindedirler. Sosyal çalışanların büyük çoğunluğu politik eyleme geçmenin meslekleriyle ilişkili olduğunu, politika değişiklikleri hakkında bilgi sahibi olma ve müracaatçılar lehine politikaları değiştirme hususunda kendilerini yükümlü hissettikleri saptanmıştır (Rome ve Hoechstetter, 2010, s. 125). Aslında PSH uygulaması, sosyal çalışanların etik olarak yükümlü oldukları güç, iktidar ve politik dinamiklerini etkileme görevlerini yerine getirmeleri için uygun bir uygulama alanı sağlamaktadır (Lane ve Pritzker, 2018, s. 7). Kırılgan gruplar lehine toplumda kalıcı değişimin sağlanması için gerekli güç ve iktidarın ele geçirilmesinin en önemli yolunun siyasete dahil olma üzerinden şekillendiği açıktır. Dolayısı ile politik dinamikleri etkileyerek mesleki uygulama yapabilme açısından sosyal çalışanların etik sorumlulukları vardır.

Politik Sosyal Hizmetin Sosyal Hizmet Eğitimindeki Yeri: Müfredat Temelli Bir Dönüşüm

1980'lerin bireyciliğe, bırakınız yapsınlar ve sosyalist Darwinist politikaları sosyal hizmete de yansıtmış, bu dönemde sosyal hizmet eğitimi daha çok bireysel danışmanlık, yönetim ve kamu sektörüne indirgenmiştir. Böylelikle de bu dönemde sosyal hizmet uygulamalarının çoğu depolitize edilmiş, kişiselleştirilmiş ve bağlamından koparılmıştır (Fisher, 1995, s. 194). Bu dönemde uygulamaya konulan neo-liberal politikalar sosyal hizmetin politik kimliğini aşındırmış ve sosyal çalışanları ise siyasi faaliyetlerden uzaklaştırmıştır.

Sosyal hizmetin politikadan ayrışmaya başlaması üzerine 1988 yılında Sosyal Hizmet Eğitim Konseyi (CSWE), sosyal hizmetin amaçları arasında yasa savunuculuğu, lobicilik, sosyal ve politik eylemlere katılım, yerel ve ulusal koalisyonlara dâhil olma ve siyasi makam elde etmek gibi ifadeleri eklemiştir. CSWE'nin 1991'deki Müfredat Politikası Bildirisi'nde, (CSWE, 1994) sosyal hizmetin amaçları daha da geliştirilerek "risk

altındaki grupların güçlendirilmesi, sosyal ve ekonomik adaletin teşviki için savunuculuk, sosyal ve politik eylemler yoluyla uygulanan politikaların, hizmetlerin, kaynakların ve programların izlenmesi” olarak belirtilmiştir (Fisher, 1995, s. 197-198). CSWE tarafından alınan bu kararlar ile sosyal hizmetin politikaya olan duyarlılığının ve ilişkisinin yeniden tesis edilme-ye çalışıldığı ifade edilebilir.

Politik temelli sosyal hizmet eğitim müfredatının merkezinde politize edilmiş söylemler, aktörler ve bağlamlar bulunmaktadır (Fisher, 1995, s. 196). PSH’nin öğretimi ve amacında, sosyal çalışmacıların yoksullukla mücadele etme, ayrımcılık karşıtı uygulama yapma, birey ve toplulukları güçlendiren kapsayıcı bir çerçeve sunduğu savunulmaktadır (Nikku ve Rafique, 2018, s. 12). Bu savununun temelinde ise sosyal hizmetin sosyal adaleti gerçekleştirme hedefinin olmasının en önemli etken olduğu söylenebilir.

Tarihsel sürece bakıldığında, sosyal hizmet eğitiminde siyaset gün geçtikçe müfredatın önemli bir parçası olmaya doğru gitmiştir (Hofer, 1999, s. 71). Diğer yandan sosyal hizmet eğitiminin, sosyal çalışmacıları politika ve siyasete dâhil etmeye yeterince yer vermemiş olması, mesleğin tarihi boyunca eleştirilmiştir. Bu noktadan sosyal hizmet eğitimcilerine, öğrencilerin politik katılımlarının gerçekleştirilmesinde büyük bir sorumluluk düşmektedir (Pritzker ve Lane, 2017, s. 81).

Sosyal hizmetin politik kimliğinin, sosyal hizmet eğitim ve müfredatına dahil edilerek, öğrencilere siyasi bir bilinç kazandırılmasına yönelik eğitimlerin ABD’deki sosyal hizmet okullarında başladığı anlaşılmaktadır. PSH’nin tanımlanması ve içeriğinin bilimsel olarak bir müfredat üzerinden geliştirilmesi süreci ilk olarak Aralık 1990 yılında ABD’deki Houston Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümünde başlamıştır. Söz konusu müfredat üç önemli unsuru barındırmaktaydı. Bunlardan ilki mesleki uygulamanın bütünleşmiş ve entegre olmasıydı. Bu bakışla birlikte öğrencilerine mikro ve makro uygulamaları bütünleştirecek, birden çok müdahale düzeyi becerisini kazandıracak, müracaatçıların farklı boyutlardaki ihtiyaçlarını karşılama becerisini sağlayacak, sosyal sorunların kaynağını eşitsiz güç ilişkileri ve güçlendirme temelli analiz edebilecek bir bakışa sahip olmaları amaçlanmıştır. Bu yolla öğrencilere, feminist uygulama gibi metotlarla, politikayı uygulama ile nasıl bütünleştirecekleri, müracaatçıları depolitize eden ve sorunlarını patolojik kılan uygulamalarla nasıl mücadele edecekleri, müracaatçıların güçlendirilmesi ve toplumsal değişimin sağlanması için gerekli koşulların nasıl yaratılacağına öğretilmesi amaç edinmiştir. İkinci boyut sosyal hizmet uygulama alanlarının politize edilmesini içermektedir. Üçüncüsü ise her ikisini de birleştirerek, sosyal sorunların kaynağını ve bunların çözümünün, gücün ve iktidarın ayrılmaz bir parçası olarak görme etrafında yoğunlaşmıştır (Fisher, 1995, s. 198-199).

Sonraki dönemlerde daha da geliştirilen ve ABD’de uygulanan politik sosyal hizmet müfredatı, 20 yıllık bir değerlendirme ve araştırma süreçlerine, mezun ve alanda çalışan meslek elemanlarından gelen geri bildirimler üzerine inşa edilmiştir. Örneğin bir grup sosyal çalışmacıya politik sosyal hizmet eğitimi adında üç modülden oluşan bir eğitim verilmiştir. Söz konusu müfredat seçim kampanyalarında, savunuculuk çalışmalarında veya seçilmiş görevlerde yer alan politik meslek elemanları tarafından oluşturulmuştur. İlk modül daha çok ABD’deki seçim kampanyalarının terminolojisi ve süreçleri hakkında olmuştur. Burada daha çok kampanya geliştirme, muhalefete dair araştırma yapma, seçmenlere yönelik belli temalar, stratejiler ve materyaller belirlemeyi kapsamıştır. İkinci modül daha önce politikada yer almış veya buna dönük bir görevde bulunmuş kişilerin deneyimlerinden yararlanmayı içermiştir. Üçüncü modülde ise katılımcıların kendi politik geleceklerini nasıl planlayacakları ve geliştireceklerine dair hedef ve adımları belirlenmiştir (Ostrander ve diğerleri, 2017, s. 7). İlgili eğitime ve eğitimin içeriğine bakıldığında, politik sosyal hizmet adıyla verilen eğitim müfredatının, içerik olarak bir takım siyasi eylem veya faaliyetlerde bulunma etrafında şekillendiği anlaşılmaktadır.

Sosyal hizmet öğrencilerine politik yoğunluklu bir eğitim verilmesinin, politikaya duyarlı derslerin konulmasının temelinde, öğrencilere politik bir bilinç kazandırmak oluşturmaktadır. Öğrencilerin toplumda yaşanan sosyal sorunlar ve adaletsizlikler hakkında farkındalıklarını artırmak, ayrıca müracaatçıları, toplumu ve mesleği etkileyen politikalar hakkında bilinçli olmalarını sağlamak, onları politik kılacaktır (Pritzker ve Lane, 2014). Sosyal hizmet öğrencilerinin politik yapılar hakkında temel düzeyde bilgi edinme, güç ilişkilerini ve dinamiklerini analiz edebilmeleri için gerekli bir eğitim politikası ve akreditasyon standartlarına ihtiyaç bulunmaktadır (eğitim) (Pritzker ve Lane, 2017, s. 81). Öğrencilerin politikaya yönelik yeterliliklerini artırabilmek için, sosyal hizmet eğitiminin bu konuda öğrencilere özel bilgi ve beceri kazandırması gerekmektedir (Pence ve Kaiser, 2022, s. 13). Söz konusu hususlar, ancak öğrencilere politik bilinç kazandırmayı hedef edinen sistemli bir eğitim müfredatı ile mümkün olabilecektir.

Diğer yandan PSH’nin eğitim müfredatında yer alması bir gereklilik ve mesleğin değer temelinin bir boyutu olarak görülse de, uygulama sahasında bazı öğrencilerin PSH’yi mesleki uygulamalarına dâhil etme noktasında daha az ilgi gösterdikleri ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin PSH’yi mesleki uygulamalarına dâhil etmelerinin önündeki engeller olarak PSH’ye olan ilgisizlikleri, bu konuda hazırlıklı olmamaları, uygulamanın daha çok klinik temelli olması ve bazı yapısal sorunların olduğu (yetersiz süpervizyon, PSH’nin eğitim müfredatında az yer alması gibi) ortaya çıkmıştır (Pritzker ve Lane, 2014, s. 738). Sosyal hizmet okullarının, öğrencileri mesleğin

politik amacından uzaklaştıran bu engellere dönük gerekli adımları atmalarının faydalı olacağı aktarılabilir.

Sosyal hizmeti temelde politik olarak gören düşünce, mikrodan makroya kadar tüm müdahale düzeylerinde ve sosyal hizmetin bütün alanlarında yapılan uygulamaları politik sosyal hizmetin bir parçası olarak görür. Bu düşünceyi savunanlar sosyal hizmet eğitimi için “bütünleşik/entegre bir eğitim modelini” savunmaktadırlar. Feministler bu eğitim modelinde güçlendirme temelli bir uygulamaya vurgu yaparlar. Ayrıca yapısalcılar da gerek kişisel gerek sosyal boyuttaki sorunlara neden olan yapısal eşitsizlikleri analiz etmeye dönük en iyi yöntemin politik sosyal hizmette bütünleşik bir yöntem uygulamanın en iyi yol olduğu kanaatindedirler (Fisher, 1995, s. 196). Nitekim lisansüstü sosyal hizmet öğrencilerine verilen PSH yoğunluklu bir müfredat, mikro ve makro yöntemler diye ayrıştırılmamıştır. İlgili eğitimde sunulan yöntemlerin, sosyal hizmetin müdahalelerini çoklu düzeyde entegre ettiği, yapısal temelli, bağlamsal kılınmış, büyük ölçüde makro bilgi ve teori tabanına dayanan bir formatta olduğu izlenmiştir (Fisher ve diğerleri, 2001, s. 49) Dahası PSH uygulaması sadece makro alanda uygulama yapacak olan öğrenciler için değil, klinik gibi mikro alanda uygulama yapacak olan öğrenciler için de gereklidir. Çünkü bu öğrenciler PSH’nin sunduğu fırsatlar sayesinde politikanın verdikleri hizmetleri ve müracaatçıların günlük yaşamlarını nasıl etkilediğini anlama fırsatı bulabilirler (Friedman ve diğerleri, 2020, s. 376). Seçilmiş bir görevde bulunan sosyal çalışmacılarla yapılan nitel bir çalışmada, katılımcılar sosyal hizmetin hem mikro (klinik sosyal hizmet ile ilgili dersler gibi) hem makro odaklı (toplum örgütlenmesi, sosyal politika gibi) derslerin müfredatta yer almalarını gerektiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar ayrıca politik içerikli bir sosyal hizmet uygulaması yapmanın önemli olduğunu, mikro odaklı bir bakışa sahip öğrencilerin bunun farkına varmakta zorlandıklarını belirtmişlerdir (Pence ve Kaiser, 2022, s. 6). Söz konusu tabloya bakıldığında, politik temelli bir sosyal hizmet müfredatının sadece makro boyutta uygulama yapacak olan öğrenciler için değil, sosyal hizmetin bütün alanlarında ve uygulama düzeylerinde uygulama yapacak tüm öğrencilere verilmesi gerekmektedir. Hem mikro hem de makro boyutta çözülmesi gereken sosyal sorunların temelinde politik etkenlerin olduğunun bilinmesi, öğrencilere politik bilinç kazandıracaktır.

Gerek sosyal hizmet öğrencilerine gerekse de meslek elemanlarına politik içerikli bir takım eğitimlerin verilmesinin, politik bir bilinçle mesleki müdahaleler yapma noktasında ciddi katkılar sunduğu izlenmektedir. ABD’nin güneydoğusundaki iki sosyal hizmet okulunda politik sosyal hizmet eğitimin verildiği bir çalışma sonucunda, söz konusu eğitimin katılımcıların politik etkinlik düzeylerini arttırdığı ve güçlendirdiği saptanmıştır (Ostrander ve diğerleri, 2017, s. 18). PSH hakkında verilen bir kurs

sonucunda öğrenciler, aldıkları eğitim sayesinde daha empatik dinleyiciler olduklarını, toplumdaki sistematik ayrımcılıklar hakkında iç görüş kazandıklarını ve mesleki faaliyetlerinde baskı-karşıtı uygulama temelli bir bakışa sahip olmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca hem öğrenciler hem de katılımcı olan bölüm akademisyenleri, PSH uygulamasını güçlendirmek ve geniş katılım sağlamak gerektiğini belirtmişlerdir (Friedman ve diğerleri, 2020, s. 371-376). 1993-1999 yılları arasında ABD’deki Houston üniversitesinde lisansüstü sosyal hizmet bölümünün politik sosyal hizmet temelli yoğunlaştırılmış programında eğitim alan 150 öğrenci ile yapılan bir çalışmada, öğrencilerin %97’si eğitimin içeriğinden memnuniyet duyduklarını, %84’ü ise teori ve uygulama arasında bir denge olduğunu ifade etmişlerdir. İş ve kariyer olanakları açısından bakıldığında ise, ilgili öğrencilerin %87’si PSH programından mezun olduktan sonra ilk üç ay içerisinde iş bulduklarını ifade etmişlerdir (Fisher ve diğerleri, 2001, s. 49-52).

Diğer yandan politik temelli eğitim alan öğrencilerin veya meslek elemanlarının, siyasete veya bir takım siyasi eylemlere katılım sağlama hususunda daha yatkın oldukları görülmektedir. Lisans ve lisansüstü sosyal hizmet öğrencileri ile yapılan bir çalışmada, öğrencilerin yarısından fazlasının en az bir kez profesyonel politika savunuculuğu veya lobi faaliyetlerine katıldıkları saptanmıştır. Öğrencilerin bazılarının ise siyasi seçimlerde rol alma veya siyaseten seçilmiş bir görevde bulundukları izlenmiştir (Pritzker ve Lane, 2014). Siyasi bir görev için seçilmiş sosyal çalışmacılar ile yapılan bir çalışmada, katılımcıların %63’ü aldıkları sosyal hizmet eğitiminin kendilerini yeterli düzeyde siyasette aday olma konusunda hazırladıklarını ifade etmişlerdir (Lane, 2011, s. 64). Sosyal çalışmacılar ve sosyal hizmet öğrencilerinin (lisansüstü düzeyde) siyaseten seçili bir görevde yer almalarını sağlamak için verilen bir başka eğitim sonucunda, katılımcıların siyasete katılmaya yönelik farkındalıklarının ve gelecekte siyasette aktif yer alma isteklerinin arttığı ortaya çıkmıştır (Lane ve diğerleri, 2018, s. 13). Dolayısı PSH temelli verilen eğitimlerin hem meslek elemanlarına hem de öğrencilere ciddi katkıları sunduğu, memnuniyet düzeylerini artırdığı anlaşılmaktadır.

Diğer yandan PSH temelli bir mesleki uygulama yapmanın ideolojik bir arka planı da vardır. PSH yoğunluklu bir müfredattan mezun olan öğrencilerle yapılan bir çalışmada, öğrencilerin PSH’ye olan ilgileri ile ideolojik düşünceleri arasında bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Söz konusu öğrencilerin neredeyse tamamı sosyal adalet ve sosyal değişim arzuları nedeniyle PSH ile ilgili olduklarını ifade etmişlerdir. Entelektüel ve ideolojik tercih bağlamında ise, öğrencilerin (birden çok seçenek işaretleyebilmişlerdir) %76’sı sosyal adalet savunucusu, %53’ü feminist, %32’si ilerici, %28’i politik, %19’u liberal ve %10’u radikal ve/veya Marksist/sosyalist olarak kendilerini tanımlamışlardır (Fisher ve diğerleri, 2001, s.

55). Öğrencilerin ve meslek elemanlarının ideolojik arka planları ile politikaya duyarlı olmaları arasında bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısı ile ideolojinin, meslek elemanlarına politik bilinç kazandırma noktasında önemli bir etken olduğu söylenebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Politik kimlikli bir meslek olarak sosyal hizmetin uzun bir tarihi vardır. Mesleğin politik kimliği süreç içerisinde değişip dönüşerek bugünlere kadar gelmiştir. Söz konusu değişim daha çok güç, iktidar ve politik dinamiklerin kullanılması ile olmuştur. Toplumsal boyutta kalıcı bir sosyal değişimin sağlanmasında, mesleğin politik kimliğini temsil eden PSH'nin ciddi bir rolü bulunmaktadır. Daha çok makro yönelimli bir uygulama alanı olarak PSH, bir takım siyasi eylem ve faaliyetler üzerinden şekillenmiştir. Ayrıca sosyal çalışmacılar, politikayı mesleki müdahaleye dahil etme ve politik bir bilinçle uygulamalar yapma noktasında etik olarak sorumlu kılınmışlardır.

Sosyal hizmetin politik bir meslek ve disiplin olarak bu günlere gelmesinde, sosyal hizmet eğitimin ve müfredatının en önemli faktörlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Mesleğin politize edilerek, hem meslek elemanlarının hem de öğrencilerin politik bir bilince sahip olmalarının en önemli yolu, politik temelli bir eğitim ve müfredattan geçmektedir. Mesleğin tarihsel sürecine bakıldığında, politik temelli bir eğitim ve müfredatın yeri yadsınamaz. Hele ki 1980'lerden itibaren neo-liberalizmin sosyal hizmetin politik kimliğini aşındırarak depolitize etmesi göz önünde alındığında, politize edilmiş bir eğitim ve müfredatın yeri meslekte daha da önem kazanmaktadır. Bu kapsamda sosyal hizmet eğitiminde politik uygulamaya vurgu yapan ders, ödev, araştırma ve saha uygulamaları arttırılmalıdır. Böyle bir eğitim sadece makro yoğunluklu müdahale düzeylerinde değil, mesleğin tüm alanlarında yaygınlaştırılmalıdır (Rome ve Hoechstetter, 2010, s. 126). Sosyal hizmet öğrencilerine politik katılım sağlama hususunda çeşitli beceriler kazandırılabilir. Bu beceriler siyasi bir tanıklık yazma veya sunma, hükümet yetkilileri ile görüştürme, siyasi kampanyalarda çalışmalarını sağlama gibi bir takım beceriler olabilir (Hamilton ve Fauri, 2001, s. 328). Politik yönelimli mesleki eğitimin sadece lisans düzeyinde değil, yüksek lisans ve doktora düzeyinde de yaygınlaştırılması önemlidir. Özellikle müfredata politik içerikli derslerin konulması, sosyal soruların politik bağlamının tartışılması gerekmektedir. Bilhassa eşitsizlik doğuran yapıların ardındaki güç ve iktidar dinamikleriyle yüzleşilmesi hususunda politik bir bilincin yadsınamayacağı düşünülmektedir.

Diğer yandan PSH sadece eğitim müfredatına değil, aynı zamanda mesleki uygulamaya da entegre edilebilir (Lane, 2011, s. 56). Politik temelli etkili bir sosyal hizmet uygulaması için sosyal çalışmacıların kendi-

lerini güçlenmiş, yetkin ve sosyal değişime olumlu katkıda bulunabilmek için zorunlu hissetmeleri gerekmektedir. Sosyal hizmet öğrencileri ve profesyonellerinin politik katılımlarının farkında olmaları için politik bağlam, güç dinamiklerini anlama becerilerinin farkında olmaları gerekmektedir (Pritzker ve Lane, 2017, s. 81). Mesleğin politik kimliğinin güçlendirilmesi için sadece öğrencilere değil, meslek elemanlarına yönelik olarak da eğitimler verilmelidir. Meslek elemanlarına PSH temelli geliştirilen eğitimler verilmesi, kurslar düzenlenmesi, politik farkındalığı artırıcı mesleki tartışmalar yapılmasının, sosyal çalışmacılarda politik bilinci artıracığı ve bu yönde mesleki müdahaleler yapmayı teşvik edeceği ifade edilebilir.

Sosyal çalışmacıların politik olarak güçlenmelerinin temelinde siyasete katılım sağlamaları, politik eylem ve faaliyetlerde bulunmaları gibi hususlar yatmaktadır. Nitekim PSH'nin daha çok meslek elemanlarının politik faaliyetlerine dayandığı aşikârdır. Diğer yandan siyasete dahil olmadan da politik bir bilince sahip olunacağı bilinmelidir. Özellikle mesleki örgütler kurma, sivil toplum örgütlerinde yer alma veya bunlara öncülük etmenin, mesleğin politik kimliğinin güçlendirilmesinde önemli hususlar olduğu söylenebilir. Alandaki meslek elemanları arasındaki dayanışmanın ve süpervizyon desteği sunulmasının, sosyal çalışmacıların politikleşmelerinde önemli bir yere sahip olduğu unutulmamalıdır.

Türkiye'deki duruma bakıldığında, sosyal hizmetin politik kimliğinin oldukça zayıf olduğu ifade edilebilir. Her ne kadar meslek elemanlarından aktivist eylemlerde (bilhassa insan hakları alanında çalışanlar) veya siyasi faaliyetlere bulunanlar olsa da, bu tarz durumların çoğunlukla bireysel inisiyatiflerden ibaret kaldığı düşünülmektedir. Dolayısıyla sosyal çalışmacıların ülkede siyasete/politikaya katılımları sınırlı düzeydedir (Yanardağ, 2020, s. 272). Diğer yandan ülkedeki sosyal hizmet öğrencileri de politikadan oldukça uzaktırlar. Cankurtaran Öntaş, Buz ve Hatipoğlu (2013), sosyal hizmet öğrencilerinin politik katılımları ile ilgili yaptıkları bir çalışmada, öğrencilerin siyasete olan ilgilerinin sınırlı olduğu, politik aktivite olarak günlük haberleri takip ettikleri ve siyasi partilere üye olmadıklarını saptanmışlardır. 1980 askeri darbesinden beri toplumda devam eden korku kültürünün ve devlete atfedilen koruyucu rolün, öğrencilerin politikadan uzak durmalarında etkili olduğu belirtilmiştir.

Sosyal hizmetin politik kimliğinin karne notunun bu denli düşük olmasına rağmen, sosyal hizmet ülkedeki en politik alanlardan biridir. Buna bağlı olarak da Türkiye'deki sosyal hizmet eğitim müfredatı sınıfsal ve kimliksel içeriklerden yoksundur. Ülkenin temel politik sorunlarından olan Kürt sorunu ve Alevi meselesinden sosyal hizmet eğitiminde bahsedilmemektedir (Akbaş, 2017, s. 85-86). Dolayısı ile ülkede sosyal hizmet eğitimi gören öğrencilerin, toplumun temel sorunlarına karşı politik bir duruş takınmaktan uzak olup, söz konusu sorunların çözümüne dönük politik bir

bilinç geliştirebilmeleri oldukça zordur.

Ülkedeki sosyal çalışmacıların politik olarak ifade edilebilecek kitlesel eylemlerinin, bir takım özlük hakları ile açık öğretim sosyal hizmet bölümlerinin kapatılmasına hapsolunması, mesleki açıdan vahim bir tablo olduğu düşünülmektedir. Toplumda var olan derin eşitsizlikler ve bunlara kaynaklık eden güç ve iktidar dinamiklerinin meslek elemanlarınca genellikle göz ardı edildiği ifade edilebilir. Özellikle insan hakları ihlalleri, anti-demokratik uygulamalar ve Kürt Sorunu başta olmak üzere, sosyal hizmet mesleğinin ilgilenmesi gereken pek çok politik sorun çoğu meslek elemanınca adeta yok hükmündedir.

Kısacası, Türkiye’deki sosyal çalışmacıların ve sosyal hizmet öğrencilerinin politik olarak güçlenmelerinde ve politik bilinç kazanmalarında sosyal hizmet eğitim ve müfredatının önemli bir rolü vardır. Ancak politik olarak zenginleştirilmiş bir eğitim modeli ve müfredatla (dersler, kurslar, politik içerikli mesleki tartışmalar vb) ülkede mesleğin politik kimliği güçlendirilebilir ve toplumda var olan temel sorunların çözümüne yönelik politik bir bilinç hem meslek elemanlarına hem de öğrencilere kazandırılabilir.

Kaynakça

- Abramovitz, M. (1993). Should all social work students be educated for social change? *Pro. Journal of Social Work Education*, 29(1), 6-12.
- Akbaş, E. (2017). *Sosyal çalışmada çağdaş eleştirel perspektifler*. Ankara: SA-BEV.
- Amann, K. ve Kindler, T. (2022). Social workers in politics- a qualitative analysis of factors influencing social workers' decision to run for political office. *European Journal of Social Work*, 25(4), 655-667.
- Bardill, D. R. (1993). Should all social work students be educated for social change? *Con. Journal of Social Work Education*, 29(1), 13-17.
- Cankurtaran Öntaş, Ö., Buz, S. ve Hatiboğlu, B. (2013). Youth and political participation: Case in Turkey. *European Journal of Social Work*, 16(2), 249-262.
- Chiu, S. W. ve Wong, V. C. (1998). From political to personal? Changing social work ideology and practice in Hong Kong. *International Social Work*, 41(3), 277-291.
- Fisher, R. (1995). Political social work. *Journal of Social Work Education*, 31(2), 194-203.
- Fisher, R., Weedman, A., Alex, G. ve Stout, K. D. (2001). Graduate education for social change: A study of political social workers. *Journal of Community Practice*, 9(4), 43-64.
- Friedman, L., Karim, M., Feiler, K., Padner, S. ve Eyrich-Garg, K. (2020). Political social work: An essential component of the profession. *Journal of Health and Human Services Administration*, 43(4), 359-381.
- Hamilton, D. ve Fauri, D. (2001). Social workers' political participation: Strengthening the political confidence of social work students. *Journal of Social Work Education*, 37(2), 321-332.
- Hefin, G. (2019). Advocating for biographical research in political social work in neoliberal times. *Critical and Radical Social Work*, 7(2), 203-214.
- Hoefer, R. (1999). The social work and politics initiative: A model for increasing political content in social work education. *Journal of Community Practice*, 6(3), 71-87.
- Kindler, T. (2019). Strengthening political social worker: Empirical based suggestions. *Sozial Arbeits*, 1-11.
- Kindler, T. ve Ostrander, J. (2022). Factors influencing the political activity of social workers: A comparative study among Swiss and United States social workers. *Journal of Sociology ve Social Welfare*, 49(1), 148-178.
- Lane, S. R. (2011). Political content in social work education as reported by elected social workers. *Journal of Social Work Education*, 47(1), 53-72.
- Lane, S. R. ve Pritzker, S. (2018). *Political Social Work: Using Power to Create Social Change*. Cham, Switzerland: Springer.
- Lane, S. R., Ostrander, J. ve Smith, T. R. (2018). 'Politics is social work with power': Training social workers for elected office. *Social Work Education*,

37(1), 1-16.

- Lewey, L. L. (2006). *Nothing to fear but fear: Social work in Cold War Canada, 1945-1960*. Calgary: University of Calgary (Unpublished PhD Thesis).
- Mary, N. L. (2001). Political activism of social work educators. *Journal of Community Practice*, 9(4), 1-20.
- National Association of Social Workers. (2008). *Code of Ethics of the National Association of Social Workers*. Washington, DC: NASW.
- Nikku, B. R. ve Rafique, Z. (2018). Empowering people: Role of political social work in South Asia. *International Social Work*, 00(0), 1-15.
- Ostrander, J., Lane, S. R., McClendon, J., Hayes, C. ve Smith, T. R. (2017). Collective power to create social change: Increasing the political efficacy and engagement of social workers. *Journal of Policy Practice*, 16(3), 261-275.
- Pence, E. K. ve Kaiser, M. L. (2022). Elected office as a social work career trajectory: Insights from political social workers. *Journal of Social Work Education*, 1-15.
- Pritzker, S. ve Lane, S. R. (2014). Integrating policy and political content in BSW and MSW field placements. *Journal of Social Work Education*, 50(4), 730-739.
- Pritzker, S. ve Lane, S. R. (2017). Political social work: History, forms, and opportunities for innovation. *Socail Work*, 62(1), 80-82.
- Pritzker, S., Lane, L. B. ve Lane, S. R. (2021). “Just one person in the middle”: Ethics and political social work practice. *Journal of Policy Practice and Research*(2), 20-39.
- Rome, S. H. ve Hoechstetter, G. M. (2010). Social work civic engagement: The political participation of professional social workers. *The Journal of Sociology ve Social Welfare*, 37(3), 107-129.
- Shamai, M. ve Boehm, A. (2001). Politically oriented social work intervention. *International Social Work*, 44(3), 343-360.
- Shepherd, D. ve Pritzker, S. (2021). Political advocacy without a choice: Highlighting African American political social workers. *Advances in Social Work*, 21(2/3), 241-258.
- Stuart, P. H. (2020). Political socail work: Belle Moskowitz encourages her social work colleagues to engage in political action. *Journal of Community Practice*, 28(2), 112-120.
- Topper, F. (2022). Politik sosyal hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33(3), 1009-1025.
- Yanardağ, U. (2020). Siyaset ve sosyal çalışma ilişkisini Türkiye için düşünmek. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(1), 261-278.

BÖLÜM 13

TÜRKİYE’DE SOSYAL MEDYA KULLANIMI: FACEBOOK ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA¹

Selçuk KIRAN²

¹ Yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

² Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, selcuk.kiran@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6088-2701

SOSYAL MEDYANIN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Frigyes Karinthy 1929 yılında yazdığı “Láncszemek” (Zincirlemeler) isimli öyküsünde herhangi iki kişinin birbirlerine en fazla altı kişi üzerinden bağlanabildiklerini iddia ediyordu. Stanley Milgram kişilerden belli bir kişiye sadece eş, dost üzerinden posta kartı yollamalarını istemiştir. Seçilen kişiye göre posta kartları ortalama 4,4 – 5,7 arası kişinin elinden geçerek hedef kişiye ulaşmıştır (Milgram, 1967, Travers ve Milgram, 1969). 2012 yılında Facebook üzerindeki 721 milyon aktif kişi ve 69 milyar arkadaşlık bağlantısı üzerinde yapılan bir çalışma sonucunda herhangi iki kişi arasındaki bağlantı sayısı ortalama 3,74 çıkmıştır (Backstrom vd, 2012). ABD başkanıyla, Afrika’da teknolojiden uzak bir kabile üyesinin arasında en fazla 4 kişinin olduğu düşünülürse dünyanın sanıldığından daha küçük olduğu anlaşılır.

Facebook 2004 yılında sadece “harvard.edu” e-posta uzantısıyla üye olunabilen Harvard Üniversitesi’ne özel bir sosyal ağ sitesiydi (Cassidy, 2006) ve amacı Harvard öğrencileriyle mezunlarını iletişimde tutmaktı. Sonrasında site diğer üniversitelere de açıldı ve buradaki kullanıcılar da Harvard’da olduğu gibi ait oldukları üniversiteye ait e-postalarıyla siteye üye olabilir hale geldiler. Bu şekilde topluluğun kapalı ve özel kalması hedefleniyordu. Eylül 2005’ten itibaren liselere ve kurumlara, kuruma ait e-posta adresi kullanılması şartıyla, 2006’dan sonraysa herkese açılan Facebook’un getirdiği en önemli yenilik, kullanıcıların üçüncü parti yazılımcılar tarafından Facebook platformu için özel hazırlanmış yazılımlardan faydalanabilmeleriydi (Kıran, 2020).

Sosyal ağ siteleri aynı zamanda davranış verileriyle ilgili çok büyük bir kaynak sunmaktadır, örneğin bir araştırmada, dört milyonun üzerinde Facebook kullanıcısı tarafından yazılmış 362 milyon anonimleştirilmiş özel mesaj, mesaj aktiviteleri açısından incelenebilmiştir (Golder vd., 2007). Sosyal ağ sitelerinin bazıları diğerlerinin işlevlerini de üzerine almaktayken, birçok site kendisinde üretilenlerin Facebook, vk gibi çok amaçlı sosyal ağ sitelerinde gösterilmesine izin vermekle kalmayıp bu işlemi özel bağlantılar vb aracılığıyla kolaylaştırmaktadır.

2007 yılında yapılan bir araştırmaya göre Amerika’daki gençlerin sosyal ağ sitelerini günlük işlerinden gördükleri ortaya çıkmıştır, üniversite öğrencileri günde 10 ila 30 dakikalarını Facebook’ta geçirmektedirler (Ellison vd., 2007). Bir başka araştırmada da 12-17 yaş arası gençlerin % 22’sinin günde birkaç kere, % 26’sının günde bir kere, % 17’sinin haftada üç beş kere, % 15’inin haftada bir iki kere, % 20’sinin ise birkaç haftada bir bağlandıkları anlaşılmıştır (Lenhart ve Madden, 2007). Günümüzde uygulamalar vasıtasıyla mobil hatlar üzerinden bağlanma işlemi gerçekleştiğinden kişilerin sosyal ağla bağlantısı hiç kesilmemektedir.

2008 yılında yapılan bir araştırma, kişilerin sosyal ağ kullanmalarındaki en büyük sebeplerin, eski arkadaşlarla bağlantıda kalma, şu anki arkadaşlarla bağlantıda kalma, fotoğraf gönderme, fotoğraflara bakma, yeni arkadaş edinme, eski arkadaşları bulma olduğunu belirlemiştir. Aynı araştırmada kişilerin ortalama 235 arkadaşına sahip oldukları ve günde 2,5 saatten fazla arkadaşlık sitelerinde vakit geçirdikleri belirlenmiştir (Raacke ve Bonds-Raacke, 2008). Bir başka araştırmada da erkeklerin arkadaşlık sitelerini kadınlara göre daha fazla flört amaçlı kullandıkları ve daha çok arkadaşları olduğu, kadınlarınsa erkeklere göre sayfalarını daha özel yaptıkları ve kamuya paylaşmaktan imtina ettikleri görülmüştür (Bonds-Raacke ve Raacke, 2010).

YÖNTEM

Tablo 3’de gösterilen, Türkiye’de ilk 50’ye giren dört sosyal ağ sitesinin hepsiyle ilgili bir çalışma hem zaman açısından fazla kaynak yiyeceğinden, hem de kapsam açısından çok geniş kalacağından dolayı bu dört siteden birinin seçilmesine ve kullanımının detaylı bir şekilde incelenmesine karar verilmiştir. Site seçiminde Türkiye’deki kullanım alışkanlıkları ve popülerlikler göz önünde bulundurulmuş, 50 civarında uzman kişiye danışılmıştır. Son olarak popüler sosyal ağların en eskisi olması ve en yakın takipçisinden 3 kat daha fazla ziyaretçi aldığı da göz önünde bulundurularak Facebook sitesi seçilmiştir.

Sosyal Ağ Sitesi	Türkiye Sıralaması	Global Sıralama	ABD Sıralaması
facebook	2	2	2
twitter	8	7	7
instagram	22	30	16
linkedin	31	11	8

Tablo 3 - Alexa Türkiye sosyal ağlar sıralaması (Alexa, 2014)

Araştırmanın Türkiye çapında anket uygulanarak yapılmasına karar verilmiştir. Bunun için de ilk olarak örneklem büyüklüğü hesaplanmış ve Türkiye çapında yapılacak olan bu ankette örnek büyüklüğünün (% 3 hata payı için) en az 1067 adet olması gerekliliği görülmüştür (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004). Türkiye, Ekonomi Bakanlığı tarafından oluşturulan, illerin gelişmişliğinin dikkate alındığı yatırım teşvik bölgelerine (altı adet) bölünmüştür.

Anakütle’nin büyüklüğünü tespiti gelindiğinde, tüm nüfusun İnternet’e bağlanmadığı göz önüne alınarak toplam nüfusun baz alınması doğru görülmemiştir. Bunun yerine BTK’nın açıkladığı, 2014 sonuna ait toplam genişbant İnternet abonesi (mobil ve sabit) sayıları temel alınmıştır (BTK, 2015). Bundaki temel sebep Facebook kullananlarla ilgili iller bazında

bir istatistik olmamasına karşın, istisnalar hariç bunların tamamının da İnternet abonesi olduklarının öngörülmesidir. Türkiye’deki toplam genişbant abone sayısının 2014 sonu verilerine göre 41.200.771 olduğu düşünüldüğünde anakütle yeterince büyüktür. Araştırmanın uygulanacağı bölgeler, bölgelerdeki toplam genişbant İnternet abone sayıları ve bunlarla oranlı olarak her bölgede uygulanması gereken anket oranı Tablo 5’de verilmiştir.

Araştırmaya temel oluşturacak olan anketin Demografik Bilgiler ve Facebook boyutu şeklinde iki kısımdan oluşmasına karar verilmiştir. Facebook boyutlarıyla ilgili soruların adapte edildiği kaynaklar Tablo 4’de gösterilmişlerdir.

FB Bilgi	- Bonds-Raacke ve Raacke, 2010 - Subrahmanyam vd., 2008
FB Mahremiyet	- Pempek vd., 2009 - Ross vd., 2009
FB Ağ	- Bonds-Raacke ve Raacke, 2010 - Subrahmanyam vd., 2008 - Vural vd., 2010 - Pempek vd., 2009
FB Fikir	Ross vd., 2009
FB Kullanım Sıklığı	- Pempek vd., 2009 - Subrahmanyam vd., 2008

Tablo 4 - Boyut sorularının kaynakları

Verilerin toplanmasında Google Forms adlı çevrimiçi araç kullanılmış, analizler MS Excel ve SPSS programları vasıtasıyla yapılmıştır. Bu çalışmada Türkiye’de yaşayıp Facebook kullanan kişiler hedeflenmiştir. Bunun için tesadüfî örnekleme yöntemi seçilerek tüm Türkiye’nin kapsanması hedeflenmiştir. Eldeki 2006 anketin içinden önce eksik ve aykırı değerler içerenler çıkarılmışlardır. Kalan anketler, bölge dağılımı oranlarına uyabilmek için tesadüfî eleme yöntemiyle 1412’ye indirilmiştir. Buna göre Tablo 5’de gösterilen anket adetlerine ulaşılmıştır.

Yatırım Teşvik Bölgesi	Toplam Genişbant Abone Sayısı (Toplam Genişbant Abone Yüzdesi)	Anket Sayısı
1. Bölge	21 185 148 (% 51,42)	726
2. Bölge	5 642 774 (% 13,70)	193
3. Bölge	4 702 481 (% 11,41)	161
4. Bölge	3 726 267 (% 9,04)	128
5. Bölge	2 829 932 (% 6,87)	97
6. Bölge	3 114 169 (% 7,56)	107
Toplam	41 200 771 (% 100)	1 412

Tablo 5 Anket - Bölge Dağılımı

ANALİZ ve BULGULAR

Demografik veriler Tablo 6’de gösterilmiştir.

Değişken	Frekans	Yüzde	Değişken	n	Ortalama	Ortanca	St. Sapma
Cinsiyet			Arkadaş Sayısı	1412	478,66	350	508,95
Kadın	670	47,5	Gönderi Sayısı	1412	25,82	10	74,70
Erkek	742	52,5	Etiketlenme	1412	12,84	5	40,01
Yaş			Engelleme	1412	12,85	5	23,13
23 ve altı	682	48,3					
24 ve üstü	730	51,7					
Gelir							
1001'den az	698	49,4					
1001'den fazla	714	50,6					
Eğitim							
Önlisans ve altı	782	55,4					
Lisans ve üstü	630	44,6					
Medeni Durum							
Bekar	1029	72,9					
Evli, Dul, Boşanmış	383	27,1					

Tablo 6 - Cinsiyet, Yaş, Gelir, Eğitim, Medeni Hal İstatistikleri

Cinsiyet, yaş, gelir, eğitim, medeni hal istatistikleri ve Facebook arkadaş sayıları, Facebook’a bir ayda yapılan gönderi sayısı, bir ayda etiketlenme sayısı, Facebook’ta toplam engellenen kişi sayıları Tablo 6’de gösterilmiştir. Standart sapmaların çok yüksek olmaları aykırı değerlerin çokluğundan kaynaklanmaktadır, bu yüzden ortanca değerler ortalamayı daha çok temsil ediyorlar izlenimi alınmıştır. Kullanılan sosyal ağlara Tablo 7’den ulaşılabilir.

	Frequency	Percent		Frequency	Percent
Facebook Yok	35	2,5	LinkedIn Yok	1094	77,5
Var	1377	97,5	Var	318	22,5
Total	1412	100,0	Total	1412	100,0
Twitter Yok	635	45,0	Instagram Yok	431	30,5
Var	777	55,0	Var	981	69,5
Total	1412	100,0	Total	1412	100,0

Tablo 7 - Sosyal Ağların Kullanımına Göre Dağılım

Ölçeklerin güvenilirliğini ölçmek için Facebook boyutuna cronbach alpha analizi uygulanmıştır. Bu analizin sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir.

Ölçek		Cronbach alpha	Cronbach alpha standardized
Facebook – Bilgi	10	0,844	0,845
Facebook – Mahremiyet	9	0,832	0,840
Facebook – Ağ	9	0,825	0,824
Facebook – Fikir	6	0,884	0,883
Facebook – Kullanım Sıklığı	16	0,917	0,919

Tablo 8 - Cronbach Alpha Güvenilirlik Analizleri

Cronbach alpha değerinin 0,70'in üzerinde olması bir ölçeğin güvenilirliği için yeterlidir (Kıran vd., 2020). Görüldüğü üzere tüm alpha değerleri 0,80'in üstündedir, bunun anlamı tüm değişkenlerin güvenilirlik analizini geçtikleri ve ölçekleri oluşturabilecekleridir. Analizler bu ölçeklerin ortalamaları üzerinden yapılmıştır. Bunların dışında nicel değişkenler de modele dâhil edilmiş ve aşağıdaki hipotezler üretilmiştir.

Hipotez 1: Kişinin cinsiyeti, Facebook'ta sahip olduğu arkadaş sayısında, son bir ayda yaptığı gönderi sayısında, etiketlendiği gönderi sayısında, engellediği kişi sayısında, Facebook'u bilgi alışverişi amaçlı kullanmasında, Facebook'u kullanırken mahremiyete dikkat etmesinde, Facebook'u kişisel ağ amaçlı kullanmasında, Facebook'a olan tutumunda, Facebook'u kullanım sıklığında, Facebook kullanımında, anlamlı bir farklılık yaratır.

Hipotez 2: Kişinin eğitim seviyesi, Facebook'ta sahip olduğu arkadaş sayısında, son bir ayda yaptığı gönderi sayısında, etiketlendiği gönderi sayısında, engellediği kişi sayısında, Facebook'u bilgi alışverişi amaçlı kullanmasında, Facebook'u kullanırken mahremiyete dikkat etmesinde, Facebook'u kişisel ağ amaçlı kullanmasında, Facebook'a olan tutumunda, Facebook'u kullanım sıklığında, Facebook kullanımında, anlamlı bir farklılık yaratır.

Hipotez 3: Kişinin gelir seviyesi, Facebook'ta sahip olduğu arkadaş sayısında, son bir ayda yaptığı gönderi sayısında, etiketlendiği gönderi sayısında, engellediği kişi sayısında, Facebook'u bilgi alışverişi amaçlı kullanmasında, Facebook'u kullanırken mahremiyete dikkat etmesinde, Facebook'u kişisel ağ amaçlı kullanmasında, Facebook'a olan tutumunda, Facebook'u kullanım sıklığında, Facebook kullanımında, anlamlı bir farklılık yaratır.

Hipotez 4: Kişinin medeni hali, Facebook'ta sahip olduğu arkadaş sayısında, son bir ayda yaptığı gönderi sayısında, etiketlendiği gönderi sayısında, engellediği kişi sayısında, Facebook'u bilgi alışverişi amaçlı kullanmasında, Facebook'u kullanırken mahremiyete dikkat etmesinde, Facebook'u kişisel ağ amaçlı kullanmasında, Facebook'a olan tutumunda, Facebook'u kullanım sıklığında, Facebook kullanımında, anlamlı bir farklılık yaratır.

Hipotez 5: Kişinin yaşı, Facebook'ta sahip olduğu arkadaş sayısında, son bir ayda yaptığı gönderi sayısında, etiketlendiği gönderi sayısında, engellediği kişi sayısında, Facebook'u bilgi alışverişi amaçlı kullanmasında, Facebook'u kullanırken mahremiyete dikkat etmesinde, Facebook'u kişisel ağ amaçlı kullanmasında, Facebook'a olan tutumunda, Facebook'u kullanım sıklığında, Facebook kullanımında, anlamlı bir farklılık yaratır.

İlk olarak birinci hipotez t-test analiziyle test edilmiş ve sonuçlar Tablo 9'de verilmiştir.

	Cinsiyet	N	Mean	Std. Deviation	Sig. (2 tailed)	Hipotez 1
Arkadaş Sayısı	Erkek	742	513,03	550,071	0,007	KABUL
	Kadın	670	440,59	456,535		
Gönderi Sayısı	Erkek	742	27,23	71,663	0,454	RED
	Kadın	670	24,25	77,947		
Gönderi Etiketlenme	Erkek	742	13,83	37,094	0,330	RED
	Kadın	670	11,75	43,015		
Engelleme	Erkek	742	11,60	22,653	0,033	KABUL
	Kadın	670	14,23	23,587		
FB_Bilgi	Erkek	742	3,351887	,7765910	0,013	KABUL
	Kadın	670	3,450299	,7142108		
FB_Mahremiyet	Erkek	742	3,067835	,7627387	0,000	KABUL
	Kadın	670	2,840133	,5820932		
FB_Ağ	Erkek	742	3,013028	,7747709	0,000	KABUL
	Kadın	670	2,804809	,7126290		
FB_Fikir	Erkek	742	2,530773	,9171257	0,000	KABUL
	Kadın	670	2,705970	,9173796		
FB_Kullanım_Sıklığı	Erkek	742	2,834400	,7469182	0,587	RED
	Kadın	670	2,855504	,7072463		

Tablo 9 – Hipotez 1 - Cinsiyete göre t-test Analizi

Bu analizden sonra % 5'lik anlamlılık düzeyinde aşağıdakiler söylenebilir:

1. Erkeklerin kadınlara göre $72,434 \pm 27,065$ daha fazla arkadaşı vardır.
2. Kadınlar erkeklere göre $2,633 \pm 1,231$ daha fazla kişi engellerler.
3. Kadınlar erkeklere göre Facebook'u daha fazla bilgi alışverişi

amaçlı kullanırlar.

4. Erkekler kadınlara göre Facebook'ta mahremiyetlerine daha az dikkat ederler.

5. Erkekler kadınlara göre Facebook'u daha fazla ağ amaçlı kullanırlar.

6. Kadınların erkeklere göre Facebook'la ilgili fikri daha olumludur.

Bundan sonra eğitim seviyesi ile ilgili t-testleri yapılacak ve eğitim seviyesinin diğer bağımlı değişkenlere etki edip etmediği sorgulanacaktır. Burada 0 değeri eğitimi önlisans ve altı seviyede olanlar için, 1 değeri ise eğitimi lisans ve üstü seviyede olanlar için kullanılmıştır, sonuçlar Tablo 10'da görülebilir.

Egitim	N	Mean	Std. Deviation	Sig. (2 tailed)	Hipotez 2
Arkadaş Sayısı ,00	782	486,43	545,805	0,523	
1,00	630	469,01	459,358		RED
Gönderi Sayısı ,00	782	28,25	86,423	0,155	
1,00	630	22,80	56,805		RED
Gönderi Etiketleme ,00	782	13,29	45,713	0,637	
1,00	630	12,28	31,561		RED
Engelleme ,00	782	15,19	25,594	0,000	
1,00	630	9,94	19,273		KABUL
FB_Bilgi ,00	782	3,410870	,7365157	,492	
1,00	630	3,383333	,7645099		RED
FB_Mahremiyet ,00	782	3,034385	,6505754	0,000	
1,00	630	2,867196	,7305679		KABUL
FB_Ağ ,00	782	3,009236	,7670190	0,000	
1,00	630	2,796296	,7182742		KABUL
FB_Fikir ,00	782	2,607630	,9355166	0,776	
1,00	630	2,621693	,9035379		RED
FB_Kullanım_ Sıklığı ,00	782	2,908568	,7405657	0,000	
1,00	630	2,764782	,7050124		KABUL

Tablo 10 – Hipotez 2 - Eğitim Seviyesine Göre t-test Analizi

Bu analizden sonra % 5'lik anlamlılık düzeyinde aşağıdakiler söylenebilir:

1. Düşük eğitimliler yüksek eğitimlilere göre $5,254 \pm 1,195$ daha fazla kişi engellerler.

2. Düşük eğitimliler yüksek eğitimlilere göre Facebook'ta mahremiyetlerine daha az dikkat ederler.

3. Düşük eğitimliler yüksek eğitimlilere göre Facebook'u daha fazla ağ amaçlı kullanırlar.

4. Düşük eğitimliler yüksek eğitimlilere göre Facebook'u daha sık kullanırlar.

5. Düşük eğitimlilerin yüksek eğitimlilere göre Facebook'u kullanım seviyeleri daha fazladır.

Bundan sonra gelir seviyesi ile ilgili t-testleri yapılacak ve gelir seviyesinin diğer bağımlı değişkenlere etki edip etmediği sorgulanacaktır. Burada 0 değeri geliri 1000 TL ve altı seviyede olanlar için, 1 değeri ise geliri 1001 TL ve üstü seviyede olanlar için kullanılmıştır. T-Testinin sonuçları Tablo 11'de görülebilir.

	D_Gelir	N	Mean	Std. Deviation	Sig. (2-tailed)	Hipotez
Arkadaş Sayısı	,00	698	470,78	516,880	0,565	RED
	1,00	714	486,36	501,322		
Gönderi Sayısı	,00	698	23,80	80,709	0,315	RED
	1,00	714	27,79	68,313		
Gönderi Etiketleme	,00	698	11,54	46,726	0,227	RED
	1,00	714	14,11	32,103		
Engelleme	,00	698	16,04	25,887	0,000	KABUL
	1,00	714	9,73	19,594		
FB_Bilgi	,00	698	3,426934	,7198095	0,159	RED
	1,00	714	3,370868	,7759662		
FB_Mahremiyet	,00	698	3,022923	,6547137	0,001	KABUL
	1,00	714	2,898070	,7220769		
FB_Ağ	,00	698	3,020535	,7459517	0,000	KABUL
	1,00	714	2,810302	,7455978		
FB_Fikir	,00	698	2,619628	,9340052	0,818	RED
	1,00	714	2,608310	,9089032		
FB_Kullanım Sıklığı	,00	698	2,928098	,7252662	0,000	KABUL
	1,00	714	2,762605	,7222050		

Tablo 11 – Hipotez 3 - Gelire Göre t-test Analizi

Bu analizden sonra % 5’lik anlamlılık düzeyinde aşağıdakiler söylenebilir:

1. Düşük gelirli kişiler yüksek gelirli kişilere göre Facebook’ta $6,308 \pm 1,224$ daha fazla kişi engellerler.

2. Düşük gelirli kişiler yüksek gelirli kişilere göre Facebook’ta mahremiyetlerine daha az dikkat ederler.

3. Düşük gelirli kişiler yüksek gelirli kişilere göre Facebook’u daha fazla amaçlı kullanırlar.

4. Düşük gelirli kişiler yüksek gelirli kişilere göre Facebook’u daha sık kullanırlar.

5. Düşük gelirli kişilerin yüksek gelirli kişilere göre Facebook’u kullanım seviyeleri daha fazladır.

Bu kısımda medeni durum ile ilgili t-testleri yapılarak medeni durumun diğer bağımlı değişkenlere etki edip etmediği sorgulanacaktır. Burada 0 bekârlar için, 1 ise bekar olmayanlar (evlilik tecrübesi yaşamış olanlar) için kullanılmıştır, t-test analiz sonuçları Tablo 12’de verilmiştir.

	Medeni	N	Mean	Std. Deviation	Sig. (2-tailed)	Hipotez
Arkadaş Sayısı	,00	1029	509,41	535,480	,000	KABUL
	1,00	383	396,05	419,233		
Gönderi Sayısı	,00	1029	23,21	69,737	,051	RED
	1,00	383	32,83	86,345		
Gönderi Etiketleme	,00	1029	11,77	40,829	,089	RED
	1,00	383	15,70	37,630		
Engelleme	,00	1029	14,83	25,057	,000	KABUL
	1,00	383	7,53	15,735		
FB_Bilgi	,00	1029	3,420117	,7351868	,077	RED
	1,00	383	3,340731	,7829408		
FB_Mahremiyet	,00	1029	2,958752	,6549646	,932	RED
	1,00	383	2,962576	,7843887		
FB_Ağ	,00	1029	2,987474	,7518286	,000	KABUL
	1,00	383	2,717435	,7206440		
FB_Fikir	,00	1029	2,633949	,9166570	,180	RED
	1,00	383	2,560052	,9319594		
FB_Kullanım_Sıklığı	,00	1029	2,907070	,7245213	,000	KABUL
	1,00	383	2,676077	,7120154		

Tablo 12 – Hipotez 4 - Medeni Duruma Göre t-test Analizi

Bu analizden sonra % 5’lik anlamlılık düzeyinde aşağıdakiler söylenebilir:

1. Bekarların, evlilik tecrübesi yaşamış olanlara göre $113,359 \pm 30,325$ daha fazla arkadaşı vardır.

2. Bekarlar, evlilik tecrübesi yaşamış olanlara göre Facebook’ta $7,295 \pm 1,121$ daha fazla kişi engellerler.

3. Bekarlar, evlilik tecrübesi yaşamış olanlara göre Facebook’u daha fazla amaçlı kullanırlar.

4. Bekarlar, evlilik tecrübesi yaşamış olanlara göre Facebook’u daha sık kullanırlar.

5. Bekarların, evlilik tecrübesi yaşamış olanlara göre Facebook’u kullanım seviyeleri daha fazladır.

Son olarak yaş ile ilgili t-testleri yapılacak ve yaşın diğer bağımlı değişkenlere etki edip etmediği sorgulanacaktır. Burada 0 değeri, 23 yaş ve altı için, 1 değeri ise 24 yaş ve üstü için kullanılmıştır. T-testi analiz sonuçları tabloda görülebilir.

	D_Yas	N	Mean	Std. Deviation	Sig. (2-tailed)	Hipotez
Arkadaş Sayısı	,00	682	514,37	582,264	,012	
	1,00	730	445,29	427,020		KABUL
Gönderi Sayısı	,00	682	21,05	70,305	,020	
	1,00	730	30,27	78,369		KABUL
Gönderi Etiketlenme	,00	682	10,40	29,118	,024	
	1,00	730	15,12	47,915		KABUL
Engelleme	,00	682	16,52	25,347	,000	
	1,00	730	9,41	20,270		KABUL
FB_Bilgi	,00	682	3,399120	,7419460	,979	
	1,00	730	3,398082	,7560250		RED
FB_Mahremiyet	,00	682	3,014337	,6438788	,004	
	1,00	730	2,908828	,7312086		KABUL
FB_Ağ	,00	682	3,005865	,7603709	,000	
	1,00	730	2,828615	,7360987		KABUL
FB_Fikir	,00	682	2,594575	,9236076	,446	
	1,00	730	2,631963	,9189936		RED
FB_Kullanım_Sıklığı	,00	682	2,913306	,7382671	,001	
	1,00	730	2,780051	,7131442		KABUL

Tablo 13 – Hipotez 5 - Yaşa Göre t-test Analizi

Bu analizden sonra % 5’lik anlamlılık düzeyinde aşağıdakiler söylenebilir:

1. Yaşı küçük olanların yaşı büyük olanlara göre $69,081 \pm 27,330$ daha fazla arkadaşı vardır.

2. Yaşı büyük olanlar yaşı küçük olanlara göre ayda $9,217 \pm 3,957$ adet daha fazla gönderi yaparlar.

3. Yaşı büyük olanlar yaşı küçük olanlara göre ayda $4,722 \pm 2,095$ adet daha fazla gönderide etiketlenirler.

4. Yaşı küçük olanlar yaşı büyük olanlara göre Facebook’ta $7,113 \pm 1,227$ daha fazla kişi engellerler.

5. Yaşı küçük olanlar yaşı büyük olanlara göre Facebook’ta mahremiyetlerine daha az dikkat ederler.

6. Yaşı küçük olanlar yaşı büyük olanlara göre Facebook’u daha fazla ağ amaçlı kullanırlar.

7. Yaşı küçük olanlar yaşı büyük olanlara göre Facebook’u daha sık kullanırlar.

8. Yaşı küçük olanlar yaşı büyük olanlara göre Facebook’u kullanım seviyeleri daha fazladır.

Seçilen belirli sosyal ağ sitelerinin kendi aralarında ve aynı zamanda cinsiyet, yaş, gelir, eğitim ve medeni hal gibi demografik değişkenler açısından ki-kare bağımsızlık testi yardımıyla değerlendirilmeleri için analizler yapılmıştır. Analiz sonucunda çıkan Pearson ki-kare değerinin anlamlılığının (p) 0,05’ten küçük olması iki kategorik değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Phi (iki kategori varsa) testiyle de bu ilişkinin kuvveti ölçülebilir. Anlamlı bir durumda ikisinin de 0,10 civarında olması zayıf, 0,30 civarında olmaları orta, 0,50 civarında olmalarıysa kuvvetli bir bağa işaretir (Davis, 1971). Bu kısımdaki tüm analizler ki-kare kullanılarak yapılmış ve sadece sonuçları başarılı çıkan (H_0 reddedilen) analizler gösterilmiştir.

Bu kısımda ilk olarak cinsiyetin, ankette belirtilen dört sosyal ağda hesap açmakla olan ilişkisi incelenmiştir. Düşük oranda da olsa Twitter sitesini ağırlıklı erkekler, Instagram’ı ise kadınlar kullanmaktadır denilebilir. Yapılan dört analizin anlamlı olanlarının sonuçları Tablo 14’de incelenebilir.

	Erkek		Kadın				
	Adet	Beklenen	Adet	Beklenen	Pearson	sig.	ϕ
Twitter	439	408,3	338	368,7	10,810	,001	-,087
Instagram	476	515,5	505	465,5	20,908	,000	,122

Tablo 14 - Cinsiyete göre anlamlı ki-kare ilişkileri

Ardından eğitim seviyesi “önlisans ve altı” ve “lisans ve üstü” olan kişilerin, ankette belirtilen dört sosyal ağda hesap açmakla olan ilişkisi incelenmiştir. İlk göze çarpan eğitim seviyesi yükseldikçe kişilerin diğer gruba nazaran daha fazla LinkedIn sosyal ağ sitesine yönelmeleri olmuştur. Onlar kadar olmasa da eğitim seviyesi düştükçe Instagram’a olan yönelme de artmaktadır. Yapılan dört analizin anlamlı olanlarının sonuçları Tablo 15’de incelenebilir.

	Önlisans ve altı		Lisans ve üstü				
	Adet	Beklenen	Adet	Beklenen	Pearson	sig.	φ
Instagram	583	543,3	398	437,7	21,299	,000	-,123
LinkedIn	69	176,1	249	141,9	188,461	,000	,365

Tablo 15 - Eğitime göre anlamlı ki-kare ilişkileri

Buradan sonra geliri “1000 ve altı” olanlarla “1001 ve üstü” olan kişilerin, ankette belirtilen dört sosyal ağda hesap açmakla olan ilişkisi incelenmiştir. Yüksek gelir gruplarının gözle görülür bir şekilde diğerlerine göre sosyal ağ sitesi LinkedIn’i daha fazla kullandıkları gözlemlenmiştir. Göreceli olarak düşük gelirli grupta da Instagram kullanımı artmaktadır. Yapılan dört analizin anlamlı olanlarının sonuçları Tablo 16’da incelenebilir.

	1000 ve altı		1001 ve üstü				
	Adet	Beklenen	Adet	Beklenen	Pearson	sig.	φ
Instagram	539	484,9	442	496,1	39,041	,000	-,166
LinkedIn	66	157,2	252	160,8	135,045	,000	,309

Tablo 16 - Gelire göre anlamlı ki-kare ilişkileri

Bu kısımda medeni durumu bekâr ve bekâr olmayanların (evlilik deneyimi yaşamış olanlar), ankette belirtilen dört sosyal ağda hesap açmakla olan ilişkisi incelenmiştir. Bekârlar Twitter ve özellikle Instagram sosyal ağ sitesinde diğer gruba göre daha yoğun bulunmaktadırlar. Evlenme tecrübesi olanlar da buna karşın LinkedIn’i tercih etmektedirler. Yapılan dört analizin anlamlı olanlarının sonuçları Tablo 17’de incelenebilir.

	Bekarlar		Evlilik tecrübesi olanlar				
	Adet	Beklenen	Adet	Beklenen	Pearson	sig.	φ
Twitter	617	566,2	160	210,8	37,300	,000	-,163
Instagram	799	714,9	182	266,1	119,471	,000	-,291
LinkedIn	197	231,7	121	86,3	24,785	,000	,132

Tablo 17 - Medeni duruma göre anlamlı ki-kare ilişkileri

Son olarak yaşı “23 ve altı” ile “24 ve üstü” olanların, ankette belirtilen dört sosyal ağda hesap açmakla olan ilişkisi incelenmiştir. Gençlerde

Twitter ve özellikle Instagram, diğer gruptaysa LinkedIn sosyal ağ sitesi olarak ön plana çıkmaktadır. Yapılan dört analizin anlamlı olanlarının sonuçları Tablo 18’de incelenebilir.

	23 ve altı		24 ve üstü				
	Adet	Beklenen	Adet	Beklenen	Pearson	sig.	φ
Twitter	428	375,3	349	401,7	31,837	,000	-,150
Instagram	550	473,8	431	507,2	77,601	,000	-,234
LinkedIn	73	153,6	245	164,4	105,577	,000	,273

Tablo 18 - Yaşa göre anlamlı ki-kare ilişkileri

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Türkiye çapında yapılan 1412 anketten oluşan veri seti üzerinden, demografik verilerin sosyal ağ kullanımına olan etkisi t-test ve ki-kare bağımsızlık testi yardımıyla incelenmiştir.

Cinsiyetle ilgili yapılan testlerden çıkan anlamlı sonuçlar incelendiğinde erkeklerin kadınlara göre Facebook’ta daha fazla arkadaşlarının olduğu diğer yandan da kadınların erkeklerden daha fazla kişi engelledikleri görülmüştür. Diğer yandan erkekler Facebook’u daha fazla ağ amaçlı, yani birileriyle tanışıp çevrelerini genişletmek için kullanırken mahremiyetlerine de kadınlara göre daha az dikkat etmektedirler. Bu sonuçların hepsi birbirlerini destekler niteliktedir. Diğer yandan kadınlar Facebook’u daha fazla bilgi alışverişi amaçlı kullanırken, Facebook’la ilgili daha olumlu görüşe sahiptirler. Buradan erkeklerin Facebook’u çok ciddiye almadan çevrelerini geliştirme amaçlı kullandıkları çıkarılabilir. Diğer yandan günümüz toplumunda kadınların sosyal tehlikelere açık hedef oldukları göz önünde tutulursa kendilerini korumak için daha keskin kurallarla, daha seçici davranmaları doğaldır. Diğer yandan erkeklerin Twitter’ı, kadınların ise Instagram’ı daha fazla kullandıkları anlaşılmıştır.

Eğitim seviyelerini gruplandırarak yapılan testlerden çıkan anlamlı sonuçlara göre de daha erken eğitim çağındakilerin (önlisans ve altı) diğerlerine göre daha çok kişi engelledikleri, mahremiyetlerine daha fazla önem verdikleri, Facebook’u ağ amaçlı kullandıkları ve Facebook’u daha fazla kullandıkları görülmüştür. Facebook’un eğitimi düşük olan kesimde daha yoğun kullanıldığı araştırmalarla ortaya konmuştur, vaktinin çoğunu burada geçiren bu kesim haliyle sosyalleşmesini de buradan yapmaktadır. Bu da hem daha fazla engellemeyi beraberinde getirmektedir hem de ağ amaçlı kullanımı arttırmaktadır. Önlisans ve altı grupta Instagram kullanımı daha yaygınken eğitim seviyesi yükseldikçe LinkedIn kullanımının anlamlı bir şekilde arttığı gözlemlenmiştir ki bu da eğitilmiş insanların LinkedIn’i daha

fazla kullandıklarıyla ilgili geçmiş araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Ankete katılanlar, gelir seviyelerine göre gruplandırıldıklarında, düşük gelirliilerin Facebook'ta mahremiyetlerine daha fazla önem verdikleri ve daha fazla kişi engelledikleri görülmüştür. Bunun dışında gene düşük gelirliilerin Facebook'u çevrelerini genişletmek amacıyla kullandıkları ve Facebook'a daha fazla giriş yaptıkları görülmüştür. Geliri düşük olan grupta Instagram kullanımı daha yaygınken gelir seviyesi yükseldikçe LinkedIn kullanımının anlamlı bir şekilde arttığı gözlemlenmiştir ki bu da eğitilmiş insanların gelirlerinin daha yüksek olması sebebiyle yukardaki sonuçlarla örtüşmektedir.

Medeni duruma göre bakıldığında ise, beklendiği gibi bekarların arkadaş sayılarının daha fazla olduğu ve buna paralel olarak da daha fazla kişi engelledikleri görülmüştür. Bunun dışında Facebook'u daha fazla amaçlı kullanıyor olmaları da her sosyal ağ sitesinin bir oranda randevulaşma sitesi gibi çalışıyor olmasını doğrulamaktadır. Bunlarla uyumlu olarak bekarların Facebook'u evlilik tecrübesi yaşamış olanlara göre daha fazla kullanıyor oldukları da çıkan anlamlı sonuçlardan biridir. Bekarlar Twitter ve Instagram'ı evlilik tecrübesi yaşayanlara göre daha fazla kullanırlarken, LinkedIn'i daha az kullandıkları tespit edilmiştir. Bekar kişilerin özel alanlarında yalnız kalma sürelerinin daha fazla olduğundan iletişim kurma isteğinde olmaları ve bu iletişimi sosyal ağ üzerinden tatbik etmeleri normal karşılanmalıdır. Bu yüzden bekarların sosyal ağlara daha fazla yönelmesi beklenen bir sonuçtur.

Yaş gruplarına göre yapılan testlerden çıkan anlamlı sonuçlara göre ise yaşı küçük olanların daha fazla Facebook kullandıkları, daha fazla arkadaşlarının olduğu, daha fazla kişi engelledikleri, Facebook'u daha fazla amaçlı kullandıkları ve mahremiyetlerine daha fazla önem verdikleri görülmüştür. Buna karşı yaşça büyük kullanıcılar hem daha fazla gönderi yüklemekte hem de daha fazla etiketleme yapmaktadırlar. Özetle içeriği üretenler yaşça büyük olanlar, tüketenler de yaşça küçük olanlardır diyebiliriz. Küçükler bu içerikleri daha fazla arkadaş edinmek ve kendilerine daha büyük bir sosyal çevre oluşturmak için tüketmekte ve haliyle mahremiyetlerine daha fazla dikkat ederek daha çok kişiye kendilerini görünmez yapmaktadırlar. Yaşı küçük olanlar Twitter ve Instagram'ı da daha fazla kullanırken LinkedIn büyükler arasında daha popülerdir, bu da deneyimi daha fazla olanların LinkedIn'i tercih ediyor olmaları sonucuna paraleldir.

Bu çalışmanın en büyük kısıtı, farklı yaş gruplarına fazla ulaşılamamış olmasıdır. Gelecek çalışmalarda hem farklı yaş gruplarına ulaşılabilir, hem de diğer sosyal ağ siteleri de detaylıca incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Backstrom, L., Boldi, P., Rosa, M., Ugander, J., & Vigna, S. (2012, June). Four degrees of separation. In *Proceedings of the 4th Annual ACM Web Science Conference* (pp. 33-42).
- Bonds-Raacke, J., & Raacke, J. (2010). MySpace and Facebook: Identifying dimensions of uses and gratifications for friend networking sites. *Individual differences research*, 8(1).
- Cassidy, J. (2006). Me media: How hanging out on the Internet became big business. *The New Yorker*, 82(13), 50.
- Davis James, A. (1971). *Elementary survey analysis*.
- Ellison, N. B., Steinfield, C., & Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook "friends:" Social capital and college students' use of online social network sites. *Journal of computer-mediated communication*, 12(4), 1143-1168.
- Golder, S. A., Wilkinson, D. M., & Huberman, B. A. (2007). Rhythms of social interaction: Messaging within a massive online network. In *Communities and technologies 2007* (pp. 41-66). Springer, London.
- KIRAN, S., YILMAZ, C., & EMRE, İ. E. (2019). INSTAGRAM'DAKİ INFLUENCER'LARIN TAKİPÇİLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ. *Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri ve Bilgisayar Bilimleri Dergisi*, 3(2), 100-111.
- Lenhart, A., & Madden, M. (2007). Teens, privacy and online social networks: How teens manage their online identities and personal information in the age of MySpace.
- Kiran, S. (2020). Impact of social network use in Turkey on e-commerce based on Facebook case.
- Milgram, S. (1967). The small world problem. *Psychology today*, 2(1), 60-67.
- Pempek, T. A., Yermolayeva, Y. A., & Calvert, S. L. (2009). College students' social networking experiences on Facebook. *Journal of applied developmental psychology*, 30(3), 227-238.
- Raacke, J., & Bonds-Raacke, J. (2008). MySpace and Facebook: Applying the uses and gratifications theory to exploring friend-networking sites. *Cyberpsychology & behavior*, 11(2), 169-174.
- Ross, C., Orr, E. S., Sisic, M., Arseneault, J. M., Simmering, M. G., & Orr, R. R. (2009). Personality and motivations associated with Facebook use. *Computers in human behavior*, 25(2), 578-586.
- Subrahmanyam, K., Reich, S. M., Waechter, N., & Espinoza, G. (2008). Online and offline social networks: Use of social networking sites by emerging adults. *Journal of applied developmental psychology*, 29(6), 420-433.
- Travers, J., & Milgram, S. (1977). An experimental study of the small world problem. In *Social networks* (pp. 179-197). Academic Press.
- Vural, Z., & Bat, M. (2010). YENİ BİR İLETİŞİM ORTAMI OLARAK SOSYAL

**MEDYA: EGE ÜNİVERSİTESİ İLETİŞİM FAKÜLTESİNE YÖNELİK
BİR ARAŞTIRMA. Journal of Yasar University, 5(20).**

BÖLÜM 14

TOPLUM KALKINMASINDA ÇOKKÜLTÜRLÜ SOSYAL HİZMET UYGULAMASI

Sema SAĞLIK¹

¹ Dr., İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,
semasaglik77@gmail.com

Giriş

Toplum kalkınmasında kırsal alandaki sorunların ortadan kalkması için sosyal, ekonomik ve kültürel faktörlerin incelenmesi gerekmektedir. Yerel kültürel değerlerle çalışmada, çeşitli kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapmada sosyal hizmetlerin rolü büyüktür. İhtiyacı karşılayabilecek, çok kültürlü bir perspektiften bakacak kültürel yetkinliğe sahip olmak sosyal hizmet uzmanları için oldukça önemlidir. Sosyal hizmet uzmanları kırsal alanda çeşitli mesleki zorluklarla karşılaşması uzmanlaşmayı gerekli kılmaktadır (Piche ve Brownlee, 2015). Bu uzmanlaşmada temel nokta kültürel yetkinliktir. Kültürel yetkinlik, kırsal alanda toplum kalkınmasının gerçekleştirilmesinde önemli bir sosyal hizmet müdahale becerisi olmasının yanı sıra öne çıkan etik ilkelere biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Pugh ve Cheers, 2010).

Sosyal hizmet disiplininde bireysel ve yapısal eşitsizliklerin arasındaki örüntüyü anlayabilmek ve bu örüntüyü bireylerin ve toplumların lehine dönüştürmek için sosyal hizmet uzmanının kültürel yetkinliğe sahip olması gerekir. Uygulamaya dayalı bir disiplin olan sosyal hizmet, sosyoloji, siyaset teorisi, felsefe, psikoloji ve antropoloji vb. olmak üzere çeşitli disiplinlerden yararlanır ve bu disiplinlerden etkilenir (Birkenmaier, Berg-Weger ve Dewees, 2014). Bu disiplinlerden gelen teori ve kavramlar çok kültürlü sosyal hizmet uygulama modellerinin teorik temellerini oluşturmaktadır. Sosyal hizmet uzmanının uygulamalarında çalıştığı gruplarda bu disiplinleri kullanabilmesi ve savunuculuk çalışmalarıyla toplum kalkınmasına ve sosyal politikaların oluşmasına katkı vermesi beklenmektedir. Ekolojik sistemler perspektifi, güçlü yönler perspektifi, sosyal adalet perspektifi, eleştirel perspektif ve kesişimsellik yaklaşımının bu beklentiye cevap vermesi beklenmektedir. Yaygın olarak kullanılan güçlü yönler, ekolojik ve sosyal adalet perspektifleri, yeni ortaya çıkan post-yapısalcı perspektifler ve kesişimsellik yaklaşımı çeşitliliği çevreleyen karmaşıklığı anlamak adına geliştiren ve açıklayan bir çerçeve sağlayan bir yaklaşım olarak düşünülmektedir. Bu düşünce doğrultusunda çok kültürlü sosyal hizmet perspektinde kesişimsellik yaklaşımı ile ilgili literatürde çok az sayıda çalışmanın olması, bu yaklaşıma dair ampirik çalışmanın yapılmasını elzem göstermektedir. Bu zeminde çalışma, sadece genel sosyal hizmet uygulamasını ve müdahalesinin çok kültürlü bir anlayışla ilgisini bilgilendirmekle kalmayıp aynı zamanda güçlü yönler, ekolojik ve sosyal adalet perspektifleri, post-yapısalcı perspektifler ve kesişimsellik yaklaşımı gibi spesifik sosyal hizmet teorik perspektiflerine neden ihtiyaç duyulduğu ve kesişimsellik yaklaşımının çok kültürlü sosyal hizmet uygulamalarına yönelik katkılarına odaklanmaktadır. Son olarak toplum kalkınması için çok kültürlülüğün önemi sosyal hizmet uygulamalarındaki yetkinlikle ortaya koyulmaktadır.

1. Toplum Kalkınması

Kalkınma, farklı boyutlarda ele alınan bir kavram olmakla birlikte evrensel bir tanımı bulunmamaktadır. Tolunay ve Akyol'un (2006, s. 117) belirttiği üzere ekonomik, sosyal, insanî ve kültürel olmak üzere üç önemli boyutu vardır. İnsanların ihtiyaçlarını mal ve hizmet üretimiyle erişim sağlamada ekonomik kalkınma; sağlık, eğitim, altyapı, şehirleşme, çevre sorunları gibi yaşam koşullarının iyileştirilmesini odağına alan sosyal kalkınma ve insanların entelektüel düzeylerinin gelişimi ve sahip oldukları potansiyelleri toplumun kalkınması için teşvik edilmeleri de insani ve kültürel kalkınma ile ilgilidir (Kaypak, 2012, s. 15). Bu bağlamda bir toplumun kalkınması kültürel, sosyal ve ekonomik alanda refaha ulaşması demektir. Birleşmiş Milletler (1955) bu hedeflerin paralelinde toplum kalkınmasını toplumun tümünün ekonomik ve sosyal gelişimini sağlayacak şartların yaratılması şeklinde tanımlar.

1.1. Toplum Kalkınmasında Sosyal Hizmet Uygulamaları

Sosyal hizmet, toplumsal gelişimin ve değişimin destekleyicisidir. Birey, grup ve toplum odaklı problemleri çözmeyi ve insanların refahını arttırmayı, güçlendirmeyi hedefleyerek toplumun kalkınmasını sağlamaktadır. Sosyal hizmet mesleği, "çalışmalarıyla, sosyal devletin görevlerinden olan sosyal refahın sağlanmasına katkıda bulunan bir disiplindir" (Kut, 1988, s. 14). Bu disiplinde insan hakları ile sosyal adalet ilkeleri sosyal hizmet için vazgeçilmez esas ilkeler olarak görülmektedir.

Sosyal hizmet, ilk olarak kırsal alanlardan ziyade kentsel alanlarda yoksulluğun azaltılması amacıyla uygulandığı bilinmektedir. Bu sebeple Daley (2015), sosyal hizmet uygulamaları kentsel alanlarda gerçekleştirilen uygulamalara dayalı olarak ortaya çıktığı ve geliştiği ifade edilmektedir. Ayrıca kırsal alandaki sosyal hizmet uygulamaları da oldukça yenidir. Kırsaldaki sosyal hizmet uygulamalarında iki başat faktör etkili olmaktadır. Bunlardan ilki kırsal alanlarda ortaya çıkan sosyal sorunların kentsel alanları da etkilemesi; ikinci faktör de kırsal sosyal hizmet müdahalelerinin altyapı, eğitim ve sağlık gibi hizmetlerdeki yetersizlikler nedeniyle ortaya çıkan sosyal sorunların çözümüne odaklanmasıdır (NASW, 2009). Sosyal hizmet, bireylerin yaşadığı sorunların üstesinden gelebilme farkındalığı oluşturur (Thompson, 2013). Bu farkındalıklarla çevresi içinde bireye, gruba ve toplum ilişkilerine/etkileşimlerine odaklanarak toplumun kalkınmasına olumlu katkı sağlar (Teater, 2014). Aynı zamanda sosyal hizmet, odaklanma sistemlerin iletişime ve etkileşime geçtiği noktalarda ortaya çıkan sorunların çözümünü esas almaktadır (Duyan, 2010).

1.2. Toplum Kalkınmasında Kültürel Yetkinlik ve Sosyal Hizmet İlişkisi

Kültür, Latince “culture” kelimesinden gelen “bakmak, taklit etmek, ekip biçmek” anlamlarını içermektedir. Voltair kültür kelimesini “insan zekâsının oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi ve yüceltilmesi” anlamında ilk defa kullanan kişi olmuştur (Yağcı, 2007). Batı ve Slav dillerinde “medeniyet ve kültürel evrim” anlamlarında kullanılmıştır. Arapçada kültür “yetenekli ve zeki olmak, ilim, bilim ve sanatta yetenek kazanmak” manasındaki “sekafe” eyleminden gelmiştir. Türkçede ise daha çok “irfan” olarak ifade edildiği görülmektedir. Ziya Gökalp ise, “toprağı sürmek” manasına gelen Arapça’da bulunan “hars” kelimesini kullanmıştır. “Ekin” kelimesi de kültür anlamında kullanılmakla birlikte Türkçeye “kültür” şekliyle ifade edilmiştir (Güvenç, 2010, s. 96).

Kültür, belli bir tarihte ve coğrafyada yaşayan toplumların, tarihî ve toplumsal gelişim süreçlerinde, kendi izlerini taşıyan yaşayış ve davranış biçimlerini bir araya getirdikleri maddî ve manevî değerler bütünüdür (Severcan, 2016; Sarı, 2009). Bu bağlamda kültür, toplumun en önemli belirleyici unsurlarından biri olduğu görülmektedir. Kültürü anlayabilmek için öncelikle kültürün kapsayıcı bir etkiye sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bilhassa ırk, ulusal köken, etnik köken ve dini pratik gibi kavramların üzerinde durmakta fayda vardır. Çünkü bu kavramları oluşturan normlar, inançlar ve kabul edilebilir davranışlar kültürler arasında farklılık gösterebilir (Allen-Meares, 2007). Kültürdeki dışavurum ve anlamlandırma her toplumda farklılık göstermektedir. Bu sebeple sosyal hizmetlerde birey, aile, grup ve toplum odaklı hizmetlerde kültüre duyarlı olarak hizmet sunulması önem arz etmektedir (Hair ve O’Donoghue, 2009).

Sosyal hizmet uzmanlarının, hizmet sunarken kendi kültürü ile araştırdığı topluluğun kültürü arasında kuracağı ilişkinin niteliği çok önemlidir (Yaman ve Akyurt, 2013, s. 109). Sosyal hizmet uzmanları uygulamalarda kültüre duyarlılık, kültür ve kültür boyutları ile ilgilenir. Danışanlara ve sosyal çevreye göre hizmet sunar (Lu, Lum ve Chen, 2001; Azzopardi ve McNeill, 2016). Kültüre duyarlı ve yetkin olan sosyal hizmet uzmanı etkili müdahalelerde bulunabilmek için danışanın kültürel ortamına dikkat etmesi gerekir. Dinsel ve manevî inanışlarına, göç deneyimine sahip olup olmadığına da dikkate almak zorundadır. Ayrıca sosyal hizmet etiği ve değer ilkeleri nedeniyle müracaatçıların kültürel özelliklerine önem verilmektedir. Gitterman ve Germain (2008), “sosyal hizmet uzmanının birey ile çevresi içindeki uyumunu incelerken kültürün çevre ile nasıl bir etkileşim içinde olduğunu göz önüne alması gerektiğini” belirtmektedir. Fiziksel ve sosyal çevrenin inşaa edilme sürecinde kültür etkili olmaktadır. Dolayısıyla sosyal hizmet uzmanları kültürden bağımsız bir ekolojik sistem düşünmemelidir. Bu da ancak çokkültürlü sosyal hizmet uygulama-

larındaki farklı perspektiflerin kullanılmasıyla mümkündür. “Bireyi çevresi içinde ele alırken sosyal hizmet uzmanı ve müracaatçı, müracaatçının kültürünün ve alt-kültürünün değerleri, inançları ve kabullerini ve bunların müracaatçının kendi değer, inanç ve kabulleri ile nasıl uyum sağladığını keşfetmelidir” (Teater, 2014). Bu durum sosyal hizmet uygulayıcılarının sahip olacağı becerilerden olan kültürel yetkinliği beraberinde getirmektedir. Kültürel yetkinliği ulaşabilmek için “sosyal hizmet uzmanları şu beceri ve yaklaşımları uygulamalıdır:

- Kültürün etkisinin farkında olmalıdır.
- İçinde bulunduğu toplumun kültürel özelliklerini tanımalıdır.
- Farklı kültürleri öğrenmelidir.
- Bireyin içinde bulunduğu grup ve toplumun kültürel geçmişine ilişkin bilgi sahibi olmalı ve buna göre sosyal hizmet becerilerini ve yaklaşımlarını uygulamalıdır” (Duyan, 2008).

Toplum kalkınmasında kırsal ve kentsel alana ilişkin farklı sosyal hizmet tanımları bulunmaktadır (Oleveson, Conway ve Shaver, 2004). Kırsal ve kentsel alana ilişkin tanımlar oluşturulurken alana özgü hedefler oluşturulmakta ve ona göre sosyal hizmetin müracaatçı kitlesi şekillenmektedir. Çünkü müracaatçıların kültürel özellikleri mesleki müdahale sürecinde etkilidir. Bu sebeple kentsel alanlarda yaşayan kırsaldaki müracaatçıların da kırsal sosyal hizmet uygulamaları kapsamında bilgisi olması gereklidir. Böylece müracaatçıları kapsayacak mikro, mezzo ve makro düzeyde uygulamalar gerçekleştirecek sosyal hizmet uzmanının toplum kalkınmasında kültürel yetkinliğe sahip olması gerekmektedir (Daley, 2010; Oleveson, Conway ve Shaver, 2004; Pugh ve Cheers, 2010).

Özetlemek gerekirse, sosyal hizmet uzmanının kültürel yetkinliği, sorunların yaklaşımında, kişiliklerinin belirlenmesinde başat rol oynayan kültürel yapılara hizmet eder.

Çokkültürlü sosyal hizmet uygulamasında Özgür (2014), farklılıklar ele alınırken sosyokültürel ve politik bağlamın göz ardı edilmemesi gerekliliğini, birey, grup ve toplumlar arasında sürekli birbirini etkileyen ve değiştiren bir dönüşümsel sürecin yaşandığını” vurgulamaktadır. Toplum yapılarındaki değişim beraberinde çeşitlikleri ve farklılıkları getirmekte; bu durum sosyal hizmet uygulamalarına yansımakta ve sosyal hizmet uzmanlarının kültürel yetkinliğinin önemini artırmaktadır. Kültürel yetkinlikte bir dizi etik çalışmaya işaret etmektedir. Sosyal hizmet alan yazınında kültürel yetkinliğin bir perspektif olup olmaması tartışması süregelmektedir (Uzunlaşan ve Gökçeaslan Çiftçi, 2019, s. 215). Amerikan Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Birliği (NASW), Sosyal Hizmet Uygulamasında Kültürel Yeterlilik Standartları’nı yayınlarak sosyal hizmet uzmanlarının kültürel

olarak yetkin olması gerektiğini ifade etmiştir (NASW, 2015). Hendricks (2003) sosyal hizmet uzmanlarının kültür konusunda yetkin olabilmeleri için bir model önerisinde bulunmuştur. Bu modele göre uzmanların uygulamalardaki çeşitlilik barındıran tecrübelerden edindikleri yeni bilgilere karşı farkındalık oluşturmak ve kültürel olarak ne kadar başarılı olduğuna ilişkin öz değerlendirme yapmak sosyal hizmet uzmanları ve süpervizörler için önemli bir adres olarak görülmektedir.

İlerleyen bölümde sosyal hizmetlerde yetkinlik geliştirmeyi sağlayan perspektiflerin sosyal hizmet uygulamasında çok kültürlü yetkinlik geliştirmenin ayrılmaz bir parçası olan perspektiflere değinilecektir.

2. Çokkültürlü Sosyal Hizmet Uygulamasında Kültürel Yetkinlik İçin Teorik Perspektifler

Çok kültürlü sosyal hizmet alanında çalışan bir sosyal hizmet uzmanı için kritik öneme sahip bazı teorik perspektifler vardır. Bu perspektifler, sosyal hizmet uygulamalarında farklı toplumlarla çalışmanın ve kültürel yetkinliğe ulaşmanın karmaşıklığını nasıl anladığını ve bunlarla nasıl mücadele ettiğini şekillendirmektedir. Ayrıca bu perspektifler, kültürel açıdan yetkinliği bilgilendiren ve destekleyen bilgi, beceri ve değerlerin geliştirilmesinde temeldir.

Aşağıdaki teorik perspektifler, kültürel açıdan yetkin bir sosyal hizmet uzmanı olma çalışmalarının merkezinde yer almaktadır. Teorik perspektifler, ekolojik sistemler perspektifi, güçlü yönler perspektifi, sosyal adalet perspektifi, eleştirel ve baskıcı karşıtı perspektif teorisi ve kesişimsellik perspektifi olmak üzere beş temel üzerinde açıklanacaktır.

Birkenmaier et. al. (2014) sosyal hizmet uygulamalarında ekolojik sistemleri, güçlü yönleri ve sosyal adalet perspektiflerini genelde bir yaklaşımın temelleri olarak sunmaktadır. Ayrıca, hem eleştirel ve baskıcı karşıtı bakış açısı hem de kesişimsellik bakış açısı, eleştirel yönelimli çok kültürlü sosyal hizmet uygulamaları için kavramsal bir temel oluşturulmasına katkıda bulunduğunu belirtmektedir.

Çok kültürlü sosyal hizmet uygulama alanları farklı yönleri ile sosyal hizmette kültürel yetkinliğe rehberlik eder ve bilgilendirir. İlerleyen bölümlerde bu perspektiflerin birbirlerini tamamladığı görülecektir.

2.1. Ekolojik Sistemler Perspektifi

Ekolojik sistemler, bireyleri ve aileleri içinde bulundukları bağlam içinde ele alır. Çeşitli biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel ortamlarla etkileşime girer. Ekolojik sistemler perspektifinden bakıldığında, çok kültürlü bir sosyal hizmet uygulayıcısı adaptif ve maladaptif bakışı benimser (Sue, Rasheed N. ve Rasheed, M., 2016). Ekolojik sistem perspektifi, hem

bireyin hem de çevrenin biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel düzeyde sürekli olarak değişimini ve uyumunu sağlamaktadır. Adaptasyon statik veya durağan bir süreç, yani reaktif bir durum değildir. Kişinin talep ve beklentileri ve sürekli değişen çevresel koşullara uyum sağlamak için çaba gerektiren dinamik bir süreçtir.

Ekolojik sistemler çerçevesinde, bireylerin ve ailelerin talep ve beklentileri, fiziksel ve sosyal yapıları açısından coğrafi konum veya çevrelerindeki alışkanlıklar anlaşılır (Ho, Rasheed ve Rasheed, 2004). Kavram olarak çevre, ekolojik sistemler çerçevesinde tanımlandığında, kişinin yaşam alanından çok daha geniş bir alana yayılır. Çevre sadece kişinin fiziksel ya da coğrafi konumunu değil, aynı zamanda sosyopolitik, kültürel ve sosyal ekonomik bağlamda kişinin yaşam alanını çevreler. Bu daha kişinin yaşam alanındaki kültürel çeşitliliği destekler. Kişinin çevresindeki sürdürülebilir ve besleyici kaynakların işleyişi çokkültürlü sosyal hizmet uygulayıcısı tarafından belirlenir. Kişinin sosyal konumu, sınıfsal konumu, etnik ve ırksal kimliği ve genel toplumsal yapı içindeki ekonomik statüsü bu yapıyı belirler. İyi bir uygulama ya da elverişli bir uygulama eğitim ve ekonomik kaynaklar için eşit fırsat hakkı sağlar (Kilpatrick ve Holland, 2009). Bununla birlikte, bazı bireyler ve aileler ırk, etnik köken, cinsiyet, cinsel yönelim gibi değersizleştirilmiş kişisel veya kültürel özelliklerle ikincil grup üyeliği gibi insani ihtiyaçlarının karşılanması ve refahlarının desteklenmesinde yetersiz uygulamaya maruz kalmaktadır (Kilpatrick ve Holland, 2009).

Ekolojik sistemler perspektifi çeşitlilik, marjinalleşme ve güçsüzlük konularını ele almak için çokkültürlü sosyal hizmet uygulama stratejilerine bir çerçeve sunmaktadır (Birkenmaier et. al., 2014; Gitterman ve Germain, 2008; Ho et. al., 2004). Bireysel veya ailevi sorunlar patoloji olarak algılanmaz. Bunun yerine, yaşamdaki sorunlar kaynak eksikliğinden ya da çevredeki diğer eksikliklerden kesintiye uğrayan büyüme ve kalkınmanın bir sonucu olarak kilit sosyal rolleri (örneğin ebeveynlik) yerine getirememeyi içerir. Bu bağlamda sosyal hizmet müdahale stratejileri, doğal sistemleri (toplum, aile ve sosyal çevre) kabul etmeli ve bunlardan faydalanılmalıdır. Müdahalenin odak noktası, danışan ile çevre arasındaki uyumun iyiliğini artırmak olmalıdır. Danışanların ihtiyaçlarını karşılamak için çevredeki sosyal, fiziksel ve ekonomik kaynakları etkileyecek duyarlı politikalar ve programlar geliştirmek gerekir. Ekolojik sistemler perspektifinin bir örneği, Kentsel Araştırmalar Merkezi tarafından geliştirilen bir politika özetinden alıntılarda yansıtılmaktadır. Enstitüsü (Popkin et. al., 2013) Chicago Konut İdaresi (CHA) sakinlerinin kamu konutlarından konut mahallelerine taşınmasının etkileri üzerine bir rapor yayımlamıştır. Bu rapor, Dönüşüm Planı'nın sonuçları hakkında detaylı bilgi vermektedir. Yenileme veya yıkım yoluyla toplu konut sakinlerinin refahını iyileştirmeye

odaklanan girişimlerle yeni karma gelirli topluluklar oluşturulduğu belirtilmektedir. Sakinlerin yer değiştirme örüntüleri şu şekildedir:

Chicago'nun aşırı yoksul Güney Yakası'ndaki devlet dairelerinden taşınan sakinlerin konut toplulukları (her ikisi de %70'in üzerinde yoksulluk oranına sahip ve nüfuslarının neredeyse tamamı Afrikalı olan Amerika-lı) Chicago'nun Batı ve Güney yakalarında daha az yoksul olan bölgelere taşınma eğilimindedir (ortalama yoksulluk oranları yüzde 41). Ancak yine de ırksal olarak ayrılmış durumdadır. Mahalle sakinlerinin ifadelerine göre, bu mahallelerde kolektif etkinlik, daha az sosyal düzensizlik ve daha az fiziksel düzensizlik belirtisi (sokaklardaki çöpler, grafitiler ve boş apartmanlar veya evler) vardır. Katılımcılar açıkça kendilerini daha güvende hissetmektedir; silahlı saldırı ve şiddet olaylarını bildirenlerin oranı, başlangıçta mahallelerdeki sorunlar mahalle sakinlerinin yarısından fazlasında 2011'de yaklaşık dörtte birine gerilemiştir. Ancak mahallelerin birçoğu hala sorunludur: ankete katılanların yaklaşık dörtte biri grupların sadece dışarıda takılmak, uyuşturucu satmak ve kullanmak, silah ve şiddet olayları yeni toplumlarında büyük sorun teşkil ettiğini belirtmektedir. Araştırmadaki CHA aileleri daha iyi durumda olsalar da, hala zayıflatıcı hastalıklarla baş etmeye çalışmaktadır. Kronik hastalıklar ve istihdam nedeniyle gelirleri çok düşüktür ve işgücüne sahip değildir (Popkin et. al., 2013). Bu dönüşüm girişiminin etkinliği ve sonuçlarına ilişkin pek çok ilave inceleme bulunmaktadır.

Burada sunulan, daha geniş ekolojik sistemlerin, bu sistemler içinde yaşayan insanların yaşamları üzerindeki etkisine bir örnektir. Bu dönüşüm girişimleri, toplu konutlarda yaşayan kişilerin yaşamlarını etkileyen çoklu faktörleri anlamlayarak ekolojik sistemler çerçevesinin tam olarak kullanılmasının gerekliliğini kanıtlamaktadır.

2. 2. Güçlü Yönler Perspektifi

Ekosistemler perspektifinde olduğu gibi, güçlü yönler perspektifi de psikolojik ve sosyal patolojiden, hem yardım arayan kişilerle hem de kendilerinde bulunan güçlü yönleri onaylamaya ve bunlarla çalışmaya odaklanır. Birçok açıdan, güçlü yönler perspektifi sadece ekosistemler perspektifini tamamlamakla kalmaz aynı zamanda ekosistem perspektifinde de faydalanır. Güçlü yönler perspektifi ayrıca kişilerin temel özelliklerine de önem verir. Bireysel hayatlarındaki zorlukların üstesinden gelmeye çalışırken Chicago toplu konut sakinlerinin durumunda olduğu gibi sergiledikleri direnç de saygı duymaktadır. Az önce bahsedilen Sosyal hizmet uygulamalarında güç temelli yaklaşımın geliştirilmesinde etkili olan Saleebey (2013), güçlü yönler perspektifinin felsefi temelleri olarak aşağıdaki altı ilkeyi sunmuştur:

1. Her bireyin, grubun, ailenin ve toplumun güçlü yönleri vardır.
2. Travma, istismar, hastalıklarla mücadele zarar verici olabilir ancak aynı zamanda zorluk ve fırsat kaynağı da olabilir.
3. Büyüme ve değişimde bireysel, grup toplum isteklerini ciddiye alır.
4. Bireylere en iyi hizmeti onlarla işbirliği yaparak verir.
5. Her ortam kaynaklarla doludur.
6. Bakım, ilgilenme ve bağlam ilkeleriyle toplumun önemini kabul eder, destek ve bakım sağlar.

Güçlü yönler perspektifi, belirgin pozitif ve hümanist yönelimiyle çok kültürlü toplumlara uygulanabilir. Sosyal hizmet, odağı belirli olumsuz, zayıflatıcı stereotiplerden ve kültürel kalıplardan uzaklaştırır. Kültürel olarak farklı olanlarla ilişkilendirilebilecek anlatılar, güç ve dayanıklılık anlatılarına dönüşebilir. Bir gruba ilişkin anlatıların içine yerleştirilmiş bu tür stereotipler, kültürel olarak farklı bir grup üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilir. Kişinin benlik algısı ve o kişinin başkaları tarafından nasıl görüldüğü üzerinde etkilidir. Kimliklerin inşasında anlatıların veya hikâyelerin rolü göz önünde bulundurulursa, güçlü yönler perspektifinin çokkültürlü bir sosyal hizmet uygulamaları için teorik ve pratik önemi vardır. Cornell (2000), etnik kimlikleri akışkan, sosyal ve tarihsel olarak inşaa edilmiş kimlikler olarak tanımlamakta ve onları “etnik kimliğin evrimleşen ürünleri” olarak nitelendirmektedir. Maddi ve sosyal koşulların ve grupların kendi eylemleriyle mücadele ederken, bunları yorumlamak ve koşullara yanıt vermek, bu süreçte etnik kimlikleri inşaa etmek (Cornell, 2000) olarak tanımlar. Etnik kimlikler, belirli bir etnik grubun üyelerinin aşağıdaki gibi anlattıkları kolektif anlatılara gömülüdür. Kendilerine özgü tarihsel mücadeleleri ve bağlılık duyguları vardır. Bu anlatılar ayrıca etnik grubun, sürekli değişen ve gelişen ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel bağlamdaki tarihi, sosyal, ekonomik ve siyasi varlığını sürekli olarak yorumlamasını gerekli kılmaktadır. Farklı nüfusların bazı üyeleri için kimin neyi anlatacağı ve kimin kimlik versiyonunun belirli bir sosyopolitik ortamda geçerlilik kazanacağı açısından kimlik anlatısı üretimleri güç ilişkilerinden etkilenir (Cornell, 2000). Bazı grupların kültürel, ırksal ve etnik anlatıları içinde yaratılmış sessiz alanlar vardır. Marjinalleştirme ve ayrımcılık nedeniyle bir grubun güç, hayatta kalma ve dayanıklılık hikâyelerinin duyulmasına ve kabul edilmesine izin verilmiştir. Grubun anlatıları özünde daha güçlü olanın boyunduruğu altındadır. Bu üst anlatılar içselleştirilebilir ve güçsüzleştirici hale gelebilir. Güçlü yönler perspektifi, yeni ve daha güçlendirici bir alan yaratır.

2.3. Sosyal Adalet Perspektifi

Sosyal adalet perspektifi sosyal hizmetin özünü oluşturur ve 2008 tarihli Ulusal Etik Kuralları'nda yansıtılmıştır. NASW'a (2008) göre sosyal adaleti teşvik etme etik görevi göz önüne alındığında, sosyal hizmet mesleği tarihsel olarak işsizlik, yoksulluk, ayrımcılık, adaletsizlik gibi durumlarda bir müdahale edicidir. Temel insan ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli sosyal ve ekonomik kaynakların dağılımında, savunmasızlara yönelik adaletsizliklerde sosyal hizmet uzmanları görevlidir. Bu görev, Avrupa Konseyi'nin NASW Etik Kurallarının giriş bölümünde belirtilmiştir. Sosyal hizmet mesleğinin birincil misyonu, insan refahını artırmak ve insanların temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmaktır. Savunmasız, ezilen ve baskı altında olan insanların ihtiyaçlarına ve güçlendirilmelerine özel önem vererek tüm insanların sosyal refaha kavuşmasına destek olmaktır. Sosyal hizmetin tarihi ve tanımlayıcı bir özelliği, mesleğin bireysel refaha, sosyal bir bağlama ve toplumun refahına odaklanmasıdır. Sosyal hizmetin temeli, yaşamdaki sorunları yaratan, bunlara katkıda bulunan ve bunları ele alan çevresel güçlere dikkat etmektir. Sosyal hizmet uzmanları, danışanlarla birlikte ve onlar adına sosyal adaleti ve sosyal değişimi teşvik etmektedir. Bireylere, ailelere, gruplara, kuruluşlara ve topluluklara atıfta bulunmak için kapsayıcı bir kelime olan "Danışanlar" kelimesi kullanılır. Çokkültürlü sosyal hizmet uygulamalarında etnik çeşitliliğin korunması, ayrımcılık, baskı, yoksulluk gibi kültürel farklılıklara karşı duyarlıdır ve diğer sosyal adaletsizlik biçimlerinin sona erdirilmesi için çaba gösterir.

Sosyal hizmet uzmanları ayrıca kuruluşların ve diğer toplulukların bireysel ihtiyaçlarına ve sosyal sorunlarına müdahale stratejileri belirler. (NASW, 2008). NASW Etik Kuralları'nda, sosyal hizmet uzmanlarının bireylerin, grupların ve toplulukların haklarını savunmalarını gerektiğini belirtmektedir. Sosyal politikayı etkilemenin yanı sıra sosyal hizmetin politik yönelimli bir alan olarak görülmesini haklı çıkarmaktadır (Birkenmaier et. al., 2014). Her ne kadar sosyal hizmet mesleği siyasi ve politik olarak tanımlanabilse de Van Soest (2011), sosyal adalet perspektifine dayanan sosyal hizmet uzmanlarının sıklıkla şu sorunlarla karşı karşıya kaldıklarına dikkat çekmiştir:

- "Sosyal adaletin ne anlama geldiğini anlama zorluğudur." Ortak, evrensel bir kavram yoktur ve kabul edilmiş bir sosyal adalet tanımından ziyade, farklı ve bazen birbiriyle rekabet eden siyasi ve felsefi sosyal adaletin neleri içerdiğine dair görüşler vardır.

- "Belirli uygulama durumlarında neyin 'adil' olduğunu eleştirel bir şekilde değerlendirme ve tanımlama zorluğudur." Bu etik görevi yerine getirirken, sosyal hizmet uzmanları şunları dikkate almalıdır: Bu alanda çokkültürlü sosyal hizmet uygulamasıyla sosyal hizmet uzmanları kültürel

ve etnik çeşitliliğe duyarlı olmalı, ayrımcılık ve baskı eylemlerine gömülü olan sosyal adaletsizlikleri sona erdirmeleri gerekmektedir.

Sosyal adalet perspektifi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde (Birleşmiş Milletler, 1948) sosyal hizmet mesleğinin insan haklarına olan bağlılığı ile desteklenmektedir. Bu belge Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme de dâhil olmak üzere Birleşmiş Milletler tarafından desteklenen Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (1966), Uluslararası İnsan Hakları Beyannamesi gibi (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları, 1966) diğer belgelerde de tanımlanmıştır (Birleşmiş Milletler, 1996). Ayrıca, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi de dâhil olmak üzere hak belgeleri (Birleşmiş Milletler Kadın, 1979), Çocuk Hakları Sözleşmesi (Birleşmiş Milletler, 1989), Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme (Birleşmiş Milletler, 2006) olmak üzere insan hakları belgeleri kabul edildiği görülmektedir.

Bu insan hakları belgelerindeki ortak temalar vardır. Birincisi, insan hakları her bireyin doğasında vardır. İkincisi, insan hakları ırk, kültür, sosyal statü, siyasi aidiyet, din, cinsiyet veya diğer sosyal grup üyelikleri her ne olursa olsun evrenseldir. Üçüncü olarak, insan hakları devredilemez ve dolayısıyla herhangi bir nedenle ellerinden alınamaz veya alıkonulamaz. Son olarak, insan hakları, insanların özgürlük, güvenlik ve makul bir yaşam standardına sahip olma hakkı bölünmez bir bütündür. Her ne kadar birçok ülke az önce tartışılan sözleşmeleri imzalamış ancak onaylamamış olsa da, sosyal adalet perspektifi farklı kültürel ve uluslararası gruplardan insanlar arasında uluslararası diyaloglar veya değişimler için forumlar oluşturmaktır. Bu kültürel yönelimleri, kültürel pratikleri ve sosyopolitik sistemleri tartışmak ve hatta eleştirmek için insan hakları gündemini destekleyen ya da desteklemeyen perspektifler vardır (Healy ve Link, 2011).

2.4. Eleştirel Perspektif

Eleştirel sosyal hizmet perspektifi, postmodern teori, sosyal inşaıcılık, anlatı teorisi, eleştirel sosyal bilim, çatışma teorisi, radikal feminist teori, eleştirel ırk teorisi ve ırkçılık ve baskı karşıtı teorisi (Fook, 2012; Healy 2000; Longress, 2000; Nylund, 2006; Rasheed ve Rasheed, 1999; Sisneros, Stakeman, Joyner ve Schmitz, 2008) eleştirel sosyal hizmet uygulaması olarak tanımlanan çeşitli modelleri kapsar.

Sosyal inşaacı bir bakış açısıyla, fikirler, inançlar, gelenekler, öznel deneyimler, değerler ve mitler (bu sosyal gerçekliğimizi oluşturan unsurlar) insan etkileşimleri ortamında sosyal olarak inşaa edilir ve dil aracılığıyla ifade edilir (Ariel, 1999; Combs ve Freedman, 1996). Sosyal inşaıcılık bir kişinin deneyimini nasıl “dilselleştirdiğine” ve bu dilden türetilen anlama odaklanır. Bu yaklaşım, bazı teorisyenler tarafından apolitik olay-

lar olarak görülmektedir; zira sosyal olarak inşaa edilen olaylar daha geniş bir bağlam tarafından şekillendirilir (Laird, 1989). Bu endişeyi gidermek için Robert Heiner (2002) adında bir sosyolog, çatışma teorisi ve sosyal inşaacılığı sentezleyerek sosyal sorunlara uygulandığı şekliyle eleştirel yaklaşımın inşaacı perspektif varyantını sunmuştur. Bu eleştirel inşaacı perspektifte sosyal sorunların anlamının sosyal olarak inşaa edildiğinin kabul edilmesi, ancak birincil olarak sorun inşaa sırasında elitlere dikkat edilmesi gerektiğini belirtir. Heiner: “Eleştirel inşaacılar, başarılı bir şekilde inşaa edilen sosyal sorunların önemsiz olduğunu iddia etmezler. Bunun yerine, sorunların oluşturulmasında ve toplumda var olan sorunlara ilişkin görüşlerimizin güç ilişkileri tarafından çarpıtıldığını savunurlar” ifadesinde bulunmuştur. Healy (2000) bu bakış açısını daha da ileri taşıyarak belirli bir toplumsal düzenin düzenleyici ilkeleri olarak bu güç ilişkilerini egemen ideolojiler olarak tanımlamıştır. Toplumsal düzeni çatallara ayıran ideolojileri baskın ve ikincil olmak üzere iki gruba ayırır. Eğer düzenleyici veya baskın olanı Marksist bir bakış açısıyla tanımlayacak olursak ABD’nin ideolojisinin kapitalizm olduğu; radikal bir bakış açısıyla feminist perspektiften baktığımızda bu ideolojiyi ataerkillik olduğu; çok kültürlü bir perspektiften bakarsak egemen ideolojiyi ırkçılık olarak tanımlamaktadır. Healy’nin (2000) formülasyonunda egemen ideolojiler sabit olmakla birlikte, gerçekte toplumsal ve tarihsel süreçlerden etkilendiği de düşünülmektedir.

Rakip ideolojiler arasındaki diyalektik gerilimler, böylece daha yeni ideolojiler yaratmaktadır. Diyalektik bakış açımızın anlamı, farklı danışanların deneyimlerinin, sosyal ilişkilerinin ve yaşamdaki sorunların; sosyal, ekonomik ve politik sistemlerin yanı sıra egemen güçler tarafından da etkilenir ve şekillendirilir. Bu sistemlerin teorik ve kavramsal hatlarını şekillendiren ideolojilerdir. Dolayısıyla çok kültürlü bir sosyal hizmet uzmanı sosyal düzen içindeki sosyal, siyasi ve ekonomik güç ilişkilerine dikkat etmelidir.

Beyaz üstünlüğü, ataerkillik, sınıf elitizmi, heteroseksizm ve diğer baskıcı güçler gibi dört ana tema, eleştirel yönelimli sosyal hizmet uygulama modellerinin hepsinde farklı derecelerde bulunabilir. Her bir tema, ideolojilerin ezilenler ve ezenler arasındaki ilişkileri şekillendirme rolünü dikkate alır (Holley, Stromwall ve Bashor, 2012). Bu temalar şunlardır:

- Ezilenlerin yanında durma taahhüdü,
- Sosyal hizmet uzmanı ve sosyal hizmet uzmanları arasındaki diyalektik ilişkilerin önemi,
- Sosyal, ekonomik ve politik sistemlerin birey ve aile deneyimlerini şekillendirmedeki rolü ve sosyal ilişkiler,

- Baskıcı sistemlerde değişimin incelenmesine ve bu değişimin provoke edilmesine bağlılık.

Özetle, sosyal hizmette eleştirel bir bakış açısında tahakküm ve sömürüyü sürdüren sosyal, kültürel ve siyasi süreçlerin dönüşümü sosyal hizmet uygulayıcısını daha geniş sosyal, politik ve ekonomik konulara daha da yaklaştırır. Bireylerin deneyimlerini şekillendirir. Çokkültürlü sosyal hizmet uygulamalarını kullanan eleştirel sosyal hizmet perspektifinden beslenen sosyal hizmet uzmanı, baskıcı karşıtı eylemlerde bulunacak ve baskıcı eylemlerin sonuçlarıyla yüzleşecek ve bunları ortadan kaldırmak için kişisel ve siyasi stratejiler arayarak baskıyı ortadan kaldırmaya çalışacaktır.

2.5. Çokkültürlü Sosyal Hizmet Uygulaması için Değerlendirmeler

Bu bölümün başında da belirtildiği gibi, genel sosyal hizmet teorileri ve perspektifleri sosyal hizmet uygulamasında müdahaleler çok kültürlü bir anlayışa dayanmaktadır. Bu çerçevenin çokkültürlü sosyal hizmet uygulaması için değerlendirmeler kısaca aşağıda listelenmiştir:

1. Ekolojik sistemler perspektifi, çok kültürlü sosyal hizmet uygulamalarında, çeşitli ortamlardaki işlemleri ve bu ortamlara adaptasyonları bağlamında farklılığı görmelerini sağlayan kavramsal bir merceğe sağlar. Bu ekolojik sistemler perspektifi sadece fiziksel mekana veya coğrafi konuma değil, aynı zamanda farklı bireylerin zihinsel, fiziksel ve sosyal işlevlerini şekillendiren daha geniş sosyopolitik bir alan sunar. Bu bağlamda çokkültürlü sosyal hizmet uygulamaları, ekolojik sistem perspektifiyle desteklenmelidir.

2. Güçlü yönler perspektifinde, çokkültürlü bir sosyal hizmet uzmanı, yaşam zorluklarının üstesinden gelme çabalarını sergileyen farklı danışanların kültürel güçlerine ve dayanıklılıklarına dikkat etmelidir. Böyle güçlü yönlerle dayalı bir odaklanma, çok kültürlü bir sosyal hizmet uzmanının dikkatini olumsuz ve zayıflatıcı anlatılardan ve stereotiplerden uzaklaştırır. Bir bireyin kültürel, etnik veya ırksal geçmişi gelenekleriyle ilişkilendirir. Güçlü yönler bakış açısı, danışana bu olumsuz stereotiplere meydan okumasına yardımcı olmak için belirli kültürel anlatılara gömülü olan müdahale stratejileri ile ilgi bilgilendirme yapabilir.

3. Çokkültürlü sosyal hizmet uygulaması, sosyal adalet ve insana haklarına saygı temeline dayandığı için politiktir. Sosyal adalet perspektifi, danışanın temel haysiyetini onurlandırır. Buna ek olarak, sosyal adalet perspektifi bireylerin ve farklı grupların maruz kaldığı ayrımcılık ve baskı eylemlerinde gömülü olan sosyal adaletsizliklere dikkat çeker.

4. Çokkültürlü sosyal hizmet uygulamasında, eleştirel perspektif

yönelimi de içeren bu müdahale stratejilerini üstlenme taahhüdünü içerir (Sisneros et. al., 2008) ve ırkçılık karşıtı bir bakış açısı, farklı danışanların deneyimlerini şekillendirmede tahakküm matrisinin etkisini kabul eder (Andersen ve Collins, 2010).

5. Çok kültürlü sosyal hizmet uygulamaları, baskıcı sosyopolitik sistemlere karşı baskının zayıflatıcı etkisini kabul ederek; ezilenlerin, yoksul halkların yanında yer alır. Bu toplumlarda değişim yaratmak için faaliyetlerde bulunur ve baskının karşısında durmayı taahhüt eder.

6. Çokkültürlü sosyal hizmet uygulamaları, insan kültürünü sosyal hizmetin temelini oluşturduğuna dair bir anlayışla şekillenir. Irk, etnik köken, cinsiyet, sosyal sınıf, cinsel yönelim, yaş ve yetenek durumu gibi faktörlerin kesişimi, deneyimin karmaşık ve çok boyutlu olduğunu ve bir bireyin kimliğinin şekillendirilebileceğini savunur.

Görülmektedir ki, kırsal ve kentsel alanda uygulanan sosyal hizmet, çokkültürlü bir perspektiften birçok teoremin kullanılmasına işaret etmektedir. Bu alanlardaki sosyal grup üyelikleri ve sosyal kimlikler genellikle damgalanmış, ikincilleştirilmiş ve marjinalleştirilmiş kimliklerdir. Buna paralel olarak, bu sosyal kimlikler sosyal bağlamda, bireye ayrıcalık, güç ve takdir kazandırabilir. Ayrıca sosyal hizmet uzmanları bu kimliklerin bir araya geldiği toplumlarda danışanlar için baskı, ötekileştirme ve yabancılaştırmaya da sebep olduğunu da gözlemleyebilir. Bunların yanı sıra, sosyal kimliklerin akışkanlığında ve karmaşıklığında, sosyal hizmet uygulayıcılarının kesişimsellik yaklaşımına kültürel açıdan yetkin bir duruma gelmeyi gerekli kılmaktadır.

3. Kesişimsellik Yaklaşımı

Kesişimsellik, ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyetin birbirlerini ne derecede ve nasıl etkilediğinin ilişkisel çalışılması sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir. İlk ortaya çıkarak teorisyen Crenshaw'dır (Yuval- Davis, 2006). Crenshaw'a göre kesişimsellik;

“Azınlık grubundan bir kadın, şehrin ana geçiş yolunda dolaşırken ortaya çıkmaktadır. ‘İrkçiliğin yolu’ ana yoldur. Bu yolla kesişen yollardan biri sömürgeciliğin yolu, bir diğeri ise ataerkilliğin yolu olabilir... Yolda dolaşan bu kadın, baskının sadece bir biçimi ile değil, her biçimiyle uğraşmak zorundadır. Baskı biçimleri yol adlarıyla da birleşerek, ikili, üçlü, çok boyutlu ve çok katmanlı baskı örüntüleri oluşturmaktadır” (aktaran Yuval- Davis 2006).

Kesişimsellik “toplumsal cinsiyetin, ırk, göç statüsü, tarih ve sosyal sınıf gibi diğer sosyal kategorilerden bağımsız olarak izole bir analitik çerçeve olarak incelenmesine karşı çıkan ikinci ve üçüncü dalga feminizmin kavramsallaştırdığı bir görüştür” (Samuels ve Ross- Sheriff, 2008). Genel

bir çerçevede “kesişimsellik çalışmalarının başlangıcı, ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyetin nasıl iç içe geçip, kesiştiğine ve karşılıklı birbirlerini nasıl ve hangi ilişkilerle kurduğuna” odaklanmıştır (Davis, 2008).

Kesişimsellik teorisyenleri, “sosyal konumları anlamamızı sağlayan sosyal kategorilerin ilişkisel olduğunu, bu bağlamda kesişimselliğin günlük hayatı yapılandıran çok boyutlu konumlandırmalarda güç ilişkilerini görünür kılmak için yararlı bir araç olarak görülebileceğini” ifade etmektedirler (Phoenix ve Pattynama, 2006). Bir başka ifadeyle “kesişimsellik sosyal kimliklere ve konumlara; sosyal konumları kuran kompleks ilişkilere ve yapısal dezavantajlara aynı anda odaklanmaktadır” (Hunting, Grave ve Hankivsky, 2015).

Kesişimsellik yaklaşımı bireylerin baskıya uğramasının yanında ulaşabileceği fırsatlara ulaşılabilmesine de zemin hazırlamaktadır. Samuels ve Ross-Sheriff (2008) “kesişimsellik, kadınların kadınlık deneyimini, birçok iç içe geçmiş ve kesişen baskılarla, farklı bağlamlarda, farklı şekillerde yaşadığı gerçeğini her zaman göz önünde bulundugunu” ifade etmektedir. Bu bağlamda kesişimsellik, “çoklu ayrımcılıklara işaret eden ve farklı kimlik oluşumlarının haklar ve fırsatlara erişimi nasıl etkilediğini anlamamıza yardım eden, bir analiz, savunuculuk ve sosyal politika geliştirme aracı olarak karşımıza çıkmaktadır” (Women’s Rights and Economic Change, 2004). Özetle “Kimliklerin sosyal ilişkilerden, tarihten ve güç yapılarının işleyişinden ortaya çıktığına ve onlarla karşılıklı kurucu bir ilişki içerisinde olduğuna” vurgu da yapmaktadır (Women’s Rights and Economic Change, 2004). Görülmektedir ki kesişimselliğin araştırmacılar tarafından farklı tanımları yapılmaktadır.

Davis’in (2008) de belirttiği gibi, “kesişimsellik bir moda terim haline gelmiş, ancak tanımı, araştırma yönteminin nasıl olacağı ve uygulanacağı” hala tartışılmaktadır. Kesişimsellik araştırmacıları, kesişimsellik yaklaşımlarını tarihe ve yönetime göre sınıflandırmışlardır. Çalışmanın bundan sonraki bölümü bu sınıflandırmalara odaklanmaktadır.

3.1. Kesişimsellik Sınıflandırmaları

Eleştirel ırk teorisini Crenshaw kesişimsellik yaklaşımına “sistematik yaklaşım ve sosyal inşaacı yaklaşım” farklarına sosyal inşaacı perspektifinden bakmaktadır. Crenshaw, yasaları eleştirerek, yasaların ya ırk temelli ya da toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığa odaklandığını ve bunun kesişimsel öznelere gerçekliğini yansıtmadığını ifade etmiştir (Nash, 2008). Crenshaw, “ayrımcılığın cinsiyet odaklı bakıldığında görünür olmadığını, ayrımcılığı bekâr-siyah-kadın kimliği olduğunu” iddia etmiştir (Women’s Rights and Economic Change, 2004). Dolayısıyla Crenshaw sistematik kesişimselliği teorik temeline dikkat çekmiştir.

3.1.1. Sistematik Keşimsellik

Sistematik keşimsellik toplumsal cinsiyetin diğer sosyal kimlik boyutlarıyla kesiştiğinin farkına varmanın yanında (Shields, 2008), kimliğin kuruluş sürecinde sistem ya da yapının etkisini ön plana çıkarmaktadır (Prins, 2006). Crenshaw, keşimsellik teorisyenlerinin hem toplumsal cinsiyeti hem de ırk kategorilerini; kategori etkileşimlerini ve siyah-kadın deneyiminin çoklu boyutlarını nasıl biçimlendirdiğini analiz edilmesinin gerekliliğini belirtmiştir (Davis, 2008). Ancak Crenshaw:

“Siyahi kadınların tarihi gerçekliklerine çok az değinmiştir: Toplumsal cinsiyet ve ırk kategorileri tarih ötesi gerçekliklermiş ve tüm siyahları ve kadın olanları zaman ve mekandan bağımsız aynı şekilde etkiliyormuşçasına analiz etmesi, tek varlıklarmış gibi çalışılması ve bu bağlamda siyah kadınlar arasında sınıf, cinsiyet, yaş, engellilik gibi durumların göz ardı edilmesi gibi sebepler” (NASH, 2008) sosyal inşaacı yaklaşımın temellerini atmıştır.

Keşimsellik teorisyenlerine göre sosyal inşaacı yaklaşımla “baskının karmaşık, çoklu, simultane işleyen bir süreç olarak anlaşılması için, keşimselliğin teorik zemini daha sağlam olan bir kavramsallaştırmasının yapılması gerekmektedir” (NASH, 2008). Bu zeminde gruplararası farklılıkların açıklanmasında, güç ilişkilerinde açıklayıcı gücün yüksek olduğu sosyal inşaacı keşimsellik yaklaşımına da değinmekte fayda vardır.

3.1.2. Sosyal İnşaacı Keşimsellik

Sistematik yaklaşım toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıf sistemlerini kavramsallaştırmıştır. Bu sistemlerin kimlik belirleyici olduğunu ve kimlikleri yapılandırdığı görülmektedir. Prins’e (2006) göre sistematik yaklaşımda özne olmak avantajlı ya da dezavantajlı bir konuma sahip olmak demektir. Bu yaklaşımla bireyler sosyal kategori taşıyıcısı haline gelmiştir. Sosyal inşaacı perspektife göre ise bireylerin özne haline gelişi bir oluş içerisinde ve burada özne olmak sadece maruz kalmak anlamına gelmemektedir (Prins, 2006). Sosyal inşaacı yaklaşım kimlik kategorilerinin birleşimine reddetmektedir. Bunun sebebi bu birleştirmenin hem ırk kategorisinin, hem de ırkçılığın anlamının sabit ve tek bir sistem gibi anlaşılıp, Yahudiler ya da mülteciler gibi grupların ırkçılığa maruz kalışlarını görmezden gelmesidir (Prins, 2006).

Sonuç olarak, sosyal inşaacı keşimsellik ve sistematik keşimsellik yaklaşımı, bireye, birey ve yapı arasındaki ilişkiye, güce, sosyal kategoriye ve sosyal konuma farklı açılardan bakmaktadır.

3.2. Kesişimselliğin Çokkültürlü Sosyal Uygulamalarına Yönelik Katkıları

Felsefe, sosyoloji, psikoloji, ekonomi, hukuk, fenomenoloji ve feminizm, ırkçılık karşıtı çalışmalar, çok kültürlülük, tarih ve sosyal hizmet gibi disiplinlerin neredeyse hepsi kesişimselliğin tam olarak ihtiyaç duyulan teori” olduğuna ikna olmuş gözükmetedirler (Davis, 2008). Çokkültürlü sosyal hizmet uygulamalarında kesişimsellik yaklaşımının sosyal hizmet teorilerinde ve pratiğinde başat olarak hizmet alanlarını tanımak, sosyal çalışmacıların kendilerini tanımları, sosyal çalışmanın sosyal adalet, savunuculuk ve eşitsizliğe dair politika geliştirmesi açısından katkı vereceği düşünülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde sosyal hizmet literatürüne katkı sağlamak amacıyla kesişimselcilik yaklaşımına ve sınıflamalarına yer verilmiştir.

Kesişimsellik yaklaşımıyla çalışan sosyal hizmet uzmanları, danışanlar ile aralarında hiyerarşik bir ilişki kursalar bile, kendilerinin de bürokratik hiyerarşide bir yerleri olduğunun, başka bir deyişle mesleki alanlarında yetkin iken; hayatın başka alanlarında ezilenlerin sınıfında olabildiklerinin farkına varmalarını sağlayan bir zemin hazırlamaktadır, şeklinde ifade etmiştir (Akbaş, 2014, s. 78). Kesişimselliğin sosyal kimliklerin anlaşılmasında; farklılıkların tanınmasında katkı sağlamasının yanında, kimlik oluşumundan çok daha fazlasını içermekte, birey-yapı ilişkilerini açığa çıkartarak sosyal politika oluşturulmasına, eşitsizliklerin açığa çıkarılmasına ve sosyal adalete katkı sağlanmasına zemin hazırladığı görülmektedir.

Sonuç

Toplum kalkınmasında ve sosyal hizmetlerin sunulması noktasında kültürel farklılıklara duyarlı bir yaklaşımın benimsenmesi, kaçınılmaz olarak çokkültürlü sosyal hizmet uygulamalarını gerekli kılmaktadır. Çokkültürlü sosyal hizmet uygulamaları, kültürel farklılığa sahip bireyler ve gruplar üzerinde olumlu etki bırakacaktır. Toplum kalkınması için öğrenmeyi teşvik eden; duyarlılığı ve etkiliği fazla olan hizmetlerin, farklı toplumlara uygun olacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Sosyal hizmet uygulamalarında kültürel yetkinlik süreklilik arz eden bir durumdur. Sosyal hizmet uzmanının mesleği gereği kültürleri değişik perspektiflerde okuması; kültür sembollerini ve kültürel dokuyu anlaması; bu çabayı bireylerin, grupların ve toplumların karşılaştığı sorunların çözümünde merkezi bir faktör olarak kabul etmesi gerekmektedir.

Özetle, sosyal hizmet uzmanlarının, toplumu ve kültürel özelliklerini, farklılıklara saygı ve kültüre duyarlılık başta olmak üzere mesleki etik ilkeler çerçevesinde çokkültürlü sosyal hizmet uygulamalarını farklı perspektiflerden yürütmesi önem arz etmektedir. Tek kültürlü bir toplum organizasyonundan çok kültürlü bir organizasyonuna geçişte; kurum kültürünün nasıl olduğunu, hangi politikaların ya da uygulamaların kültürel çeşitliliği kolaylaştıracağını ve değişimin nasıl uygulanacağı belirlemede sosyal hizmet uzmanı çok önemli bir değişim ajanıdır.

Kaynakça

- Akbaş, E. (2014). *Sosyal çalışmada çağdaş eleştirel perspektifler*. SABEV Yayınları.
- Allen-Meares, P. (2007). Cultural Competence: An Ethical Requirement. *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work*, 16(3-4), 83-92.
- Andersen, M. & Collins, P. (2010). Why race, class and gender still matter. In Margaret L. Andersen and Patricia Hill Collins (Eds.), *Race, class & gender: An anthology* (pp. 1-17) Belmont, CA: Wadsworth/Cengage Learning
- Ariel, S. (1999). *Culturally competent family therapy: A general model*. Praeger/Greenwood
- Azzopardi, C. & McNeill, T. (2016). From Cultural Competence to Cultural Consciousness: Transitioning to a Critical Approach to Working Across Differences in Social Work. *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work*, 25(4), 282-299.
- Birkenmaier, J., Berg-Weger, M. & Dewees, M. P. (2014). The practice of generalist social work. Routledge.
- Birleşmiş Milletler. (1955). *Toplum kalkınması aracı ile sosyal gelişme* (Çev. Salih Nejat Candan). SSYB Yayınları.
- Combs, G., & Freedman, J. (1996). *Narrative therapy: The social construction of preferred realities*. Norton.
- Cornell, S. (2000). That's the story of our lives. In P. Spickland & W. J. Burroughs (Eds.), *Narrative and multiplicity in constructing ethnic identity* (pp. 41-51). Temple University Pres.
- Crenshaw, M. (2001) The Causes of Terrorism. *Comparative Politics*, 13, 379-399. <http://dx.doi.org/10.2307/421717>.
- Daley, M. R. (2010). A conceptual model for rural social work. *Contemporary Rural Social Work*, 2(1), 1-7.
- Daley, M. R. (2015). *Rural social work in the 21st century*. Lyceum Books.
- Davis, K. (2008). Intersectionality as buzzword: A sociology of science perspective on what makes a feminist theory successful. *Feminist theory*, 9(1), 67-85.
- Duyan, V. (2008). *Sosyal hizmeti anlamak*. Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi, Yayın No. 11, Ankara.
- Duyan, V. (2010). *Sosyal hizmet temelleri, yaklaşımları ve müdahale yöntemleri*. Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını.
- Fook, J. (2012). *Social work: A critical approach to practice* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Güvenç, B. (2010). *İnsan ve kültür*. Boyut Yayınları.
- Gitterman, A., & Germain, C. B. (2008). The life model of social work practice:

Advances in theory. Columbia University Press.

Hair, H. J. & O'Donoghue, K. (2009). Culturally Relevant, Socially Just Social Work Supervision: Becoming Visible Through a Social Constructionist Lens. *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work*, 18(1-2), 70-88.

Healy, K. (2000). *Social work practices: Contemporary perspectives on change*. Sage.

Healy, L. M. & Link, R. J. (2011). *Handbook of international social work*. Oxford University Press.

Heiner, R. (2002). *Social problems: An introduction to critical constructionism*. Oxford University Press.

Hendricks DSW, ACSW (2003). Learning and teaching cultural competence in the practice of social work. *Journal of Teaching in Social Work*, 23(1-2), 73-86, DOI: 10.1300/J067v23n01_06

Ho, M. K., Rasheed, J. M. & Rasheed, M. N. (2004). *Family therapy with ethnic minorities*. Sage.

Holley, L. C., Stromwall, L. K. & Bashor, K. E. (2012). Reconceptualizing stigma: Toward a critical antioppression paradigm. *Stigma Research and Action*, 2, 51-61.

<https://digitalcommons.murraystate.edu/crsw/vol7/iss2/5>

Hunting, G. Grace, D. & Hankivsky, O. (2015). Taking action on stigma and discrimination: An intersectionality-informed model of social inclusion and exclusion. *A Global Journal of Social Work Analysis, Research, Policy, and Practice*, 4 (2), 101-125

Kaypak, Ş. (2012). Ekolojik turizm ve sürdürülebilir kırsal kalkınma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(22), 11-29.

Kilpatrick, A. C., & Holland, T. P. (2009). *Working with families: An integrative model by level of need*. Pearson.

Kut, S. (1988). *Sosyal hizmet mesleği nitelikleri temel unsurları müdahale yöntemleri*. Ankara.

Laird, J. (1989). Women and stories: Restorying women's self construction. In M. McGoldrick, C. H. Anderson, ve F. Walsh (Eds.). *Women in families* (pp. 427-450). Norton.

Longress, J. (2000). *Human behavior in the social environment* (3rd ed.). New York, NY: Peacock Inc

Lu, Y. E., Lum, D. & Chen, S. (2001). Cultural Competency and Achieving Styles in Clinical Social Work. *Journal of Ethnic and Cultural Diversity in Social Work*. 9(3-4), 1-32.

National Association of Social Workers (NASW). (2008). *Code of ethics*. Retrie-

ved from <http://www.socialworkers.org/pubs/code/default.asp>

- Nylund, D. (2006). Critical multiculturalism, Whiteness, and social work: Towards a more radical view of cultural competence. *Journal of Progressive Human Services*, 17(2), 27-42.
- Oleveson, J., Conway, P. & Shaver, C. (2004). Defining rural for social work practice and research. In T.L. Scales, C.L. Streeter (Edt), *Rural social work: Building and sustaining community assets* (2.Edition, pp. 9-20). New Jersey: Wiley.
- Özgür, Ö. (2014). *Çokkültürcü sosyal çalışma*. SABEV Yayınları.
- Phoenix, A. & Pattynama, P. (2006). Intersectionality. *European Journal of Women's Studies*, 13 (3), 187-192.
- Piché, T., Brownlee, K. & Halverson, G. (2015). The Development of Dual and Multiple Relationships for Social Workers in Rural Communities. *Contemporary Rural Social Work Journal*, 7(2), 5.
- Popkin, S. J., Gallagher, M., Hailey, C., Davies, E., Buron, L., & Hayes, C. (2013). CHA residents and the plan for transformation. Retrieved from <http://www.urban.org/publications/412761.html>
- Prins, B. (2006). Narrative accounts of origins: a blind spot in the intersectional approach? *European Journal of Women's Studies*, 13(3), 277-90.
- Pugh, R. & Cheers, B. (2010). *Rural social work: An international perspective*. Policy Press.
- Rasheed, J. M., & Rasheed, M. N. (1999). *Social work practice with African American men: The invisible presence*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Saleebey, D. (2012). *The strengths perspective in social work practice: Advancing core competencies* (6th ed.). Boston, MA: Pearson.
- Samuels, GM. & Ross-Sheriff, F. (2008). *Identity, oppression, and power: Feminisms and intersectionality theory*. Sage Publications.
- Sarı, E. (2009). Mardin’de Kültürlerarası İletişim Ve Kültürel Kimliğin/Farkın İnşası, *Alternatif Politika*, 1(2), 227-259.
- Severcan, S. (2016). Kültür ve medeniyet. Mefail Hızlı (Ed.). *İslâm Medeniyetinin Doğuşu ve Kaynakları İçinde* (22-43). Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Shields, SA. (2008). Gender: An intersectionality perspective. *Sex roles*, 59(5), 301-311.
- Sisneros, J., Stakeman, C., Joyner, M. C.& Schmitz, C. L. (2008). *Critical multicultural social work*. Chicago, IL: Lyceum Books.
- Su, D. W, Rasheed, M. N., & Racheed, M. J. (2016). Multicultural Social Work Practice. (2nd Edition, 41-62). *Theoretical Foundations for Multicultural Social Work Practice*, Published by John Wiley & Sons, Inc. Hoboken, New Jersey

- Teater, B. (2014). *Sosyal hizmet kuram ve yöntemleri uygulama için bir giriş*. Nika Yayınevi.
- Thompson, N. (2013). *Kuram ve uygulamada sosyal hizmeti anlamak* (Ed. Özlem Cankurtaran ve Burcu Hatipoğlu Eren). Dipnot Yayınevi.
- Tolunay, A. ve Akyol, A. (2006). Kalkınma ve kırsal kalkınma: Temel kavramlar ve tanımlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 2, 116-127.
- United Nations Human Rights. (1966). International covenant on civil and political rights. Retrieved from <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>
- United Nations Women. (1979). Convention on the elimination of all forms of discrimination against women. Retrieved from <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>
- United Nations. (1989). Convention on the rights of the child. Retrieved from <http://www.ohchr.org/documents/professionalinterest/crc.pdf>
- United Nations. (1996). The international bill of human rights. Retrieved from <http://www.ohchr.org/documents/publications/compilation1.1en.pdf>
- United Nations. (1996). The international bill of human rights. Retrieved from <http://www.ohchr.org/documents/publications/compilation1.1en.pdf>
- Uzunaslın, Ş. ve Gökçearslan Çifci, E. (2019). Sosyal Hizmet Uygulamalarında Kültürel Yetkinliği Geliştirmenin Önemi. *Journal Of Society And Social Work*, 30(1).
- Van Soest, D. (2011). Human rights and social and economic justice. In D. Lum, *Culturally competent practice* (ch. 3). Belmont CA: Brooks/Cole.
- Women's Rights and Economic Change. (2004). Intersectionality: a tool for gender and economic justice. Erişim adresi: <https://www.awid.org/publications/intersectionalitytool-gender-and-economic-justice> ,Erişim tarihi: 15.05.2023.
- Yağcı, M. M. (2007). *Yöresel Kültür Farklılıklarının 7- 9 Yas Grubu Çocukların Resimlerine Yansımaları (Ankara ve Mardin İlleri Örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Yaman, Ö.M., ve Akyurt, M.A. (2013). Sosyal hizmete kültürel yaklaşım: 2011 Van depremi örneği. *Sosyoloji Dergisi*, 3(26): 105-144
- Yuval-Davis, N. (2006). Intersectionality and feminist politics. *European Journal of Women's Studies*, 13(3), 193-209.

BÖLÜM 15

**TÜRKİYE’DE NEOLİBERAL
POLİTİKALARIN SÖYLEM-TARİHSEL
YAKLAŞIMLA ÇÖZÜMLENMESİ:
1989 WASHINGTON MUTABAKATI
EKSENİNDE 32 SAYILI KARAR
VE SERMAYE HAREKETLERİNİN
SERBESTLİĞİ**

Selahattin OKUROĞLU¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Gazetecilik Bl..
mselahattinokuroglu@gmail.com Orcid:0000-0003-4468-1285

Giriş

Bu çalışmada 1989'da Washington Mutabakatının açıklanmasından kısa süre önce Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun sermaye hareketlerini serbest bırakma kararı, haber söylemi çerçevesinde ele alınmıştır. Tarihlerin kronolojik olarak bu kadar yakın olması bir yana, Bakanlar Kurulu'nun *Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Kararı* ile Washington Mutabakatının şartları arasındaki benzerlik Türkçe alan yazınında dikkatten kaçmıştır. 7 Ağustos 1989 kararnamesinin yıkıcı sonuçları, günümüzde oldukça açık ifade edilebilmektedir. Üretimi ithal girdiye bağımlı olan ve sürekli dış ticaret açığı veren Türkiye'de, sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, bir süre sonra daha büyük sermaye açığına neden olmuş, ulusal para birimi daha çok değer yitirmiştir (Cansen, 2023). Ülkenin içine girdiği kısır döngüden çıkmak için, politik bir alternatifin dile getirilemiyor oluşu hegemonya kavramıyla örtüşmektedir. Küresel ve ulusal boyuttaki hegemonyayı çözümlemek için, neoliberal doktrinin politika belgesi olarak Washington Mutabakatını ve bunun hükümet kararlarıyla benzerliklerini ele almak yararlı olabilir. 1989'dan bugüne, Washington Mutabakatı ve mutabakat eksenindeki politikaları uygulayan ülkeler üzerine dünya çapında geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Aynı eksende, neoliberal doktrinin tarihi üzerine çok sayıda çalışma yayınlanmıştır. Dolaşısıyla, dünyada Washington Mutabakatı ve neoliberal düşünce konusunda yapılan çalışmalar, Türkiye'de yaşananları aydınlatmaya yardımcıdır.

Türkiye'de yanlı olarak işleyen kültürel ya da iletişimsel pratikler, sadece ülke içindeki eşitsiz ekonomik konumları ve politik çözümsüzlüğü üretmekle kalmamakta, emperyalizm modeline bağlı mevcut küreselleşmeyi sürdürmektedir. Böylece, hegemonyanın ekonomik, siyasal ve askeri boyutları, dünya sisteminin parçasıdır; ancak, Türkiye içinde ülkenin bağımlı konumunu destekleyen çıkar grupları etkilidir. Dış politikaya ilişkin tercihlerin Türkiye'yi Batı hegemonyasına sokması ayrı bir çalışmanın konusu olarak incelenmelidir. Ancak, hegemonyanın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra askeri boyutta kurulduğu; hemen ardından ekonomik ve siyasal alana uzandığı söylenebilir (Küçük, 2007, s. 161-175). Son kırk yılın neoliberal politikalarından doğan kriz hali ise, hegemonyanın kitle iletişimi ve kültür yoluyla desteklenmesi; dahası, küreselleşmeye eklemlenmiş toplumsal grupların genişlemesiyle ilgilidir.

Washington Mutabakatının, neoliberalizmi özetleyen bir metin olduğu konusunda genel uzlaşısı bulunmaktadır. Mutabakat, gelişmekte olan ülkelerin kredi/finansman bulabilmeleri için ithalatı ve sermaye hareketlerini serbest bırakmaları; ayrıca, kamu kaynaklarını belli alanlara yönlendirmeleri şartlarını getirmektedir. IMF, Dünya Bankası ve ABD Maliyesi tarafından desteklenen mutabakatın orijinal hali, iktisatçı John Williamson'ın açıkladığı on maddeden oluşmaktadır (Williamson, 1990). Mutabakat sa-

dece Batılı kreditorler arasında değil, krizden çıkmak için her şeye razı Latin Amerikalı liberal politikacılar arasında da kabul görmüştür.

1. 1980 Sonrası Neoliberal Politikalar ve Washington Mutabakatı

Küreselleşme açısından belirleyici olan neoliberal doktrin, bir grup akademik seçkinin yirminci yüzyıl boyunca süren mücadelesinin eseridir. Washington Mutabakatı, neoliberalizmin akademik ve siyasi seçkinler arasında bilinen bir konu olmaktan çıkıp dünya kamuoyuna ilan edilmesini sağlamıştır. Uygulamadaki haliyle, neoliberalizm mutabakatta sıralanan ilkeleri içermektedir: Kamuda tasarruf/kemer sıkma, özelleştirme, liberalizasyon, deregülasyon (düzensizleştirme) ve sermaye hareketlerine uluslararası serbestlik. Neoliberal reformlar ilk olarak 1980’lerde Şili’de, Britanya’da ve Amerika Birleşik Devletleri’nde hayata geçirilmiştir. 1989’da sosyalizmin çöküşünden sonra neoliberalizm küresel hegemonya kurmuş; Orta ve Doğu Avrupa’yı da dönüştürmüştür (Overbeek ve Van der Pijl, 1993, Ther, 2016). Önceleri neoliberal politikalar, kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesi ve ulusal hükümetlerin ekonomideki etkisinin azaltılmasına odaklanırken; 1990’lı yıllardaki ikinci dalga, sağlık ve emeklilik gibi temel devlet işlevlerinin özelleştirilmesi ve uluslararası finansal piyasaların kontrolsüz bırakılması biçiminde uygulanmıştır. Böylece neoliberalizm, 2008-2009 krizlerine yol açmış ve özellikle Doğu Avrupa üzerinde yıkıcı etkileri olmuştur (Ther, 2016).

Washington Mutabakatı, ulusal politikalara müdahalenin gerekçesi olarak dünya pazarının gelişmesini göstermekte; ancak, bunun için yatırımcı haklarının korunmasını öncelemektedir (Williamson, 2002). Dünya ekonomisinin gelişmesi adına, ulusal ekonomilerin gelişmesinin geri planda bırakılması, ilk anda göze çarpan çelişkidir. Bu noktada, küresel sermayenin gelişmesinden ulusların da faydalanacağı iddiası, mutabakatın doktriner yönünü ortaya koymaktadır.

2. Neoliberal Doktrinin Gelişimi

Neoliberalizmin Birinci Dünya Savaşı sonrası gelişen bir doktrin olduğu son otuz yılda, yavaş yavaş ortaya çıkarılmıştır. Düz anlamıyla, ‘o kadar kötü görünmeyen’ Washington Mutabakatının yıkıcı sonuçlar doğurmasının nedeni, geri plandaki doktriner ve emperyalist yaklaşımdır. Bu yaklaşım, neoliberal kuramcılarının erken dönemden itibaren çalışmaları taranarak ortaya çıkarılabilir. Tarih ve sosyal bilimler alanındaki çalışmalar, neoliberal küreselleşmenin ve bu ekseninde izlenen doktriner politikaların, objektif bilimsel yaklaşımla savunulmasının mümkün olmadığını göstermiştir (Plehwe, 2009; Slobodian, 2020). Yine de doktrin akademik çalışmalar çerçevesinde 100 yıl kadar önce tasarlanmıştır ve bilim tarihinin

parçasıdır. Neoliberalizmin temelinde, normatif ekonomi politiği savunan Viyana Okulu ve Alman Freiburg Okulu bulunmaktadır. Devletleri ekonominin yönetimindeki rolünü küçültmeyi amaçlayan liberal-enternasyonal düşünceden farklı olarak otoriter ve müdahaleci politikaları savunan ordo-liberalizm on dokuzuncu yüzyılın sonunda gelişmiştir (Ptak, 2009: 99). Neoliberalizm, ordo-liberal düşünceyi ulus ölçeğinden küresele taşır. Böylece, dünya ekonomisini korumak için ulus-devletlerin otoritesinden yararlanmak isteyen neoliberal küreselleşme, liberal idealin kozmopolitizm hedefinden farklıdır; emperyalist karakteri gizleyen *militan küreselcilik*, neoliberalizmi tanımlamak için daha uygun bir kavramdır (Slobodian, 2020, s. 38). Çalışmaları tanımlayan genel bir kavram olarak neoliberalizm sözcüğü ise akademik alan, iş dünyası ve siyasal seçkinler arasındaki etkileşimin eseri olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan önce tanımlanmıştır; Bu durum küreselleşmenin dayatmacı karakterini; ayrıca, hegemonya kavramıyla bağlantısını anlamaya yardımcıdır.

Washington Mutabakatı tüm ülkeler için aynı reçeteyi dayatmakta, küresel pazarın homojen olabileceği varsayımı ise, yine varsayımsal tam rekabet halinin ölçeğini ulusaldan küresele çıkarmaktadır. Mutabakat, yatırımların deregüle edildiği plansız koşullarda, sermayeye imtiyaz tanımının yatırımları artıracığını savunmaktadır. Tüm bu varsayımlar, doktriner ve sübjektiftir. Devletlerin egemenliği kullanma biçimleri için bir çerçeve tanımlamak, sermayenin uluslararası dolaşımı üzerindeki engelleri kaldırmak ve refahın yegâne kaynağı kabul edilen sermayeyi, halkın yoksullaşması pahasına desteklemek gibi önlemler temelde klasik ekonomi politiğin 200 yıldan eski ön kabulleriyle bazı benzerlikler taşımaktadır. Öte yandan, bu ön kabullerin hatalı olduğu uzun zaman önce fark edilmiştir. Sonuçta, neoliberalizmin öncüsü Alman ordo-liberalizmi, serbest piyasanın aslında serbest olmadığını; piyasanın ancak onu koruyan devlet otoritesi ve hukuki düzenle ayakta durabileceğinin itiraf edilmesine dayanır. Bu açıdan bakıldığında, asıl çalışma konusu iktisat değil, iktisadı çevreleyen kurumlardır (Slobodian, 2020, s.22). Bu düşünceler, devletten fazla hoşlanmayan ve günün birinde devletlerin büyük ölçüde sahneden çekileceğini düşünen liberal ütopyanın tutarsızlığının sonucudur. Neoliberaler ulus devletleri, küresel düzene itaat etmeleri kaydıyla, sermayeyi kitlelerden koruyacak başlıca unsur olarak doktrinin merkezine yerleştirmişlerdir. Ancak bu noktada, devletlerin fazla demokratik ve ulusalcı olması ihtimaline karşı, liberal aydınlanmanın farklı bir kuramı olan negatif haklar düşüncesini yeniden ele almışlardır (Öztürk, 2015).

2.1. Neoliberalizm Açısından Küreselleşme ve Dünya Sistemi

Williamson (1990), Washington Mutabakatını tanıtan makalesinde neoliberal sözcüğünü kullanmaz. Bu tarihten sonra da yaklaşık yirmi yıl

boyunca neoliberalizm görece gizemini korumuştur. Neoliberal literatür büyük ölçüde Almancadır ve sınırlı bir akademik çevrenin dışında fazla bilinmemiş; daha doğrusu, kurucuları görüşlerini kamuoyuna fazla tanıtmaktan kaçınmıştır. Dolayısıyla, neoliberal çalışmaların ve bunların arasındaki bağlantıların ortaya çıkarılması, tarihçilerin yıllar süren çalışmalarıyla mümkün olmuştur (Slobodian, 2020, s.14). Neoliberalizm uluslararası politikayı yönlendirmeye çalışan; ancak, on yıllar boyunca beklemede kalan bir kuramlar bütünü, aynı zamanda doktrin ve paradigmadır. Sanayi toplumlarının post-kolonyal ve post-Fordist dönemiyle örtüşen bir ideoloji ve politikalar bütünü olarak da kabul edilebilir. 1970’ler boyunca neoliberalizmin yavaşça kabuğundan çıkması, Üçüncü Dünya’nın kalkınma çabalarından duyulan endişenin sonucudur; bu durum doğrudan neoliberal doktrin on dokuzuncu yüzyıl sömürgeciliğine dayanan kökenleriyle ilgilidir. Batılı yatırımcıların yeni pazar ve tedarikçi arama çabalarının, Fordizm’in krizine karşı çıkış yolu arayan hükümetler tarafından desteklendiği de söylenebilir. Neoliberalizmin ve post-Fordizmin birlikte yükselişi, 1980’den itibaren Batılı ülkelerde neoliberal hükümetlerin kuruluşunu ve Keynesçi refah devleti politikalarının terk edilmesini getirmiştir.

Türkiye’de neoliberalizm, uzun süre entelektüellerin kurguladığı bir kavram gibi sunularak marjinalize edilmiştir. Son yıllarda ise neoliberal politikacılar dahi kavramı olumsuzlamakta ve kendilerinden uzak tutmak için farklı anlamlarda kullanmaktadır. Neoliberalizmi tanımlamayı zorlaştıran bu durum, Louis Althusser’in savunduğu anlamda ideolojinin gizil karakterine uygundur (Althusser, 2001). Kavram etrafında yaratılan belirsizlik, benzer bir durumu betimleyen hegemonya olgusunun da özelliğidir; aksi durumda *status quo* apaçık tanımlanabilen söylemlere dönüşüp kolayca dağılacaktır. Tüm belirsizlikler, neoliberalizme karşı politikaların geliştirilmesi noktasında gözlenen ataletin ve kamusal düzeydeki edilgenliğin belirtileri arasındadır. Türkiye’de kavramın tanımlanması çerçevesinde görülen çelişkilere rağmen, neoliberalizmin ve ona bağlı küreselleşmenin tanımı oldukça durudur. Tek cümleyle neoliberalizm, ekonomi ve kaynaklar üzerindeki ulusal egemenliğin, uluslarüstü otoritelere ve küresel sermayeye devridir. Frederich August Hayek’in gençlik idealinin ifadesiyle, ulusal egemenliğin sadece kültürel alanla ve güvenlik gibi kamu hizmetleriyle sınırlı kalması, ekonomik alandaki egemenliğin uluslarüstü yatırım hukukuna bırakılmasıdır (Slobodian, 2020, s.188). Bu noktada sorun, uluslarüstü sermayeyi ve sistemi yine ulus devletlerin koruması ve bunu kendi halklarına karşı yapmalarıdır.

Neoliberalizmin ekonomi alanında bir yaklaşım olarak kabul edilmesi, tanımlanmasında yaşanan zorluğun nedenleri arasındadır. Neoliberalizm öncelikle sosyoloji, hukuk ve siyaset bilimi ile ilişkilidir; Hayek örneğinde görülebileceği gibi, felsefeden de yararlanılmıştır. Dolayısıyla zaman

içerisinde ekonominin, neoliberalizm bağlamındaki en az önemli disiplin haline geldiği kabul edilebilir (Slobodian, 2020). Özellikle 1938’de Paris’te düzenlenen Lippmann Kolokyumu’ndan sonra, -artık kendilerine neoliberal adını veren- akademik öncüler, matematiksel anlamdaki ekonomi biliminin, kendi kurguladıkları ekonomik yapıya uymadığını fark etmişlerdir (Slobodian, 2020, s.155). Bu noktada, yirminci yüzyılda neoliberal iktisatçıların karşılaştığı başlıca zorluk John Maynard Keynes’in geliştirdiği makroekonomi disiplini. Makroekonominin gereği ulusal iktisat politikasıdır; bu eksende, Keynes’in genel teorisi her durumda ulusal kalkınma ve planlama gibi politikaları desteklemektedir (Aren, 1989).

2.2. İmparatorluklar Olmadan Müdahale ve Küreselleşme

Neoliberalizmi 1978’de gündeme getiren Michel Foucault, kavramın tanımı için iki ifade kullanmaktadır: Yasal müdahalecilik ve devlet (devletçilik) korkusu (Foucault, 2008, s. 76 ve 167). Neoliberalizmin önerdiği dünya sistemi yaptırım aygıtlarına ihtiyaç duymaktadır. Milletler Cemiyeti (MC) ya da manda rejimi gibi yapıların çöktüğü İkinci Dünya Savaşı sonrasında güce dayalı mekanizmalar yerine finansal yaptırımların, söylemlerin ve ideolojik işleyişin ağırlığı artmıştır. Daha İkinci Dünya Savaşı’ndan önce, imparatorlukların dağılacağı ve bir daha kurulamayacağı görülmüştü (Bonn, 1934). Böylece, tehditlerin üstesinden gelen otoriter bir liberalizm ve militan küreselleşme düşüncesinin temelinde, Britanya küresel ticaret imparatorluğuna duyulan özlem yatmaktadır. Avrupa’da ise Avusturya-Macaristan’ın oluşturduğu serbest ticaret bölgesi ve Osmanlı Devleti, neoliberaler açısından özlemle hatırlanan serbest ticaret bölgeleri kurmuştu (Slobodian, 2020, s. 55 ve 103). Ludwig von Mises ve Lionel Robbins, küresel sistemin Britanya’yı model alan bir düzende inşa edilmesi idealini birçok kez dile getirmiştir (Mises, (1919) 1983; Robbins, 1937). Kullandıkları Britanya modeli dünya sistemini etkilemekte kısmen başarılı olmuştur. Eric Hobsbawm’a göre Birinci Küreselleşme, 1870-1914 arasında yaşanmıştır (Hobsbawm, 2017). Günümüzdeki küreselleşme, Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki bu döneme benzemektedir. Öte yandan, Britanya olmadan Britanya İmparatorluğu küreselleşmesinin yeniden kurulması ya da yitik bir geçmişin canlandırılması kendi içinde çelişkilidir. Karşıt düşünceleri çağdışı olmakla suçlayan neoliberaler, gerçekte on dokuzuncu yüzyılın hatırasına bağlıdırlar. Ağır çelişkilerin gizlenmesi, dünya çapında tekrar eden krizlerin çözümsüz bırakılmasının da nedenidir.

Ulusal pazarların dış ticarete açılmaya zorlanması ve yabancı yatırımcılar için sınırların kaldırılması, neoliberalerin küreselleşme adına savundukları politikalar. Söz konusu serbestlik, tek yönlüdür; hammadde-mamul akışındaki mevcut yapının korunmasını amaçlayan müdahaleler içermektedir. Dünya üretimindeki verili durumun korunması; basitçe,

sanayileşmiş ülkelerin sanayileşmiş, diğerlerinin ise tarımsal ekonomiler olarak kalması gerektiği düşüncesi, doktrinin temel ilkeleri arasındadır. Buna göre, tarımsal ülkelerin, planlı kalkınma ve korumacılık politikaları verimsizdir ve rekabet bozucu girişimler olarak engellenmelidir (Robbins, 1937, s.153). Aynı eksenle neoliballer, sanayileşmiş ülkelerin tarımsal korumacılık ve sübvansiyon uygulamasına karşı çıkmışlar; bu politikanın az gelişmiş ülkeleri sanayileşmeye teşvik ettiğini dile getirmişlerdir. Öte yandan, neoliberal politikaların uygulamaya geçirilmesi, güç politikasıyla ve Batılı dünya sistemi çerçevesinde mümkün olmuştur. Dolayısıyla neoliberalizm, tarımsal ekonomilerin sanayileşmesini engellemiş; ancak, Batılı sanayilerin tarımsal korumacılığını engellemekte başarısız olmuştur. Sonuçta, az gelişmiş ülkelerde sanayileşme politikaları uygulanamazken, tarım da çökmektedir. Bu durum, neoliberal küreselleşmenin, oldukça kısa sürede çoğu ülkeyi ekonomik iflasa sürüklemesinin başlıca nedenidir.

2.3. Mises'in Kapitalist Enternasyonal ve Uygarlık Misyonu Olarak Sömürgecilik

Neoliballer, 1930'larda İsviçre'de MC çatısı altında toplanarak kendi ekollerini kurmuşlardır. Bu bağlamda neoliberalizm, Cenevre Okulu olarak adlandırılabilir (Slobodian, 2020, s.25). "Okul" başlangıçta, Viyana Ticaret Odasında danışman olarak çalışan Ludwig von Mises'ten ibaretti. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, kalkınma çabasına girişmiş ulus devletlerle kuşattığı Avusturya'da Mises, yoksullaşan üst sınıftan gençleri yanına çekmiş ve düşüncelerini yaymıştır. Sonraki yıllarda Mises, Uluslararası Ticaret Odası ve Milletler Cemiyeti Mandalar Komisyonu için çalışarak, iktidar ve sermaye seçkinleri arasındaki konumunu güçlendirdi.

Mises'in doktrini, işçi sınıfının enternasyonal (proletarya) karşısında, sermaye sınıfının enternasyonalinin kurulmasına dayanır. Aynı çerçevede neoliballer, kapitalizmi ve sermaye sınıfını Batıya özgü olgular olarak görmektedir; dolayısıyla sermayenin uluslarüstü egemenliğini, aynı zamanda Batının dünya hâkimiyeti ve emperyalizmin uygarlaştırıcı misyonu adına gerekli kabul etmişlerdir. Emperyalizmin savunulması ve uluslararası ilişkiler gibi konulara odaklanan ilk neoliberal çalışma, Mises'in 1919 tarihli *Ulus, Devlet ve Ekonomi* adlı kitabıdır (Mises, 1983). Mises'e göre (1983, s.124) emperyalizm tarihsel sürecin ilerlemesi açısından gereklidir ve beyaz olmayan nüfus, kendi iyiliği adına, beyazlar tarafından yönetilmelidir. Öte yandan, Mises'in övdüğü emperyalizm, Batılı ülkelerin koloni kurma ve sömürgecilik faaliyetleridir. Örneğin Osmanlı ya da Çin genişlemesinin uygarlık adına bir misyonu olabileceğini kabul etmez. Sermayeyi emperyalizmin ve Batı uygarlığının temeli olarak konumlandırması ise, neoliberalizmin sınıfsal doktrini açısından önemlidir. Mises'in başlıca endişesi, Avrupa ve ABD'de adil bölüşüm gibi taleplerle harekete geçen işçi

kitlelerin sermayeye zarar vermesiydi. Ulus devletler, çoğunluğu oluşturan işçi ve köylü kitlelerin taleplerini yerine getireceği için, ulusları ve demok-rasiyi sınırlandıracak uluslarüstü hukuku ve sermaye özgürlüğünü koruyacak bir dünya sistemi tasarısını ilk kez Mises ortaya atmıştır. Dolayısıyla neoliberalizm daha başlangıcından itibaren bir küreselleşme doktrindir. Mises, *Sosyalizm* adlı çalışmasında ise, devletin piyasaları düzenleyerek kalkınmayı ve refahı sağlamasını, habis ve gizil türden bir sosyalizm olarak nitelendirmektedir (Mises, 1962, s.564). Genelde Sovyetler Birliği'nden örnekler vermekle birlikte, Alman Nasyonal Sosyalizmini ve İtalyan Faşizmini de sosyalist olarak nitelendirmiştir (Mises, 1962, s. 572).

Mises'in, on dokuzuncu yüzyıl sistemini sürdürmek isteyen Batılı elitlerin genel eğilimlerini temsil ettiği söylenebilir. Başlıcaları Moritz Bonn, Haberler ve Robbins olan düşünürler, Milletler Cemiyeti çatısı altında Mises ile bir araya geldiler. Mandalar Komisyonu için çalışan Bonn, 1934'te *Sömürgeleşme ve Karşı Sömürgeleştirme* (Decolonization and Counter-Colonization) adlı ünlü bildirisini yayınladı. Britanya Kraliyet Dış İlişkiler Enstitüsü (Chatham House) tarafından yayınlanan bildiride Bonn, Mises'in düşüncelerini daha derli toplu bir çerçevede İngiliz seçkinlere sunmuştur. Bildiri, sosyal bilimlere *dekolonizasyon* kavramını kazandırdığı için özellikle önemlidir. Bonn'a göre, tarihsel sürecin ilerlemesini sağlayan ve uygarlığı kuran unsur kapitalizm ve kapitalistlerin kaynaklara hükmetme arzusudur. Kapitalizm ise, sadece Avrupa'ya ve Avrupa kent-soylulara özgü tarihsel bir kategoridir. Bu nedenle, dünya üzerindeki tek uygarlık Batı uygarlığıdır; kapitalizmin yayılması ve Avrupalı olmayan halkların uygarlaşması için de kolonizasyon (sömürgecilik) tek seçenektir. Bonn'a göre, kendi kendine Batı kolonizasyonunu benimseyen Japonya, olumlu bir örnektir. Buna karşın, Batılılaşma yolunda adımlar atan ancak topraklarındaki Avrupa ve Helen kolonizasyonuna son veren Türkiye Cumhuriyeti olumsuz bir örnektir (Bonn, 1934, s. 846). Bonn'a göre, Birinci Dünya Savaşı sonrasına başlayan dekolonizasyon süreci durdurulamayacak ve bu durum uygarlığa zarar verecektir. Bağımsızlığını kazanan halklar, sömürgecilik döneminden daha büyük bir yoksulluğa düşecek; aynı zamanda Batılı yatırımcıları kaynaklarından mahrum edecekleri için Avrupa'nın refahı gerileyecektir. Bu durumda yapılması gereken karşı-sömürgeleştirme (counter-colonization) yoluyla, eski sömürgelerin yeniden Batı hâkimiyetine girmesidir. Bonn, bunun için Batılı yatırımcıların dünya pazarlarına girişi önündeki engellerin kaldırılmasını ve yeni ülkelerin egemenliğinin sınırlandırılmasını önermektedir. Basitçe, ulusal sınırlar ve hukuk sadece yerliler için geçerli olmalı; sermaye ya da mallar için işlevsiz kalmalıdır. Yeni ulusların, ekonomileri ve kaynakları üzerinde egemenlik kurmasına izin verilemez (Bonn, 1934). Bu sözler, günümüzdeki küreselleşmeyi oldukça yalın biçimde betimlemektedir.

Mises gibi Bonn'un düşünceleri de dogmatiktir ve ortaya attığı savların objektif bir dayanağı yoktur. Bu bağlamda, mallar ve sermaye için sınırlar kaldırıldığı takdirde, dünya ekonomisinin en verimli biçimde işleyeceğini öne süren Haberler, neoliberal doktrine bilimsel destek sağlamıştır. Haberler'e göre, dünya gezen farklı yerlerdeki kaynakları içeren bir bütündür (Haberler, 1936). Emegın serbest dolaşımı mümkün değildir; bu durumda kaynakların, uygun emegın ve endüstrinin bulunduğu yerlere taşınması; hammadde sağlayan bölgelere ise, sanayi mamullerinin ulaştırılması gereklidir. Haberler, gümrük tarifelerini ve bebek endüstrilere dönük korumacılığı, nakliye sırasında maliyeti arttıran doğal engellere benzetmiştir (Haberler, 1936, s.278). Mesafe gibi doğal engeller, teknoloji geliştikçe etkisini yitirmektedir; yapay engeller ise doğrudan kaldırılabilir (Haberler, 1936, s.309). Haberler'e göre, 1870-1914 arasında dünyaya egemen olan Britanya serbest ticaret imparatorluğu ve altın standardı sistemi, dünya ekonomisinin verimli işlemesi için gerekli koşulları sağlıyordu. Ancak savaştan sonra, ulusal egemenlik ilkesi serbest ticaret sistemine zarar vermiş; alacakların değerinde tahsil edilmesini sağlayan altın standardı da işlemez olmuştur. Dünya ekonomisinin yeniden kurulabilmesi için, ulusal egemenlik ilkesinin ekonomi alanında uygulanmasından vazgeçilmelidir.

2.4. Planlama ve Kalkınma Karşıtlığı

Neoliberallerin planlama ve kalkınma karşıtlığı bağlamındaki çelişkisi, yeni ulusların uyguladığı bu politikaların başarısını kendilerinin de kabul etmek zorunda kalmasıyla açıklanabilir. Yine de dünya çapında kalkınmanın, dünya ekonomisine zarar verdiğini savundular. Bu bağlamda, ekonomik planlamayı ve korumacılığa dayalı sanayileşme politikalarını temel tehdit olarak tanımlamışlardır. İlk kez Sovyetler Birliği'nde uygulanan beş yıllık kalkınma planları, bir süre sonra büyük savaşın yıktığı Almanya ve İtalya'da uygulandı, hemen ardından Türkiye'de; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da dünya genelinde sanayileşme planları hayata geçirildi. Planlama, 1930'lardan itibaren neoliberallerin yeni düşmanı olmuştur. Mises, planlamanın gizil ve habis türden bir sosyalizm olduğunu savunmuştur (Mises, 1983). Lionel Robbins, planlama ile dekolonizasyon ve ekonomik milliyetçilik arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu düşünüyordu. Planlama, ulus devletin kaynakların dağılımını kontrol etmesi ve sanayileşme yoluyla dünya genelindeki rekabeti bozması anlamına geliyordu. Robbins'e göre ulusların sorunu, uluslarüstü bir kategori olan sermayeye ait olan kaynaklara sahip çıkmalarıydı. Böylece, mülkiyetin emeğe ait olmasını savunan sosyalist görüşlerle, ülke üzerindeki üretim ve kaynakların halka ait olduğunu savunan milliyetçilik arasında mantıksal benzerlik bulunduğunu iddia etmiştir (Robbins, 1937, s.67)

Planlama karşıtlığı, neoliberalizmin temel önceliğinin rekabet ya da dünya ekonomisi değil, gelişmiş ülkelerin konumunun korunması olduğunu göstermektedir. Bu noktada, doktriner düşünürlerin asıl amaçlarını gizlemek için stratejik iletişime başvurdıkları söylenebilir. İlk ortaya çıktığı dönemlerden günümüze dek neoliberaler, dünya genelindeki statükoyu korumak amacıyla klasik liberalizmin verimlilik ve serbest rekabet söylemlerini kullanmışlardır. Öte yandan, piyasa doğal değil yapılandırılmış bir olgudur (Polanyi, 1986, Deneen, 2022). Bu bağlamda ülke içinde serbest piyasa düzeninin korunması açısından devletin sermayeden yana sınıfsal bir karaktere sahip olması gereklidir. Yine de bu durumda dahi devletin meşruluğu, ulusal sermaye birikimin artması çerçevesinde savunulabilir. Zenginliğin artmasının istihdamı ve ücretleri arttıracığı varsayılmaktadır. Ayrıca, artan zenginlikte devlet vergi alabilir ve kamu yararına kullanabilir. Ancak, neoliberalerin benzer politikayı küresel çapta önermesi farklı bir duruma karşılık gelmektedir. Neoliberalizm, devletlerin ulusal çıkarlarına ters düşmek pahasına uluslararası sermaye hareketliliğini korumasını; serbest ithalat yoluyla iç piyasanın ihtiyaçlarının karşılanmasını, yerli sanayinin ise ithalatla rekabet edebildiği ölçüde gelişmesini öngörmüştür. Bu durumda, küresel sermaye hareketliliği ve serbest ticaret ulusal birikimi azaltmakta; ayrıca devletin sermayeden vergi alması da zorlaşmaktadır. Dolayısıyla neoliberal politikalar, *Bağımlılık Kuramının* getirdiği eleştirileri haklı çıkartmaktadır (Angotti, 1981, s. 124-125; Yaylagül, 2016). Mevcut küreselleşme dünya genelinde sanayileşmiş-zengin ve sanayileşmemiş-yoksul ülkeler arasındaki statüyü korumakta; dış ticaret dengesi sürekli negatif olan ülkeler daha da yoksullaştığı gibi, bu ülkelerdeki sermaye birikimi, sermaye ve ara mal bolluğu çerçevesinde yatırımların daha kazançlı olduğu ülkelere akmaktadır. Zengin ülkelerin daha da zenginleşmesi, bu ülkelerin dolaylı yoldan sanayi yatırımlarını teşvik etmesi ve tarım sektörünü koruyacak sübvansiyonlar uygulaması için gerekli araçları sağlamaktadır. Böylece yoksul ülkelerde tüm sektörler gerilerken, sermaye kıtlığı yeni yatırımları zorlaştırmakta, dış ticarete ödeme aracı olan Dolar ya da altın kıtlaşmakta, yerel para biriminin değeri korunamadığı için ithalat da sürdürülemez hale gelmektedir. Ulusal politikaları engellenmesi, dünya ekonomisinin sağlıklı işleyişini engellemektedir. Dahası, sermayenin ulusal değil küresel olduğu koşullarda, devletlerin kendi halklarının temel haklarını baskı altına almak pahasına yatırımcıları koruması, tüm dünyada ağır bir meşruluk krizi doğurmuştur (Deneen, 2021)

2.5. Neoliberal Hukuk ve İnsan Hakları Söylemi

Mises'in sermayenin iktidarına karşı çıkabilecek her düşünceyi sosyalizm kavramı altında insanlık düşmanı olarak yaftalaması ya da planlamanın her türünü Nazizm olarak nitelendirmesi (Mises, 1967, s.581), neoliberal söylem açısından tipiktir. Mises'in temel amaçları, küresel sermaye

özgürlüğüne karşı başlıca tehditleri belirlemek ve uluslararası düzeyde kendini savunan militan bir liberalizm inşa etmek olarak kabul edilebilir. İşçi sınıfının yürüttüğü sınıf mücadelesi karşısında, sermayenin kendi sınıfsal mücadelesi için bir doktrin geliştirdiği de söylenebilir. Bu düşünceler doğrudan ifade edildiği takdirde halk onayı alması mümkün değildir. Böylece, neoliberaler siyasal elitlerle birlikteliği tercih etmiş; kamuoyuna düşüncelerini doğrudan tanıtmaktan kaçınmışlardır.

Mises'in çalışmaları, yazıldığı dönemin ruhuna aykırıdır ve zamanında fazla ilgi görmemiştir. Olasılıkla, Mises de çalışmalarının herkese ulaşmasını amaçlamıyordu. Haberler ve Robbins'in ekonomi bilimi çerçevesindeki düşünceleri ise, planlı kalkınma ve ulusal kendine yeterlilik politikalarının başarısı karşısında yeterli etkiyi gösterememiştir. Kalkınma ve tam istihdam politikaları, Keynes'in geliştirdiği bilim dalı olan makroekonomi yardımıyla yaygınlık kazanmış, 1929 krizinin atlatılmasını sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra giderek daha fazla ülke ulusal kalkınma politikasına yönelmiştir. Avrupa ve ABD'nin ise, bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin pazarına girebilmek tek çaresi ulusal bağımsızlık ilkesine uyum sağlamak olmuştur. Birleşmiş Milletlerin kuruluşu ve Sovyetler Birliği'nin sağladığı görece denge durumu, yeni ülkelere siyasal varoluş imkânı tanıyan diğer etkenlerdir. Sömürgeciliğin hatıralarının halen taze olduğu bu dönemde Batılı ülkeler insan hakları, evrensel barış ve demokrasi söylemleriyle konumlarına meşruluk kazandırmaya çalışmışlardır. Ancak, düşüncelerini daha çekincesiz ifade eden Wilhelm Röpke'ye göre savaş sonrası yeni düzen, "demokrasi kuduzunu yer küreye yaymıştı" (Röpke, 1965'den Akt. Slobodian, 2020, s. 218). 1945 sonrasında azınlık görüşü olan neoliberalizm, 1970'li yıllarda Batının konumunu korumak isteyen hükümetler üzerinde etkili olmuştur.

Neoliberaler, demokrasiye sadece liberal ilkelere uygun sonuçları onaylaması şartıyla, geçici bir destek vermiştir. İnsan hakları ise, eşitlik ve ekonomik adalet şartını getirmesi nedeniyle, neoliberal düşünürlerin çatıştığı diğer kavramdır. Bu bağlamda, Hayek retorik bir hamleyle, bireysel hakları mülkiyet hakları ve özgürlüğü ise, sermayenin özgürlüğü biçiminde tanımlayarak doktrinin İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ayakta kalmasını sağlamıştır. Kendisini üne kavuşturan kitabı *Kölelik Yolu*, temelde eşitlik ilkesine dayalı insan haklarını mülkiyet gibi eşitsiz bir olgu temelinde tanımlamaktadır. İnsan hakları, bireylerin özgürlüğü savunabilmek için belli düzeyde ekonomik refaha ve iş güvencesine sahip olması gerçeğinden yola çıkmıştır. Hayek ise, "ortak refahın" belirsiz bir kategori olduğunu, devletlerin refahı yaymak adına ekonomiye müdahale etmesinin özgürlüğü ortadan kaldıracığını öne sürmektedir. Bu bağlamda Hayek, bireyi (girişimciyi) toplumdan korumak üzere, klasik liberal doktrinin negatif (olumsuz) haklar kavramını insan haklarının temeli biçiminde ko-

numlandıran düşünürdür (Hayek, (1944) 2006, s. 238 ve 239). Dolayısıyla neoliberal doktrinin temel ilkelerini hukuk diliyle savunmuştur. Söz konusu hukuk, yapmak değil yaptırmamak çerçevesinde işleyen, uluslar-üstü bir irade önermektedir. Sermayenin ve ticaretin küresel özgürlüğünü engelleyebilecek her türlü uygulamaya ve küresel rekabeti bozan kalkınma çabalarına engel olacak bir dünya sistemi, Hayek'in idealidir. Bir başka deyişle Hayek, sermayenin ulusal egemenlikten yalıtılacağı ya da kendi hukukuna tabi olacağı bir dünya düzeni öngörmüştür. Sermayeden vergi almamak, planlama yapmamak, gümrük tarifelerini arttırmamak, sanayiye korumamak, sermaye kontrolleri uygulamamak, piyasalara müdahale etmemek gibi çok birçok negatif hak öneren Hayek'in muhatabı ulus devletlerdir. Öte yandan, bireysel mülkiyeti korumak adına, toplumu ve siyasal iradeyi felç edecek böyle bir düzen, sonunda bireyleri tamamen savunmasız bırakacaktır. Neoliberalizm ekseninde modernliğin krize girmesinin nedeni bu bağlamda açıklanabilir (Deneen, 2022).

2.6. Bir Dil ve Söylem Olarak Neoliberalizm: Walter Lippmann'ın Katkısı

Walter Lippmann'ın kitle iletişimi ve rıza gibi toplumsal dinamikleri ele alan düşünceleri, neoliberalizmin bir yönetim doktrini haline gelmesine yardımcı olmuştur. Lippmann'ın katkısı, liberalizmi ekonomi çerçevesinde değil hukuk, sosyoloji ve kamuoyu çerçevesinde ele almasıyla ilgilidir (Slobodian, 2020, s. 145). Neoliberaler açısından ilk sorun, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Britanya merkezli küresel ekonominin gerilemesiydi. Bu durumu, Wilson ilkelerindeki ulusal egemenlik kavramının, ekonominin gerekleriyle çatışması olarak yorumlamışlardır (Slobodian, 2020). Sonraki dönemde, neoliberaler Almanya gibi aşırı ulusalcı rejimlerin ekonomik yükselişini ve İngiltere-Fransa-ABD'nin dünya pazarı egemenliğini tehdit etmesini çalışma konusu yaptılar. Böylece, halk hareketlerinin ve demokrasinin aşırılığı desteklediği düşüncesi neoliberalizmin temel tezleri arasında yer aldı (Mises, 1983). Bu düşünce, Gustave Le bon gibi kitle toplumu düşünürlerinin varsayımlarına paraleldir (Le bon, 1979). Toplumun kendi iyiliği için manipüle edilmesini savunan Lippmann ise, daha gelişkin bir çerçeve sunmaktadır. Neoliberal iktisatçıların matematiksel makroekonomiden uzaklaşıp küresel regülasyona odaklanmaları da Lippmann'ın düşünceleri temelinde mümkün olmuştur. Sonuç, neoliberal emperyalizm kavramıyla tam olarak örtüşen mevcut küreselleşmedir. Statükonun devamı nadiren askeri tehdide dayanır, gelişmekte olan ülkelere karşı vekil güçleri kullanmak ya da sokağı harekete geçirmek daha çok rastlanılan önlemlerdir. Bu bağlamda, sadece belirli toplumsal hareketlerin desteklenmesi ve haber yapılması, neoliberalizmin sınırlı demokrasi anlayışının gereğidir. Batı müttefiki rejimlerin en ağır hak ihlalleri dahi gündeme gelmezken, Batı karşıtı ülkeler insan hakları ve demokrasiye karşı işledikleri suçlarla

sürekli haber konusu yapılmaktadır (Herman ve Chomsky, 2017). Dünya sistemi tarafından kayırılmak için temel ölçüt küresel sermaye özgürlüğünü desteklemektir. Bir ülkenin iç pazarı sanayi mallarına açık, sermaye çıkışı serbest ve kaynakları Batılı şirketlerin kullanımına sunulmuşsa, demokrasi ya da diktatörlük olmasının önemi yoktur (Chomsky, 2017).

Lippmann'ın *İyi Toplumun İlkeleri* adlı kitabının Fransızca'ya çevrilmesinin ardından Okulu'nun başlıca düşünürleri Ağustos 1938'de Paris'te bir araya gelmişlerdir. Cenevre'de görevli olan Mises ve Hayek'in yanı sıra, İstanbul Üniversitesi'nden Röpke ve Alexander Rüstow gibi liberaler birkaç yıldır Paris'te konferanslar düzenliyorlardı. Bu bağlamda *Walter Lippmann Kolokiyumu*, bir dizi konferansın sonuncusu olarak görülebilir (Schulz-Forberg, 2014, s.16). Neoliberalizm sözcüğünün, dünya ekonomisini yeniden kuracak düşünsel akımın adı olması toplantıda alınan kararlardan biridir. Lippmann'ın kitabı, konferansın konusunu oluşturmuş ve neoliberallerin sonraki çalışmalarına katkı sağlamıştır (Slobodian, 2020, s.139).

Lippmann'ın ve neoliberaler'in klasik liberallerden farkı, devlet ve piyasa kavramları çerçevesinde açıklanabilir. Neoliberaler piyasa kökten-ciliğine ve "bırakınız yapsınlar" ilkesine karşı çıkmışlardır. Lippmann'a göre (1938, s. 203) bu ilkeye dayanan klasik liberalizm, değişen koşulları yönetememiş ve statükonun koruyucusu haline gelmişti. Klasik ekonomi politik, piyasaları korumak için güçlü bir devlet gerektiğini anlamamış; böylece koşullara teslim olmuştur. Liberalizmi yenilemek için güçlü kurumlar ve yasal çerçeve gereklidir. Ayrıca toplum, piyasa düzeninin vazgeçilmez ve meşru olduğuna ikna edilmelidir. Lippmann, klasik kapitalizme karşı çıkarken Keynes'i onaylıyor gibi görünmektedir; öte yandan, zamanın gerektirdiği dili stratejik biçimde kullandığı söylenebilir.

Kitabında Lippmann, zamanın devletçi ekonomilerini (Sovyetler, Almanya ve İtalya) kolektivist ve emperyalist olarak yermektedir. Ayrıca, kamu mülkiyetinin ve gelir adaletinin sermaye birikimini engellediğini; vergi yoluyla yeniden bölüşüm imkânını da ortadan kaldırdığını öne sürmektedir (Lippmann, 1938, s.141). Bu noktada görüşleri Mises'e paraleldir. Öte yandan Lippmann'ın totaliterlik eleştirisi, yüzeysel ve genelleştiricidir; liberalizm ekseninde tanımlanmış bir totaliterlik sunmaktadır. Örneğin Almanya, 1929'daki bunalımdan en hızlı çıkan ülke olmuş ve genel olarak Orta Avrupa'nın krizden çıkmasını sağlamıştır (Hobsbawm, 2009, s.4). Lippmann'ın eleştirdiği ülkeler üretim düzeyi, verimlilik ve kişi başına gelir artışıyla, geri kalmışlıktan süratle kurtulan ekonomilerdir. Sermayenin yükümlülüklerini arttırmaları kamu maliyesinin yapısını değiştirmiştir; ancak ekonomik büyüme ve zenginlik artışı ortadan kalkmamıştır. Rejimlerinin totaliter olmasıyla, planlama ve ekonomik milliyetçilik arasındaki ilişki ise tamamen varsayımsaldır.

Birçok konuda benzer düşünmelerine rağmen, toplantıya katılan neoliballerin her konuda hemfikir oldukları söylenemez. Örneğin Mises, devletin sermayenin ve piyasanın koruyucusu olarak önemini kabul ediyordu; ancak sermayeden vergi alınmasına ya da devletin nüfus ve eğitim planlaması yapmasına karşıdır (Mises, 1962). Öte yandan Lippmann, servetten vergi alınmasını savunsa da sonradan yatırımcılardan ve sermaye birikiminden vergi alınmasına en fazla karşı çıkanlar neoliberaler olmuştur. Böylece farklılıkların ayrıntılara yönelik olduğu ve genel ilkeler üzerinde uzlaştıkları söylenebilir. Lippmann'ın görüşleri, dünya çapında piyasaların işlemesi, halkçı ya da ulusalcı müdahalelerden yalıtılması ve bu arada kamuoyunun yönlendirilmesi amaçlarını; ayrıca, bu amaçlara ulaşmak için genel bir yaklaşımı içermektedir. Sonuç olarak neoliberalizm, farklı politikaları, aynı amaca yönlendiren bir doktrin ve söylem olarak, sosyal demokrasi içinde ya da az gelişmiş ülkelerin büyüme söyleminde kendisine yer bulabilmiştir.

Lippmann'ın ekonomi konusundaki görüşleri, Hayek'in 1970'lerde ortaya attığı kuramlar üzerinde dahi etkili olmuştur. Lippmann'a göre ekonomik bilgiyi oluşturan sayılar ve raporlar, piyasa olgusunu kontrol etmeye yarayacak bilgiyi sağlayamaz. Kontrol yanılgısı ve uzmanlığa yönelik aşırı güven, liberalizme zarar vermiştir (Lippmann, 1938, s. 29-33). Lippmann'a göre piyasadaki fiyatlar sübjektiftir. Serbest fiyat mekanizması, kimsenin tümüne hâkim olamayacağı, kuralsız ve bireysel tercihlerden oluşmaktadır. Ekonominin sorunları ancak, bu bilinçsiz mekanizmaya boyun eğerek çözülebilir. Ekonomiye yönlendirme çabasıdan vazgeçilmeli, onun yerine piyasayı koruyacak bir hukuk sistemi kurulmalı; toplumun yapısı da buna uyarlanmalıdır. Böylece herkes, işgücünün bölüşümü içindeki yerini kabul etmek zorunda kalacaktır (Lippmann, 1938, s.174). Lippmann (1938, s. 319) dünya çapında piyasa aktörlerinin özgürlüğünü güvenceye alacak ve fiyatları uyumlu hale getirecek uluslararası bir hukuk sistemi kurulmasını da önermiştir. Hukuk, ulus-devletlerle sınırlandırılmaz. Hiçbir devletin karşı çıkamayacağı hukuk sistemi, dünya piyasasının işleyişini ve sermayenin özgürlüğünü güvence altına alacaktır. Ardından tüm dünya, piyasanın ve ortak hukukun birleştireceği *Büyük Topluma* dönüşecektir. Büyük Toplum, tüm insanların karşılıklı bağımlılık yoluyla bir bütün haline gelmesidir (Lippmann, 1938, s.238). Büyük Toplum kavramını benimseyen Mises de benzer bir ifade kullanmıştır (Mises, 1962, s. 305)

İktidar ilişkileri ve mülkiyet, doğası gereği eşitsiz dağılmaktadır. Böylece, eşitsizliğe dayalı insan hakları çerçevesini savunan Hayek'in kuramları (Hayek, 2006) Lippmann'ın düşüncelerine dayanmaktadır. Hukuk, özgürlük, ekonomik büyüme ya da zenginlik gibi temaları sürekli tekrar eden söylemin, geri plandaki ayrımcılığı gizlediği, o günün koşullarında anlaşılmamış ve neoliberalerin gerçekten özgürlüğü savunduğu sanılmış

olabilir. Özgürlük ve refah, eşitsizliği vazgeçilmez koşul olarak kabul eden bir doktrin için sadece belli kesime ait ayrıcalıklardır. Gerçek amacın gizlenmesi, neoliberalizmin temelde sınıfsal mücadeleden doğması ve mücadelenin küresel ölçekte, birleşik sermaye sınıfı adına yürütülmesinden kaynaklıdır. Böyle bir mücadele karşısında kamuoyunun pasif de olsa rızasının sağlanması, karmaşık ve değişken stratejiler gerektirmekte; zaman zaman örgütlü şiddete de başvurulmaktadır. Bazı azgelişmiş ülkelerde neoliberalizmin egemenliği, askeri darbeye ve anayasaların değiştirilmesiyle kurulmuştur. Bu durumdaki ülkelerde tam istihdam, refah devleti, planlı kalkınma ve dış ticaret dengesini sağlamaya dönük sanayileşme gibi politikaları gündeme getirmek mümkün olmayabilir. Türkiye ve Şili örneklerinde, ekonominin liberalleşmesini önceleyen anayasalar, ekonomik aktörlerin özgürlüğü adına toplumun örgütlenmesini zorlaştırmış; bireylerin haklarını savunma olanağını ortadan kaldırmıştır.

3. Azgelişmiş Ülkelerde Neoliberal Kalkınma Söyleminin Benimsenmesi

Neoliberalerler, yirminci yüzyıl boyunca iş dünyası enternasyonalisiyle iş birliği halinde etkili olmaya çalışsalar da Keynes'in kuramlarının egemen olduğu dönemde etkileri sınırlı kalmıştır. Bu dönemde az sayıda seçkin davetli dışında pek bilinmeyen toplantılarla doktrinlerini geliştirmeye çalıştılar. İlk toplantılarda daha çok, Batılı ülkelerin sınıfsal yapılarından kaynaklanan tehditlere ve refah devletine dikkatlerini yönelttikleri söylenebilir. Gelişmekte olan ülkelerin küresel kapitalizme karşı oluşturdukları tehditleri ise 1951'den itibaren öne çıkartmışlardır. Akademisyenleri ve iş adamlarını bir araya getiren Mont Pelerin Society'nin 1957 yılı toplantısında iktisatçı Arthur Shenfield'in sözleri, sermaye ihtiyacındaki ülkelere dayatılan şartların temel mantığını ortaya koymaktadır. “Batı sermayesi, sadece sermayenin kutsal haklarına saygı duyan ülkelere elde edilebilir” (Shenfield 1957'den akt. Plehwe, 2009, s. 238). Buna göre, Batılı olmayan ülkelere, uygarlığın temel koşulu olan sermaye haklarına saygı yoktu. Sömürgecilik sonrasında ulus devletlerin Batılı yatırımları kamulaştırmaya girişmesi, bu durumun kanıtı olarak sunulmuştur. Böylece neoliberal düşünürler, azgelişmiş ülkelere yardım yapılmasını ya da ucuz kredi verilmesini hata olarak nitelendirdiler. Onlara göre, tarımsal ekonomilerin sanayileşme çabaları ve merkezi planlama, ekonomik milliyetçiliğin tehlikeli göstergeleriydi.

Neoliberalizmin dünya genelinde hegemonya kurması, azgelişmiş ülkelerin kalkınma stratejilerinin parçası olarak kısmen benimsenmesi ve politik söylem içine sızmasıyla açıklanmalıdır (Connell ve Dados, 2014, s. 133; Slobodian, 2020, s. 364). Dolayısıyla, Washington Mutabakatı örneğinde de görüldüğü gibi, neoliberal politikalar ekseninde işleyen hegemonya tek taraflı değildir; azgelişmiş ülkeler içinde de dayanakları bulunmak-

tadır. Avrupa ve ABD ise, her dönemde kendi dolaylı korumacılıklarını sürdürecektir enstrümanlara sahiptiler. Azgelişmiş ülkelerin dünya sistemi içindeki konumu, kapsamlı biçimde *Bağımlılık Kuramı* ile açıklanmıştır (Angotti, 1981). Bu ülkelerdeki politik seçkinlerin kısa sürede kalkınma ve sermayedarların zenginleşme arzusu, tüketici ürünlerine dayalı montaj sanayilerini ve hatalı bir ithal ikamesi rejimini desteklemiştir. Söz konusu tercih, büyüyen sanayileri ithal girdiye daha da bağımlı hale getirince, dış ticaret açıkları sürdürülemez bir durum almıştır (Yaylagül, 2016, s.164). Gelişmekte olan ülkelerin politik tercihlerinin halen neoliberalizm içinde kalması ise, medyanın ve enformasyon akışının küreselleşmenin parçası haline gelmesiyle ilişkilidir (Dağtaş ve Atik, 2023). Dolayısıyla, neoliberal düşünürlerin sömürgecilikten kurtulan ülkelere yönelik korumacılık ve rekabeti bozma suçlamaları, hiçbir zaman tam anlamıyla geçerli olmamıştır. Kalkınma çabasındaki ülkeler, duruma göre serbest ticarete ya da korumacılığa başvuran bir ara yol izlemiş böylece en avantajlı durumu yakalamaya çalışmışlardır (Slobodian, 2020, s.363). Gerçekte gelişmiş Batılı ülkeler sübvansiyonlar ve tarife dışı sınırlamalarla kendi sanayilerini korumuş; tarım alanında ise doğrudan korumacılığa başvurmuşlardır.

1950'lerin sonunda özellikle Avrupa ülkelerinin korumacılık ve eski sömürgeleriyle ticareti sürdürme çabaları, neoliberal düşünürleri rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlığın temel nedeni, Batılı ülkelerin korumacılığa başvurmamasının, azgelişmiş ülkelerin korumacılık ve sanayileşme politikalarını meşrulaştırmasıdır. Böylece neoliberallerin, Avrupa ülkelerinin korumacılığına karşı azgelişmiş ülkelerin serbest ticaret taleplerini desteklemesi, kalkınma söylemi içine neoliberalizmin sızmasını sağlayan etkidir. Bu süreçte bazı neoliberal iktisatçıların, Ticaret ve Tarifeler Genel Anlaşmasını (GATT) tüm dünya ülkelerini serbest ticarete zorlayacak stratejik bir ortak olarak gördükleri söylenebilir (Slobodian, 2020, s.367). GATT sekreteryası için 1958'de hazırlanan *Haberler Raporu* bu çerçevede irdelenebilir. Raporu hazırlayan komitenin başında neoliberalizmin önemli ismi Gottfried Haberler yer alıyordu. Öte yandan sekreteryaya, dengeyi sağlamaya çalışmış ve Haberler'e rağmen Jan Tinbergen de komiteye girmiştir. Üçüncü Dünyanın kalkınmasının aktif savunucusu olan Tinbergen, Haberler Raporuna Keynesçi kalkınma dilinin egemen olmasını sağlayan iktisatçıdır (Slobodian, 2020, s.358). Günümüzde dahi GATT ana metninde, tam istihdam hedefinin yer alması Tinbergen'in başarısı olarak kabul edilebilir. Sonuçta Haberler raporu, uzun yıllar kalkınma ve ekonomik adalet söylemleri için bir zemin oluşturmuştur. Öte yandan, neoliberallerin kalkınma çabalarına yardım etmek gibi bir amacı yoktu. Nitekim Haberler, kalkınma ve tam istihdam politikalarına şiddetle karşıydı. Sonraki yıllarda neoliberallerin Batı merkezli dünya ekonomisi ısrarından vazgeçemedikleri, koşullar değişince azgelişmiş ülkelerin kalkınma politikaları içine yerleşmiş serbest

ticaret dilinden yararlandıkları söylenebilir. Washington Mutabakatında da gözlenen bu durum, yirminci yüzyılın sonuna gelindiğinde aktif sanayileşme politikalarının engellenmesini sağlamıştır. Bir başka deyişle, Haberler Raporu neoliberallerin aklındaki küreselleşme projesine uygun olmasa da uzun vadede neoliberalizm için uygun koşulları sağlamış olabilir. Sonuçta, az gelişmiş ülkeler Batılı iş çevreleriyle ve neoliberal doktrinle uzlaşabileceklerini zannederek, ağır bir politik hata yapmış oldular.

3.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Konvertibilite Söylemi ve Liberalizasyon

Uluslararası para fonu (IMF) ağırlıklı oy prensibiyle yönetilmektedir; dolayısıyla dünya ticaretindeki payı yüksek olan ve fona kaynak sağlayan üyelerin kontrolü altında çalışmaktadır. Bu durum, dünya genelinde finansal hareketlerin yapısına uygundur. İkinci Dünya Savaşı’nı galip bitiren devletlerin Türkiye’ye dış ticaret ve kur rejimi konusunda baskı yapması ise, örgütün kuruluşundan önceye uzanmaktadır. Türkiye’nin Almanya’ya savaş ilan ettiği 23 Şubat 1945 tarihinde ABD ile imzaladığı askeri yardım ve işbirliği konulu anlaşmanın 6. Maddesi, dış ticaretle ilgili hükümler içermektedir.¹ Ancak, anlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne 2 Temmuz tarihinde sunulmuş; böylece Resmi Gazetede aylar sonra yayınlanmıştır. Anlaşmanın gerçek içeriği basına yansımadağı gibi hükümetin baskısı nedeniyle TBMM’de dahi tartışılması mümkün olmamıştır.² Türkiye’nin IMF’ye üyeliğı de benzer bir yaklaşımla, meclis iradesi dışında kapalı bir çevrenin aldığı kararlarla gerçekleşmiştir.

7 Eylül 1946 tarihinde Recep Peker hükümetinin aldığı devalüasyon kararının amacı, Bretton Woods anlaşması şartlarını yerine getirmek ve IMF’ye üye olmaktır. Doların değerinin 130 kuruştan 282 kuruşa çıkarılması, ithalatçı birliklerinin kaldırılması ve ithalatın serbestleştirilmesi yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Kararların, daha o tarihte Türk Lirasının itibarlı ve konvertibl olması amacıyla savunulduğu yorumlardan anlaşılmaktadır.³ Buna karşın devalüasyon sonucunda, sayılan hedefler arasından sadece ithalatı rahatlatmak gerçekleşmiştir. Daha pahalı hale gelen ithalat, 1949’a gelindiğinde 1946’ya göre üç katına çıkmış, ihracat ise ancak %50 kadar artmıştır. Ayrıca genel üretim düzeyi düşmüş ve enflasyon büyük oranda yükselmiştir. Doların karaborsa fiyatı ise, 500 kuruşa yaklaşmıştır (Tuna, 2007, s. 109). Üretim düzeyi düşerken ithalatındaki artış, ekonominin gereksinimleriyle açıklanamayacak kadar fazladır. Dönemin gazeteleri, itha-

1 “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında 23 Şubat 1945 tarihinde Ankara’da imzalanan ve Amerika Birleşik Devletlerinin 11 Mart 1941 tarihli kanununda yazılı yardımla ilgili esaslara ilişkin olan Anlaşmanın onanması hakkında kanun” (Kanun No: 4780, Tarih: 2/7/1945) *T.C. Resmi Gazete*, Sayı 6053, 10 Temmuz 1945, s. 1 ve 2.

2 TBMM Tutanak Dergisi 02.07.1945. Dönem VII, Cilt 19, 81. Birleşim, Toplantı 2, Oturum 1. s.5.

3 “Ticaret Bakanlığının neşrettiğı tebliğ”, *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1946. S.1

lat faturalarının şişirilmesi yoluyla yurtdışına servet transferi yapıldığını gündeme getirmektedir (Yeni Sabah, 1948). 7 Eylül kararlarıyla ithalatçı birliklerinin ve ithalattaki fiyat kontrollerinin kaldırılması, yerli sermayedarlara servetlerini yurtdışına götürme olanağı vermiş olabilir. 1946'dan sonra, Türk uyrukluların yurt dışındaki banka hesapları, siyasi gündemin parçasıdır. Gazetelere göre karaborsadaki doların kaynağı da yurtdışındaki banka hesaplarıydı. 1948'de, Türk vatandaşlarının sadece ABD bankalarındaki mevduatının 154 Milyon Dolar olduğu iddiası TBMM'de sert tartışmalara neden olmuştur.⁴ Bütün bu olumsuzluklara rağmen, devalüasyon ve serbest ithalat rejiminin Türk Lirasının itibarı adına savunulması, tek parti hükümetinin sonunu getiren hata olabilir. 7 Eylül 1946 kararları, para politikasına ve serbest ithalata dayalı önlemlerle konvertibilite hedefine ulaşamayacağını oldukça erken bir dönemde kanıtlamıştır.

3.2. 1989'da Sermaye Hareketlerinin Deregülasyonu ve Konvertibilite Söylemi

Bakanlar Kurulu'nun *Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Kararı*, 1013 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun'u fiilen yürürlükten kaldırmaktadır.⁵ Öte yandan, 32 Sayılı Karar 1980'de başlayan sürecin parçasıdır; bir kırılma değildir. Türkiye 1981'de ara rejim tarafından yönetildiği sırada, kur rejiminin ve ithalatın serbestleştirilmesi yönünde kararlar alınmıştır. 2 Ocak 1981 tarihinde, sağlık kontrollerinden kalite standartlarına dek çok sayıda ithalat düzenlemesi kaldırılmıştır.⁶ 1 Mayıs 1981'de ise, Resmi Gazetede yayımlanan bir genelge ile döviz kurlarını belirleme yetkisi Maliye Bakanlığı'ndan alınarak Merkez Bankası'na (MB) verilmiştir.⁷ Buna göre döviz kurları "uluslararası piyasalarda ve ekonomideki gelişmeler esas alınmak suretiyle her gün tespit ve ilân" edilecektir. Aynı resmi gazetede yayınlanan bir başka karar yurtdışından getirilerek MB'ye yatırılacak ABD Doları için vadesiz %7, yıllık %10 faiz ödenmesini hükme bağlamaktadır.⁸ Bu gelişmeler ekseninde dönemin Devlet Planlama Müsteşarı, 3 yıl içerisinde konvertibiliteye geçileceğini öne sürmüştür.⁹ Konvertibilitenin görece daha sınırlı bir çerçevede, döviz kurunun piyasada belirlenmesi ve isteyenin istediği kadar döviz alabilmesi olarak tanımlanmasına da ilk kez 1981'de rastlanmaktadır. Ancak bu tanımda dahi, sermaye çıkışının

4 "Yabancı bankalardaki paralar". *Yeni Sabah*, 13 Şubat 1948, s.1

5 "Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar" Bakanlar Kurulu Karar S. 89/14391, 07.08.1989

6 "İthalat Rejimi Kararı", Bakanlar Kurulu Karar S: 8/2117, *T.C. Resmi Gazete* 02.01.1981, Sayı: 17208, ss. 1-33.

7 "Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkındaki 25 Sayılı Karara ilişkin Tebliğ". *T.C. Resmi Gazete*, 01.05.1981, Sayı: 17327, s.17.

8 "Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkındaki 17 Sayılı Karara ilişkin Tebliğ." *T.C. Resmi Gazete*, 01.05.1981, Sayı 17327, s.17-18.

9 -Aktürk: "Lira 3 yılda konvertibl olabilir" *Milliyet*, 03.07.1981, s.11.

serbest bırakılmaması gerektiği vurgulanmaktadır.¹⁰

Sürekli olarak kontrollü devalüasyon ve sıcak para girişi anlamına gelen kararların askeri yönetim nedeniyle kamuoyunda tartışılması mümkün değildi. Öte yandan, sonrasında da durumun yeterince değerlendirilebildiği söylenemez. Turgut Özal'ın Başbakanlığındaki hükümetler benzer kararlar almayı sürdürmüş, ithalat düzenlemeleri ve sermaye hareketleri üzerindeki kontroller adım adım kaldırılmıştır. 29 Aralık 1983'te MB tebliği ile bankalara resmi kura göre %6 farkla döviz alma ve satma yetkisi verilmiştir.¹¹ Bu bağlamda MB'nin günlük ayarlama yetkisi fiilen sınırlandırılmakta ve Türk Lirası'nın değeri piyasa hareketlerine bırakılmaktadır. Aynı Resmi Gazetede, Bakanlar Kurulu kararıyla yüzlerce mal grubuna ithalat kolaylığı getirilmiş ve ithalat izni almak kolaylaşmıştır.¹² 1983-1988 arasında MB söz konusu %6'lık marjı zaman zaman azaltmış ya da arttırmıştır. 32 Sayılı Karara giden süreçte son aşama ise, 4 Şubat 1988'de Bakanlar Kurulu'nun aldığı bir dizi karar ve Resmi Gazete'de yayınlanan MB tebliğleridir. Yabancı yatırımcıların elde edeceği faiz gelirin vergi muafiyeti getirilmiş ve faizin serbest bırakılması yönünde adımlar atılmıştır.¹³ Aynı resmi gazetede, ihracatçıların döviz gelirini bankalara yatırma süresine yönelik düzenlemeler ve ithalat teminatlarının kademeli olarak düşürülmesi de bulunmaktadır. Ancak, Şubat 1988 kararlarına rağmen kriz belirtileri güçlenmiştir. Döviz kurunun bankalar tarafından belirlenmesi kararı, fiyat istikrarını bozduğu gibi ihracat artışı da yetersiz kalmıştır. 29 Temmuz 1988'de 50.000 doları geçen döviz işlemlerinin bankalar veya yetkili finansal kurumlarca MB'den bağımsız olarak belirlenmesi tebliğ edilmiştir.¹⁴ Dolayısıyla, yabancı spekülâtörler ya da yurtdışında serveti bulunan Türk vatandaşları kuru pazarlıkla belirlemeye başlamıştır.

Türkiye'de 1981'den itibaren kurlar piyasada belirleniyordu ve dış ticaretle uğraşanların, belli bir fiyat marjıyla istediği kadar döviz temin etmesi mümkündü. Bu durum hâlihazırda liranın fiilen konvertibil olması biçiminde sunulmuştur.¹⁵ Ağustos 1989 kararları ise, hâlihazırda var olan dar anlamdaki konvertibilitenin yeniden ilanıdır. Dolayısıyla, 32 Sayılı Kararın konvertibilite olmadığını; başka bir amaca hizmet ettiğini düşünmek daha gerçekçidir. Kararın başlıca amacı, sermaye çıkışını serbest bırakmaktır. Böylece, iş kurma anlamında yatırımın değil, sıcak para girişinin teşvik edilmesi, faiz geliriyle birlikte ülkeyi terk eden sermaye nedeniyle

10 “Konvertibilite nedir?” *Milliyet*, 24.09.1981, s.4

11 Tebliğ. *T.C. Resmî Gazete*, 29.12.1983. Sayı 18266, s. 143

12 *A.g.e.* ss. 40-46.

13 *T.C. Resmî Gazete*, 04.02.1988 1988, Sayı: 19715, ss. 1-8.

14 “Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 30 Sayılı Karar ile Devlet Bakanlığının 84-30/1 Sayılı Tebliğine İlişkin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Genelgesi.” *TC Resmî Gazete*. 29.07. 1988. Sayı 19883. s.22

15 “TL bugünden itibaren dünya borsasında konvertibile'ye geçecek.” *Milliyet* 17.04.1982, s.1.

döviz kıtlığını arttırmış; daha fazla sıcak para bulmak için dövize ödenen faiz yükselmiştir. Karar aynı zamanda, yerli sermaye birikiminin çekincesizce yurtdışı hesaplarına transfer edilmesi ve küreselleşmesi sürecini başlatmıştır. Bu noktadan sonra, Türkiye’de ulusal sermayeden söz etmek giderek zorlaşacaktır. Sonuç, sermayenin devletler ve uluslar-üstü tek bir sınıfa dönüşmesini savunan neoliberal doktrine uygundur.

Ağustos 1989’dan sonra bir yıl kadar süreyle, Türkiye’de döviz bolluğu yaşanmış; bu durum itirazları susturmuştur. Dönemin muhalefet partileri, cumhurbaşkanlığına aday olan Başbakan Turgut Özal’ın, konumunu güçlendirmek ve yaklaşan Ekim 1991 seçimleri öncesinde ekonomiyi rahatlatmak için bu kararları aldığını savunmuştur.¹⁶ Yaklaşan seçimler karşısında hükümet Washington Mutabakatına Latin Amerika ülkelerinden dahi önce uyararak radikal bir adım atmaya karar vermiş olabilir. Öte yandan, dış kaynaklı sermaye (sıcak para) çekilince sıkıntılar artmış; 1991’de Körfez Savaşı ekonominin durumunu daha da bozmuştur.

3.3. Washington Mutabakatı ve 32 Sayılı Karar Arasındaki Benzerlikler:

Washington Mutabakatı neoliberal düşünürlerin yirminci yüzyıl boyunca geliştirdikleri savların genel özeti olarak okunabilir. Mutabakat istikrar ve kalkınmayı destekleme iddiasını içermektedir. Öte yandan mutabakat şartları Lionel Robbins’in görüşleri temelinde, planlı kalkınmayı engelleyecek ya da planlamayı olanaksız kılacak politikaları dayatmaktadır. Robbins’e göre ekonomik milliyetçiliği ve bağımsızlık politikalarını mümkün kılan aygıt planlamadır. Buna göre, planlamacıların elindeki başlıca araçlar olan kambiyo rejimi, sermaye kontrolleri ve gümrük tarifeleri ortadan kaldırılmalı; böylece plan yapılsa dahi uygulama imkânı kalmamalıdır (Robbins, 1937).

Mutabakatın koşulları IMF istikrar paketlerinin hemen tüm unsurlarını içermektedir. Bu bağlamda, getirilen koşulların dolaylı olarak büyümeyi sağlayacağı vaat edilmiştir. Sermayenin öngörülemeyen hareketlerine dayalı büyümenin, planlamaya göre daha verimli olacağı iddiası Hayek’in 1970’lerde olgunlaştırdığı savıdır. Böylece mutabakat, doktriner güvene dayanarak tüm ekonomi ve maliye politikalarını değiştirmeyi önermektedir. Servetten vergi alınmamasının ve servet çıkışının serbest bırakılmasının, daha çok sermaye çekeceği; bunun da istihdam sağlayacağı düşüncesinin bilimsel bir dayanağı yoktur. Aynı zamanda deregülasyonun ve plansızlaşmanın kural haline gelmesi durumu daha da kötüleştirmektedir. Joseph Stiglitz (2002, s. 53) mutabakatı ilk dönemlerinden itibaren eleştiren başlıca isim olmuştur. Öte yandan Stiglitz sermaye çıkışına serbestlik tanınması, serbest ithalat ve kur-faiz gibi ilkelere karşı değildir. Başlıca

16 “Şok Kararlara SHP ve DYP’den Bakış.” *Milliyet*, 11.08.1989, s.9

itirazı tüm ülkelere aynı reçetenin dayatılmasına yöneliktir.

Az gelişmiş ülkelerin borç krizi, 1979'da ABD maliyesinin faiz oranlarını dramatik biçimde yükseltmesiyle başlamıştır. Bu tarihten itibaren dünya çapında monetarist politikalar yaygınlaşmış; kalkınma iktisadı gerilemiştir. 1970'ler boyunca yaşanan krizler ekseninde, Haberler ve Milton Friedman gibi iktisatçıların düşünceleri özellikle ABD mali kurumları içinde daha fazla destek bulmuştur (Slobodian, 2020, s.401). Dolayısıyla, 1979'da neoliberal doktrinin başlattığı borç krizi, 1989'da yine neoliberal politikaları dayatan Washington Mutabakatını doğurmuştur. Mutabakatın mimarlarından John Williamson, metnin duruma çare arayan Latin Amerika ülkelerinin talebiyle ortaya çıktığını iddia etmektedir (Williamson, 2002). Öte yandan, bu görüş krizin kaynağının bizzat Washington'ın politikaları olduğunu, az gelişmiş ülkelerin bir dayatmaya maruz kaldığı gerçeğini gizlemektedir. Williamson'a göre kriz IMF, ABD maliyesi, Dünya Bankası ve Batılı finansörlerin talepleri doğrultusunda çözülmeliydi (Williamson, 1990). Dolayısıyla mutabakattaki reform önerileri az gelişmiş ülkelerin ihtiyaçlarını değil, küresel sermayenin taleplerini incelemektedir.

Mutabakat metni, Türkiye'de 1980 sonrası genel politikalarla örtüşmektedir; bazı maddeleri ise, 32 Sayılı Karara doğrudan uymaktadır. Williamson'ın (1990) açıkladığı biçimiyle Washington Mutabakatı on maddedir:

- **Serbest faiz oranı:** 32 Sayılı Kararın 19. Maddesi ile yurtdışından gelecek dövize uygulanacak faizin, bir tavan olmaksızın, banka ile mevduat sahibi arasında serbestçe belirlenmesi hükmü getirilmiştir. Faiz politikasındaki değişim, 1980 sonrasında faiz ve spekülasyon gelir ödeyerek döviz (sıcak para) temin etmeye dayalı kur politikasıyla birlikte ele alınmalıdır. 1 Mayıs 1981 tebliği, ABD Dolarına yıllık %10 faiz ödenmesi kararını içermektedir.¹⁷ 4 Şubat 1988'de alınan kararlar arasında da yurtiçi faizlerin serbest bırakılması yer almaktadır. Öte yandan, faizlerin serbest bırakılması yönünde ilk adım 24 Ocak 1980 kararlarıdır. Askeri yönetim döneminde de serbest faiz politikası sürmüştür. Bu süreçte, otoriter politikaların finansal sermayeye karşı kullanıldığı söylenemez. Ara rejim hükümetlerinin bankerliğe yönelik düzenlemelerine, bankerler tarafından iflas kararıyla karşılık verilmiştir. İflas ilan eden bankerlerin servetlerine el konulmamış, mudilerin parası ödenmemiştir.

- **Rekabetçi döviz kuru:** 32 Sayılı Kararın 6. Maddesi, döviz kurunun belirlenmesinde MB'nin yanı sıra bankaları ve aracı kurumları da yetkili kılmaktadır. Türk Lirası karşısında döviz kurunun serbestçe belirlenmesi ya da sürekli devalüasyon, 1980 sonrası ekonomi politikalarının genel özelliğidir. Bu durumun ihracatı arttıracığı varsayılsa da üretim yapısı it-

17 "Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkındaki 17 Sayılı Karara ilişkin Tebliğ." *T.C. Resmi Gazete*, 1.5.1981, Sayı 17327, s.17-18.

hal girdiye bağlı olduğu için sonuç ithalatın daha çok artmasıdır.

- **İthalatın serbestleştirilmesi:** İthalatın serbestleştirilmesi, gümrük tarifelerinin düşürülmesi ve tarife dışı sınırlamaların kaldırılması 1981'den itibaren uygulanan politikaların parçasıdır. 32 Sayılı Kararın 9. Maddesi, ithalat ödemelerinin bankalar aracılığıyla yapılması koşulunu getirerek, Türk Eximbank üzerinde sürdürülen kısmi kontrolü de kaldırmıştır. Böylece 32 Sayılı Karar, ticaret dengesi ve ödemeler dengesi açısından değerlendirilmelidir. Karar, ithalatın bir karşılık aranmaksızın serbest bırakılması olarak düşünülebilir. Böylece, ihraç edilecek sermaye için mal ya da hizmet gibi somut bir girdinin ülkeye getirilmesi koşulu aranmamaktadır. Kararın 4. Maddesi, yurtdışına çıkarılabilecek nakit için görünürde 3000 dolar sınırı getirmektedir; ancak, yatırım beyanı ile dövizin bankalardan satın alınması durumunda bu sınır kalkmaktadır. 13. Maddede tek seferde yatırım adı altında aynı ve nakdi sermayenin çıkarılması için 25 Milyon Dolar sınırı getirilmiştir. Bu işlemin kaç kez yapılabileceğine dair bir sınır yoktur; ayrıca yurtdışına çıkarılan yatırımın geri dönüşü için bir koşul aranmamaktadır. Yurt dışına yatırımların takibi söz konusu olmadığından, masraf olarak vergi matrahından düşülebilir. 15. Maddeye göre, yurtdışı menkul kıymetlere (borsa ve tahvil) yatırım yapılması halinde ise servet transferi tümüyle serbesttir. Ayrıca, kıymetli taşların ve altının ihracı ve ithali serbesttir (Madde 7).

- **Doğrudan yabancı sermaye akışlarının (yatırımlarının) serbestleştirilmesi:** 32 Sayılı Kararın 12. Maddesi 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanun'una ek olarak, yabancıların ve yurtdışında yaşayan Türklerin her türlü yatırım ve aracılık hizmetlerini yürütmelerini; ayrıca kazançlarını yurtdışına götürmelerini serbest bırakmıştır. Kararın 15. Maddesi ise, yabancıların borsadaki hisse senetlerini ve her türlü menkul kıymeti alıp satmalarını ve gelirlerini ülke dışına çıkartmalarını serbest bırakmaktadır. Aynı durum faiz gelirleri için de geçerlidir. 18. Maddeye göre yabancı yatırımcıların, teşvik ve kredi kolaylıkları ile ihracat teşviklerinden yararlanması; böylece, kamu kaynaklarından sübvans edilmeleri de mümkündür.

- **Mülkiyet haklarının korunması:** İlk dönemlerinden günümüze dek neoliberal düşünürler, yabancılar a ait varlıkların ve yatırımların kamulaştırılması eylemini, dünya ekonomisi karşısında tehdit; hatta insanlık suçu olarak nitelendiren birçok ifade kullanmıştır (Slobodian, 2020). Genel olarak neoliberalizmin ulusal egemenliği ekonomiden yalıtma düşüncesinin temelinde, mülkiyet hakkının ve özellikle yabancı mülkiyetin korunması yatmaktadır. 32 Sayılı Karar, yabancıların yatırımlarını istedikleri anda devretmelerini ve kazançlarını ülke dışına çıkarmalarını serbest bıraktığı için, kamulaştırmayı, hatta belli durumlarda vergi almayı ya da hukuki cezaları uygulamayı fiilen imkânsız hale getirmektedir.

-Kamu harcamalarının kısılması ve mali disiplin: Bu bağlamda Williamson, tarıma ve sanayiye sübvansiyonların kısılmasını, sosyal hakların ve emeklilik destelerinin azaltılmasını gerekli görmektedir. Egemenlik haklarına müdahale anlamına gelen bu koşul, 1980 sonrası alınan diğer kararlarla birlikte yerine getirilmiştir. Dolayısıyla, çalışanlara ve küçük üreticilere yönelik sübvansiyonların kaldırılması, 32 Sayılı Karardaki sermaye teşviklerinin tamamlayıcısıdır. Yatırımcılara ve bankalara dönük sübvansiyonlar olarak teşvikler artmıştır. Bu bağlamda 32 Sayılı Karar ve Washington Mutabakatı, gerçekte sübvansiyonları kaldırmamakta, yönünü değiştirmektedir.

- Kamu harcamalarının sağlık, temel eğitim ve altyapı-inşaat projelerine yönltilmesi: Bu madde, mutabakatın planlı kalkınma politikalarına karşıt yönünü ortaya çıkarmaktadır. Tam istihdam, sanayileşme politikası ve kalkınma planlaması olmadan sağlık, eğitim ve altyapı yatırımlarının refah getireceği düşüncesi, kuramsal gerekçelerle değil, doktriner inançla savunulabilir. Türkiye’de sermaye birikimi istikrarsızdır ve var olan yerli-yabancı sermaye istihdamı arttırmakla ilgilenmemektedir. Tasarrufların yatırıma dönüşme oranı düşüktür (Orhan, 2006, s.141). Neoliberal politikalar, sanayi ve tarıma aktarılabilecek kaynakların, inşaat sektörüne yönltilmesine neden olmuş; bu durum mali disiplini bozmuştur. Ayrıca, tarımsal desteklerin azalmasıyla birlikte işsizlik büyük oranda artmıştır.

Neoliberal yatırım politikaları, devlet fabrikalarının kapatılması için gerekçe gösterilen personel ödemelerini azaltmak bir yana arttırmıştır.¹⁸ Tüzel ve gerçek tacirlerin kazancından alınan vergi azalırken, giderek artan altyapı harcamaları dolaylı vergilerle karşılanmaktadır. Söz konusu yatırımlar görünür bir gelecekte istihdamı ve geliri arttıramayacağına göre, vergi sistemi yoksuldan alıp zengine vermek temelinde çalışmaktadır. Bu durumda vergi verenler ve yardıma ihtiyaç duyanlar gelir açısından birbirine yaklaştıkları için, sosyal yardım sistemi de sürdürülemez bir hale gelebilir.

- Vergi oranlarının düşürülmesi (kurumlar ve gelir vergisi alanlarında) ve verginin tabana yayılması: Bu madde, Mises’in sermayeden vergi alınmaması yönündeki erken dönem neoliberal görüşleri temelinde açıklanabilir. Washington Mutabakatı devletlerin temel egemenlik hakkı ve politika aracı olan vergiye müdahale etmektedir. Verginin tabana yayılması (ücretliler ve esnaftan daha çok vergi alınması) ve kurumsal ticari kazançların vergi oranının düşürülmesi; kamu finansmanının dolaylı vergilerle sağlanması demektir. Sonuç olarak Türkiye’de 2022 itibariyle devletin toplam gelirleri içerisinde kurumlar vergisinin oranı %0,25’e kadar

18 <https://www.sbb.gov.tr/kamu-istihdami/> -Sadece 2007-2023 döneminde kamu personeli kabaca iki kat artmıştır. 1980’den bu güne artış, işçi personeldeki azalmaya rağmen nüfus artışından çok daha fazladır.

gerilemiştir.¹⁹ Dolaylı vergiler ilk olarak 1994'te kazançlardan alınan (doğrudan) vergileri geçmiş, 2000'li yıllara gelindiğinde doğrudan verginin iki katına çıkmıştır (Armağan, 2007, s.239).

Washington Mutabakatının diğer koşulları, kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi yoluyla devletin ekonomi alanından çekilmesi ve deregülasyondur. Türkiye'de 1980 sonrası politikalar, özelleştirmeyi iletişim altyapısı, enerji dağıtımı ve sağlık gibi stratejik kamu hizmetlerine dahi uygulamıştır. Bu bağlamda verimlilik ya da üretim gibi kriterler söylem içinde kullanılsa da özelleştirme bu yönde sonuç sağlamamıştır. Özelleştirmenin sonucu büyük ölçüde sanayisizleşmedir (Yeldan ve Yıldırım, 2015). Yeni yatırımcıların ekonomiye girişini engelleyen idari bariyerlerin kaldırılması anlamındaki deregülasyon ise devletin ekonomiden çekilmesi ve ekonomik yaşamın piyasa güçlerine terk edilmesidir. Türkiye'de yayıncılıktan, sanayi işkollarına ve tarıma dek her alanda deregülasyon uygulanmıştır (Dağtaş, 2006). Öte yandan sonuç, tekelleşme ve haksız rekabet başta olmak üzere, piyasanın kendi bariyerlerini kurması olmuştur.

4. Çözömlenen Basın İçerikleri ve Söylem-Tarihsel Yöntem

32 Sayılı Karara ilişkin haberlerin söylem-tarihsel çözümlemesi için öncelikle neoliberal düşüncenin tarihindeki önemli savlar özetlenmiş; böylece ortaya çıkarılan tema ve argümanların Türkçe haber metinlerindeki karşılıkları ve kullanılma biçimleri incelemiştir. 32 Sayılı Karar, bir dizi karar ve düzenlemenin devamıdır. Yine de öncekilere göre radikal denilebilecek bir yönü vardır ve deregülasyonda yeni bir aşamaya işaret etmektedir. Kararın Türkiye'den sermaye çıkışını pratikte tümüyle serbest bırakması, ekonomi bürokrasisinde rahatsızlık yaratmış; böylece, süreç basının dikkatini çekmiş ve yaşananların ilk kez kamuoyuna duyurulması mümkün olmuştur. Konuya ilişkin haber içerikleri, basının bilgisinin hükümetin ve bürokrasinin aktardığıyla sınırlı olduğunu, dünyada neoliberal politikaların ulaştığı aşamanın ise, Türkiye'de bilinmediğini göstermektedir.

32 Sayılı karara ilişkin içerikler, Milliyet Gazetesi arşivinden tarama yöntemiyle incelenmiştir. Bu bağlamda 10 ila 13 Ağustos 1989 arasındaki haberler ve köşe yazıları çalışmaya dâhil edilmiştir. Milliyet, 1979'da Aydın Doğan'ın ilk satın aldığı ve basın sektörüne giriş yaptığı gazetedir. Dolayısıyla, görece sosyal demokrat söylemine rağmen Milliyet, basındaki dönüşüm ve tekelleşme açısından öncü yayındır. 1950'de liberal söylemle yayına başlayan gazetede, birkaç yıl Demokrat Parti hükümetini desteklemiş ancak, daha sonra iktidara karşı sert bir tutum takınmıştır. Milliyet, İsmet İnönü'nün yakın çevresinden Metin Toker'in başyazarı olduğu dönemde ise belirgin biçimde CHP yanlısı yayın politikasını benimsemiştir.

19 Burada sadece özel sektörün ödediği kurumlar vergisi dikkate alınmıştır. https://www.turmobil.org.tr/arxiv/mbs/pratikBilgiler/merkezi_butce_tahmin_edilen_gelirler-2022.pdf

Gazetenin sol kimliği kazanması da CHP'nin değişimiyle ilgilidir. 1967'de Güven Partisi olayında görüldüğü gibi, Milliyet CHP'nin "aşırı sola" kaymasına karşı çıkmış; geleneksel olarak CHP'ye yakın duran sermayedarları ve seçkinleri sorgulamaktan genelde kaçınmıştır.²⁰ Böylece, sermayedarlar ve kentli orta sınıf ile işçi ve yoksullar arasında duran yayın politikası, Milliyet'i merkezde ve anaakım olarak tanımlamayı mümkün kılmaktadır.

Gazetenin başlıca medya tekelinin parçası olduğu 1980 sonrası dönemde, Turgut Özal hükümetlerine karşı ılımlı muhalefетinin, neoliberalizmi sorgulayacak derinlikte olması beklenemez. Dahası, dönem boyunca gazetenin başyazarlığını dönüşümlü yürüten Mehmet Barlas'ın ve Altan Öymen'in hükümet politikalarına koşulsuz destek veren söylemi belirleyici olmuştur. Yine de hükümete karşı muhalif görüşlere de yer vermesi ve haber kaynağı olarak bürokrasiyle ilişkisi çerçevesinde 1989'un koşullarında yaşananları en kapsamlı aktaran gazete Milliyet'tir.

4.1. Söylem Tarihsel Çerçeve ve Temalar, Argümanlar ve Stratejiler

Tarama yönteminin gereği olarak öncelikle başlık ve spotlar düz anlamıyla okunmuştur. Daha sonra Ruth Wodak'ın (2001) eleştirel söylem çözümlemesine getirdiği söylem-tarihsel yaklaşım, bir kitap bölümünün ya da makalenin sınırlılıkları çerçevesinde uygulanmıştır. Wodak'ın yöntemi, genelde hacimli çözümlemeler gerektirmektedir. Öte yandan temalar, yan anlamlar ve stratejiler doğrudan metin içinde verilerek daha kısa bir çözümleme yapılabilir.

Wodak'ın yöntemi iki aşamadan oluşmaktadır. Tartışmalı okuma ile metin içi ve metinler arası çelişkilerin bulunması mümkündür. Böylece haber metinlerinin makro yapıları sorgulanarak okunabilir. Wodak (2001, s. 2 ve 66-67), Habermas'ın eleştirel dilbiliminden ve sistemin dil üzerinden yürüttüğü stratejilerden yararlanmıştır. Habermas'ın eleştirel kurama getirdiği dilbilim yaklaşımı, modern toplumda dünyanın algılanması çerçevesinde süren mücadeleyi, politik ve ekonomik bağlamda çözümlemek için uygundur (Habermas, 1987). Bu noktada Wodak'ın (2001, s.13) temel çekincesi, Habermas'ın önerdiği ideal konuşma durumuna ulaşıp ulaşılamayacağı konusundadır. Öte yandan, sisteme direnen ve toplumun algısal temelini oluşturan yaşam-dünyasının varlığı kabul edildiğinde ideal konuşma durumunun varlığı kabul edilmelidir. Gerçekte sistemin stratejik olarak kullandığı temalar, çok önceden toplum içinde belirlenmiştir. İletişim stratejileri, sistemin yaşam-dünyasını sömürgeleştirmesi ve argümanlara yönelik rızayı üretmesi yoluyla işleyen sürecin parçasıdır (Habermas, 1987, s.144 ve 305). Böylece, politik bir durum olan hegemonyaya direnen ya da en azından stratejileri tartışan okuyucu kitlenin varlığı, eleştirel çözümlemeyi mümkün kılan unsur-

20 "8 ler" 58 imzalı bildiri ile Ecevit grubunu suçladı. *Milliyet*, 15.04.1967. s.1.

dur. Söylem tarihsel çözümleme açısından stratejiler, ideolojik yan anlamları taşıyan göstergeler ve buna göre tarihsel süreçte inşa edilmiş temalar üzerinden, iktidar ilişkilerini üretmektedir. Sistem, stratejik iletişim aracılığıyla temaları sömürmekte; daha sonra araçsalci akıl temelindeki argümanları dayatmaktadır (Okuroğlu, 2023, s. 72-77).

4.2. Haber Söyleminde Konvertibilite ve Ekonomik Büyüme Temaları

Bu çalışmada Wodak'ın önerdiği *adlandırma*, *yükleme*, *savlama* ve *bakış açılandırma* stratejileri çerçevesinde, haber söylemi kısaca çözümlenmiştir. Stratejiler, temalar üzerinden yürümektedir. 32 Sayılı Kararın, sermaye girişini kolaylaştırma ve konvertibilite olarak sunulması, Washington Mutabakatında da görülen neoliberal söyleme uygundur. Sermaye girişinin serbest bırakılması için öncelikle çıkış serbest bırakılmakta; döviz kurunun ve döviz ödenek faizin yatırımcıların talebine göre belirlenmesine izin verilmektedir. Bu noktada iletişim stratejisi, bağlamı sınırlandırmış ve enformasyon eksiltimi yoluyla kararın olumsuz yönleri gizlenmiştir.

Konvertibilite kavramının farklı tanımlarının tartışılması bu çalışmanın konusu dışındadır. Çözümleme açısından önemli olan, Türk kamuoyunun konvertibiliteyi liranın itibarlı bir değişim aracına dönüşmesi biçiminde anlamasıdır. Türk basını 1946'dan itibaren konvertibiliteyi "itibar" kavramıyla çerçeveleyerek ulusal bir hedef biçiminde kamuoyuna sunmuştur.²¹ Türkiye'de tarihsel olarak inşa edilmiş söylem çerçevesinde konvertibilite, para biriminin istikrarlı bir kur üzerinden başka paralara dönüştürülmesi ve uluslararası ödeme ya da rezerv aracı olarak kullanılmasıdır. Bu durumda, paranın değeri genel geçer bir ölçüye bağlıdır ya da ülke dış ticaret fazlasına sahiptir; böylece, eldeki rezervlere dayanarak ulusal paranın diğer ülkelerce kabul görmesi sağlanabilir. 1984'te hükümet art arda kararlarla sermaye piyasasını serbestleştirirken liranın dış ticarete ödeme aracı haline gelmesi, kamuoyuna hedef olarak sunulmuştur.²² Öte yandan buradaki anlamıyla konvertibilite alınan bir kararla elde edilecek bir durum değildir; sanayileşme süreciyle dolaylı yoldan ulaşılabilecek bir sonuçtur (Barlas, 1980). Dış ticaret açığı veren bir ülkenin para birimi de kurun düşürülmesi ve ulusal varlıkların değer kaybetmesi yoluyla diğer paralara çevrilebilmektedir; ancak, bu noktada konvertibiliteden değil, serbest ya da düzenlenme dışı kur rejimi çerçevesinde sürekli devalüasyondan söz etmek daha doğrudur. 1990'da Türk parasını konvertibil olarak tanıyan IMF'nin, değişebilirlik anlamındaki böyle bir tanımlı kabul ettiği anlaşılmaktadır.

21 Hükümet önemli kararlar verdi. *Ulus*, 8 Eylül 1946, s.1 ve 3

22 Erdem:"TL ile dış ticaret için zaman erken" 18.09. 1984 *Milliyet* s.4 - Özal: Türk lirası, Avrupa'da "aranan para" olacak. *Milliyet*, 17.12.1984, s.7

Konvertibilitenin paranın değerini düşürmekle değil, üretim yapısını düzeltmekle mümkün olduğunu; aksi halde ülkenin iflasa sürükleneceğini zaman zaman iş insanları da ifade etmiştir.²³ Açıklamayı yapan Halit Narin'in "yine hükümeti eleştirdi" biçiminde küçümseyici bir tavırla ve bozguncu olarak nitelendirilmesi, karşıt görüşlere tahammülü olmayan liberal söylem açısından tipiktir. Aralık 1984'te Mehmet Barlas bir kez daha, konvertibilitiyi Türk lirasının dış ticarete geçerli rezerv para haline gelmesi olarak tanımlarken, "Türkiye'ye güvenen bir lider olarak" Özal'ın aldığı kararların ülkeyi bu hedefe ulaştıracağını iddia ediyordu (Barlas, 1984). Hükümet, alınan önlemlerin Türk Lirasını rezerv para haline getireceğini savunmayı sürdürmüştür.²⁴

Hükümetin sermaye çıkışını serbest bırakma kararının konvertibilite söylemiyle sunulması, Türkiye'de stratejik iletişimin ve manipülasyonun tipik örnekleri olabilir. 1989'da alınan karar, Türk kamuoyunun beklediği anlamda konvertibilitiyi değil, sermaye çıkarma serbestliğini ve kontrolsüz kur rejimini öngörmektedir. Kısa süreli döviz bolluğu, orta ve uzun vadede daha çok döviz kıtlığını, bu ise ulusal paranın sürekli değer kaybederek konvertibiliteden uzaklaşmasını doğurmaktadır. Sonraki yıllarda döviz bulabilmek için hem liraya hem de yabancı paralara daha yüksek faiz ödemek gerekmiş; aynı zamanda Türk lirasının sürekli değer kaybetmesi ve ülke içi varlıkların/üretimin, dış pazarda ucuzlaması kural haline gelmiştir. Hükümetin kararının sermaye ve döviz bolluğu yardımıyla yatırımları arttıracığı, ithalat serbestliğiyle birlikte sanayinin daha güçlü ve rekabetçi olacağı argümanları da gerçekçilikten uzaktır. Sermayenin faiz gelirin yüksek, yeni sermaye bulmanın da maliyetli olduğu bir ortamda, özel sektörden sanayi yatırımı beklemek mümkün değildir. Bu bağlamda gerçeği gizlemeye yönelik bir iletişim stratejisi kullanılmış, günümüze dek bu strateji sürdürülmüştür.

Dönemin hükümetinin, konvertibilite adı altında sermaye çıkışını serbest bırakma ve sıcak para çekme düşüncesi, 1988'in başından itibaren bürokratlarla hükümetin arasının gerilmesine neden olmuştur. Dönemin Merkez Bankası başkanının bir televizyon programında hükümetin zamansız kararlarını eleştirmesi çarpıcı bir örnektir.²⁵ Gerçekte, 1988 Şubat ayından sonra Türk Lirası süratle değer kaybetmeye başlamış ve kriz belirtileri artmıştır. Bu bağlamda 32 Sayılı Karar, yaklaşan seçimler öncesi finansal sermaye çekerek geçici olarak döviz bolluğu yaratmaya dönük bir hamle olabilir.²⁶ Kararın alınmasında bir başka etken de Özal'ın yaklaşan cumhurbaşkanlığı seçimlerine güçlü bir kamuoyu desteğiyle gitmek istemesidir.²⁷

23 TİSK Başkanı Narin yine eleştirdi: "Para değer yitirirken konvertibiliteye geçilmez" *Milliyet*, 26.08.1984. s.4.

24 "İhracattan sonra, ithalatta da kullanılacak- TL, döviz oluyor" *Milliyet*, 22.12.1984

25 Saraçoğlu'ndan Başbakan'a "örtülü" eleştirisi, 09.02.1988, *Milliyet*, Sayfa 5

26 Ekonomideki darboğazlar kaygı verdi, *Milliyet*, s.8

27 Serbest döviz kararında zafer Güneş Taner'in- Bürokratlar yenik düştü. *Milliyet* 11.08.1989, s.9

4.3. 32 Sayılı Karara İlişkin Haber ve Yorumlar

32 Sayılı Karar, 11 Ağustos 1989'da Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.²⁸ 7 Ağustos'taki Bakanlar Kurulu toplantısıyla yürürlük tarihi arasındaki dört günlük fark, bürokrasinin karara karşı çıkması ve bu durumun bir dizi istifaya neden olmasıyla açıklanabilir. Kararın ayrıntılarını, karşı çıkan bürokratlar ya da destek arayan hükümet basına aktarmış olabilir. Böylece, önceki kararlardan farklı olarak 32 Sayılı Karar gündem oluşturmuş; dahası, resmi gazetede yayınlanmasından bir gün önce gazetelerde yer almıştır.

Kararın alınmasında, dönemin başbakanı Özal'ın ve devlet bakanı Güneş Taner'in etkili olduğu haberlerden anlaşılmaktadır. Merkez Bankası, Eximbank, DPT, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı yöneticileri ise, karara kesin bir tavırla karşı çıkmışlardır.²⁹ Buna rağmen hükümet, kararı Türk Lirasının konvertibil olması ve uluslararası geçerliliğe kavuşması olarak sunmuş; basın bu iddiayı benimsemiştir. Medyanın, karara karşı çıkanları, ülkenin gelişmesine set çeken dar görüşlü ya da kendi konumunu düşünen uzmanlar olarak sunması tipiktir. Hükümete dönük yükleme stratejisi, "İrânın önündeki engelleri kaldırmaya dönük" azim ve kararlılık nitelermelerini içermektedir. Hükümet üyeleriyle ilgili haber, kıskanç ve yetersiz bürokratlara karşı kararlılıkla mücadele eden ve ülkeyi zincirlerinden kurtarmak isteyen kahramanların öyküsü biçimindedir.³⁰ Bakan Taner'e yönelik yükleme stratejisi tevazu, sabır ve kararlılık gibi sıfatlar içermektedir. Bürokrasinin gelişimi engellediği savı, sonraki yıllarda da neoliberal söylemin parçası olacaktır. Gerçekte karar, neoliberal tezlere uygun olarak uluslararası finansal sermayeye daha fazla kazanç sağlamaya dönüktür. Karşıt görüşler seslendirilse de genel söylemi iş dünyası ve politikacılar belirlemiştir. Bu noktada, giderek artmakta olan tekelleşmenin ve gazete sahibi karşısında güvencesiz konumdaki gazetecilik mesleğinin, iş dünyasının temsilcisi haline gelmekte olduğu söylenebilir.

Dönemin basın içerikleri kararı özgürlük, kalkınma, zenginleşme temaları çerçevesinde bir adım olarak sunmuş; hatta korumacılık yoluyla Türkiye'yi sömüren çıkar gruplarına ve dar görüşlü bürokrasiye karşı cesaret ve zafer anlatısıyla duyurmuştur. Ancak, bu durumda karara karşı çıkması gereken iş dünyasının, kararın başlıca destekçisi olması ilk anda görülen çelişkidir. Milliyet'in 10 Ağustos tarihli haberi, karar henüz yayınlanmadan Başbakan Turgut Özal'ın İstanbul Sanayi Odası'nda yaptığı açıklamaya ilişkindir.³¹ Haberde 32 Sayılı Karar- Washington Mutabakatı

28 TC Resmi Gazete, TÜRK PARASI KIYMETİNİ KORUMA HAKKINDA 32 SAYILI KARAR Sayı: 20249 11 Ağustos 1989, s.19.

29 Saraçoğlu istifa mı ediyor? Milliyet, 12.08.1989, s.5.

30 Serbest döviz kararında zafer Güneş Taner'in- Bürokratlar yenik düştü. Milliyet 11.08.1989, s.9

31 "Müthiş Cesur Kararlar", Milliyet 10.08.1989, s.5

gibi- on madde halinde özetlenmiştir. 32 Sayılı kararın asıl amacı sermaye çıkışını serbestleştirmek olduğu halde, haberde konvertibiliteye geçildiği öne sürülerek hükümetin söylemi kullanılmıştır. Metindeki yükleme stratejisi, Türk toplumunu yaşam dünyasında olumlu olarak kabul edilen sıfatları kullanmaktadır. Buna göre başbakanın açıklaması “cesur” ve “devrimci” olarak nitelenmiştir. Savlama stratejisi, sermaye girişinin serbest bırakılmasının pozitif döviz dengesi oluşturarak liranın itibarını arttıracak biçimindedir. Gazetenin bakış açılardırma stratejisi hükümetin ve iş dünyasının görüşlerinden yararlanmıştır. Kararın sermaye girişini arttıracakını öne çıkaran söylem, aksine sermaye çıkışına ve ödemeler dengesinde bozulmaya yol açacağı iddialarını geri plana itmektedir. Dolayısıyla, günün koşullarında kararnamenin olası sonuçları doğru değerdendirilememiştir. 1989 kararlarıyla neoliberal doktrinin Türkiye’deki hegemonya kurmaya başladığı ve durumun günümüze dek devam ettiği söylenebilir. Yine de Milliyet’in metnin ayrıntısında, kaynak belirtmeden, kararın ters yönde döviz ktlığına yol açabileceğinin de belirtilmesi önemlidir. Bu görüş olasılıkla bürokrasi kaynaklıdır. Haberin altında verilen karikatürde, konvertibilite tartışması temelinde TL, kanadı kırık olduğu halde uçmaya zorlanan bir kuş olarak temsil edilmiştir.

10 Ağustos tarihli Milliyet’in başyazısında Altan Öymen, serbest ithalatın ve döviz çıkışının yerli sanayiye zorlayacağı gibi endişelere geri planda değinmekle birlikte, karara koşulsuz destek vermiştir (Öymen, 1989a). Öymen’in adlandırma stratejisi, ekonominin tam liberalleşmesi ifadesinde ortaya çıkmaktadır. Yazar, “yeni” ve “hamle” sıfatlarıyla karara, geleceğe yönelik olumlu nitelik yüklemiştir. Öymen’in yazısı 32 Sayılı Karar çerçevesinde konvertibilite kavramının da ilk kez kullanıldığı yorumdur. Yazar, sözcüğü tırnak içinde vererek, egemen söylemin kuruluşuna öncülük etmiştir. Kararda döviz alımı için 3000 dolarlık sınır konulmasının, pratikte bir önemi olmadığını belirten Öymen, bu durumu genel liberal stratejiye uygun biçimde özgürlük temasıyla sunmaktadır. Öymen’in savları, sermaye bulmanın kolaylaşacağı ve döviz bolluğu yaşanacağı çerçevesinde, hükümetin bakış açısını yansıtmaktadır. Öymen, bu durumda döviz çıkışının da artacağı çerçevesindeki karşıt görüşlere yer vermemiştir. Milliyet’in başyazısındaki egemen sav, kararın Türkiye’nin büyümesine, fiyatlarda ucuzluğa ve sanayicilerin tembellikten kurtulup daha rekabetçi olmasına hizmet edeceğidir. Gerçekte, kazancını artırmak isteyen her yatırımcı gibi sanayicilerin de, üretim yatırımının riskine girmektense finansal spekülasyon ve ithalatla sermayesini değerlendirmesi mümkündür. Sonraki yıllarda yaşananlar tam olarak bu yöndedir.

Öymen’in 11 Ağustos tarihli başyazısı, neoliberal hegemonyanın sol ve sağ ayrımını anlamsız hale getirmesinin ilk örnekleri arasındadır (Öymen, 1989b). Öymen’in 32 Sayılı karara dönük yükleme stratejisinde, “öz-

gürlük” ve “ilerleme” sıfatlarını kullanılmaktadır. Yazıdaki başlıca temaları kurmak için göstergelerden ve yan anlamlardan yararlanılmıştır. Başlıca göstergeler konvertibilite, liberallik ve Avrupa Topluluğu (AT) üyeliğidir. Bu bağlamda yan anlamlar “özgürlük”, “vazgeçilmezlik”, “milli hedef” ve “milli birlik” olarak kabul edilebilir. Muhalefetin itirazlarına da yer veren yazıda konvertibilite kavramı liranın uluslararası rezerv para haline gelmesi anlamında kullanılmaktadır. Öymen’in adlandırma stratejileri, olasılıkla karşı görüşte yer alanlara dönüktür. Buna göre, “komünist” dahi olsa hiçbir vatandaşın bu kararlara karşı çıkmaya hakkı yoktur. Bu noktadan sonra daha çok kavram ve tema, yazıdaki savlama stratejisi için kullanılmıştır. Yazara göre serbest piyasa, serbest kur ve sermaye hareketlerine özgürlük, uygar dünyanın parçası olmanın; ayrıca AT üyeliğinin şartıdır. Öymen’in, muhalefet partilerine yönelik savlama stratejisi de özgürlük ve toplumsal refah temelinde, kararı desteklemelerini önermektedir. Yazıda karşıt görüş olarak sunulan Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) temsilcisinin eleştirileri, hükümetin seçime dönük geçici rahatlamayı hedeflediği biçimindedir ve SHP kararların liranın durumunu değiştirmeyeceğini vurgulamaktadır. Buna karşın Öymen, söz konusu düşünceleri sadece zamanlamaya dönük önemsiz itirazlar olarak sunmuştur: Sosyal demokrat muhalefet, kararı ancak zamanlaması açısından eleştirebilir; karşı çıkması mümkün değildir. Öymen’e göre ekonominin AT kurallarına uygun “liberal” bir çizgi izlemesi, artık SHP’nin de politikasıdır. AT’ye aday olan “ciddi” bir sosyal demokrat parti için zaten başka seçenek yoktur. Böylece Öymen, ciddi ve sosyal demokrat olmayı mevcut politikaları savunma (neoliberal olma) koşuluna bağlarken, bunun dışındaki görüşleri ciddiyetsiz ve zararlı olarak nitelemiştir. Yazar, liberal olmayı, hukuka saygı ve özgürlük anlamında da kullanmaktadır. Bu bağlamda liberal olmayanları, özgürlük ve hukuk karşıtı olarak sınıflaması, Hayek’in kurduğu neoliberal söyleme uygundur. Öymen’in hükümetin kararlarına karşı çıkanları, ülkenin gelişmesini istemeyenler olarak suçlaması da savlama stratejisinin parçasıdır. Bakış açılıandır stratejisi, neoliberal doktrine bağlıdır ve hükümetin görüşünü yansıtmaktadır.

Öymen’in muhalefete neoliberal politikaları uygulamak şartıyla muhalefet yapma görevi vermesinin, Doğru Yol Partisi (DYP) ve SHP liderleri arasında karşılık bulduğu söylenemez. Bu bağlamda, 32 Sayılı karara karşı çıkan görüşler, iç sayfalarda yer bulabilmiştir. Süleyman Demirel, kararları tahrip edici olarak nitelemekte; ticaret açığı nedeniyle liranın gerçek anlamda değer kazanamayacağını, geçici sermaye girişinin lirayı değerlendirmesinin ise, mevcut serbest ithalat politikası çerçevesinde sanayiciyi zorda bırakacağını söylemektedir. Buna göre, daha da artacak olan ticaret açığı, orta vadede artacak sermaye çıkışıyla birlikte ülkeyi iflasa

sürükleyecektir.³² Erdal İnönü ise, konvertibilitenin şartlarının oluşmadığını, Özal'ın sırf bir şeyler yapmak için bunları yaptığını öne sürmüştür. Deniz Baykal'a göre de sanayinin korunması rekabet gücü için şarttır; ancak hükümet Tanzimat kafasıyla tüm kapıları açarak sanayiye zor durumda bırakmaktadır. Baykal, bu noktada Güney Kore ve Japonya'yı örnek vermektedir. Baykal'a göre, Özal AT üyelik sürecine yönelik bir hamle de yapmış olabilir; ancak ekonomiyi zayıflatarak bu hedefe varmak mümkün değildir. Üç politikacının da ortak düşüncesi, Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmek hesabıyla kararlar aldığıdır.³³

Milliyet'in iç sayfalarda yazan diğer yorumcularının, kararları seçim hamlesi olarak gören ve sanayi üretimine zarar verecek önlemler olarak tanımlaması, genel olarak muhalefetin düşüncelerine uygundur. Ekonomi yazarı Coşkun Kırca'nın teknik yönü ağır basan köşe yazısı bu bağlamda örnektir. Kırca, hükümetin kararlarının üretimde kullanılan ithal girdilerin teminini rahatlatmayacağını, ithalatın serbestleşmesinin ise, aksine sanayicileri ithalatçı olmaya yönelteceğini yazmıştır (Kırca, 1989). Ayrıca, Türkiye gibi ülkelerde sermaye sahiplerinin “ruh ortamı” dışı dönüktür, böylece sermaye çıkışını serbest bırakmak, yanlış bir karardır. Kırca bu noktada Fransa'nın dahi sermaye çıkışına kontrol uyguladığını belirtmektedir. Kırca'ya göre, küçük bir fiyat marjıyla Tahtakale piyasasından istenildiği kadar döviz almanın serbest olduğu ortamda bankadan döviz alabilme özgürlüğünün birçok vatandaş için anlamı yoktur. Kırca, yasal düzenlemeyle ilan edilen konvertibilitenin iktisadi konvertibilite olmadığını, öncelikle ülkenin ticaret fazlası vermesi gerektiğini bir kez daha vurgulamaktadır. Kararın, uluslararası düzenleyici kurumlarla olası bağlantısına dikkat çeken tek yazar da Kırca olmuştur. Kırca'ya göre, Türkiye'nin imzaladığı GATT anlaşması gereğince hükümet gümrük tarifelerinde bazı indirimler yapmış olabilir; ancak alınan kararlar GATT şartlarına da uymadığı için bu ihtimal zayıftır. Öte yandan, Kırca'nın yazılarında da Washington Mutabakatı ve neoliberalizm çerçevesindeki gelişmelerden bahis yoktur. Böylece durum, Özal'ın hatası olarak değerlendirilmiş; hükümetin değişmesiyle sorunların çözüleceği varsayılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

32 Sayılı Karara ilişkin haberlerin söylem-tarihsel çözümlemesi, neoliberal düşünürlerin yirminci yüzyıla yayılan çalışmaları ve doktriner mücadeleleri temelinde yapılabilir. Bu bağlamda neoliberallerin kendi düşüncelerini savunmakta kullandıkları; insanlık adına mücadele, özgürlük, hukuk, refah, ekonomik büyüme ve sermayenin önceliği gibi temalara konuyla ilgili haberlerde rastlanması çalışmanın bulguları açısından

32 “Şok Kararlara SHP ve DYP'den Bakış”, *Milliyet* 11.08.1989, s.9

33 “Özal kıvranıyor ama olmayacak”, *Milliyet* 13.08.1989, s.9

önemlidir. Milliyet Gazetesi örneğinde incelenen Türk basınında 32 Sayılı Karar’a ilişkin başat söylem, kararın tartışmasız olumlanması hatta karşı çıkanların düşmanlaştırılması çerçevesindedir. Karşıt görüşler gündemde geriye itilmiştir; yine de 1989’da neoliberal hegemonyanın henüz tam olarak kurulmadığını göstermeleri açısından değerlidir. Buna karşın, muhalif yorumlar hükümetin eleştirilmesi ve 32 Sayılı Kararın konvertibilite olmadığı savıyla sınırlıdır. Muhalif görüş, 32 Sayılı Kararın Batılı finansal sermayeyi (sıcak parayı) faiz karşılığı Türkiye’ye çekmeyi amaçladığını; bunun da krizi derinleştireceğini değerlendirmekten uzaktır. 1990’dan itibaren faiz gelirini de alarak ülkeyi terk eden sıcak para, daha yüksek faizle sermaye getirmeye neden olmuş; borç sarmalı ülkeyi birkaç yıl içinde darboğaza sürüklemiştir. Dahası, yıllar geçtikçe söz konusu Batılı sermaye, Türkiye kökenli olup yurtdışına kaçırılan sermayeden meydana gelecektir. Kararın asıl özelliği yerli sermayeyi, yabancı sermayeye dönüştürerek “küreselleştirmesidir”. Washington Mutabakatı ve neoliberal politikalar ise, ne o günlerde ne de sonrasında medyaya yansımamıştır. Bu bağlamda, muhalif aydınlar ve politikacılar kurtuluş için çareyi iktidar değişikliğinde görmüş; ancak politikaların gerisindeki doktrin ve küreselleşme süreci değerlendirilemeyince, alternatif politikalar da tanımlanamamıştır.

Sermaye hareketlerinin ve ithalatın serbest bırakılması gibi ilkeler, ekonominin ya da verimliliğin gereği olarak savunulsa da tek başına bu politikaların yararına dair bir kanıt bulunmamaktadır. Söz konusu ilkeler, neoliberalizmin tek taraflı işleyişini gizleyen politik söylemin parçasıdır. Dolayısıyla neoliberal politikalar Batı’da sermaye birikimini arttırmış; dünyanın geri kalanındaki ülkeler artan dış ticaret açığı nedeniyle yoksul kalmayı sürdürmüştür. Rekabetçi olarak sunulan ithalat politikası az gelişmiş ülkelerin sanayilerinin gelişmesine yardım etmemiş; aksine bu ülkelerde birçok sanayi kolu gerilemiştir. Söylemin niyeti gizlemesi, sermaye hareketliği ilkesi açısından da geçerlidir. Yatırımcılar çoğu kez bir iş kurmak anlamında yatırım yapmaz; sermaye kıtlığı çeken ülkelerdeki yüksek faiz oranlarından ve spekülâtif kazanç fırsatlarından yararlanırlar. Bu durum yeni ortaya çıkmış değildir; gerçekte Britanya’nın serbest ticaret ve sermaye imparatorluğunun hüküm sürdüğü Birinci Dünya Savaşı öncesinde, uluslararası sermayenin tefeci yönü ağır basıyordu (Lenin, (1916) 2003). Kapitalizmin sürdürülemez olduğunu ve sıcak para hareketlerinin Büyük Bunalımı tetiklediğini savunan Keynes de (1933, s. 755-769) benzer görüştedir. Küresel sermaye açısından daha çekici olmak adına kamu mülkiyetindeki kuruluşların özelleştirilmesi; ayrıca, para ve maliye politikalarında kontrol gücünün “bağımsız” kurumlara devredilmesi diğer neoliberal ilkelerdir. Özellikle ödemeler dengesindeki açık nedeniyle dar boğaza düşen ülkelerde söz konusu kurumlar hükümetlere karşı bağımsız olması savunulmaktadır; ancak, bu kurumlar uluslarüstü otoritelerin gözetiminde

çalışırlar ve neoliberal politikalara bağımlıdırlar. Kurumların bağımsızlığı, ulusal seçkinlerin yolsuzluğa bulaştığı ülkelerde olumlu bir adım gibi görölse de neoliberal re-regölasyonun amacı yolsuzlukla mücadele değildir, yatırımcıların kazançlarını istedikleri anda ülkeden çıkarabilmesidir. Özel sektöre ait bankaların tamamının yabancı mülkiyetinde olduğu Türkiye’de, “Türk” bankacılık sisteminin dürüstlüğünden söz etmek, mantıksal açıdan hatalıdır.

Kaynaklar

- Althusser, L. (2001). Ideology and ideological state apparatuses. In, B. Brewster (Ed.). *Lenin and philosophy and other essays*. (ss. 127-186). London: Monthly Review Press.
- Angotti, T. (1981). The political implications of dependency theory. *Latin American Perspectives*, 8(3-4), 124-137.
- Aren, S. (1989). *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*. (9. Baskı) Ankara : Savaş Yayınları.
- Armağan, R. (2007). Liberalizm, Negatif Özgürlük ve İnsan Hakları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*. (12) 3, ss. 227-252.
- Barlas, M. (1980). “Bugün” “Konvertibilite”, *Milliyet*, 09.11.1980, s.1
- Barlas, M. (1984). “Bugün” Konvertibiliteye Doğru, *Milliyet*, 18.12.1984
- Le Bon, G (1979). *Kitleler Psikolojisi*. (Çev: S. Demirkan) İstanbul: Yağmur Yayınevi
- Bonn, M. (1934). The Age of Counter-Colonisation. *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1931-1939), 13 (6), ss. 845-848. Oxford: Oxford University Press <https://www.jstor.org/stable/2603330>
- Cansen, E. (2023). “Döviz Tevdiat Hesabı Kur Korumalıdır.” *Sözcü*, 24.08.2023. <https://www.sozcu.com.tr/2023/yazarlar/egecansen/doviz-tevdiat-hesabi-kur-korumalidir-7781510/> [Erişim: 31.08.2023]
- Chomsky, N. (2017). *Güç Kimin Elinde?* (Çev. C. Özpınar) İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Connell, R. ve Dados, N. (2014). Where in the World Does Neoliberalism Come From?: The Market Agenda in Southern Perspective. *Theory and Society* , 43 (2) (March 2014), ss. 117-138.
- Dağtaş, E. (2006). *Türkiye’de Magazin Basını*. Ankara: Ütopya Yayınevi
- Dağtaş ve Atık, K. (2023). Dünya Sistemleri Teorisi Çerçevesinde Türkiye’de Kültür Endüstrisi. İçinde, S. Okuroğlu (Ed.) *Neoliberalizm, Küreselleşme, Dünya Sistemi: Medya Üzerinden Hegemonya ve Türkiye’de Söylemin Tarihi* (ss. 99-142) Ankara: Gece Kitaplığı.
- Deneen, P.J. (2022). *Liberalizm Neden Çöktü?* (Çev: İ. H. Yılmaz) İstanbul: Vakıf-bank Kültür Yayınları.
- Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–79* (Ed. Michel Senellart and Trans. Graham Burchell) New York: Palgrave MacMillan, New York: Palgrave Macmillan.

- Haberler, G. (1936) *The Theory Of International Trade: With Its Applications To Commercial Policy*. (Trans. Alfred Stonier and Frederic Benham). London: William Hodge and Company, Ltd.
- Habermas, J. (1987). *The Theory of Communicative Action, Volume II, Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason* (Trans. Thomas Mc Carthy). Boston: Beacon Press.
- Hayek, F. A. (2006). *Road to Serfdom*. NY: Routledge Publishing.
- Herman, E. ve Chomsky, N. (2017). *Rızanın İmalatı*. (Çev. E. Abadoğlu). İstanbul: BGST Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2009). *Tarih Üzerine* (Çev. O. Akınhay). İstanbul: Agora Kitaplığı
- Hobsbawm, E. (2017). *İmparatorluklar Çağı* (Çev. V. Aslan). Ankara: Dost Kitabevi.
- Keynes, J. M. (1933) National Self-Sufficiency. *The Yale Review*, 22 (4), ss. 755-769.
- Kırca, C. (1989). “Yeni iktisadi Tedbirler”, *Milliyet*, 13.08.1989, s.9
- Küçük, Y. (2007). *Türkiye Üzerine Tezler, Cilt 2*. İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Lenin, V. I. (2003). *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. (Çev. C. Süreyya) Ankara: Eriş Yayınları
- Lippmann, W. (1938). *An Inquiry into the Principles of the Good Society*. Boston: Atlantic Monthly Press Books.
- von Mises, L. (1962). *Socialism: An Economic and Sociological Analysis* (Trans: J. Kahane). New edition with epilogue. New Haven: Yale University press.
- von Mises, L. (1983). *Nation, State, and Economy* (Trans. L. B. Yeager) Series in economic theory, Nashville: Institute for Humane Studies.
- Okuroğlu, S. (2023). Neoliberal Hegemonyanın Söylem-Tarihsel Yaklaşımla Çözümlemesi: Haber Yap(a)mama Sorununa Örnek Olarak Uluslararası Vergi Takibi Anlaşmaları, *İçinde*, S. Okuroğlu (Ed.) *Neoliberalizm, Küreselleşme, Dünya Sistemi: Medya Üzerinden Hegemonya ve Türkiye’de Söylemin Tarihi* (ss. 99-142) Ankara: Gece Kitaplığı.
- Orhan, S. (2006). “Modernizmin İnşası: Pozitivist Finansal Liberalizasyon ve Finansal Kriz Mekanizmaları”, *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri: Makale Derlemesi*, *İçinde*. Halil Seyidoğlu, Rıfat Yıldız (Eds.). İstanbul, Arıkan Basım Yayın, ss. 135-179.
- Overbeek, H. ve van der Pijl, K. (1993). Restructuring Capital And Restructuring Hegemony: Neo-Liberalism and the Unmaking of the Post-War Order. *İçinde*, H. Overbeek (Ed.) *Restructuring Hegemony in the Global Political Economy: The Rise of Transnational Neo - Liberalism in the 1980s*. (ss. 1-28) London: Routhledge.
- Öymen, A. (1989a). “Bugün”, *Yeni ‘Ekonomik Hamle’*, *Milliyet*, 10.08.1989, s.1.

- Öymen, A. (1989b). “Bugün”, ‘Serbestlik’ SHP ve ANAP, *Milliyet*, 11.08.1989, s.1
- Öztürk, A. (2015). Liberalizm, negatif özgürlük ve insan hakları. *İnsan Hakları Yıllığı*, 33, ss. 1-17.
- Plehwe, D. (2009). Introduction. İçinde, Philip Mirowski ve Dieter Plehwe (Eds.), *The Road from Mont Pèlerin* (ss. 1–42). MA: Harvard University Press.
- Polanyi, K. (1986). *Büyük Dönüşüm - Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri* (Çev. A. Buğra) İstanbul: Alan Yayıncılık
- Ptak, R. (2009). Neoliberalism in Germany: Revisiting the Ordoliberal Foundations of the Social Market Economy. İçinde, Philip Mirowski and Dieter Plehwe (Eds.) *The Road from Mont Pèlerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*. (ss. 98-138). MA: Harvard University.
- Robbins, L. (1937). *Economic Planning and International Order*. London: Mac Millan & Co.
- Schulz-Forberg, H. (2014). Laying the Groundwork: Transnational Networks and the Semantics of Neoliberalism in the 1930s. [https://pure.au.dk/portal/en/publications/laying-the-groundwork\(3c816209-14e9-4e4d-8b59-8cd-4186f1be7\).html](https://pure.au.dk/portal/en/publications/laying-the-groundwork(3c816209-14e9-4e4d-8b59-8cd-4186f1be7).html) [Erişim: 30.08.2023]
- Slobodian, Q. (2020). *Küreselciler: İmparatorluğun Sonu ve Neoliberalizmin Doğuşu*. (Çev. A. F. Yıldırım) İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Stiglitz, J. (2002). *Globalization and Its Discontents*. New York: W. Norton
- Ther, P. (2016). New Directions in European History: 1989 in Global Perspective and the Rise of Neoliberalism. *Seminar in Centre for European Studies Harvard*. <https://ces.fas.harvard.edu/events/2016/11/1989-in-global-perspective-and-the-rise-of-neoliberalism> [Erişim: 30.08.2023]
- Tuna, S. (2007). Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (13) 2007, ss. 86-121.
- Williamson, J. (1990). What Washington means by policy reform. İçinde, J. Williamson (Ed.), *Latin American readjustment: How much has happened* (ss. 7-20). Washington, D.C.: Institute for International Economics.
- Williamson, J. (2002). Did the Washington Consensus Fail? *Peterson Institute for International Economics*. <https://www.piie.com/commentary/speeches-papers/did-washington-consensus-fail>
- Wodak, R. (2001). The Discourse–Historical Approach, İçinde, Ruth Wodak ve Michael Meyer,(Eds.) *Methods of Critical Discourse Analysis*, (ss. 63-94) London: Sage Publications.
- Yaylagül, L. (2016). *Kitle İletişim Kuramları: Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar* Ankara: Dipnot Yayınları.

Basın Arşivi:

Milliyet Gazetesi, 10 Ağustos 1989 ila 13 Ağustos 1989 arası sayılar.

BÖLÜM 16

EĞİTİMDE SANAL GERÇEKLİK UYGULAMASI: MARMARAEREĞLİSİ MESLEK YÜKSEKOKULU ÖRNEĞİ¹

Veli SIRIM², Yarkın ÇELİK³

1 Bu çalışma 04-06 Haziran 2022 tarihlerinde Azerbaycan Bakü’de Uluslararası Balkan Üniversitesi iş birliğinde gerçekleştirilen INCSOS VII. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi’nde sunulan sözlü bildiriden üretilmiştir.

2 Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye, Tekirdağ/Türkiye, vsirim@nku.edu.tr

3 Öğretim Görevlisi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Marmaraereğlisi MYO, Medya ve İletişim, Tekirdağ/Türkiye, ycelik@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9615-7904

Giriş

Günümüzde internet tabanlı teknolojilerin hızlı bir şekilde ilerlemesi hem insanların hem de toplumların yaşayış biçimlerini ve alışkanlıklarını etkilemelerine sebep olmuştur. Bu etkilenmenin başında kitle iletişim araçları ve onlarda yaşanan semantik gelişmeler yer almaktadır. Ağların ağı olarak ifade edilen internet, tüm dijitalleşme sürecinin en temel unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda geleneksel eğitimden dijital eğitim sürecine geçişin önemli ögesi internet ve yeni medya uygulamalarıdır. Günümüz dünyasında temel ihtiyaçlar gibi vazgeçilmez bir kanal olan internet ve yeni medya uygulamaları eğitim alanında da oldukça yaygın ve etkin kullanılmaktadır. Bu noktada geleneksel eğitimin temel iletişim biçimi olan yüz yüze iletişimin tüm avantajlı etkileri ve daha fazlası artık dijital eğitim araçlarına yüklenmiş durumdadır. Bu nedenle internet, dijital eğitim süreçlerinde, hedef kitleleriyle iletişim kurma gereksinimi duyan, onları daha iyi tanımak isteyen ve ürettiği meta veya hizmetleri hedef kitlelerine aktarmak isteyen eğitim kurumları tarafından faydalı bir gelişme olarak algılanmaktadır (Elden, 2009: 48). Yaşanan bu gelişmeler odağında eğitimde geleneksel öğretim ve öğrenim yöntemleri dışında internet alt yapısını kullanan yeni medya araçları kullanılmaya başlanmıştır. Eğitimde bilgilerin öğrencilere aktarılma sürecinde kullanılan kanallar, iletişimin akış yönü, gönderinin kaynağı, iletinin niteliği ve etkisi önem kazanmaktadır (Kamanlıoğlu ve Göztaş, 2009: 119).

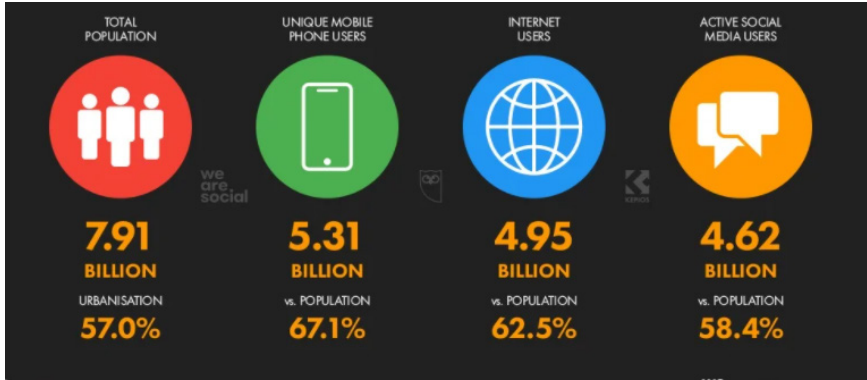
Eğitimin dijital dönüşümü ile öğrencilerin teoride öğrendiklerini pekiştirmeleri, akılda kalıcılığı artırması ve daha etkin öğrenmesi hedeflenmektedir. Aynı zamanda öğretici kurumlar için marka ve imajlarını daha iyi aktarmaları için bir araç konumu haline dönüşmüştür. Bu bağlamda teknoloji alanındaki gelişmeler eğitim alanında da benimsenmiştir.

Günümüzde eğitim alanında yaşanan ve benimsenen bu gelişmeler eğitimin kesintisiz ve sürekli olmasını sağlamıştır. Bunun en temel sebepleri ise Web 1.0 ile durağan bir yapıya sahip olan internetin yerini Web 2.0'a bırakmasıdır. Eğitimin dijitalleşmesi, sanal ve artırılmış gerçekliğin öğrenme ve öğretme yöntemlerine dâhil olması, öğrencilerin bilgilere etkileşimli ve dinamik bir şekilde ulaşması Web 2.0 ile birlikte mümkün hale gelmiştir. Bu eğitim teknolojileri ile birlikte üretilen bilgiler toplum-sallaşmaktadır ve bunun sonucu olarak da küreselleşen birey, teknik açıdan Tekno-Sosyal hayat bireyi olarak dijitalleşmektedir (Yengin ve Bayındır, 2019: 87). Bilgi iletişim teknolojilerindeki bu hızlı gelişmeler hayatın tüm alanına sirayet ettiği gibi eğitim alanına da etki etmiş ve öğrenim yöntemlerini içeriksel ve biçimsel olarak değiştirmiştir. Dijital medya, eğitimin temel ilkelerinden olan çift yönlü iletişimi hızlandırıp geliştirecek ve bunun sonucunda da öğrencilerin ve eğitim kurumlarının hedef kitleleriyle gerçekleştirecekleri iletişim etkinliklerinde büyük bir değişim yaratacak-

tır (Yurdakul, 2006: 189). Bu noktada eğitimin ve öğretimin hızı artarak niteliği ve niceliği gelişmiştir. Yeni medya uygulamalarının çoklu ortam özelliğiyle ve aynı zamanda eğitim içeriklerinin görsel tasarımlarıyla öğrenciler üzerinde bilgi aktarımının etkisi artmıştır. Çelik ve Ilgın'a göre, eğitimde dijital dönüşüm, yeni medya uygulamaları sayesinde daha geniş kitlelere daha hızlı, ilgi çekici, etkileyici ve multimedya formatlarıyla etkileşimli bir şekilde aktarılabilir olmuştur (Çelik ve Ilgın, 2019: 168). Bu nedenle eğitimde sanal gerçeklik teknolojisinin kullanımı bağlamında ilk olarak yeni medya kavramı incelenecektir.

Yaşadığımız bilgi çağında dünyanın en değerli markaları sıralamasında en üst basamaklarda yer alan firmalar bilgi iletişim ve teknoloji firmalarının olduğunu görmekteyiz. Bunun en temel sebebi ise bilginin günümüzde en değerli hazine olması ve üretim faktörlerinin önüne geçmesidir. Yeni medya kavramını ve sana gerçeklik teknolojisini daha iyi anlamak için bilgi iletişim teknolojilerinin temelleri, alt yapısını internetin gelişim sürecini incelemek gereklidir.

Etimolojik olarak birbirine bağlı ağlar olarak tanımlanmakta ve genellikle web ile eş anlamda kullanılmaktadır. Farklı bir ifade ile milyonlarca bilgisayar ve bununla birlikte kullanıcıyı birbirine bağlayan küresel çapta bir bilgisayar ağıdır (Aslan ve Öner, 2006: 9). We Are Social 2022 raporuna göre dünya nüfusunun %62,5'ine karşılık gelen dört milyar dokuz yüz doksan beş milyar kişi internet kullanmaktadır. İnternetin hayatımızın her aşamasına sirayet etmesi webin gelişimiyle ilgilidir.

Şekil 1. Dünya Üzerinde İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı (Kaynak: We Are Social 2022)

Web'in ilk versiyonu, HTML (HyperText Markup Language) bilgisayar kodlama dili içeren, düzensiz aralıklarla güncellenen ve ilişkili dizilimi güçlü olmayan siteler, bilgileri kişi ve zaman hedefi gözetmeksizin sadece

çevrim içi görünürlük elde etmek için yayınlanmaktadır (Aghaeiakt: Kuş, 2016: 18). Web 1.0 olarak ifade edilen Web'in ilk sürümü durağan, tek yönlü bir yapıdadır. Bu anlamda etkileşimden bahsetmek mümkün değildir. Web 1.0 kısacası bilgi merkezli, salt okunur ve bilişsel ağ teknolojisidir. 2004 yılında ise tüm İnsanlığa farklı bir Dünyanın kapılarını açan Web sürümü Web 2.0 O'Reilly Media tarafından hayata geçirildi. Web 2.0 etkileşimli, dinamik, hipermetinsel, çoklu ortama sahip bir web sürümüydü. Web 2.0 ile birlikte kişisel eğlence mantığı artık kişisel yayıncılığa dönüşmüştür (Yengin, 2014: 120). Web 2.0 kısacası, insan merkezli, okunabilir ve yazılabilir web teknolojisidir.

Web 3.0 ise semantic ya da anlamsal ağ olarak tanımlanmaktadır. Makine merkezli web ve iş birliği ağı olarak da ifade edilmektedir. Üçüncü nesil web teknolojisi büyük verinin oluşumunu hızlandıracak ve bilgi yönetimini kolaylaştıracaktır. Web 4.0 diğer bir ifade ile WebOs aracı merkezli, akıllı, yapay zekâ ile iş birliği içerisindeki ağ teknolojisidir. Bu anlamda Webos, akıllı kişisel ajanlar, üç boyutlu sanal canlandırmalar, simülasyonlar ve sanallık kavramlarıyla ilişkilidir.

Yeni medya, var olan mevcut medyayı, etkileşimli, kod çevrimli ve sayısal bir forma dönüştüren, bilgisayarlar aracılığıyla da bu dijital verilerin paylaşılmasına olanak sağlayan ortamlardır (Monovich, 2001: 19). Yeni medya, geleneksel medyanın bir ve sıfırlarla temsil edilmesidir. Aynı zamanda da etkileşimli, dinamik, çoklu ortam gibi özelliklere sahip olan yeni medya geniş kitlelere çok daha kolay ve ekonomik ulaşabilmektedir. Yeni medya araçlarıyla birlikte bilginin elde edilme ve paylaşılma hızı oldukça artmaya başlamıştır. Bu da dünyamızı McLuhan'ın ifadesiyle küresel köye dönüştürmüştür. Geleneksel bilgi piramidinin en alt basamağına ise bit kategorisi eklenerek bilgi piramidi de güncellenmiştir. Yeni medyanın en temel özellikleri, çoklu ortam, yöndeşme, eş zamansızlık, kitlesizleştirme ve etkileşim olarak karşımıza çıkmaktadır (Rogers'danakt. Geray, 2003: 18-19). Yeni medyayla birlikte sanallık, dijitallik, ağ bağlantılılık yeni medya araçlarının en büyük avantajlarından biri olmuştur.

Yeni medyayı geleneksel medyadan ayıran önemli göstergeler vardır. İletişim yönünden geleneksel medya tek yeni medya çift yönlüdür. Kanal bakımından geleneksel medya sınırlı yeni medya ise çok sayıda, geleneksel medya pasif, merkeziyetçi ve eş zamanlı iken yeni medya aktif, merkez kavramı yok eşzaman veya asenkronudur. Yine geleneksel medya içerik durumundan sınırlı, çoklu ortamdan uzak, etkileşim özelliği bulunmayan zamana ve mekâna bağımlıdır. Yeni medya ise bu durumun aksine içerik bakımından sınırsız, çoklu ortam ve etkileşim özelliği olan mekândan ve zamandan bağımsızdır. Ayrıca ekonomik özelliği bakımından yeni medya çok daha ekonomiktir (Çelik, 2018: 237). Yeni medya teknolojik bir yakınsama olarak birçok araç ve uygulamayı barındıran geniş bir kanal

ortamıdır. Bunlardan başlıcaları, sosyal ağlar, bloglar, wikiler, mobil uygulamalar, sanal gerçeklik teknolojileri, metaverse, Podcast yayınları gibidir.

Sanal Gerçeklik ve Eğitim

Yeni medyanın sanallık özelliği hayatın tüm alanlarına sirayet ederek gerçekliğin bir yansıması olarak yerini almış ve kurumsal etkinliklerde ön plana çıkmıştır. Bu anlamda da gerçeklik kavramı yeniden biçimlenerek farklı tartışmaları beraberinde getirmiştir. Sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, karma gerçeklik gibi tanımlar bildiğimiz gerçeklik kavramına yeni boyutlar kazandırmıştır.

Sanal gerçeklik, kullanıcılarına gerçekmiş hissi veren, elektronik beyin tarafından bilgisayar kodlamaları aracılığıyla oluşturulan hareketli bir ortamla karşılıklı iletişim olanağı da tanıyan bir benzetim modelidir. Sanal gerçekliği tecrübe edebilmek için sanal gerçeklik aracı olan sanal gerçeklik gözlüğüne ihtiyaç duyulmaktadır. Sanal gerçeklik, asıl olanı yansıtan ve gözlük kullanımını gerektiren, bununla birlikte dokunma hissiyatı veren eldivenler, kontrol edebilir kumandalar, hareket izleyicileri ve sensörler gibi belirli interaktif araçlar ile bu oluşturulan evrendeki kullanıcı etkileşimi sağlayan bilgisayar tarafından oluşturulan bir ara yüzdür (Buzjak ve Kunica, 2018: 111). Gerçekliğin bir yansıması olan sanal gerçeklik, donanım ve yazılımlarla derinlik hissiyatının olduğu üç boyutlu mekânlarda deneyimlerin yaşandığı yeni medya uygulamasıdır. Artırılmış gerçeklik, sosyal ağ platformlarında sıkça yer alan gerçek objelerin ve mekânların üzerine sanal nesnelerin yerleştirilmesidir. Artırılmış gerçeklik, gerçek objelerin üzerine sanal sahnelerin yerleştirilmesiyle eşzamanlı olarak gerçek ve sanal objelerin etkileşimde olmasını sağlayan, kullanıcıların sanallığı ve gerçekliği aynı ortamın bir parçasıymış gibi görüntülemelerini sağlayan teknolojidir (Azuma, 1997: 360). Karma gerçeklik ise hem sanal gerçekliğin hem de artırılmış gerçekliğin bir arada bulunduğu bir teknolojisidir. Karma gerçeklik içerisinde gerçek ortam, artırılmış gerçeklik, artırılmış görsellik ve sanal ortam bulunmaktadır. Kullanıcının karma gerçekliği hissedebilmek için buna uygun ekipmanın kullanılması gerekmektedir. Kısacası karma gerçeklik, dijital objelerin veya nesnelerin gerçek objelerle bir arada sunulan ortamları ifade etmektedir (Milgram ve Kishino, 1994: 4).

Sanal gerçeklik uygulamaları sadece eğlence ve iletişim amaçlı değil, geleceğin eğitim ve öğretimi için de önemli bir eğitsel araç niteliğindedir. Sanal gerçeklik teknolojisi eğitim sistemine dinamik bir öğretim modeli ve yeni oluşumlar kazandırmaktadır. Meta evrenler oluşturularak, Ay'a veya Mars'a yolculuk yapılabileceği gibi öğrencilerin oluşturulan evrenlerde görüntüleri ve sesleri hissedebileceklerdir. Teknolojik gelişmeleri eğitime uyarlanmasıyla simülasyonu yapılmış bir evren içerisinde öğrencilerin hareket etmesi sağlanabilecek ve bununla birlikte öğrencilerin dersi anlama-

da çok güçlü bir ortam inşası sağlanacaktır. Geleneksel eğitimden dijital eğitim sürecine geçişin önemli ögesi internet ve yeni medya uygulamalarıdır. Günümüz dünyasında temel ihtiyaçlar gibi vazgeçilmez bir kanal olan internet ve yeni medya uygulamaları eğitim sektöründe de oldukça yaygın ve etkin kullanılmaktadır. Eğitimde sanal gerçeklik uygulamaları pek çok alana uygulanabilir ve uygulanmaktadır. Bunlardan bazıları Mimarlık, Tarih, Fen, Matematik, Tıp, Turizm gibidir. Eğitimin sayısal dönüşümü ile öğrencilerin geleneksel yöntemlerle öğrendiklerini pekiştirmeleri, akılda kalıcılığı artırması ve daha etkin öğrenmesi hedeflenmektedir. Ayrıca eğitim kurumları için halkla ilişkiler etkinlikleri hususunda bir araç konumu haline gelmiştir. Bu bağlamda teknoloji alanındaki gelişmeler eğitim alanında da benimsenmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın konusu eğitimde sanal gerçeklik uygulaması ve Marmaraeğlisi Meslek Yüksekokulu örneğidir. Öğrencilerin mesleki eğitimlerine ve içeriklerine uygun olarak sanal gerçeklik teknolojilerinden ve oyunlaştırılmış ders içeriklerinden faydalanabilecekleri bir uygulama geliştirilmiştir. Sanal gerçeklik uygulaması için akıllı telefon ve sanal gerçeklik gözlükleri kullanılmıştır. Araştırmanın temel amaçları eğitimde sanal gerçeklik gözlüğünün mesleki eğitimde kullanılması ve öğrencilerin bu uygulama üzerine görüşlerini belirlemek ve alana yeni bir katkı sağlamaktır.

Araştırmanın evrenini Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Marmaraeğlisi Meslek Yüksekokulu öğrencileri oluşturmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın temel amaçlarından birisi de eğitimde sanal gerçeklik gözlüğünün mesleki eğitimde kullanılması ve öğrencilerin bu uygulama üzerine görüşlerini belirlemek ve alana yeni bir katkı sağlamaktır.

Araştırmanın yöntemi, nitel araştırmalarda en çok kullanılan görüşme yöntemlerinden olan yapılandırılmış görüşmedir. Çalışmada Survey araştırma yöntemi kullanılmıştır. Yapılandırılmış görüşme tekniğinden yararlanılmış ve 60 denek katılmıştır. Görüşme, önceden hazırlanmış soruların belirli sistematikle mülakat yapılarına sorulması ve cevapların alınarak sosyal bir etkileşimin oluşturulması şeklindedir (Rubin; akt; Demir, 2017: 291). Araştırma Tekirdağ ili Marmaraeğlisi ilçesinde bulunan Marmaraeğlisi Meslek Yüksekokulunda öğrenim gören öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular ışığında yorumlamaya gidilmiştir.

Araştırmanın Bulguları

Araştırma kapsamında katılımcıların ilk olarak demografik durumları incelenmiştir. Buna göre katılımcıların yaş aralığı 18-45 olarak değişmektedir. %38,3 ile en çok 20 yaş grubu araştırmaya denek olarak katılmıştır.

Katılımcıların %46,7'si erkek 53,3'ü kadındır. Okudukları Programlar ise sırasıyla %41,7 ile Muhasebe ve Vergi Uygulamaları, %33,3 ile Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı, %25 ile Turizm ve Otel İşletmeciliği'dir. Deneklerin okudukları sınıfların ise %46,7 ile birinci sınıf ve %53,3 ile ikinci sınıf olduğu saptanmıştır.

Demografik nitelikleri belirtilen katılımcıların sorulara verdikleri yanıtlar tablolar ile aktarılacak olup daha sonrasında katılımcıların cevapları ile sonuçlar desteklenerek yorumlanacaktır.

Bu kapsamda araştırmanın hipotezleri aşağıda sıralanmıştır.

Hipotez 1: Eğitimde sanal gerçeklik gözlüğü ve uygulamalarının kullanımı, öğrencilerin öğrenme düzeylerini olumlu bir şekilde etkiler.

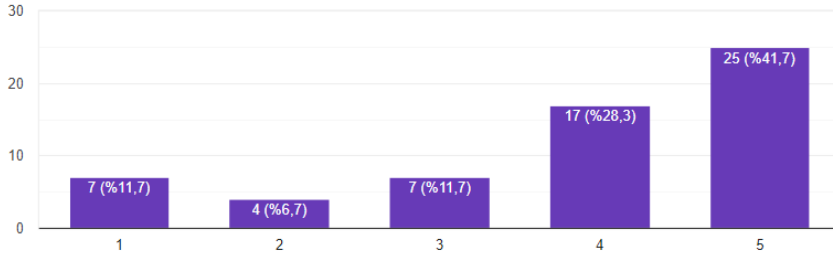
Hipotez 2: Eğitimde sanal gerçeklik gözlüğü kullanımı öğrencilerin dikkatini ve ilgisini çekerek dersi çok daha eğlenceli bir hale getirir.

Hipotez 3: Sanal gerçeklik gözlüğü kullanımı dijital hastalıkların ortaya çıkmasında etkili olur.

Hipotez 4: Hikâyeleştirilmiş ve oyunlaştırılmış ders içerikleri akılda kalıcılığı artırmaktadır.

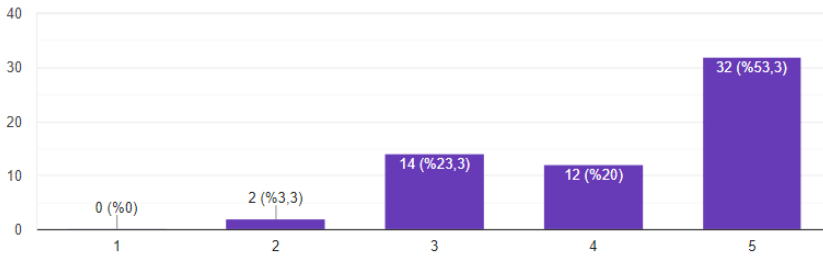
Katılımcıların hepsi “Akıllı telefon kullanıyor musunuz?” sorusuna “Evet” cevabı vermiştir. “Okulda ücretsiz WİFİ bağlantınız var mı?” sorusuna ise %93,3 ile “Evet” cevabının verildiği belirlenmiştir. Deneklerin “Teknolojiyi takip ediyor musunuz?” sorusuna yaklaşık %77 ile olumlu cevap verdiği ve yakından ilgili olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda sorulan “Sanal gerçeklik (VR) teknolojisini daha önce duydunuz mu?” sorusuna %91,7 ile “Evet” cevabının verildiği kayıt altına alınmıştır. Bu anlamda Turizm ve Otel İşletmeciliği programı öğrencilerinin tamamının VR teknolojisinin daha önce duyduğu tespit edilmiştir. Sanal gerçekliği daha önce farklı amaçlarla da olsa tecrübe eden denek sayısının %63,3 olduğu kaydedilmiştir.

Öğrencilere “Sanal gerçeklik gözlüğünün daha önce bir eğitim kurumunda kullanıldığını duydunuz mu?” sorusu sorulmuş ve %60'ının “Evet” cevabını verdiği kayıt altına alınmıştır. Araştırmaya katılan deneklere, MEMYO Online Uygulaması sonrası “Sizce sanal gerçeklik eğitim ve öğretimde kullanılır mı?” sorusu sorulmuş ve %95 ile “Evet” cevabı alınmıştır. “Hayır” cevabını veren %5'lik kesimin ise sanal gerçeklik gözlüğünün daha önce bir eğitim kurumunda kullanıldığını bilmediği belirlenmiştir. Ayrıca yine bu grup, bölümleri için sanal gerçeklik ile ilgili uygulamalar geliştirilemez cevabı vermiştir. Araştırmaya katılanların %90'ının ise “Bölümünüzde sanal gerçeklik ile ilgili uygulamalar geliştirilebilir mi?” sorusuna “Evet” cevabı verildiği kaydedilmiştir.

Şekil 2. Sanal gerçeklik uygulamasıyla ders konularını daha iyi kavlıyor ve pekiştiriyor musunuz?

Çalışmaya katılan deneklerin %41,7'sinin sanal gerçeklik uygulamasıyla ders konularının daha iyi kavrandığına ve pekiştirildiğine kesinlikle ve her zaman katıldığı, %28,3'ünün çoğunlukla katıldığı, %11,7'sinin zaman zaman katıldığı, %6,7'sinin nadiren katıldığı ve %11,7'sinin hiçbir zaman katılmadığı tespit edilmiştir.

Şekil 3. Sanal gerçeklik uygulaması öğrencinin derse ilgisi artırıyor mu?

Çalışmaya katılan deneklerin %53,3'ünün sanal gerçeklik uygulamasının öğrencinin derse ilgisini artırdığına kesinlikle ve her zaman katıldığı, %20'sinin çoğunlukla katıldığı, %23,3'ünün zaman zaman katıldığı, %3,3'ünün ise nadiren katıldığı saptanmıştır. Ayrıca daha önce VR teknolojisinin kullanıldığını bilmeyenler ve bölümleri için katkı sağlanamaz diyenler bu soruda nadiren cevabını vermiştir. Bu soruda her zaman ve kesinlikle cevabını verenlerin tamamı ise eğitimde sanal gerçeklik teknolojisinin kullanılabileceğini düşünenlerden oluşmaktadır.

“Sanal gerçeklik uygulaması öğrencinin öğrenmesini kolaylaştırıyor mu?” sorusuna %45'inin kesinlikle ve her zaman katıldığı, %38,3'ünün çoğunlukla katıldığı, %15'inin zaman zaman katıldığı, %1,7'sinin ise nadiren katıldığı saptanmıştır. Bununla birlikte, bu soruya kesinlikle ve her zaman katılanlar aynı zamanda VR teknolojisinin öğrencinin öğrenmesini kesinlikle kolaylaştırdığı, bölümleri için sanal gerçeklik teknolojilerinin geliştirilebileceği cevabını verenlerden oluştuğu belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan deneklerin tamamının sanal gerçeklik uygulamasının öğrencileri motive ettiğini düşündüğü kaydedilmiştir. Bu anlamda %53,3'ünün kesinlikle ve her zaman katıldığı, %36,7'sinin çoğunlukla katıldığı, %10'unun ise zaman zaman katıldığı kayıt altına alınmıştır. Bu soruya kesinlikle ve her zaman katılanların aynı zamanda sanal gerçekliğin eğitim ve öğretimde kullanılabileceğini düşünenlerden oluştuğu gözlemlenmiştir.

Çalışmaya katılan deneklerin %56,7'sinin sanal gerçeklik uygulamasıyla eğlenerek öğreniyoruz düşüncesine kesinlikle ve her zaman katıldığı, %30'unun çoğunlukla katıldığı, %11,7'sinin zaman zaman katıldığı ve %1,7'sinin hiçbir zaman katılmadığı tespit edilmiştir. Bu soruya kesinlikle ve her zaman katılanların aynı zamanda sanal gerçekliğin eğitim ve öğretimde kullanılabileceğini düşünenlerden oluştuğu gözlemlenmiştir.

Araştırmaya katılan deneklerin %35'inin sanal gerçeklik uygulamasıyla eğlenerek öğreniyoruz düşüncesine kesinlikle ve her zaman katıldığı, %30'unun çoğunlukla katıldığı, %11,7'sinin zaman zaman katıldığı ve %1,7'sinin hiçbir zaman katılmadığı belirlenmiştir. Bu soruya kesinlikle ve her zaman katılanların aynı zamanda sanal gerçekliğin eğitim ve öğretimde kullanılabileceğini düşünenlerden oluştuğu gözlemlenmiştir.

Öğrencilerin %35'inin "VR uygulamasıyla karmaşık konular daha iyi anlaşılıyor mu?" sorusuna kesinlikle ve her zaman katıldığı, %41,7'sinin çoğunlukla katıldığı, %15'inin zaman zaman katıldığı, %8,3'ünün nadiren katıldığı kaydedilmiştir. Bu soruya kesinlikle ve her zaman katılanların aynı zamanda sanal gerçekliğin eğitim ve öğretimde kullanılabileceğini düşünenlerden oluştuğu ve kesinlikle eğlenerek öğreniyoruz cevabını verdikleri gözlemlenmiştir.

Araştırmaya katılanların %43,3'ünün "İnteraktif bir eğitim modeli ile öğrenmenin daha akılda kalıcılığa faydası oluyor mu?" sorusuna kesinlikle ve her zaman katıldığı, %36,7'sinin çoğunlukla katıldığı, %20'sinin zaman zaman katıldığı saptanmıştır.

Deneklerin %50'sinin "Eğitimde VR uygulamasının dikkate değer faydası bulunuyor mu?" sorusuna kesinlikle ve her zaman katıldığı, %35'inin çoğunlukla katıldığı, %15'inin ise zaman zaman katıldığı belirlenmiştir. Bu soruya kesinlikle ve her zaman katılanların aynı zamanda sanal gerçeklik teknolojisiyle eğitimden sonra gerçekliğe hemen alışabiliyoruz cevabını verenlerden oluştuğu gözlemlenmiştir.

"Okulunuzda sanal gerçeklik uygulamasını ne sıklıkla kullanmak istersiniz?" sorusuna öğrencilerin %45'inin kesinlikle ve her zaman katıldığı, %31,7'sinin çoğunlukla katıldığı, %21,7'sinin zaman zaman katıldığı, %1,7'sinin ise nadiren katıldığı saptanmıştır. Bununla birlikte bu

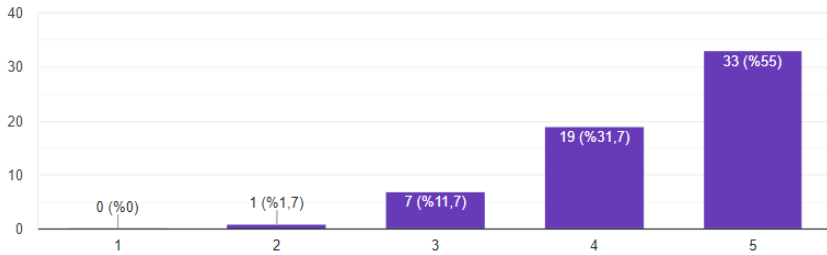
soruya kesinlikle ve her zaman katılanlar aynı zamanda VR teknolojisinin öğrencinin öğrenmesini kesinlikle kolaylaştırdığını, bölümleri için sanal gerçeklik teknolojilerinin geliştirilebileceği cevabını verenlerden oluştuğu belirlenmiştir.

“Sanal gerçeklik teknolojisi yaratıcı ve analitik düşünceyi geliştirmektedir?” sorusuna öğrencilerin %50’sinin kesinlikle ve her zaman katıldığı, %31,7’sinin çoğunlukla katıldığı, %16,7’sinin zaman zaman katıldığı, %1,7’sinin ise hiçbir zaman katılmadığı gözlemlenmiştir.

“Sanal gerçeklik teknolojisi ile teoride öğrendiğiniz bilgilerin uygulamaya dönüştürülmesi daha kolay olmaktadır.” Düşüncesine öğrencilerin %43,3’ünün kesinlikle ve her zaman katıldığı, %38,3’ünün çoğunlukla katıldığı, %16,7’sinin zaman zaman katıldığı, %1,7’sinin ise nadiren katıldığı tespit edilmiştir.

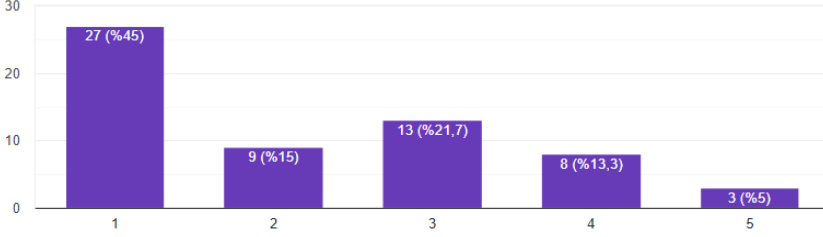
“Sanal gerçeklik teknolojisiyle daha önce deneyimlemediğiniz tecrübeler kazandınız mı?” sorusuna öğrencilerin %33,3’ünün kesinlikle ve her zaman katıldığı, %33,3’ünün çoğunlukla katıldığı, %16,7’sinin zaman zaman katıldığı, %8,3’ünün nadiren katıldığı, %8,3’ünün ise hiçbir zaman katılmadığı kaydedilmiştir. Bununla birlikte bu soruya kesinlikle ve her zaman katılanlar aynı zamanda VR teknolojisinin öğrencinin öğrenmesini kesinlikle kolaylaştırdığını, bölümleri için sanal gerçeklik teknolojilerinin geliştirilebileceği cevabını verenlerden oluşmaktadır.

“Sanal gerçeklik teknolojisiyle mesleki bilgileri daha hızlı öğrenebilir miyiz?” sorusuna deneklerin %45’inin kesinlikle ve her zaman katıldığı, %28,3’ünün çoğunlukla katıldığı, %25’inin zaman zaman katıldığı, %1,7’sinin ise hiçbir zaman katılmadığı kaydedilmiştir. Bu soruya kesinlikle ve her zaman katılanların aynı zamanda sanal gerçeklik teknolojisiyle eğitimden sonra gerçekliğe hemen alışabiliyoruz cevabını verenlerden ve bölümleri için sanal gerçeklik teknolojilerinin geliştirilebileceğini düşünenlerden oluştuğu gözlemlenmiştir.

Şekil 4. Sanal gerçeklik teknolojisiyle ders işlemek nasıl bir his veriyor?

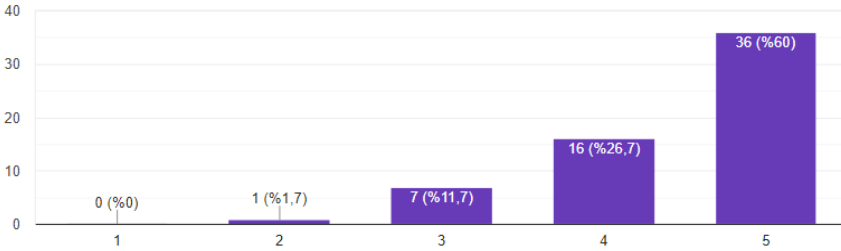
“Okulda sanal gerçeklik teknolojisini derslerinizde işlemeniz sizi diğer öğrencilerden ayrıcalıklı kılıyor mu?” sorusuna öğrencilerin %40’ının kesinlikle ve her zaman katıldığı, %35’inin çoğunlukla katıldığı, %16,7’sinin zaman zaman katıldığı, %1,7’sinin ise nadiren katıldığı, %6,7’sinin ise hiçbir zaman katılmadığı kaydedilmiştir.

Şekil 5. Sanal gerçeklik gözlüğü kullanımından sonra mide bulantısı oluyor mu?

“Sanal gerçeklik gözlüğü kullanımından sonra mide bulantısı oluyor mu?” sorusuna öğrencilerin %5’inin kesinlikle ve her zaman katıldığı, %13,3’ünün çoğunlukla katıldığı, %21,7’sinin zaman zaman katıldığı, %15’inin ise nadiren katıldığı, %45’inin ise hiçbir zaman katılmadığı kaydedilmiştir.

“Sanal gerçeklik gözlüğü kullanımından sonra baş dönmesi oluyor mu? Sorusuna öğrencilerin %13,3’ünün kesinlikle ve her zaman katıldığı, %11,7’sinin çoğunlukla katıldığı, %15’inin zaman zaman katıldığı, %23,3’ünün ise nadiren katıldığı, %36,7’sinin ise hiçbir zaman katılmadığı kaydedilmiştir.

Şekil 6. Hikayeleştirilmiş ve oyunlaştırılmış ders içerikleri akılda kalıcılığı artırıyor mu?

“Hikayeleştirilmiş ve oyunlaştırılmış ders içerikleri akılda kalıcılığı artırıyor mu?” sorusuna öğrencilerin %60’ının kesinlikle ve her zaman katıldığı, %26,7’sinin çoğunlukla katıldığı, %11,7’sinin zaman zaman katıldığı, %1,7’sinin ise nadiren katıldığı saptanmıştır. Ayrıca “Sanal gerçeklik teknolojisiyle eğitimden sonra gerçekliğe hemen alışıyor musunuz” sorusuna öğrencilerin %86,7’sinin evet cevabı verdiği belirlenmiştir.

Sonuç

Bilgi iletişim kanallarında yaşanan gelişmeler küreselleşmenin de etkisiyle eğitim araçlarında ciddi değişimlere ve dönüşümlere sebep olmuştur. Bu değişim ve dönüşümlerin başında yeni medya araçları yer almakta ve bu bağlamda ise geleneksel eğitimin mekânsal ve zamansal sınırlandırmaları ortadan kalkmaktadır. Ayrıca araştırmaya katılan tüm öğrencilerin akıllı telefon kullanması bu yaşanan değişimlerin ne kadar önemli olduğunun bir göstergesi olarak da yorumlanabilmektedir.

Araştırmaya katılan Marmaraereğlisi Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin çoğu teknolojiyi yakından takip etmektedir. Hiç kuşkusuz tüm hayatımızın teknolojik iletişim araçlarıyla kuşatıldığı bu bilgi çağında, yeniliklere açık olmak ve hemen adapte olmak oldukça önem arz etmektedir. Bu bağlamda da araştırmaya katılan öğrencilerin yaklaşık %92'sinin sanal gerçeklik gözlüğü hakkında bilgisi olduğu saptanmıştır. Fakat sanal gerçekliği deneyimleme konusunda öğrencilerin yaklaşık %63'ü bu teknoloji-den faydalanmıştır. Bu da gittikçe maliyeti azalan sanal gerçeklik gözlüğünün okullarda daha fazla yaygınlaştırılmasının önemini vurgulamaktadır. Yapılan araştırma sonucunda öğrencilerin sanal gerçeklik teknolojisinin ve ekipmanlarının eğitim ve öğretimde kullanılmasını istediği sonucuna varılmıştır.

Marmaraereğlisi MYO Uygulamalı Dijital Eğitim Platformu MEM-YO Online ile yapılan araştırma sonucunda, sanal gerçeklik uygulaması ile ders konularının daha iyi anlaşıldığı ve daha az unutulduğu sonucuna varılmıştır. Bu nedenle çalışmanın birinci hipotezi olan, “eğitimde sanal gerçeklik gözlüğü ve uygulamalarının kullanımı, öğrencilerin öğrenme düzeylerini olumlu bir şekilde etkiler.” kabul edilmiştir.

Araştırmanın bir diğer önemli sonuçlarından birisi ise, sanal gerçeklik uygulamasının öğrencilerin derse ilgisinin artırdığıdır. Yine aynı şekilde öğrenciler sanal gerçeklik uygulaması ile derslerini çok daha kolay öğrenebilmektedir. Araştırmanın bir diğer önemli bulgularından birisi ise sanal gerçeklik uygulaması ile öğrenciler çok daha fazla motive olarak eğlenerek öğrenmektedir. Bu anlamda araştırmanın ikinci hipotezi olan, “Eğitimde sanal gerçeklik gözlüğü kullanımı öğrencilerin dikkatini, ilgisini çekerek dersi çok daha eğlenceli bir hale getirir.” kabul edilmiştir.

MEMYO Online uygulaması ile gerçekleştirilen araştırmada, interaktif bir eğitim modeli ile öğrenmenin daha akılda kalıcılığa faydası olduğu sonucuna varılmıştır. Bu da derslerde dijital oyunlar ve ders materyallerinin önemine dikkat çekmektedir. Ayrıca öğrenciler sanal gerçeklik uygulamasını dikkate değer buldukları sonucuna varılmıştır. Çünkü araştırma sonucuna göre öğrenciler sürekli sanal gerçeklik gözlüğünü kullanmak istemektedirler ve bu da okullarda VRLAB ihtiyacına vurgu yapmaktadır.

Araştırmanın bir diğer sonuçlarından birisi, sanal gerçeklik teknolojisinin teoride öğrenilen bilgilerin uygulamaya dönüştürülmesinde daha kolay ve uygulanabilir olmasıdır. Öğrenciler MEMYO Online uygulamasını derslerde kullanarak daha önce deneyimlemedikleri tecrübeler kazandığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca VR Eğitim ile mesleki bilgilerin çok daha hızlı öğrenilebileceği sonucuna varılmıştır.

Öğrencilerin sanal gerçeklik ile ders işlemenin onlara çok iyi hisler vererek mutlu ettiği sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte okullarında VR teknolojisi ile ders işlemleri onları diğer okuldaki öğrencilere göre daha ayrıcalıklı hissettirmektedir.

Araştırmanın önemli bulgularından birisi de sanal gerçeklik hastalıkları ve etkileridir. Buna göre sanal gerçeklik gözlüğü kullananların yaklaşık %19'u etkilenerek midesi bulunmaktadır. Yine yaklaşık %25'i sanal gerçeklik gözlüğü kullanımı sonrası baş dönmesi yaşamaktadır. Bu bağlamda araştırmanın üçüncü hipotezi olan, "Sanal gerçeklik gözlüğü kullanımı dijital hastalıkların ortaya çıkmasında etkili olur." kısmen kabul edilmiştir.

Araştırmanın önemli sonuçlarından birisi de hikayeleştirilmiş ve oyunlaştırılmış ders içeriklerinin akılda kalıcılığı artmasıdır. Bu bağlamda araştırmanın dördüncü hipotezi de kabul edilmiştir.

Tüm bu sonuç ve bilgiler ışığında sanal gerçeklik teknolojilerinin ve uygulamalarının okullarda yaygınlaşarak eğitime dâhil edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. VR teknolojisinin giderek ucuzlaması ve uygulama maliyetlerinin düşmesi ile birlikte okullarda VRLAB'ların artırılması ve yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Kaynakça

Aslan, Ö. ve Öner, S. (2006). “İnternet Ekonomisi”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. cilt 0, sayı 26, 5-19.

Azuma, R. T. (1997). A survey of augmented reality. *Teleoperators and Virtual Environments*, 6(4), 355-385.

Buzjak, D., ve Kunica, Z. (2018) “Towards Immersive Designing Of Production Processes Using Virtual Reality Techniques” *Interdisciplinary Description of Complex Systems* (16)1. 110-123.

Çelik, Y. (2018). İnsan, Toplum ve Spor Bilimleri Araştırma Örnekleri, Bölüm: *Halkla İlişkilerde Yeni Medya ve Bakanlıklar Üzerine Bir İnceleme*, Editör: YAMANER F., EYUBOĞLU E., Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.

Çelik, Y. ve Ilgın, H. Ö. (2019). “Yeni Medyada Kurumsal Sosyal Sorumluluk”, *e-Journal of New Media / Yeni Medya Elektronik Dergisi*, cilt 3, sayı 2, 164-177.

Elden M. (2009). *Reklam ve Reklamcılık*, İstanbul, Say Yayınları.

Geray, H. (2003). *İletişim ve Teknoloji Uluslararası Birikim Düzeninde Yeni Medya Politikaları*, Ankara, Ütopya Yayınları.

Kamanlıoğlu, E. B. ve Göztaş, A. (2009). *Politik Gündem Odağında Halkla İlişkiler ve Gündem Yönetimi*, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.

Kuş, O. (2016). *İçerik Pazarlama Dijital Dünyada Marka ve Hikâye Yaratma Stratejileri*, İstanbul, Pales Yayınları.

Milgram, P. ve Kishino, F. (1994). “A Taxonomy of Mixed Reality Visual Displays”, *IEICE Transactions on Information Systems*, cilt, E77-D, (12), 2-15.

Monovich, L. (2001). *The Language of New Media*, Massachusetts, MIT Pres.

Yengin, D. (2014). *Yeni Medya ve Dokunmatik Toplum*, İstanbul, Derin Yayınları.

Yengin, D. ve Bayındır, B. (2019). “Dijital Bağımlı”, *Dijital Hastalıklar* içinde, Editörü Gökmen Karadağ, İstanbul, Der Yayınları.

Yurdakul, N. B. (2006). *İnternet ve Halkla İlişkiler, Bilgi Teknolojileri ve Yansımaları* içinde. Editörü B.E. Vural, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.